FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK PROGRAMI

UNESCO DÜNYA MİRAS ALANLARI BAĞLAMINDA SÜLEYMANİYE BÖLGESİ YER ALTI ENVANTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

CAHİDE NUR ÖZDEMİR

İSTANBUL, 2020

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK PROGRAMI

UNESCO DÜNYA MİRAS ALANLARI BAĞLAMINDA SÜLEYMANİYE BÖLGESİ YER ALTI ENVANTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

CAHİDE NUR ÖZDEMİR
(131201004)

Danışman
Doç.Dr. Hasan Fırat Diker

İSTANBUL, 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Doktora Programı'nda **131201004** numaralı **CAHİDE NUR ÖZDEMİR**'un hazırladığı **"UNESCO Dünya Miras Alanları Bağlamında Süleymaniye Bölgesi Yeraltı Envanterinin Değerlendirilmesi"** konulu **Doktora Tezi** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** 13/07/2020 Pazartesi günü saat 14:00'da Çevrimiçi Video Görüşmesi ile yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

Düzeltme verilmesi halinde:
Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı …/…/20… tarihinde, saat da yapılacaktır.

Tez adı değişikliği yapılması halinde:

Tez adının
……
……. şeklinde değiştirilmesi uygundur.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ (*)	İMZA
Doç.Dr. Hasan Fırat Diker	Kabul	
Prof.Dr. Suphi Saatçi	Kabul	
Doç.Dr. Hülya Berkmen	Kabul	
Prof.Dr. Ayfer Aytuğ	Kabul	
Prof.Dr. Burcu Özgüven	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Cahide Nur Özdemir

İmza

TEŞEKKÜR

Başladığım işi tamamlamam yönünde süregiden ısrarı sebebiyle, “bu doktora tezi öyle biten bir şey değil” diyerek ısrarını görmezden gelmeye çalıştığım annem Fatma Yıldız Cünük’e, her bölüm için önce “çok güzel olmuş” deyip sonra tek tek imla tashihi veren, yıllar sonra ısrarım sebebiyle lisansüstü eğitimine başlayıp, benden daha önce tamamlayan babam Mustafa Cünük’e ve yıllar süren uzun ve zorlu süreçte tüm sızlanmalarıma katlanan kardeşlerim Zeynep ve Emine Sena’ya çok teşekkür ederim. Ayrıca tezin son bir yılına şahit olan ve beni motive eden eşim ve meslektaşım Salih Özdemir’e, çalışmaya yaptığı katkılar ve sabrı için minnettarım.

Cahide Nur Özdemir

İmza

UNESCO DÜNYA MİRAS ALANLARI BAĞLAMINDA SÜLEYMANİYE BÖLGESİ YER ALTI ENVANTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Cahide Nur Özdemir

ÖZET

Yer altı merak uyandırıcılığı ve cazibesiyle birlikte çoğunlukla güvenlik ve yasallık problemleriyle gölgelenmektedir. Oysa birçok zaman gündelik yaşam konforumuz ve bugünkü tarih bilgimiz yer altının bir sonucudur. Yer altı yüzeyselin ötesine geçmek, derinleşmek istediğimizde bize birçok veri sunar. Üstüste yığılarak oluşmuş palimpsest şehirlerde yer yüzeyindekini oluşturan birçok katman ayaklarımızın altındadır. İstanbul da böyledir. Silüet, üzerine bastığımız ancak görmediğimiz birçok hatıra ve mekan üzerinde oluşur. Yer altının değeri, ortaya çıkardığı ile ölçülmelidir.

Bu çalışma yer altı anlam ve çağrışımından yola çıkarak, dünya çapında muteber bir envanter olan Unesco Dünya Miras Listesi üzerinden incelemiştir.Yer altı mekanlarının çok ve çeşitli kullanımları yanında, tarihi dönemlerin karşılıkları oldukları, yer altından takip edilebilir bir dünya tarihi olduğu görülmüştür. İstanbul'un tarihi ve kültürel katmanlarındaki yer altı yapıları Dünya Miras Listesi'ndeki dört bölge üzerinden araştırılmıştır. Çalışmanın özel olarak yoğunlaştığı bölge ise Süleymaniye bölgesidir. En çok kayıp eserin bulunduğu bölge olması ve halihazırda yürütülen yenileme faaliyeti ile bir kısmının da görülemeyecek şekilde kapanacak olması bu bölgenin seçilme nedenidir. İstanbul'un yıkım ve yeniden yapımlarla dolu tarihi bağlamında bugünün şahitliği lüzumlu görülmüştür.

Anahtar kelimeler; yer altı, katmanlaşma, İstanbul, Süleymaniye, Unesco, Dünya Miras Listesi.

EVALUATION OF SÜLEYMANİYE REGION'S UNDERGROUND INVENTORY IN THE CONTEXT OF UNESCO WORLD HERITAGE AREAS

Cahide Nur Özdemir

ABSTRACT

Despite its itriguing nature and appeal, the underground (subterrenean) is often overshadowed by problems of security and legality. However, many times our comfort of everyday life and our knowledge of today's history are the result of the underground. The underground provides us with a lot of data when we want to go beyond the surface and deepen. In palimpsest cities formed by piling on top of each other, many layers that form the surface of the earth are under our feet. İstanbul is the same. The silhouette is formed over many memories and spaces that we have stepped on but have not seen. The value of it must be measured by what it reveals.

This study, based on the meaning and connotations of the underground, examined it through the Unesco World Heritage List, a worldwide inventory. In addition to the many and varied uses of underground spaces, it has been observed that they are the counterparts of historical periods and that there is a world history that can be traced from underground. The underground structures in the historical and cultural layers of İstanbul were researched through four regions on the World Heritage List. The region where the study is particularly concentrated is the Süleymaniye region. The reason for choosing this region is that it is the region where the most lost architectural remains are located and that some of them will be closed to be seen with the renovation activities already being carried out. In the context of İstanbul's history of destruction and reconstruction, today's testimony was deemed necessary.

Key words; underground (subterrenean), stratification, İstanbul, Süleymaniye, Unesco, World Heritage List.

ÖNSÖZ

İstanbul uzun kent tarihi içinde her bir dönemin bir öncekinin mirasını dönüştürerek kullandığı, dönem izlerinin sonraki dönemlerde zaman zaman görünür olduğu bir şehirdir. Şehrin bugünkü sakinleri, büyük ölçekli bir şehircilik faaliyetini ne zaman başlatsalar, bu gizlerle aniden karşılaşırlar. Bu rastlantılarda doğrudan yerin altında inşa edilen yapılara tesadüf edilebileceği gibi, kaçınılmaz doğal olaylar veya insan faaliyetleri neticesinde yer altında kalmış yerüstü yapıları ile de karşılaşılabilir. Hangisi olursa olsun her karşılaşma İstanbul'un altında çok ve çeşitli yapı olduğu fikrini güçlendirecek niteliktedir. Tezin amacı, tesadüfi karşılaşmalar ile haberdar olunan yer altına dair kapsamlı ve güncel dijital üç boyutlu kayıtların oluşturulmasıdır.

Bugün her kesimden, her eğitim düzeyinden, her sosyal gruptan İstanbul'un yer altına dair hikâyeleri benzer anlatımlarla duyabiliriz. Yer altına, kaçakçıların eşliğinde ve gözleri bağlanarak birçok basamaktan indiğini söyleyen mimarlık profesörü de, evinin altındaki mahzenin yaklaşık bir kilometre uzaklıktaki Süleymaniye Camisi'ne kadar uzanan bir tüneli olduğunu anlatan bir mahalle sakini de, ulusal bir gazetede birçok yer altı eserini gördüğünü İstanbul'un altında birbirine bağlı tünellerin olduğunu yazan bir gazeteci de aynı miti farklı taraflarından anlatır. Tarihi Yarımada'dan giren Kınalıada'dan çıkan tüneller, Ayvansaray'dan giren Atmeydanı'na ulaşan koridorlar… İşte çalışmanın çıkış motivasyonu herkesi aynı söylemde birleştiren ancak kimsenin aslında bilmediği yer altı mekanıdır. Bu çalışmada, ayaklarımızın altında ne var sorusu tüm fiziksel mekân içerikli, ya da mistik çağrışımlı, gizem hissiyle yönlendirilmiş cevaplarını almak üzere sorulmuştur. Tezin özel olarak saha çalışmalarını yürüttüğü alan Süleymaniye bölgesi olmakla birlikte, bir başlangıç olması umularak, bu çalışma İstanbul'un tamamı için önerilmektedir.

Bu tezin yazılmasında katkısı olan pek çok insan var. Destekleri ve yardımları için hepsine minnettar olduğumu söylemeliyim. Öncelikle 2014 yılında doktora eğitmime başladığımdan beri, bilgi birikimiyle ve tecrübesiyle yaptığı tüm katkılar için, konunun seçimine vesile olduğu ve tezin gidişatından en az benim kadar heyecan duyduğu için, değerli hocam Doç. Dr. Hasan Fırat Diker'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca çalışmanın sürecini takip ederek, beni yönlendiren hocalarım ve tez izleme jüri üyelerim Doç.Dr. Naime Hülya Berkmen ve Prof. Dr. Suphi Saatçi'ye emekleri ve katkıları için minnettarım. Bununla birlikte, yönlendirmeleri ve katkıları için Doç. Dr. Ferudun Özgümüş'e, Doç. Dr. Nuri Seçgin'e teşekkür ederim.

Bu süreçte, yönlendirmeleri ve yardımlarıyla çalışmaya değerli katkıları olan hocam Doç.Dr. Mine Esmer'e, saha çalışmasında yanımda olan Hayriye İsmailoğlu ve Mesut Dural'a, ayrıca saha çalışması sırasında ilgili bir lisans öğrencisi olan Ayberk Soyyiğit'e çok teşekkür ederim. Aynı üniversitede yüksek lisans tezini benzer bir konuda hazırlayan arkadaşım Arzu Ulaş'a saha çalışması sırasında mahallerin görülebilmesi ve çalışmanın belirlenen günlerde yapılabilmesi için yaptığı yardımlar için minnettarım. Saha çalışmasında ulaşamadığımız yerlerde bize destek olan Fatih Beldiyesi İtfaiyesi ekibine ve ekibin ilgili üyesi Hakan Karahan'a teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, İstanbul'da Dünya Miras Alanları içindeki yer altı envanterlerinin dökümüne ulaşmamı sağlayan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nden Dr. Esra Kudde'ye, Kütüphane ve Müzeler Müdürü Dr. Kerim Altuğ'a ve yer altı envanter haritalarını sağlayan Fatih Belediyesi'nden Sn. Zeynep Eren Çınar ve Sn. Murat Aydın'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
ÇİZELGE LİSTESİ ..... **xiii**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xiv**
KISALTMALAR ..... **xxv**
GİRİŞ **1**
1. YER ALTI NEDEN YERİN ALTINDADIR? **9**
1.1. ETİMOLOJİ, ANLAM 9
1.2. ÇAĞRIŞIM 11
1.2.1. Din ve Mitolojideki Yer Altı Algısı 12
1.2.2. Edebiyat ve Sinemada Yer Altı Algısı 15
1.2.3. Konumlandırma 24
2. YER ALTI MEKANLARININ TÜRLERİ VE KULLANIM BİÇİMLERİ **26**
2.1. DOĞAL MEKAN 27
2.2. TASARLANMIŞ MEKANLAR 32
2.2.1. Planlı Yer Altı Mekanı 32
2.2.1.1. Barınma 32
2.2.1.2. Tapınma 33
2.2.1.3. Gömü 36
2.2.1.4. Su 37
2.2.1.5. Maden 41
2.2.1.6. Savunma 44
2.2.1.7. Ulaştırma 48
2.2.2. Yerin Altında Kalmış Mekan 51
2.2.2.1. Doğal Afetler 51
2.2.2.2. İnsan Kaynaklı Sebepler 58

2.2.2.2.1. Gömülme 58
2.2.2.2.2. Yangın 59
2.2.2.2.3. Savaş 65
2.2.2.2.4. İmar Faaliyetleri 68
2.2.2.2.5. Terk 71
2.3. DEĞERLENDİRME 76
3. YER ALTINDAKİ DÜNYA MİRASLARI VE DEĞERLENDİRİLME BİÇİMLERİ 79
3.1. YER ALTI YAPILARININ DÜNYA KÜLTÜR ENVANTERİNE GİRME SERÜVENİ 80
3.2. DÜNYA MİRAS LİSTESİNDE YER ALTI YAPILARININ YOĞUNLUĞU 82
3.3. DÜNYA MİRASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ YER ALTI YAPILARI 90
3.4. DÜNYA MİRASI BAĞLAMINDA İSTANBUL'DAKİ YER ALTI YAPILARI 99
4. İSTANBUL NASILDI, NASIL DEĞİŞTİ? 116
4.1. İSTANBUL'UN TOPOGRAFİSİ VE DEĞİŞİM 118
4.2. TARİHİ HARİTA RESİMLERİ ÜZERİNDEN İSTANBUL PİTORESKİNİN EVRİMİ 132
4.2.1. Buondelmonti Haritası, 1422 136
4.2.2. Hartman Schedel Haritası, 1493 145
4.2.3. Vavassore Haritası, 1520 153
4.2.4. Tarihi Harita Resimleri Üzerinden İstanbul Pitoreskinin Evrimi - Değerlendirme 159
5. İSTANBUL'UN KENT TARİHİ BAĞLAMINDA SÜLEYMANİYE 163
5.1. KURULUŞTAN YENİ ROMA'YA KADAR SÜLEYMANİYE 168
5.2. YENİ ROMA'DAN FETİH'E (M.S.330- 1453) 176
5.3. FETİH'TEN TANZİMAT'A (1453-1839) 198
5.4. TANZİMAT'TAN 1950'LERE (1839-1950) 211
5.5. 1950'DEN 1985'E 223
5.6. 1985'TEN 2006'YA 235
5.7. 2006'DAN 2020'YE 241

6. SÜLEYMANİYE ARAŞTIRMA BÖLGESİ YERALTI ENVANTERİNİN TESPİTİ 247
6.1. HARİTANIN OLUŞTURULMASI 247
6.2. SAHA ÇALIŞMASI HAZIRLIK SÜRECİ 249
6.3. KULLANILAN EKİPMAN VE DATA İŞLEME 251
6.4. SÜLEYMANİYE ÇALIŞMA ALANI 255
6.5. TARAMA YAPILAN ALANLAR 258
6.5.1. 1 Nolu Alan 259
6.5.2. 2 Nolu Alan 267
6.5.3. 3 Nolu Alan 273
6.5.4. 4 Nolu Alan 279
6.5.5. 5a Nolu Alan 285
6.5.6. 6 Nolu Alan 290
6.5.7. 13 Nolu Alan 297
6.5.8. 14 Nolu Alan 305
6.5.9. 15 Nolu Alan 311
6.5.10. 18 Nolu Alan 316
6.6. TARAMA YAPILAMAYAN ALANLAR 321
6.6.1. 5 Nolu Alan 321
6.6.2. 7 Nolu Alan 321
6.6.3. 7a Nolu Alan 322
6.6.4. 8 Nolu Alan 323
6.6.5. 9 Nolu Alan 323
6.6.6. 20 Nolu Alan 323
6.6.7. 22 Nolu Alan 324
6.7. DİĞER ALTYAPILAR 325
7. SONUÇ 332
EKLER 375
ÖZGEÇMİŞ 396

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 2. 1 Merkez üssü İstanbul olan tarihsel depremler (AFAD, Tarihsel Depremler) 54
Çizelge 2. 2 Çeşitli kaynaklarda 400 'lü yıllarda İstanbul Depremleri..... 55
Çizelge 2. 3 İstanbul'da 1854-1919 Yılları Arası Yangınlar (Cezar, 1963, sy.374) . 64
Çizelge 3. 1 UNESCO Kültür Mirası Yeraltı Yapı Analizi..... 82
Çizelge 3. 2 İşlevlerine Göre Dünya Miras Listesindeki Planlı Yer altı Mekanları .. 83
Çizelge 3. 3 İşlevlerine Göre Dünya Miras Listesindeki Planlı Yer altı Mekanlarının yüzdesi 84
Çizelge 3. 4 UNESCO Dünya Miras Listesi Türkiye Envanteri (Url.) 91
Çizelge 3. 5 Türkiye'deki Dünya Miras alanlarının yer altı mekanı kategorilerine göre dağılımı 92
Çizelge 3. 6 Yer altı mekanı kategorilerinin yüzdelik dağılımı..... 93
Çizelge 3. 7 Türkiye'nin Dünya Miras Geçici listedeki envanterinin yer altı mekanları kategorilerine göre dağılımı..... 94
Çizelge 3. 8 2018 yılı Müze ve Ören yeri istatistikleri (Kültür Bakanlığı) 99
Çizelge 3. 9 2018 Tarihi Yarımada Yönetim Planında Dünya Miras alanlarındaki tescilli yapılar (TYP, 2018, sy.104)..... 103
Çizelge 3. 10 İstanbul'un Tarihi Alanlarındaki Kültür varlıkları 108
Çizelge 3. 11 Yer altı envanter sayılarına dair verilerin karşılaştırılması [* Veri yok] 114
Çizelge 5. 1 SAB – Notita VII ve X Bölgeler envanter karşılaştırması 192
Çizelge 5. 2 Notitia'ya göre bölge bazında ev (domus) yoğunluğu karşılaştırması 193
Çizelge 6. 1 Güncel yer altı envanteri haritaları ve listelerinde saha çalışması yürütülen mahaller 328

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. 1 Edward Bulwer-Lytton'ın Gelecek Irk romanı temalı kostümlü bilim-kurgu konvansiyonu, Royal Albert Hall, 5-10 Mart 1891. (Url.1) 18
Şekil 1. 2 Paris'in yer altına dair bir ilustrasyon (Zakharia, Nai. NewYorker, 2019)(Url.2) 20
Şekil 1. 3 Paris metrosu Line 3 Opera istasyonu inşaatı ve inşaat sırasında cadde seviyesinin altında ortaya çıkan tonoz arkada Opera Garnier görülmektedir. (Url.3) 22
Şekil 1. 4 Orient Ekspres Paris İstanbul arasında 1988'den 1977 yılına kadar direk sefer yapmıştır. (NTV,2019) (Url.4) 23
Şekil 2. 1 Yer altı mekanı sınıflandırma 27
Şekil 2. 2 Endonezya'da Leang Bulu' Sipong 4 mağarasında bulunan resimler (Url. 5) 28
Şekil 2. 3 Derinkuyu yer altı şehri, Kapadokya (Nývlt, 2016, sy.2254) 33
Şekil 2. 4 Mithareum kazısı ve rekonstruksiyonu, Londra (Url. 6) 35
Şekil 2. 5 Müzeye dönüştürülmüş Mithareum, Londra (Url. 7) 35
Şekil 2. 6 Qanat sistemi farklı isimlendirmeler (Url. 8) 38
Şekil 2. 7 Roma isale hattı gösterimi- ters sifon sistemin önemli bir bir bileşeniydi (Mays, 2010, sy.117) 39
Şekil 2. 8 Jersey adası Ho8 Tüneli (Url. 9) 46
Şekil 2. 9 Mirus Bataryası, Guernesy adası Nazi tahkimat yapısı (Forty, 2002) 47
Şekil 2. 10 Saraybosna Yaşam Tüneli (Atlas Obscura) (Url. 10) 48
Şekil 2. 11 Dünya Geneli Metro Ağı (UITP,2018) 49
Şekil 2. 12 Dünya'daki metrolar yeni sistemler ve toplam sayıları (UITP,2018) 50
Şekil 2. 13 Yıllara göre metro ağı büyümesi (UITP,2018) 50
Şekil 2. 14 Alaska depremi 1964, Anchorage, Alaska (Url. 11) 52
Şekil 2. 15 1509 İstanbul Deprem Gravürü, "insanlar toprak tarafından yutuluyor" (Url. 12) 57
Şekil 2. 16 Göbekli Tepe Stratigrafisi (Dietrich, 2019, sy. 9) 59
Şekil 2. 17 Will Lilly Gravüründe (1651) 1666 Büyük Londra Yangını tahmini, (Dominic Winter Auctioneers)(Url. 13) 62
Şekil 2. 18 IV. Haçlı Seferi sebebiyle çıkan yangınlar ve etki alanları (Madden, 1992, sy.93) 67

Şekil 2. 19 Haussmann öncesi ve sonrası - 1. Sainte Chapelle. 2. Notre-Dame. 3. Hôtel-Dieu. 4.Palais de Justice. 5. Place Dauphine. 6. Tribunal de Commerce. 7. Caserne de la Cité (şimdi Préfecture de Police)- (Hall, 2005, sy. 80) 69
Şekil 2. 20 Sfendon kalıntısı üzerinde Sultanahmet Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (Url. 14) 73
Şekil 2. 21 Gainsthrope (Url. 15) 75
Şekil 2. 22 UNESCO Miras lisetesindeki Nazca Çizgileri, Peru (Url. 16) 76

Şekil 3. 1 Uçurum Sarayı (Cliff Palace)'nda bulunan dairesel yer altı odaları kivalar (Mug Houses), Mesa Verde (Url. 18) 81
Şekil 3. 2 Champagne mahzenleri (Jolyot, 2015)(Url. 19) 84
Şekil 3. 3 El Jadida Portekiz sarnıcı, Orson Welles'in Othello'sundan bir sahne 87
Şekil 3. 4 Ombilin Kömür madeni, Sawahlunto Endonezya (Url. 22) 88
Şekil 3. 5 Uithoorn yakınlarındaki bir tahkimat kompleksinin bileşenleri, Amsterdam savunma hattı, Hollanda (Ros ve Senger, 2014, sy.30) 89
Şekil 3. 6 Aalsmeer yakınlarındaki bir tahkimattaki yer altı savunma yapısı, Hollanda (Url. 23) 89
Şekil 3. 7 Gadames şehri yer altı sokakları, çatı yolları kadınlar için, Libya (Url. 24)(Url. 25) 90
Şekil 3. 8 Gunajuato yer altı tünelleri, Meksika (Url. 26)..... 90
Şekil 3. 9 Derinkuyu yer altı şehri, Göreme [1](sağda), Yer kapı Hattuşa [2](solda) (Url. 27) (Url. 28) 93
Şekil 3. 10 Ashab-ı Kehf mağarası, Afşin(Url. 29)..... 95
Şekil 3. 11 Karain mağarası, Antalya (Url. 30) 95
Şekil 3. 12 Adamkayalar, Korikos, Mersin (Url. 31)..... 96
Şekil 3. 13 Kral Kaya Mezarları, Amasya (Url. 32) 96
Şekil 3. 14 Pirinçci Kasteli, Gaziantep (Gaziantep Yer Altı Yapıları Envanteri, 2012) 97
Şekil 3. 15 Koramaz Vadisi, Kayseri (Url. 33) 97
Şekil 3. 16 Zerzevan Kalesi havadan görünümü ve Mithraeum, Diyarbakır (Url. 34) 98
Şekil 3. 17 Dünya Miras Listesine İstanbul'un Tarihi Alanları olarak giren 4 bölge (TYP, 2018, sy.32)..... 100
Şekil 3. 18 Çatalca İnceğiz mağara kiliseleri (Aydıngün, 2015, sy. 117)..... 104
Şekil 3. 19 İstanbul'un su yolları, 1-Kırkçeşme Su Yolu, 2-Taksim Su Yolu, 3-Terkos Su Yolu, 4-Halkalı Su Yolu, 5-a)Topuz Bent, b)Ayvad Bendi, c)Büyük Bent, d)Kirazlı Bent, e)Topuzlu Bent, f)Valide Bendi, g)II.Mahmut Bendi (Karakuş, 2019, sy.16)..... 105
Şekil 3. 20 Kırkçeşme su sistemi, (Çeçen, 1998, sy.457) 106
Şekil 3. 21 Unesco Miras Alan sınırı ve İstanbul'un Tarihi Alanları'ndaki sarnıçlar (Altuğ, 2013, sy.459) 107

Şekil 3. 22 Sultanahmet DMA Tarihi Kalıntılar (Yer altı) [kırmızı ok işaretleri] (Alan Başkanlığı, 2018) (Url. 35) 109
Şekil 3. 23 Süleymaniye DMA Tarihi Kalıntılar (Yer altı) [kırmızı ok işaretleri] (Alan Başkanlığı, 2018) (Url. 36) 110
Şekil 3. 24 Zeyrek DMA Tarihi Kalıntılar (Yer altı) [kırmızı ok işaretleri] (Alan Başkanlığı, 2018) (Url.37) 111
Şekil 3. 25 Kara Surları DMA Tarihi Kalıntılar (Yer altı) [kırmızı ok işaretleri] (Alan Başkanlığı, 2018) (Url. 38) 112
Şekil 3. 26 İstanbul'un Tarihi Alanları Dünya Miras Alanı Yer altı Envanterleri (Fatih Belediyesi, 2020) 113
Şekil 4. 1 Byzantion ve Severus Septimius surları gösterimi (Janin, 1950, Harita – No:II) 117
Şekil 4. 2 İstanbul'un tepeleri ve tepelerdeki anıtlar 121
Şekil 4. 3 İstanbul'da ilk yerleşimler (DBİA, 1994, c.7, sy.453) 124
Şekil 4. 4 Doldurulmuş limanlar, denizden kazanılan topraklar "terrain gagné sur la mer" (Janin, 1950, Harita -No:I) 126
Şekil 4. 5 Cyril Mango'nun John Covell'in hipotezine göre haritalaştırdığı sözde kıstak (C. Mango, 2001, sy.21) 128
Şekil 4. 6 İstanbul'un surlar içindeki kısmının jeolojik haritası (Sayar, 1961) 129
Şekil 4. 7 Yenikapı Neolitik kıyı yerleşiminin (kazı alanı) ve 1950 tarihli doldurma sahil yolu'nun, 2014 Yenikapı miting alanı dolgusuna göre denizden uzaklaşma miktarı 131
Şekil 4. 8 Tabula Peutingeriana'da İstanbul (Bibliotheca Augustana, Url. 40) 132
Şekil 4. 9 Notitia'ya göre Konstantinopolis'in 14 bölgesi (Gyllius, 1729, Appendix 1) 133
Şekil 4. 10 Vestibül mozaiği, Ayasofya (Url. 41) 134
Şekil 4. 11 İki şehir arasında seyahati gösteren Aktorini freski – iki parça halinde- (flotilla fresco) (Strasser, 2010, sy.17) 135
Şekil 4. 12 Trajan Hamamlarının altında bulunan "Painted City" freski, Roma (Url. 42) 135
Şekil 4. 13 Boundelmonti tasviri (Kubilay, 2017, sy.31) 137
Şekil 4. 14 Buondelmonti Konstantinopolis haritası - Correr Nüshası (Bevilacqua, 2019, sy.140) 139
Şekil 4. 15 Buondelmonti İstanbul haritası - Düsseldorf nüshası 143
Şekil 4. 16 Ms. Canonici Misc. 378 yazması Konstantinopolis gösterimi (Bodleian Library MS. Canon. Misc. 378, 1436) (Url. 43) 144
Şekil 4. 17 Schedel'in Konstantinopolis görünümü (Nuremberg Chronicle, Folio CXXX) 145
Şekil 4. 18 Sayfa 249r'deki Konstantinopolis (Shedel, Folio CCXLIX recto, 249r) 146
Şekil 4. 19 Sayfa 257r'deki Konstantinopolis (Shedel, Folio Folio CCLVII, 257r) 146

Şekil 4. 20 Haliç'te uzanan zincirler, 249r (Folio CCXLIX recto) (Schedel, 1493) 149
Şekil 4. 21 Detay 257r: Konstantinus sütunu ve Güngörmez kilisesine yıldırım isabet ediyor. (Schedel, 1493, sy. 257r) 151
Şekil 4. 22 Schedel perspektif haritasında Konstantinopolis'in anıtları (Hartmann Schedel, Nuremberg, 1493, Götzfried Antique Maps.)(Url. 44) 152
Şekil 4. 23 Giovanni Andreas di Vavassore, Byzantivm sive Costantineopolis (JSAH Multimedia Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg) (Url.45) 154
Şekil 4. 24 Sebastian Münster'in, Vavassore'den ilhamla İstanbul tasviri, (Cosmographia, Latin edition, Basle: Heinrich Petri, 1552. 1550) (Url. 46) .. 155
Şekil 4. 25 Braun ve Hogenberg tarafından 1572 yılında yapılan Vavassore'nin İstanbul tasvirinin yeniden yorumu (Kubilay, 2010, sy.46-47) 156
Şekil 5. 1 İstanbul'un Tarihi Alanları Unesco Dünya Miras Alanları, SAB ve SYB 168
Şekil 5. 2 Dionysios'a göre Boğaziçi ve Byzantion (Russell, 2017, sy.20)..... 172
Şekil 5. 3 Byzantion sınırları (Paulys, vol. III) (Url. 47) 173
Şekil 5. 4 Tetrastoon forumunun şehir içindeki tahmini konumu (Janin, 1950) 179
Şekil 5. 5 Mese'yi dik kesen caddeler, Markos Embolos ve Nypheum'un muhtemel yeri (Berger, 2000, sy.173) 180
Şekil 5. 6 A.van Millingen'in Konstantinopolis'in 14 Bölgesi gösterimi (Milligen, 1899) 184
Şekil 5. 7 Müller Wiener'in Konstantinopolis'in 14 bölgesi gösterimi, (Müller-Wiener, 2016, sy.21)..... 185
Şekil 5. 8 Notitia'ya göre Konstantinopolis'in 14 bölgesi (Gyllius, 1729, Appendix 1), Charles Du Change Haritası 186
Şekil 5. 9 Albrecht Berger'in Konstantinopolis'in 14 Bölgesi gösterimi (Berger, 1997, sy. 353)..... 187
Şekil 5. 10 Notitia Urbs Constantinopolitanae, Konstantinopolis'in 14 Bölgesi- SAB-SYB..... 188
Şekil 5. 11 VII. ve X. Bölgelerin envanter listesi 189
Şekil 5. 12 Trajan Sütunu, spiral merdivenin kesit gösterimi (Piranesi, 1774-1779) (Url. 48) 191
Şekil 5. 13 II. Bayezid suyolu haritasında (Çeçen, 1997) Eski Saray, Süleymaniye Camisi ve Eski Odalar 202
Şekil 5. 14 Eski Saray'ın muhtemel sınırlarının bugünkü harita üzerinde gösterimi 203
Şekil 5. 15 1782 yılında gerçekleşen yangınların yayılma alanını gösteren harita [63. 12 Temmuz 1782 yangını, 64. 21 Ağustos 1782 yangını] (Tomás López, 1783) (Url. 49) 208
Şekil 5. 16 Direklerarası Caddesi Şehzadebaşı (Pascal Sébah, 1870-1900) (Url. 50) 211

Şekil 5. 17 Süleymaniye Kışlası, Süleymaniye Külliyesi'nin bir bölümü ve arkada bacalar, en gerideki Unkapanı değirmeni olabilir. (Guillaume Berggren, 1870 Panoromik görünüm 1/8) (Url. 51) 215
Şekil 5. 18 Unkapanı Değirmeni'nin bacası Galata Kulesinden Haliç'e bakış (Guillaume Berggren, 19. Yüzyıl sonları) 217
Şekil 5. 19 Haliç panoromasında bacalar (Abdullah Brothers, 1880 civarı) 217
Şekil 5. 20 Şehzade Camisi minaresinden Karamürsel Mensucat Fabrikası ve arkada Süleymaniye Camisi görünmektedir. (1958) (Url. 52) 218
Şekil 5. 21 Sokak düzenleme çalışması yapılan alanlar üzerinde SAB-SYB (Çelik, 2016, sy.103) 219
Şekil 5. 22 Tarihi Yarımada daireleri – SAB ve SYB alanları [Haritada gösterilmeyenler, 7.Beşiktaş, 8.Emirgan, 9.Büyükdere, 10.Beykoz, 11.Beylerbeyi, 12.Üsküdar, 13.Kadıköy, 14.Adalar] (Çelik, 2016, sy.43) 220
Şekil 5. 23 Eyüp Piyer Loti Tepesi'nden Haliç Tersanesi ve geride Azapkapı-Unkapanı arasında uzanan Hayratiye Köprüsü görülmektedir. (Claude-Marie Ferrier, 1850-59 arası) (Url. 53) 222
Şekil 5. 24 1950'ler Atatürk Bulvarı'nın inşası (Url. 54) 224
Şekil 5. 25 İstanbul Trafiği, 1958 (Ara Güler,1958) 226
Şekil 5. 26 1950 yılına ait tramvay ve otobüs hatlarını gösterir plan (Gülersoy, 1989, sy.245-246) 227
Şekil 5. 27 Süleymaniye 1961 (Ara Güler, 1961) 229
Şekil 5. 28 Unkapanı'ndan Valens/ Bozdoğan Kemeri'ne ulaşan yol, sağda bulvar yapımı sırasında 1940'larda yıktırılacak Revani Çelebi Camisi'nin minaresi görülebilir. (Url. 55) 231
Şekil 5. 29 1939 yılı Saraçhane civarı (solda) 1946 yılı Atatürk Bulvarı ve geride Valens/Bozdoğan Kemeri (sağda) (Url. 56) (Url. 57) 231
Şekil 5. 30 Solda 1957 yılında Atatürk Bulvarı (SALT Research), Sağda Bulvar boyunca sıralanan projeler ile ayrışan bölgeler (Url. 58) (Url. 59) 232
Şekil 5. 31 Eminönü Sebze- Meyve Hali 1976 (Url. 60) 233
Şekil 5. 32 UNESCO İstanbul ve Göreme Uluslararası Kampanyası'na ait bir pul 1983, PTT Pul'da korunması için kampanya başlatılan Süleymaniye'deki yapılar görünüyor. (Url. 61) 234
Şekil 5. 33 Yazıda Üniversiteli Çiğdem evini ve Süleymaniyeyi seviyor başlığı ile paylaşılmış Çiğdem Yükseler, Yükseler ailesinin kızı (Bozan, 1997) 238
Şekil 5. 34 Bakımsız ahşap konutlardan biri Süleymaniye (Bozan, 1997) 239
Şekil 5. 35 Yanan ahşap konaklardan mahalle halkı yakacak odun temin ederken (Özdemir,1999) 240
Şekil 5. 36 KUDEB restorasyonları ahşap konutların iç mekanına dair bir iyileştirme getirmediği için eleştirilmiştir. ("Önden şahane arkadan virane" başlıklı haber, Radikal, 14. 10. 2009) (Url. 62) 242

Şekil 5. 37 Tarihi Yarımada ve tampon bölge (Tarihi Yarımada yönetim sınırı) içinde ilan edilen yenileme alanları 243
Şekil 5. 38 Süleymaniye yenileme alanı etap sınırları ve sorumlu belediyeler. (Eriş, 2010, sy. 137-138) 245

Şekil 6. 1 532 ada 36 parsel Sergi Salonu projesi (Süleymaniye Yenileme Alanı, 532 Ada Avan Proje) 248
Şekil 6. 2 Harita üzerinde işaretlenen alanlar..... 250
Şekil 6. 3 1 Nolu ve 3 Nolu alanlarda tarama yapılırken, Faro Focus ve hedef küreler (18 Eylül 2018) 251
Şekil 6. 4 Faro Scene programı arayüzünde görülen 1 nolu alanda kurulan istasyonlarının yerleri 253
Şekil 6. 5 1 nolu alanın Scene modelindeki istasyon ve nokta sayısı 254
Şekil 6. 6 Manuel Registration sonrası elde edilmiş 1 nolu alana ait nokta bulutu 3B model 254
Şekil 6. 7 Overview map ile vaziyet planı için altlık ve Orthophoto kesitlerin oluşturulması..... 255
Şekil 6. 8 Süleymaniye bölgesi mahalleler 255
Şekil 6. 9 Süleymaniye Araştırma Bölgesi- Süleymaniye Unesco Dünya Miras Alanı 256
Şekil 6. 10 Süleymaniye Yenileme bölgesi sınırları 257
Şekil 6. 11 Yer altı yapısı noktaları ve araştırma sınırları, (5a ve 7a saha çalışması sırasında haritaya eklenmiştir.) 257
Şekil 6. 12 532 ada 36 parsel 24 numaralı bina 2014 ve 2019 görünümü (Url. 63) (Url. 64) 259
Şekil 6. 13 1 nolu alan, 7 nolu alan ve Ekim 2019 tarihli son saha incelemesinde görülen ilave altyapı izlerinin birbirlerine göre konumları (Url. 65)..... 260
Şekil 6. 14 537 ada 2 parselde görülen altyapı (1 Ekim 2019) 260
Şekil 6. 15 537 ada 1 parselde görülen altyapı arkada 1 nolu alan görülüyor. (1 Ekim 2019) 260
Şekil 6. 16 537 adada görülen altyapılar ve arka sağda 537 ada 9 parseldeki (7 nolu) yapı görülüyor (1 Ekim 2019) 261
Şekil 6. 17 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 532 ada 36 parsel (FKR,2020) 261
Şekil 6. 18 1 Nolu alan ana koridorun görünümü (18 Eylül 2018)..... 262
Şekil 6. 19 1 nolu alan vaziyet planı 263
Şekil 6. 20 1 nolu yer altı yapısının boy kesiti, kesitin solunda molozlar sebebiyle sonu görülemeyen mekanın devam ettiği düşünülmektedir. (A-A Kesiti) 264
Şekil 6. 21 1 nolu yer altı yapısı SCENE ile oluşturulmuş model 264
Şekil 6. 22 1 nolu yer altı yapısının en kesiti, kesitte 1. odanın kapı girişi ve nişli duvarı ile sağda ana koridor görünmektedir. (C-C Kesiti) 265

Şekil 6. 23 1 nolu yer altı yapısının en kesiti, kesitte 3. oda, bu odaya ulaşan koridor ve sağda ana koridor görünmektedir. Baca benzeri çıkıntı ve daha geride giriş koridoru kesite görünüş olarak girmiştir. (D-D Kesiti) 265
Şekil 6. 24 1 nolu yer altı yapısının İmaret Sabunhanesi Sokak'tan tahayyülü 266
Şekil 6. 25 2 nolu alanın 2011 yılından sokak görünümü (Url. 66) 267
Şekil 6. 26 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi haritalarında 532 ada 4 parsel (FKR,2020) 268
Şekil 6. 27 2 nolu alan, güneybatıdan kuzeydoğuya bakış (19 Eylül 2018) 268
Şekil 6. 28 2 nolu alan vaziyet planı 269
Şekil 6. 29 2 nolu yer altı yapısının boy kesiti, kesitin sağ üstünde molozlar sebebiyle sonu görülemeyen alan devam ediyormuş gibi görünmektedir. (A-A Kesiti) 270
Şekil 6. 30 2 nolu yer altı yapısının boy kesiti, mahal girişi en sağdaki kemerin altından görülmektedir. (B-B Kesiti) 270
Şekil 6. 31 2 nolu yer altı yapısı SCENE ile oluşturulmuş modeli 270
Şekil 6. 32 Müller Wiener haritasında Pertev Paşa Sarayı'nın yeri (kırmızı), 2 nolu alan (mavi) (Müller-Wiener,2016, sy.275) 271
Şekil 6. 33 2 nolu yer altı yapısının Darulhadis Sokak'tan tahayyülü 272
Şekil 6. 34 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 534 ada 4 parsel (FKR,2020) 273
Şekil 6. 35 3 nolu alan, sağda kuzeybatı yönündeki giriş görülebilir. (19 Eylül 2018) 274
Şekil 6. 36 3 nolu alan vaziyet planı, alanın kuzeybatı kuzeydoğu yönünde iki girişi vardır. 274
Şekil 6. 37 3 nolu yapının boy kesiti, solda giriş olabilecek boşluk yarı kotuna kadar molozla dolmuştur. (A-A Kesiti) 275
Şekil 6. 38 3 nolu yapının boy kesiti, mahal girişlerinden kuzeybatı yönlü olan görülmektedir. Pencere boşluklarının örülerek kapatıldığı görülmüştür. (B-B Kesiti) 275
Şekil 6. 39 3 nolu yapının en kesitleri, mahal girişlerinden kuzeydoğu yönlü olan C-C Kesitinde görülmektedir. (sırasıyla C-C Kesiti, D-D Kesiti) 275
Şekil 6. 40 3 nolu yapının SCENE modeli 276
Şekil 6. 41 Müller Wiener haritasında Meryem Ana Ayazması ve 3 nolu alanın konumu (Müller-Wiener, 2016, sy.275) 276
Şekil 6. 42 3 nolu alan, 1988 yılı Eminönü haritası detay (solda) ve İstanbul Kültür Varlıkları Envanteri Projesi (2015-2019) haritası detay (sağda) [Harita paftaları EK 7.1 ve EK 7.2] 277
Şekil 6. 43 3 nolu yer altı yapısının İmaret Sabunhanesi Sokak'tan tahayyülü 278
Şekil 6. 44 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 535 ada 2 parsel (FKR,2020) 279

Şekil 6. 45 Müller Wiener haritasında 4 nolu alanın konumu (Müller-Wiener, 2016, sy.275)..... 280
Şekil 6. 46 4 nolu alanın görünümü, fotoğrafta nişli duvarın karşısındaki doğu duvarının sonradan örülmüş olabileceği düşünülmüştür (solda) ve 535 ada 10 parseldeki üst yapı (sağda) (20 Eylül 2018) 281
Şekil 6. 47 4 nolu alan vaziyet planı 281
Şekil 6. 48 4 nolu yapının boy kesiti, solda sarnıç merdiveni ve tonoz üstünde baca açıklığı görülmektedir. (A-A Kesiti) 282
Şekil 6. 49 4 nolu yapının boy kesiti, sağda merdivenin başlangıcında demir kapı kütüphane avlusuna ulaşım sağlamaktadır. Sağda sonradan örüldüğü düşünülen doğu duvarı görülmektedir. (B-B Kesiti)..... 282
Şekil 6. 50 4 nolu yapının en kesitleri (sırasıyla C-C Kesiti, D-D Kesiti)..... 283
Şekil 6. 51 4 nolu yapının SCENE modeli..... 283
Şekil 6. 52 4 nolu yer altı yapısının Sarı Beyazıt Caddesi'nden tahayyülü 284
Şekil 6. 53 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 500 ada 50 parsel (FKR,2020)..... 285
Şekil 6. 54 Müller Wiener haritasında 5a nolu alanın konumu ve 5 nolu alan (Müller-Wiener, 2016, sy.275)..... 286
Şekil 6. 55 5a nolu alandaki üzeri örtülmüş kuyu girişi..... 286
Şekil 6. 56 5a nolu alan vaziyet planı 287
Şekil 6. 57 5a nolu yapının boy kesitleri (sırasıyla A-A Kesiti, B-B Kesiti)..... 288
Şekil 6. 58 5a nolu yapının en kesitleri (sırasıyla C-C Kesiti, D-D Kesiti) 288
Şekil 6. 59 5a nolu yapının SCENE modeli..... 288
Şekil 6. 60 5 nolu yer altı yapısının Mehmetpaşa Cami Sokak'tan tahayyülü 289
Şekil 6. 61 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 536 ada 3-4-5 parsel (FKR,2020) 290
Şekil 6. 62 Müller Wiener haritasında 6 nolu alanın konumu (Müller-Wiener, 2016, sy.275)..... 291
Şekil 6. 63 6 nolu alan görünümü (17 Eylül 2018)..... 291
Şekil 6. 64 6 nolu alan sütunlar ve çelik güçlendirmeler (17 Eylül 2018)..... 292
Şekil 6. 65 6 nolu alan vaziyet planı 293
Şekil 6. 66 6 nolu yapının boy kesiti (A-A Kesiti), solda giriş koridoru ve merdiven, en sağda yerde korint sütun başlığı görülebilir. 294
Şekil 6. 67 6 nolu yapının en kesiti (C-C Kesiti), güçlendirme yapılmış sütun, (D-D Kesiti) sağda merdiven ve giriş görülmektedir. 294
Şekil 6. 68 6 nolu yapının boy kesiti (B-B Kesiti), çelik güçlendirme yapılmış kolonlar 295
Şekil 6. 69 6 nolu alan SCENE modeli..... 295
Şekil 6. 70 6 nolu yer altı yapısının Molla Şemsettin Cami Sokak'tan tahayyülü .. 296
Şekil 6. 71 Kalenderhane Camisi'nin kuzeydoğusundaki şapelden görünüm (21 Eylül 2018)..... 297

Şekil 6. 72 Güneydoğudaki yapının girişi, arkada 652 ada 6 parseldeki bina görülebilir. (21 Eylül 2018) 298
Şekil 6. 73 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 652 ada 8 parsel (FKR,2020) 298
Şekil 6. 74 Pervitch haritalarında 652 ada 8 parsel (kırmızı) ve taranan yapı (mavi)(FKR, 2020) 299
Şekil 6. 75 Kalenderhane Camisi (Müller-Wiener, 2016, sy.154) 299
Şekil 6. 76 13 nolu alanın çevresine göre konumu (21 Eylül 2018) 300
Şekil 6. 77 13 nolu alan vaziyet planı 300
Şekil 6. 78 13 nolu yapının boy kesiti (A-A Kesiti) 301
Şekil 6. 79 13 nolu yapının boy kesiti (B-B Kesiti), sağda giriş kapısı görülebilir. 301
Şekil 6. 80 13 nolu alan en kesiti, (C-C Kesiti), solda yarım duvarla kapatılmış yarım daire mekan görülebilir. 302
Şekil 6. 81 13 nolu alan en kesiti, (D-D Kesiti), geride solda giriş kapısından gelen ışık görülüyor. 302
Şekil 6. 82 13 nolu alan detay kesit, (E-E Kesiti), Meryem Ana freski bulunan duvar 303
Şekil 6. 83 Alanda bulunan diğer fresklerden örnekler (21 Eylül 2018) 303
Şekil 6. 84 13 nolu alan SCENE modeli 303
Şekil 6. 85 13 nolu yer altı yapısının Molla Kalenderhane Camisi güney cepheden tahayyülü 304
Şekil 6. 86 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 566 ada 36 parsel (FKR,2020) 305
Şekil 6. 87 Pervititch haritasında 566 ada 36 parsel (FKR, 2020) 306
Şekil 6. 88 14 nolu alan mekanın içinden görünümler. 306
Şekil 6. 89 14 nolu alan vaziyet planı 307
Şekil 6. 90 14 nolu alan boy kesit, (A-A Kesiti), sağda giriş, sahanlık ve merdiven görülebilir. 308
Şekil 6. 91 14 nolu alan boy kesit, (B-B Kesiti) 308
Şekil 6. 92 14 nolu alan enkesit, (C-C Kesiti, D-D Kesiti) D-D Kesitinde merdiven ve arkada görünüşe giren giriş alanı görülmektedir. 309
Şekil 6. 93 14 nolu alan SCENE modeli 309
Şekil 6. 94 14 nolu yer altı yapısının Kirazlı Mescit Sokak'tan tahayyülü. 310
Şekil 6. 95 Alman Maviler ve Ayverdi Haritasında 531 ada 10-15-42-43 parsel (FKR,2020) 311
Şekil 6. 96 Tonoz ortasındaki kolon ile birinci oda, ikinci odanın giriş kapısı. 311
Şekil 6. 97 15 nolu alan vaziyet planı 312
Şekil 6. 98 15 nolu alan boy kesiti (A-A Kesiti), sağda giriş kapısı görülmektedir. En sağdaki kapının devamından mekanın devam ettiği sanılmaktadır. 313
Şekil 6. 99 15 nolu alan boy kesiti (B-B Kesiti) 313

Şekil 6. 100 15 nolu alan en kesiti (C-C Kesiti), tonozun tam ortasındaki kolon görülebilir. 313
Şekil 6. 101 15 nolu alan SCENE modeli 314
Şekil 6. 102 15 nolu yer altı yapısının Şükrü Baba Sokak'tan tahayyülü 315
Şekil 6. 103 Alman Mavilerde 13-11-12-14 parseller, Ayverdi'de 13 parsel gösterimi(FKR,2020) 316
Şekil 6. 104 Pervititch haritasında 988 ada 13 parsel, altyapının olduğu alan ruines olarak işaretlenmiş. (FKR,2020) 317
Şekil 6. 105 Müller Wiener haritasında 988 ada 11-12-13-14 parseller (Müller-Wiener, 2016, sy.275) 317
Şekil 6. 106 18 nolu alan sağda 1. Odadan koridora bakış solda giriş koridorunda 2. odanın girişi görülmektedir. 318
Şekil 6. 107 18 nolu alan vaziyet planı 318
Şekil 6. 108 18 nolu alan boy kesiti, (A-A Kesiti) 319
Şekil 6. 109 18 nolu alan en kesitleri (B-B Kesiti, C-C Kesiti) 319
Şekil 6. 110 18 nolu alan SCENE modeli 319
Şekil 6. 111 18 nolu yer altı yapısının Müşkile Sokak'tan tahayyülü 320
Şekil 6. 112 5 nolu alanda (500 ada 42 parsel) bulunan baraka, solda 43 parseldeki yıkılmış binanın tek duvarı görünmekte 321
Şekil 6. 113 7 Nolu alanda (537 ada 9 parsel) bulunan bina. 322
Şekil 6. 114 7a nolu alan, 531 ada 35 parselin Tavanlı Çeşme Sokak girişindeki dolgu alanının bir yer altı yapısı varlığına işaret ettiği düşünülmüştür. 322
Şekil 6. 115 9 nolu alan, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde korunuyor. (21 Eylül 2018) 323
Şekil 6. 116 20 nolu alan, Süleymaniye Sıbyan Mektebi avlusundaki kuyu. (21 Eylül 2018) 324
Şekil 6. 117 22 nolu alan, restore edilmiş ahşap evin yanındaki girişi kapatılmış boş arsa görülmektedir. 1 Ekim 2019 324
Şekil 6. 118 Vezneciler Metro inşaatı sırasında bulunan yapı kalıntısı (Sönmez, 2009) (Url. 67) 325
Şekil 6. 119 21 nolu alan, Cüce Çeşmesi Sokak (Delikanlı Sokak) Eylül 2019 (Url. 68) 326
Şekil 6. 120 21 nolu alan, giriş olduğu düşünülen vakıf duvarının hemen bitişiğindeki otopark kotuna göre daha düşük bu alanın bir kısmı beton duvar ile kalanı molozlar ile doludur. 1 Ekim 2019 326
Şekil 6. 121 Hızır Külhanı Sokak, İMÇ 5 Blok (solda), konuya ilgi gösteren esnaf, şahıs mülkiyetinde olan Hızır Bey hamamının kullanılmayan kadınlar bölümünü gösteriyor. (sağda), (11 Ekim 2019) 327
Şekil 6. 122 17-23 Eylül 2018 saha çalışması kapsamında üç boyutlu tarama yapılan alanlar. 328

Şekil 6. 123 Müller Wiener Haritasında tarama yapılan alanlar (mor), bulunamayan alanlardan ikisi (kırmızı), saha çalışması sırasında tespit edilip ayrıntılı çalışma önerilenler (yeşil) [Yeşil: 537 ada 1 parsel, 537 ada 3 parsel, 500 ada 35 parsel, 564 ada 34 parsel, 535 ada 10 parsel] 329

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
bknz.	Bakınız
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
hd	Hanedanlık dönemi
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
SAB	Süleymaniye Araştırma Bölgesi
TYP	İstanbul Tarihi Yarımada Koruma planı
FKR	Fatih Belediyesi Kent Rehberi

GİRİŞ

> "İnsan beyni kocaman ve doğal bir 'palimpsest' değil de nedir? Benim beynim bir 'palimpseste'dir ve seninki de, ey okuyucu. Sayısız düşün, imge, duygu katmanları, birbiri arkası sıra, ışık kadar yumuşak bir tarzda, beyninize gelip konmuştur. Sanıldı ki, bunların her biri, kendisinden daha önce geleni daha derine itip gömüyordu. Ama, gerçekte, hiçbiri yok olup gitmiyordu."
>
> Charles Baudelaire/ Yapma Cennetler[1]

İstanbul kocaman ve doğal bir palimpsest değil de nedir? Hafızayı yazıldıkça silinen sonra gelenin öncekini bastırdığı ama yok edemediği bir palimpseste benzeten Baudelaire'e atıfla. Fiziksel coğrafya, yapılı çevrenin oluşturduğu kentsel birikim İstanbul'da soyut uzamları hafıza, hatıra ve tarihçe ile birlikte üst üste yığılır. Her dönem bastığı noktadan geriye bakarken aynı izdüşümünün farklı zamanlardaki kiracılarının izlerini görür, kendinin en son olduğu, dönüşümün kendisiyle nihayetleneceği vehmiyle palimpseste yeni bir metin ekler. İşte bu metinlerin katman katman oluşturduğu çizgiler, stiller birleşimi İstanbul'u oluşturmaktır. Her kiracı gibi biz de kentin zamanımızdaki haline şahidiz. İstanbul ise oluşmaya devam edecektir.

Palimpsest, yeniden yazılabilmesi için üzerinde var olan metnin kazındığı veya yıkandığı el yazması sayfası olarak tanımlanır. Latince "tekrar yazılmış" anlamında Antik Yunanca palin (tekrar) ve psēstos (pürüzsüzce kazımak) kelimelerinden (Davidson, 1908) türemiştir. Palimpsestlerin üretim nedenlerinden ilki, ekonomiktir. Hayvan derilerinden yapılan, pahalı ve kolay bulunamayan sayfaları silmek ve yeniden kullanmak pratik bir yöntem olarak uygulanmaktaydı. Diğer bir neden politik tabanlı, eskiyi yok etmek, hükümsüz kılmak yönelimidir. Heretik metinlerin üzerine Hristiyan metinleri yazılması bunun bir örneğidir. Eskiyi hükümsüz kılarken yine de tasarruflu davranılmış, kitap yakmak yerine daha az savurgan bir yöntem seçilmiş gibi görünmektedir. Ekonomik ve politik bu iki nedenin dışında, doğrudan hedeflenmiş

[1] Baudelaire, Charles. "Yapma Cennetler." Yakup Şahan, (çeviren), Telos Yayıncılık, İstanbul, (1994). (e-book)

midir bilinmez ancak, palimpsestler orijinal metnin korunmasını, sonraki yüzyıllara aktarılmasını sağlamışlardır.

Palimpsestin resim sanatı için karşılığı pentimento, sanatçının eseri üzerinde yaptığı değişikliklerdir. Sanatçı eserini, taslak çalışmalarının ya da daha önce yaptığı bir tablonun yarı görünür izleri üzerine yapar. Zamanla eskiyen, dış etkenler sebebiyle şeffaflaşan boyalar, alttaki izleri görünür hale getirir. Sanatçının oluşturacağı kompozisyon konusunda ya da eserin tamamıyla ilgili fikir değiştirdiğini gösterdiğinden İtalyanca "tövbe etmek" kökeninde pentirsi kelimesinden türemiştir. (Cambridge Dictionary) Peki, neden tablonun orijinalliğinin bir kanıtı olarak algılanmış pentimentolar ile palimpsestler ile kurduğumuz analojiyi kuramayız? Çok benzer görünmelerine rağmen, "İstanbul kocaman ve doğal bir pentimento değil de nedir?" diyemeyişimiz, pentimentoların kollektif karakterde olmayışındandır. Oysa kentler ve çalışma özelinde İstanbul, maddi eklemeler, fiziksel çevreye giydirilen roller, bu rollerin zaman katmanlarında yaşadığı dönüşümler, insan zihninde yaptığı çağrışımlar, çağrışımların değişimleri, üretilen mekanlar ve mekanların ürettiği ilişkiler ile ardışık komşular boyunca yığılarak oluşur. Görünür ve görünmez izler birbirine karışır. Herhangi bir katmandaki metin, alttaki ve üstteki metinlerle olan ilişkilerinden bağımsızlaştırılsa tasvirde yetersiz kalır. İstanbul, tüm katmanların söylediklerinin bütünüdür.

"Bu şehir sonsuz derecede büyük!" diyen İbn Battuta Tanci, 1334 yılının[2] Konstantiniyye'sini iki bölüme ayrılmış, iki taraf arasında sularında gel-git yaşanan Absumi (Haliç) adında büyük bir nehir olan şehir olarak anlatıyor. İbn Battuta'nın tanıklığında, Astanbûl denilen şehrin doğu yakasında - Sarayburnu tarafında- devlet erkânı oturuyor, hepsi tüccar olan Venedik, Cenova gibi farklı halkların yaşadığı, işlek bir limana ve hareketli çarşılara sahip tarafın ismi ise Galata. (İbn Battuta, 2014, sy.

[2] İbn Battuta Tanci, yedi yüz otuz dört yılının Şevval ayının onunda Konstantiniyye için seyahate başladıklarını söyler. (İbn Battuta Seyahatnamesi, s. 330) bu tarih 14 Haziran 1334'e rastlar (ibn Battuta Seyahatnamesi, s.722, 362 nolu dipnot açıklaması) Zilkade'nin ortalarında, bozkıra girdiklerini söyler. Ve bozkırda 18 gün seyahat ettiklerini anlatır. Böylece Zilhicce'nin başında Bizans sınırındaki ilk kaleye ulaşırlar. İlk kale Mehluti'den İstanbul'a yirmi iki günde ulaşılmaktadır. (İbn Battuta Seyahatnamesi, s.332) buna göre 734 yılının Zilhicce ayının sonunda ya da 735 yılının Muharrem ayında İstanbul'a ulaşmış olmalıdır. Miladi takvime göre ise 1334 yılının Ağustos sonu ya da Eylül başına denk gelir.

336) İbn Battuta'nın ziyareti, III. Andronikos Palaiologos (hd.) döneminde olmalıdır. İstanbulda Roma dönemi sonudur. Osmanlı dönemi başlamak üzeredir.

İstanbul'u, 1544-47 yılları arasında gören Petrus Gyllius ise Konstantinopolis şehri üzerine yazılan Osmanlı döneminin ilk yüzyılına tanıklık eder. Eski kentin izlerini Osmanlı İstanbul'unda kolayca bulmayı umut eden Gyllius, eski yapıların temelinden yıkılmış olduğunu ya da başka biçimlere dönüştürüldüğünü yazar. Öyle ki bu yapıları daha önce görenler onları artık tanıyamamaktadır. (Gyllius, 1997, sy. 59)

Konstaninopolis'in üç dönemde incelenebileceğinden bahseden Skartlos Byzantios, bu üç tarihi dönemi Yunan şehri Byzantium, Hristiyan Greko-Roman dönem ve Osmanlı dönemi olarak belirler. (Byzantios, 2019, sy. 39) Çünkü 1851 yılından kenti anlatan Skartlos'un yaşam serüvenine bu kadarı konu olmuştur.

İstanbul bu şahitlerin döneminde ve sonrasında sürekli değişir. Eğer bu yazıyı bundan yirmi yıl önce yazıyor olsaydık, muhtemelen İstanbul tarihini -yarımadanın geçmişini- antik bir hikâye olabilecek Byzas ile başlatacaktık. Ya da Tarihi Yarımada dışı metropol İstanbul'un Neolitik dönemlerine atıf yapacak, Fikirtepe, Yarımburgaz, Pendik Temenye'den bahsedecektik. Suriçi İstanbul'un tarihi ise en geride M.Ö 700'lü yıllara ulaşacaktı. Ancak bugün Tarihi Yarımadada ilk yerleşimlerin M.Ö. 6500'lü yıllara gittiğini bilmekteyiz. 2003 yılında Marmaray projesi çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan buluntular bunu kanıtlıyor. Buna göre hâlihazırda kara olan ve meydan düzenlemesi için deniz doldurularak daha da büyütülen Yenikapı, bir dönemin Theodosius limanıydı. Dionysios Byzantios'un anlatısında 4. yüzyılda inşa edilecek Theodosius limanı yoktu. Oysa Petrus Gyylius'un İstanbul'u gördüğü 16. yüzyılda liman çoktan daha Osmanlı devrinin ilk zamanlarında karaya katılmış durumdaydı. Langa denilen bu yer, artık bostan olarak kullanılıyordu.(Gyllius, 1997, sy. 161) (Müller-Wiener, 2003, sy. 9)

Marmaray kazılarının ışığında, İstanbul'un Tarihi Yarımadada yerleşme tarihi Neolitik Çağ'da başladığı kanıtlanmıştır. Buluntular, MÖ. 6500'lere ait basit ahşap mimari, hoker mezar yerleşimin izlerini belirginleştirmektedir.(Dönmez, 2011, sy. 20) Neolitik Çağ sonunda buzulların erimesi Flandr deniz basması ile İstanbul boğazı oluşmuştur. Bu oluşumdan önce Marmara'nın bir göl olduğu düşünülmektedir.

Yenikapı'da tahminlere göre, Lygos deresi ağzı ve Marmara gölü kıyısında kurulmuş bu Neolitik yerleşim, deniz tarafından yutulmuş olmalıdır. Dönmez (2011), Yenikapı'daki tabakalaşmaları gösterdiği tablosunda Neolitik yerleşimlerden sonra, deniz basmasından sebep olacak Kalkolitik Çağı ve Tunç Çağı'nı atlayarak, sırasıyla tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bulguları gösterir. (sy. 20) Yenikapı tabakalaşmasında olmayan Kalkolitik ve Tunç Çağı yerleşimlerine de Hipodrom çevresinde rastlandığından bahseder. Böylece İstanbulda yerleşimler Neolitik Çağda başlayarak tarihsel süreklilik göstermektedir. (Dönmez, 2011, sy. 24) Yenikapı'da gözlemlenen MÖ. 6500'den başlayarak 19. yüzyıl sonuna kadar oluşmuş tabakalaşma İstanbul'un bağlamının örneklemi gibidir.

Dünyanın yeni bir jeolojik döneme girdiğini savunan yer bilimci ve iklim bilimciler insanın dünyadaki yaşamıyla başlayan ancak Sanayi Devrimi sonrası yoğunlaşan ve son iki yüzyılı kapsayan bu çağa yeni insan dönemi "Antroposen" adı verilmesini önerdiler. Dönemin belirleyicisi olan Antropojenik Jeomorfoloji'yi ise farklı insan topluluklarının etkinliği ile sürekli gelişen ve genişleyen insan yapımı yeni yer şekilleri olarak tanımladılar. (Ertek, 2017, sy. 70) Antroposen dünya jeomorfolojisinin insandan en çok etkilenen dönemi olarak belirlenmektedir. İnsanın dönüştürme gücü teknolojik gelişmelere uyumlu olarak artmıştır. Bu paralelde kentsel morfolojinin de en hızlı değiştiği, dönüştüğü dönem aynı dönem olmalıdır.

Petrus Gyllius, İstanbul özelinde kentsel morfolojinin insan eliyle dönüştürülmesini bir kâbus gibi anlatır. Eski anıtların savaşlar ve yangınların dışında şehre karşı büyük ilgi duyan imparatorlarca da yıkıldığını söyler. (Gyllius, 1997, sy. 204) Sık sık yıkılan ve yeniden yapılan şehirde yer değiştiren toprak olması çok olasıdır. Nitekim kıyılar şehir için doğal bir moloz dökme alanı olmuştur. Cyril Mango, Dionysios Byzantios'un (2010) anlatımına dayandırdığı Tarihi Yarımadanın Konstatin surlarının hattında bulunan ve yarımadanın karaya dar bir kıstakla bağlandığı tezini geliştirir ve kıstakın molozlarla doldurularak karaya katıldığını varsayar. (Mango, 2001, sy. 18) Bu derece büyük bir deniz doldurma gerçekleşmiş midir, bilmiyoruz. Bu şimdilik bir hipotez olmakla birlikte şehirde meydana gelen büyük depremlerin kıyıların dolmasına neden olduğu bilinmektedir. Depremlerin yanında İstanbul tarihinin olağan bir bileşeni olan yangınlar büyük yıkıntılara yol

açmış, yıkıntılar olduğu gibi bırakılarak üzerlerine yeni binalar yapılmıştır. Bu yıkıntılar şehrin zemin kotunun iki ila on metre arasında yükselmesine sebep olmuştur. (Eyice, 2015, sy. 5) Yangın, deprem ve yönetici erklerin şehri dönüştürme istekleri döngüsünde sürekli yıkılan şehir, yıkıntının elemanları kullanılarak aynı yerinde veya yer değiştirerek yeniden yapılmıştır. Yıkıntıların kaldırılması pratik değildir ve bunu yapacak teknolojik imkân yoktur. Bu durum eski izin bir katman olarak korunmasını sağlamıştır. Yani aslında İstanbul'un kiracıları benzetildiği palimpsestler gibi malzeme tasarrufu için önceki metinleri dönüştürürken, bu eylemleri, bilinçli ya da istemsiz, alttakini korumaya katkı sunmuştur. Bu süreç, bugüne, Antroposen adıyla anılacak son iki yüzyıla kadar devam edecektir.

İstanbul'un tarihi eserleri olarak UNESCO Dünya Miras Listesine giren dört bölgeden biri olan Süleymaniye bölgesi, İstanbul'da kent tarihinin başladığı Arkaik dönemden MÖ.7. yüzyıldan I. Konstantinus'un Yeni Roma - Nea Rome - şehrinin açılışını yaptığı MS. 330 tarihine kadar kent dışındadır. Bu dönemde bugün Süleymaniye Camisi'nin bulunduğu üçüncü tepe yine tapınaklara ev sahipliği yapmakta, tepenin Haliç'e dönük eteklerinde Dionysios'un (2010) anlatısında balık bakımından zenginliğini vurguladığı kıyı yerleşimleri bulunmaktadır. (sy. 44) I. Konstantinus, şehri Fatih Camisi külliyesinin bulunduğu dördüncü tepeyi de içine alacak şekilde genişletti. Böylece Süleymaniye bölgesi kent sınırlarının içine dâhil oldu. I. Konstantinus, şehri yeni resmi dinin tapınakları ve kamu binalarıyla donattı. Artan nüfus ile şehrin su tesislerine ihtiyaç arttı, Valens su kemeri, büyük çeşme Nymphaeum Maximum bu ihtiyaçtan inşa edildi. Million'dan başlayan Mese Yolu uzadı, Laleli civarından çatallanarak Yedikule ve Edirnekapı'ya uzanan iki yola dönüştü. Yol, su gibi ana ihtiyaçların bölgede sağlanması öncesinde nekropol olan alanda yerleşimi teşvik etti. İstanbul'da mezarlıkların bir iskân politikası olarak imara açılması sonraki kiracılar döneminde de sıklıkla görülecekti. Bölge devlet ekranının tercih ettiği seçkin bir konut bölgesine dönüştü. (Diker ve Cünük, 2017, sy. 260) İki yolun birleşiminde bulunan Forum Tauri ve hemen yakınında Mese'yi dik kesen Markos Embolos Caddesi sonraki kiracının da aynı fonksiyonla kullandığı yerler olacaktı.

İstanbul'da bir sonraki dönem olan Türk dönemi 1453 tarihinde başlamıştır ve hali hazırda varlığını sürdürmektedir. İlk dönem Konstantinopolis'in mirasçısı Osmanlılar şaşalı zamanlarından uzak, kısmen yıkılmış ve boş bir şehre girerler. Latin istilasının üzerinden iki yüz yıl geçmiş ancak yıkılan şehir tam olarak toparlanamamıştır. Eyice, (1975) 1433'te İstanbul'u gören Bertradon de la Broquire şehrin boş yerlerinin meskûn yerlerinden daha fazla olduğunu yazdığını nakleder. (sy. 103) Başlangıçta Ebul Vefa Cami nahiyesi olarak adlandırılan bölge Süleymaniye Külliyesi inşası ile adını da belirleyecek anıtına kavuşmuştur. Bu anıt tapınakların olduğu düşünülen tarihi topografyada aynı izdüşümüne yerleşmiştir. Bölgenin seçkin bir muhit olma özelliği yeni dönemde de korunmuştur. Askeri yapılar, Yeniçeri kışlası Eski Odalar, Ocağın lağvedilmesinin ardından Daire-i Umuru Askeriye ve Kışla-ı Hümayun yine bu bölgede yer almıştır. Önceki dönemin Markos Embolos'u Uzun çarşı caddesi olmuş, işlevini sürdürmüştür. (Diker ve Cünük, 2017, sy. 261)

18. yüzyıl başında yaşam tarzı değişiklikleri, ilgi alanını Kağıthane, Üsküdar, Beşiktaş'a kaydıracaktır. Bu değişiklik Süleymaniye'nin terk edilme sürecinin başlangıcıdır. Yangınlar ile sürekli yıkıntıya dönüşen Suriçi bölgesinde, Süleymaniye de konut alanının yoğunluğu ve ahşap kullanımı sebebiyle sık sık zarar görmüştür. Bölgenin sakinleri aynı malzemelerle yıkıntının üzerine evlerini tekrar inşa etmişlerdir. Bu süreklilik kentsel morfolojiyi dönüştürmeyi amaçlayan nizamnamelere dek sürmüştür. Şehri modernize etme amaçlı yaklaşımlar ile 19. yüzyıl ortasından 20. yüzyıl ortasına kadar aynı izdüşümün farklı dönem kiracılarının yavaş ve akışkan dönüşümleri, yerini hızlı ve keskin dönüşümlere bırakır. Bölge geniş bulvarlarla parçalanmış, ticarethaneler ve üretim tesisleri ile dolmuş, geçici kiracıları sebebiyle sahiplenilmeyen ve köhneleşen bir muhit haline gelmiştir. Ne var ki tüm köhneleşmiş hallerine, gündüzü canlı gecesi güvensiz bir muhite dönüşmesine rağmen Osmanlı döneminin sivil mimari örneklerini en çok göreceğimiz bölge olma özelliğini sürdürmüştür. Strutz'un (2012) söylemiyle Osmanlı tarihini temsil eden bir hafıza mekanı (lieu de memoire) olmuştur. (sy. 127)

Yönetimler bu mekanı dönüştürmek için projeler geliştirmiş, birkaç bölgesel öneri sonrası 2006 yılında Unesco Dünya Miras Alanıyla çakışan sınır, yenileme alanı ilan edilmiştir. 2006 yılında başlayan projenin birinci etabı kapsamında istimlakler ve

yıkımlar başlatılmış, sürecin belirsizliği sebebiyle birçok bina bu süreçte harabeye dönüşmüştür. 2018 yılı Kasım ayında temel atma gerçekleşmiştir. Eski yapıları yıkılan parsellerde, günün inşaat malzeme ve teknolojisiyle sözde bir kiracıya, muhayyel bir döneme ait yapılar üretilmektedir. Proje müellifi "aynı" ve "karşıt" kavramlarının karşısına "uyumlu" kavramını koymaktadır. (Strutz, 2012, sy. 135) Karşılığı ahşap kaplı betonarme binalardır.

Tezin amacı, mekanda üretilecek yeni yerleşim öncesi, UNESCO Dünya Miras Alan sınırları içinde kalan ve yenileme-dönüşüm süreciyle değişecek alanda geçmiş kiracıların izlerini belgelemektir. Tez zeminin geçirimsizliği sebebiyle bilmediği bir potansiyel üzerinde yürüyen, başlatılan bir imar faaliyetiyle şehrin altında gizlediği ile aniden karşılaşan kentliye palimpsestin eski metinlerini görünür kılmayı hedefler. Bunu yaparken ayaklarımızın altında ne var sorusunu sorar. Geçmiş kiracıların izleri, fiziki çevre olarak yer altı mekanı ve ayrıca yer altı mekanının bilinmezlikle harmanlanmış mitleri çalışmanın ilgilendiği alanlardır.

Bu çalışma, palimpsestin korunmuş alt metinlerinin izlerine ulaşmak hedefiyle yer altına odaklanacaktır. Araştırma, UNESCO Dünya Miras Listesi, İstanbul'un Tarihi Alanları bölgelerinden 2006 yılında yenileme alanı ilan edilen Süleymaniye bölgesi için önerilmiştir. Bu muhitte meskûn kiracılar yüzyıllarca kendinden öncekinin mekansal kullanımlarından feyz alıp, kendi faydasına dönüştürerek tarihsel sürekliliği devam ettirmişleridir. Tarihi Yarımada'da pek çok alanda yaşanan tarihsel süreklilik kesintisi bugün Süleymaniye için söz konusudur. Tez Antroposen'e kadar tabakalaşmanın koruduğu katmanlarda, insanın teknik imkanlarla bereber artan doğayı dönüştürme gücü sebebiyle olacak bozulmaların, yine aynı yöntemin, teknolojik yöntemin kullanımıyla korunmasını sağlamayı önermektedir. Bilginin dijitalleştirilmesi haritaya bir katman olarak zemin altının eklenmesi koruma yöntemi olarak önerilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, kelime kökeni, anlam ve çağrışımı ile yeraltı kavramı incelenecek, yer altı kavramının olumsuz çağrışımlarının mekanın önem değerlemesine etkisi tartışılacaktır. Üçüncü bölümde, yer altı yapılarının türleri ve kullanım biçimleri oluşturulan kategoriler bazında incelenirken, aynı kategorilerle Dünya Miras Listesi'ne girmiş yeraltı yapıları dördüncü bölümde irdelenecektir.

Dördüncü bölüm aynı zamanda Unesco Dünya Miras Listesi'nin oluşturulma sürecini anlatacak ve Dünya, Türkiye, İstanbul özelinde yer altı yapılarını detaylandıracaktır. İstanbul'daki yer altı eserlerinin, Süleymaniye bölgesindeki adedi ve toplam eserler içindeki yüzdesi incelenecektir. Yer altı eserlerinin bölge içindeki dağılımları ile anıt eserlere göre konumları anlaşılmaya çalışılacaktır. Beşinci bölüm, İstanbul'un değişimini, anıtların ve yeryüzü şekillerinin görselleştirildiği perspektif haritaları üzerinden incelerken aynı zamanda tarihsel topografyayı etkileyecek jeomorfolojik değişimleri araştıracaktır. "İstanbul'un Kent Tarihi Bağlamında Süleymaniye" başlıklı altıncı bölüm, aynı izdüşümünü paylaşan kiracıların tanık olduğu kentsel morfoloji değişimlerini dönemler üzerinden izleyecektir. Tezin saha çalışmasını anlatan yedinci bölüm 17 Eylül - 21 Eylül 2018 tarihlerinde Süleymaniye UNESCO Dünya Miras alan sınırları içinde lazer tarama yöntemiyle ulaşılabilen yeraltı eserlerinin belgelenmesini içerecektir.

Saha çalışmasında araştırma yöntemi yersel lazer tarama olarak belirlenmiştir. Bu yöntem ile ölçülen alana ait x, y, z koordinatlarına sahip 3B (üç boyutlu) veriler elde edilebilmektedir. Noktalardan oluşan veriler bir araya gelerek nokta bulutlarını oluşturmaktadır. Nokta bulutlarını görselleştirmeye yarayan yazılımlar aracılığı ile veriler işlenerek ölçülen alanın birebir ve detaylı üç boyutlu modelleri oluşturulabilmektedir. Son yıllarda lazer tarama verileri mimari belgeleme, rölöve projeleri hazırlama için sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. Saha çalışma süresini azaltan bu sistemler aynı zamanda yapının tüm detaylarının eksiksiz ve doğru biçimde kaydedilmesini sağlamaktadır. Böylece yapıların vektörel bazlı kayıtlarının oluşturulma sürecindeki uzun süreli saha yükleri azaltılabilmekte ve saha ölçümlerinin hassasiyetindeki değişkenlik önemli ölçüde ortadan kaldırılabilmektedir. Lazer tarama yönteminin çıktıları 3B modeller, her türlü ihtiyaca yönelik oluşturulacak projelere ayrıntılı veri sunan bir altlık oluşturmaktadır.

Bu çalışma, her biri kendinden öncekini daha derine itip gömen3, ancak yok olmayan, belli belirsiz izlerini görecek gözler için saklayan katmanlardan birazına şahit olmuş olmayı umar.

[3] Charles Baudeiaire, Yapma Cennetler, 1994.

BÖLÜM 1

1. YER ALTI NEDEN YERİN ALTINDADIR?

"Gökyüzü yeryüzünden ne kadar uzaksa
orası[4] da o kadar derindedir."

Homeros, İlyada[5]

"Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin"[6] İslam inancına göre, insanın dünyadaki hayatı bu cümle ile başlamaktadır. Yeryüzüne daha yüksek bir yerden inerek insan olmaya başlayan Âdem'in sıfır noktasındaki hayatı âli noktaya çıkışa yardımcı ya da aşağıya inişe sebep olacaktır. Dünyanın özeti ve nedeni olarak, birçok akidevi yaklaşım işte bu sıfır noktasının üstüne çıkmayı ve altından korunmayı formüle eder.

Hesiodos, gökyüzünden bırakılan bronz bir gürzün dokuz gece dokuz gün sonunda dünyaya ulaşacağını, Tartarus'a (Cehennem) ulaşması için dokuz gün daha gerekeceğini söyler. (Hesiodos, 2014, sy.91) Dini ve mitolojik açıdan dünya üstünün en üstüne ve altının en altına eşit mesafede duran bir objektivite noktası olarak tanımlanmaktadır. Nesneldir, somuttur. Değişkenlere bağlı olarak bireyi en üst soyuta veya en alt soyuta ulaştıracak imkânların hazır bulunduğu laboratuvardır. Cennetten düşülür. Cehenneme yuvarlanılır. İşte yer ya da dünya ikisi arasında sonlu bir duraktır.

1.1. ETİMOLOJİ, ANLAM

"üze kök teŋri asra yagız yir kılındukda ekin ara kişi oglı kılınmış"

[4] yeraltı-Hades
[5] Homeros, İlyada, Arkadaş yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2014. sy.147 b.13.
[6] Allah şöyle dedi: "Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar, ne (ahirette) sıkıntı çeker. Taha Suresi 123. Ayet (Kuran-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 16. Baskı, Ankara, 2013, 20-123). Ayet, Cennette eşi Havva ile birlikte yaşayan Âdem'in şeytanın kandırmasına uyması sebebiyle, cennetten çıkarılması ve dünyaya gönderilmesini, inmesini, konu edinmektedir.

Üstte mavi gök altta kara yer yaratıldığında ikisi arasında insanoğlu yaratılmış.

Kül Tigin yazıtının doğu yüzü bu cümle ile başlar. Yer kelimesinin geçtiği bilinen en eski kaynak, kelimeyi "yir" yeryüzü, dünya anlamında kullanır. 1073 tarihli Divan-ı Lugat-it' Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmut yer kelimesinin karşılığı olarak *al-ard* (al-arz) yazar. (Nişanyan) Besim Atalay'ın (1986) Divan-ı Lügat-it'Türk tercümesinde yer; yeryüzü, toprak olarak belirtilmektedir. (C:IV, sy.408)

Meninski, Türkçe kelimelerin Latin harfleriyle okunuşları ve Batı dillerindeki karşılıklarını verdiği lügatinde yer ve yer altı kelimelerini şu şekilde belirtmiştir:

<yer> Latince/ingilizce *locus, terra*; Almanca *Ort und Erde;* İtalyanca *luogo*, *terra*; Fransızca *lieu*, *endroit*, *terre*; Lehçe *Miejsce, ziemią; <yer altında> jer altyde,* Latince *sub terra;* İtalyanca *sotto terra, sotterra*. (Meninski, 2000, C:III- 5565) Bunlara, yer altı için Meninski'nin lügatte belirtmediği, Almanca *unter der Erde,* Fransızca *sous terre*, Lehçe *pod ziemi* karşılıklarını da eklenirse, verilen tüm dillerde, iki kelimenin (yer ve alt) kullanımına ihtiyaç duyan bir kavram olduğu görülmektedir. Doğu dillerine baktığımızda da aynı durumla karşılaşılır. Yer altı kelimesi Arapça'da *taht al'arz* (تحت الارض), Farsça'da *zir-i zemin* (زیر زمین) olarak iki kelimenin birleşim ile ifade edilir. Sonuç olarak verilen hiçbir dilde, bu kavrama özgü bir kelime üretilmemiş, kavramın sıfır noktası olarak kabul edilen "yer"e göre bir tanımı oluşmuştur.

İngilizcede "*subterranean*" dışında "*underground*" kelimesi de yaygın olarak kullanılır. Nesnenin belirlenmiş referans noktasına göre fiziksel, maddi olarak altında kalan bir konumu karşıladığı gibi soyut olarak gizli, yasadışı, alışılmışın dışında oluşumları, alt kültürü ve ona ait her türlü üretim, eser ve fikirleri ifade eder. Ayrıca *Underground* yer altının teknolojik ve yararlı tarafının, tren ve metronun özel adı olmuştur.

Pike, Fransa'da 1786'da Louis-Sebastien Mercier'in Paris'e *la ville souterraine* lakabı taktığından bahseder. Mercier bu lakabı Paris'e, sakinlerinin ahlaksız ve ikiyüzlü olduğu karanlık loş sokakları ve dolambaçlı yollarından ilhamla vermiştir. Devrim sonrası ise kelime şehrin sosyal alt tabakasını ifade eder hale gelir.

Çukur, aşağı tabaka, alçak arazi için kullanılan *bas-fond* [7] (Fransızca Sözlük) kelimesi sembolik anlamıyla toplumun yoksul, alt tabakasını, ayak takımını ifade etmek için Honore de Balzac tarafından kullanılır. (Pike, 2007, s.6)

Türkçede de kelime maddi ve soyut kullanımları birbirine yaklaştırır. Kelime söylendiğinde eş derecede maddi ve soyut çağrışımlarıyla akla gelir. Yazı dilinde ise bir farklılık var gibi görünmektedir. TDK Güncel Türkçe Sözlükte; "yeraltı" na soyut anlamları "yer altı" na somut anlamları yükler.

yeraltı [8] *1. sıfat, mecaz* Gizli ve yasa dışı: *Yeraltı faaliyet. 2. sıfat, mecaz* Alışılmışın dışında olan, aykırı.

yer altı [9] Yerin yüzeyi altındaki bölümü: *"Burası soğuk, ıslak bir yer altı odası." -M. Ş. Esendal.*

Buna göre hem maddi zemin altını, hem de kural belirleyicilerin dünyası dışında kalan veya dışına layık görülenleri de soyut olarak ifade eden kelimeler farklı yazımda ancak aynı söyleyiştedir.

Yeraltı kelimesi ana yönelimlerin dışında kalan her türlü alternatif oluşum için sıklıkla kullanılır. Bu alternatif yönelimler ya ürettikleri fikir, eylem, eserin içeriği açısından norm dışı, örf dışı, yasadışı olmaları sebebiyle yeraltına itilmişlerdir ya da ürettikleri örfe, norma ve yasaya uygun ürünlerin dağıtımı-dolaşımı açısından yeraltında yer bulmuşlardır. Edebiyat, müzik, sinema, felsefe gibi birçok alanda üretimin bir düzü bir de tersi vardır.

1.2. ÇAĞRIŞIM

Kelimeler çağrışımları beraberinde getirir. Yer üstü daha sarih, somut ve bilimsel bir yaklaşıma konu olmaya layıkken, yer altı müphem, soyut ve metafizik çağrışımlar yapmaktadır. Bu durum muhtemelen, mekansal olarak yerin altında olması, ışık geçirimsizliği sebebiyle karanlık oluşu ile tetiklenen olumsuz çağrışımlar yanında, soyut anlamının işaret ettiği illegalite ile negatif yargıların kuvvetlenmesindendir. Böylece yer altı ürkütücü, kötücül, tekinsiz ve illegal

[7] *bas-fond* /bafoñ / nm çukur; sığ yer, halkın aşağılık tabakası, ayaktakımı. Fransızca Sözlük
[8] TDK Türk Dil Kurumu Sözlükleri Güncel Türkçe Sözlük, " yeraltı"
[9] TDK Türk Dil Kurumu Sözlükleri Güncel Türkçe Sözlük, " yer altı"

çağrışımların da toplamı olur. Dile yerleşmiş yerin dibine geçmek, yer yarılıp içine girmek deyimleri yer altını; karanlık olanın, yakışıksız olanın, saklanması gerekenin, kaçmak isteyenin bulunduğu yer olduğunu göstermektedir.

Güneş'e (2010) göre yer altı kavramının toplumdan topluma değişmeyen çoğunlukla benzer olumsuz çağrışımlara sahip olması üç nedene bağlanabilir. Bunlar, dini mekansal nedenler, fizyolojik özellikleri sebebiyle bilinmezliği, bilinmesinin zorluğu ve politik simgeselliğidir. (sy.126)

1.2.1. Din ve Mitolojideki Yer Altı Algısı

Yeryüzünde yer bulamayanların itildikleri somut ve soyut alan olarak insanların zihninde yüzyıllardır yer altını kötü ile ilişkilendirmeye sebep olan nedenlerin ilki dikey hiyerarşi yaklaşımlı inanışlardır.

Türk Mitolojisinde, yaratıcı tanrı Ülgen ile ölüm tanrısı Erlik'in çatışmasında kaybeden Erlik yer altına mahkûm olmuş, yerüstüne gönderdiği temsilcileri vasıtasıyla yer altına insan toplamıştır. Yerde Ülgen'in taraftarı iyiler yaşarken, yer altında kötülüğe bulaşmışlar yaşar. Yine Türk mitolojisinde kötücül canavarlar yer altında yaşarlar: ker abra, ker yatbu, ker arat, ker doydu. (Karakurt, 2011, sy. 182) Diğer kültürler de benzer yaklaşımlar sergiler.

İbrahimi dinlerden Yahudilik ve Hristiyanlığın ilahi evren tasavvuruna göre kâinat kademeli olarak yükselen üç bölüme ayrılmıştır. Birincisi ve en üstteki gökyüzü veya cennet, Tanrı'nın ve onun meleklerinin ilahi konutunun, aynı zamanda güneşin, ayın, gezegenlerin ve yıldızların yeridir. Burada hiçbir ölümlü bulunmaz. Gökyüzünün altında, Yaratılış'ın ilk bölümünde Tanrı'nın kuru toprak dediği[10] yeryüzü vardır. Burası insanın yaşamasına uygun, bitki, hayvan ve diğer canlıların bulunduğu ölümlülerin bölgesidir. Son olarak, Dünya'nın altında, Yunanlılar tarafından Hades,[11] İbraniler tarafından Şeol[12] olarak adlandırılan ölülerin karanlık

[10] Tanrı, "Göğün altındaki sular bir yere toplansın, kuru toprak görünsün" diye buyurdu ve öyle oldu. 10 Kuru alana "Kara", toplanan sulara "Deniz" adını verdi. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. (Yaratılış 1: 9-10)

[11] Hades, Yunan mitolojisinde yer altı tanrısıdır. Kronos'un üç oğlu evreni paylaştığında Zeus gökyüzünün, Poseidon denizlerin ve Hades yer altının tanrısı olmuştur. Aynı zamanda "öbür taraf" ölümden sonra gidilecek yer ölüler ülkesi de Hades olarak anılmıştır.

[12] Yahudilikte ölümden sonra gidilen yerdir.

alanı vardır. (Tabor) Mezmurlarda "*Göklerin öteleri RAB'bindir, Ama yeryüzünü insanlara vermiştir. Ölüler, sessizlik diyarına inenler, RAB'be övgüler sunmaz,*" denilmektedir.

Yer altı ile ilişkilendirilen Cehennem kelimesi Kudüs'ün güney ve güney batısında bulunan bir vadinin adından türemiştir. Ge Hinnom, yani Hinnom vadisi başlangıçta Tanrılara kurban ayinlerinin yapıldığı ve kurbanların yakıldığı bir vadidir. (Güneş, 2010, sy.128) Daha sonra kentin çöplerinin atıldığı bir alan olmuştur. (a.g.e.) Çeşitli görüşlere göre burası Cehennemin girişlerinden biridir. Kapı, dumanın sürekli yükseldiği Hinnom vadisinde iki palmiye ağacı arasında bir yerdedir. Girişi dar olan Cehennem yeryüzünün derinliklerinde yer alır ve ölçülemez derecede büyüktür. (Jewish Encyclopedia, 1906) Hristiyan inancında Cehennem, tövbe etmemiş günahkârların ölümden sonra ebedi ceza çektiği yerdir. Dipsiz ve derindir.[13] Karanlık ve dehşet verici olarak tasvir edilen cehennemde ateş, azap yöntemidir. Orada inkar edenleri kemiren kurt ölmez, yakan ateş hiç sönmez.[14]

İslam'da inkârcılar ve günahkârlar cezalarını çekmek üzere cehenneme gönderilirler. *Istıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler ve onlara, "Tadın bakalım bu yakıcı azabı!" denilecek..*[15] *Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar*. [16] Yedi kapısı olan cehennemde her grup kendine ayrılmış kapıdan girer[17], alev alev yanan bir ateş[18] ile cezalandırılırlar. Yiyecekleri kaynar su ve dikendir. Böyle dehşetli bir yer olarak anlatılan cehennem yedi katlıdır ve her bir katmanda bir üsttekinden daha şiddetli bir azap vardır. Cennet de inananların seviyelerine göre konumlanacağı yedi katlı olarak tasvir edilmiştir. Her ikisinin ortasında bulunan A'raf'tan dikey olarak eksi ve artı yönlü uzaklaştıkça ceza ve ödül seviyeleri katlanmaktadır. Bir hadiste

[13] "Cinler, dipsiz derinliklere gitmelerini buyurmasın diye İsa'ya yalvarıp durdular." (Luka 8: 31)
[14] "Eğer ayağın günah işlemene neden olursa, onu kes. Tek ayakla yaşama kavuşman, iki ayakla cehenneme atılmandan iyidir. Eğer gözün günah işlemene neden olursa, onu çıkar at. Tanrı'nın Egemenliği 'ne tek gözle girmen, iki gözle cehenneme atılmandan iyidir. 'Oradakileri kemiren kurt ölmez, Yakan ateş sönmez.' (Markos 9: 45-47)
[15] Hac suresi, 22. Ayet (Kur'an Yolu Tefsisi)
[16] Mü'minun Suresi, 104. Ayet (Kuran Yolu Tefsiri)
[17] "Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir.." (Hicr Suresi, 44. Ayet) (Kur'an Yolu tefsri)
[18] "Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum." (Leyl Suresi, 14. Ayet) (Kur'an Yolu tefsri)

gökten bırakılan bir kurşunun beş yüz senelik bir yoldan gece olmadan önce yeryüzüne ulaşacağı aynı kurşunun cehennemin dibine ulaşması için geceli gündüzlü kırk sene geçmesi gerekeceği rivayet edilmektedir.[19] Fiziksel dünyanın yer altı kastedilmemekle birlikte, cehennem soyut bir mekan olarak yerin altındadır.

İster fiziksel, ister soyut olarak "alt" kastedilsin pek çok inanışta ve mitolojilerde benzer anlatımlara rastlanır. Kâinat, ilahi gök, reel yer ve metafizik yer altı olarak bölümlendirilmiştir. Ölümsüzler, ölümlüler ve ölüler kendilerine ayrılmış ve layık oldukları alanda yaşamaktadır.

Yer altının olumsuz çağrışımlarının diğer bir nedeni, fiziksel koşulları sebebiyle görülmesi, bulunması, araştırılmasının güçlüğüdür. Işığın olmadığı bu hacim, doğal olarak bilinemez. Suni aydınlatmaya bağımlıdır ve onun elverdiği ölçüde izlenebilecektir. Bu bilinmezlik hayal gücünün de etkisiyle fobik bir uzam oluşturmaktadır. (Güneş, 2010, sy.125) Işığın bir noktaya kadar geçtiği deniz altının, karanlık yer altından farklı algılanması bundandır. Işıksızlık olumsuz çağrışımları desteklemiştir.

Son olarak, kendine gölgede yer bulan her türlü illegal fikir, yaklaşım, eylem, ürün veya yeryüzünde hâkim iktidara yapılan her türlü itiraz, gerçekte ışığın olmadığı bilinemez ve bulunamaz bu özgürlük mekanında kendine yer seçer. Tekinsiz yer imajını güçlendiren bu durum yer altı ile ilgili olumsuz çağrışımların politik nedenidir. II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgali altındaki Avrupa'da Nazi yönetimine karşı çıkan çeşitli gizli gruplar ve direnişleri yeraltı olarak anılmıştır. (Encyclopædia Encyclopædia Britannica, "Resistance") Kelimenin politik tarafı bu sürece atıf yapmaktadır.

[19] "Abdullah bin Amr rivayetle Resullah şöyle buyurdu: "Şunun gibi (başına işaret ederek) bir kurşun gökten yere bırakılsa -ki bu, beşyüz senelik yoldur- gece olmadan önce yeryüzüne ulaşır. Eğer bu kurşun cehennemdeki zincirin ucundan bırakılacak olsa, cehennemin dibine ulaşmadan önce aradan geceli gündüzlü kırk sene geçer." (Bunu Tirmizî de rivayet etmiştir.) (Tirmizi, Bölüm 6: Gökten Parçalar Ne Kadar Zamanda Düşebılır?, 2588)

1.2.2. Edebiyat ve Sinemada Yer Altı Algısı

Pike yüzyıllardır insanların zihnini meşgul eden "Yerin altında ne var?" sorusuna karşılık aşağıdaki dünya hakkında iki görüş olduğunu ileri sürer. Bir yandan lanetli bölge olarak düşünülen yer altı bir anlamda da modern kentin teknolojik desteğidir. (aktaran, Güneş, 2007, sy.14) Edebiyatta ve sinemada yer altı bu iki görüş çerçevesinde şekillenmektedir.

Yer altının insan zihnine yerleşmiş imgesini anlamak için, kurgusal mekan tasvirlerini takip etmek yararlı olacaktır. Edebiyatta yer altı ve yer altına iniş temaları Antik Yunan'dan beri konu edinmiştir. Öyle ki yer altı yolculuğu özel bir isimle anılır: "katabasis". Yer altı seyahati birçok inanışta karşılığı bulunabilecek bir efsanedir. Sıradan ölümlülerden daha maharetli olan kahramanlar, peygamberler veya yerüstünde ikamet eden tanrılar birini kurtarmak, bulunması zor bir nesne ya da bilgiyi elde etmek için ölüler diyarına inerler. (Harrisson, 2012, sy.1) *Katabasis*, Yunanca yukarıya doğru yükselme, tırmanma veya çıkış anlamlarına gelen "*anabasis*"in zıttıdır, aşağı yönlü bir hareketi ifade eder. Hala hayatta iken ölüler âlemine geçme ve geri dönme kahramanların gerçeküstü özelliklerindendir.

Sümer destanında, Gılgamış'ın yer altı dünyasına düşen ağaç kökünden yaptığı ellag-topu ve dalından yaptığı ekema-tokmağını, geri almak için ölüler diyarına inen Enikdu, oradan tozla dolu bir yarık olarak bahseder. (The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature) Troya Savaşı'nın ardından yurdu İthake'ye dönmek üzere yola çıkan Odysseus ölüler diyarına, kahin Teiresias'ın ruhuna danışmak amacı ile gelir. Odysseia destanının on birinci kitabında Homeros bu seyahati anlatmaktadır. (Homeros, 2009) Karısı Eurydike'yi geri getirmek için Hades'e yolculuk yapan Orpheus tam yer üstüne varacakken merakına yenilip karısına bakacak ve ikinci kez ve sonsuza dek karısını kaybedecektir. (Vergilius Maro, 2006, sy.83)

"Harrowing Hell" Hristiyan teolojisinde bir cehenneme iniş hikâyesidir. (Hornik ve Parsons, 2003) İnanışa göre İsa Peygamber çarmıha gerilişi ve dirilişi, arasında, kendi tebliğinden önce yaşamış günaha bulaşmamış ruhları kurtarmak için cehenneme iner ve gerçekten doğru olanları özgür bırakır. İslami literatürde Miraç hadisesinin bir parçası olarak cehennemin gösterilmesi de katabasis temasıyla benzerlikler taşır. Mistik bir yer altı yolculuğunun anlatıldığı katabasis kelimesi, John

Freccero'ya göre Antik Dünyada bir konuda derinleşmek, anlayışı artırmak için de kullanılmaktadır. (Freccero, 1986, sy.107)

Yer altı ziyaretleri katabasisler, örneklendiği gibi birçok gelenekte karşılığı olan bir temadır. Klasik yer altı mekanı fikri, bu yolculukların tasvirinde genellikle lanetli bölge ve ölüler diyarıdır. İlyada'da Homeros'un yer altında, Tartaros[20] vardır. Tartaros, Antik Yunan'da Hades'in yaşadığı yerin çok altında, yer altının da en derinindedir. Gökyüzü yeryüzünden ne kadar uzaksa, orası da Hades'ten o kadar derindedir. Demir kapıları ve tunç bir eşiği olan kara, derin bir uçurum olarak anlatılır. (Homeros, 2014, sy.147)

Milattan önce 70-19 yılları arasında yaşayan Vergilius (Virgil) Georgica adlı eserinde Roma destanı yazacağını söylemektedir.[21] Bahsettiği eser Aeneas'tır. (Vergilius, 1965, sy. II) Roma'yı kurmak amacıyla yola çıkan Aeneas, serüveninin bir yerinde yer altına da girecektir.

Yer altı Aeneas'ın tecrübesinde gizli yöntemlerle girilen bir yerdir. Rehberi Cumaelı Sibyl, sadece gizli bir ağaçtan altın bir dal/meyve alan kişiye Dünya'nın gizli yerlerine girmek için izin verildiğini söyler. Aeneas, Hades'te dünyadaki yaşamlarının karşılığını alan ruhlar görür. Günahkârlar ateş nehri ile çevrelenmiş yüksek duvarlı kalede hapsedilmiş cezalarını çekmektedirler. Acı çeken ruhların ağlamalarını duyan Aeneas büyük bir üzüntüyle Hades'te dolaşır. Dünyada iyi olanların bulunduğu huzur ve mutluluk dolu bahçelerde babasıyla karşılaşır. Babasının tavsiyelerini alarak Roma'yı kurmak üzere geri döner. (Vergilius, 1998, IV) Roma'nın kuruluş miti olan Remus, Remulus hikâyesinin başlangıcı budur. Aeneas kurucu ikizlerin atasıdır. Vergilius'un anlatısında Aeneas gömülmemiş ruhların, ölülerin geçtiği nehrin karşı kıyısına geçemediğine şahit olur.[22] (Vergilius, 1998 sy.199) Ölüler için yerin altı, gömülmüş olmak bir statü gibidir.

---

[20] Tartaros yeraltındaki ölüler ülkesinin en derin yeridir. Titanlarla tanrılar arasındaki savaşta deprem Tartaros'a kadar uzanır, bu savaşta yenilen Titanları da Zeus Tartaros'a kapatır. (Erhat Azra, Mitoloji Sözlüğü, sy. 279)

[21] "Çok yakında Caesar'ın o ateşli savaşlarını terennüm etmeye kuşanacağım." (Publius Vergilius Maro, Çiftçilk Sanatı Georgica, 3: 45 sy.43)

[22] "Şurda gördüğün kalabalık, tüm yardımdan yoksun,
mezara konmamış güruh, şu kayıkçı da Charon.
Su üstünde gidenler de gömülmüş cesetlerdir,

Aeneas, Roma kuruluşunun resmi tarihi sayıldığı gibi birçok yazarı etkilemiştir. Öyle ki Dante İlahi Komedya'nın Cehennem (Inferno) bölümünde yer altını Vergilius'un rehberliğinde dolaşacaktır. Dante'nin eserinde Cehennem her birinde ayrı günahkârların cezalandırıldığı dokuz daireden oluşan ve dibine doğru daralan bir çukurdur. (Dante, 1969)

Edebiyat tarihi açısından yer altı ile ilişki katabasislerle sağlanmış görünmektedir. Antik Çağ ve Ortaçağ'da yer altı mekanı fikrini şekillendiren katabasislerin ardından modern çağda mekan madencilik faaliyetleri ile araştırılabilir hale gelir. Bu durum yer altını, tanıdık bir çevre olmaya yaklaştırsa da edebiyat için fantastik bir dünya olmayı sürdürecektir. (Güneş, 2007, sy.23) Mistik yaklaşımlara, 19. yüzyıl'da bilim kurguların gerçeküstü mekan bakışı eklenecektir.

1864 tarihli Dünyanın Merkezine Yolculuk, Jules Verne'in yarı bilimsel yarı gerçeküstü yer altında geçer. Dünyanın merkezine yapılan yolculukta yeryüzünde nesli tükenmiş hayvanların yerin derinliklerinde yaşadığı gözlemlenir. Yer altı coğrafyası yer üstüne benzerlikler de içerir, nehir, deniz, kayalıklar, mağaralar, ağaçlar, balinalar vardır ancak çeşitli özellikleri sebebiyle farklılaşmışlardır. Örneğin ağaçlar kayalaşmış bir görünümdedir. Deniz elektriksel fırtınalarla sürekli hareketlidir. 1865 tarihli Lewis Carroll'un Alice Harikalar Diyarında romanında yerüstünde rastlanan formlar bitkiler ve hayvanların tuhaf doğal olmayan boyutlarda veya farklı özellikler eklenmiş versiyonları ile yer altında karşılaşılır. Dünyanın fantastik bir benzeri yerin altında uzanmaktadır. Oz evreninde bahsedilen Nome Krallığı bir yer altı krallığıdır. Halkı maden işleme işi ile uğraştığı, hiçbir hayvan ve bitkinin yaşamadığı çıplak kayalar, metal ağaçlardan oluşmuş bir orman ve her şeyin kauçuk olduğu bir kenti olan yer altı ülkesidir. Lewis Carroll'un Harikalar Diyarı gibi Lyman Frank Baum'un Nome Krallığı da yer altının tuhaf olduğu bir örnektir. Tolkien'in Orta-dünya evreninde, Angband, çirkin ve kötü insansı yaratıklar olan Orklar'ın ve en güçlü kötü Morgoth'un yaşadığı yer altı şehridir.

yerlerine gömülüp sakin kalmadan kemikleri,
bu ürkünç yerlerden, boğuk boğuk akan sulardan
ölümlüleri geçirmeye izni yok Charon'un." (Vergilius. Aeneas, Türkan Uzel (çev.), 1998, VI:399, sy.199)

Yer altının tuhaf canlıların, kötülerin mekanı olduğuna dair kurguların tam tersi de anlatımlar da mevcuttur. Edward Bulwer-Lytton 1871 tarihli Gelecek Irk romanında yer altında yaşayan üstün bir ırktan söz edilmektedir. Bir gün yeryüzünde hâkimiyet kuracak olan bu ırk Vril isimli bir sıvıyla uzun yaşam, olağanüstü zekâ ve bitmez enerjiye sahiptirler. (Güneş, 2010, sy.131) Bir yer altı ütopyası olan kitap teknoloji sayesinde yer altında mükemmel, şehirler inşa edilebileceği fikrini verir. Yer altı bu kurguda kötücül ve az gelişmiş çağrışımlardan farklı betimlenmiştir. Ancak yer üstü için tehdit olması özelliği ile diğer yer altı tasvirlerine yaklaşır. (Şekil 1.1)

Şekil 1. 1 Edward Bulwer-Lytton'ın Gelecek Irk romanı temalı kostümlü bilim-kurgu konvansiyonu, Royal Albert Hall, 5-10 Mart 1891. (Url.1)

19. yüzyılın Aydınlanmacı kurgularını oluşturan ve ilk bilim kurgu romancısı sayılan Jules Verne, yer altı seyahati konusunda iki roman yazmıştır. 1864 yılında yayımlanan Dünyanın Merkezine Seyahat -*Voyage au centre de la Terre*- ve 1877 yılında yayımlanan Madenin Esrarı –*Les Indes noires*- farklı yer altı ortamlarından bahseder. Dünya'nın Merkezine Seyahat'te, çoğunlukla boş ve antik çağdan kalmış canlıların yaşadığı ortam olarak tasvir edilirken, Madenin Esrarı'nda yer altında yaşayan bir topluluk tasvir edilmektedir. Biri hayali yer altı dünyasını anlatırken, diğer

roman hayali yer altı toplumunu konu edinir. Her iki hikâyede de yer altı inorganik bir habitattır ve yaşamak veya keşfetmek için yapay bir teknolojik desteğe ihtiyaç duyar. (Williams, 2008, sy.10-11)

Sinema tarihinde yer altı tasvirleri edebiyattaki benzeri çeşitlilik göstermektedir. Yer altı fantastik bir uzam olarak, antik uygarlıklar için bir mekan, ya da yeryüzünde yaşama imkânı kalmadığında bir sığınak olarak sıklıkla tasvir edilir.

Bir grup arkeoloğun yer altında yaşayan Sümerlileri bulduğu *The Mole People* (1956) filmi, uçan telepatik sürüngenler, canavarlar ve mağara insanları ile dolu bir yer altı tasviri yapan *At the Earth's Core* (1976) yer altında yaşayan albino kayıp bir ırkın keşfedildiği *What Waits Below* (1985) benzer temalardadır. Hepsi yer altında antik çağlardan kalma topluluklar veya canlılar olduğu fikrinden hareket eden kurgulara örnektir.

2005 yapımlı *The Island* yer altının yeryüzünün ihtiyacını karşılamak için bir mekan veya yeryüzünde yaşanacak şartlar olmadığı için geçici bir sığınak olarak değerlendirildiği filmlere örnektir. Çeşitli gerekçelerle insanlar klonlarını yaptırmışlardır. Kendileri yeryüzünde yaşarken ihtiyaç duyduklarında kullanacakları klonlarının yaşam alanı, teknolojik yer altı olarak seçilmiştir.

1995 tarihli Emir Kusturica *Underground* filmi ise, savaş sebebiyle yer altına sığınmış ve savaşa destek verecek üretimi yer altından yürüten bir grup insanı anlatır. Yer altı hem bir sığınak hem de yeryüzünün lojistik desteği olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca faşist yönetimden kaçış için seçilmesiyle politik tarafı da ön plana çıkmaktadır. Film "yer altı" mekanında, "yeraltı" organizasyonuna aynı anda değinir.

Zülfü Livaneli'nin Şahmaran Bir İstanbul Masalı isimli filmi, bir doğu efsanesi olan yerin altında yaşayan yılanların şahı Şahmaran'ın İstanbul'un yer altı mahzenlerinde geçen modern bir uyarlamasıdır. Sözlü ve yazılı gelenekte birçok farklı anlatısı olan Şahmaran, yer altında yaşayan şifacı yılan temasında bütün versiyonlarda birleşir. Mersin Tarsus ve Adana Ceyhan bölgesinde hikayenin birçok çeşidi ile karşılaşıldığı hatta Ceyhan Misis'te Şahmaran'ın yaşadığı yer olduğuna inanılan Yılankale'nin bulunduğu söylenceleri meşhurdur. (Abiha, 2014, sy.i) İstanbul'un uzağında olan Şahmeran efsanesi burada büyülü İstanbul yer altı miti ile

birleştirilmiştir. Filmde gerçeklik ve hayal arasında seyircinin kararsız kalacağı Şahmaran ve Sultan ikilemi, yeryüzünün görmek istemeyeceğinin, yeryüzünün normunun dışında kalanın yer altında mekan bulması bağlamında birleşmektedir. Yarı insan yarı yılan bir mahlûk olan Şahmaran yeryüzüne görünenler dünyasına layık olmadığı gibi, yeryüzü için de muhtemel bir tehdittir. Aynı şekilde tarihi eser kaçakçılığı yapan Sultan da yeryüzüne uygun değildir, illegaldir. Her ikisi de yer altında yaşam alanı bulabilmişken, yeryüzüne çıktıklarında ya da yeryüzünün temsilcileri tarafından bulunduklarında ölürler. Şahmaran İstanbul'a ait bir hikaye olmamakla birlikte İstanbul'dan başka bir yere bu kadar yakışmayacağı düşünülmüş olmalıdır. Hikayeye dekor olarak kullanılacak herhangi bir yer İstanbul'un yer altı kadar ilgi çekici olmayacaktır.

İstanbul yer altı miti öyle büyüleyicidir ki, konunun çok uzağında Fransa'da Paris Opera Binası'nda geçen Operadaki Hayalet anlatısının bile, hikayenin inandırıcılığını artırmak için yazarı tarafından bir ispat metni olarak yazılan sonsözünde değinilmesi zorunlu görülmüştür. Yazar kendi hikayesinin inandırıcılığını İstanbul'un yer altı ile desteklemek ister gibidir.

Şekil 1. 2 Paris'in yer altına dair bir ilustrasyon (Zakharia, Nai. NewYorker, 2019)(Url.2)

Asıl şöhretini uyarlama sinema fimleri (ilk Holywood uyarlaması 1925) ve Andrew Lloyd Webber'in hikayeden yola çkarak yaptığı (1986) müzikal oyun ile

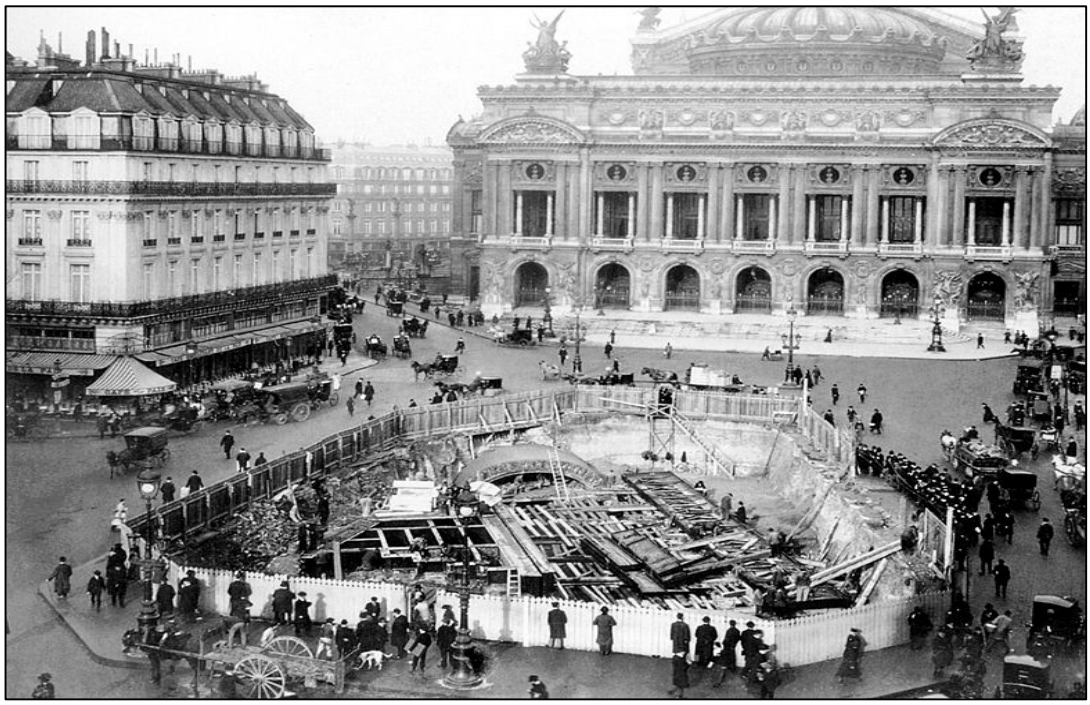
yapsa da Operadaki Hayalet, Gaston Leroux tarafından 1910 yılında yazılmış bir romandır. Hikayenin adındaki hayalet (phantom), Paris Opera Binası'nın (Opera Garnier) yer altı mahzenlerinde yaşayan Erik isminde bir adamdır. Çirkinliğini maske ile gizleyen Erik, insanların dünyasında farkedilmeden, yeryüzüne benzer bir yer altı dünyasında yaşamaktadır.

Eserinde tasvir ettiği yer altı dünyası için, Leroux'un ilhamı Paris'in altında uzanan Paris olmalıdır. (Film Önü Programı, TRT2) Paris, derin ve tuhaf bağlantılarıyla yer altı mekanı bakımından en zengin şehirlerden biridir. Dünyanın en eski ve en yoğun metro ve kanalizasyon ağlarını oluşturan yüzlerce kilometre tünel, kanal ve rezervuar, kript ve yer altı altın kasaları,[23] gece kulüplerine ve galerilere dönüştürülmüş şarap mahzenleri ve daha birçok yer altımı mekanı... (Shea, 2011) Paris'in fiziksel gerçekliği olan yer altı mekanlarının, Leroux'un romanının mekansal dayanağı olması çok olasıdır. Yazar gerçek mekanları tercih eder ve gerçek olayları, opera salonundaki avizenin düşmesi gibi, hikayesine yerleştirir. Anlatısına da hikayenin -hayaletin- gerçek olduğuna dair cümlesiyle başlar.

Opera binasının yer altındaki tünelleri ile ilişkili olabilecek yakınlıkta bir konumda, Opera Garnier'in hemen önünde Paris metrosunun Opera istasyonu bulunmaktadır, İstasyonun üzerinde bulunduğu metro hattı, Line 3, 1904 yılında hizmete açılmıştır. (Structurae) Yazarın bu metro hattının etkisinde kalmış olması olasıdır. Hikayede Erik'in (hayalet- *phantom*) yaşadığı devasa boyutta, dar ve dairesel geçitlerle inilen mahzenler, neredeyse bir kasabayı içine alacak kadar büyük ve muazzam olarak anlatılmaktadır. (Leroux, 2014, sy.173) Öyle ki; içinde bir yer altı gölü ile rıhtıma demirlemiş bir tekne bile vardır. Yer altı gölü tasviri de yine fiziksel bir gerçekliğe dayanmaktadır. Opera binasının altında inşaatı sırasında temel seviyesinde Seine nehrine katılan yer altı suyuna ulaşılmış, su yeryüzüne pompalanarak çözüm bulunamamış, temeli korumak için bir toplama havuzu yapılması gerekmiştir. Böylece bir nevi suni göl oluşmuştur. (Crossman, 2014) (Shea,

[23] Banque de France'a ait yer altı altın kasa odaları, La Soutterraine olarak bilinirler. Yer altının 8 kat altında yer alır. Zemin seviyesinin 28 metre altındadırlar. 11.000 m2 alanı 658 kolon tarafından desteklenir. Banque de France personellerinde sadece 5 tanesinin La Soutterranie giriş yetkisi vardır. (Bullionstar)

2011) Gaston Leroux'un ilhamı, Paris için fiziksel bir gerçekliktir. Yazar, gerçeklik ile hayal arasında güçlü bağlar kurarak okuyucuyu ikilemde bırakmaktadır. Bu ikilem yer altına dair hayal gücünü geliştirerek mekanla ilgili oluşturulan miti güçlendirmektedir.

Şekil 1. 3 Paris metrosu Line 3 Opera istasyonu inşaatı ve inşaat sırasında cadde seviyesinin altında ortaya çıkan tonoz arkada Opera Garnier görülmektedir. (Url.3)

Yer altını gizemli bir şekilde yuva haline getirmiş, tuhaf ve korkunç (sy.176) adamın -Erik- Paris Opera binasının yer altı mahzenlerini kendine yuva yapmadan önce yaptığı birçok acayip işten biri de İstanbul'da padişahın emrinde Yıldız Sarayı'nda yaptığı gizli odalar, gizemli kasalar ve tuzaklardır.[24] Paris, yer altı mekanları açısından dünyanın en zengin şehirlerinden biri olmasına rağmen bu şehirde geçen hikayenin sonsözünde İstanbul'un kullanılması ilginç bir durumdur. Mistik Doğu, herkesi gizemleri konusunda birleştiren bir fikir olmalıdır. Paris'i İstanbul'a

[24] "Erik ise Anadolu'ya ve ardından, padişahın emrine girdiği İstanbul'a gitmiş. Bir imparatorluğu korkunun kol gezdiği bir yere dönüştürebilen ne tür hizmetler verdiğini anlatabilmek için son Türk devriminin ardından. Yıldız Sarayı'nda bulunan tüm o ünlü trapları, gizli odaları ve gizemli kasaları yapanın Erik olduğunu söylemem herhalde yeterlidir. Bunların yanı sıra, Müminlerin Komutanı aslında başka bir yerde uyuyorken, herkesin onu uyanık sanmasını sağlayan, padişah gibi giydirilmiş ve her yönden padişahı andıran bir robot da yaratmıştı."(Leroux, 2014, sy. 368)

bağlayan, İstanbul'u Paris'e yaklaştıran Orient Ekpress gibi... İstanbul, yer altı anlatıları için bulunmaz bir dekor olmuştur.

Şekil 1. 4 Orient Ekspres Paris İstanbul arasında 1988'den 1977 yılına kadar direk sefer yapmıştır. (NTV,2019) (Url.4)

Kültürün aktarım aracı olarak kullanılan edebiyat ve sinemada yer altı, din ve mitlerin etkisiyle, kötünün, kötülüğün mekanı olarak anlatılagelmiş, yeryüzünde sürüp giden yaşam için bir tehdit olarak algılanmıştır. Yer altı çağrışımını, dini ve mitolojik mekan boyutundan başlatarak çeşitlendiren edebiyat ve sinema ürünleri mekan tasvirinde çoğunlukla benzeşmektedir. Genellikle yer altı dünyası yüzeyden daha ilkel olarak tasvir edilmektedir. Nadiren, teknolojik olarak yeryüzünden ileridir. Bu haliyle her zaman bir tehdit unsurudur. Yerin altı yer üstünden daha gelişmiş ve iyi durumda olduğu halde bile yerüstü için bir tehdittir. Çünkü zamanı geldiğinde yeryüzünü işgal edecek ve egemenliğini kuracaktır. Yer altında yaşayanlar ya da oraya layık olanlar da anlatılarda genellikle kötü tanrılar, ilahi cezanın muhatabı günahkarlar, ilkel antik dönemden kalma insanlar, ya da topluma karışamayan ucubeler, soyguncular, kaçakçılar ve benzerleridir. Ya anormal, ya da illegal olanlar yer altının sakinleridir. Böylece yer altı hem mekan olarak ürkütücü bir mekandır, hem de sakinleri sebebiyle tekinsizdir. Bu sebeple yer altına dair olumlama çok nadirdir.

1.2.3. Konumlandırma

Her tanım yapan bakış açısı için öteki olanı yer altında (veya yeraltında) konumlandırır. Tanım yapmak bir nirengi noktası belirlemeye bağlıdır. Kişiler nirengi noktalarını bastıkları yer, bulundukları çağ, içine doğdukları sosyal ortam olarak belirlerler. Dokunduğu, işittiği ve gördüğü alanı sıfır kabul eder, bu şartların altında kalan eksi, standart şartları aşanlar artı olacaktır. Yer altı, bastığı yeri fiziksel olarak ve vakıf olduğu bilgiyi zihinsel olarak sıfır kabul eden insanın eksiyi tanımlamasıdır.

Bir şeyi yer altında/yeraltında yapmayı, bir meseleyi yeraltına taşımayı, bir mekanı yer altına inşa etmeyi gerektirecek nedenlere bakarsak korumak, sakınmak, gizlemek, kaybolmak veya yerüstüne layık olmaması gibi sebeplerle karşılaşırız. Tanım yapanın yerüstüne layık görmediği, norm dışının, "öteki"nin, yeryüzünün düşman saydığının, görmezden geldiğinin mekanıdır. Mülteciler, kâğıt toplayıcılar, evsizler, kaçakçılar buradadır. Zamanı geçmiş, kullanılmayan, yeryüzünün artık gereksiz bulduğu, eski moda, tedavülden kalkmış şeylerin mekanıdır.

Tüm bunların karşıtı olarak yer altı, değerli olanın muhafaza edildiği yerdir. Hazineler yer altına gömülür. Değerli ölüler için olan türbelerin, -oysa herkes birinin değerlisidir- mezarların, hazirelerin yeri de yer altıdır. Bir yandan güvensizliği çağrıştırırken bir yandan da güvenilecek yerdir. Yerüstünün kısmen yaşanılmaz durumlarda önem kazanan bir yerdir. Sığınaklar, depolar yer altını mekan seçer. Yeryüzündeki geçici yaşanılmaz durum dönüşene kadar insana güvenli yaşam alanı sağlar. Bununla birlikte yer altı faydalı bir mekandır. Organize ve örgütlü modern şehircilikle vergi ödeyen vatandaşa sunulacak hizmetler yer altına konulur. Bu anlamda pragmatik bir tarafı vardır. Metro, su ve kanalizasyon sistemleri, elektrik ve ısıtma hatları kentliye hizmet için kentin altında uzanmaktadır. Yer altı yeryüzünün lojistik desteğidir.

Tüm olumlu ve faydalı yönlerine rağmen, yer altına dair kültürlerden bağımsız benzer olumsuz çağrışımların nedenleri, dini ve mitolojik olarak cehenneme karşılık geliyor oluşu, politik anlamda illegal, norm dışı, muhalif duruşların yeraltı olarak tanımlanıyor oluşu ile bu oluşumların mekan olarak burayı seçmeleri ve fiziksel koşulları sebebiyle bilinmesinin güçlüğü sonucu ortaya çıkan spekülatif tasvirlerinin kabul görmesi olarak sıralanmıştır. (Güneş,2010, sy.126) Olumsuz çağrışımın

nedenlerinden dini ve politik olanlar tarihi bağlamı içinde oluşmuş ve bireylerin zihnine ve toplumların dillerine yerleşmiştir. Kolaylıkla dönüşümleri beklenmez. Ancak yer altı mekanının bilinmesinin güçlüğü sebebiyle hakkında oluşan negatif yargıların değişmesi mümkündür. Bu, insanların bilme çabasıyla dönüşebilecek bir durumdur.

Pike'nin söylediği gibi, "yukarıdaki dünyaya ait şehir tasvirine benzemeksizin, aşağıdaki dünya açıkça gösterilmeksizin ortaya çıkmaz." (Pike, 2007, sy.6) Yer altı bilinmesi için gösterilmeye işaret edilmeye ihtiyaç duymaktadır. Frank Zappa'nın ifadesiyle "ana akım sana gelir; ama yeraltına sen gitmek zorundasın." Dünya yüzeyinde bulunacak bir şey kalmadı, coğrafya bilimi her şeyi buldu. Bütünüyle deşifre edildi, hiçbir mit, hayal yer yüzünde gizlenemiyor. Bilim insandan hayal kurma yetisini çaldı. Oysa yer altı hala hayal kurulabilecek bir mekan. Bilinmezlik yer altı için hala devam etmektedir.

İşte bu çalışma, emniyetsiz, muğlak şeyleri ifade eden yer altının bilinirlik seviyesine çıkarılabileceği, bilimsel araştırmanın ve görünenler dünyasının konusu olabileceği iddiasındadır. Bilinmiyor olmasının olumsuz çağrışımlara yol açmasının yanında, bu çağrışımlar da bilinmeme halinin devamına sebep olduğu düşüncesiyle; araştırmanın gayesi gizem-korku seviyesinde ve anlatılar düzeyinde olan yer altı fikrini değiştirmek, mekanı konuşulabilir, gözlemlenebilir, araştırılabilir alana taşımaktır. Yer altının yerin altında olmasına ve kalmasına neden olan ilgisizliği, ilgiyle değiştirmeyi hedeflemektedir. Hedefini gerçekleştirirken, yer altının, yeryüzüne ait hiçbir şeyin nedeni ve çözümü yalnız başına olmayacağının bilincindedir. Yeryüzüne göre tanımlanan yer altında, bilinecek ve bulunacak ne varsa mutlaka yeryüzündeki bir durumun yansıması olduğunu öne sürer. Bir simetri çizgisi olarak yer, altını ve üstünü aynalamaktadır. Yukarıdaki aşağıdakine, aşağıdaki yukarıdakine benzer.[25]

[25] "As above so below" olarak bilinen güncel deyim, Hermes Trismegistus'a atfedilen ifade, Hermetika'daki bir pasajdan türemiştir. "Quod est inferius est sicut quod est superius." Aşağıdaki yukarıdakine benzer.

BÖLÜM 2

2. YER ALTI MEKANLARININ TÜRLERİ VE KULLANIM BİÇİMLERİ

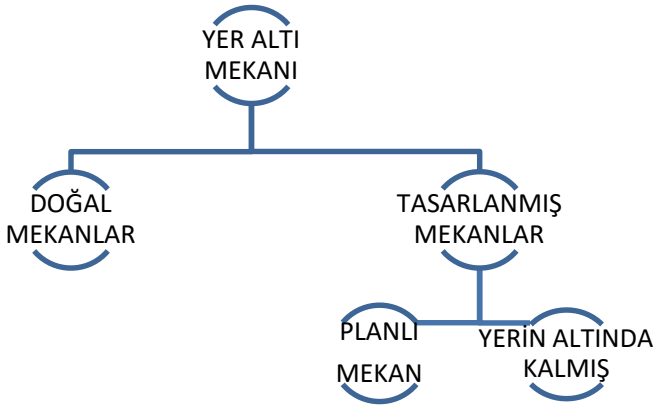
"Tarihi öldürsek de cesedinden kurtulmayı başaramayız."

Edwin Lutyens[26]

Yer altının olumsuz çağrışımlarının incelendiği önceki bölümde, bunun nedenlerinden biri olarak, fiziksel koşulları sebebiyle araştırılmasının güçlüğü ele alınmıştı. Olumsuz çağrışımları dönüştürebilecek tek yöntemin yer altı üzerindeki sır perdesini aralamak olduğu dile getirilmişti. Bu bölümde yer altı mekanları, türler ve kullanım biçimleri incelenerek daha tanıdık hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bilmek korkuyu, önyargıyı yok edecektir savıyla, bilmek için ilk yönteme başvurulmuştur. Tanımlamak ve sınıflamak.

Yer altı yapıları, Watson ve Labs tarafından 1992'de Climatic Design: Energy-efficient Building Principles and Practices kitabında sınıflandırılır. İki başlıkta incelenen yapılar; "*Earth Berm"* (toprak örtülü) ve "*Merged"* (toprağa gömülü) cephelerinin açık veya örtülü/gömülü olmasına göre sınıflandırılmıştır. (Watson, 1992) Sıklıkla atıf verilen Watson ve Labs'ın (1992) bu sınıflandırması enerji verimliliği kapsamında doğal veya insan eseri yer altı yapıları için makul görünmektedir. Tasnifi yer altı mekanının durumuna göre yapan çalışmadan farklı olarak, bu tez yer altı yapılarını insan etkisi göz önünde bulundurularak sınıflandıracaktır. Buna göre ilk ayrım, oluşumun kaynağına göre yapılacaktır. Yer altı, doğal olarak oluşmuş ve tasarlanmış mekanlar olarak iki ana başlıktadır. (Şekil 2.1)

[26] Uğur Tanyeli, Yıkarak Yapmak, "Önsöz Yerine, Neden Anarşist ve Yıkıcı?", Metis Yayınları, (2017), sy. 9-11.

Şekil 2. 1 Yer altı mekanı sınıflandırma

Doğal yer altı mekanı, iç ve dış güçlerin etkisiyle oluşmuş ve insan tarafından olduğu gibi kullanılmış yer altı mekanlarıdır. Mağaralar bu kapsamda değerlendirilebilir. İnsan eseri yer altı mekanı ise antropojenik mekanları, planlı olarak toprak altına inşa edilmiş veya zaman içinde zemin kotu altında kalmış mekanları işaret etmektedir.

Planlı mekanların altında barınma başlığında incelenecek antropojenik mekanlar, var olan doğal oluşumların insan müdahalesiyle kullanılabilir alana dönüştürülmesi ve geliştirilmesi ile meydana gelmiş mekanlardır. Bunlar yer altı şehirleriyle örneklenebilir. Zemin kotu altına inşa edilmiş diğer planlı mekanlar ise türlerine göre barınaklar, mağaralar, ibadet yapıları kiliseler, ayazmalar, mezarlar, hipojeler, katakomblar, su yapıları, sarnıçlar, maksemler, maden ocakları, askeri yapılar, sığınaklar, mühimmat depoları, mahzenler, tüneller, ulaştırma yapıları, metro hatları, tüneller, istasyonlar, sayılabilir. Bunların yanında üst yapı olarak inşa edilmiş, ancak süreç içinde geçirdiği doğal bozulmalar veya suni müdahaleler sebebiyle kendisi veya izleri yer altında kalmış mekanlar diğer bir başlık altında incelenmiştir. Yerin altında kalmış mekanlar, palimpsestin güncelliğini yitirmiş bir katmanı olarak, gün ışığından mahrum kalmış, toprağa gömülmüşlerdir. Gömülmeleri fiziksel bir gömülme bile olmayabilir. Varoldukları halde göze görünmezler. Artık başka bir katman için spotlar yanacaktır.

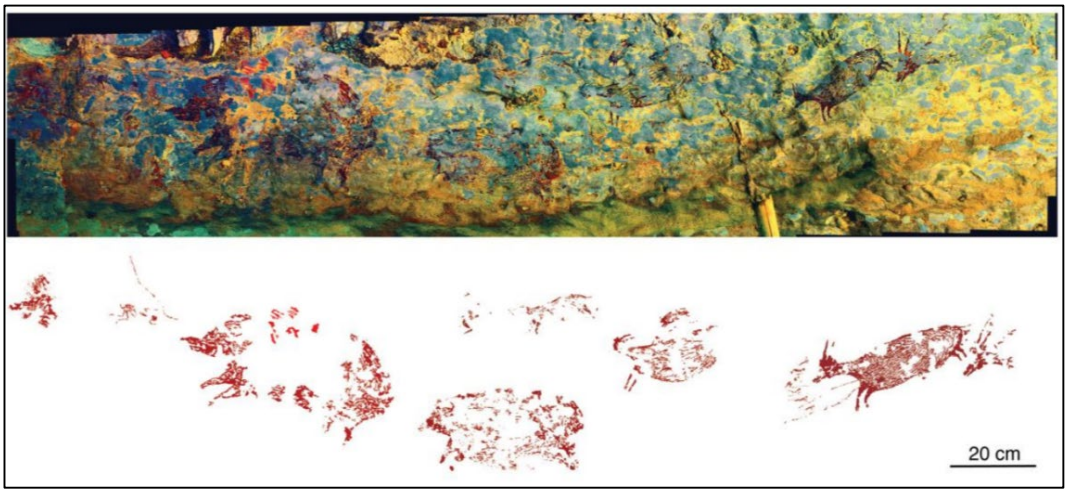
2.1. DOĞAL MEKAN

Eldeki güncel veriler ışığında, Dünya üzerinde insanoğlunun atalarının ilk kez 5 milyon yıl önce Afrika'da ortaya çıktığı bilinmektedir. (Roth ve diğ., 2018, sy.165) Yaklaşık 1,5 milyon yıl önce yeryüzüne yayılmaya başlayan insan, M.Ö 13.000 civarında Güney Amerika'nın ucuna kadar ulaşmıştır. (Ching ve diğ., 2017, sy.2) Çeşitlenen doğal çevre ve

iklim koşullarının da etkisiyle yurt edindiği yerlerde mağaraları barınak olarak kullanmıştır. Yüzeye bağlantısı olan ve bir insanın içine girebileceği yer altı boşlukları olarak tanımlanan mağaralar gün ışığının giremeyeceği derinliğe sahip olmalıdır. Aksi durumda in, kovuk olarak adlandırılmaktadır. (Nazik ve Bayarı, 2018, sy.21)

Güney Afrika'da 1999 yılında Dünya Miras Listesine giren ve insanın ortaya çıkışına dair geniş bir veri sunan Makapan Vadisi, 3.3 milyon yıl öncesine ait içinde insan varlığına rastlanmış birçok mağara içerir. (Unesco, Fossil Hominid Sites of South Africa) Ateşin kontrol edilmesi insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır. Yiyecekleri pişirmeye, alet yapmaya, vahşi hayvanlardan korunmaya yarayan ocakların 200.000 yıl öncesine ait ilk örnekleri Fransa'da Escale Mağara'sında bulunmuştur. (Ingersoll, 2019, sy.3) (Roth ve diğ., 2018, sy.166) İnsanın mağaraları kullandığının apaçık, katışıksız kanıtları hiç kuşkusuz mağara duvar resimleridir. Bunlar hem ilk teşhir konusu olacak yadigârlardır hem de dönemin yaşamına dair önemli veri kaynaklarıdır. 44.000 yıl öncesine tarihlenen Dünyanın bilinen en eski duvar resmine sahip Endonezya'nın Sulawesi adasındaki Leang Bulu' Sipong 4 mağarasında (Greshko, 2019) bir av sahnesi resmedilmiştir.(Aubert ve diğ., 2019, sy.442)

Fransa'da Chauvet Mağarasında tahmini 20.000 yılında mağara ağzını kapatmış bir kaya sayesinde korunabilmiş figüratif resim örneğinin 30.000 – 32.000 yıl öncesine ulaştığı düşünülmektedir. Ayı, mamut, gergedan, bizon gibi birçok hayvanın çizimini içeren resimler aynı zamanda hayvanları koşuyorlarmış gibi gösteren üç boyutlu ve hareketli çizim teknikleri ile betimlenmiştir. Mağara Dünya Miras Listesindedir. (Unesco, Decorated Cave of Pont d'Arc, known as Grotte Chauvet-Pont d'Arc, Ardèche)

Şekil 2. 2 Endonezya'da Leang Bulu' Sipong 4 mağarasında bulunan resimler (Url. 5)

Türkiye çapında yapılan araştırmalarda 3900 mağara tespit edilmiş, 2510 adedi haritalanarak Türkiye Mağara Envanteri'ne girmiştir. Ancak Türkiye'de bu rakamların çok üstünde 40.000'den fazla mağara olduğu düşünülmektedir. (Nazik ve Bayarı, 2018, sy.8)

Türkiye'de en eski mağara yerleşimlerinden biri olan Antalya Karain Mağarası Paleolitik Çağ'ın başlangıcından itibaren kullanılmıştır. Paleolitik, Neololitik, Kalkolitik, Eski Tunç gibi prehistorik çağlarda sürekli olarak iskan edilmiştir. (Antalya İl Kültür Turizm Md.) Mağara dış duvarlarında bulunan Yunanca kitabe ve nişlerden Geç Roma dönemine kadar tapınak olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. (Antalya İl Kültür Turizm Md.) (Taşkıran, 2018, sy.65) Korunaklı konumu, ağzının güneye açık oluşu ve geniş bir oturum alanı sebebiyle, insanların her evrede sığınabilmiş oldukları mağarada, Alt Paleolitik Çağ'ın sonlarından başlayıp Roma Çağı'na değin kullanılmış birbirine bağlı 8 büyük boşluk bulunmaktadır. (Sevin, 2003, sy.9) 11 metre kültür dolgusu içeren Karain, Anadolu yerleşim tarihini stratigrafik olarak gösteren önemli bir kaynaktır. (Antalya İl Kültür Turizm Md.)

Yine Antalya'da Karain mağarasının 1.5 km kuzey doğusunda bulunan Suluin mağarasında ilk yerleşimin Geç Neolitik dönemde olduğu sonradan Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda da iskan edildiği görülmüştür. (Taşkıran, 2018, sy.66) Suluin mağarasının içinde bulunan karstik tatlı su gölünün de etkisiyle insanlar tarafından yerleşim yeri olarak tercih edildiği düşünülebilir. Bu durum, Karain Mağarasındaki gibi, tarihi katmanların üst üste yığılmasına sebep olmuştur.

M.Ö. 14.000 – 10.000 (günümüzden 16 ila 12 bin yıl önce) arasında kullanım gören Antalya'daki Öküzini Mağarası (Otte, 2019, sy.71) ismini mağara duvarına kayanın formu kullanılarak çizilen öküz tasvirinden almıştır. Ne var ki bugün doğal aşınmalar sonucu bu tasvir yok olmuştur. (Kartal, 1999, sy. 24) Mağara, Üst Paleolitik'e tarihlenebilir. (Sevin, 2003, sy. 10- 11) Yine Antalya'da Karain ve Beldibi mağaraları ile, daha çok keçi ve geyik betimlemeleri yapılmış Adıyaman yakınlarındaki Palanlı mağarası ve Kars yakınlarındaki Camuşlu mağara duvarlarında bu tarz hayvan betimlemelerine rastlanır. Bunların dışında Van-Hakkari bölgesindeki Tirişin Yaylasında ve Cilo dağları üzerindeki Gevaruk'ta binlerce kaya resmi bulunmaktadır. (Sevin, 2003, sy.11)

Bir kronolojik sıralama yapmak gerekirse, eldeki bilgilere göre Anadolu'daki en eski Paleolitik yerleşim, G.Ö. 1.2-1.1 milyon yıla ait ilk bulgulara sahip Manisa Kula Gediz Deresi yerleşimdir. (Yaman, 2016, sy. 79) G.Ö. 1 milyon yıla yaklaşan tarihiyle Konya Dursunlu bilinen en eski Paleolitik sitlerdendir. (Yalçınkaya ve Taşkıran, 2009, Bölüm 1.1.1.2) Adıyaman Samsat'ta Şehremuz Tepe, Niğde yakınlarındaki Kalatepe Deresi 3 Alt Paleolitik

döneme ait aletlerinin bulunduğu diğer merkezlerdir. Alt Orta ve Üst Paleolitik şeklinde üç bölümde incelenen Paleolitik çağ içinde Gediz, Dursunlu, Şehremuz Tepesi, Kaletepe Deresi 3 yerleşimleri Alt Paleolitik döneme tarihlenir. Türkiye'de Alt Paleolitik döneme ait yerleşimlerin çoğu açık hava yerleşimleri şeklindedir. (Yalçınkaya ve Taşkıran, 2009, Bölüm 1.1.1.1) Bunlara iki istisna olan Karain Mağarası ve Yarımburgaz Aşağı Mağaraları şimdilik en erken döneme tarihlenen mağara yerleşimleridir.

Karain Mağarası'nın "E" olarak adlandırılan gözünde Orta Paleolitik dönem yerleşimlerine ait bulgulara da rastlanmaktadır. Bunun dışında Hatay civarındaki Tıkalı, Kanal, Merdivenli, Üçağızlı II, İkiağızlı Mağaraları ile Kars Kurbanağa Mağarası döneme ait merkezlerdendir. (Yaman, 2016, sy.79) Ayrıca İstanbul yakınlarında Kefken, Gümüşdere ve Ağaçlı Kumluğu da, Orta Paleolitik döneme ait açık hava yerleşimleridir. (Yalçınkaya ve Taşkıran, 2009, Bölüm 1.1.2.2)

Üst Paleolitik döneme ait bulgular, orta ve alt Paleolitik'e ait yerleşimlerden görece az olmakla birlikte, Elazığ çevresindeki Küllünün İni Mağarası ve Karataş Kaya Sığınağını, Gaziantep Dülük'te Biçme Mağarası ve Şarklı Mağara, Kahramanmaraş çevresinde Direkli ve Yağlak Mağaraları, Mersin Silifke'de Sırtlanini Mağarası, Isparta'da Kapalıin Mağarası ve Alanya'da Kadıini Mağarası döneme ait alet buluntusu olan mağaralardır. (Yalçınkaya ve Taşkıran, 2009, Bölüm 1.1.3.2) Anadolu'da Üst Paleolitik Dönemi en iyi temsil, M.Ö. 38.000 civarına tarihlenen bulgularla Karain Mağarası "B" gözü ile yaklaşık M.Ö. 40.000'e ait bulgularla Hatay Üçağızlı mağarasıdır. (Yalçınkaya ve Taşkıran, 2009, Bölüm 1.1.3.2), (Yaman, 2016, sy.79)

İstanbul'un mevcut il sınırları içinde bulunan Yarımburgaz mağarasında yaklaşık M.Ö.398.000'e tarihli tabakalara rastlanmıştır. (Yalçınkaya ve Taşkıran, 2009, Bölüm 1.1.1.2) İstanbul Boğazının henüz oluşmadığı dönemde Afrika kıtasından başlayarak ilerleyen insan hareketinin takip edilmesi açısından, Afrika ile Avrupa arasındaki yolun üstünde olan Yarımburgaz Mağarası önemli bir mekandır. (Karaman ve diğ., 2018, sy.19), (Karul, 2015, sy.14) Bu mağara, Alt Paleolitik'ten başlayıp Roma-Bizans dönemlerine değin süreklilik gösteren 16 tabaka içerir. (Sevin, 2003, sy.8) İstanbul'da ilk yerleşimlerden olan Yarımburgaz Mağarası'nı, İstanbul palimpsestinin erken dönem örneği olarak düşünmek heyecan verici bir fikir olacaktır.

Tüm bu veriler insanoğlunun yer altı mekanını kullanmaya çok eski tarihlerde başladığını göstermektedir. Mağaralar, insanlık tarihine dair hipotezlerin takip edilmesi bakımından önemli veriler barındıran kaynaklardır. Jeolojik bir yer altı oluşumunun ötesine

geçirerek, mağarayı yer altı mekanı yapan faktör insandır. Kullanıcısının insan olması onu anısı olan bir yere dönüştürmüştür.

İnsanın mağara kullanımı barınma ihtiyacı ile başlamış olsa da tarih boyunca çeşitli sebeplerle mağaralardan yararlanmıştır. Genel hatlarıyla mağaralar, barınak, sığınak, depolama ve tapınma mekanı olarak kullanılmıştır. Ayrıca nemli havası ve sabit sıcaklıkları sebebiyle tüberküloz hastalarını iyileştireceği inancıyla sanatoryum olarak işlevlendirildiği bilinmektedir. (Gillieson, 1996, sy. 238) Amerika Kentucky'deki dünyanın en uzun mağarası olan Mamut Mağarası bu kullanıma örnektir. (National Park Service) Mersin Silifke'de Astım hastaları için şifa umulan Narlıkuyu (Astım) Mağarası da benzerdir. (Atsan ve Çetinsöz, 2019, sy.262), (Anadolu Ajansı)

Mağaralar inanç önderlerinin yaşadığı, çile çektiği veya gömüldüğü mekanlar olarak tapınma faaliyetleri ve dini ritüellerle ilişkilendirilmiştir. Hz. Adem'in bir mağarada defnedildiği, Hz. İbrahim'in eşi Sare'yi El-Halil (Hebron) yakınlarında bir mağaraya gömdüğü, Hz. Meryem'in İsa Peygamber'i bir mağarada dünyaya getirdiği rivayetleri vardır. (Küçük, 2017, sy.30, 24) Urfa'da Eyyüp Peygamber'le ilişkilendirilen bir mağara bulunmaktadır. Ve orada çile çektiği düşünülmektedir. Urfa'da İbrahim Peygamber'e atfedilen bir başka mağara bulunmaktadır. Mevlid-i Halil Cami avlusu içerisindeki mağara, Hz. İbrahim'in 15 ay, 3, 5 veya 7 yıl yaşadığı mekan olarak nakledilmektedir. Doğumunun da bu mağara da gerçekleştiği rivayetler arasındadır. (Küçük, 2017, sy.30) Yahudi, Hristiyan ve İslam dinlerinin ortak hikayesi Ashab-ı Kehf[27] yine bir mağarada geçmektedir. Mağaralar bir inziva mekanı olarak da düşünülmüştür. İslam dini açısından, inzivada olduğu sırada, dinin ilk emirleri vahiyler Hz. Muhammed'e bir mağarada gelmiştir. Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere mağaralar, ibadet mekanları olarak tarihteki yerini almıştır. (Küçük, 2017, sy.31)

Metoforik açıdan bir gerçekle karşılaşma öncesi bireyin güç topladığı yer olarak da düşünülebilecek mağaralar, dünya gerçeğiyle karşılaşmadan önce insanın ilk sığınağı olmuştur.

[27] Ashab-ı Kehf Kuran'a göre iman etmiş, yöneticilerin dinlerinden dönmeleri konusundaki baskısı sebebiyle köpekleriyle birlikte bir mağaraya sığınmış gençlerdir. Burada uyumuş 300 yıl sonra uyanmışlardır. Anlatıya göre halkın arasına karıştıklarında halkın gençlerin inandığı dine uymuş olmakla birlikte, dini tahrif etmiş olduklarına şahit olmuşlardır. Bu gençler tekrar mağaralarına dönüp ebedi uykuya geçmişlerdir. Bu olay sonrası halkın mağara girişine bir mabet yaptırdığı rivayet edilmektedir. Hristiyan inancında Efes'in 7 uyuru olarak geçer ve Efes'le ilişkilendirilir. Türkiye'de Lice, Efes, Tarsus ve Afşin'de Ashab-ı Kehf mağarası olduğu düşünülen mekanlar bulunmaktadır.

2.2. TASARLANMIŞ MEKANLAR

Nikolaus Pevsner "mimarlık, insanın mekanı şekillendirme tarihidir", der. (Pevsner, 1948, sy. xix) Kostof'a (1995) göre, eğer mimariyi insanların belirli bir kullanım için mekan oluşturma aksiyonları olarak tanımlarsak doğal mekanları, mağaraları, mağaralara kurulan ocakları, insanların barındığı ağaç kovuklarını, rüzgarın suyun oyduğu kayaları da mimari olarak anmamız gerekecektir. (sy.21) Ancak, mimari terimini doğadan başka ikincil bir suni çevre yaratma arzusu olarak tanımlarsak, bu durumda insanın çok uzun zaman mimariden habersiz olduğunu söylememiz gerekecektir. (Kostof, 1995, sy. 21) Tasarlanmış mekanlar, insanın doğal süreçlerle oluşmuş ve mekan olarak kullanılabilir çevrenin yanında yeni bir suni mekan oluşturmak olarak tanımlanabilir. Jeolojik oluşumların barınma, tapınma gömü ihtiyaçları için adapte edilerek mekan olarak kullanıldığı doğal mekanlar bir tarafa, M.Ö. 400.000 gibi erken bir tarihte inşa edilen ve 1966 yılında Fransa'nın güneyinde keşfedilen kulübe "Terra Amata" ilk tasarlanmış mekan, ve suni strüktür örneği sayılmaktadır. (Ingersoll, 2019, sy.4), (Kostof, 1995, sy.21) Terra Amata bir yerüstü mekanıdır. Çalışma kapsamında ise tasarlanmış mekanlar, yer altı mekanları bağlamında incelenecektir. Bunun için yer altı mekanları, planlı olarak yer altına inşa edilmiş ve yer altında kalmış olarak iki alt başlığa ayrılmıştır.

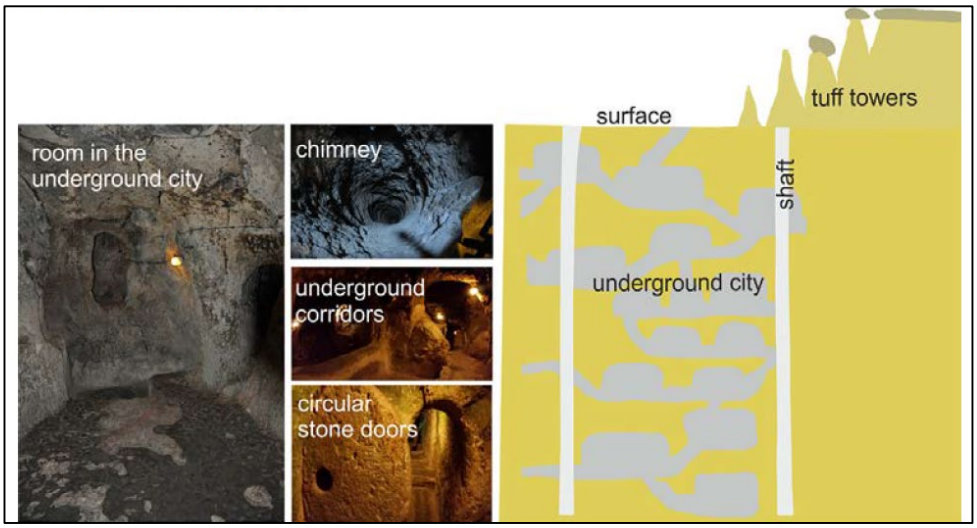
2.2.1. Planlı Yer Altı Mekanı

Yer altı mekan kullanımı, insan tasarımı ve planlanarak yer altında inşa edilmiş yapılarla yükselir. İşlevlerine göre farklılaşan gerekler sebebiyle yer altı mekan seçilmiştir. Barınma, tapınma, gömü, suyun muhafazası ve dağıtımı, madencilik, savunma, ulaştırma yer altı mekanlarının yapım gerekçeleridir.

2.2.1.1. Barınma

Planlı yer altı mekanları ilk olarak, barınma amaçlı kullanım için doğal çevreden ayrı olmayacak şekilde, verili jeolojik oluşumların planlı olarak geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Tam bir suni çevre oluşturmadığı için mimari sayılamayacağı gibi, olduğu gibi kullanılmadığı için doğal mekan olarak da sınıflandırılamayacak bu oluşumların antropojenik mekan olarak adlandırılması uygun görünmektedir. İnsanın, konstruktif değişikliklerle jeolojik oluşumları geliştirdiği antropojenik yer altı mekanına örnekleri yer altı şehirlerinde bulabiliriz. Kolay şekil alan kayaçların bulunduğu yörelerde toprak altı yerleşimleri, mağaraların çok ötesinde ihtiyaca göre şekillendirilen kompleks mekanlara dönüştürülmüştür.

Golany ve Ojimo (1996), *indigineous* (doğal-yöreye özgü) ve *contemporary* (çağdaş dönem) olarak sınıflandırdığı yer altı mekanının dünyadaki *indigineous* en büyük üç örneği olarak, Çin Loess Platosu, Tunus Matmata Platosu ve Türkiye Kapadokya yer altı yerleşimlerini sayar. (Golany ve Ojimo, 1996, sy. 311-312) 35-40 milyon insan kapasitesindeki Çin Loess platosundaki yer altı yerleşimleri 4000 yıldan fazladır kullanılmaktadır. Tunus Matmata Platosu birkaç bin ile birkaç yüz yerleşimci arasında değişen kapasiteleriyle yirmi civarında yer altı yerleşimine sahiptir. Kapadokya 6000 yıldan fazladır yer altı yaşamının bulunduğu yaklaşık 40 kasaba vardır. (Golany ve Ojimo, 1996, sy. 311-312) Dünyada başka örnekleri de bulunan yer altı yerleşimlerinden sadece Kapadokya'da tamamen birbiriyle bağlantılı zemin altı yol şebekesi bulunmaktadır. (a.g.e., sy.312) Bunlar antropojenik yer altı mekanlarına örneklerdir.

Şekil 2. 3 Derinkuyu yer altı şehri, Kapadokya (Nývlt, 2016, sy.2254)

2.2.1.2. Tapınma

İnanç-ritüel mekanlarının yer altında yer seçmesi planlı olarak yer altına inşa edilen yapılara bir başka örnektir. Fransa'da Bruniquel Mağarası'nda bulunan, 176.000 yıl öncesine ait taşlarla oluşturulmuş halkaların ritüelle bir ilgisi olduğu düşünülmektedir. (Drake, 2016) (Jaubert ve diğ., 2016, sy. 111) Bölgedeki diğer paleolitik sitlere yakın bir konumda bulunan mağara, Pleistosen dönemde doğal bir şekilde kapanmış, keşfedildiği 1990 yılına kadar hiçbir insan girişi olmamıştır. Mağarada insan varlığına dair belirgin izlere rastlanmamakla birlikte, kabaca aynı uzunlukta kesilmiş dikitlerle oluşturulmuş iki dairesel halka (büyüğü 6.7x4.5 m küçüğü 2.2x2.1 ölçüsünde) ve birkaç taş yığını bulunmaktadır. Ayrıca izler bu halkaların üzerinde ateş yakıldığını da göstermektedir. (Jaubert ve diğ., 2016, sy. 111) Homo sapiens'in Avrupa'ya gelişinden öncesine tarihlenen bu sit, soyut düşünce ve ritüeli homo sapiense özgüleyen bakış açısının sorgulanmasına da neden olmaktadır. (Drake, 2016) Dairesel taş

biriktirmelerinin dini bir ritüelle ilişkisi olduğu hipotezine göre, Bruinel Mağarası bilinen ilk planlı yer altı tapınağı sayılmalıdır.

Yer altının, tapınak olarak kullanımı, mezar kültürüyle yakından ilişkilidir. Başlangıçta defnedilen büyük ataların, kahramanların, inanış önderlerinin mezarları ya da bu kişilerin bulunduklarına inanılan mekanlar dini merkezlere, tapınaklara dönüşmüş, gömü-tapınak karma kullanımlar ortaya çıkmıştır. M.Ö. 3300-3000 yılına dayandığı düşünülen Malta'daki Hal Saflieni Hipojesi, gömü-tapınak karma kullanıma örnektir. Hal Saflieni Hipojesi yerin altına oyulmuş en eski megalit tapınak olarak tanımlanmaktadır, (Mifsud ve Mifsud, 1999, sy.149) Neolitik dönem yapısı olan Hipoje, Mısır piramitlerinin atası Zoser Piramidinden bile eskidir. Gömü tapınak karma kullanımlara bir diğer örneği olan katakomblar, din mensuplarının özgürce inançlarını yaşayamamaları sebebiyle gizli toplanma alanlarına ihtiyaç duymaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunlar, gömü bölümünde ayrıntılı anlatılacaktır.

Tapınakların yer altında mekan seçmesinin bir başka nedeni, mağara benzeri oyukların, hücrelerin, çilehanelerin, loş yer altı mekanlarının, güneşe yani dünyaya kısıtlı ulaşımın olduğu karanlık atmosferi sebebiyle içe dönüşle ilişkilendirilmesi olabilir. Bu sebeple, yer altı mekanları keşişlerin, dervişlerin kullanımına tarih boyunca sıklıkla girmiştir. Örneğine Çin'de Dunhuang vahasında, "kutsal karanlığın"[28] dini mekan olarak kullanımı önemli bir örneğine rastlanmaktadır. Yapımı, 366 yılında başlayıp, bin yıl boyunca sürmüş, kaya tepe içine oyulan 492 yer altı hücresi ve mağara benzeri tapınaklar Çin'in 4.yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Budist sanatının en zengin envanterini içerir. Tapınaklarda, 45000 m2 duvar resmi ve 2000'in üstünde boyalı heykel vardır. Bu muazzam hazine Unesco Dünya Miras Listesine alınmıştır.(UNESCO, Mogao Caves)

Yukarıda anlatılan tapınakların yer altında mekan seçmesindeki dini buyrukla doğrudan ilgisi olmayan dolaylı ve tahmini nedenlerinden tamamen farklı olarak, Mithraism inancı tapınakların yer altında olması prensibindedir ve toprak üstünde örneğine rastlanmaz. Roma İmparatorluğu'nda -Hristiyanlığın başlangıç çağlarında- takipçisi bir hayli fazla olan Pers kökenli bu yeni inanış Tanrı Mithra'ya adanmayı öğütlemektedir. Dinin tapınakları, Mithraeum adı verilen yer altı yapılarıdır.(Moore ve Lease, 1975, sy.2) Bu yapıların, Tanrı Mithra'nın dağda efsanevi doğumu sebebiyle kutsallık atfedilen dağ ve mağaradan sebep, mağarayı taklit eder formla yer altında inşa edildiği düşünülmektedir. (Alipour ve diğ., 2019, sy. 38) M.S. 2. yüzyıla tarihlenen tapınaklar genellikle dikdörtgen formlu ve beşik tonoz örtülüdür. İnanışın

[28] Kutsal karanlık, "Sacred Darkness", Holley Moyes tarafından editörlüğü yapılan (2012) kitabının ismidir.

astrolojiye olan yakın ilgisi sebebiyle beşik tonozlar, gökyüzünü taklit eder figürlerle bezelidir. (Alipour, 2019, sy.39) Birçok odacıktan oluşabilen Mitraeum'da genellikle bir yazıt veya Tanrı Mitrayı bir boğayı öldürürken gösteren figürün bulunduğu konkav mihrabı olan ana salon bulunur. Ana salonun iki tarafında müritler için yükseltilmiş taş oturaklar vardır. (Alipour ve diğ., 2019, sy. 39) Mithaerumlar, sayılan bu benzer özelliklerinin yanında genellikle mevcut binaların altına inşa edildikleri için, değişken bir plan yapısına sahip olmuştur. (White, 2000, sy.7) Mithareum'un en büyük örneklerinden biri bugün Roma'da Circus Maximus'a yakın bir alanda bulunmaktadır.(Atlas Obscura) Londra'da bir örneği bulunan Mithareum 2. Dünya Savaşı sırasında Blitz hava saldırısıyla büyük çoğunluğu yıkılan Victoria caddesinde ortaya çıkmıştır. Savaş sırasında ortaya çıkan 1800 yıllık tapınak, 1954 yılında Robert Hitchman tarafından kazılmıştır. (Block, 2017) (Şekil 2.4) Restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmalarından sonra Mithareum, Bloomberg genel merkezinin altında müze olarak işlevlendirilmiştir. (Şekil 2.5) Mithraeum tapınağının Türkiye'de Diyarbakır'da da bir örneği bulunmaktadır. (bknz. Bölüm 4.d)

Şekil 2. 4 Mithareum kazısı ve rekonstruksiyonu, Londra (Url. 6)

Şekil 2. 5 Müzeye dönüştürülmüş Mithareum, Londra (Url. 7)

2.2.1.3. Gömü

Ölü gömme gelenekleri içinde farklılaşan mezar mekanları yer altı mekanı türlerindendir. Bu mekanlar, yakılmış ya da gömülmüş cesetlerin birbirine bağlı yer altı odalarında saklandığı hipojeler, columbarium ve katakomblar ya da mumyalanmış bedenlerin zemin altı mezar odasında muhafaza edildiği kümbetler şeklinde olabilir. Cansız bedenin doğrudan toprağa gömüldüğü, bir işaretçi olarak üzerine kubbe inşa edilen türbeler, yer altında mekan üretimi olmaması sebebiyle yer altı yapısı sayılamaz.

Bir dinin inanışın hâkim iktidar tarafından kabul görmediği durumlarda ulaşılması zor, yer altı mekanında mensuplarının bir araya geleceği yerler inşa etmek bir çözüm olmaktadır. 4. yüzyıla kadar Roma'nın istenmeyenleri olan Hristiyanlar, Roma Tanrılarına ibadet etmeyerek yurttaşlık görevlerini yerine getirmedikleri gerekçesiyle, imparatorluğun başına gelen vebadan, kuraklığa, kadar hemen hemen tüm felaketlerden sorumlu tutulmuşlardır. (Enter into the underground) Hatta, Nero Roma'nın yanışının sebebi olarak Hristiyanları göstermiş, inananları soruşturma ve işkencelere tabi tutmuştur. (Watchtower) İşte böyle bir ortamda mensupları artan Hristiyanlık, yer altında kendine yer bulmuştur. Aslında yer altı mezarlığı olarak inşa edilmiş katakomblar, dindaşların bir araya gelme mekanları olarak fonksiyon kazanmıştır. Mezarlık olarak kullanılan tonozlu uzun yer altı geçitleri olan Katakomblarda ölüler gömülür, bir benzeri olan Columbariumlarda ise yakılan cesetlerin külleri muhafaza edilir. Küllerin içinde bulunduğu seramik kaplar columbarium da yer altı odasında bulunan nişlerde saklanır. Türkiye'de, Kayseri Ağırnas Akbin Vadisinde columbarium örneğini bulunmuştur. (Gilli, 2017, sy.101) Bir diğer yer altı mezar yapısı olan hipojeler, katakomblardan büyüklüğü bakımından ayrılır. İstanbul'da Kara surlarının restorasyonu sırasında Silivrikapı'da hipoje keşfedilmiştir. (Radikal) Bu hipojenin erken dönem Bizans mezar mimarisi ve bezemeleriyle taş işçiliğinin önemli bir örneği olduğu belirtilmektedir. (Çorman) Ayasofya'nın kuzeyinde de bir hipoje bulunduğu bilinmektedir. (Dirimtekin, 1961, sy.30) Ayrıca 1981 yılında Yeşilköy Havalimanı çevresinde yapılacak THY Eğitim Binalarının C Blok'u yakınlarında bir Bizans hipojesine rastlandığı Arkeoloji Müzesi yetkililerince bildirilmektedir. (Kongaz, 1988, sy.117)

Yer altı mozolesinin üzerinde dikdörtgen türbe yapısı bulunan Mısır Mastabaları, göçebe kültüre rağmen ölenin yerini belli eden mezar üzerine taş toprak yığılarak piramit şeklinde yükseltilen Türk Kurganları, (Belli, 2002, sy.927) yığma mezar tepesi şeklindeki Yunan Tümülüsleri toprak altında konumlandırılmış mezar mekanlarıdır. Miken uygarlığına ait tholos'lar ya da arı kovanı şekilli mezarlar bir tepenin kalbine giren dromos dış koridor sütunlu ve 120 ton ağırlığındaki taş lentolu bir kapı ile iç mekana açılır. İç mekan dev bir kubbe ile

tamamlanmış dairesel planlı bir yer altı odasıdır. Tholos yapılarının en büyüğü olan Antreus Tholos'u ya da Agamemmon'un hazinesi denilen bu yer altı yapının, Roma Panteon'u inşa edilmeden önce en büyük kubbeli yapı olduğu söylenmektedir. (Biers, 1980) (Khanacademy) Ölümün mekanları olarak insanın yer altında planladığı yapılara dair örnekleri artırmak mümkündür.

Mezarlar ölüleri yaşayanlardan ayırma-uzaklaştırma, görülemeyecek yerlere koyma gibi sebeplerle yer altında mekan seçer. Antik Yunan şehirlerinde ölüler genellikle şehir surları dışında bir yerde gömülürdü. Şehir içinde gömülmeye layık olanlar sadece kahramanlardır. Hope, Yunanların ölülerin şehir dışında gömülmesi yönündeki tutumlarının fiziksel bir kirlilik kaygısından kaynaklanmadığını söylemektedir. Bu savına kanıt olarak da bazı önemli ölülerin (örneğin kahramanlar) şehrin içinde gömülmelerine izin verilmesini gösterir. (Hope ve Eireann, 2000, sy.15) Öyleyse ölülerin yaşayanların mekanına yakıştırılamaması fiziksel değil manevi-ruhi bir sebepten olmalıdır. (a.g.e.) Ölülerin manevi açıdan kirli olmaları düşüncesi, beraberinde, lanetli oldukları ya da uğursuzluk getirdikleri inancını da destekler. Aslında uğursuzluk getirdikleri görüşünde haksız da değillerdir. Ancak bu uğursuzluk düşündükleri gibi manevi değil fizikseldir. Nitekim, ölüler, cesetlerin çıktığı evler dezenfekte edilmedikleri için salgın hastalık sebebi olabilmektedirler. (a.g.e.)

Tüm bu uğursuzluk inançlarına rağmen Antik Yunanlar da ölülerini ritüeller ile gömmüşler ve hatırlatıcı bir işaret (mezartaşı, anıt sütun) bırakmışlardır. (Retief ve Cilliers, 2010, sy. 56) Bir başka açıdan değerlendirilse yaşam sahibi insan tüm uğursuz çağrışımlarına rağmen kendisi için değerli ölüleri muhafaza etmek istemiş, onları yaşayanların ulaşamayacağı bir yer altı mekanına yerleştirmiş, kendisi tekrar ararsa bulabileceği bir işaretçi bırakmıştır.

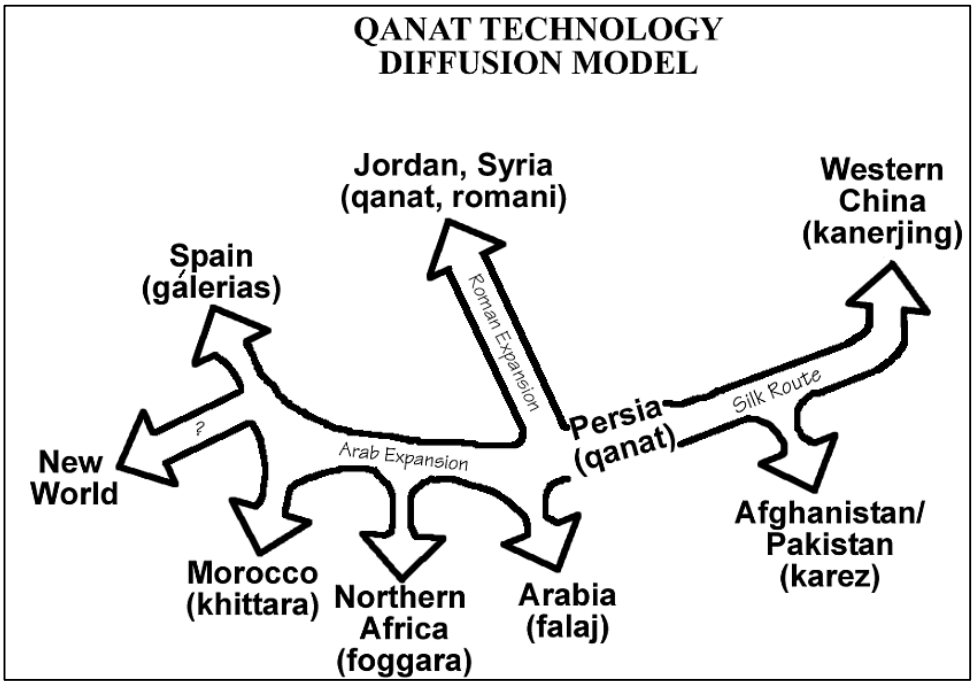
2.2.1.4. Su

Suların güvenliğini ve hijyenini sağlamak için genelikle toprak altına konumlanan su yapıları, taşınan suların kullanıcıya ulaşmasını sağlayan kanallar, suların depolanmasını, dağıtımını sağlayan yapılarla planlı olarak yer altında inşa edilmiş mekanların bir başkasıdır. İnsanlar prehistorik dönemden bu yana suyu toplamak, kontrol etmek ve dağıtmak üzerine sistemler geliştirmişlerdir. Neolitik çağ boyunca suyu kontrol etmek üzere yapılan çalışmalar tarım kaynaklı sulama ihtiyacı sebebiyle ortaya çıkmıştır. Tarih öncesi sulama kanallarının izlerine Mezopotamya ve Mısır'da halen rastlanmaktadır. (Mays, 2007)

M.Ö. 3.000'li yılların ortasına tarihlenen Pakistan Karaçi'nin güneyinde kurulan Mohenjo-Daro kentinde su temini ve kanalizasyon için gelişmiş sistem kurulmuştur. 700'den

fazla kuyudan gelen su, neredeyse her üç eve bir kuyu düşecek sıklıkta hizmet vermiştir. (Jansen, 1989, sy.180), (Mays, 2010, sy.5)

Mohenjo-Daro'nun şaşırtıcı gelişmişlikte su-kanalizayon sistemi kurduğu dönemde, Persler yer altı suyunu toplamak için *qanat* adı verilen bir sistem oluşturmuşlar, kuyuları birbirine bağlamışlar, suyu toplamışlar ve zemin altı tünel sistemiyle (kehriz) ihtiyaç olan yerlere taşımışlardır. Yer çekimini suyun iletimi için kullanan *qanat*lar, yüzey sularının olmadığı veya yetersiz olduğu bölgelerde yer altı suyunun toprağın derinliklerinde kaybolmadan toplanması için kullanılmıştır. (Waterhistory) Elle kazılan *qanat*lar genellikle bir insanın girebileceği genişlikte olup ve bakım onarım için havalandırma ve erişimi sağlamak için dikey şaftlara sahiptir. M.Ö. 7. yüzyılda Asur Kralı II. Sargon döneminde Pers topraklarında yer altı suyunun çıkarıldığı bir sistem olduğu belirtilmektedir. (Uçar, 2016, sy.78) Bu ilk kayıtlardan sonra, İran'da 22.000 *qanat* 270 bin kilometre uzunluğunda yer altı kanalları (kehriz) inşa edildiği bilinmektedir. Geçmişi bu kadar geride olan *qanat* sisteminin asırlarca kullanıldığı, hatta 1960 yılında ülkede kullanılan suyun %75'inin halen bu sistemden sağlandığı bildirilmektedir. (Mays, 2007) Sistem, farklı medeniyetlere aktarılmış, "*karez*", "*kanerjing*", "*falaj*" "*foggara*" adlarıyla benzer yöntemi uygulamışlardır. (Mays, 2007) Birçok *qanat* dünyanın çeşitli noktalarında halen kullanılmaktadır. (Waterhistory)

Şekil 2. 6 Qanat sistemi farklı isimlendirmeler (Url. 8)

Antik Mezopotamya'da, Sümerler ve Akadların kurduğu Tunç Çağı'na ait kent merkezlerinde Fırat Nehri'ne bağlı kanallarla sular, günlük kullanım için kente taşınmıştır.

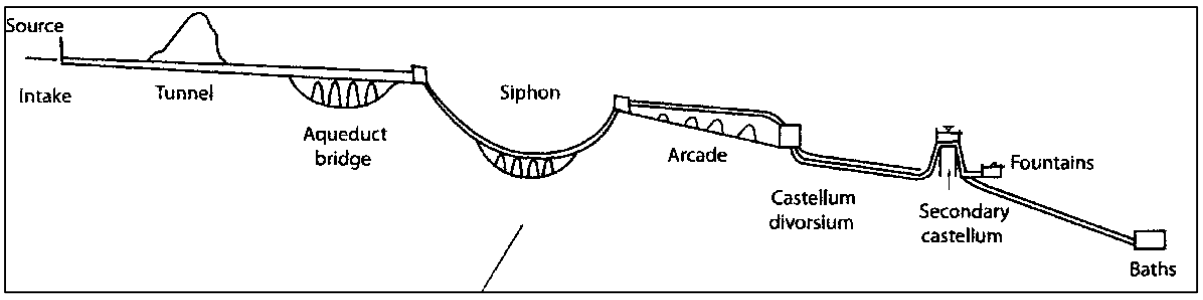
Künkler ile (terrakotta boru) şehre getirilen sular sarnıçlarda muhafaza edilmiştir. (Mays, 2010, sy.6)

Antik Yunan'da Erken Tunç Çağı'na tarihlenen suyun kontrolü ve yönetiminin geliştirilmesi, Girit Uygarlığı'nın erken döneminde MÖ. 2900-2300 civarında başlamıştır. Kuyular, sarnıçlar, kanallar, çökelme tankları gibi çeşitli su yapıları inşa edilmiştir. Ayrıca yağmur suyu toplama sistemleri geliştirilmiş binaların düz çatılar ve şehirdeki açık alanlar yağmur suyunun toplandığı mekanlar olarak işlevlendirilmiştir. (Mays, 2010, sy.8)

Antik Yunan'da yeraltı suları, muhtemelen daha hijyenik oldukları görüşüyle yüzey sularına tercih edilmiştir. Kentleri besleyen su yollarında bu sebeple yoğunluklu olarak yer altı sularına yönelmişlerdir. Oysa Romalılar inşa ettikleri isale hatlarıyla (su yollarıyla), hem yüzey suyunu, hem de yeraltı suyunu kullanım için kentlere ulaştırılmıştır. (Mays, 2010, sy.116)

İsale hatları, kaynaktan suyun sulama veya kentsel mekanlara ulaştırılması sürecinde çeşitli su yapılarından oluşmuştur. Bentlerin, su kemerlerinin, havuzların, maksemlerin, sarnıçların, galerilerin ve su terazilerinin oluşturduğu isale hatları, suyun yerçekimiyle yüksek noktalardan aşağı kotlara akıtılmasıyla oluşturulmuş bir sistemdir. (Aygün, 2018, sy.7) İsale hatları, hat boyunca tek bir kaynaktan değil ilave edilen ikincil kaynaklardan da beslenmiştir. Dağıtım noktalarında su, seramik ya da kurşundan yapılmış borularla iletilmiştir. Enerji gerektirmeyen bu sistemde sular toplanır ve kaynaktan, şehre birçok su yapısının yardımıyla akıtılır. (Aygün, 2018, sy.7)

Roma İmparatorluğu'nun yayıldığı coğrafyada, doğal zemin seviyesinin altında uzun yeraltı kanallarından oluşan birçok su yolu inşa edilmiştir. Roma, su teknolojisini oldukça geliştiren ve bugünkü şekline ulaşmasında ufuk açıcı rol oynayan en önemli uygarlıktır.

Şekil 2. 7 Roma isale hattı gösterimi- ters sifon sistemin önemli bir bir bileşeniydi (Mays, 2010, sy.117)

Anadolu’da suyun kontrolü tarih boyunca çeşitli yöntemlerle yapılmıştır. Göbeklitepe’nin keşfi ile M.Ö. 8000’li yıllara gerileyen yerleşik hayat tarihi, suyun yerleşim alanına taşınmasın ilk yöntemlerinin keşfini de daha eski tarihlere götürebilir. Henüz bu yönde bir bulgu yoktur. Şimdilik Anadolu’da bilinen en erken dönem bulguları Çatalhöyük’te M.Ö. 6000-5500 tarihlenen, sulama kanalı olduğu düşünülen, kısıtlı izlerdir. (Baykan ve Baykan, 2015, sy.147) Su yapısı olarak adlandırılabilecek ilk yapılar ise M.Ö. 2000’li yıllardan Hititler döneminden kalmadır. (Öziş ve diğ., 2008, sy.556) *Qanat* yapılarının örneğine Anadolu’da da rastlanmakta olup, Urartu döneminden kalma birçok su yapısı bugün halen Doğu Anadolu'da kullanılmaktadır. (a.g.e.) Van'ın güneyinde 56 km uzunluğundaki Şamram kanalı ile Keşiş ve Doni gölündeki barajlar bunlardandır. (a.g.e.)

Gaziantep’te yüzey sularının azlığı, yer altı sularını toplamaya yöneltmiştir. Sular, yer üstünden taşındığında buharlaşarak yok olması tehlikesi sebebiyle, *qanat* sisteminin benzeri livas sistemiyle yerin altından kanallar ile şehre getirilir ve halkın kullanımına kastellerde sunulur. Yer çekimi marifetiyle taşınan suların yukarı çıkarılması yerine kasteller yer altına inecek şekilde inşa edilmiştir. (Uçar, 2016, sy. 84)

İstanbul’da Byzantion’un küçük çaplı su sağlama faaliyetleri sonrası kentsel anlamda su planlamasının başlangıcı, kentte Roma döneminin başlamasıyla gerçekleşmiştir. MS. 2. yüzyılda Hadrianus döneminde yapılan su yolu, ilk isale hattı sayılabilir. (Çeçen, 1999, sy.21) İsale hattının nereden geçtiği tam bilinememekle birlikte Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami yakınında bulunan galerinin bu isale hattına ait olduğu düşünülmektedir. (Aygün, 2018, sy. 8) Şehre su sağlayan ikinci isale hattının I. Konstantinus döneminde (h.d. 324-337) başlatıldığı, sonra gelen imparatorlarca tamamlandığı düşünülmektedir. Romalılara ait en büyük isale hattı olan bu ikinci hat Trakya Istıranca Dağlarından İstanbul’a su sağlamıştır. (Aygün, 2018, sy.8-9) İmparator Valens döneminde yaptırıldığı düşünülen isale hattı ile şehre Belgrad ormanlarından su getirilmesini sağlayan ve Theodosius tarafından yaptırıldığı düşünülen isale hattı şehre su sağlayan diğer önemli hatlardır.

Su yolları yapımı Roma dönemi sonrası Osmanlı döneminde de sürdürülmüştür. Artan nüfus sebebiyle artan ihtiyaç, 19. yüzyıl sonlarına kadar sürecek su yolları inşaatları ile karşılanmaya çalışılmıştır. Halkalı, Kırkçeşme, Taksim, Üsküdar, Hamidiye, Terkos su sistemleri, bunlara bağlı onlarca su yolu, bentler, sarnıçlar, maksemler ile Tarihi Yarımada ve Bilad-ı Selase’yi baştan başa saran yer altı mekanları oluşmuştur.

Sular, muhafazalarının sağlanabilmesi ve iklim koşullarından etkilenmeleri gibi gerekçelerle yerin altından taşınmışlar ve yer altında birçok su yapısı oluşturulmasına sebep

olmuşlardır. Herhangi bir yerde, yer altı araştırması yaparken karşılaşılabilecek yapıların büyük çoğunluğu su yapıları olacaktır. Çünkü şehirlerin kurulup-yıkılmasına, dolup-taşıp, sonra terkedilmesine yol açan su, insanları ihtiyaç bağlamında birleştiren en önemli olgudur.

2.2.1.5. Maden

Planlı yer altı yapılarından bir diğeri maden ocaklarıdır. Tarihin başlangıcından beri insanlar yer altında bulunan materyalleri alet ve silah yapmak için kullanmıştır. Bir iş atölyesi olan maden ocağı, yeryüzüne sunacağı fayda için oluşturulmuş yer altı mekanıdır.

İnsanın cevher ile karşılaşması ve madencilik faaliyetlerine başlaması tarihi bir dönüm noktasıdır. Bu karşılaşma ile Neolitik çağ dönüşür, artık insan taşı işleyebilen, tarım yapabilen, madeni işleyebilen bir canlıdır. Yeni dönem yeni bir ismi hakedecektir: Kalkolitik. Kalkolitik, Yunanca "khalkos" bakır ve "lithos" taş kelimelerinin birleşimidir. Alet yapımında topraktan çıkarılan ve işlenen taş ve bakır kullanılmaktadır. Bu ilerleme, dönemin ismindedir. Bakır-Taş Çağı.[29] Kalkolitik sonrası gelecek iki çağ yine madencilik faaliyetlerinin eseri olacaktır. Tunç Çağı ve Demir Çağı.

Yer altında bulunan değerli minerallerin ve jeolojik materyallerin çıkarılması olarak tanımlanan madencilik, Kalkolitik Çağ ile yoğunluğu artmıştır. Madenciliğin tarihi bu dönemden daha öncesine dayanır. M.Ö. 450.000 civarında Paleolitik insanların, taş aletler için basit formda yüzey madenciliği yaptığı söylenebilir. (Hartman ve Mutmansky, 2002, sy. 7) Yer altı madenciliği için bilinen ilk yer, Dünya'nın en eski maden ocağı olduğu düşünülen Ngwenya Madeni, Afrika'da Esvatini Krallığı (Svazilan) topraklarında bulunmaktadır. 40.000 yıl öncesine dayandığı bilinen maden, hematit yatağıdır, kırmızı renkli bu taşın ritüel amaçlı, defin törenlerinde vücut boyama için kullanıldığı düşünülmektedir. (Britanica, Mining)

Erken dönem örneklerine rağmen, 10.000 ila 7.000 yıl öncesine kadar madencilik önemli bir endüstri haline gelmemiştir. Erken zamanlarda, mevcut olan metaller doğada metalik bir durumda bulunanlardır. Bunların ilki ve en bol bulunanı bakırdır. Altın, gümüş ve cıva da aynı dönemden başlayarak kullanılmıştır. (Earth Systems) Bronz ve Demir Çağlarında insanlar cevherleri eritmeyi keşfetmişlerdir. Böylece saf metalleri ve alaşımları elde ederek, metaleri

[29] İnsanın üretimini tarihi dönemin belirleyicisi olarak gören bilim insanları adlandırmaları yalnızca, alet yapımının gelişimini takip eder şekilde yapmışlardır. Neolitik Çağ'ın başlangıcının en önemli nedeni olarak gösterilen tarım devriminin dönem ismine yansımaması bilim insanlarının alet odaklı bu yönelimi gösterir. Kültürel-ekonomik dönüşüm değil, üretilen alette kullanılan materyal (Neolitik-yeni taş) döneme isim vermiştir.

kullanma yeteneklerini büyük ölçüde geliştirmişlerdir. (Hartman ve Mutmansky, 2002, sy.5) Ateşin madenlere uygulanması ile metaller eritilebilir ve başka metaryallerle kullanılabilir hale getirmiştir. M.Ö. 18.000 yılında ilk kez doğada bulunduğu haliyle kullanıldığı sanılan altın ve gümüş, Mısırlılar ve Sümerler tarafından 6.000 yıl önce eritmiştir ve bu metaller insanlar arasında ve kültürler arasında transfer edilebilir bir değere sahip olmaya başlamıştır. (Earth Systems); (Hartman ve Mutmansky, 2002, sy. 7) M.Ö. 3200-2500 yılları arasında Mezopotamya'da kalayın alaşımlarda kullanılmasıyla daha sert materyaller elde edilmeye başlanmıştır. (MTA, Kalay) Bakır ile karıştırılmış kalayın oluşturduğu Bronz yeni bir çağın temsilcisi olacaktır. M.Ö. 3000 tarihlerinde demirin kullanımı muhtemelen ilk kez Mısırlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonraki birkaç bin yıl içinde madencilik, maden ürünlerinin kullanımı ve işlenmesi giderek gelişmiştir. M.Ö. 1000 yılına tarihlenen çelik ise ilk kez Yunanlılar tarafından kullanılmıştır. (Hartman ve Mutmansky, 2002, sy.7) Madencilik Akdeniz uygarlığının gelişmesiyle dünyanın en kritik endüstrilerinden biri haline gelmiştir. Gümüş madenlerinden (Laurion madenleri) elde edilen ekstraksiyonlar Atina'yı zenginleştirirken, Sparta'nın gümüş madenlerinin kontrolünü alması zenginleşen Atina'nın düşmesine neden olmuştur. (Earth Systems)

Romalıların M.S. 100'lü yıllarda madencilik serüvenlerinin başlamasıyla (Hartman ve Mutmansky, 2002, sy. 7) Avrupa'da madencilik ilerler. Hidrolik sistemlerin kullanılmasıyla, madencilik teknolojisini geliştiren Romalılar, İmparatorluk düzeyine gelen topraklarıyla daha geniş bir rezervin üzerinde oturur hale gelmişlerdir. Uygarlığın büyümesi, faaliyetlerini finanse etmek için giderek daha fazla para gerekecektir. Askeri teçhizat oluşturmak için daha fazla metale ihtiyaç vardır. Yeni topraklar aldıkça ekonomik gücünü artıran Roma, savaşa dayalı ganimet ekonomisinin sürekliliğini yine savaş kazanmakla sağlayabilmektedir. (Demir, sy.318) Bu nedenle Roma yayılmacılığını besleyen fikrin ekonomik temelli olması önde gelen görüşlerdendir. (Akıncı Öztürk, sy.6)

Savaş ekonomisinin temelini kısa vadeli olarak yağma, uzun vadeli olarak ise ele geçirilen topraklardan alınacak vergiler, köleler ve toprakların doğal kaynakları en önemlisi madenler oluşturmaktaydı. Örneğin, İkinci Punic Savaşı'ndan (MÖ 218-201) sonra Kartaca'nın hakimiyetinde olan İspanya Roma tarafından ele geçirilmiştir. (Urbanus, 2017) Araştırmaya göre bu tarihe kadar Roma, Ege çevresinden sağlanan gümüşü İspanya'dan alır. (a.g.e.) İber yarımadasından gelen gümüşün Roma ekonomisine büyük bir katkısı olduğu düşünülüyor. (a.g.e.) Buna göre, İspanya gümüş madenleri yılda 36.5 milyon sestertius[30] üretmiştir. (Morley,

[30] Antik Roma sikkesi

2010, sy. 26) Madene ulaşmanın önemi, İspanya'nın alınmasıyla pekişmiş olmalıdır. Bu alışkanlık sonrasında Avrupa toplumlarının Coğrafi Keşifler'ine neden olacak bir ivmenin başlangıcı sayılabilir.

Yeni Dünya'da ilk kayıtlı madencilik faaliyetleri 1524 yılında Küba'da başladı, Kuzey Amerika'da madencilik, Kuzey Carolina'da demir madeninin keşfi (1585), Kuzey Amerika'nın doğusunda demir, kömür, kurşun ve altın madenciliğiyle (1600'ler) yükselişe geçer. Bu tarihlere yakın dönemde (1627), Avrupa'da (Macaristan) maden ocaklarının patlayıcı kullanılarak açılması başlar. Madenlerin eritilmesi ve işlenmesi için ilk yüksek fırın 1646 tarihinde Amerika Massachusetts'de kurulmuştur. (Hartman ve Mutmansky, 2002, sy.7) Bu gelişmeleri izleyen Sanayi Devrimi, zorunlu bir süreçtir. Devrim, hammaddenin işlenmesi için üretilen teknikler ve yine hammaddenin kullanılmasıyla geliştirilen sistemlerin toplamıdır. Artık dünya daha çok madene ihtiyaç duymakta, sistemin devamı için materyallere daha hızlı ve kesintisiz ulaşım gerekmektedir.

Sanayi devrimini getiren ve devrimle gelişen endüstri toplumunun ihtiyacını karşılamak üzere yükselen madencilik faaliyetleri bugün yeni bir boyutta seyretmektedir. Maden ocakları endüstriyel miras olarak değerlendirilmekte ve artık turistik faaliyetlere konu olmaktadır. (Conlin ve Jolliffe, 2015, sy. 3) Polonya Krokow'daki Wieliczka Tuz madeni buna örnektir. 1978'de Unesco Dünya Miras Listesine giren madende, 1996'dan beri ticari tuz üretimi yapılmamakta, sadece turistik faaliyetler yürütülmektedir. (UNESCO, Wieliczka and Bochnia Royal Salt Mines)

Medeniyet modern insanın günlük yaşamını ve artık zaruret olarak görünen lükslerini temin için ve ekonomileri finanse etmek için daha çok hammadeye (enerji üretimine) ihtiyaç duyacak şekilde ilerlemiştir. Sanayi Devrimi, tekniğin kullamını ve iş gücünün maksimum kontrolünü de beraberinde getirmiştir. Tarımda olduğu gibi mevsime bağımlılık olmaması ve yapay aydınlatmanın kullanımı çalışma saatlerinin uzamasına sebep olmuştur. Artık zaman bile işletmeye aittir. Maden ocağı, yer altında olması, insanı karanlık ve tehlikeli bir çalışma ortamına mahkum etmesi ve zamanını kontrol etmesi sebebiyle de, giderek zalimleşen çalışma düzeni mefhumunu en uçlarda yaşatır.

Zola romanında bu uç koşullar sebebiyle madeni canavara benzetmiştir. "Bir çukurun içine gömülmüş olan bu maden ocağı, tuğladan alçak yapıları ve ürkütücü bir boynuz şeklinde yükselen bacasıyla, dünyayı yalayıp yutmak üzere oraya çöreklenmiş, doymak bilmez bir canavarı andırıyordu." (Zola, 2014)

2.2.1.6. Savunma

19 Şubat 1853'te Bourbon hanedanından Kral II. Ferdinand, mimar Errico Alvino'yu bir kararname ile görevlendirir. Alvino'nun görevi Napoli Kraliyet Sarayından, kışlaya ve sahile ulaştıracak askeri amaçlı kullanılacak bir yer altı tüneli yapmaktır. II. Ferdinand 1647'de Napoli Valisi'nin başına gelenleri bilmektedir. Vali, bir balıkçı olan Manasieee'nin önderliğinde başlayan isyanı güçlükle kontrol altına alabilmiş, kızgın kalabalıktan şans eseri kaçabilmiştir. Ayrıca II. Ferdinand, hemen birkaç yıl önce başlayan ve tüm Avrupa'yı etkisi altına alan 1848 Devrimlerini görmüş, Napoli'den ayrılmak isteyen Sicilya'nın ayaklanmaları ise ancak 1851 yılında bastırılmıştır. İşte bu tünel saraydan sahile ulaştıran batı tüneliyle, hanedan ailesinin korkusu olan devrim hareketlerine karşı kaçış rotası da olacaktır. Ne var ki 1858 yılında II. Ferdinand tünel tamamlanmadan ölür. Bourbon hanedanı da 1861'de sona ermiş ve tünel terkedilmiştir. Tüneller, 1930'ların başlarına kadar, yargı tarafından el konulan kaçak taşıtların muhafazası için adli emanet deposu olarak kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında hava saldırısı sığınağı olarak kullanılan tüneller, 1950'lerle birlikte tamamen unutulur. 2012'de tüm katmanları, anıları, kullanımları ile birlikte tekrar keşfedilecektir. (Warkentin, 2016), (Minin ve De Luzio, 2020)

Barınacak yer arayışıyla yer altına ilk yönelişinden bugüne insan, çeşitli sebeplerle yer altını kullanmaya devam etmiştir. Hayatını tehdit eden bir durumla karşılaştığında yer yüzüne dönmek üzere, geçici bir süre yer altı mekanını kullanımı savunma başlığında incelenecektir. Sığınaklar, askeri tüneller, hendekler bu kapsamdadır.

Savaşın kazanılması için kalelere gizlice girilmesini, muhasara edilen yerin altına gizlice patlayıcı döşenmesini sağlayan yer altı tünelleri muhasaralarda önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Osmanlı ordu teşkilatında yer altı tünel kazılması için özelleşmiş bir ekip bulunur. Bu ekip Lağımcı Ocağı'dır. Toprak yapısı ve özellikleri hakkında bilgi sahibi olan lağımcılar, yer altı geçitlerinin kazılmasında bir nevi mühendis görevi üstlenmiştir. (Yıldırım, 2019, sy.387) Lağımcılık faaliyetleri aşılması zor kale duvarlarının altına döşenen patlayıcılarla yer altından yıkılmasına olanak verdiği için etkin kullanılmıştır. (Göger, 2017, sy.84) Savaş alanlarında askerlerin savunma hattında muhafazası için yığılan toprak siperlere metris adı verilmektedir. Kale duvarı ya da muhasara alanına paralel yapılan metrisler birbirine yer altından kazılan sıçan yolları ile bağlanmıştır. (Göger, 2018, sy.45) Bu şekilde kaleye kadar uzatılan sıçan yolları ve kale altından kazılan lağımlar ile düşman kuvvet kırılmaya çalışılmıştır. Osmanlıların neredeyse 21 yıl süren Girit Seferinde Kandiye Kalesi muhasarasının son devresi lağım savaşları anlamında önemli bir yerdedir. (a.g.e., sy.47) Ayrıca Venedik ve Osmanlı

ordularının etkili lağım teşkilatları bu muhasarada birbirlerine karşı mücadele etmişlerdir. Kandiye Kalesi'ndekiler muhasara kuvvetlerine karşılık olarak çok sayıda yer altı tüneli açmıştı ki bir süre sonra muhasara kuvvetleri (Osmanlı ordusu) daha fazla metris ve sıçan yolu açamayacak hale gelmiştir. (a.g.e.) Her iki taraf da bu savaşta bazen birbiriyle çakışan pek çok lağım açmış, hangi kuvvet diğerinin lağımına önce ulaşırsa onu etkisiz hale getirmiştir. (a.g.e., sy. 48) Yaklaşık iki buçuk yıl süren ve kaleye kademe kademe yaklaşılan yer altı savaşları sonrası Kandiye, Eylül 1669'da nihayet teslim alınmıştır.

Her bir ilerleme etki-tepki prensibi ile gerekliliklerini beraberinde getirir. Yer altında savunma amaçlı bir yapı inşa etmek de buna dahildir. Uzun menzilli atış yapabilen silahlar, toplar, devamında gökyüzünden düşen patlayıcılar olmasaydı bugün tanımladığımız sığınak kavramı işlevsiz ve hatta mantıksız olurdu. Çağlar boyunca savaş stratejisi ve askeri savunma amaçlı kazılan hendekler uygun bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Ta ki havacılık gelişene kadar. 1903 yılında gerçekleştirdiği ilk uçuş sonrası Wright kardeşler modern anlamdaki ilk uçağı (Padfield ve Lawrence, 2003) 1905'te tasarladılar. Süreç içinde uçakların manevra kabiliyetleri arttı, askeri çevrelerce de askıda sabit duran, az hareketli ve yavaş balonların yerini alacağı fikri kabul edildi. İlerlemeler 1909-1912 yılları arasında gelişim gösteren uçak sanayisi, bazı devletlerin ordularında hava kuvvetleri kurmasına yol açtı. Osmanlı Devleti de bu dönemde (1911 yılında) havacılık anlamında özelleşecek askeri birim kurdu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında uçakların keşif amaçlı kullanılması büyük bir yenilikti ve durum ülkelerin havacılığa yaptığı yatırımları geliştirdi. Sonraki süreçte uçaklar silahlandırıldı ve şehirler havadan bombardımana tutuldu. (Bakar, Sy. 2019, sy. 15-16) Bu gelişmeyle sivil savunma için yeni bir yöntem kaçınılmaz hale geldi. Hızla gelişen hava saldırı sistemlerine karşı bir savunma olarak toprak altı sığınakları, insanoğlunun kendi geliştirdiği teknolojiden korunacağı yöntem olarak ortaya çıkmıştır. İlk uçuştan sadece 12 yıl sonra şehirlerin hava saldırılarına tutulabilmesi, çok geçmeden sonra hava saldırılarıyla şehirlerin, ülkelerin yok edilebilmesi, sadece cephenin değil sivillerin de hedef olması, bir bölgenin canlı hayatının tamamen sonunu getirebileceği anlamı taşıyabilirdi. Öyle ki, bu durum yarım asır bile geçmeden, İkinci Dünya Savaşı'nda örneklenecektir. Ülkeler hava saldırılarına karşı savunma önlemlerinde iki yeni kavramla tanışmıştır: Aktif Savunma ve Pasif Savunma. Pasif Savunma içerisinde sığınaklar önemli bir yer tutmaktadır. (Bakar, Sy. 2019, sy. 21)

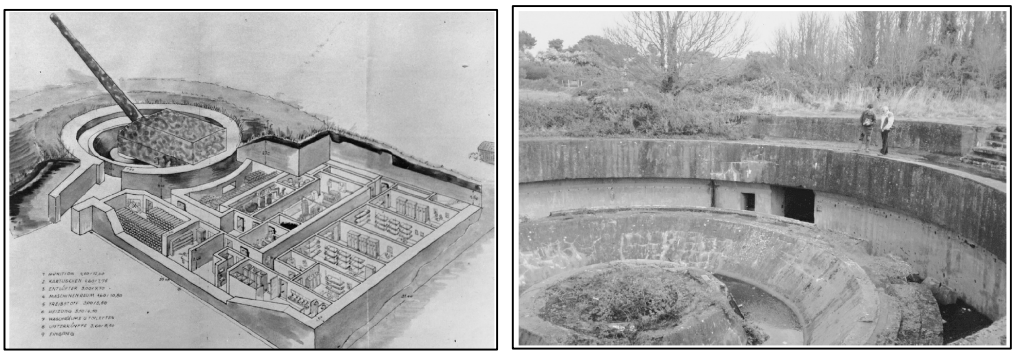
Cephe savaşı anlayışını değiştiren hava saldırıları sebebiyle artık heryer savaş alanıdır. Sivillerin korunması bu sebeple önem kazanmıştır. Bu dönemde bombaların verdiği hasarlar yayınlanan kararnamelerde bildirilmiştir. Bombaların tahribat oranları ile ilgili halkı

bilgilendiren kararnamelere göre, 10 kilo bombanın toprakta 3 m, betonda 30 cm, 2000 kiloluk bir bombanın ise toprağa 30 metre, betona ise betona 3,5 m etkidiği ifade edilmiştir.(Karabulut, 2014, sy. 206) Hem bu tahribat oranları hem de zehirli gazlar gibi sebeplerle sığınak yapımı pasif savunma için en önemli yöntem olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ana savaş alanı olarak görülebilecek Avrupa'da birçok sığınak yapıldığı bilinmektedir. Nazi rejimi dünya tarihinin en büyük sığınak inşa programını yürütmüştür. Tahminlere göre Hamburg Berlin ve Viyana'da yaklaşık 6000 sığınak bulunmaktadır. Ancak Alman sınırları içindeki gerçek sayı bilinmemektedir. (Rellensmann, sy. 217)

1940-45 yılları arası Nazilerin Manş adalarında yaptıkları tahkimatlar çok sayıda yer altı yapısı da içermektedir. Jersey, Guernesy, Alderney ve Sark adalarında topçu kışlaları, uçaksavar bataryaları, kıyı savunma hattı kazamatlar, kalelerin yanında tüneller, yer altı sığınakları, yer altı hastanelerini içermektedir. Nazilerin yer altı yapılarına bir örnek Jersey adasındaki Hohlgangsanlage tünellerdir. Mağara geçit yapıları olarak tercüme edilebilecek Hohlgangsanlage tünel kompleksleri Alman piyadelerinin olası bir hava saldırısı sırasında bombardımana dayanmalarını sağlamak için inşa edilmiştir. (Stephenson, 2013) Bunlardan biri olan Hohlgangsanlage 8 (Ho 8) büyük bir komplekstir. (Şekil 2.6) Yer yüzeyiden 50 metre aşağıda en az 5000 toplama kampı köle işçisi tarafından inşa edilen bu yapı, yaklaşık 1 km uzunluğundadır. (Jersey War Tunnels) 1943'ten sonra hastane olarak kullanılmıştır. (Jersey War Tunnels) Sadece tüneller değil topçu bataryaları da yer altı kompleksleri olan büyük tesislerdir. Guernesy adasındaki Mirus Bataryaları Nazilerin dev yer altı yapıları inşasını konusundaki ciddi programını göstermektedir. (Şekil 2.7) Nazi rejiminin Alman sınırlarında ve ötesinde yaptığı sığınaklar, bugün ya bir tanık olarak korunmakta, ya da yeni fonksiyon kazandırılarak halkın kullanımına açılmaktadır. (Rellensmann, sy.229)

Şekil 2. 8 Jersey adası Ho8 Tüneli (Url. 9)

Şekil 2. 9 Mirus Bataryası, Guernesy adası Nazi tahkimat yapısı (Forty, 2002)

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda aktif bir taraf olmamakla beraber, pasif güvenlik önlemleri almıştır. Devletin tüm vatandaşları için sığınak yapmasının mümkün olmayacağı açıktır. Bu nedenle mevcut yapıların sığınak olarak kullanılabilir yerlerin tespiti önem kazanmıştır. Örneğin, İstanbul Beşiktaş'ta bulunan mahzenin iyileştirilerek devlet memurları için sığınak yapılması (Tan Gazetesi(1),1939,sy.2) ve Eminönü Beyoğlu ve Fatih'te dörder, diğer kazalarda ikişer adet olmak üzere sığınak inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. (Tan Gazetesi (2), 1939, sy.2) Bahsi geçen sığınakların, varlığı ve durumu ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kapadokya yer altı yerleşimi barınma başlığında incelenmiş olsa da aslında işlevinin savunma amaçlı oluşturulmuş sığınak yapısı olduğu bilinmektedir. Baskınlara karşı kullanılmak üzere planlı olarak inşa edilmiş bir yerleşim olarak, sığınak türünün ilk örneklerinden olmalıdır. Kapadokya yer altı barınakları, sınırlı bir süre ve acil durumlarda küçük gruplar veya tüm şehir halkı tarafından onları tehdit eden geçici bir olaydan ya da periyodik olarak (yılda iki veya üç kez) maruz kalınan askeri akınlardan korumak üzere yapılmışlardır. (Bixio ve De Pascale, 2015, sy.462) Nihayetinde birbirine bağlantılı büyük bir yer altı şehrine dönüşmüştür.

Daha yakın tarihli, 1960'larda Vietnam Savaşı'nda 300 kilometreden fazla yer altı tüneli kazıldığı bilinmektedir. (Bixio ve De Pascale, 2015, sy.461) 1993 Bosna Savaşı'nda Saraybosna'da lojistik sağlamak üzere bir köy evinin altında başlatılan "yaşam tüneli" yakın tarihli yer altı savunma yapılarına bir başka örnektir. Tünel, 1993'te Objekt BD kod adı altında Saraybosna Butmir ve Dobrinja mahallelerini Sırp kontrolündeki havalimanının altına bağlamak için inşa edilmiştir. Ocak ayında iki taraftan sadece elle kazılmaya başlanan tünel Temmuz ayında birleşmiş ve 800 metre uzunluğunda bir yaşam hattı oluşturmuştur. Zemine küçük bir ray hattı eklenmiş bu tünelle yiyecek, gaz ve silahlar kuşatmanın merkezine ulaştırılabilmiştir. (Sarajevo War Tunnel)

Gelişen savaş araçları ve uçaklar sebebiyle, hava saldırısına karşı pasif savunma sistemi olarak ve cephe gerisindeki halkın korunması için sığınaklar bir kurtarıcı olarak görülmüştür. Bir ihtimal olarak, dünya üzerinde canlılığın devamına dair her şeyin yok olması durumunda yer altı yine en güvenli alan olarak, teknolojinin ötesinde ve yeryüzünün altında beklemektedir.

Şekil 2. 10 Saraybosna Yaşam Tüneli (Atlas Obscura) (Url. 10)

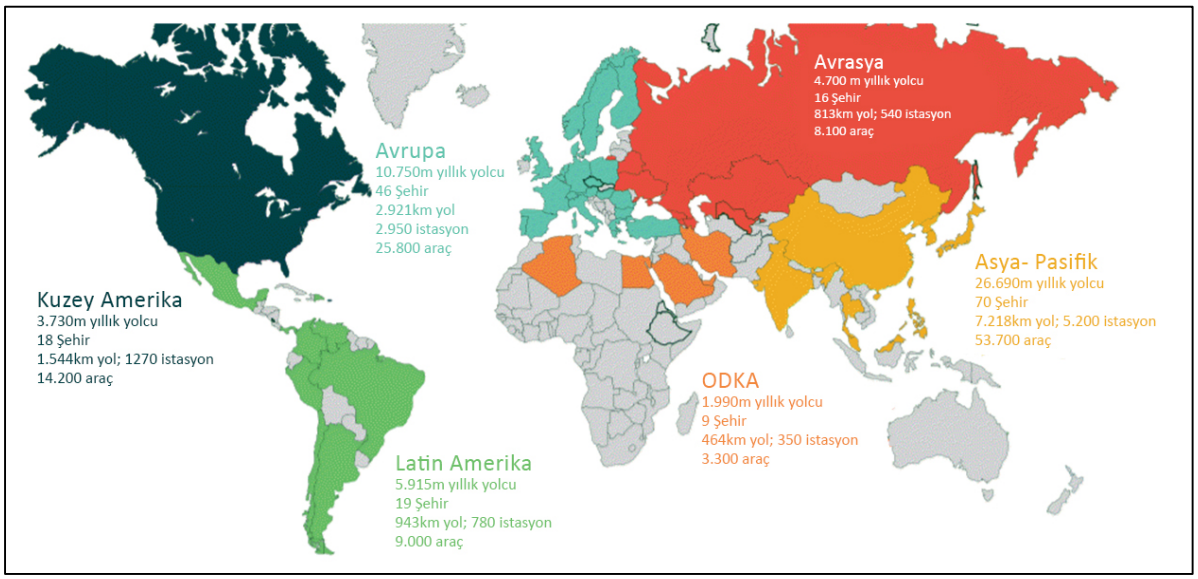
2.2.1.7. Ulaştırma

İnsanoğlu üstüste koyarak modern dünyayı kurgularken ortaya çıkan iş bölümü ve uzmanlaşma kavramları, birlikte çalışmanın gerekliliği ile sonuçlanmış, mega üretim alanları, hayal edilemeyen yükseklikte yapılar ve kalabalık kentler yeryüzünün yetmeyen bir hal almasını kaçınılmaz kılmıştır. Her alanda sanayileşen dünya, sadece üretime odaklı fabrikaların, madenlerin, limanların ve dahi tüm imalathanelerin maksimum verimli hale gelmesiyle yetinmemiş, kurduğu kentlerin toprak üstünün limitlere gelmesi ve hızlı toplu ulaşım ihtiyacına aranan alternatifler insanı, çözümü yer altında burada aramaya itmiştir. Yer altında altında yapılan ilk tünel Londra'da; Rotherhithe'den Wapping'e ulaşımı sağlayan Thames tünelidir. Bu tünel aynı zamanda ilk su altı tünelidir. Tünel yaya ve atlı arabaların geçişinde kullanılmaya başlanmıştır. (Encyclopædia Britannica, Thames Tunnel) Üstesinden gelinemeyen trafik sorunları, artan nüfus ve banliyölerdeki halkın merkezi noktalarda çalışma hayatına ulaşma gerekliliği, o gün için hayal olan günümüz için kent hayatının önemli bir parçası haline gelecek çözüm arayışlarına itmiştir. Bu kapsamda, yer altından ray üzerinde ulaşımı hedefleyen ilk fikir Londra için önerilmiştir. Öneri, tartışmalar sonrasında Parlemento'da kabul görmüş, inşaat çalışmalarıyla beraber 1863 yılında dünyadaki ilk yer altı raylı ulaşımı açılmıştır. Açılışında 30.000 kişi taşıyan metro şehircilik anlamında çok önemli

bir gelişmedir. (Encyclopædia Britannica, Subway) Sonrasında modern şehirlerin tamamında kullanılacaktır.

Kent içi toplu ulaşımı sağlamak üzere, kentin değerli parsellerini daha kazançlı projelere ayrılmasını temin gibi sebeplerle metrolar yer altında konumlanmaktadır. 19. yüzyılda kullanılmaya başlanan metro, başlangıcından günümüze uzun bir zaman geçmemesine rağmen, kendi sistemi, kuralları, haritaları, mekan kullanımları ile globaldir. Kendi kültürünü oluşturmuş, sinema ve edebiyatı etkileyecek bir mekana dönüşmüştür. Bunun yanında kendi alt kültürünü de oluşturmuş, legal kullanımı yanında, illegal evsiz barınağı, sanat performansları için bir sergi alanı da olmuştur. Metro sadece kendine eklenen işlevleriyle gelişmemiş, her gün artan yolcu sayısı ve dünya genelinde yapımına devam eden yeni projeleriyle yer altı yaşam merkezine dönüşmüştür.

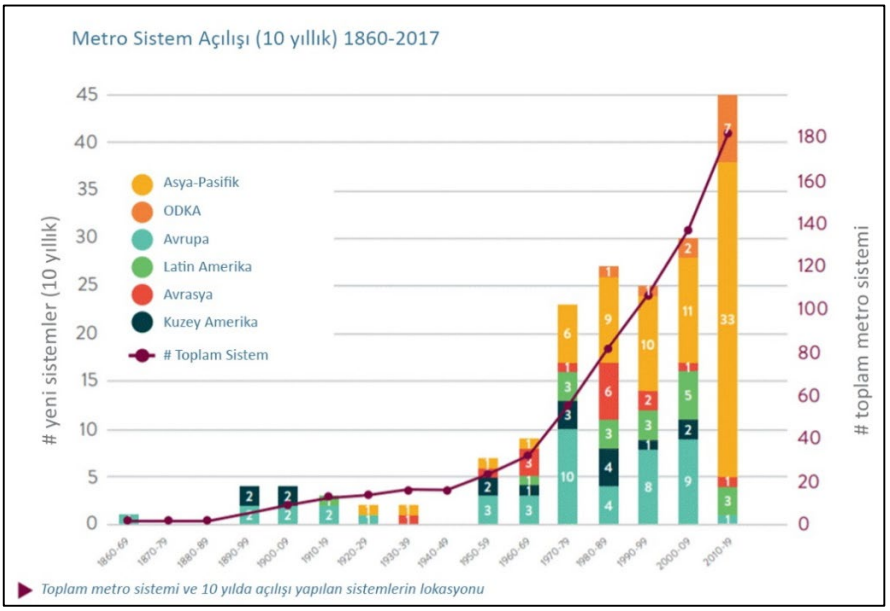
Metronun gelişimi, ilk açılışından itibaren yaşanan sürece referansla, artarak devam edecek gibi görünmektedir. 56 ülkede 178 şehirde metro bir ulaşım aracı olarak kullanılmakta ve bu yolla 168 milyon yolcu günlük olarak taşınmaktadır. (UITP, 2018, sy.1) (Şekil 2.11) 2000 yılından 2017 yılı sonuna kadar Dünya genelinde metro hatlarındaki artış yaklaşık yüzde yetmiş seviyesinde olmuş yani 17 yılda 75 yeni metro hattı açılmıştır. (UITP, 2018, sy.1)

Şekil 2. 11 Dünya Geneli Metro Ağı (UITP,2018)

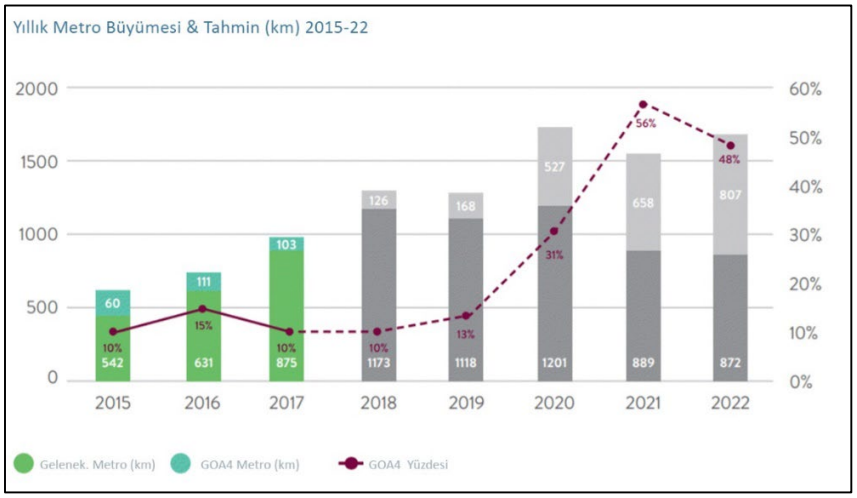
İlki Londra'da başlayan ve sanayileşme sonrası hızlanan teknolojik gelişmelerle günümüzde yaklaşık 200'e ulaşan metro ağı neredeyse dünya genelinde en ciddi yatırım bütçesinin ayrıldığı yer altı yapılaşmasıdır. Asya'dan Güney Amerika'ya tüm ülkelerde yer altı

raylı sistem ulaşımı yapımında ciddi bir hızlanma, metro sistemi kurma yarışı ortaya çıkmıştır. (Şekil 2.12) Temelde bu artışın sebebi çözülemeyen trafik ve şehir içi ulaşım sorunlarıdır.

Şekil 2. 12 Dünya'daki metrolar yeni sistemler ve toplam sayıları (UITP,2018)

Yaşanan bu gelişmeler, yer altının toplu ulaşım için kurtarıcı olduğu, modern insanın toplu taşıma için devrim seviyesinde bir alternatif bulmadığı sürece metronun en büyük ulaşım araçlarından biri olarak kalacağını açıkca ortaya koymaktadır. Gelecek beş yıl için 200'den fazla yeni hattın inşa edilmesi ve birçok mevcut hatta uzatmaların yapılması ülkeler tarafından planlanmıştır. (Şekil 2.13) 2018 yaz verilerinde 5.400 km hattın test aşamasında olduğu 1.700 km hattın ise ya ihale edileceği ya da tasarım evresinde olduğu bildirilmektedir. (UITP, 2018, sy.7) 2020-2022 yıllarında toplamda 4.500 km'den daha fazla metronun inşa edilmesi planlanmaktadır. (Şekil 2.13)

Şekil 2. 13 Yıllara göre metro ağı büyümesi (UITP,2018)

2.2.2. Yerin Altında Kalmış Mekan

Arkeoloji bilimi yükselişini Napolyon'un Mısır seferine ve Reşid kentinde ordusunun surları tahkim etmek için yaptığı çalışmaya borçludur desek mübalağa etmiş olmayız. 1799 yılında bulunan ve ölü dillerin keşfedilmesiyle arkeolojik çalışmalara büyük bir ivme kazandıran Rosetta Taşı, Kralın halka bildirisi olarak asıldığı tapınağın duvarından, yer altında kalışına kadar birçok aşama geçirmiş olmalıdır.

Bir yeryüzü yapısı olarak inşa edilen bazı yapılar, üzerinden geçen yüzyıllar, farklı kullanıcıların farklı önem değerlemeleri, depremler veya yangınlar sonucu harab olmaları, kullanışsızlık ve beraberinde getirdiği terk edilmişlik, zemin kotunun yükselmesi gibi sebeplerle zaman içinde yer altı yapısına dönüşebilir. Bu başlıkta üstyapıların doğal afetler ve insan kaynaklı sebeplerle yer altı mekanına dönüşme veya yer altında bir iz olarak kalma süreci örnekler üzerinden incelenmektedir.

2.2.2.1. Doğal Afetler

Dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı dönemlerde aktif halde olan yanardağların harekete geçmesiyle ortaya çıkan lavlar, ve yer hareketleri yapıların ve hatta şehirlerin yer altında kalmasına neden olabilmektedir. Volkanik hareketler kaynaklı yapıların yer altında kalışına en bilinen örnek Pompeii ve Herkulaneum şehirlerinde yaşanmıştır. Vezüv yanardağındaki volkanik patlamanın tarihi üzerinde tartışmalar halen devam etse de Genç Pliny'nin mektuplarına göre M.S. 24 Ağustos 79 yılında (aktaran,Cooley, 2013, sy. 43) yaşanan bu yanardağ hareketi sonrasında Pompeii volkanik lavlar altında kalmış çok uzun yıllar şehir insanlık hafızasından silinmiştir. Ancak 1709 yılında, Napoli'nin bir köyü olan Resina'da halk su arayışı sırasında bu bölgeyi kazmıştır. (Stiebing, 1993, sy. 147) Su bulma amacıyla yapılan kazılar, yer altında kalmış antik şehirlerin ilk kez ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Pompei'de, volkanik patlamanın sakinleriyle birlikte bir şehri tamamen yer altına alması dünya üzerinde yaşanmış en uç örneklerdendir.

Depremler, zemin kotu üstü mekanların yerin altında kalmasının bir başka sebebidir. Yer kabuğunda yaşanan hareketler sonucu, yapılarda yıkılmalara neden olan depremler uzun periyotlarda yapıların yer altında kalmasına da sebep olmuştur. Örneğin, Şekil 2.9'da görülen 1964 tarihli Alaska Depremi'nde toprak seviyesinde ciddi fark oluşmuş, büyük yer çöküntüleriyle zemin kotu doğal seviyesinden daha alt seviyelere inmiştir.

Şekil 2. 14 Alaska depremi 1964, Anchorage, Alaska (Url. 11)

Dünyada kayda geçmiş ilk deprem Bambu Tarihi (Bamboo Annals)'nde belirtilen ve M.Ö. 1781 yılında gerçekleştiği sanılan Çin Tai Dağı depremidir. (Melton, 2014, sy.45) M.Ö. 1600 civarında gerçekleştiği sanılan bir başka antik depremle önemli bir ticaret merkezi olan Godin Tepe yıkılmış, bölge M.Ö. 750 yıllarında tekrar yerleşilene kadar terkedilmiş ve şehir toprağa gömülmüştür. (Ancient History Encyclopedia) Bugün İran Kirmanşah sınırları içinde kalan Godin Tepe'nin depremle yıkıldığı tarihe ve terkedilene kadar bölgenin en büyük ticaret merkezi olduğu düşünülmektedir. (Mark, 2011) Akdeniz havzasında kaydedilmiş ilk depremin M.Ö. 1470 yılında gerçekleştiği ve arkasından Santorini volkanik patlaması yaşandığı bilgiler arasındadır. (Erel ve Adatepe, 2007, sy. 241) Bu doğal afetin Anadolu'nun güney ve güneybatı kıyılarında geniş bir alanda tsunamiye sebep olduğu bildirilmektedir. (a.g.e.) M.Ö. 464 tarihli Sparta depremine birçok antik tarihçi tarafından değinilmiştir. Diodorus depremin çok uzun sürdüğünü ve 20.000 civarında ölüme sebep olduğundan bahsederken, Plutarch Lakedaimon arazisinde derin uçurumlar oluşturan depremin şehirde beş ev hariç hepsini yıktığını söylemektedir. (Armijo ve diğ., 1991, sy.137) Ayrıca deprem şehre verdiği zarar ve insan ölümleri dışında toplumsal olaylara da sebep olmuş, şehirde savaşla sonuçlanacak bir isyan başlamıştır. (a.g.e.) M.Ö. 226 yılında Rodos'ta meydana gelen bir başka depremde Rodos Heykeli devrilmiştir. (Ancient History Encyclopedia) Merkez üssünden 55 km uzaklıktaki Muğla Datça'daki Afrodit tapınağı ve Knidos antik şehri tamamen yıkılmıştır. (Erel ve Adatepe, 2007, sy. 245) M.S. 17 yılında Lidya bölgesinde yörenin on iki kalabalık şehri bir gece meydana gelen depremle paramparça olmuştur. (Beesly, 1870, sy.117) Bu deprem eski Lidya başkenti Sardis'i büyük ölçüde etkilemiştir. Şehrin bir daha tamamıyla toparlanamadığı, eski günlerine dönemediği söylenmektedir. (Holman Bible Staff, 2011, sy.49) M.S 363 yılına tarihlenen Celile

merkez üssü depremde Filistin ve Suriye bögesi etkilenmiştir. 19 Mayıs 363 yılında gerçekleşen depremde Akabe ve Petra büyük zarar görmüştür. (Niemi, 2009, sy.123) Ayrıca, Kudüs'te Yahudilerin I. Julian'ın izni ile başladıkları tapınağı yeniden inşa etme planlarının bu depremle iptal olduğu düşünülmektedir. (Russell, 1980, sy.56) Depremlerin, bir zamanlar canlı ve zengin şehirleri terkedilmiş şehirler hale getirdiği birçok örnek bulunabilir. Antik depremler dışında yakın dönem örnekleri de çok sayıdadır.

Tarih boyunca yaşanan depremlerin bazıları büyük ölümlere, bazıları ise büyük yıkımlara neden olmuştur. Şehirlerin aldığı hasar bazı durumlarda tamamının yeniden inşa edilmesini gerektirmiştir. Yakın dönemi incelediğimizde 1556 yılında Çin-Şensi eyaletinde yaşanan deprem 800.000'den fazla insanın ölümüne sebep olmuştur ve bilinen kayıtlara göre tarihte yaşanan en ölümcül depremdir. (Encyclopædia Encyclopædia Britannica, Notable Earthquakes in History) Dünyanın farklı yerlerinde farklı yıllarda yaşanan şiddetli ve yıkıcı depremler, İtalya'nın Güneydoğu Sicilya bölgesinde 1693 yılında Sırakuza, Katanya ve Ragusa bölgelerinin yıkılıp barok ihtişamıyla yeniden yapılmasına, 1780'de Tebriz'de 7.7 büyüklüğüyle 200.000 kişinin ölümüne ve şehrin yıkılıp yeniden inşasına, 1906 yılında San Francisco'da modern San Francisco'nun yapımına, 1908 yılında Avrupa'nın en büyük depremi kabul edilen İtalya'da Messina ve Reggio di Calabria bölgelerinde şehirlerin yerle bir olmasına ve 1963 yılında Üsküp'ün tamamıyla yeniden inşa edilmesine neden olmuştur. (a.g.e)

Makine ve teçhizat yönünden imkanların olmadığı dönemlerde, yaşanan depremler sonrası yıkılan binaların molozları kaldırılmadan üzerine tekrar yapıldığı bilinmektedir. Depremleri tarihi boyunca sıklıkla tecrübe eden İstanbul'da yıkıntılar üzerine yeniden yapılaşma olmuştur. İstanbul'un metropol sınırlarının içinde büyük fay hattı olmasa da Marmara denizi ve çevre yerleşimlerde bulunan fay hatları sebebiyle büyük depremler yaşayarak yıkılmış, yeniden inşa edilmiştir. İstanbul'da yaşanan tarihi depremlerin tsunamilere sebep olduğu bilinmektedir. Örneğin, Yenikapı'da Marmaray inşaatı sırasında yapılan kazılarda bulunan batık gemilerin bir tsunami sebebiyle battıkları düşünülmektedir. M.Ö. 2100 ile M.S. 1900 yılları arasında Marmara Denizi'nde 300'den fazla tarihi deprem olmuş, bu depremler 40'dan fazla tsunami meydana getirmiştir. (Altınok ve diğ., 2001) AFAD'ın Türkiye'deki Tarihsel Depremler listesinde M.Ö. 2100 yılından M.S. 1900 yılına kadar olan depremler listelenmiştir. Bu listede yer alan veriler işlendiğinde İstanbul'un farklı tarihlerde 209 kez deprem yaşadığı belirlenmektedir. (AFAD, Tarihsel Depremler) Kayıtlarda İstanbul merkezli ilk depreme M.S. 212 yılında rastlanmaktadır. (AFAD, a.g.e.)

Deprem dalgaları dünyada ilk kez 1880 yılında aletle kaydedilmiştir. (Kandilli Rasathanesi) Dünyada ilk aletli deprem kaydı yapılabilen tarih (1880 yılı) de göz önüne alınırsa insan hafızasına işlenen ve kayıtların kaybolduğu birçok deprem olması da kuvvetli bir ihtimaldir. Ayrıca yine tarihte yaşanan ve nesiller boyunca aktarılan İstanbul depremlerinin hafızalarda yer etmesinin sebebini oldukça yüksek etki ve yıkıma bağlamak yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Yaşanan 209 tarihi büyük depremin tamamı konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olunamasa da büyük hasar veren bazı depremler hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu kısıtlı bilgi günümüze yaklaştıkça doğal olarak artmaktadır. Bizans döneminde İstanbul'da olan depremler şiddet ve verdikleri hasar bakımından çok kısıtlı veriye sahip olsa da bu depremlerin çoğu tarihçiler tarafından kayıt altına alınmıştır. (Necipoğlu, 1994)

Yıl	Şiddet	Yıl	Şiddet	Yıl	Şiddet
212	7	968	8	1512	7
325	9	969	6	1642	8
356	7	1035	7	1655	bilinmiyor
376	8	1041	bilinmiyor	1661	bilinmiyor
394	8	1063	6	1698	5
403	5	1070	bilinmiyor	1724	7
417	bilinmiyor	1095	bilinmiyor	1754	bilinmiyor
434	7	1111	bilinmiyor	1754	bilinmiyor
440	7	1185	8	1756	bilinmiyor
470	7	1231	bilinmiyor	1757	6
496	bilinmiyor	1287	bilinmiyor	1763	bilinmiyor
517	7	1317	bilinmiyor	1766	6
526	7	1325	bilinmiyor	1769	6
549	5	1430	7	1770	5
550	5	1443	8	1772	5
742	bilinmiyor	1454	bilinmiyor	1802	bilinmiyor
840	6	1462	9	1811	5
864	7	1481	8	1834	5
915	7	1486	bilinmiyor	1838	bilinmiyor
960	8	1500	bilinmiyor	1847	5

Çizelge 2. 1 Merkez üssü İstanbul olan tarihsel depremler (AFAD, Tarihsel Depremler)

Eyice (2006) tarih boyunca İstanbul'un tahribata uğramasına sebep olan depremleri hem Bizans hem Osmanlı döneminde sıklıkla yaşandığından bahsederken Konstantinopolis döneminin örnekleri olarak 358 yılında İstanbul'da hissedilen bir İzmit merkezli depremi, İmparator Iustinianus dönemine denk gelen 6. yüzyıl ortasından itibaren sık yaşanan depremleri, 9.yüzyılda (865, 869) ve Ayasofya'nın kubbesinin çökmesine sebep olan 986

yılındaki depremi ve 1344 yılında fetihten önce yaşanan ve büyük tahribata sebep olan depremleri sayar. (Eyice, 2016, Sy.22) 4. ve 11. yüzyıllar arasındaki depremleri Bizans kaynakları üzerinden incelendiğinde yaklaşık sekiz asırlık süreçte toplamda 48 depremin yer aldığını görülmektedir. (Demirkent, 2005, sy.122)

İstanbul'da yaşanan derpemleri tespit için çeşitli çalışmalar yapılmış, yaşanan depremlerde detay bilgiler olmasa da tarihler verilmiştir. Ancak tarihi İstanbul depremlerine yönelik yapılan bu çalışmalarda tarihler üzerinde farklılıklar veya eksikler olduğu görülmektedir. Downey (1955), 400'lü yıllar için 402, 403, 407(şiddetli), 412 (şiddetli), 417 (şiddetli), 423, 437 (şiddetli), 442, 447 (şiddetli), 450(şiddetli), 477, 487 tarihlerinde depremlerin olduğunu ifade etmektedir. Aynı dönem için Ergin ve diğ.(1967) 402, 403, 411, 412, 427, 430, 434, 438, 440, 447, 450, 477, 478, 487 tarihlerini ve (AFAD, Tarihsel Depremler) 'de 402, 403, 408, 412, 417, 422, 427, 430, 434, 438, 440, 446, 447, 450, 470, 478, 488 ve 496 tarihlerini paylaşmaktadır. Söz konusu farkların daha net anlaşılması için Çizelge 2.2'e bakılabilir.

Downey (1955)	Ergin ve diğ.(1967)	AFAD (2020)
402*	402*	402*
403*	403*	403*
407(şiddetli)	411	408
412(şiddetli)*	412*	412*
417(şiddetli)	427	417
423	430	422
437(şiddetli)	434	427
442	438	430
447(şiddetli)*	440	434
450(şiddetli)*	447*	438
477(şiddetli)	450*	440
487	477	446
	480	447*
	487	450*
		470
		478
		488
		496

Çizelge 2. 2 Çeşitli kaynaklarda 400 'lü yıllarda İstanbul Depremleri

(* 3 kaynakta ortak olarak bulunan depremler)

Bu çizelgeden elde edilebilecek iki temel sonuç bulunmaktadır. İlki İstanbul bir yüzyıl gibi kısa sürede iyimser çizelgede 7 tanesi şiddetli 12 depremle karşılaşmıştır. Bir yüzyılda

karşılaşılan 12 deprem, ki bu ortalama 8 yılda bir depreme karşılık gelmektedir. Bu durum muhtemel şehrin sürekli olarak yeniden inşasına sebep olmaktadır. Yaşanan depremlerin salgın hastalıklara yol açabildiği ve şehrin nüfusunun salgın hastalıkla da etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Örneğin Aralık 557 yılında yaşanan deprem sonrası muhtemelen yıkılan tahıl depoları sebebiyle farelerin gıdaya ulaşımının kolaylaşması ve artan populasyonlarının bir veba salgınına sebep olduğu bilinmektedir. (Anthony, 2013, sy.195)

İstanbul'da yaşanan depremlerin etkileri sadece sivil mimariyle sınırlı kalmamış, malzeme, işçilik ve teknik açıdan dönemin en gelişmiş yapılarını da etkilemiştir. 7 Mayıs 558'de 6 şiddetindeki deprem sonucu ana kubbesi ve doğu yarım kubbesi çöken Ayasofya buna örnektir. (Diker, 2016, sy.27) Onarılan Ayasofya kubbesinin bu sefer batı kısmı 989 yılında yaşanan bir depremle çökecektir.(a.g.e, 2016, sy.34)

Osmanlı Döneminde yaşanan depremlerle ilgili oluşan yıkım, toplumdaki etkileri, alınan tedbirler üzerine bilgilere daha detaylı olarak ulaşabilmekteyiz. İstanbul'un fethinden sonra ilk deprem 16 Ocak 1489'da meydana gelmiş, bina ve camilerde tahribata neden olmuştur. (Necipoğlu, 1994, sy.34) 1509 yılında yaşanan bir başka deprem şehirde ciddi tahribata sebep olmuştur. Ambraseys (2002) 1509 depremiyle ilgili çalışmasında bölgedeki yapıların nasıl etkilendiğini, depremin büyüklüğünü, yerel halkın üzerine etkilerini kendinden önce yapılan çalışmalar, zemin incelemeleri, tarihsel kaynaklar ve hesaplamalarla inceleyerek, depremin İstanbul'a etkisini ortaya koymaktadır. Deprem tam tarih olarak 10 Eylül 1509'da Silivri ve Adalar arasındaki kıyı şeridine yakın tüm yerleşimlere eşi görülmemiş düzeyde zarar verecek kadar etki etmiştir. İstanbul'da yaşlanan ve görece daha zayıf yapılara etkisi daha fazla olmuştur. O dönemin toplam yapı stoğu 35.000'dir. Nüfusun %1'den fazlası hayatını kaybetmiş, yapıların %0.5 yıkılmıştır. Çok az devlet binası yenileme yapılamayacak şekide zarar görmüştür. Kent surlarının çeşitli noktalarında zarar ortaya çıkmıştır. (Ambraseys, 2002) Necipoğlu (1996) 1509 depreminin "kıyamet-i suğra" yani küçük kıyamet olarak isimledirildiğini ifade etse de Ambraseys (2002) 1509 depremi için yapılan Küçük Kıyamet isimlendirmesiyle ilgili bilgilerin söylenti olduğunu ifade etmektedir.

1509 depreminden sonra en ciddi yıkımın ve etkinin yaşandığı deprem 22 Mayıs 1766'da olmuştur. Deprem Marmara Denizinin doğusunda gerçekleşmiş, Tarihi Yarımadadaki yapılar başta olmak üzere birçok yapıda hasarlara neden olmuş, 4000-5000 civarında insanın yaşamını yitirmesine yol açmıştır. (Mazlum, 2001, sy.126) Genellikle yığma yapılarda hasarların olduğu kayıtlara geçmiş, ahşap yapı hasarları eserlerde çok az geçmektedir. (a.g.e, sy. xiii) Bu depremde en ciddi hasar alanlar ise İstanbul'un Fethinden sonra yapılarak

İstanbul'un yeni Osmanlı kimliğini yansıtmasını amaçlayan Fatih ve Eyüp Camileri ve Eski Saray gibi uzayarak gidecek eserlerdir. (a.g.e, sy. 126)

Şekil 2. 15 1509 İstanbul Deprem Gravürü, "insanlar toprak tarafından yutuluyor" (Url. 12)

Yıl 1894'e geldiğinde İstanbul'da bir büyük deprem daha yaşanmıştır. Bu depremin büyüklüğünün 7.3 olduğu, güçlü olmayan zemin yapısı sebebiyle büyük zararların meydana geldiği bildirilmektedir. (Ambraseys, 2001, sy. 127) Bu depremde İstanbul'da hasar görmeyen yapı kalmamış, deprem sonrası yapılan incelemelerde ahşap yapılar ve demir kullanılarak tuğladan inşa edilen binaların depreme dayanaklı olduğu tespit edilmiştir. (Sezer, 1997, sy. 173) Heybeliada'da Rum Ruhban Mehtebi, Büyük Ada'da manastırlar ciddi zararlar görmüş, Selimiye ve Ortaköy Cami minareleri yıkılmış hatta Edirnekapıda Mihrimah Sultan Camisi minaresi son cemaat mahallinin üzerine devrilerek bu alana da zarar vermiştir.(Eyice, 2015, sy.25) Kapalıçarşı'nın bir kısmı da bu depremle yıkılmış, Bakırcılara kadar olan üstü kapalı caddenin bu depremle üstü açılmıştır. (a.g.e., sy.26) Sirkeci, Beyazıt, Fatih, Edirnekapı'ya ciddi zarar veren 1894 depremi şehrin Osmanlı döneminde gördüğü son büyük deprem felaketidir. (a.g.e.)

Depremler bir yandan ülke kaynaklarına zarar veren bir felaket olarak görülmekle birlikte krizin fırsata çevrildiği olgular olarak da değerlendirilmiştir. Elizabeth Zachariadou (2001) depremlerin Türklerin Bizans'a karşı ilerlemesinde yararlı olduğunu söyler. Depremlerin etkisinde yıkılan savunma yapıları sebebiyle aşılamayan sınırlar aşılmış ve durum ilerleyişe etken olmuştur. (Zachariadou, sy.6-7) Ayrıca depremler şehri baştan yapmaya imkan vermesi bakımından yöneticiler için bir fırsattır. 18. yüzyılla İstanbul'da başlayan modernleşme sürecinde, bu afetler bir avantaj gibi algılanmıştır. İstanbul'da ilk modern şehir planlamaları

deprem ve yangınların yaptığı yıkıntılarla boşalan alanlardan başlatılmıştır. Konuyu ilerleyen bölümlerde ayrıntılı açıklayacağız. (bknz. Bölüm 6)

Birçok şehrin yapının yıkımına sebep olan bir afet olarak deprem, kentlerin morfolojisini değiştirirken, öncesine ait izleri yerin altına iten bir milat gibidir. Yıkılanlar önce fiziksel olarak yeryüzünden, çok geçmeden zihinsel olarak insan hafızalarından silinip giderler. Ancak çoğu kez eski şehirlerin izleri bir koruyucu olan toprağın altında meraklıları beklemektedir. Kaderinin depremle yaşamak olduğunu çoktandır kabullenmiş İstanbul, uzun tarihi içinde yıkılanların izlerinin oluşturduğu katmanların üzerinde yükselmektedir.

2.2.2.2. İnsan Kaynaklı Sebepler

Yer altına inşa edilmemiş ancak insan kaynaklı sebeplerle çoğunlukla harap olarak tamamı veya parçaları yerin altında kalmış yapılar, bu başlıkta değerlendirilmiştir.

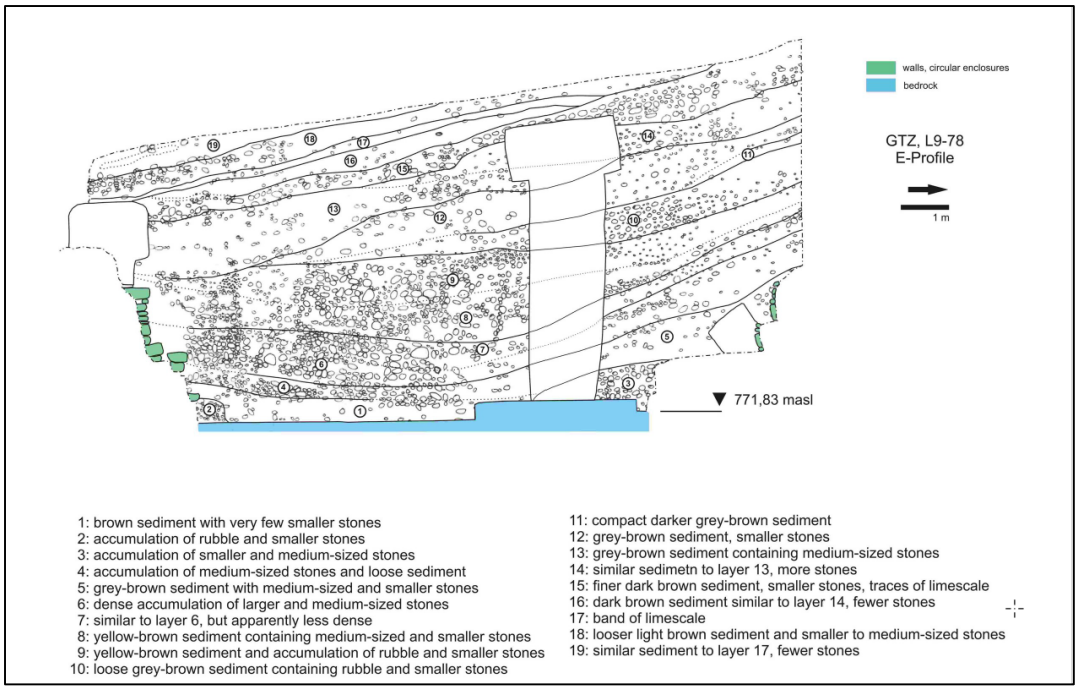
2.2.2.2.1. Gömülme

Yer kotunun üstüne inşa edilmiş yapıların planlı olarak yer altında bırakılmak üzere gömülmesi yerin altında kalma sebepleri arasında gösterilebilir. Şanlıurfanın 15 km kuzey batısında Neolitik çağa uzandığı bulgulanan dünya tarihinin bilinen ilk tapınağı Göbekli Tepe, bu başlığa bir örnektir. Yüzyıllar boyunca toprak birikmesi sonucu yerin altında kalmıştır. Yaklaşık dokuz hektarlık bir alanda 15 metre yüksekliğinde topraktan bir katman birikmiştir. (Schmidt, 2010, sy.239)

Göbeklitepe'de keşfedilen ve Katman III olarak adlandırılan en eski seviye M.Ö. 10 bin yılına tarihlenir. Alanın hiçbir yerinde konut olmaması, arazinin dini işlev için özel olarak ayrılmış bir yer olduğunu göstermektedir. Daha geç katmanlar da yaklaşık M.Ö. 9 binli yıllara dayanmaktadır. Hiçbir katmanda yerleşim izi yoktur, hepsi tapınak yapısıdır. (Schmidt, 2010, sy.240) Bilinmeyen bir süre sonra, Göbeklitepe'deki tabakaların kasıtlı ve hızlı bir şekilde gömülmüş, olması tüm tabakların başlangıcından beri belli bir işlev için kullanıldığını düşündürmektedir. (Schmidt, 2010, sy.242) İşlevsizleşmesinin ardından başka bir amaç için kullanılamamış olması gömülmesinin sebebi olmalıdır. Schmidt gömülmenin bir ritüel olabileceğini söylemektedir. Belki de mekanın yer altında kalmasına sebep olan doldurma ritüelin ta kendisidir. (a.g.e.) Gömülmenin nedeniyle ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte mahalin korunmasına büyük katkısı olduğu görülebilir.

Göbeklitepe'nin planlı olarak insan eliyle gömüldüğü tezi, dolgu malzemesinin homojenliğinden anlaşılmaktadır. (Notroff röportajı) Çeşitli özellikteki dolgu malzemeleri yatay katmanlar şeklinde üstüste sıralandıkları ve T şekli kolonları çevreleyen dairesel yapıların

çevresinde yoğun dolgu, merkezde daha az yoğun dolgu görülmektedir. (Dietrich, 2019, sy. 7) (Şekil 2. Bulgulanan materyal kültürler ve özellikle heykeller özel olarak çeşitli noktalara yerleştirilmiş gibi görünmektedir. Dolgu malzemesi haricinde yapıların içinde o yapının dönemindeki kullanımıyla ilgili herhangi bir ize rastlanmaması, gömülme eyleminden önce boşaltıldığı fikrini akla getirmektedir. (Notroff röportajı)

Şekil 2. 16 Göbekli Tepe Stratigrafisi (Dietrich, 2019, sy. 9)

Bu alan için ilginç olan, bu bölümde anlatılacak insan kaynaklı sebeplerin hiçbirine benzemeyişidir. Göbeklitepe, bölümde anlatılacak savaşlar, imar hareketleri ve terkedişmişlik gibi insanın yürüttüğü başka faaliyetler sebebiyle dolaylı olarak yapıların gömülmesine, yıkılması ve izlerinin toprak altında bırakılmasına sebep olan nedenlerin dışındadır. İnsan, doğrudan ve planlı olarak, yaptığı bir başka eylemin sonucu olmaksızın mekanları yer altında bırakmak üzere gömmüştür.

2.2.2.2.2. Yangın

Bir doğal afet sonrasında ortaya çıkan ya da kısmen insan kaynaklı (ihmal, kundaklama, yağma vb sebeplerle) başlayan yangınlar daha çok kentlerin yangınları çerçevesinde düşünüldüğü için yer altında kalmış yapıların insan kaynaklı sebepler başlığında incelenmiştir. Yanma tepkimesi, olgusu itibariyle etkidiği cisimlerde geri dönülemez sonuçlara neden olur. Yanmış bir malzemenin tekrar kullanılması veya geri dönüştürülmesi mümkün olmadığı için yangın vazgeçmeyi beraberinde getirecektir. Geri dönülemez etki insanlar için gözden çıkarmayı satın almak olarak karşılık bulacaktır.

Büyüklüğü ve etki alanına göre yangınlar kentlere, anıtlara, yaşam alanlarına büyük zararlar vermiş, can ve mal kaybına yol açmış, aynı zamanda bilgi ve kültür birikiminin yitirilmesine sebep olarak insanlık hafızasında kesintiler yaratmıştır. Yangınların büyük yıkımlara ve değişimlere sebep olduğu birçok örnek vardır. Bu örnekler içinde akla gelen ilki İskenderiye Kütüphanesi yangını olmalıdır. Antik dönemde dünyanın önde gelen ilim şehirlerinden biri İskenderiye'dir. Burada yer alan kütüphane çok fazla yazma eser ve çalışma yapan insana ev sahipliği yapmıştır. Bir bilim ve kültür başkenti olan İskenderiye'nin yıldızının sönmesi büyük bir alevle olmuştur. M.Ö.47'de Julius Sezar döneminde İskenderiye Kütüphanesi ve müzesi yanmış ve burada saklanan eserler yangında ciddi zarar görmüştür. (Terzioğlu, 2006, sy.430) Sonrasında Palmira Kraliçesi Septimia Zenobia'nın M.S.269 yılında Mısır'ı işgal etmesi sırasında bir bölümü yakılıp yağmalanan kütüphane M.S. 415 yılında çıkan ayaklanmada çok büyük zarar görür. (Keseroğlu ve Demir, 2016, sy.376) Kütüphanenin tamamen yokoluşu ise, Hristiyan mezhep çatışmaları sebebiyle ve bu çatışmaların çıkmasına İskenderiye Kütüphanesinde bulunan "heretik" metinleri sebep olduğu inancıyla Roma (Bizans) İmparatoru Marcianus'un emriyle gerçekleşmiştir. (Çelik, 2000, sy.61) M.S. 453 yılında başlangıcı mezhep çatışması olan büyük ayaklanmada, İmparatorluk, Antakya, Filistin, Mısır'da büyük bir katliam gerçekleştirmiştir. (a.g.e., sy.60) 1 Ağustos 455 tarihinde Mısır Valisi'ne Marcianus tarafından iletilen fermanda tüm kitap ve kütüphanelerin yakılması emri bulunmaktadır. (a.g.e.) Emir uygulanır. Bu olay Helenistik dönemin bitişi sayılır. (a.g.e.) Bu tarihten itibaren Yunan bilim ve kültürü yeniden keşfedilecekleri tarihe kadar Roma topraklarının içinde kalır ancak Roma teorisyen olmaktan çok uygulayıcıdır. (Keseroğlu ve Demir, 2016, sy.376) Teorinin yeniden keşfi ve aktarılması bu bölgelerin Roma'nın elinden çıkışı sonrasında olacaktır.

Hakim gücün (işgal edenin) bir politik araç olarak kullandığı yağmanın her zaman bölgenin varlığıyla gurur duyduğu eserlere, anıtlara ya da bilgi birikimine yönelmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Yangın bu amaç için kullanışlı bir olgudur. Nitekim, Haçlı ordusu Fatimiler döneminde Trablusşamda bulunan ve 3 milyon cilt eser barındıran kütüphaneyi yakmıştır. (a.g.e, sy.433) Buhara'da bulunan, İbni Sina (980-1037)'nın çalışmalarını yaptığı, Samani hükümdarı Nuh Bin Mansur'un çok özel kitaplarından oluşan kütüphanesi de bir yangınla harap olmuştur. (a.g.e sy.433) Ayrıca İspanyollar Endülüs'ü aldıklarında burada bulunan 1 milyon cilt eseri yakmışlardır. (a.g.e, sy.433) Bir başka örnek olarak, Yahudilerin Kudüs şehrindeki kutsal tapınağı (Süleyman Mabedi), Babil hükümdarı Nebukadnezzar tarafından şehrin ele geçirilmesi sırasında yakılmıştır. (Duckett, 2002, sy.46)

Yangınların, şehrin kimliğini değiştiren ve halkı hem maddi hem psikolojik olarak etkileyen büyük yıkımları, genellikle yöneticileri kentsel düzenlemeler ve yaptırımlar belirlemeye iten bir sebep olmuştur. Örneğin, M.S. 64 yılında, Roma'da büyük bir yangın geçirmiş şehir yaklaşık %70 oranında yok olmuştur. İmparator Nero döneminde gerçekleşen bu yangın sonrasında kentte yapı kriterleri değişmiş, Roma yeniden inşa edilmiştir. (Penna ve Rivers, 2008, sy.111) Nero, binaların yüksekliğini sınırlandırmak, ahşabın inşaat malzemesi olarak kullanımını düşürmek ve bitişik nizam uygulamasını azaltmak için yeni bina düzenlemeleri getirirerek ahşap kullanımı yerine yangına dayanıklı taş tercih edilmiş ve yangın yerine ulaşımı hızlandırmak amaçlanarak yollar genişletilmişştir. (a.g.e, sy.111) M.S. 64'ten önce, yollar ve patikalar, birkaç istisna dışında, tek bir arabanın hareketi düşünülerek tasarlanmış, açık alanlar oluşturmak ve sokak darlığını gidermek için Roma'nın nüfus yoğunluğu azaltılarak şehir bir milyon nüfusa göre imar edilecek düzenlemeler yapılmıştır. (a.g.e, sy.111) Ayrıca yangın sonrası Roma'dan molozun kaldırılması için para ödendiği ve çıkan molozların yine Roma'da çeşitli bölgelerin doldurulduğu bilinmektedir. (a.g.e, sy.111)

Kentlerin sonunu getiren yangınlar sıklıkla şehrin baştan ve yeni kurallara göre inşasına sebep olmuş, böylece şehirler deneyerek kentsel düzenlemeleri oluşturmuşlardır. 1666 yılında yaşanan Büyük Londra yangını anlatan Neil Hanson kitabında Londra'nın yangın sonrası halini Ortaçağ'da Londra'nın bitişi olarak tanımlar. Londra yerine parçalanmış taş, erimiş metal, toz ve külden oluşan çorak bir arazi kalmıştı. Tıpkı Pompeii'yi yutan kül gibi, tüm şehir toz haline gelmiştir. Duvarlar tebeşir gibi beyaz ve kırılgan hale gelir. Tuğla evlerden kalan kırmızı, sarı, turuncu ve kahverengi kül tepeleri oluşmuş, büyük meşe kirişler siyah kömür haline gelerek kolayca çökmüştür. (Hanson, 2002, sy. 162) Yangının psikolojik etkisi de büyüktür. Halk şehirden umudunu kesmiştir. John Evelyn'in günlüklerinde geçen ve 1666 Londra yangınını tarifte kullandığı ifade şehrin toprağa karıştığını ifade eder gibidir. "London was, but is no more" (Londra vardı, artık yok.) (Şekil 2.10)

Daha önce de belirttiğimiz gibi yangınlar ve depremler, kentsel planlamanın yeniden yapılmasına imkan veren olgular olarak da görülmektedir. Londra'da ilk kentsel planlama çalışmaları 1666 Büyük Londra yangını sonrasında yapıldı. (Hall, 2005, sy. 98) Christopher Wren"in 1666 yılında hazırladığı kent planının ve John Nash'e ait Regent Caddesi ve Regent Park tasarımları bu yangının sonrası hazırlanmış planlardır. (Karabaş, 2009) (Demir, 2011, sy. 181)

Şekil 2. 17 Will Lilly Gravüründe (1651) 1666 Büyük Londra Yangını tahmini31, (Dominic Winter Auctioneers)(Url. 13)

[31] İngiliz Merlin olarak bilinen William Lilly, 17. Yy da yaşamış astrolog'tur. 1651'de yayınlanan *Monarchy or no monarchy* adlı kitabın sonundaki 19 gravürde, Lilly görünüşe göre Londra'nın bir gün büyük bir ateş tarafından yok edileceğini ve büyük bir veba olacağını öngörüyordu. (Museum of London) , (Dominic Winter Auctioneers) Sonrasında komitenin önüne çıkarılmasına sebep olacak bu görsel yangından 15 yıl önce bir şehrin alevler içinde gösterimini içeriyordu. (Ashmole, Lilly, 1681, sy.140)

Şehirleri yıkıntıya dönüştüren, mevcut halini yer altında bırakarak "yeni" nin yıkıntının üstüne inşa edilmesine sebep olan yangınlar, İstanbul'un kent tarihinde de önemli bir olgudur. İstanbul Bizans ve Osmanlı dönemlerinde günümüzdeki sınırlarından daha küçük bir alanda, Tarihi Yarımada ve buna ilave birkaç semtten oluşmaktaydı. İstanbul bulunduğu konum sebebiyle üç denizden (Boğaz'dan, Marmara Denizinden ve Haliç'ten) aldığı rüzgar, yangının dar çeperli ve yoğun yerleşim merkezlerinde yayılmasını kolaylaştırıcı etken olmuştur. Örneğin, kuzey yönlü bir rüzgarın Haliç kıyılarında çıkan bir yangını Tarihi Yarımadanın içlerine doğru hızla ilerleteceği, hatta Marmara kıyılarına kadar ulaştıracağı kolaylıkla söylenebilir.

Çok sayıda depremin yaşandığı 5. yüzyılda İstanbul'un depremlerden daha fazla yangınlar sebebiyle tahrip olduğu, birçok ev ve hatta Ayasofya'nın yangında kül olduğu ifade edilmektedir. (Demirkent, 2005, sy.125) Bizans dönemindeki diğer etkili yangınlar IV.Haçlı Seferleri esnasında 1203 ve 1204 yıllarında meydana gelmiştir. (Eyice, 2015, sy.27) 1509 yılında yaşanan depremden etkilenen halk kargir evlerde yaşamaktan korkarak ahşap yapılaşmaya yönelmiş bu da yangınların hızla ilerlemesine sebep olmuştur. (a.g.e.)

İstanbul'un yaşadığı doğal afetleri Osmanlı Döneminden itibaren inceleyen Mustafa Cezar, yangınların İstanbul binalarını yok eden bir sorun olduğunu, bunun en büyük nedeninin ise ahşabın temel inşaat malzemesi olarak kullanmasından kaynaklandığını belirtir. Ana sebep olan ahşap malzemenin yanında şehir planı, binaların birbirlerine göre durumu, sokak dokusu, yangın söndürmede kullanılan ekipmanlar, halkın ve hükümetin ekonomik ve yönetsel yaklaşımları da etkilidir. (Cezar, 1963, sy. 327)

İstanbul sık ve defalarca yangın geçirmiş, bu yangınlar çeşitli ölçeklerde şehri etkilemiştir. İstanbul'un büyük yangınlarından bazıları 1633, 1660, 1718 ve 1729 yıllarında yaşananlardır. Bu yangınlarda dini yapılar, saraylar, konutlar, dükkanlar gibi şehrin ana hatlarını oluşturan mimari unsurlar ciddi zararlar görülmüştür. Yangın sonrası ortaya çıkan sonuçlar sadece maddi varlık kayıpları olarak kalmamakta farklı sonuçlar da ortaya çıkarabilmektedir. Cezar (1963), 1633 yılında çıkan ve IV. Murad dönemine denk gelen büyük yangında Katib Çelebi'nin İstanbul'un beşte birinin büyük zarar gördüğünü naklettiğinden bahseder. (Cezar, 1963, sy.335) 1718 yılında yaşanan yangın sonrasında çokça cami ve mescid kullanılamaz duruma gelmiştir. Bu cami ve mescidlerden tamir edilemeyecek derecede zarar görenler, devlet büyükleri ve zenginlerce yıkılarak yeniden inşa edilmesi amacıyla sahiplenilmiştir. Zarar gören tamir edilebileceklerin listesi hazırlanmış ve hemen yenileme işlemlerine geçilmiştir. III. Ahmed döneminde gerçekleşen bu olaylar sadece yangınlarda zarar

gören yapılarla sınırlı kalmamış birçok köşk, konak, cami, çeşme gibi yapılar sıfırdan inşa edilmiş bu faliyetlerle dönem imar ve inşa devri olarak anılmıştır. (Cezar, 1963, sy.347) Yangınların oldukça yoğun meydana geldiğini Çizelge 2.3 ‘de görülmektedir.

SENESİ(MİLADİ)	YANGIN SAYISI	YANAN BİNA SAYISI	SENESİ(MİLADİ)	YANGIN SAYISI	YANAN BİNA SAYISI
1853/1854	1	140	1886/1887	4	269
1854/1855	1	748	1887/1888	2	125
1855/1856	2	450	1888/1889	4	1494
1856/1857	4	482	1889/1890	3	348
1857/1858	1	9	1890/1891	3	349
1859/1860	1	80	1891/1892	2	174
1860/1861	2	700	1893/1894	6	367
1861/1862	3	485	1894/1895	3	69
1862/1863	7	642	1896/1897	4	465
1863/1864	7	213	1897/1898	7	297
1864/1865	8	3334	1898/1899	5	378
1865/1866	6	759	1899/1900	8	352
1866/1867	2	54	1900/1901	2	48
1867/1868	5	400	1901/1902	6	196
1868/1869	6	225	1902/1903	5	207
1869/1870	4	97	1903/1904	4	172
1870/1871	4	3024	1904/1905	3	180
1871/1872	4	331	1905/1906	2	80
1872/1873	7	925	1906/1907	3	228
1873/1874	10	1297	1906/1907	2	1707
1874/1875	7	129	1907/1908	2	36
1875/1876	5	161	1908/1909	4	109
1876/1877	6	247	1909/1910	10	4644
1877/1878	8	327	1910/1911	9	1365
1878	3	200	1911	10	529
1878/1879	3	523	1912/1913	4	1398
1879/1880	3	82	1913/1914	7	411
1880/1881	2	70	1914/1915	4	462
1881/1882	4	140	1915/1916	6	8480
1882/1883	2	20	1916/1917	10	1548
1883/1884	3	488	1917/1918	5	127
1884/1885	3	67	1918/1919	5	763
1885/1886	3	396			

Çizelge 2. 3 İstanbul’da 1854-1919 Yılları Arası Yangınlar[32] (Cezar, 1963, sy.374)

[32] Hicri sene olarak verilen tarihler ttk.gov.tr Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılarak Miladi’ye dönüştürülmüştür.

Fetihten sonra özellikle ahşaba dönen yapılar da yangının ilerlemesine kolaylık sağlamakla beraber ahşap yapı malzemeleri ve bitişik nizam mahalleler 18. yüzyıldan itibaren yangını şehir için tehdit haline getirmiştir. (Özgüven, 2017, sy.267) Bu riske karşılık önlemler de alınmaya çalışılmış yangınlarla yaşanan mücadelede 1721 yılı yangınına gelindiğinde büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bu yangında balta, kazma, kanca gibi yıkma amacıyla kullanılan malzemelerin yerine bir Fransız tarafından icat edilmiş ve bir minare boyunda su fışkırtabilen tulumba kullanılarak yangına müdahale edilmiş, bu sayede yangın 2 saatte söndürülebilmiştir. (Cezar, 1963, sy.349) 1729 yaşanan Balat Büyük Yangınından sonra daha önceki yangınlarda karşılaşılan ve halkı zor durumda bırakan inşaat malzemesi fiyatlarındaki artış önlenmiştir. Yangın öncesi fiyatlar tespit edilerek yangın sonrası da bu fiyatlardan satışların yapılması amaçalanmış, takip görevi mimarbaşına verilmiştir. Çevreden marangozlar ve inşaat malzemesi tedariği sağlanmaya çalışıldı hatta tuğla, kiremit gibi malzemeler için uzak mesafelerden de tedarik yapılarak ancak ihtiyaç sağlanabilmiştir. (a.g.e sy.354) İstanbul'da 1930'dan sonra ahşap yapılaşmaya sınırlandırma getirilmesi kentte yeni inşa edilen konutların betonarme veya kagir olarak yapılmasına neden olmuştur. (Özgüven, 2017, sy.273)

İstanbul yangınları sonrasında yaşananlar, alınan tedbir ve zararı giderme çalışmaları yangının geçmiş dönemlerde etkisinin boyutunu bizlere daha iyi anlatmaktadır. Günümüz dünyasında gelişmiş teknoloji ve yangın önlemleri şehirlerde yangınların büyümesini ciddi anlamda engellemektedir. Ancak geçmiş uygarlıklar için durum çok farklı olmuş, yangın en büyük afetlerden biri olarak görülmüştür. Yangınlar sonrasında şehrin zemin kotları değişmiş, yangın sonrası oluşan enkaz kaldırılmadan yeni yapılar, yeni yollar açılmıştır. (Eyice, 2015, sy.31) Her büyük yıkım sonucu zemin yükselerek yeni şehir yüzeyini oluşturmuş, her dönemin İstanbul'u toprak altına itilerek palimsest İstanbul oluşturulmuştur.

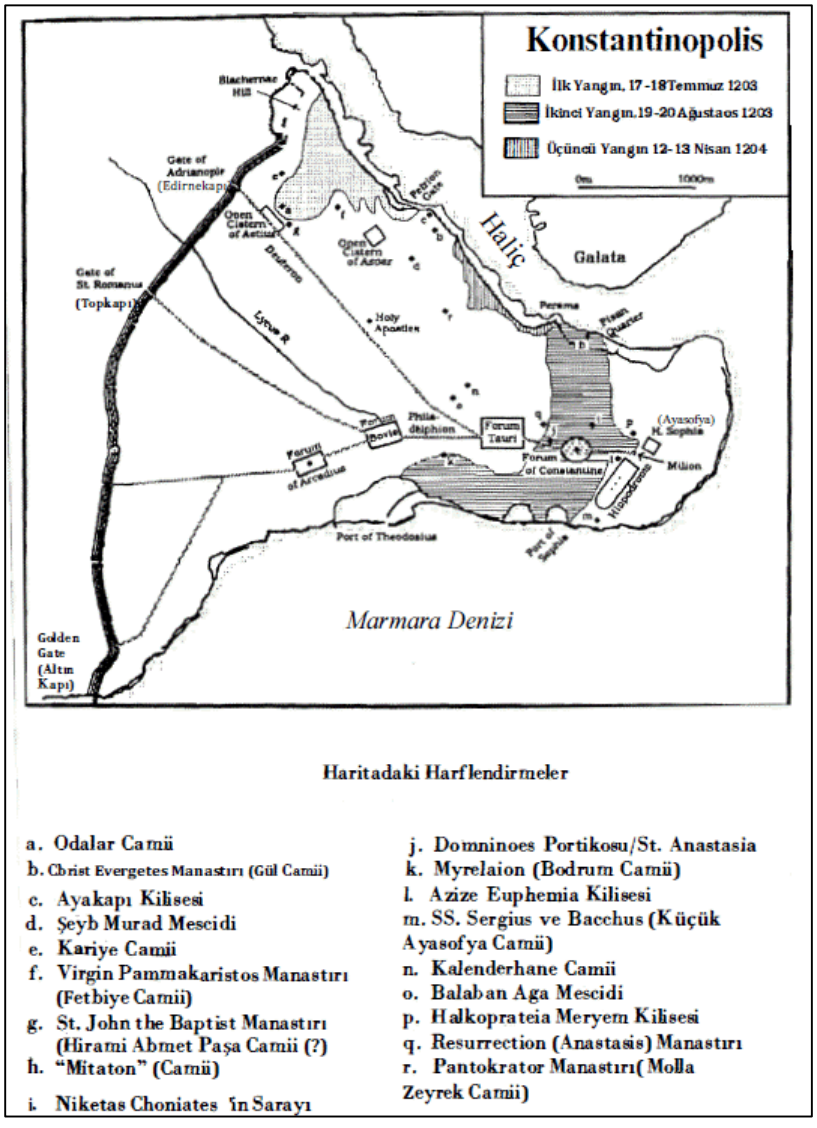
2.2.2.2.3. Savaş

Savaşlar sadece cephelerde veya savaş meydanlarında yaşanan çarpışmalarla tanımlanabilecek bir olay olarak kalmaz, arkasında ekonomik, sosyal, kültürel nedenleri ve sonuçları olan büyük çaplı değişimler de getirir. M.Ö. 490'da Maraton Muharebesinde hayatta kalmayı başaran Yunan'ların bu savaş sonrası derin bir medeniyet kurması, M.Ö. 268-146 yıllarında gerçekleşen Pön Savaşlarından Roma'nın güçlenerek çıkması ve geniş topraklarıyla tarihin en güçlü imparatorluklarından birini kurması, 624 yılında gerçekleşen Bedir Savaşı'nda Müslümanların Mekkelilere galip gelişi sonrasıyla İslam dininin yayılışının başlaması, 1453 yılında II.Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle doğan yeni dünya gücü ve 20. yüzyılı tamamen baştan sona şekillendiren neredeyse tüm ülkelerin sınırlarında değişikliklere neden olan I. ve II.

Dünya Savaşları göstermiştir ki savaşlar etkisine aldığı her şeyi değiştirebilir, sıfırdan başlatabilir. Şehirlerin yıkımını da getiren savaşlar, yer altında kalışın bir başka sebebi olacaktır.

Hem günümüz hem de antik dünyanın şehri İstanbul da bu şekilde olan savaşlara ve yıkımlara muhattap olmuş, bazen çarpışmış bazen kendini savunmuştur. Konumu sebebiyle birçok savaşın hedefi olmuş, birçoğunun hedefi olmamakla birlikte hedefe giderken yol üstünde kalmıştır. Yunan Pers Savaşları buna örnektir. Bir başka örnek 1204 yılında İstanbul'un işgaliyle sonuçlanan IV. Haçlı Seferidir. Ortaçağ'da Avrupa'da, Haçlı seferlerinin başlatılmasına yol açan birçok sebep bulunmaktadır. (Demirkent, 2011, sy.66-75) Avrupa'da, açlık, yoksulluğun artması, artan nüfusla beraber kişi başı düşen toprak miktarlarının iyice azalması sebebiyle Doğu'nun zengin ve verimli olduğu düşünülen topraklarının ele geçirilmesi isteği seferlerin ekonomik temelli nedenleridir. (a.g.e.) Ayrıca toplumda baş gösteren huzursuzluklar ve savaşcı yetiştirilen şövalyelerin iç kargaşa ve anlaşmazlıkları, halkın bir amaç etrafında toplanmasını ve Avrupa dışında bir uğraşla huzursuzluğun bertaraf edilmesi fikrini tetiklemiştir. (a.g.e.) Bu sebeple dini saikler de ön plana çıkarılarak, Kudus'ün dinsiz addedilen Müslümanların elinde olması ve İsa'nın çarmıha gerildiğinde kendine inananlara "intikamımı alın" vasiyetinde bulunduğuna dair inanç yükseltilerek Papalık tarafından teşvik edilen Haçlı Seferleri'ni başlatılmıştır. (a.g.e.) Bu amaçlarla yapılan seferlerin ilkinde (1096-1099) ele geçirilen Kudüs, 1187 yılında Selahaddin Eyyubi tarafından geri alınmış, tekrar Kudüs'ü almak üzere düzenlenen 3. Haçlı Seferi (1189-1192) de başarısız olmuştur. 1202-1204 yılları arasında Papa'nın çağrısıyla Kudüs'ü kurtarmak üzere Haçlı Ordusu dördüncü kez sefere çıkmıştır. Seferde hedef, Mısır'ı ele geçirmek ve Kudüs'ü almak olmakla birlikte yönü değişmiş ve Haçlı Ordusu İstanbul'u 1204 yılında işgal etmiştir. IV. Haçlı Seferi esnasında İstanbul'u ele geçiren Latinler şehirde 3 gün sürecek bir yağmaya başlamıştır. Demirkent (1997) tarihçi Geoffroi de Villehardouin'in bu olayı tariflerken "Ganimet! Ah, o ganimet. Dünya kurulduğundan beri hiçbir şehirden bu kadar çok ganimet elde edilmedi" dediğine değinir. (a.g.e , sy.177) Kudüs'e giden IV. Haçlı Seferi'ne katıldığı ve seferin yön değiştirmesiyle Konstantinopolis'in muhasarasında bulunduğu sanılan veya aynı dönemde şehirde bulunmuş bir seyyah olan Robert de Clari buradaki gözlemlerini yazmıştır. (Clari, 1994, vii) Clari'nin anlatımına göre, dönemin Konstantinopolis şehrinin sahip olduğu servet en zengin 40 şehir birleşse elde edemeyeceği kadar fazlaydı. (Clari, 1994, sy.40) Ayrıca Clari, Rumların iddialarıyla tüm dünyanın sahip olduğu servetin üçte ikisine İstanbul'un sahip olduğu naklediyordu. (a.g.e.)

IV. Haçlı Seferi'nde yapılan yağmada sanat eserleri, değerli eşyalar ve mimari zarar görmüştür. Zarar gören yapılarla alakalı ev, sokak, toplam adet gibi detaylı bilgilere ulaşılamasa da bazı önemli yapılar ve zarar gören alanlar hakkında bilgiler mevcuttur. Latinler İstanbul'da kaldıkları 57 yıl boyunca Konstantinopolis'in 13. yüzyıla kadar imar ettiği şehrin yağmaladıkları, yıktıkları kiliseler, saraylar, kamusal yapılar ve meydanlarını tamir etmek, düzeltmek için herhangi bir şey yapmadılar. Çıkan yangınlar şehirdeki sivil mimariyi de yok ederek, şehrin yıkılmış görünümünü artırdı. Haçlı seferleri esnasında çıkartılan ve Şekil 2.12'de İstanbul haritası üzerinde etkilenen alanların taralı olduğu 3 büyük yangından ilki yaklaşık 505 dönümlük, ikincisi 1820 dönümlük ve üçüncüsü 101 dönümlük bir alanda yıkım yaratmıştır. (Madden, 1992, sy.88-89) Bu yangınlar surlar içerisindeki araziler de düşünüldüğünde en az şehrin altıda birini en fazla da üçte birini tahrip etmiştir. (Madden, 1992, sy.89)

Şekil 2. 18 IV. Haçlı Seferi sebebiyle çıkan yangınlar ve etki alanları (Madden, 1992, sy.93)

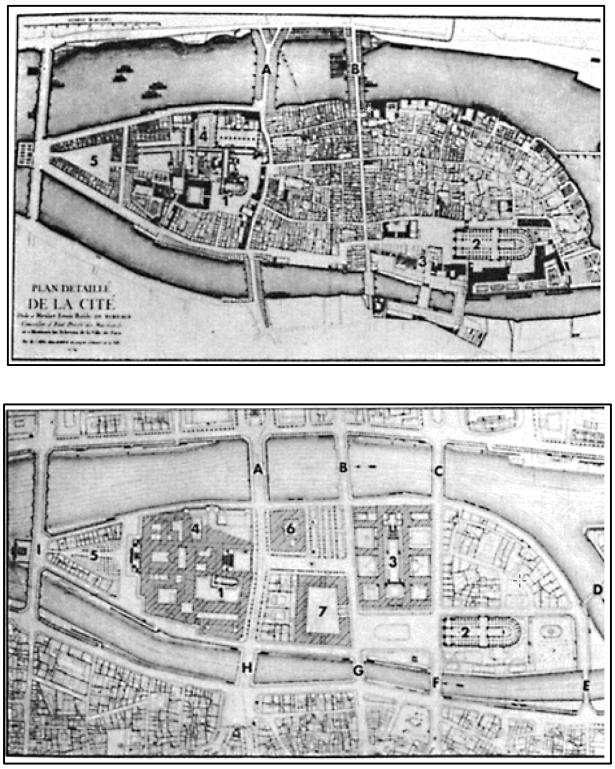
Dördüncü Haçlı seferinden elli yıl sonra şehirde hakimiyet, tekrar eski sahiplerine geçmiş, Latinler şehri terketmişlerdir. 15. yüzyıl ortasında Konstantinopolis bu sefer Türkler tarafından kuşatılır ve ele geçirilmiştir. Şehirde yapılan yağma Kritovulos tarafından şöyle anlatılmaktadır: "Kara ve deniz askerlerinin tümü Polis içine dağılarak, sabahtan hatta gündoğumundan akşama kadar yağmaya devam ettiler. Ganimetlerini karargaha, bir kısmını da gemilere taşıdılar. Bazıları da yanlarına birkaç parça alarak, hırsızlar gibi gizlice kapılardan çıkarak evlerine döndüler. Bu şekilde, ordu şehri tamamen boşaltarak viraneye çevirdi, yangından çıkmış gibi mahvetti. Onu bu halde görenler, bir zamanlar burada insanların yaşadığına, buranın bir şehrin zenginlik ve servetine sahip olduğuna, binalarında herhangi bir seçkinlik ve süslemeler bulunduğuna inanamıyordu. Bunca parlak ve büyük bir şehir olmasına karşın, şimdi sadece görenleri korkunç ıssızlıklarıyla dehşete düşüren bomboş evlerden ibaret kalmıştı." (Kritovulos, 2019, sy.89)

Kritovulos kiliselerin ve kutsal emanetlerin talan edildiğini, azizlerin türbelerinin altın bulmak için kazıldığını anlatmaktadır. (a.g.e., sy.86) Bundan sonra, yıkılan terkedilen yapıların yerine yeni dönemin binaları inşa edilmiştir. Patrikhane Ayasofya'dan çıkarılmış, Havariyyun Kilisesi'ne gönderilmiştir. Yarı yıkık olan kilisede barınamayınca Patrik bu sefer Patrikhane'yi Pammakaristos Manastırına taşımıştır. Havariyyun yıkılarak yerine II. Mehmet'in eseri Fatih Külliyesi yapılmıştır. Daha şehrin Türkler tarafından alınışından önce yıkılmış olduğu sanılan Aya Polyeuktos'un kalıntıları şehrin merkezinde yerde yatmaktadır. Kalıntılara kimsenin dokunmaması ve hakkında hiçbir bilgi olmaması, dikkat bile edilmediğini mi göstermektedir? Nihayetinde, savaşın-muhasaranın sonucu, Konstantinpolis'in önceki sahiplerinin şehri, büyük çoğunlukla toprak altında kalmıştır.

2.2.2.2.4. İmar Faaliyetleri

Kentsel planlama ve imar faaliyetleri, şehirlerin ve yapıların yer altında kalmasına bir başka sebeptir. Paris'te Haussmann imarları kentsel planlamanın büyük çaplı morfolojik değişimlere sebep olan öncü örneklerindendir. Georges-Eugéne Haussmann müstakbel Paris hayalini, "Bu modern şehir, medeniyetin başı olmayı hedefliyor; bilim ve sanatın birincil evi; mimar ve mühendislerin şaheseri; iyi yönetim modeli; bu yüzyılın gerçek Roma'sı" ifadeleriyle anlatmıştır. (Haussmann, 1893, sy.274) Kirkland (2014), "Eğitici ve öğretici bir dizi ders içeren tarihin en abartılı kentsel yeniden inşa örneklerinden biridir", diyerek yenilemenin boyutunu gözler önüne serer.

1853 yılında Seine belediye başkanı/valisi olarak göreve getirilen Haussmann, merkezi hükümete doğrudan bağlı ve ayrıca belediye meclisinin tavsiye ettiği kişiler içinden İmparator tarafından atanarak, üst düzey yetkilerle görevlendirilmiş olarak, Paris'in kentsel dönüşümü için çalışmaya başlamıştır. (Hall, 2005, sy. 74) Haussmann şehrin haritaları ve topografysı katmanları incelemesiyle görevine başlamıştır. (a.g.e.) Bu dönüşümde sokaklar genişletilmiş, meydanlar büyütülmüş birçok yapı yıkılarak şehrin altyapısı düzenlenmişti. Paris'in trafiği, şehir içinde askerlerin konumlanacağı meydanlar, diğer şehirlerden Paris'e ulaşım, su kaynaklarının arttırılması gibi temel sorunlar planlamanın itici güçleridir.

Şekil 2. 19 Haussmann öncesi ve sonrası - 1. Sainte Chapelle. 2. Notre-Dame. 3. Hôtel-Dieu. 4.Palais de Justice. 5. Place Dauphine. 6. Tribunal de Commerce. 7. Caserne de la Cité (şimdi Préfecture de Police)- (Hall, 2005, sy. 80)

On sekizinci yüzyılın son on yılında İngiltere'de başlayan Endüstri Devrimi, kıta Avrupa'sına 19. yüzyıl ortalarına hatta sonlarına kadar yayılmamıştır. Buna rağmen şehirlerin nüfusu, iş kurma kısıtlamalarının hafifletilmesi gibi sebeplerle ticaretin gelişmesi, üretim birimlerinin büyümesi sonucu giderek artmıştır. (Hall, 2005, sy.49) Şehir sınırlarını belirleyen tahkimatlar ve şehrin imkanlarının bu alan içinde sağlanıyor oluşu mevcut inşa edilmiş alanların daha yoğun bir şekilde dolmasına sebep olmuştur. (a.g.e.) 19. yüzyılda Avrupa şehirlerinin çoğunda nüfuslarının artması ile şehirlerin yapı ile dolması ve ortaçağ şehirlerinin alt yapı anlamında yeni durumdaki kapasiteyi karşılayamıyor oluşu zaten varolan şehir problemleri

açıkça göz önüne çıkmıştır. İletişim ulaşım olanaklarının yeterli olmadığı dönemde nüfus şehrin çeperlerine doğru dağılmak şehri büyütmek yerine merkezlerine yığılmıştır. (a.g.e., sy.301) Sonucunda, Avrupa şehirlerinde yetersiz kanalizayon sistemleri, içme suyuna erişim (yetersizlik-temizlik) sorunları, çöp toplama ve ayrıştırma sorunları ve yeni endüstriyel alanlar sonrası artan kirleticiler ile şehirlerin hijyen sorunları giderek artmıştır. (a.g.e. 301) Bu koşullarda Londra, Paris, Barselona, Viyana, Budapeşte ve daha birçok şehirde kentsel planlama çalışmaları başlatılmıştır. Dönüşüm projelerinin örneği olan Paris'te Haussmann'ın yürüttüğü projeler maddi bir sterilizasyon sebepli başlamış gibi görünmekle birlikte, şehir merkezini anıtsal yapma motivasyonu sebebiyle ayaktakımını merkezden çıkarma fikri taşıdığı düşünülerek, manevi bir sterilizasyon da hedeflediği söylenebilir. Nitekim Zeynep Çelik, seçkin bölge oluşturularak eski yerleşimcilerin bu alanlardan çıkarıldığını belirtir. (Karabaş,2009, aktaran) Böylece bulvarlar "temizlenmiş" olur. (a.g.e.) Ayaktakımını merkezden çıkma ve otoriteyi kentsel tasarım üzerinden güçlendirme gibi emellerin bir sonucu olan Haussmann reformları huzursuzluk yaratmıştır. Prusya işgali sonrası 1871 yılında Paris'te yönetimi ele geçiren ve merkezi hükümetin uzantısı yerel yönetimi şehirden kovan Paris Komünü biraz da bu huzursuzluğun bir neticesidir. Haussmann'ın yok ettiği Paris'e özlemle ve onun reformları sebebiyle şehrin dışına itilenler tarafından şehri geri alma hareketi olarak algılanabilir. (Salcı)

Haussmann, Balzac'ın "Ah Paris! Kim senin bu loş manzaralarına, sokak aralarına sızan gün ışığına, sessiz çıkmaz sokaklarına hayran olmaz ki!" diye anlattığı Paris'i yok ettiği için eleştirilmiştir. (Jordan, 1992, sy.105) Yıkılması gündeme gelen Notre Dame Kilisesi'nin yıkılmadan korunmasına ve restore edilmesine bir başka edebiyatçının eseri sebebiyle karar verilecektir. Victor Hugo, Notre Dame'ı,

"...kendi huzurlu ihtişamıyla son derece uyumlu olan sayısız heykel, kabartma ve oyma kalabalığıyla hiç karışıklık yaratmadan gözler önüne serildiği bu cepheden daha güzel pek az mimarlık eseri olduğu bir gerçektir; adeta büyük bir taş senfoni; kardeşleri olduğu İlyada'lar ve romancero'lar gibi hem bir örnek karmaşık hem de bir bütün oluşturan, bir insanın ve bir halkın devasa eseri; bir devrin bütün güçlerinin katkılarıyla meydana çıkmış, her taşının üstünde sanatçının dehasıyla denetlenen işçinin hayal gücünün yüzlerce biçimde dışa vurulduğu mucizevi ürün; tek sözcükle bir insan yaratısı; ama tıpkı ikili karakterini –çeşitlilik ve ebedilik– çalmış göründüğü ilahî yaratı gibi güçlü ve bereketli..." [33]

[33] Victor Hugo, Notre-Dame'ın Kamburu, 3. Kitap, I, Notre Dame, İsmet Birkan (çev.), Can Yayınları, e-kitap.

diyerek güçlü duygularla ve epik bir dille anlatırken, eserin meydan gelmesinde, ilk taşını koymuş Charlemagne'a ve son taşını koymuş olan Philippe-Auguste'e[34] kadar emeği geçen sayısız kişinin katkısının gözardı edilerek esere reva görülen bozma fikirlerinden üzüntü duyduğunu belirtir. Güçlü bir şey varsa o da insan anılarıdır. Notre-Dame'ın, ortak anıları hatırlatan bir roman yazarı tarafından kurtarılabilmesi, bundandır.

Bir edebi kurmacayla Notre Dame'da hiç yaşanmamış anılarla kendini özdeşleştiren insanlar, binanın şahit olarak kalmasını isterler. Bu büyülü bir olaydır. 2019 yılında kilisenin restorasyonu sırasında çıkan yangın, çoğu insanı, "Hugo'nun eserindeki kilise"nin yıkılacak olması sebebiyle aynı üzüntüde birleştirir.

Aynı dönemlerde Paris'in sterilizasyonuna benzer fikirler İstanbul'da da karşılık buluyordu. Modernizasyon, geniş yollar bulvarlar açılması, anıtların etrafının temizlenmesi gibi fikirlerin konuşulduğu yıllarda Haussman'ın İstanbul'un planını çalıştığı iddia edilmiştir.[35] İddianın gerçekliği bilinmemekle birlikte aynı dönemlerin Avrupa şehirleri ve İstanbul için imar faaliyetleri sebebiyle büyük yıkımlar gördüğü ve şehrin eski halinin yerin altında kaldığı görülebilir.

2.2.2.2.5. Terk

Terkedilmişlik yer yüzü yapılarının yer altı mekanlarına dönüşmesinde önce soyut sonra somut olarak rol oynar. Savaş, doğal kaynakların tükenmesi, insan kaynaklı veya doğal felaketler, kamulaştırma gibi çeşitli sebeplerle terkedilen yerleşim alanlarının hayalet kasabalara dönüşmesi süreci, önce unutulması, sonra yüzyıllar için de yıkıntılara dönüşerek bir toprak katmanı oluşturması şeklide sonuçlanacaktır. Terkedilen bölgelerde bakımsızlık ile köhneleşen yapıların yıkılması, zamanla toprak altında kalmaları olasıdır. Bunun yanında, bir zamanın hareketli, canlı mekanları insan hafızalarından silinerek hiç var olmamışlar gibi unutulurlar ve yaşayanlar dünyası için yer yüzünde olmalarına rağmen görülmezler, ilgisizlik sebebiyle yer altı mekanı gibi olurlar.

---

[34] a.g.e.

[35] Dergâh dergisinin dördüncü sayısında Mimar Mazhar Bey'in "İstanbul'un İmarı ve Eski Eserlerin Muhafazası" başlıklı yazısında Haussmann'ın İstanbul'a davet edildiği ve Ayasofya'dan başlayan bir bulvar yaptırılmak istendiği aktarılır. (Ayvazoğlu, 2011) Bulvarın açılması tarihi ve dini yapıların yıkılmasına sebep olacağı için Abdulaziz tarafından projenin yaptırılmadığı ve Haussmann'ın gönderildiği söylenir. (Ayvazoğlu, 2011) Altınyıldız, 1. Tanzimat sonrasında Haussmann'a İstanbul'un imar planı yaptırıldığını, planın hükümet değişince planın kaybolduğu, II. Abdülhamit zamanında Fransız Nafıa Nezaretinden bulunup tekrar İstanbul'a gönderildiği ancak uygulanamadan kaybolduğu bildirilmektedir. (Altınyıldız, 2006, sy. 186) 1856 Aksaray yangını sonrasında yapılan Yeni mahalle, Paris'teki dönüşüm ile karşılaştırılmış, hatta projede Haussman'ın katkısı olduğu iddia edilmiştir. (Çelik, 2016, sy.71, 226) Çelik, Fazıl Halil Ethem'in Aksaray planını Haussmann'ın yaptığı görüşüne karşı, Osman Nuri Ergin'in herhangi bir kanıt olmadığını belirttiğini aktarır. (a.g.e., sy.226)

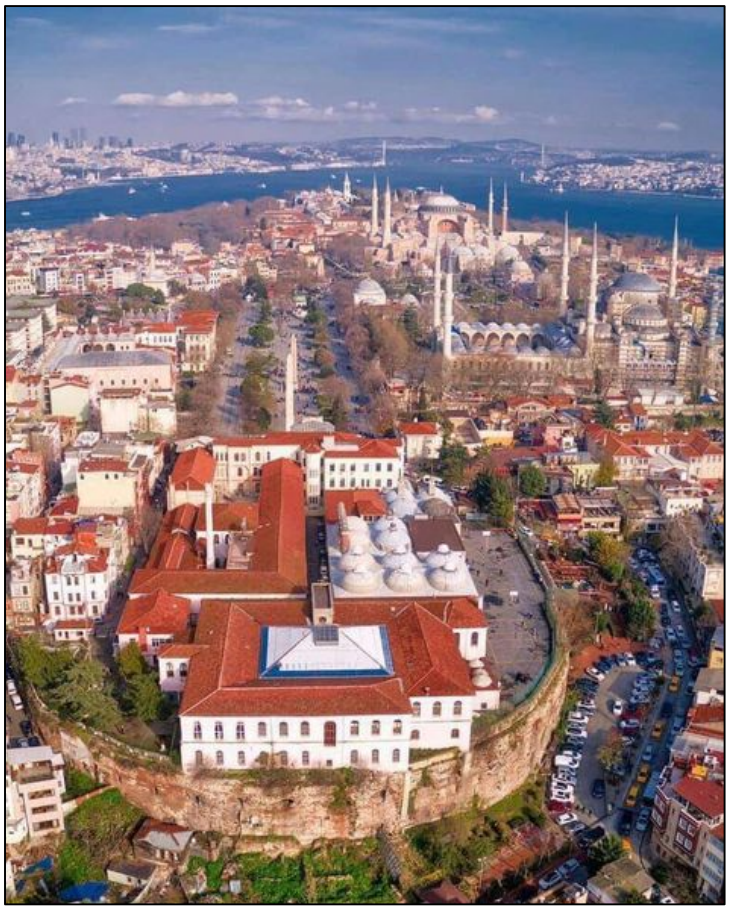
Kıbrıs'ta Maraş mahallesinde yaşananlar böyledir. Savaş öncesi adanın en ünlü tatil bölgesi olan Maraş, 1974 yılında boşaltılmış, savaş sonrası oluşturulan tampon bölgenin bir parçası olarak girişi engellenmiştir. Maraş 46 yıllık unutulmuşluğun ardından 2020 yılı başında tekrar yerleşime açılması için konu hukuki, siyasi ve ekonomik yönleriyle tekrar görüşülmeye başlamıştır. (Sözcü Gazetesi, 16.02.2020)

Benzer bir örnek olarak İngiltere Dorset'te Tyneham köyü, İkinci Dünya Savaşı sırasında hükümet tarafından askeri amaçla kullanılmak üzere kamulaştırılmış, köy halkına 17 Kasım 1943 yılında Savunma Bakanlığından gönderilen bir mektup ile halkın köyü 19 Aralık 1943 tarihine kadar boşaltması istenmiştir. (BBC, 2008) Halk köyü terketmeden önce kilisenin kapısına "Evlerimize ve köyümüze iyi bakın bir gün döneceğiz" yazmış olsalar da köy bu tarihten sonra askeri bölge olarak kalmıştır. (a.g.e.) Terkedilmiş hayalet kasaba görünümündedir.

1944 yılında Fransa'da Nazilerin sivil halkı katlettiği Oradour-sur-Glane köyü bir başka örnektir. Katliamdan geriye sağ kurtulan birkaç kişi kalmış, bölge tamamen terk edilmiştir. Turizme açılması sebebiyle tekrar hatırlanan köy, unutuşun mekanı gibidir.

Çevre felaketleri yerleşimlerin terkedilmesinin sebeplerindendir. Aral Gölü'nün kuruması Moynak kentini yerleşimcisiz bırakmıştır. Çernobil felaketi Ukrayna ve Belarus'ta birçok köy ve kasabanın boşaltılmasına neden olmuştur. Bunun dışında akarsuyun yön değiştirmesi, yerleşimin geçim kaynağı olan maden rezervinin tükenmesi, salgın hastalık, erozyon vb. nedenler yerleşim alanlarının ıssızlaşmasına sebep olan nedenlerdendir.

Mekanlar insanların anılarında yer ettiği sürece varlar. Unutulunca önce zihinsel olarak yeraltında kalırlar, sonra fiziksel bozulma süreci başlayacaktır. Bakımı olmayan mahalin, sahibi olmayan şeyin, işlevi olmayan yerin yok olması sürecin bir parçasıdır. Unutuş, bu anlamda mekanları yer altında bırakan bir başka nedendir. Fiziksel olarak varolmaları ve görünür olmaları unutulmalarına engel olmaz, yoklarmış gibi devam edilir. Sultanahmet Meydanındaki Konstantinopolis'in Hipodromunun parçası Sfendon fiziksel varoluşuna rağmen unutuşa ilginç bir örnektir. Yapının büyük bölümü zemin üstünde olmasına karşın unutulmuş, bir zemin kabul edilerek üzerine lise binası inşa edilmiştir. (Şekil3.20)

Şekil 2. 20 Sfendon kalıntısı üzerinde Sultanahmet Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (Url. 14)

Septimius Severus döneminde M.S. 195-196 inşaatı başlatılan Hipodromun, güneybatısında yapının bir parçası olan Sfendon, inşaat alanının eğimli arazisi sebebiyle yapılan teraslamanın altyapısıdır. (Cantimur ve Diker, 2019, sy.162) Hipodrom inşaatı M.S. 300 yılında tamamlanmıştır. (a.g.e.) En geç bu tarihten beri Sfendon vardır. Atlı araba yarışlarının dışında imparatorun halkla buluştuğu kamusal bir alan da olan Hipodrom pek çok ayaklanmaya da şahit olmuştur. (a.g.e.) 5. yüzyıldaki Nika İsyanı bunlardandır. (a.g.e.) Giderek Hipodromun kullanımının azalması sonrası, Sfendon kapalı sarnıca dönüştürülmüştür. (a.g.e.) Sfendon sarnıcı Patria'da ismi zikredilen sarnıçlardan biridir. (Berger (çev.), 2013, Book 1, sy. 40) 12. yüzyılda araba yarışları sonlandırılmış, Hipodrom bir idam alanı olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Cantimur ve Diker 2019, sy.163) Latin döneminde de büyük yıkım gören alanda Hipodromdan geriye Osmanlı döneminin başladığı 15. yüzyılda Sfendon'un önündeki istinat duvarı kalmıştır. (a.g.e.) Osmanlı döneminde yeni yapılacak inşaatlar için malzeme yatağı olarak görülen Hipodromun parçaları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. (a.g.e.) Bu dönemde arena alanı At Meydanı olarak anılmış ve cirit oyunları vb. çeşitli müsabakalar burada düzenlenmiştir. Alanın çevresine Osmanlı döneminde inşa edilen Sultan Ahmet Külliyesi,

Damat İbrahim Paşa Sarayı gibi yapılarla Hipodrom alanı çevrelenmiştir. 1617 yılında tamamlanan Sultan Ahmet Külliyesine bağlı bir birim olarak Sfendon duvarı üstüne Darüşşifa ve imaret inşa edilmiştir. (a.g.e.) Bunlar 19. Yüzyıl ortasında kamulaştırılır ve yerine bugün Sultan Ahmet Anadolu Mesleki ve Teknik Lisesi olarak kullanılan Dersaadet Sanayi Mektebi 1868 yılında yaptırılmıştır. (a.g.e.)

Bugün Hipodrom'dan geriye kalanlar, arena alanının merkez hattında yer alan spinadaki sütunlar ve dikilitaşlardan üç tanesi ile güneybatısındaki sfendon duvarıdır. 1950'lerde Sultanahmet'te Rüstem Duyuran tarafından yapılan kazılarda, hipodromun oturma birimlerinin bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. (Duyuran, 1957, sy. 77-78) Hipodromun günümüze ulaşan en büyük kalıntısının üzerinde Sultanahmet Anadolu Mesleki ve Teknik Lise bulunmaktadır. "İstanbul'un orta yerinde koca bir duvar"[36] adeta unutulmuş gibidir. Sfendon duvarı ve altyapısı 1999 yılında tescillenmiştir. (Cantimur, 2019 sy. 164) Konstantinopolis şehrinin tiyatroları da tıpkı Hipodrom gibi terk edilmiş ve unutulmuştur.

İstanbul'daki varlığı antik kaynaklardan bilinen tiyatrolar da terk ve sonrasında unutuşa bir başka örnektir. Tarihi Yarımadadaki antik tiyatroların Akropol tepesine yerleştiği düşünülür. (Tezcan, 1989, sy.120) Bunlar, Megaralıları tiyatrosu, Severus Septimius tarafından yapılan Kynegion[37] ve Notitia da geçen Büyük Tiyatro ve Küçük Tiyatro'dur. (a.g.e.) Notitia'da bahsi geçenler I. Konstantinus ile başlayan dönemde mi inşa edilmiş yoksa varolan tiyatroları mı kastetmektedir bilinmemektedir. (a.g.e.) Notitia'da bir de Tarihi Yarımada dışında Galata bölgesinde bir tiyatro olduğundan bahsedilmektedir.

1959 yılında Topkapı Sarayının ikinci avlusunda tiyatro oturma sıraları bulunmuştur. (a.g.e., sy.27) Bu kalıntıların Büyük Tiyatroya ait olduğu düşünülmektedir. (a.g.e., 121) Görüşe göre Büyük Tiyatro Kynegion'a bitişiktir. (a.g.e.) Tiyatroların, Konstantinopolis kentinde pek cazibesi olmadığı, halkın Hipodrom'daki yarışlara daha çok ilgi gösterdiği sanılmaktadır. (a.g.e.) Tiyatroların, Hipodromda (veya Kynegion'da) sergilenen hayvan dövüşlerinin, gladyatör oyunlarının cazibe yitiminde kilisenin büyük rolü olduğu da düşünülmektedir. (Mısırlı, 2019, sy.78) Kilise özellikle tiyatrolara ahlaksız düşünceler ürettiği, şeytani bir iş olduğu gerekçesiyle engel olmuştur. (a.g.e.) Gladyatör oyunları ve hayvan dövüşleri de başlangıçta pagan geleneğin bir ritüeliyken sonrasında imparatorluk oyunlarına dönüşmüştür. (a.g.e.) Kilise bunlara pagan kökenli olmaları ve acımasızlığı körüklemeleri sebebiyle karşı

[36] İfade, Cantimur ve Diker (2019), yayının başlığı (İstanbul'un Orta Yerinde Bir Koca Duvar: Sfendon)'ndan alınmıştır.
[37] Hayvan dövüşlerinin yaptırıldığı yer, I. Konstantinus döneminde yıktırıldığı söylenmektedir. (Tezcan, 1989, sy.123)

çıkmıştır. (a.g.e.) Hristiyan din adamlarının bu tavrı sebebiyle şehrin gösteri mekanlarının terkedildiği düşünülmektedir. (a.g.e.) Konunun bir başka nedeni de mali olarak değerlendirilmiştir. (a.g.e.) Nihayetinde dini, mali veya toplumsal zevklerin değişmesi gibi sebeplerle bu mahaller terkedilmiştir. (a.g.e.)

İnsanların anılarında yer etmeyen mekanların yer altında kalmaları kaçınılmazdır. Şehrin antik tiyatroları da böylece önce zihinsel sonra fiziksel olarak yerin altında kalmışlardır. Halkın ilgi gösterdiği Hipodrom dahi, o günler hiç yaşanmamış gibi, işlevini kaybederek, kişilerin anılarından yok olmuştur. Mekana dair anıları olan son birey de dünyayı terkedince, mekan da ölür ve yerin altında kalır.

Unutulmuş, yok olmuş toprağın altında kalmış yerlerin, kendilerini hatırlatmak için yeryüzünü çeşitli vesilelerle etkilediği de görülmüştür. İngiltere Lincolshire'daki Gainsthrope köyü buna örnektir. İngiltere'nin birçok terkedilmiş köyü izleri hiç kalmayacak şekilde yok olurken Gainsthrope izlerini görünür kılmanın yolunu kalıntıları vasıtasıyla bitkilerin büyüme yönlerini etkileyerek geolifler (yeryüzü çizgileri) oluşturmakta bulmuştur.

Gainsthrope terkedilmeden önce çevresinde en az 44 hektar 19 tarla bulunan bir yerleşim olduğu, ayrıca bir şapel, bir yel değirmeni ve bir köprü bulunduğu bilinmektedir. Köyün neden terkedildiğini ile ilgili net bilgi bulunmamakla birlikte, 1616 yılına kadar çoktan terkedildiği, o tarihe ait bir belgede ne bir çiftlik ne bir ev bulunmadığı geçmektedir. Issız köyün birçok unsuru, çimlenmiş alanda, yükseltilmiş sırtlar ve batık oyuklar gibi toprak üzerinde izler olarak görünmektedir. (English Heritage, Gainsthorpe Medieval Village)

Şekil 2. 21 Gainsthrope (Url. 15)

Tarım mahsullerinin büyüme şekilleri ile oluşturduğu işaretler, hava fotoğraflarını kullanarak gömülü arkeolojik alanları ortaya çıkarmakta bir yöntem olmuştur. Toprağın örttüğü mekanların ipuçları yine toprakta görülmektedir. Gainsthrope köyündeki geolifler (yer çizgileri) Unesco Miras Listesi'ne alınmış Peru'nun ünlü Nazca çizgilerini hatırlatmaktadır. Oysa Nazca çizgileri altındaki kayıp bir arkeolojik varlığı işaret etmemektedir. Sonrasında Erich von Danken gibi fütürsitik yazarlar tarafından dünya dışı varlıklar (uzaylılar) ile ilişkilendirilen Nazca çizgileri insanlar tarafından çok muhtemelen kültürel sebeblerle planlı olarak yapılmışlardır. (Carroll, 2003, sy.21) Nazca çizgileri tamamen kaya yüzeyine çizilmiş çizgilerken, Gainstrope köyündeki izler toprağa gömülmüş eski bir yerleşimini gözler önüne sermektedir. (Şekil 2.14)

Şekil 2. 22 UNESCO Miras lisetesindeki Nazca Çizgileri, Peru (Url. 16)

2.3. DEĞERLENDİRME

Doğal olarak oluşmuş veya tasarlanmış, insanın kullanımı ile mekan olmuş toprak altı yapıları, ihtiyaçların mahiyetine göre çok çeşitli sebeplerle ve insanlık tarihinin başlangıcından bu yana kullanılmıştır. Durağan, dünyada akan yaşama aktif bir katkısı bulunmayan hatıra mekanları olan mezar yapılarından başka, hareketli ve yaşamın devamı için üretilmiş yer altı mekanları da çok ve çeşitlidir. Bunların bir kısmı kentleşmenin gerekliliklerini kentin asli mekanını daraltmadan sağlamak üzere kurulmuş altyapılardır. Toprak altında kentin ihtiyaçlarını bir yerden başka bir yere taşırlar. Su, kanalizasyon atıkları, elektrik altyapıları,

metrolar vb. Tüm bu mekanlar yer altına inşa edilmelerinin ana nedeni olarak korumak ve uzaklaştırmak bağlamında birleşirler. Bunlar, yeryüzüne dönmek üzere, yeryüzünü istenmeyen bir etkenden korumak amacıyla, yeryüzüne bir fayda için yer altındadır. Nihayetinde hepsinin konumlanışı ve hedefi yeryüzüdür.

Dünya tarihinin yer altı mekanlarından takip edilebilir olması çok ilginç ve heyecan vericidir. Beş milyon yıl önce Afrika'da başlayan insanlık tarihi içinde insan ilk mekanını barınmak için yer altında seçmiştir. Dünya'nın kalbi gibi metaforik anlamları olabilecek mağaraları, inanışların sembolleştirildiği kutsal mekanlara dönüşmüştür. Bu anlamda insanın ilk mabedleri yer altında olmuştur. İnsan yaşamı kısa bir döngüdür, hayatın kendisi her daim mevcutken insan tekleri için ölüm her zaman mevcuttur. Döngüsünü tamamlayanlar için mekan yine yer altıdır. Ölüler, onurlandırılacakları işaretçilerle, hayatın başlangıcı toprağa emanet edilirler. Mekanları yine toprak altıdır. Tarım yapmaya başlayan insan yerleşmiş, akarsuların ve su kaynaklarının yanında yer seçtiği yaşam kültürü yerine, akarsu ve su kaynaklarının yerleşim merkezlerine yönlendirildiği bir kültüre geçmiştir. Bunun için yerleşimlere sağlaması gereken sürekli suyu yer altına inşa ettiği yapılarla taşımıştır.

Aletleri yapacağı, güçlendireceği, keskinleştireceği madenleri yer altında bulur. İnsan, yepyeni bir çağı, yer altının değerli materyallerini kullanmasıyla başlatır. Cevherin bulunması, işlenmesine olan rağbet devletlerin kurulmasına, yeni topraklar elde etmelerindeki aşırı hevese, ve nihayetinde şehirlerin imparatorluklara dönüşmelerine sebep olacak ilk kıvılcım olacaktır. Tarihin yavaş ve kararlı ilerlemesi değişir, artık her şey daha hızlı akacaktır. Doğal kaynaklar ve madenler devletlerin güçlerini belirleyen unsurlara dönüşerek, daha çok elde edilmesi için bir yarışa sebep olur. Coğrafi keşifler, sömürge yarışları ve nihayetinde savaşlar işte bu ilk kıvılcımın öngörülemeyen sonuçları olacaktır. Maden ve madeni işleme faaliyetlerini artıran sanayileşme, savaşların boyutlarını değiştirecek, teknolojik ilerlemeler, sivillerin cepheyi aşan savaş yöntemleri –hava saldırıları- sebebiyle şehirlerde korunmalarını elzem hale getirecektir. İnsan bir kez daha yer altına başvuracaktır. Bu kez neden, sığınmaktır. Makineleşme ile iş gücüne ihtiyacın giderek azalması, kırsal yerleşimlerdeki düşüş kentlerin dolmasına yol açmıştır. Kentsel nüfusun artışı sebebiyle kentin çeperlerinin genişlemesi, iş alanlarına kent çevresindeki yerleşim alanlarından (banliyö-suburb) günlük olarak nüfusun taşınmasının gereği, kent alanlarının çoktan dolmuş olması veya değerli projelere ayrılmış olması, artan nüfusun kent içi karayolu ulaşımında trafiği artırması gibi sebeplerle ulaştırma faaliyetlerinin yer altından yürütülmesi gerekmiştir.

Dünya üzerinde mekan kullanımı yer altından başlamış, yer altının kullanımıyla medeniyet yükselmiş, gelişmiş, gelişmişliğin olumsuz etkilerinden yer altına sığınmış, arkeolojnin ilgi alanı olacak şekilde yer altında kalmıştır. En nihayetinde dünya üzerindeki hayat ve tarih, ölümün mekanı olan yer altında sonlanacaktır. Böylece, insanın tarihini, insanın yer altına başvurularından takip etmek mümkün hale gelir.

İnsanın ve insanın ürettiği şeylerin -toplumun, kültürün, devletlerin, şehirlerin, mimarinin- ömrü sınırlıdır. Ömrünü tamamlayan, kalıntısını bırakarak sahneden çekilir. Tarihi süreç içinde, kullanıcısıyla birlikte mekanın kendisi de yerin altında kalır, kullanıcısının ömrü mekanın ömründen daha kısa, mekan için toprak altında kalma daha uzun bir süreç olsa da nihayetinde gerçekleşmektedir. İnsanın yer altı kullanımıyla[38] başlayan insanlık tarihi, yer yüzüne inşa ettiği yapıların ömürlerini tüketmesi, yer altında kalmasıyla ve yeni dönemlerin yeni yapılarının yer yüzüne inşası döngüsüyle devam etmektedir. Kadim şehirler, bildiğimiz bilmediğimiz birçok sebeple dün kullanılırken, bugün göremediğimiz birçok yapıyla doludur. Yer altında kalmışlar, bütünüyle veya kalıntısıyla şehri "o şehir" yapan kollektif çabaya ve hafızaya katkıda bulunmuşlardır.

Edwin Lutyens'in ifadesiyle, "Tarihi öldürsek de cesedinden kurtulmayı başaramayız." Her bir cesedin bıraktığı izler üzerinden yükselen şehirler, izlerin biri olmasa bugün şahit olduğumuz şehir olmayacaklardır.

[38] Barınak olarak mağaraların kullanılması

BÖLÜM 3

3. YER ALTINDAKİ DÜNYA MİRASLARI VE DEĞERLENDİRİLME BİÇİMLERİ

İkinci Dünya Savaşının sonunda, uluslararası barışı korumak misyonuyla 1931 yılında kurulan Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler Örgütü (BM)'ne dönüştürüldü. Kasım 1945'te Birleşmiş Milletler Londra'da bir eğitim ve kültür örgütü kurulması için toplandı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında barış kültürünü somutlaştıracak bir organizasyon oluşturmaya karar veren kırk dört ülkenin temsilcileri yeni organizasyonun misyonunu "insanlığın entelektüel ve ahlaki dayanışmasını" kurmak ve bunu yaparken başka bir dünya savaşının önlemesi olarak belirledi. (Unesco, Unesco in brief - Mission and Mandate) Yeni organizasyon UNESCO, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) 16 Kasım 1945 tarihinde kurulmuştur. Kuruluş sözleşmesini imzalayan 20 ülkeden biri de Türkiye'dir. Sözleşmeyi 20 Mayıs 1946 tarihli ve 4895 sayılı Kanunla kabul etmiş ardından 25 Ağustos 1949 tarihinde UNESCO Türkiye Millî Komisyonu faaliyete geçmiştir. (Karaman ve diğ., 2018, sy.7)

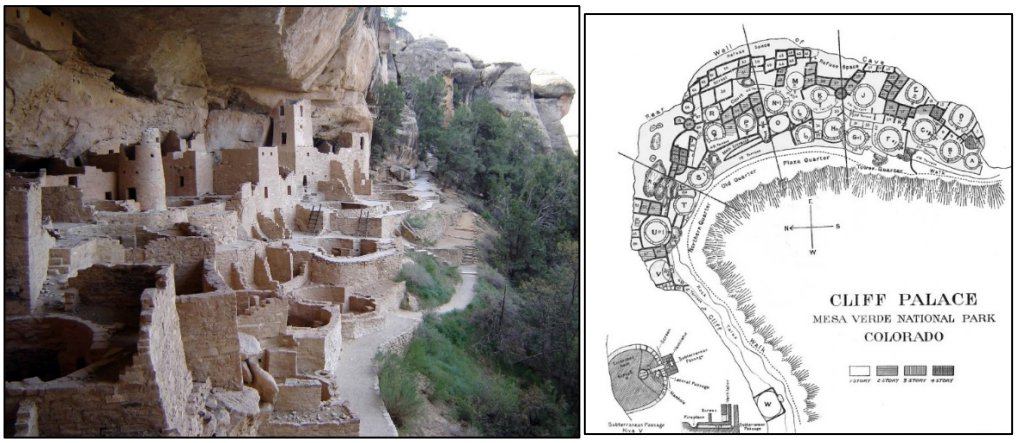
1959'da Asvan Barajının yapımı sonrası sular altında kalacak Abu Simbel tapınağının korunması için Mısır ve Sudan'ın başvurusu ile uluslararası bir kampanya yürüten UNESCO, tapınağın bulunduğu yerden daha yüksek bir alana parça parça taşınarak yeniden birleştirilmesini öngören projeyi hayata geçirmiştir. Bu girişim ve ardından gelen Venedik (İtalya), Moenjodaro (Pakistan) ve Borobodur (Indonesia)'un restorasyonu ile devam etmiştir. (Unesco, Info Kit, sy. 7) Sağlanan uluslararası ortaklık ile insanlık için benzersiz önemde olan doğal ve kültürel mirasların şimdiki ve gelecek nesiller için korunmasının sadece bulunduğu ülke için bir sorumluluk olmayıp, uluslararası toplumun da bir görevi olduğunu fikri öne çıkarılmaktadır. (Slayter, 1983, sy. 138) Bu fikrin bir sonucu olarak, nelerin korunacağının belirlenmesi için, "Dünya Mirası Sözleşmesi" olarak bilinen dünyanın doğal ve kültürel mirasının korunması sözleşmesi, 16 Kasım 1972'de UNESCO'nun Genel Konferansı tarafından kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile, insanlık için olağanüstü bir değer olarak kabul edilen dünya çapında kültürel ve doğal mirasın tanımlanmasını ve korunmasını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. (Unesco, Info Kit, sy. 3)

Sözleşme ile tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki anıtlar, yapı toplulukları ve sitler kültürel mirası sayılmış, estetik ve bilimsel açıdan istisnai evrensel değeri bulunan fiziksel ve biyolojik oluşumlardan müteşekkil doğal anıtlar, jeolojik ve fizyografik oluşumlarla, tükenme tehdidi altında olan bitki ve hayvan türleri, doğal güzellik açısından değerli doğal sitler, doğal miras sayılmışlardır. (Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, 1972) Sözleşme ile sözleşmeye taraf devletlerin kendi topraklarında bulunan ve kültürel miras ve doğal miras tanımları kapsamında listeye girmesi uygun olan varlıkların envanterini mümkün olan en kısa sürede Dünya Mirası Komitesine sunmaları istenmiştir. Böylece Dünya Miras Listesi oluşturulma süreci başlamıştır.

Dünya Miras Listesine dahil olmanın, ülkelerin gelişmişliği, tanınırlığı, güvenliği ve demokratik yapılanmalarıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Listeye giren varlıkların ülkelerinin turizm faaliyetlerine olumlu etki yaptığı gözlenmiştir. Akpınar, ülkelerin kültür ve turizm alanındaki itibarlarının, listedeki varlıklarının sayısıyla paralellik gösterdiğini belirtir. (Akpınar, 2007, sy.82) 1999 yılında National Geographic Traveller'in 50 Places of a Lifetime başlıklı sayısı, ölmeden önce gidilecek yerler listesi oluşturmuştur. Yang ve diğ., bu listenin çoğunun Dünya Miras Alanları olduğunu belirtmekte ve turistlerin rotasında önemli etkisi olduğunu, çok sayıda insanın bu alanları ziyaret ettiğini belirtmektedir. (Yang ve diğ., 2010, sy.829) Yang ve diğ., turistik faaliyetleri arttırarak ülke gelirlerini artırması ve gelişmekte olan ülkelerin miras alanlarının korunmasında yetersiz kalan kaynaklarının uluslararası çapta desteklenmesi sebebiyle ülkelerin Dünya Mirası Listesi'ne girebilmek için yarıştığını söylemektedir. (a.g.e.)

3.1. YER ALTI YAPILARININ DÜNYA KÜLTÜR ENVANTERİNE GİRME SERÜVENİ

Dünya Miras Listesine, ilk kez 1978 yılında 12 adet varlık girmiştir. Bunların 8'i kültürel miras, 4 tanesi doğal mirastır. Listeye ilk giren 12 Miras Alanından biri olan Mesa Verde Ulusal Parkında, Pueblo Kızılderilerinin büyükçe bir kayayı çatı olarak kullanmış yerleşim alanları bulunmaktadır. Bunlardan biri, Cliff Palace dairesel yer altı odaları içermektedir. *Kiva* adı verilen bu yer altı odaları ailelerin konutu olarak kullanılmaktaydı ve ahşap kirişli bir çatısı bulunan kivalar, içinde ocak (ateş çukuru) ve havalandırma şaftı da içermekteydi. (Kilroy-Ewbank) Mesa Verde ulusal parkında barınma amaçlı yer altı mekanlarının dışında su yapıları da bulunmaktadır. Far View Rezervuarı buna örnektir. Zemin kotunun altında büyük bir kiva görünümünde olan Far View Rezarvuarı'nın büyük bir sulama sistemini besleyen bir toplama noktası olduğu düşünülmektedir. (Wright, 2006, sy.61)

Şekil 3. 1 Uçurum Sarayı (Cliff Palace)'nda bulunan dairesel yer altı odaları kivalar (Mug Houses), Mesa Verde (Url. 18)

1978 yılında, envantere girmiş diğer yer altı yapısı, Etiyopya Lalibela'daki 11 monolitik blok kilisedir. Geleneksel yöntemlerin dışında kayaların yontulmasıyla oluşturulmuş, Kiliseler, 12. yüzyılda yeni bir Kudüs inşa etmeyi amaçlayan Kral Lalibela ile ilişkilendirilir. Bütünüyle zemin seviyesinin altında olan bu kiliselerde oluşutulmuş suni zemin kotunun da altında drenaj hendekleri, keşiş hücreleri ve katakomblar bulunmaktadır. (Unesco, Rock-Hewn Churches, Lalibela) Bir diğer yer altı mirası ise, Polonya'da 13. yüzyıldan beri çıkarılan Wieliczka ve Bochnia'da kaya tuz madenleridir. Bu madenler, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar madencilik tekniklerinin gelişimindeki tarihi aşamaları gösteren, Avrupa'daki türünün en eski örneğidir. Her iki madende de yüzlerce kilometre galerileri, tuzdan heykeller ve yer altı şapeli bulunur. Madenlerlerde 19. yüzyıl başından beri yer altı, turizme açılmıştır. (Unesco, Wieliczka and Bochnia Royal Salt Mines) 1978'de listeye giren ilk on iki mirasın ikisinin doğrudan tekil yer altı yapıları olduğu, birinin ise toprak altı evler (kiva) ve yer altı su sistemlerini de içeren bir yerleşim (Cliff Palace, Mesa Verde) olduğu görülmektedir.

Dünya Miras Listesinde birçok arkeolojik alan bulunmaktadır. Üçüncü bölümde yer altı mekanının kapsamını yer altında kalmış olarak genişlettiğimiz için birçok arkeolojik alanı örnek olarak verebileceğimizi düşünmekteyim. Örneğin, 1979'da listeye giren Mısır'da İskenderiye'nin güneybatısında bulunan Abu Mena (Abu Mina), M. S. 296'da ölen Hristiyan şehidi Menas'ın mezarı üzerine inşa edilmiş kutsal kent ve manastır kompleksi 1900'lerin başında yapılan ilk arkeolojik çalışmalara kadar yer altında kalmış bir mekandı. (Ramzy, 2004, sy.93) Bir başka örnek ise, 1974 yılında bir çiftçi tarafından keşfedilene kadar yerin altında olan Terracotta askerlerdir. İlk Çin İmparatorunun mozolesinden 1,5 km uzakta dört büyük oyukta 8.000'den fazla asker, yüzlerce at ve at arabası heykeli gömülüdür. 1987 yılında bu büyük keşif, Dünya Miras Listesi'ne eklenmiştir. (Agnew, 2004, sy.214)

3.2. DÜNYA MİRAS LİSTESİNDE YER ALTI YAPILARININ YOĞUNLUĞU

1978 yılında ilk kez oluşturulmaya başlanan Dünya Miras Listesinde, 2019 yılında listeye eklenen 29 varlık ile birlikte toplam 1121 Miras Alanı bulunmaktadır. Bunlardan 869'u kültürel, 213'ü doğal, 39'u karma mirastır. Miras Listesinde (EK 4.1) bulunan alanlar 3. Bölüm'de yer alan kategoriler çerçevesinde incelenmiştir.

Yöntem olarak, öncelikle Dünya Miras Listesi açıklamaları incelenmiş ve bazı anahtar kelimeler[39] üzerinden aramalar yapılmıştır. Ardından listenin tek tek incelenmesine geçilmiş, miras varlıklarının kısa açıklamaları ve üstün evrensel değer kriterleri irdelenerek yer altı eseri içerip içermediği belirlenmiştir. Şehir olarak Miras Listesine girmiş alanlarda, şehrin kurulmasında bir yer altı yapısına yapılmış bir vurgu[40] varsa dahil edilmiştir. Canlı şehirler oldukları dönemlerde yer yüzeyinin üzerinde olan arkeolojik alanlar, bulunamayacak şekilde toprak altında kalmışlarsa bunlar yerin altında kalmış kategorisine dahil edilmişlerdir. Bugün halen üzerinde yaşayan bir şehrin varlığıyla tarihi boyunca bir katmanlaşmadan bahsediliyorsa bu alanlar palimpsest şehir başlığına eklenmiştir. Çıkan sonuçlar Çizelge 3.1 'de yer aldığı gibi analiz edilmiştir.

Tasarlanmış Mekanlar	**Planlı Mekanlar**	Barınma	25
		Tapınma	16
		Gömü	41
		Su	10
		Maden	21
		Savunma	2
		Ulaştırma	0
		Barınma, Gömü	1
		Barınma, Savunma	1
		Barınma, Tapınma	3
		Barınma, Tapınma, Gömü	1
		Tapınma, Gömü	1
		Su, Maden	2
		Ulaştırma, Barınma	1
		Ulaştırma, Maden	1
		Depo*	1
	Yerin Altında Kalmış	Yerin Altıında Kalmış	13
		Toplam Tasarlanmış Yer altı Mekanı	**140**
Palimpsest Şehir		Palimpsest Şehir	27

Çizelge 3. 1 UNESCO Kültür Mirası Yeraltı Yapı Analizi

[39] "underground", "subterranean", "cave", "catacomb", "necropolis", "mastaba", "bunker", "tumulus", "aqueduct", "subway", "shelter", "tomb", "mining", "mine", "drainage", "reservoir", "hydraulic", "cistern", "burial", "cemetery", "tunnel", "grotto".

[40] Örneğin karez (qanat) sistemleri ile varolan İran şehirleri, Havari Petrus'un mezarı üzerine kurulan Vatikan şehri ya da madencilik faaliyeti sebebiyle kurulmuş şehirler gibi.

Yapılan bu çalışma sonucunda 140 kültür varlığının yer altı mekanı (planlı yer altı mekanları veya yer altında kalmış mekan) olduğu görülmüştür. Doğal miraslar, yer altı alanları barındırmalarına rağmen insan yerleşimi olmadıkları gerekçesiyle yer altı mekanı olarak adlandırılamayağı için incelemeye dahil edilmemiştir. Buna göre yer altı mekanı (140 adet), toplam kültür mirası ve karma miras envanterin (908 adet) %15'idir. Bunun haricinde palimpsest şehir olarak adlandırabileceğimiz 27 miras ayrıca çizelgede listelenmiştir. (EK- 4.2)

İşlevlerine göre incelendiğinde Miras Listesinde bulunan bazı envanterlerin birkaç işlevde birden yer aldığı görülür. Bu sebeple toplam planlı yer altı mekanı sayısı 127 iken (Toplam tasarlanmış yer altı mekanı 140 – Yerin altında kalmış 13), işlevler toplamı 139 olmuştur. Bunlar 4.2'de görüldüğü gibidir. Barınma 32, Tapınma 21, Gömü 44, Su 12, Maden 24, Savunma 3, Ulaştırma 2 adettir. Ayrıca Bölüm 3'de bir başlık olarak incelenmemiş ancak başka bir başlığa da dahil edilememiş Fransa'da yer alan Champagne Yamaçları, Evler ve Mahzenler [Champagne Hillsides, Houses and Cellars] adlı kültür mirası, şarap mahzenleri depo olarak değerlendirilmiştir. (Çizelge 4.2)

Barınma	**32**
Barınma	25
Barınma, Gömü	1
Barınma, Tapınma	3
Barınma, Savunma	1
Barınma, Tapınma, Gömü	1
Ulaştırma, Barınma	1

Tapınma	**21**
Tapınma	16
Tapınma, Gömü	1
Barınma, Tapınma	3
Barınma, Tapınma, Gömü	1

Gömü	**44**
Gömü	41
Barınma, Gömü	1
Tapınma, Gömü	1
Barınma, Tapınma, Gömü	1

Su	**12**
Su	10
Su, Maden	2

Maden	**24**
Maden	21
Ulaştırma, Maden	1
Su, Maden	2

Savunma	**3**
Savunma	2
Barınma, Savunma	1

Ulaştırma	**2**
Ulaştırma	0
Ulaştırma, Barınma	1
Ulaştırma, Maden	1

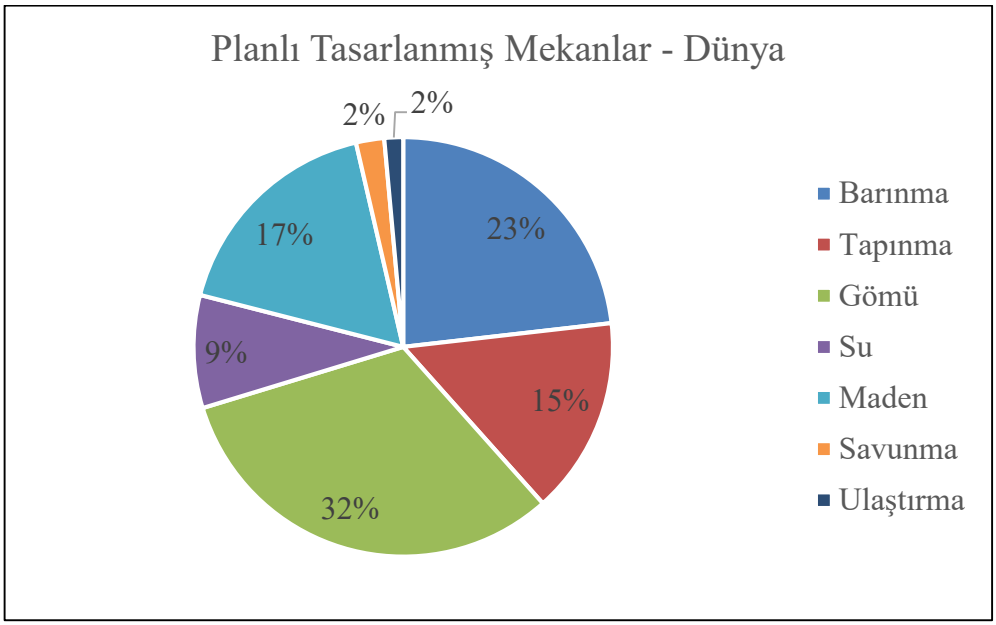
Depo*	**1**

Çizelge 3. 2 İşlevlerine Göre Dünya Miras Listesindeki Planlı Yer altı Mekanları

Şekil 3. 2 Champagne mahzenleri (Jolyot, 2015)(Url. 19)

Unesco Listesinde yer alan 1121 kültür varlığı incelendiğinde bunlardan 138 planlı mekan (Depo işlevli mahal hariç) işlevi olan envanter tespit edilmiştir. Bu envanterlerin kullanım amaçları dikkate alındığında yer altı yapısı olarak Çizelge 3.3'de yer aldığı gibi en fazla Gömü (%32) işlevinde kullanıldıkları belirlenmiştir. Planlı yer altı yapılarının Gömü olarak kullanılmasını sırasıyla Barınma (%23), Ulaştırma (%17), Tapınma (%15) ve Su (%9) takip etmektedir.

Çizelge 3. 3 İşlevlerine göre Dünya Miras Listesindeki Planlı Yer Altı Mekanları'nın yüzdesi

Barınma işlevi olan 32 yer altı mekanının büyük bir çoğunluğu prehistorik dönemde kullanılmış mağaralar oluşturmaktadır. İnsan varlığı, alet buluntusundan ve mağara duvar resimleriyle belgelenmektedir. 3.3 milyon yıl öncesine uzanan Güney Afrika'daki İnsanlığın Beşiği olarak adlandırılan -Sterkfontein, Swartkrans, Kromdraai ve Environs İnsan Fosil Bölgesi- ve Makapan Vadisinde bulunan mağaralar insanın yer altı mekanı olarak kullanımının bilinen en eski örnekleridir. Bu bölge "Fossil Hominid Sites of South Africa" adıyla 1999 yılında Dünya Miras Listesine alınmıştır. İsrail'de, Carmel Dağı'ndaki İnsan Evrimi Sitleri: Nahal Me'arot ve el-Mughara Vadisi Mağaralarında 500.000 yıl öncesine ulaşan kültürler tespit edilmiştir. Malezya Lenggong Vadisi'nin Arkeolojik Mirası Plaeolitik çağa uzanan 2 milyon yıllık açık hava ve mağara sitlerinde alet buluntusu içerir. Avrupa'nın ünlü mağara sitleri İspanya'daki Sierra de Atapuerca mağaraları, Altamira Mağarası ve Fransa'da Chauvet ve Lascaux mağaraları barınak olarak kullanılan Dünya Miras alanlarındandır.

Türkiye Göreme Milli Parkında doğal aşındırmalarla oyulmuş peribacaları barınak olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bu Miras Alanı Kaymaklı ve Derinkuyu yer altı şehirlerini de kapsamaktadır. Yer altı şehirleri sığınak amaçlı kullanılmıştır. 1985 yılında karma miras olarak envantere giren "Göreme Millî Parkı ve Kapadokyanın Kayalık Bölümleri" hem barınma hem savunma işlevlerini içermektedir. Yüzey üstü peribacası oluşumu ve mekan olarak kullanımı ayrıca büyük bir genişlikte ve ağ gibi birleştirilmiş yer altı şehirleri eşsiz, dünyada başka örneği olmayan bir mirastır.

Tapınma için kullanılan yer altı mekanlarının çoğu, kayaya oyulmuş tapınaklar, keşiş hücreleri ve kaya mezarlardır. Bunlara örnekleri geniş bir coğrafyada bulabiliriz. Ermenistan'da, kısmen bitişiğindeki dağa oyulmuş Geğard Manastırı, Hindistan'da antik manastırlar ve ibadet mekanları içeren Ajanta Mağaraları, yine Hindistan'da Tanrı Şiva'ya adanmış kaya oyma tapınaklar Elephanta Mağaraları ve Mahabalipuram mağara tapınak mandapamlar, Çin'de Budist yer altı mabedleri, Mogao Mağaraları ve Yungang Mağaraları, Sri Lanka'da Dambulla Mağara Tapınağı, kayaya oyulmuş tapınaklara örnektir. Ürdün'de El-Mağtas İsa peygamberin vaftiz olduğu alan olarak inanılmakta ve kutsal kabul edilmektedir. Bu bölgede bulunan çok sayıda keşiş mağarası, yer altı tapınma işleviyle kullanılmaktadır. Kırgızistan Süleyman Dağı'ndaki petroglifli (kaya resimleri) mağaraların ve Lesoto ve Güney Afrika sınırları içindeki Maloti-Drakensberg Park'ındaki mağaralar ve kaya barınaklardaki resimlerin ibadet ile ilgisi olduğu düşünülmektedir. Tüm bunların dışında envanter listesindeki en ilginç yer altı tapınak yapısı, Etiyopya Lalibela'da bulunan 11 adet yer altı kilisesidir. 1978

yılında Dünya Miras Alanı olarak ilan edilen ilk yerlerdendir. Bu 11 kilisenin her biri zemin kotunun altında yeni bir zemin oluşturarak inşa edilmiştir.

Yer altı mekanı en çok gömü işleviyle kullanılmıştır. Miras Listesinde bulunan gömü yapılarının bir kısmı doğrudan kabir, mozole, tümülüs, hipoje, kofun (Japon mezar höyükleri), kurgan gibi tekil yapılar olarak envantere girmiştir. Hindistan'daki Hümayun Türbesi tekil gömü yapısına örnektir. Türbede, zemin kotunda bir kenotaf, kenotafın tam altına gelecek şekilde yer altı mezar odasında Babür İmparatoru Hümâyun Şah'ın mezarı bulunmaktadır. Gömü başlığının en büyüleyici mirası hiç şüphesiz, ilk Çin imparatorunun anıt mezarı ve bu mezarı koruyan terra cotta ordudur.

Gömü alanlarının bir bölümü Miras Listesine mezarlık alanları, nekropolisler gibi yapılar topluluğu olarak listeye dahil edilmiştir. Doğrudan gömü yapısının miras olarak belirlenmediği, ancak miras eserinin ortaya çıkışında başlangıç noktası olan mezarlar da gömü listesine dahil edilmiştir. Bunların en önemlisi Miras Listesinde bulunan Vatikan'ın etrafında kurulduğu St. Peter Bazilikasının altındaki Havari Petrus'un mezarıdır. Petrus'un mezarına ve mezarın üzerinde inşa edilen, şehrin merkezi bazilikaya envanterin açıklamasında UNESCO tarafından da atıf yapılmıştır. Bunun dışında Hristiyan şehit Menas'ın mezarı üzerine kurulmuş manastır "Abu Mena" ve St Francis-Xavier'in mezarı üzerine kurulmuş Goa'daki önemli kiliselerden Bom Jesus kilisesi41 bir başka örnektir.

Gömü başlığına dahil edilmiş iki envanter ise gömü işlevi yanında barınma ya da tapınma işlevleri de bulunan karma komplekslerdir. Ermenistan'da bulunan Miras Listesine 2000 yılında giren Geğard Manastırı ve Yukarı Azat Vadisi[42] kayaya oyulmuş kiliseler, keşiş hücreleri ve mezarlar içerir. 2004 yılında Miras Alanı ilan edilen Kazakistan Tamgalı bölgesi,43 ise petroglifleri (kaya resimleri) ile ünlüdür. Bu bölgede bulunan mezarlar, toprak höyükler (kurganlar), sunaklar ile Bronz Çağından beri karma işlevli olarak kullanıldığı görülmektedir.

Su yapısı olarak işlevlendirilmiş yer altı mekanlarından Yunanistan'da bulunan, Eupalinos su tüneli, dünyada iki ucundan kazılmaya başlanan ikinci tüneldir. İlki Kudüs'te bulunan, Siloam Tüneli'dir. (Frumkin ve Shimron, 2006) Dünya Miras Listesine, İran'dan yer altı su sistemleri ve bu sistemlerin sayesinde kurulmuş şehirlerden dört envanter girmiştir.

[41] "Churches and Convents of Goa" adıyla Miras Listesine girmiştir. (1986)
[42] "Monastery of Geghard and the Upper Azat Valley" adıyla Miras Listesine girmiştir. (2000)
[43] "Petroglyphs within the Archaeological Landscape of Tamgaly" adıyla Miras Listesine girmiştir. (2004)

Bunlar, Bam ve Kültürel Manzarası, Şuşter Tarihi Su Sistemi, İran Kehrizi, Tarihi Yezd Şehri'dir. Maden ve su işlevlerinin birlikte olduğu Almanya Rammelsberg Madenleri, Tarihi Goslar Şehri ve Yukarı Harz Su Yönetimi Sistemi adıyla listeye giren kompleks hem gümüş, bakır ve kurşun madeninin çıkarıldığı yer altı Rammelsberg maden ocaklarını hem de yer altı ve yer üstü bileşenleriyle su sistemini içerir. Ayrıca bu su sistemi maden çıkarılmasında hidrolik güç olarak da kullanılmaktadır. Polonya'daki Tarnowskie Góry kurşun, gümüş ve çinko madeninde ise, yer altı hem madencilik faaliyetleri hem de bu faaliyetleri sıkıntıya sokabilecek yer altı suyunun yüzeye pompalanması ve hem endüstri hem de kasabada kullanılması ile iki yönlü bir mekandır. Portekiz Müstahkem Şehri Mazagan (El Jadida), Portekiz Sarnıcının da içinde bulunduğu simgesel yapılarla miras envanterine 2004 yılında girmiştir. Sarnıç, tepesindeki oculustan içeri yansıyan ışıkların zemindeki su ile ortaya çıkardığı ilginç atmosfer sebebiyle, Orson Welles'in Othello filminde mekan olarak kullanılmıştır. (Atlas Obscura, Portuguese Cistern of El Jadida)

Şekil 3. 3 El Jadida Portekiz sarnıcı, Orson Welles'in Othello'sundan bir sahne

(Url. 20)(Url. 21)

Dünya Miras Listesine girmiş 24 adet mirasın madencilik ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Bunlardan 2 tanesi maden faaliyeti ile birlikte su ve ulaştırma gibi başka işlevlerle de öne çıkmıştır. Listeye giren miras alanları arasından en eski tarihli olanlar Polonya Krzemionki'deki ve Belçika Spiennes'deki çakmaktaşı madenleridir. Her ikisi de Neolitik Çağa uzanır. Burkina Faso'da ise M.Ö. 8.yüzyıla kadar uzanan demir madeni siti ve maden eritmek için kurulan fırınlar 2019 yılında Dünya Mirası ilan edilmiştir. Maden alanında, Miras Listesine, en çok varlık 3 yer altı yapısı ile Polonya'dan girmiştir.

Maden faaliyeti sebebiyle kurulmuş ve gelişmiş şehirler de Miras Alanı sayılmıştır. Şili Sewell Madencilik Kasabası bunun bir örneğidir. Yerleşim, 1905 yılında dünyanın en büyük yer altı bakır madeni El Teniente'de çalışan maden işçileri için kurulmuştur. Şirket

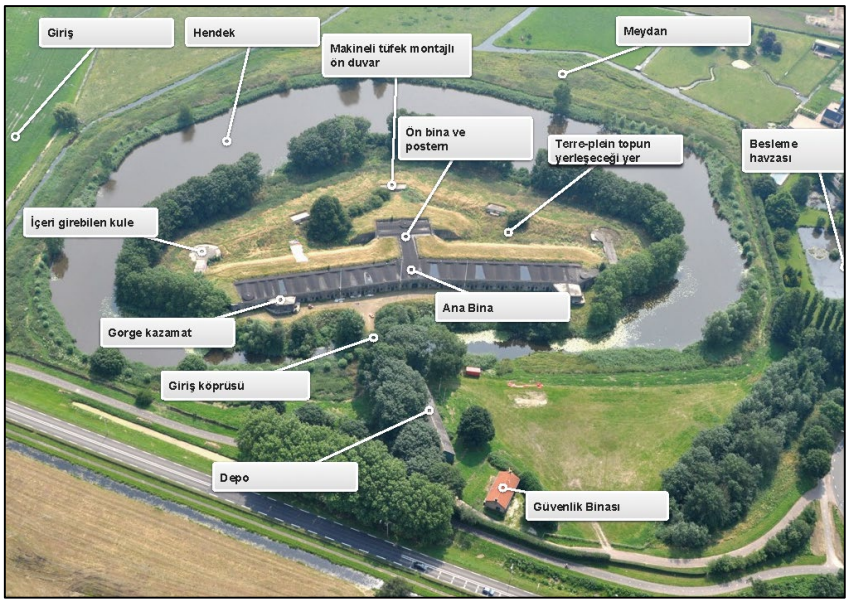
kasabalarının önemli bir örneğidir. Şirket, işçilerini Rancagua'ya taşımanın daha verimli olduğuna karar verdikten sonra 1970'lerde nüfusunu kaybetmiştir. 2019 yılında Miras Listesine eklenen Endonezya'nın Ombilin Kömür Madenciliği Mirası, kömürün çıkarılması işlenmesi, taşınması ve sevkiyatını sağlayan entegre bir sistem olarak inşa edilmiştir.

Şekil 3. 4 Ombilin Kömür madeni, Sawahlunto Endonezya (Url. 22)

Bolivya'daki, Potosí şehri, ve Brezilya'daki Ouro Preto tarihi kenti, Goias kasabası, Çekya'daki Kutna Hora madencilik sebebiyle kurulmuş ve gelişmiş şehirlerdir. Fransa'da bulunan Arc-et-Senans Kraliyet Tuz Madeni 13.yüzyıldan beri yer altı galerilerinde yapılan faaliyetlerde hidrolik pompalardan yararlanılmaktadır. Fransa Nord-Pas-de-Calais Madencilik Havzası, Almanya Essen'deki Zollverein Madeni, Belçika Valon Bölgesi'ndeki ana maden sahaları 18., 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa'nın yükselen sanayileşme ivmesine hizmet etmiş ve bir dönem için olmazsa olmaz haline gelmiş kömür çıkartma noktalarıdır. Bu sahalar maden kuyuları, kömür işleme tesisleri, işçi yerleşkeleriyle ekonomik ve üretim dönüşümünün toplumsal dönüşümle birleştiği ve açığa çıktığı, kompleks bir işlik, sosyal yaşam ve yerleşimleri kapsamaktadır. Bu özellikleriyle Dünya Miras Alanı sayılmıştır. (sırasıyla, 2012, 2001,2012 yıllarında)

Dünya Miras Listesinde savunma işlevli üç yer altı yapısına rastlanmıştır. Bunlardan, ilki Amsterdam'ın Savunma Hattı (Stelling van Amsterdam)'dır. Amsterdam'ın Savunma Hattı, 1881 ve 1914 yılları arasında inşa edilmiş Hollanda'nın başkenti etrafında 135 kilometre uzunluğunda bir savunma halkasıdır. (Ros, 2014, sy. 2) Bu uzun hat düşmandan doğal peyzajı kullanarak gizlenmiştir. Toprakla örtülmüş ve toprak altı yapılar içerir. (Şekil 3. 5)

Şekil 3. 5 Uithoorn yakınlarındaki bir tahkimat kompleksinin bileşenleri, Amsterdam savunma hattı, Hollanda (Ros ve Senger, 2014, sy.30)

Şekil 3. 6 Aalsmeer yakınlarındaki bir tahkimattaki yer altı savunma yapısı, Hollanda (Url. 23)

Diğer iki savunma işlevli yapılar Türkiye'den listeye girmiştir. İlki, Göreme Milli Parkıdır. İncelemede Göreme Milli Parkı, barınma ve savunma işlevi olarak işaretlenmiştir. Göreme Milli Parkı'nda bulunan Kaymaklı ve Derinkuyu yer altı şehirlerinin aynı zamanda sığınak olarak kullanıldığı bilinmektedir. Sonuncusu ise Hitit başkenti Hattuşa şehrinde bulunan Yerkapı'dır. Yerkapı Hattuşa şehrine gizli bir yer altı girişidir. Bunlara, bir sonraki bölümde (4.c) tekrar değinilecektir.

Listede, yer altı ulaştırma mekanları azınlıktadır. İki örneğine rastlanan ulaştırma yapıların aynı anda başka işlevleri de bulunmaktadır. Libya'nın tarihi Gadames şehrindeki yer altı sokakları bir örnektir. Şehirde çatılar birleşik yapılarak üstlerinde şehrin kadınları için bir

yürüme alanı ve teraslar oluşurulmuştur. İkincil bir sokak olarak (kadınlar tarafından) kullanılan çatı yolların altında ise yer altı sokakları bulunmaktadır. (Şekil 3.7)

Şekil 3. 7 Gadames şehri yer altı sokakları, çatı yolları kadınlar için, Libya (Url. 24)(Url. 25)

Meksika'da gümüş madenleri sebebiyle kurulmuş ve gelişmiş bir şehir olan Guanajuato şehrinde yer üstündeki sıkışık alan sebebiyle yer altı sokakları oluşturulmuştur. Bugün şehrin karayolu ulaşımı büyük çoğunlukla yer altı tünellerinden sağlanmaktadır. (Şekil 3.8)

Şekil 3. 8 Gunajuato yer altı tünelleri, Meksika (Url. 26)

3.3. DÜNYA MİRASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ YER ALTI YAPILARI

1972 yılında Paris'te toplanan UNESCO'nun 16. Genel Konferansında 16 Kasım tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme kabul edilmiştir. Türkiye sözleşmeye 1983 tarihinde resmen taraf olmuştur. Dünya Miras Listesinde Türkiye'den 18 varlık bulunmaktadır. (EK 4.3) Bunlardan, 16'sı kültürel, 2'si karma mirastır.

Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası, İstanbul'un Tarihi Alanları, Göreme Millî Parkı ve Kapadokya, Hattuşa, Nemrut Dağı, Hieropolis-Pamukkale, Xanthos-Letoon, Safranbolu Şehri, Truva Arkeolojik Alanı, Edirne Selimiye Camisi ve Külliyesi, Çatalhöyük, Bursa ve Cumalıkızık, Bergama, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri, Efes, Ani Arkeolojik Alanı, Aphrodisias, Göbekli Tepe Türkiye'deki Dünya Miras alanlarıdır. (Çizelge 3.5)

Listeye girmiş envanterden, Derinkuyu ve Kaymaklı yer altı şehirlerinin bulunduğu Göreme-Kapadokya, Yer Kapı sebebiyle Hattuşa, Antiochos tümülüsü sebebiyle Nemrut Dağı,

Xanthos kaya mezarları sebebiyle Xanthos-Letoon, kuzey ve güney nekropolleri sebebiyle Hieropolis-Pamukkale, evlerin çatıdan girişli olduğu Çatalhöyük Neolitik Alanı, Ashab-ı Kehf mağarası sebebiyle Efes, yer altı mekanlarına sahip miras alanlarıdır. Göbekli Tepe ise yerin altında kalmış kategorisine dahil edilmiştir.

Türkiye'deki veriler detaylandırıldığında Miras Listesine girmiş 18 varlıktan 8 adedinin planlı yer altı mekanı olduğu veya yer altı mekanı içerdiği, birinin yerin altında kalmış mekan olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Türkiye'deki miras alanlarının %50'si yer altı mekanı içeren alanlardır. Ayrıca Miras Listesinde bulunan İstanbul'un tarihi alanları palimpsest şehir olarak belirtilmiştir. Hatta İstanbul, bu tez kapsamında kullanılan palimpsest şehir kategorisinin ilhamıdır.

Miras Alanı Adı	**Bulunduğu Şehir**	**Listeye Giriş Yılı**	**Tür**
Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası	Sivas	1985	Kültürel
İstanbul'un Tarihi Alanları	İstanbul	1985	Kültürel
Göreme Millî Parkı ve Kapadokya	Nevşehir	1985	Karma
Hattuşa: Hitit Başkenti	Çorum	1986	Kültürel
Nemrut Dağı	Adıyaman	1987	Kültürel
Hieropolis-Pamukkale	Denizli	1988	Karma
Xanthos-Letoon	Antalya-Muğla	1988	Kültürel
Safranbolu Şehri	Karabük	1994	Kültürel
Truva Arkeolojik Alanı	Çanakkale	1998	Kültürel
Edirne Selimiye Camisi ve Külliyesi	Edirne	2011	Kültürel
Çatalhöyük Neolitik Alanı	Konya	2012	Kültürel
Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu	Bursa	2014	Kültürel
Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı	İzmir	2014	Kültürel
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı	Diyarbakır	2015	Kültürel
Efes	İzmir	2015	Kültürel
Ani Arkeolojik Alanı	Kars	2016	Kültürel
Aphrodisias	Aydın	2017	Kültürel
Göbekli Tepe	Şanlıurfa	2018	Kültürel

Çizelge 3. 4 UNESCO Dünya Miras Listesi Türkiye Envanteri [44]

[44] UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde Türkiye http://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi

Tasarlanmış Mekanlar			
Planlı	8	Barınma	2
		Tapınma	1
		Gömü	4
		Su	0
		Maden	0
		Savunma	1
		Ulaştırma	0
Yerin Altında Kalmış	1	Yerin Altında Kalmış	1

Çizelge 3. 5 Türkiye'deki Dünya Miras alanlarının yer altı mekanı kategorilerine göre dağılımı

Kalkolitik dönemden beri devamlı yerleşim yeri olan Göreme-Kapadokya, coğrafi komşusu Hasan ve Erciyes Dağı'nın patlaması sonucu ortaya çıkan tüfler su ve rüzgar gibi fiziksel etkilere binlerce yıl süreyle maruz kalarak insanoğlunun yerleşebileceği jeolojik yapıya bürünerek doğal olarak ortaya çıkan veya oyularak yapılan barınma, keşiş hücresi, kilise fonksiyonlarında mağaralar insanlara yaşam alanı olmuştur. (Kültür Portalı) Ayrıca bu bölgede yer altına oyularak kurulmuş Derinkuyu ve Kaymaklı gibi yer altı şehirleri vardır.

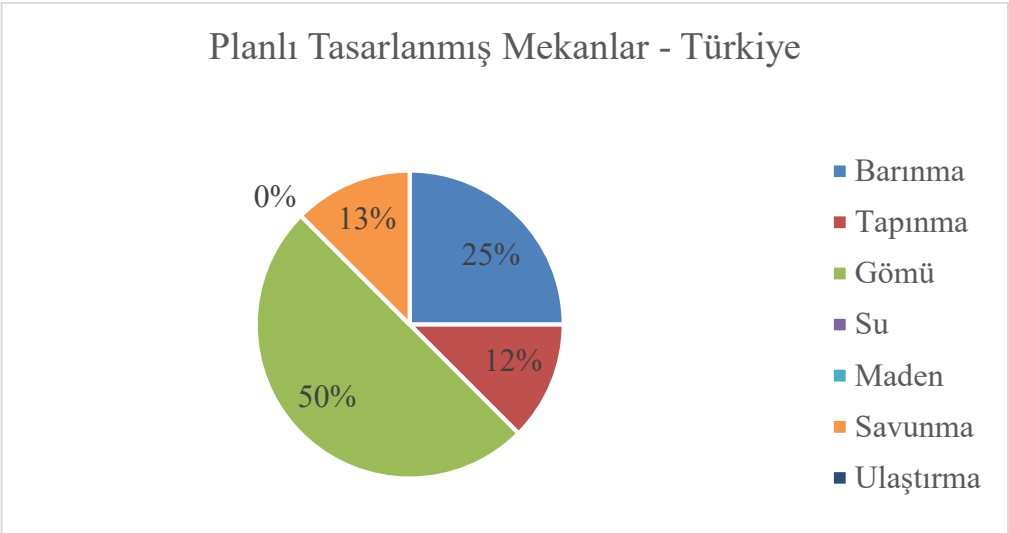
Hattuşa tarihteki ilk sistemli devlet olduğu düşünülen Hititlerin başkentidir. Yaklaşık beş bin yıllık olduğu tahmin edilen tarihiyle birlikte ülkemizin önemli örenyerlerinden biridir.(Kahraman, 2018, sy.53) Hattuşa'ya giriş için birçok sanat eseri değerinde kapı bulunmaktadır ancak tez kapsamında bu kapılardan yer altında kalması sebebiyle Yerkapı önem kazanmaktadır. Yerkapı 15 metre yükseklik, 250 metre uzunluk ve 80 metre genişliğinde korunarak günümüze kadar ulaşmış içine halen girilebilen, girişte kapı yanında sfenkslerin bulunduğu ve benzer şekilde 12 adet farklı tünelden en iyi korunanıdır. (Karaman ve diğ., 2018, sy.62-63) Yerkapı'nın iki yanında merdivenler bulunması sebebiyle savunma amacıyla yapılmadığı, gösteriş ön planda olduğu fikirleri olsa da tam olarak hangi amaçla yapıldığı konusunda netleşmiş kanı bulunmamaktadır. (a.g.e, sy.63) Diğer kapılardan (Aslanlı kapı, Kral kapısı vb.) farkı Yerkapı'nın bir gizli giriş olduğu fikri daha uygun bulunmuştur. Bu sebeple savunma kategorisine dahil edilmiştir.

Şekil 3. 9 Derinkuyu yer altı şehri, Göreme [1](sağda), Yer kapı Hattuşa [2](solda) (Url. 27) (Url. 28)

Adıyaman'ın Kahta ilçesinde bulunan Nemrud Dağı'nda doğu ve batısında iki terasın yer aldığı bir tümülüse sahiptir. I. Antiochos tarafından yaptırılan bu tümülüsün teraslarında dört tanrı ve kralın kendisini içeren beş heykel ve halen keşfedilememiş olsa da içinde bulunduğu düşünülen mezar odası bulunmaktadır. (Versluys, 2017, sy.16-17) Gömü listesine dahil edilmiştir.

Ayrıca, Troya Antik Kenti, Bergama çok katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Efes ve Aphrodisias kısmen yerin altında kalmış arkeolojik alanlardır. Tamamen gömülmüş yer üstü yapılarını yerin altında kalmış başlığında incelediğimiz için bu dört arkeolojik alanı bu başlığına alamadık. Ancak Bergama tümülüsleri ve Efes Ashab-ı Kehf mağarası sebebiyle yer altı envanteri içermesi bakımından gömü ve tapınma listelerine dahil oldu. Göbeklitepe ise arkeolojik keşiflerle ortaya çıkarılana kadar tamamen yerin altıdaydı. Alanın bir tapınak kompleksi olduğu ve insanlar tarafından planlı olarak gömüldüğü sanılmaktadır. Alan yerin altında kalmış yapılar başlığına dahil edilmiştir.

Çizelge 3. 6 Yer altı mekanı kategorilerinin yüzdelik dağılımı

UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan alanlara ek olarak, liste için önerilen ancak adaylık süreci henüz tamamlanmamış devam eden anıtlar ve alanlar için Geçici Liste (Tentative List) bulunmaktadır. Türkiye'den 73 kültürel, 2 karma ve 3 doğal olmak üzere toplam 78 alan bu listededir. (EK 4.4)

Geçici listede bulunan yer altı envanteri aşağıdaki çizelgede belirtilmiştir. Buna göre, 78 envanterin, 23 adedi yer altı yapısı içermekte ya da yerin altıda kalmıştır. (Çizelge 3.7) Geçici listedeki toplam varlık sayısına göre yer altı mekanı oranı %29.4'tür.

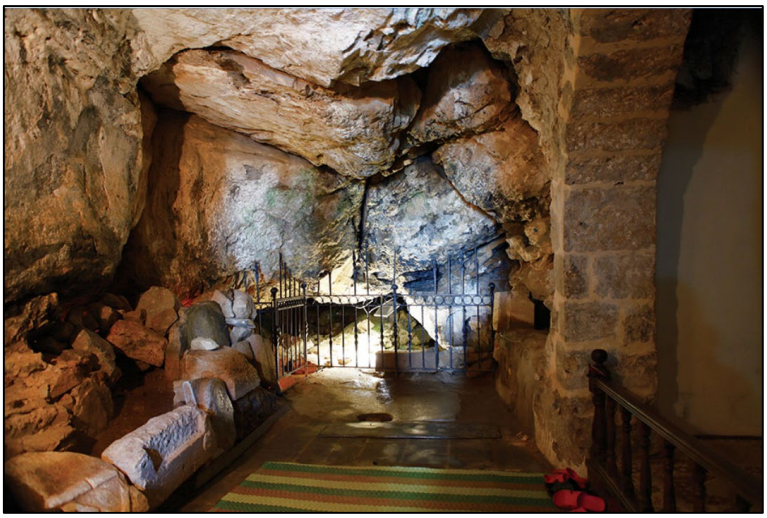
UNESCO Geçici Listesi'ne Türkiye'den girmiş olan yer altı yapıları Çizelge 3.8'de gösterildiği gibi işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. 9 yapının Gömü, 5 yapının Su, 2 yapının Tapınma, 2 yapının Barınma ve 1 yapının Savunma işlevlerinde olduğu tespit edilmiştir.

Planlı	22	Barınma	2
		Tapınma	2
		Gömü	9
		Su	7
		Maden	0
		Savunma	2
		Ulaştırma	0
Yerin Altında Kalmış	1	Yerin Altında Kalmış	1

Çizelge 3. 7 Türkiye'nin Dünya Miras Geçici listedeki envanterinin yer altı mekanları kategorilerine göre dağılımı

Geçici listede barınma işlevine sahip Ashab-ı Kehf Külliyesi ve Karain Mağarası bulunmaktadır. Ashab-ı Kehf külliyesi birçok farklı kültürde anlatısı geçen Yedi Uyurlar Mağarasını[45] da içeren dini bir komplekstir. Karain ise Antalya'da üstüste yığılmış tarihi katmanlarıyla birçok odadan oluşan bir mağaradır.

[45] Ashab-ı Kehf'in Hıristiyan inancına göre 7 kişi oldukları düşünülmektedir. Bu sebeple "yedi uyurlar" olarak adlandırılmaktadır. Dünya'da Ashab-ı Kehf Mağarası olarak anılan 25 farklı yer bulunmaktadır. (Çetin ve Kaymaz, 2013, sy.1173) Türkiye'de ise 4 mekan Ashab-ı Kehf Mağarası olarak anılmaktadır. Bunlar, Mersin Tarsus, Kahramanmaraş Afşin, İzmir Efes, Diyarbakır Lice'dir. (a.g.e.) Bu anlatının farklı kültürlerde yer bulması sebebiyle birçok halk tarafından mağaranın bölgelerinde olduğunu iddia edilmiştir.

Şekil 3. 10 Ashab-ı Kehf mağarası, Afşin(Url. 29)

Şekil 3. 11 Karain mağarası, Antalya (Url. 30)

Sümela manastırının ilk kuruluşu rivayetlere göre iki Hristiyan keşişin Trabzon'a gelmesiyle başlamaktadır. (KTB, Trabzon) Trabzon'a gelen iki keşiş beraberlerinde getirdikleri St.Luke'un yaptığı İsa'yı ve Meryem'i tasvir eden tablo yardımıyla bir tapınak inşa etmek istemektedirler. (a.g.e) Yapmış oldukları araştırmalar neticesinde Maçka'da Kora dağlarının dik yamaçlarında iki odalı bir mağaya M.S. 385 yılında yerleşirler ve ölünceye kadar (tahmini 412 yılı) burada kalırlar.(a.g.e) Keşişler öldükten sonra Hristiyanlar için kutsal bir yer haline gelen mağara Bizans İmparatoru Iustianus tarafından büyütülür. (a.g.e) II. Mehmet'in Trabzon'u almasından (26 Ekim 1461) sonra Osmanlı Dönemi'nde de manastıra devlet tarafından yardımlar yapılmış ve toprak verilmiştir. (a.g.e) Mağara kullanılarak yapılan bu manastır, tapınma işlevli yer altı yapısı kategorisine dahil edilmiştir.

Kounos Antik Kenti, Korykos Antik Kenti, Laodikeia Arkeolojik Alanı ve Kral Kaya Mezarları gömü işlevini içeren Türkiye'nin UNESCO Dünya Miras Geçici listesindeki kültür varlıklarıdır. Kounos Antik Kenti tapınak cepheli M.Ö. 4. yüzyılda yapılmış taş yataklar üzerine

ölülerin koyulduğu Lykia tipi kaya mezarlarına sahiptir. (KTB, Kounos Antik Kenti) Adamkayalar, Korykos Antik Kenti'nin yaklaşık 10 kilometre kuzeyinde yönetici sınıfın anıt mezarları bulunmaktadır. (KTB, Korykos Antik Kenti) Laodikeia Arkeolojik Alanı'nında, alanın dört tarafını çevreleyen nekropoller bulunmaktadır. (KTB, Laodikeia Antik Kenti) Nekropol alanlarında çeşitli tiplerde yer altı mezarları vardır. (Şimşek ve diğ., 2015, sy.115) Bunlar basit toprak mezarlar içermesinin yanında yer altı mezar odalarının bulunduğu kubbeli ve arkosoliumlu[46] mezarlar ile hipoje mezarları içerir.(a.g.e) Kral Kaya Mezarları, M.Ö.333 yılından M.Ö. 26 yılına kadar Pontus Devleti'ne başkentlik yapan Amasya'nın Yeşilırmak Vadisi'nde yer almaktadır. (KTB, Kral Kaya Mezarları) Mezarlar, Pontus Kralları için kalker yapıdaki kaya dağlara oyularak yapılmıştır.(a.g.e)

Şekil 3. 12 Adamkayalar, Korikos, Mersin (Url. 31)

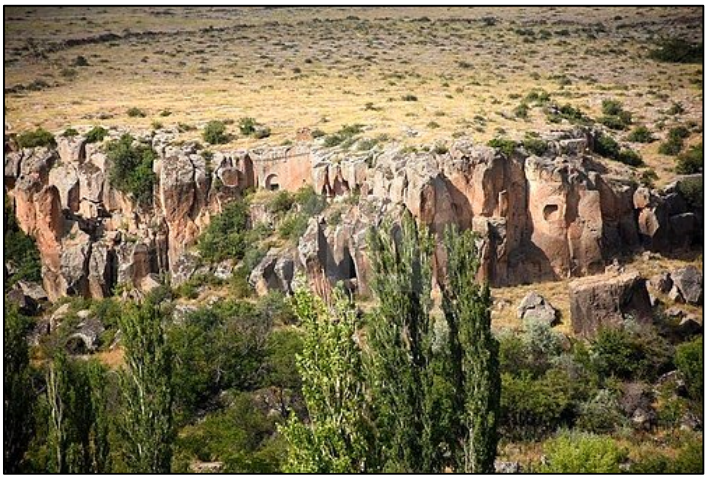
Şekil 3. 13 Kral Kaya Mezarları, Amasya (Url. 32)

[46] Bir kemer ile üzeri kapanan niştir. Ölüler üstü kemerli nişin altında bulunan lahitlere gömülürdü.

Kayseri'de bulunan Kültepe Kaniş Arkeolojik Alanı, Burdur Sagalassos Arkeolojik Alanı, Antalya'da yer alan Aspendos Antik Kenti Tiyatro ve Kemerleri ve Gaziantep'teki Yeraltı Su Yapıları; Livas ve Kastel eserleri yer altında bulunan su iletim hatlarıyla su işlevinde değerlendirilmiştir. Bu dört yapının haricinde oldukça farklı işleviyle su yapısı olarak değerlendirilen diğer bir eser Roma döneminde yapılmış Vespasianus Titus Tünelidir. Hatay Samandağ'da bulunan Vespasianus Titus tünelleri yağışların yoğun olduğu dönemlerde dağdan inen suyun kontrollü olarak tahliye edilip şehre zarar vermemesi amacıyla dağ içine oyulan 380 metre uzunluğunda 7 yüksekliğinde ve 6 metre genişliğinde bir yapıdır. (Kültür Portalı, Titus Tüneli Ve Beşikli Mağara - Hatay) Geçici listede yer alan Kayseri Koramaz Vadisi'nde kaya kilisesi, yer altı savunma yapıları, tümülüs ve anıt mezarlar bulunmaktadır. (KTB, Koramaz Vadisi) Barındığı bu yer altı yapıları nedeniyle Kayseri Koramaz Vadisi tapınma, gömü ve savunma işlevlerinde değerlendirilmiştir.

Şekil 3. 14 Pirinçci Kasteli, Gaziantep (Gaziantep Yer Altı Yapıları Envanteri, 2012)

Şekil 3. 15 Koramaz Vadisi, Kayseri (Url. 33)

Kütahya Afyon ve Eskişehirde uzanan "Dağlık Frigya" bölgesindeki derin vadiler boyunca kayalık ibadethaneler, nekropoller, sunaklar, sarnıçlar, yazıtlar ve kabartmalar, tümülüsler, höyükler ve anıtsal kaya mezarlar gibi farklı birçok işlevde yapı bulunmaktadır. (KTB, Frig Kaleleri (Dağlık Frigya)) Dağlık Frigya'da bulunan bu yapılardan yer altı yapısı olanlar gömü, su ve tapınma işlevlerindedir.

Diyarbakır'da bulunan Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'u ülkemizdeki tek Mithraeum'dur ve dünyada da çok az örneği bulunmaktadır. Bölge içerinde, su sarnıçları, yeraltı kilisesi, yeraltı sığınağı, nekropol alanında birçok kaya mezarı, Mithraeum ve henüz işlevleri henüz tanımlanmamış yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar sebebiyle Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'u gömü, tapınma, su ve savunma işlevlerinde değerlendirilmiştir. Van Eski Şehri, Kalesi ve Höyüğü kremasyon mezarlarını da içeren sekiz kaya mezarı ve 750 metre yüksekliğinde 5000 yıllık erken Transkafkasya, Urartu ve Ortaçağ kalıntılarını barındıran Van Kalesi höyüğünü içermektedir. Bu özellikleriyle gömü ve yerin altında kalmış olarak sınıflandırılmıştır. Geçici listede yer alan Hacı Bayram Camisi ve Çevresi, Harran ve Şanlıurfa, Harput Tarihi Şehri, Mudurnu Tarihi Ahi Kenti, Beypazarı Tarihi Kenti, Birgi Tarihi Kenti, İznik, Koramaz Vadisi, İzmir'in Tarihi Liman Kenti ise Palimsest Şehir olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 3. 16 Zerzevan Kalesi havadan görünümü ve Mithraeum, Diyarbakır (Url. 34)

Türkiye'deki turizm verilerine baktığımızda, 2018 yılında en çok ziyaret edilen 10 ören yerinin içinde ikisinin yer altı şehri, birinin antik yer altı sığınakları, keşiş hücreleri, şarap mahzenleri içeren bir ulusal park[47], ikisinin ise içinde yer altı mekanı da olan arkeolojik alanlar[48] olduğu görülmektedir.

[47] Göreme Milli Parkı
[48] Efes (Ashab-ı Kehf mağarası), Hierapolis (kuzey ve güney nekropolis alanları)

2018 Yılında En Çok Ziyaret Edilen 10 Müze

1	İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi	3.004.620
2	İstanbul Ayasofya Müzesi	2.922.037
3	Konya Mevlana Müzesi	2.817.386
4	Nevşehir Hacıbektaş Müzesi	443.160
5	İstanbul Topkapı Sarayı - Harem Dairesi	421.780
6	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	378.675
7	Antalya Aziz (St.) Nikolaos Müzesi	364.996
8	Ankara Cumhuriyet Müzesi	353.727
9	Gaziantep Zeugma Mozaik Müzesi	268.374
10	Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	253.795

2018 Yılında En Çok Ziyaret Edilen 10 Örenyeri

1	Denizli Pamukkale (Hierapolis) Örenyeri	2.189.529
2	İzmir Efes Örenyeri	1.555.559
3	Nevşehir Göreme Örenyeri	1.113.409
4	Çanakkalae Trğia Örenyeri	534.233
5	Nevşehir Kaymaklı Yeraltı Şehri	533.850
6	Aksaray Ihlara Vadisi Örenyeri	492.672
7	Nevşehir Derinkuyu Yeraltı Şehri	378.834
8	Antalya Aspendos Örenyeri	328.401
9	Hatay Çevlik Örenyeri	267.920
10	Antalya Myra Örenyeri	252.077

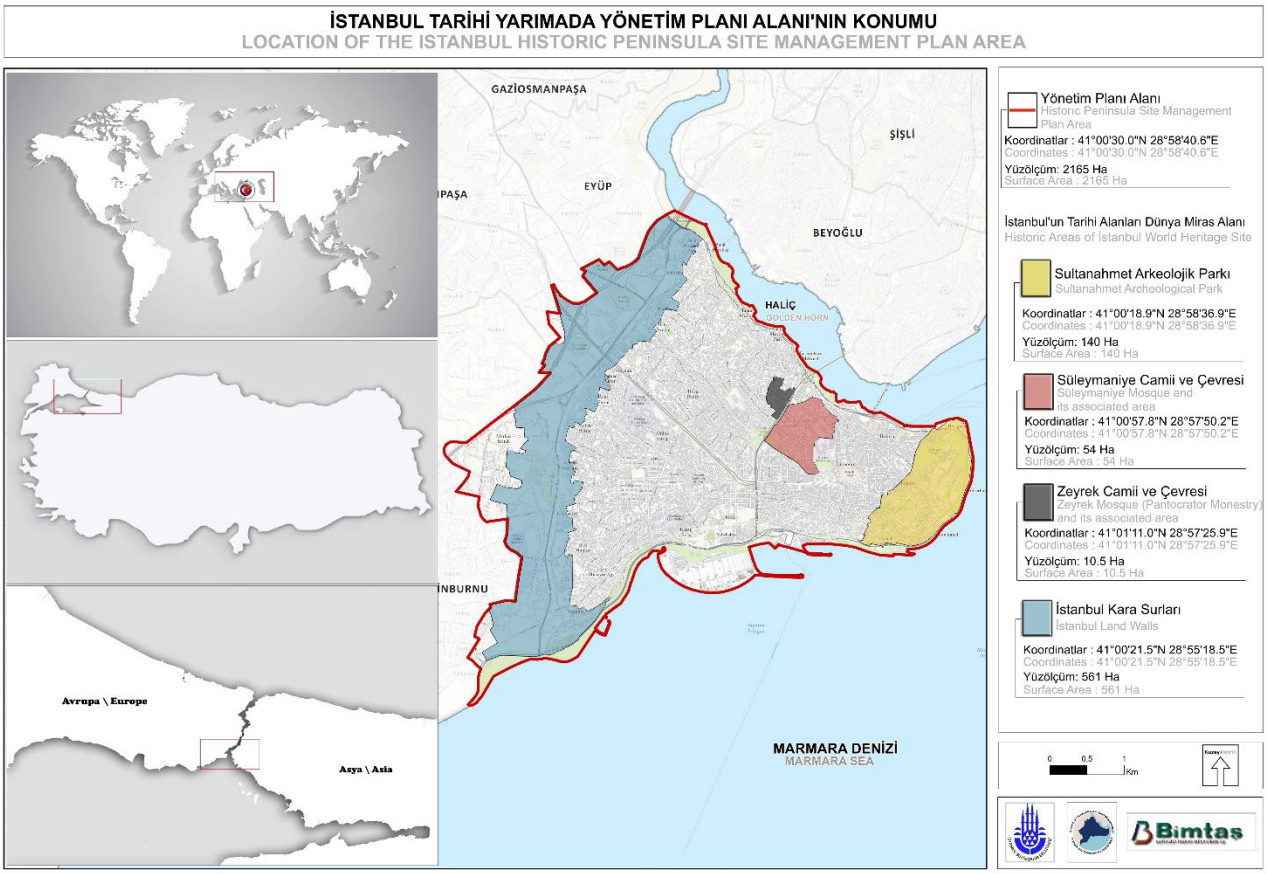
Çizelge 3. 8 2018 yılı Müze ve Ören yeri istatistikleri (Kültür Bakanlığı) (Url. 35)

3.4. DÜNYA MİRASI BAĞLAMINDA İSTANBUL'DAKİ YER ALTI YAPILARI

1972 Dünya Miras Sözleşmesi ile kültürel ve doğal miras sayılacak alanların ulusal ve uluslararası düzeyde korunması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla UNESCO geçici listedeki adaylar üzerinden, Miras Alanı seçim yaparken üstün evrensel değer kavramını ve seçim kriterlerini ortaya koyar. Buna göre bir alanın dünya miras değeri taşıması için, kriterlerin bir ya da daha fazlasını taşıması alanın bütünlüğü ve otantikliğini sağlaması ve alanın korunması ve yönetimi ile ilgili stratejilerin oluşturulabilir olması gerekmektedir.

1985 yılında İstanbul'un Tarihi Alanları Dünya Miras Listesine girmiştir. Miras Alanı, Sultanahmet Kentsel Arkeolojik Koruma Alanı, Süleymanıye Camisi ve Çevresi Koruma Alanı, Zeyrek Camisi ve Çevresi Koruma Alanı, Karasurları ve Çevresi Koruma Alanı olarak dört bölgeden oluşmaktadır. (Şekil 3.17)

İstanbul'un üstün evrensel değerinin tanımı şu şekilde verilmiştir. "Asya ve Avrupa'nın buluşmasını yansıtan mimarî şaheserlerin eşsiz birleşimi ve Bizans ve Osmanlı mimarlarının yaratıcı dehaları tarafından oluşturulan benzersiz silüeti olarak belirtilmiştir. "İstanbul'un eşsiz ve kendine özgü silueti yüzyıllar boyunca oluşmuş ve engin kubbeleri ile 6. yüzyıl mimarisini ve dekoratif yapısını yansıtan Ayasofya'yı, 15. yüzyıl Fatih Külliyesini, 19. yüzyıla kadar eklentilerle geliştirilmiş Topkapı Sarayı'nı, Mimar Sinan'ın önde gelen eserleri olan, 16.yüzyılın kültürünü ve Osmanlı mimarisini yansıtan Süleymaniye ve Şehzâde Camisi Külliyelerini, 17. yüzyıl eseri Sultanahmet Camisi'ni ve 1664'te tamamlanan liman yakınındaki Yeni Camisi'nin narin minarelerini içermektedir." (Alan Başkanlığı)

Şekil 3. 17 Dünya Miras Listesine İstanbul'un Tarihi Alanları olarak giren 4 bölge (TYP, 2018, sy.32)

Kısa açıklama metni şöyledir: "Stratejik olarak Balkanlar ve Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki Boğaz yarımadasında yer alan İstanbul, art arda Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentiydi ve 2.000 yıldan fazladır, siyasi tarih, dini tarih ve sanat tarihinde önemli olaylarla ilişkilendirildi. Şehir, kuzeyde doğal bir liman olan Haliç, doğuda Boğaz, güneyde Marmara Denizi ile çevrili bir yarımada üzerinde yer almaktadır. Eski Bizans ve Konstantinopolis'in geliştiği Tarihi Yarımada, beşinci yüzyılın başlarında Theodosius tarafından inşa edilen antik duvarlarla çevrilidir."

Benzer kültürel geçmişlere sahip olan Roma'nın üstün evrensel değer tanımlaması "Roma'nın tarihi merkezi, Kutsal Makamın (Papalık) sınırdışı varlıkları ve San Paulo Fuori le Mura, Olağanüstü Evrensel Değer'i ifade etmek için tüm bileşenleri içermektedir. Karmaşık bir tabakalaşma ile öne çıkan (miras) alan, insanlık tarihinin en önemli sanatsal başarılarını kendinde toplar, bunlar arkeolojik alanlar, Hristiyan bazilikaları ve Rönesans ve Barok sanatının şaheserleridir. (Unesco, Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura) şeklinde verilmiştir.

Roma'yı anlatan kısa açıklama metni ise şehrin katmanlı tarihine odaklanmıştır. "Efsaneye göre, MÖ 753'te Romulus ve Remus tarafından Tiber nehri kıyısında kurulan Roma, önce Roma Cumhuriyeti'nin merkezi, daha sonra Roma İmparatorluğu'nun merkezi ve dördüncü yüzyılda Hristiyan dünyasının başkenti oldu. Eski Roma'yı 4. yüzyıldan itibaren Hristiyan Roma takip etmiştir. Hristiyan kenti, mekanları, binaları ve malzemeleri yeniden kullanarak antik kentin üzerine inşa edilmiştir. 15. yüzyıldan itibaren Papalar, Rönesans klasisizminin ve daha sonra Barok'un ruhunu yansıtan bir imgeyle kentin yenilenmesini teşvik ettiler. Kuruluşundan itibaren Roma sürekli olarak insanlık tarihi ile bağlantılıdır. Yüzyıllar boyunca Akdeniz dünyasına hakim olan bir imparatorluğun başkenti olan Roma, bundan sonra Hristiyan dünyasının manevi başkenti olmuştur." (a.g.e.)

İki şehrin kendilerini tanımlamak için hazırladıkları metinler incelendiğinde, üstün evrensel değer tanımlarında, İstanbul'da yapılar üzerinden bir tanımlama ihtiyacı varken, Roma da Hristiyanlık vurgusu ve belli dönemlere (Rönesans ve Barok) vurgu yapılmıştır. Kısa açıklama metninde, İstanbul'da coğrafi konuma dikkat çekilirken, Roma'nınkinde katmanlılık önemsemiştir. Pagan, Hristiyan ve Müslüman şehirler olarak daha çok ve çeşitli kültürel katman içeren İstanbul'da, değişen dönemlerin ve en çok da son dönemin ortaya çıkardığı silüet daha önemli görülmüştür. Bunun yanında Roma, antik kentten devraldığı bakiyeyi yeniden kullanarak bugünkü kentin oluştuğunu söylemektedir. Böylece şehrin tarihi sürekliliğini devam ettirdiğini belirtmektedir. İstanbul'un kendini tanımlarken mimari eserler üzerinden şiirsel dil kullandığı görülür. Üstün evresel değer tanımlamasında İstanbul'un, silüete yaptığı sık ve önemli vurgular, şehrin güzelliğinin övülmesinin şehirle mesafeyi korumaya bağlı olduğu imajını güçlendirmektedir. Bir sonraki bölümde şehrin uzaktan imgesine da detaylandırılacaktır.

Bu tanımlar şehirlerin hangi siyasi saiklerle yorumlanıp pazarlandığının da bir göstergesi olarak okunabilir. İstanbul'un coğrafi konumuna atıfla birleştirici tarafının altı çizilmiştir. Hoşgörü, misafirperverlik gibi kavramların ruhlarına aykırı olarak turizme uyarlanması ile kültürleri birleştiren söylem benzer bakış açıları gibi görünmektedir. Roma ise, "en köklü" ve "en iyi korunmuş" medeniyeti, tarihsel sürekliliğin gözlemlenebileceği bir şehri ve Hristiyanlığın merkezini pazarlamaktadır.

İstanbul Miras Alanının özgünlük tanımlaması anıtların ve geleneksel konutların tescil altına alındıktan sonra (1985) tasarım ve yapı malzemeleri sebebiyle azalmalar yaşandığını belirtmektedir. Koruma ve restorasyon çalışmalarının merkezi ve yerel yönetimlerle idare ve takip edildiği ifade edilmektedir. Roma ise, özgünlük tanımlamasında Roma'da koruma

çalışmaları yavaş yavaş tekil anıtların korunmasından şehrin kentsel dokusunun tamamını korumaya geçildiğimi belirterek, bunun kentsel alanların korunması için alınan önlemlerle yoğun tarihi bölgenin bütünlüğünü korumayı getirdiği belirtilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren, anıtsal ve arkeolojik mirasını korumak için, burada ilk kez test edilen, bilimsel tartışmalardan doğan ilke ve yasalara dayanan yoğun bir restorasyon aktivitesine ilham veren dikkatli ve kapsamlı bir politika uygulandığı belirtilmektedir. Venedik Tüzüğünün hazırlanmasında ve koruma yöntemi ve araçların tanımlanmasında kilit rol oynayan prestijli bir araştıma merkezi olan Istituto Centrale del Restauro'dan bahsedilmektedir. (a.g.e.)

Roma koruma fikirlerinin ilk deneği olarak, tatbik ederek yasaları belirlediğini söyleyen ve kenti iyi koruduğunu hissettiren söyleminin yanında, İstanbul yapı malzemeleri ve tasarımlar sebebiyle üstün evrensel değerinde göreli bir azalma olduğunu ifade etmektedir. Geniş çaplı sahil yerleşimlerinin silüeti tehdit ettiği de vurgulanan ifadelerde[49], İstanbul'un koruma konusunda "özür dileyen" bir dil kullandığı söylenebilir. Bu durum, şehrin kendine özgü dinamikleri ve koruma konusunda şehre yaraşır, üzerinde düşünülmüş ve uygulanabilir yöntemlerle dönüştürülebilir. Ayrıca İstanbul, tarihsel katmanlılık konusunda Roma'nın eş değeri konumundadır ve hatta kültürel katmanlılık anlamında Roma'dan çeşitlidir.İstanbul'un katmanlılığını vurgulayan ve açığa çıkaran yönleri benimsemesi gerekli görülmektedir.

İstanbul'un Tarihi Alanları Dünya Mirası Alanı'nda toplam 9529 yapı bulunmaktadır. Bunların 2867'si tescilli eserdir. (Çizelge 3.9) Tescilli eserlerin 315 adeti ise kayıptır. (TYP, 2018, sy. 103) Tescilli eserler miras alanlarındaki toplam yapı stoğunun %30'una tekabül etmektedir. İstanbul Tarihi Alanları Dünya Miras Alanında anıt eserlerde kayıp eser oranı %4'ken, sivil mimarlık örneklerinde kayıp %16'dır.

[49] "Anıtlar ve geleneksel konutların, tescil altına alındıktan sonra yapılan tasarım ve kullanılan yapı malzemelerinden dolayı, İstanbul'un Tarihî Alanları'nın üstün evrensel değerini ifadesinde göreli bir azalma olmuştur. Tarihî Yarımada'daki yerleşimlerle ilgili koruma ve restorasyon çalışmaları, merkezi ve yerel yönetimler ve aynı zamanda yasal değişikliklerle sağlanmış malî fonlarla yeni oluşturulmuş kurumlar tarafından idare ve takip edilmektedir. Yerleşimi ve kendine özgü silueti ile Tarihî Yarımada, alanın üstün evrensel değerini ifade etmeye devam etmektedir. Bununla birlikte geniş çaplı sahil yerleşimlerinin, bu üstün evrensel değer ifadesini sürdürebilmesi, gelişimlerinin silueti tehdit etmemesine bağlıdır." (Alan Başkanlığı)

Tescilli Eser Türleri	Yönetim Planı Alanı		Dünya Mirası Alanları		Dünya Mirası Alanları/ Yönetim Planı Alanı (%)
	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	
Anıt Eserler	2.622	25,81	980	34,11	37,33
Hazire	356	3,51	116	4,05	32,58
Sivil Mimarlık Örneği	5.941	58,54	1.274	44,47	21,46
Sur	51	0,50	35	1,22	68,63
Meydan	2	0,02	2	0,07	100,00
Sanayi Yapıları	12	0,12	12	0,42	100,00
Kayıp Anıt Eserler	179	1,76	47	1,64	26,26
Kayıp Hazire	7	0,07	7	0,24	100,00
Kayıp Sivil Mimarlık Örneği	691	6,81	261	9,10	37,77
Yer Altı Eserleri	217	2,15	74	2,62	34,40
Yer Üstü Eserleri	73	0,72	59	2,06	80,82
Toplam	**10.151**	**100,00**	**2.867**	**100,00**	**28,24**

Çizelge 3. 9 2018 Tarihi Yarımada Yönetim Planında Dünya Miras alanlarındaki tescilli yapılar (TYP, 2018, sy.104)

Üçüncü bölümde belirlediğimiz yer altı mekan kategorileri, literatüre girmiş bulunabilen yer altı yapıları üzerinden örneklenecektir. Küçükçekmece'de bulunan Yarımburgaz mağarası barınma işlevli yer altı yapısına örnek olarak gösterilebilir. Yarımburgaz mağarası Paleolitik dönemden başlayarak barınak olarak kullanılmıştır. Mağarada tarihi katmanlar arasında bir süreklilik gözlenmektedir. Bu alan İstanbul'un tarihi alanları Miras Alanının dışındadır. Miras Alanı içinde herhangi bir yer altı şehri veya barınak olarak kullanılmış mağara varlığı bilinmemektedir. Ancak Tarihi Yarımadanın prehistorik döneme uzanan geçmişi bilindiğinden, mağara oyuk gibi doğal barınakların varlığı ve kullanımı varsayılabilir. Çatalca İnceğiz'de manastır olarak kullanılan mağara ve kaya kiliselerinin 4.yüzyıl-14. yüzyıl arasında kullanıldığı tespit edilmiştir. (Dirimtekin, 1957, aktaran Aydıngün, 2015) Bu tarihler arası tapınma fonksiyonuna hizmet eden yer altı yapılarının, 4. yüzyıl öncesinde de kullanıldığı bulunmuştur. (a.g.e.) Tapınma faaliyetinden önceki işlevi barınma olabilir. Ne var ki, bu alan da İstanbul'un Unesco Miras Alan sınırının çok dışında metropol İstanbul sınırları içindedir.

Gömü başlığına, Beyazıt ve Süleymaniye bölgesi nekropolleri örneklenebilir. Ayrıca Tarihi Yarımada içinde varlığı bilinen hipojeler de bu kategoriye dahildir. Bunlar, Ayasofya, Çemberlitaş, Çarşıkapı, Beyazıt, Süleymaniye civarında, Kocamustafapaşa, Şehremini ve Çapa'daki hipojelerdir. (Karakaya, 1897, sy.13- 34) Silivrikapı'da da hipojeye ratlanmıştır.

Şekil 3. 18 Çatalca İnceğiz mağara kiliseleri (Aydıngün, 2015, sy. 117)

Bunlar dışında Şeyh Süleyman Mescidi'nin altında Bizans dönemi hipojesine rastlanmıştır. (Karakaya, 1897, sy. Ayrıca Samatya Aziz Menas Kilisesi altında, Aksaray Murat Paşa Camisi altındaki altyapıların Bizans dönemine ait kriptalar olduğu görüşü vardır. (Karakaya, 1987, sy. 214-215). Tarihi Yarımada dışında Bakırköy Ruh Sinir Hastalıkları Hastanesi bahçesinde, Güngören Akıncılar mahallesi Çizmeci sokakta, Yeşilköy Mezarlık sokak civarında, Yeşilköy Atatürk Havalimanı yakınında, Küçükçekmece (Rhegion şehri) civarında hipojelere rastlanmıştır. (Karakaya, 1897, sy.35-55)

Tarihi Yarımadanın bilinen ve sayıca çok yer altı yapıları su işlevli olanlardır. Suriçi kentin su kaynaklarının kısıtlılığı, tarihinin erken dönemlerinden itibaren su yolları ve su toplama yapılarını zorunlu kılmıştır. Osmanlı döneminde Suriçini besleyen Halkalı su sistemine ait 16 adet su yolu[50] bulunmaktadır. (Karakuş, 2019, sy.15) Bunlar, Halkalı ve Cebeciköy çevresinden topladıkları suları, en güneyde Silivrikapı ile Mevlanakapı arasında bir noktadan, en kuzeyde Edirnekapı'dan Suriçine sokarak, dağıtırlar. Suriçine su sağlayan diğer sistem Kırkçeşme su sistemidir. Bu hat, Belgrat ormanlarından topladığı suları Eyüp maksemine oradan Eğrikapıya ulaştırarak şehre dağıtır. Eğrikapı makseminden, iki kola ayrılıp Sulukule maksemine ve Tezgahçılar maksemine gider. (Çeçen,1998, sy. 447) Sulukule makseminden iki kola ayrılır biri Keçeci Camisi'ne ulaşır, diğeri Haseki üzerinden Yedikule yakınına ulaşır. (a.g.e.) (bknz. Şekil 3.) Eğrikapı'dan Tezgâhçılar maksemine oradan bir kol Laleli üzerinden

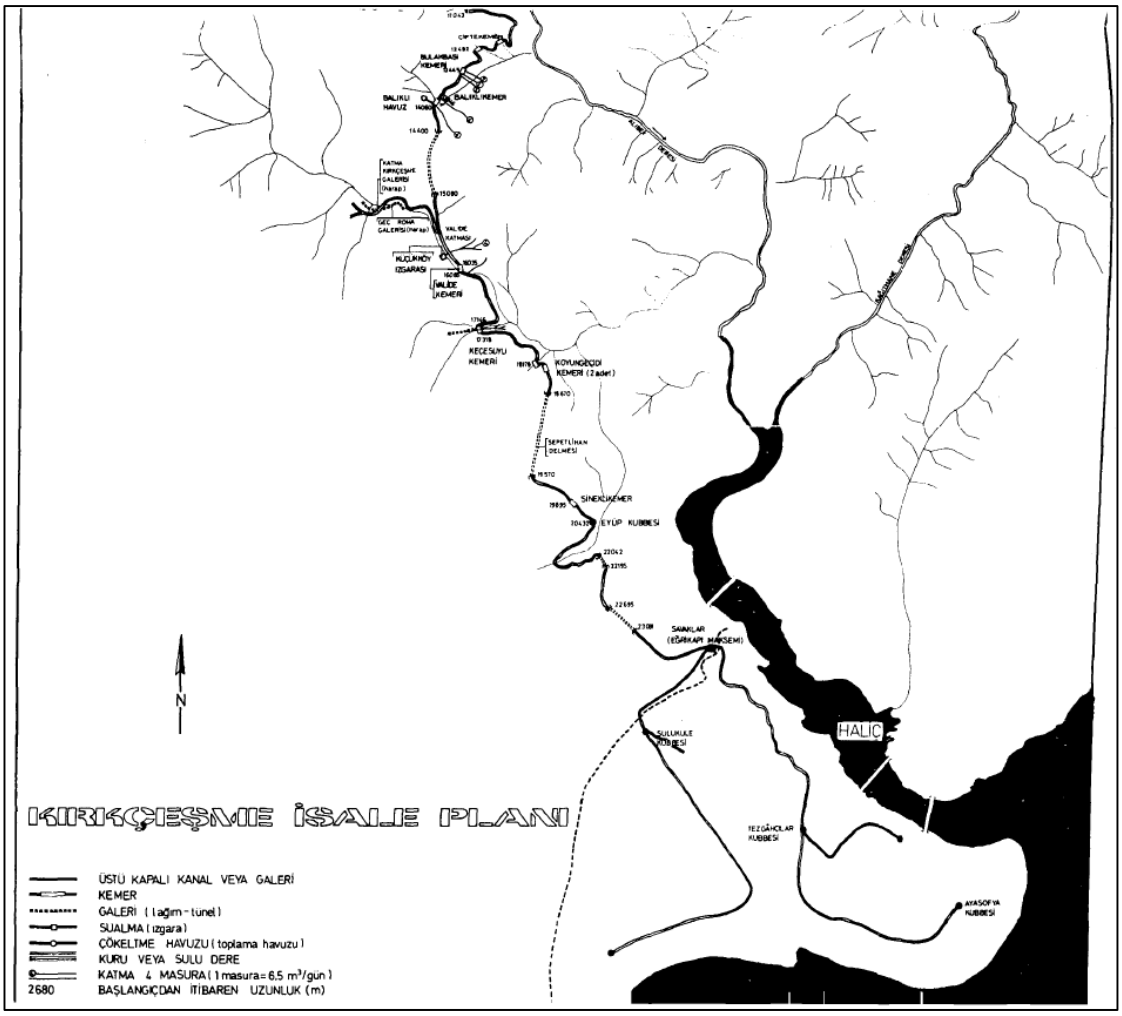
[50] Bunlar, Fatih, Turunçluk, Mahmut Paşa ve Lâleli, Bayezid, Koca Mustafa Paşa, Süleymaniye, Mihrimah, Ebussuûd, Cerrah Paşa, Sultan Ahmet, Saray Çeşmeleri, Köprülü, Miri (Beylik), Hekimoğlu Ali Paşa, Kasım Ağa ve Nuruosmaniye su yollarıdır. (Karakuş, 2019, sy.15)

Ayasofya'ya kadar uzanırken diğeri Vefa, Süleymaniye'nin altından geçerek Tahtakalede sonlanır. (a.g.e.) Tüm bu hatlar boyunca su, künkler, yer altı galerileri vasıtasıyla taşınmaktadır.

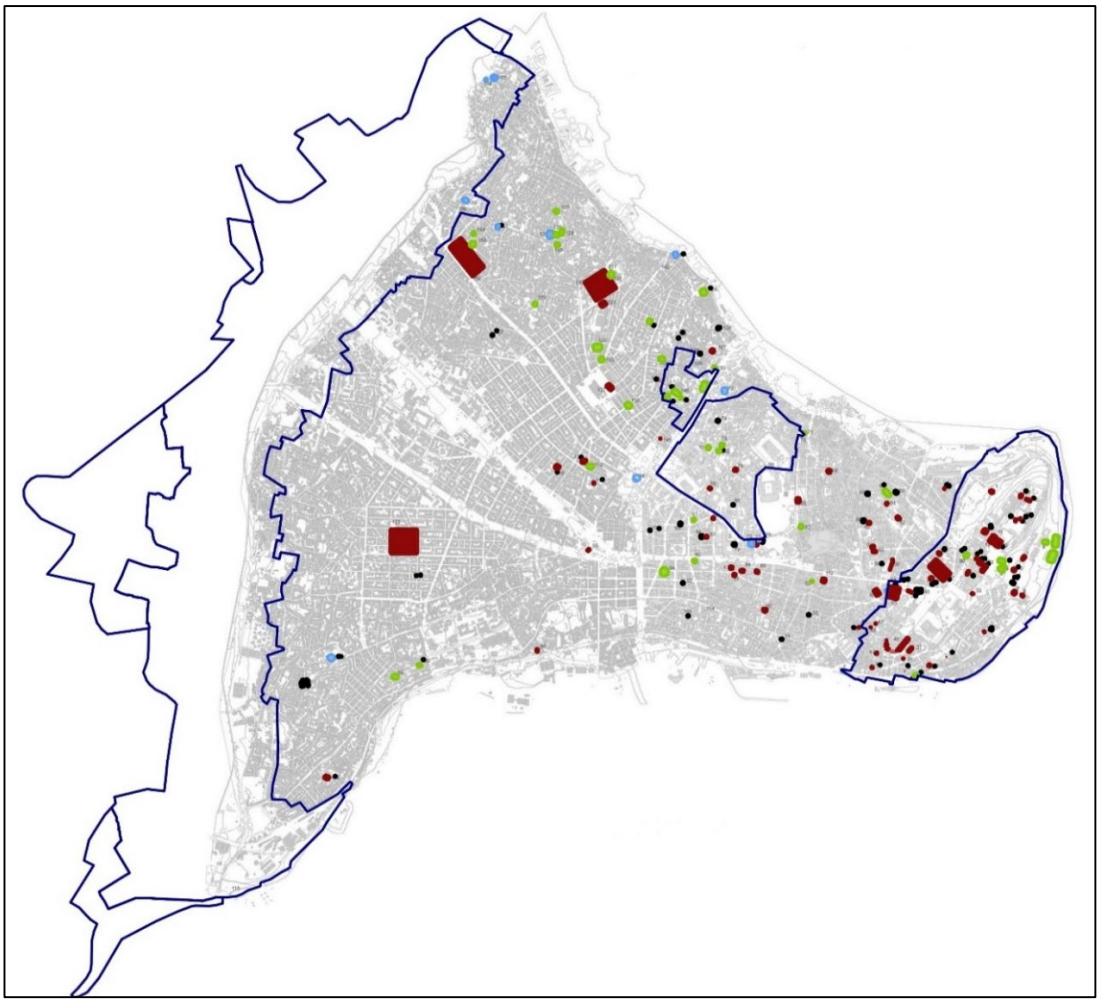
Şekil 3. 19 İstanbul'un su yolları, 51 1-Kırkçeşme Su Yolu, 2-Taksim Su Yolu, 3-Terkos Su Yolu, 4-Halkalı Su Yolu, 5-a)Topuz Bent, b)Ayvad Bendi, c)Büyük Bent, d)Kirazlı Bent, e)Topuzlu Bent, f)Valide Bendi, g)II.Mahmut Bendi (Karakuş, 2019, sy.16)

[51] II. Abdülhamit dönemi (h.d. 1876-1909) Mirliva İbrahim Edhem Paşa ve oğlu Üsteğmen Nureddin Bey tarafından çizilen İstanbul'un suyolları ve bendlerinin haritası üzerine Karakuş'un çalışması. (Karakuş, 2019)

Şekil 3. 20 Kırkçeşme su sistemi, (Çeçen, 1998, sy.457)

Suyun son kullanıcıya ulaştırılması için yapılmış sarnıçlar İstanbul tarihinin erken dönemlerinden beri kullanılmaktadır. Patria'da Hesychios şehrin kuruluş hikayesini anlatırken, Byzas'tan sonraki (ikinci) strategos döneminde, leylekler tarafından sarnıçlara atılan yılanların şehirde ölümlere sebep olduğunu anlatmaktadır. (Berger (çev.), 2013, Book I.22) Sarnıçların erken dönem varlığına ilişkin bu anlatım örnek olabilir. Yapılar üzerine yazdığı 6. yüzyıla ait kitabında Procopius şehrin yaz aylarında şiddetlenen su sıkıntısından bahsederken Iustianus'un İmparatorluk meydanının altına bir sarnıç yaptırdığını söyler. (Prokopius, Book I, xi, sy.91) Altuğ, Tarihi Yarımadadaki sarnıçları kataloglandığı tezinde 158 adet sarnıç saymıştır. (Altuğ, 2013, sy. 125)

Şekil 3. 21 Unesco Miras Alan sınırı ve İstanbul'un Tarihi Alanları'ndaki sarnıçlar (Altuğ, 2013, sy.459) [52]

Miras Alanı sınırlarında savunma işlevli yer altı yapısı varlığı ile ilgili bilgi yoktur. Bununla birlikte savunma foksiyonunda olmamakla birlikte Kara Surlarının bir parçası olan Anemas Zindanları'nı zikredebiliriz. Bunun dışında, İkinci Dünya Savaşı sırasında devlet memurlarına tahsis edilen Beşiktaş Yıldız'da bulunan bir mahzenden bahsedilmektedir. Savunma amaçlı (sığınak olarak) kullanılmasının planlandığı görülmekle birlikte, yapının ilk fonksiyonunun aynı olduğu düşünülemez. Özel olarak savunma amaçlı inşa edilmiş bir yapının varlığı bilinmemektedir. Bahsi geçen alan yine Dünya Miras Alan sınırları dışındadır. Bunun yerine aynı dönemde Eminönü'nde yaptırılması planlanan sığınak listelenebilir. Sığınağın inşa edildiğine dair bir veri bulunamamıştır. (bknz. Bölüm 3. b.1.6) İstanbul Tarihi Alanları içinde maden işlevli kullanılmış bir yer altı yapısı varlığı da bilinmemektedir.

[52] Altuğ sarnıçlar haritası üzerinde Unesco miras sınırları işaretlenmiştir. [Altuğ, (2013), sy.459.]

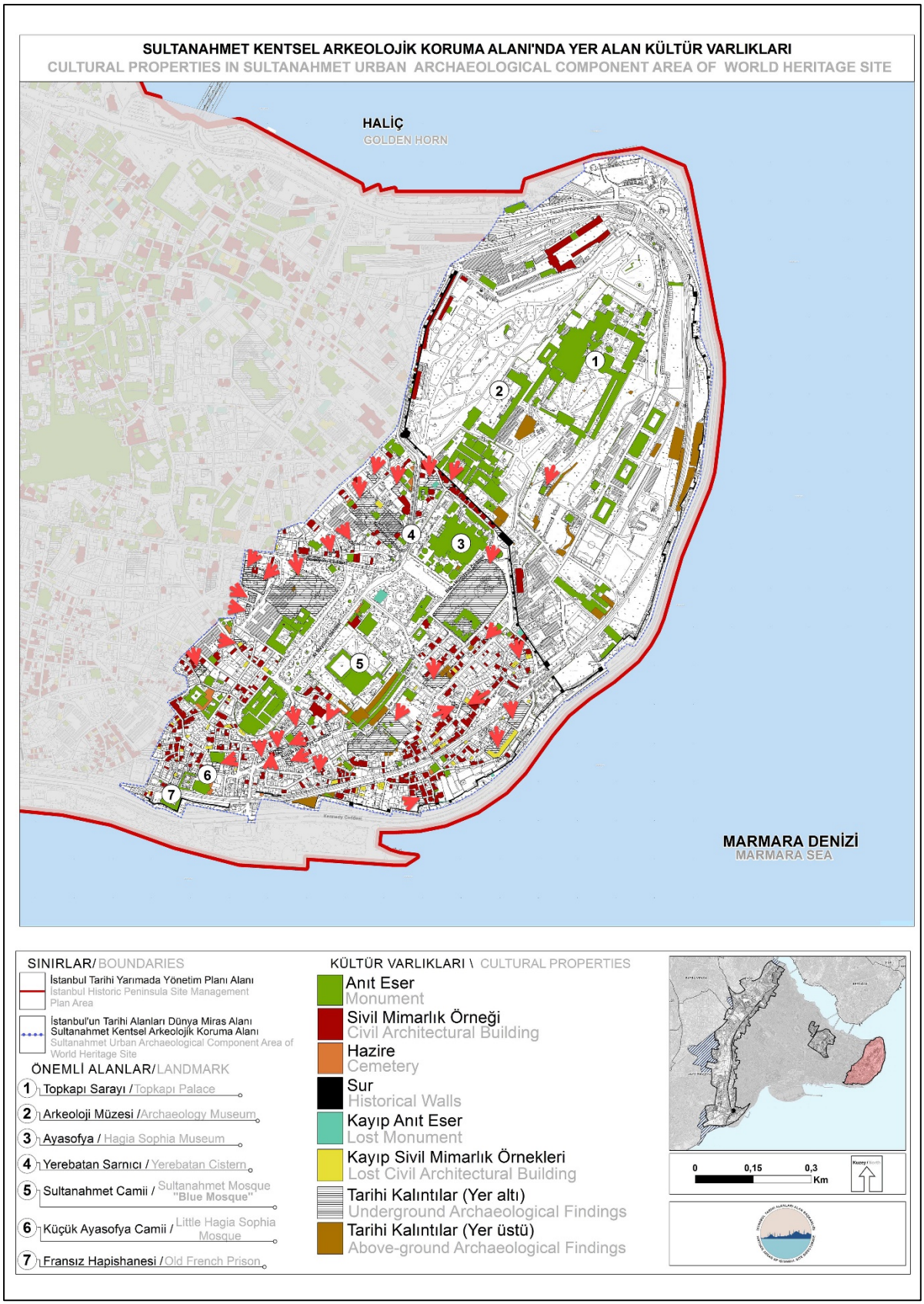
1985 yılında belirlenen İstanbul'un Tarihi Alanları sınırındaki yer altı envanteri sayısı, Tarihi Yarımada Yönetim Planı'nın (TYP) Mayıs 2018 tarihli raporunda, toplam 74 olarak belirtilmiştir. (Çizelge 3.10) Sultanahmet Bölgesi 50 adet ile ilk sıradadır. Onu 11 adet ile Süleymaniye, 7 adet ile Kara Surları ve 6 adet ile Zeyrek izler. Bu rakamların verildiği çizelgeler haricinde TYP raporunda hali hazır üzerinde yer altı envanter noktaları tarama [Tarihi Kalıntılar (Yer altı)] olarak gösterilmiştir. Bu planlar aynı zamanda Alan Başkanlığı'nın websitesinde[53] yüksek çözünürlüklü olarak yayınlanmıştır. (Şekil 3.21-24)

	Sultanahmet Kentsel ve Arkeolojik Koruma Alanı	**Süleymaniye Camisi ve Çevresi Koruma Alanı**	**Zeyrek Camisi (Pantokrator Kilisesi) ve Çevresi Koruma Alanı**	**İstanbul Kara Surları Koruma Alanı**
Anıt Eserler	347	351	42	233
Sivil Mimarlık Örneği	446	395	125	315
Hazire	23	27	14	52
Sur	-	-	-	25
Sanayi	-	-	-	12
Meydan	10	2	-	-
Kayıp Anıt Eserler	7	7	13	20
Kayıp Hazire	-	-	-	7
Kayıp Sivil Mimarlık Örneği	59	120	54	28
Yer Altı Eserleri	50	11	6	7
Yer Üstü Eserleri	50	7	-	2
Toplam	**992**	**920**	**254**	**701**

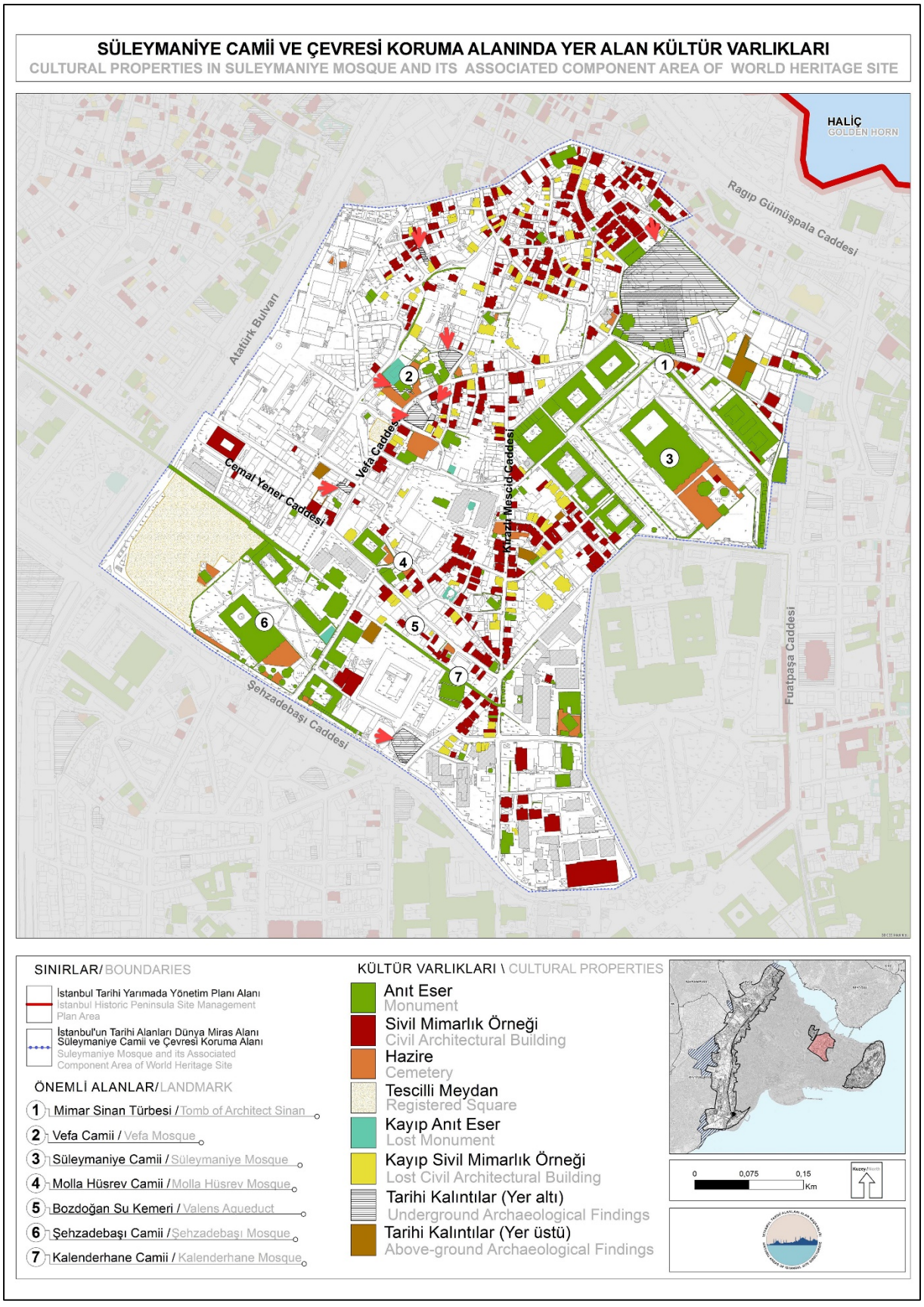
Çizelge 3. 10 İstanbul'un Tarihi Alanlarındaki Kültür varlıkları [54]

Dünya Miras Alan (DMA) sınırlarında yer altı taramasıyla gösterilen alanlar, (Şekil 3.21-24) aşağıdaki şekillerde kırmızı ok ile işaretlenmiştir. Çizelgedeki sayılar ile planlar arasında farklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebeple adet olarak belirtilmiş ve plan üzerinde işaretlenmiş Tarihi Kalıntılar (Yer altı) noktalarının liste bazında bir karşılığı olacağı düşünülerek, İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'ne ve Fatih Belediyesi'ne başvurulmuştur. Bir araya getirilmiş bir liste olmadığı bilgisi her iki kurum tarafından da dile getirilmiştir. Listenin bulunmadığı bilgisiyle birlikte, Fatih Belediyesi yer altı envanter noktalarını gösterir planı 1 Haziran 2020 tarihinde paylaşmıştır. (Şekil 3.25)

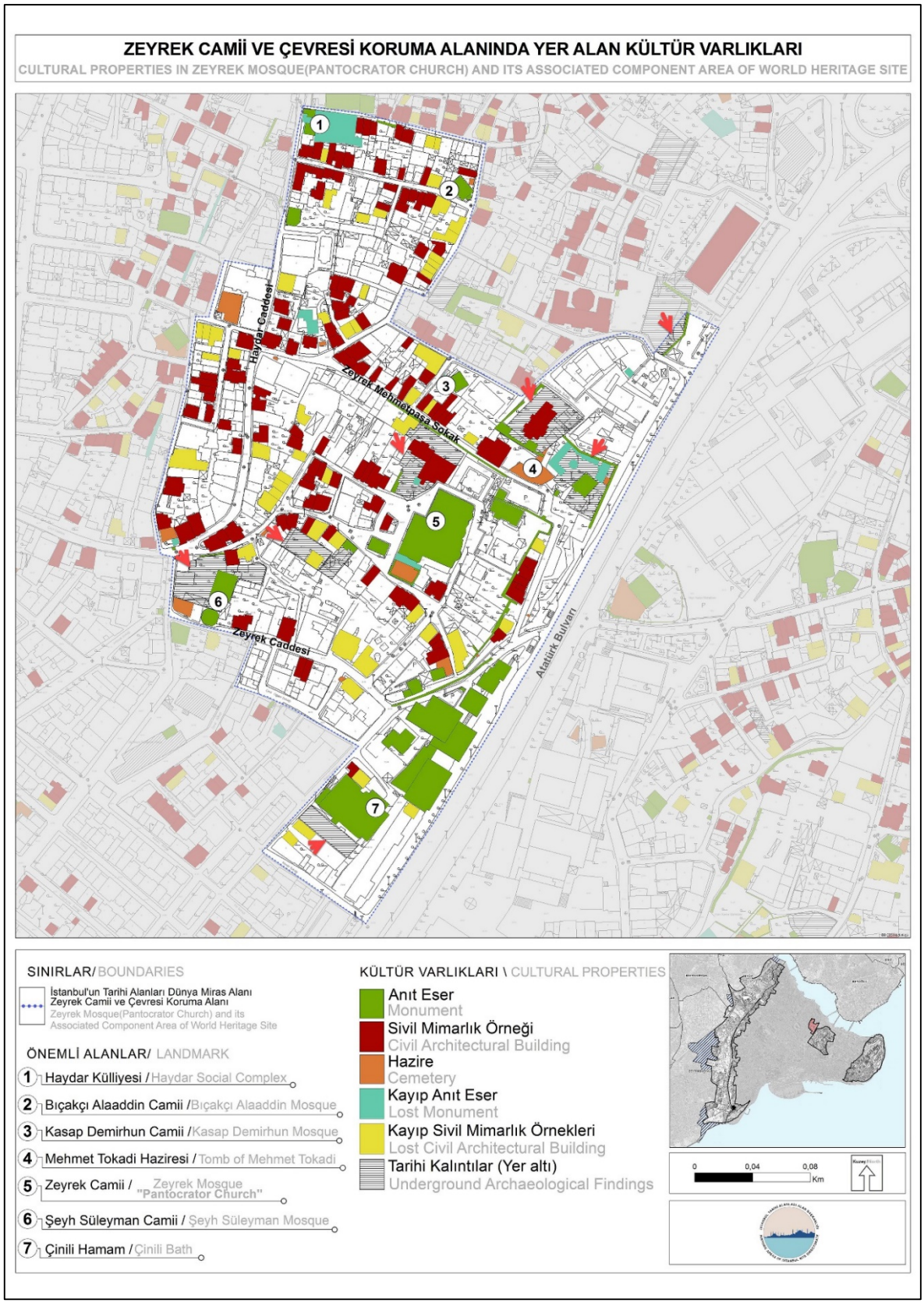
[53] Sultanahmet DMA: http://www.alanbaskanligi.gov.tr/sultanahmet_dma.html
Süleymaniye DMA: http://www.alanbaskanligi.gov.tr/suleymaniye_dma.html
Zeyrek DMA: http://www.alanbaskanligi.gov.tr/zeyrek_dma.html
Kara Surları DMA: http://www.alanbaskanligi.gov.tr/karasurlari_dma.html
[54] Kültür Varlıkları adetleri, TYP Mayıs 2018'den alınmıştır.

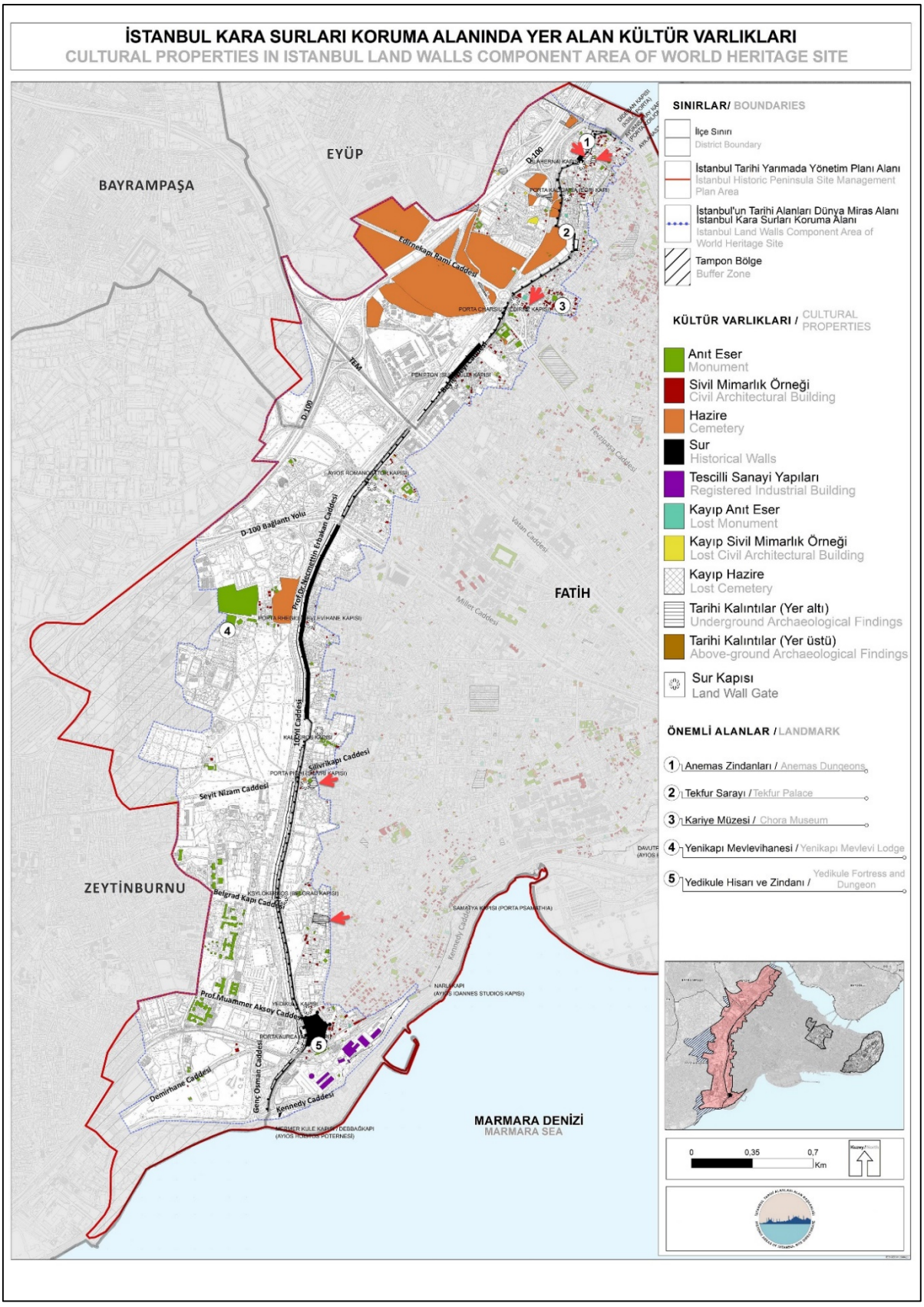
Şekil 3. 22 Sultanahmet DMA Tarihi Kalıntılar (Yer altı) [kırmızı ok işaretleri] (Alan Başkanlığı, 2018) (Url. 35)

Şekil 3. 23 Süleymaniye DMA Tarihi Kalıntılar (Yer altı) [kırmızı ok işaretleri] (Alan Başkanlığı, 2018) (Url. 36)

Şekil 3. 24 Zeyrek DMA Tarihi Kalıntılar (Yer altı) [kırmızı ok işaretleri] (Alan Başkanlığı, 2018) (Url.37)

Şekil 3. 25 Kara Surları DMA Tarihi Kalıntılar (Yer altı) [kırmızı ok işaretleri] (Alan Başkanlığı, 2018) (Url. 38)

Şekil 3. 26 İstanbul'un Tarihi Alanları Dünya Miras Alanı Yer altı Envanterleri (Fatih Belediyesi, 2020)[55]

[55] Fatih Belediyesi ArcGIS 01.06.2020 verisi kullanılmıştır.

Araştırmaya dahil edilmek üzere 2020 yılı Haziran ayı başında yer altı envanterine dair güncel ve toplu bir listenin varlığı araştırılırken, İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nün yürüttüğü "İstanbul Kültür Varlıkları Envanteri" projesi kapsamında, yaptığı yerinde tespitlerle en güncel veriye ulaştığı bilgisi verilmiştir. Ancak, proje kapsamında araştırılan anıt türleri için yer altı yapısı gibi bir kategori yapılmadığı bildirilmiştir. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü tarafından proje çalışmasından çekilerek paylaşılan liste, güncel veri olarak değerlendirilmiştir. Ancak listenin, yer altı kalıntıları, arkeolojik alanlar vb. bir envanteri içermediği, listeye sadece sarnıçların dahil edildiği görülmüştür. (Ek-4.4) Ulaşılan bilgiler çerçevesinde, yer altı envanteri sayıları özetlenmiştir. (Çizelge 3.12)

	TYP Mayıs 2018 Raporu	TYP 2018 Plan Alan Başk.[56]	Fatih Belediyesi Envanter Plan	İBB Kültürel Miras Koruma
Sultanahmet DMA	50	37	47	26
Süleymaniiye DMA	11	8	7	11
Zeyrek DMA	6	7	6	6
Kara Surları DMA	7	5	5	?*

Çizelge 3. 11 Yer altı envanter sayılarına dair verilerin karşılaştırılması [* Veri yok]

İstanbul Dünya Miras Alanlarındaki yer altı yapıları adetleri karşılaştırıldığında, en çok sayısı içeren TYP Mayıs 2018 Raporu ile en güncel veri olduğu söylenen İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü verilerinin, Süleymaniye DMA ve Zeyrek DMA'da aynı olduğu görülür. Buradan çıkarılan bu iki Miras Alanındaki yer altı envanterinin tamamını sarnıçlar oluşturmaktadır. Bu çıkarım, doğrultusunda Sultanahmet DMA'da TYP Mayıs 2018 Raporunda 50 adet olduğu belirtilen yer altı envanterinin 26'sının sarnıç olduğu söylenebilir. Kalan 24 yapının işlevleri bu verilerden elde edilememiştir. Kara Surları DMA ise hiç sarnıç içermemekte, 7 ya da 5 adet yer altı envanterinin işlevleri verilerden çıkarılamamaktadır.

Önemli ve bütüncül bir çalışma olacağı tahmin edilen İstanbul Kültür Varlıkları Envanteri projesinin yer altı yapılarına yönelik bir tasnif içermesinin gerekli olduğu

[56] Url.35, Url.36, Url.37, Url.38

düşünülmektedir. Bu şekilde, yer altı yapılarının kayıtlı ve takip edilebilir hale gelecek, mevcuttaki tekinsiz ve illegal ortamların dönüşümü de teşvik edilecektir.

İstanbul'un yer altını anlatırken, bu alanda düzenlenen rehberli turları anmamak olmaz. Dünyada benzerleri bulunan yer altı turları, Napoli'de 1960'ların sonunda kurulmuş Underground Naples (Napoli Sotterenea) isimli dernek ile örneklenebilir. Dernek, Napoli'de yer altı mekanlarını kurtarmak ve kamu kullanımı için iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için çalışmaktadır. Bu derneğin, yer altı mekanlarının arkeolojik, antropolojik, mağarabilim açısından inceleyecek bir grup ilgili profesyonel tarafından kurulduğu ve Napoli'nin toprak altının üçte birini kapsayan boşlukların koruma çerçevesinde ve statik ve şehir güvenliği açısından araştırılması için kurulduğu belirtilmiştir. Çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılanlar ile buraya yönelen medya ilgisinin arttığı ve bunun üzerine dernek tarafından araştırma noktalarına geziler düzenlendiği anlatılmaktadır. 1980'lerden itibaren aralıklarla düzenlenen bu geziler Underground Naples (Napoli Sotterenea) adı altında resmi bir tur rotasına dönüştürülmüştür. (Napoli Sotterenea La nostra storia.)

İstanbul'da da yer altı mekanları az sayıda, sınırlı turistik rotalar ile görülebilmektedir. 1 Nisan 2017 tarihinde benim de katıldığım İstanbul yer altı turlarında, sarnıçlar, iş yerlerinin, otellerin, otoparkların altında kalmış yapı kalıntıları, özel mülklerin ya da işgal edilmiş mekanların içlerinden geçilerek ziyaret edilmektedir. Ne yazık ki bu turlar, mekanların korunması ve iyileştirilmesi anlamında kamusal bir çabaya dönüşmemektedir. Hakkında yapılacak araştırma, mekanlarla ilgili dijital veriler oluşturma, modelleme ve sonrasında restore etme çalışmaları olmadan turistik faaliyete konu olması, sınırlı bir kitlenin ulaşımında ve onu görmüş şanslı azınlığın hafızasında kalacak ve zamanla yok olacaktır. İstanbul'da yürütülen yer altı turistik gezilerinin, kamusal bir ilgiyle ve kurumlar eliyle dönüştürülemeyen ve korunamayan mekanlar için en azından birkaç şahit bırakma çabası yadsınmamakla birlikte, geçen yıllar içinde bir iyileştirme sağlamaması yöntemin bu olamayacağını kanıtlar gibidir.

BÖLÜM 4

4. İSTANBUL NASILDI, NASIL DEĞİŞTİ?

"Her büyük şehir nesilden nesile değişir.

Fakat İstanbul başka türlü değişti."

Ahmet Hamdi Tanpınar- Beş Şehir[57]

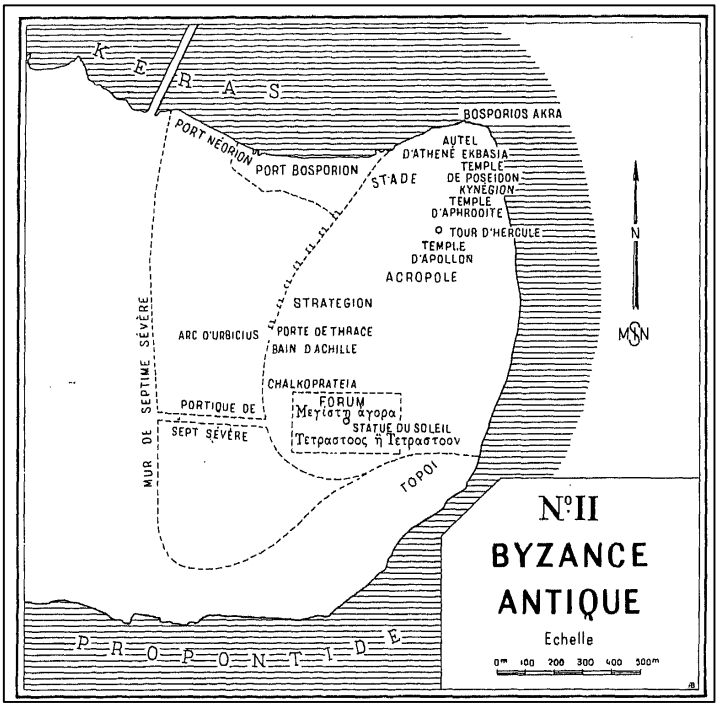
İstanbul, Karadeniz'den Marmara ortalarına, İzmit Körfezi kıyılarından Trakya içlerine kadar uzanan, 5.343 km^2'lik toplam kara alanı ve tamamı kentsel olan 15.519.267'lik nüfusu[58] ile bir metropoldür. 2020 yılı itibariyle, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yetki alanı içerisinde 14'ü (toplam kara alanının %35'i (1.869 km²) Anadolu Yakasında, 25'i (toplam kara alanının %65'i (3.474 km²) Avrupa Yakasında olmak üzere 39 ilçe bulunmaktadır. (İBB Kurumsal)

Oysa ilk yerleşimcilerini konuk ettiği dönemlerde İstanbul parçalı, bağlantısız ve küçük yerleşim birimleri görünümüdeydi. Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyindeki, Alt Paleolitik döneme kadar uzanan Yarımburgaz Mağarası, İstanbul'un en erken buluntularındandır. Yine aynı döneme ait Anadolu Yakasında İçerenköy, Pendik, Dudullu, Ümraniye, Avrupa Yakasında Terkos-Kilyos, Büyükçekmece Eskice sırtı, Davutpaşa Deresi, (Dönmez, 2003, sy. 41), Orta ve Üst Paleolitik döneme ait bulgulardan Ağaçlı'da, Üst Paleolitik döneme ait bulgulardan Gümüşdere, Yassıören, Haramidere, Ambarlı, Ağva'da ilk yerleşimcilerin dağınık izleri sürülebilmektedir. (Yalçınkaya ve Taşkıran, 2009, Bölüm 1.1.2.2 - 1.1.3.2) İnsan izlerine rastlanan en erken dönem Paleolitik Çağ'da yerleşim buluntuları Tarihi Yarımada İstanbul'unun çok dışında olmakla birlikte İstanbul'un bugün ulaştığı sınırların içindedir.

Son gelişmelere kadar, genel kabul gören Tarihi Yarımada İstanbul'unda ilk yerleşim izlerini M.Ö. 7. yüyıldaki Megara kolonisine dayandıran görüşe zıt olarak Yenikapı'da yapılan kazılar, bölgenin erken Neolitik'e uzanan geçmişini gözler önüne sermiştir. Yenikapı yerleşim alanının Neolitik dönem katmanı İstanbul'un diğer Neolitik toplulukları Yarımburgaz 4 evresi ve Fikirtepe Kültürü, Pendik Temenye ve Tuzla İçmeler ile dönemdaş gibi görülmektedir.

[57] Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, sy.154, Yapı Kredi Yayınları, 19.Baskı, İstanbul.
[58] 2019 TÜİK Verisi.

(Başgelen, 2011, sy. 109) (Dönmez, 2011, sy.21) Arkeolojik kazılar sonucu çıkarılan bu yerleşmelerin basit köy tipinde olduğu ekonomilerin tarımdan çok avcılık ve balıkçılığa dayandığı bulunmuştur. (Dönmez, 2011, sy.21) Yenikapıda -6.30m'de tespit edilen Neolitik yapı kalıntıları ve günlük yaşama ait bulgular (Başgelen, 2011, sy. 109) sonrasında farklı topluluklarca yerleşilecek, sık sık el değiştirecek Tarihi Yarımada yerleşimininin günümüzden 8500 yıl öncesinde başlayan tarihinin ilkleridir. Yaklaşık 58.000 m^2 arkeolojik kazı alanının (Kızıltan, 2014, sy.57) tamamını Yenikapı Neolitik yerleşimin sınırları sayarsak, İstanbul'un ilk yerleşimcilerinden bugüne 92 bin kat büyüdüğünü söyleyebiliriz. Ayrıca metropol İstanbul'un bugünkü sınırları, kentleşme tarihinin başlangıcı sayılabilecek, Byzantion'un[59] Patria'da söz edilen tahmini sınırlarının[60] 6 bin katıdır. Byzantion'un sınırları bugün Fatih ilçesine[61] karşılık gelen Tarihi Yarımada sınırlarının ise 1/20'sine tekabül etmektedir.

Şekil 4. 1 Byzantion ve Severus Septimius surları gösterimi (Janin, 1950, Harita – No:II)

[59] Yaygın ancak doğrulanmamış hikayeye göre, Megaralıların lideri Byzas' tarafından yaklaşık M.Ö. 660/658'de kurulan şehrin adı Byzas'a atıfla Byzantion olarak anılmaktadır.

[60] Patria'da bu sınırdan şöyle bahsedilir: "Byzas'ın saraylarının Akropolis'te olduğunu bilmeliyiz. Aziz Menas Kilisesi daha önce Zeus'un bir tapınağıydı ve orada aynı zamanda iki büyük sütunun üzerindeki mermer kemerler üzerinde büyük Zeus ve Kronos heykelleri vardı. Eskilerin evlerini, yani sarayları, Akropolislerine inşa etmeleri bir adetti. Akropolis duvarından başlayıp Eugenios Kulesine kadar uzanan duvar, daha sonra Strategion'a çıkardı ve Achilles hamamına uzanırdı orada bulunan ve şu anda Ourbikios kapısı olarak adlandırılan kemer, Byzantion'un bir kara kapısıydı. Ve duvar Chalkoprateia ve Million'a kadar giderdi, ki burada da Byzation'un bir kara kapısı vardı. Duvar sonra, Tzykalareia'nın örgülü sütunlarına giderek oradan Topoi'ye iner ve Mangana ve Arkadianai yoluyla Akropolis'e geri dönerdi. Duvar boyunca toplam yirmi yedi kule vardı. İşte bu Byzas'ın şehir planıdır." (Berger (çev.), 2013, Book 1- 51-52, sy.31) Hesaplama, Janin haritası (Şekil 4.1) baz alınarak yapılmıştır.

[61] Fatih ilçesi sınırları 17 km^2

Şehrin durdurulamaz büyümesi ve günden güne dönüşen görünümü ile İstanbul, Batur'un (2010) tabiriyle yeni yatağına yayılan ve tarihsel silüetinden hızla uzaklaşan taşkın bir akarsu gibidir. Batur, (a.g.e.) İstanbul'u tanımak elde mi bunu bilemiyoruz dese de, İstanbul'u bu akışın tamamı olarak tanıyacağız. Çünkü, bu deli akışın hangi anını İstanbul olarak adlandırsak ve diğerlerini dışlasak İstanbul'u tam anlamıyla ifade etmiş olamayacağız.

Herkes kendi ömrü içinde bir İstanbul gördü, ve bu kısa süreli şahitliğindeki değişime hayret etti. İşte, bu bölümde en geriye giderek, ilk şahitlerin İstanbul denen bu yerde gördükleri üzerinden, şehrin değişimi izlenmeye çalışılacaktır. Şehrin topografik değişimin inceleneceği birinci bölüm bir yer (geo) incelemesi ve sınır tanımlaması olarak okunabilir. Şehre ait ilk görsel veriler üzerinden değişimin inceleneceği ikinci bölümün ise bir zaman-mekan incelemesi olması hedeflenmiştir.

4.1. İSTANBUL'UN TOPOGRAFİSİ VE DEĞİŞİM

İstanbul Tarihi Yarımada'nın Neolitik Çağ'a kadar uzandığı bilinen coğrafyası bugünkü görünümünde miydi? Kartal başı şeklindeki özgün şekli[62] akarsular ile bölünmüş müydü? Koylar, körfezler, doğal limanlar bugünkü yerlerinde miydi? Karanın denizle iletişimi nasıldı? Tepeler vadiler aynı seviyelerini koruyorlar mıydı? İstanbul'un ilk yerleşimini kuranlar bölgeye ulaştıklarında nasıl bir coğrafya ile karşılaştılar? Yerleşimleri ve yer seçimini etkilemiş olması muhtemel bu değişimleri bilmek zorunlu görünmektedir.

İstanbul'un üç tarafını sarmış denizler şehrin sınırını belirleyen ilk ve en önemli unsurdur. Kıyılar insan yerleşimi için elverişli iklim koşullarını oluşturması ve korumaya doğal olarak imkân verirken ticaretin gelişmesi için altyapı sunması sebebiyle tercih sebebidir. Aynı zamanda deniz, yerleşim için doğal bir sınırdır. Nitekim İstanbul'u cazip kılan, ikametgah olarak seçilmesine vesile olan bunlardır. Kuban (2010), İstanbul'u denizin yarattığı ve yaşam verdiği şehir olarak anar. (sy.5) Öyle ki, daha iyi bir kıyı bulmadan önce Megaralılar Kalkedon'a Kadıköy'de deniz ile Kurbağalıdere arasına yerleşmişlerdir. Herodot'a göre bundan yalnızca 17 yıl sonra üç suyun birleştiği tepe, (Sarayburnu) yüzyıllar sürecek merkezin (Tarihi Yarımadanın) ilk yerleşimcilerini karşılamıştır. (Herodot, 4.Kitap, 144)

Polybius, Byzantion'un elverişli özelliklerini anlattığı kitabında (The Histories) şehrin avantajlı durumunun tamamı için denizle ilgili özelliklerinden bahsetmiştir. Dezavantajlı

[62] Petrus Gyllius'un benzetmesi. "Kent, kanatlarını açmış bir kartala benzer, ters dönmüş, sola bakan bir kartal: gagasında Sultanın sarayının bulunduğu birinci tepe, gözünde Ayasofya, başının üstünde Hipodrom, boynunda ikinci ve üçüncü tepe vardır, kentin geri kalan bölümü de kanat ve bedeninin diğer bölümlerine yayılır." (Gyylius Petrus, İstanbul'un Tarihi Eserleri, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997, sy.37)

durumu ise sadece Trakya bölgesindeki kara sınırıdır. (Volume II, Book 4, 44.11- 45.1) Polybius, Kalkedon ve Byzantion'a sadece bakarak her ikisinin de eşit derecede iyi bir konumda yerleştiklerinin düşüneleceğini, ancak durumun sanıldığı gibi olmadığını belirtir. Anlatımına göre, Khalkedon'a deniz yoluyla ulaşmak kolay değildir, oysa isteseniz de istemeseniz de akıntı sizi Byzantion'a ulaştıracaktır. (a.g.e., 44.1) Böylece Byzantion hem son durak olarak avantajlıdır, hem de ağırlıklı olarak rüzgarların kuzeyden güneye olması sebebiyle Karadeniz'e kürek çekmeye başlamadan önce denizcilerin karaya çıkıp mola verdikleri bir yerdir. (Lendering) Bu durum Pontus'un (Karadeniz) güney girişinde bulunan Byzation'un neden önemli bir kent haline geldiğini açıklar. (a.g.e.) Tek dezavantajı olarak belirtilen Trakya tarafındaki bir denizden diğerine uzanan kara sınırı, kentin sakinlerinin sürekli ve zor savaşlarla uğraşmalarına neden olmuştur. Bu durum sonraki dönemde sur inşaatlarını gerekli hale getirecektir. (Polybius, Vol. II, Book 4, 45.1)

Megara kolonisinin kentin yüzyıllarca merkezi olacak Akropolis'e gelip yerleşmelerinden çok önce M.Ö. 6500'li yıllarda Tarihi Yarımadanın Yenikapı bölgesinde bir Neolitik kıyı yerleşimi bulunmaktaydı. Günümüz deniz seviyesinin 6,5 m altında yer alan yerleşim izlerine göre, o dönemde Marmara Denizi bir tatlı su gölüydü. Ve yerleşim alanı, Lykos deresinin denize ulaştığı alanda konumlanmıştı. Daha yakın dönem katmanlarında ise bölgenin bir liman alanı (Theodosius Limanı) olduğu görülmüştür. Bölge, günümüzde kentin kara alanının içindedir. Yenikapı örneğinde görüldüğü gibi, aynı mahalin önce karasal alan, sonra liman işlevli deniz alanı, sonra tekrar kara oluşu, İstanbul'un kıyı sınırlarının sürekli ve takipsiz değişimini belgelemektedir.

Karadeniz, İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi ile çevrili metropol İstanbul'unda, bin yıllar içinde deniz seviyelerindeki değişimlere bağlı olarak farklı deniz ve kara ortamları oluşmuştur. 24 bin yıl - 12 bin yıl öncesinde deniz seviyesi alçalmış, Çanakkale ve İstanbul Boğazında su akışının kesilmesiyle Marmara Denizi bir göl haline gelmiş, denizin şelf [63] alanlarında yer yer bataklık olan kara alanları olmuştur. (Algan ve diğ. 2014, sy.131) 12 bin yıl öncesinde Çanakkale Boğazı tarafındaki eşik aşılmıştır ancak sadece dış şelf sular altında kalmıştır. Marmara Denizi'nin kuzey şelfleri de halen yarı bataklık karasal alanlardır. (a.g.e., sy. 132-133) 8500-7000 yılları arasında yaşanan kurak dönem sebebiyle bataklık alanlar küçülmüştür, İstanbul Tarihi Yarımadanın güneyinde Marmara Denizi'nin kıyı sınırı (halen göl) bugünkü sınırın birkaç kilometre daha güneydedir. (a.g.e., sy. 135) 6800- 7000 yıl öncesi

[63] Şelf, Karaları çevreleyen ve karalardan sayılan, 200 metre derinliğe kadar olan sığ deniz dipleridir. (TDK, Güncel Türkçe sözlük)

İstanbul'un denizle çevrilmeye başladığı dönemdir. İstanbul Boğazı'nın oluşumu hakkında çeşitli ve doğrulanmamış birçok teori (akarsu aşındırması, volkanizma, fay vb. etkiler) ve İstanbul Boğazı'nın açılması öncesinde Karadeniz ve Marmara arasında iki su yolunun daha bulunduğuna[64] dair iddialar bulunmaktadır. (Meriç, 2000, sy. 65) Henüz bu tezler sonuçlandırılmamıştır. Ancak, deniz seviyesindeki yükselmeye bağlı olarak Marmara'nın, İstanbul ve Çanakkale Boğazlar sistemi yoluyla "deniz" haline geldiği düşünülmektedir. Yapılan sondajlar yaklaşık 7000 yıl önce gerçekleştiğini göstermektedir. (a.g.e., sy. 65) Flandr Trangresyonu [65] denilen deniz basması sonucu, yerleşim olan şelf alanları sularla dolmuş, kıyı yerleşimleri sular altında kalmıştır. (Şengör ve Kindap, 2019, sy.259) Akarsu vadilerinin deniz basması sırasında suyla boğularak haliç ortamları oluşturduğu düşünülmektedir. Görüşe göre Haliç, Alibey Deresi (Kydaros) ve Kağıthane Deresi'nin (Barbyzes) birleştiği akarsuyu vadisinin deniz tarafından işgal edilmesi sonucunda oluşmuştur. (Meriç ve Algan 2007, sy.141) Tarihi yarım adanın güneyinde, Lykos deresi ağzında da bir haliç oluştuğu, derenin 3 bin yıl önceden başlayarak, bu haliçi doldurmaya başladığı görüşü bulunmaktadır. (Algan ve diğ. 2014, sy.136)

İstanbul'un kıyı sınırlarında yaşanan köklü jeomorfolojik değişimlerden sonra, daha yavaş sürece yayılmış ve beşeri sınır değişiklikleri de olmuştur. Dionysios Byzantios MS. 2.yy'a tarihlenen Boğaziçinde bir gezinti adlı anlatısında Byzantion şehirinin ana karaya dar bir kıstak ile bağlı olduğunu söyler ki bu kıstak şehrin ada olmasını engellemiştir. Kıstak, yaklaşık 5 stadion (900 metre) genişliğindeydi. (Dionysios, 2010, sy.31) Buna göre, İstanbul Tarihi Yarımada bir dönem kuzeyden ve güneyden iki derin koy ile derince oyulmuş durumda olmalıdır. Konstantinus yeni başkenti kurmak için geldiğinde (muhtemelen 328 yılı) kıstak halen mevcuttu. Zosimos Konstantinus'un şehri sur ile çevirdiğinde bu kıstakın da Suriçinde kaldığını söylemiştir. (Zosimus, 1814, Book II, sy.52) Kıstakın yeri konusunu ilerleyen bölümde ayrıntılandıracağız.

İstanbul'un bugünki il sınırları içinde irili ufaklı birçok tepe bulunmaktadır. Avrupa Yakasında, Kocataş Tepesi (233 m) Recep Tepesi (191 m), Gavurçayırı Tepesi (179 m),

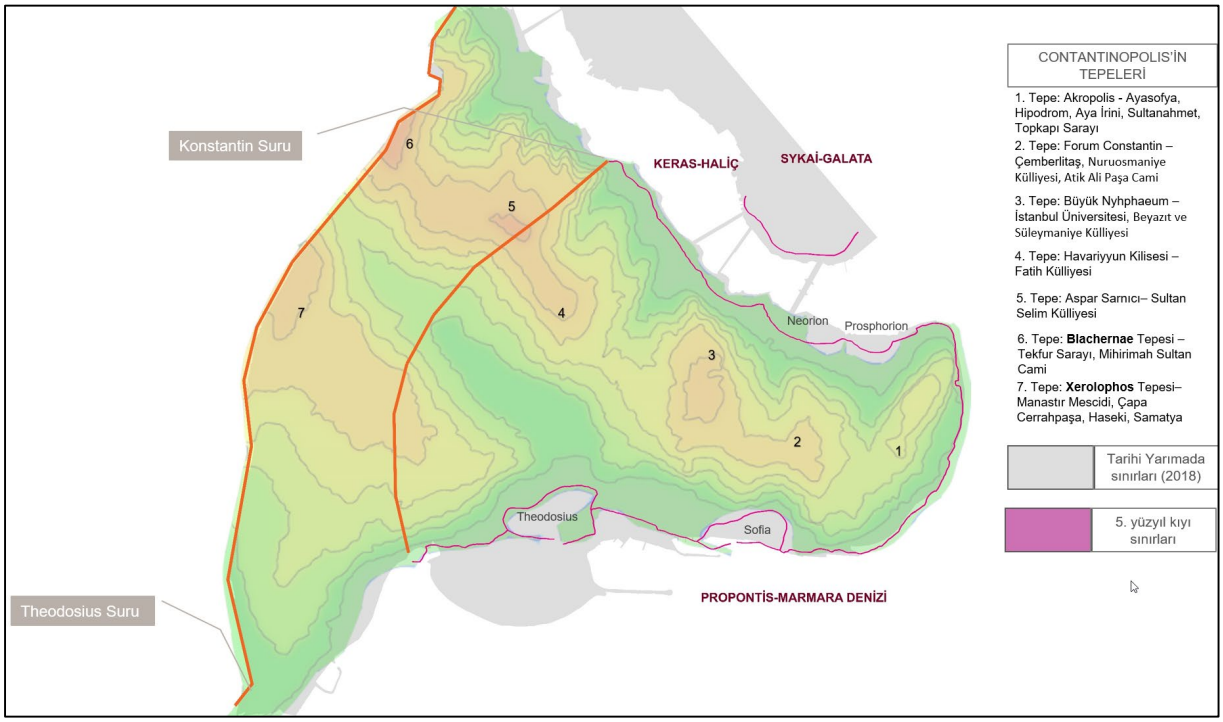
---

[64] "*Eldeki verilere göre İstanbul Boğazı yaklaşık 7000 yıllık bir geçmişe sahiptir. Buna karşılık Holosen öncesinde Marmara Denizi- Karadeniz arasındaki 1.su yolunun Büyükçekmece ve Terkos gölleri arasında olduğu Ardel ve İnandık tardından 1957 yıllarında ileri sürülmüştür. 2. Su yolunun ise İzmit Körfezi – Sapanca Gölü- Aşağı Sakarya Vadisi boyunca olduğu yaklaşık 100 yıl önce ortaya konulmuştur. Bu fikri ilk olarak Adrussow 1890'da öne sürmüştür. Bunu izleyen dönemde bazı biyolog ve jeomorfolog ve yerbilimciler söz konusu iddiayı destekleyici çeşitli bulgular elde etmişlerdir."* (Meriç, Engin. Marmara Denizi ile Karadeniz arasındaki üçüncü su yolu: İstanbul Boğazı, Mavi Gezegen, 2000, sy.65)

[65] *"Kuaterner sonlarında vuku bulmuş (Pleistosene takiben, Holosen içerisinde) en son deniz basması. Bunun sonucunda kıyılar + 2 m.ye kadar yükselmiş, daha sonra bugünkü durumlarını almışlardır (sıfır metre)."* (Coğrafi Terimler Sözlüğü)

Küçükkartaltepe (169 m), Değirmen Tepesi (161 m), Topkule Tepesi (140 m), Küçükincirlik Tepe (135 m), Aktopraklık Tepe (133m), Kartaltepe (98 m), Anadolu Yakasında ise Aydos Dağı (538m), Alemdağ (442 m), Kayış Dağı (431m) ile, Kırbaç Tepesi (395 m), Zirvetepe (340 m), Kocabayır Tepesi (228 M) Büyük Çamlıca (262 m), Küçük Çamlıca (228 m) Tepeleri sayılabilir. (Özgül, 2011, sy. 18-19) Büyükada'daki Ayayorgi Tepesi (180 m) ile, Kınalıada'daki Manastır Tepesi (109 m) metropol İstanbul'u içindeki tepelerdendir. (a.g.e, sy.19)

Ancak İstanbul'un yedi tepesi denilince akla gelenler, bu sayılanların hiçbiri olmayıp, Tarihi Yarımada içinde kalan yükseltileri ifade etmektedir. İstanbul'a "yedi tepeli şehir" nitelemesi, Roma'ya benzer ve ondan ilhamla kurulan Yeni Roma'nın, muhtemelen bir benzeme çabası olarak[66], şehrin surlar içinde kalan kısmındaki çoğu kuzeyde Haliç tarafında, biri Marmara Denizi tarafında vadilerle bölünmüş yükseltilerden sebep verilmiştir. Üçgen olarak tanımlanabilecek İstanbul yüzeyi tepeler ve vadilerle bölünmüş bir görünümdedir. Tarihi Yarımadanın bu tepelerinin kendine ait isimleri genellikle yoktur. Numara ile adlandırılır. (Millingen, 1899, sy.2) Tepeler, üzerinde bulunan Bizans ve Osmanlı dönemi eserlerle anıtlaşmışlardır.

Şekil 4. 2 İstanbul'un tepeleri ve tepelerdeki anıtlar

[66] Roma, Collis Quirinalis, Collis Vinimalis, Collis Capitolinus, Collis Esquilinus, Collis Palatinus, Collis Caelius, Collis Aventinus adlı yedi tepe üzerine kurulmuştur.

Birinci tepe buruna en yakın, Dionysios'un Bosporios Akra, Plinius'un Chrysoceras dediği, (Gyllius, 1997, sy.37) Byzantium'un Akropolis'i, İstanbul'un kent tarihinin başlangıcı bugün Ayasofya, Hipodrom, Aya İrini, Sultanahmet, Topkapı Sarayı'nın üzerinde bulunduğu yükseltidir. Birinci tepe, ikinci tepeden Ayasofya'dan, Sirkeci civarında Haliç'e inen derin bir vadiyle ayrılır. Dördüncü yüzyılın ilk yarısında bu vadinin denize ulaştığı yerde Prosphorion Limanı bulunmaktaydı. (Müller-Wiener, 2003, sy.6)

İkinci tepe zirvesinde Konstantin'in porfir sütunu Çemberlitaş ve Forum Constantin ile Nuruosmaniye Külliyesi, Atik Ali Paşa Camisi bulunmaktadır. İkinci tepenin etekleri kuzeyde Neorion Limanı, güneyde Sofia Limanı'na ulaşır. Batısında, üçüncü tepeden bugün üzerinde Kapalıçarşı'nın bulunduğu eski Markos Embolos isimli caddenin bulunduğu vadi ile ayrılır.

Üçüncü tepenin zirvesinde, günümüzde İstanbul Üniversitesi merkez binası bulunmaktadır. Bu alan 1922 yılında kurum kapatılana kadar, Harbiye Nezareti, daha eski dönemde ise Eski Saray alanıdır. Ayrıca Konstantinopolis'in Büyük Nyhphaeum'unun bu tepede zirvesinde yer aldığı düşünülmektedir. Theodosius Forumu, Beyazıt Camisi ve Süleymaniye Külliyesi üçüncü tepenin yamaçlarında yer almaktadır. Üçüncü tepenin yamaçları güneyde Kumkapı ve Langa'ya doğru inerek Marmara sahillerine ulaşır. Bu noktada bulunan Theodosius Limanı 12. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Aksaray çevresinde üçüncü ve yedinci tepeler birbirinden kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzun akarsuyu vadisinin bir bölümüyle ayrılır. Ayrıldıkları noktada, Konstantinopolis kentinin tarihi Mese yolunu ikiye ayıran Capitolium bulunmaktadır.

Üçüncü tepeden Valens Kemeri'nin üzerinden geçtiği vadi ile ayrılan, dördüncü tepe Haliç'in kıyısında sıralanmış diğer tepelere göre biraz daha denizden uzaktır. (Millingen, 1899, sy.3) Üçüncü ve dördüncü tepeler arasındaki vadi Valens Kemeri'nden eskiden burada olduğu düşünülen limana (Heptaskalon) kadar uzanmaktadır. Bugün vadinin yerinde Zeyrek ve Süleymaniye'yi keskin bir çizgi olarak bölen Atatürk Bulvarı bulunmaktadır. Tepenin zirvesinde daha öncesi Havariyyun Kilisesinin olduğu yerde bugün Fatih Camisi yer alır.

Beşinci tepe, dördüncü tepenin bir devamı gibidir ve Fener bölgesinde Haliç'e sert bir eğim ile iner. (a.g.e, sy.3) (DBİA, 1994, c.7, sy.457-458) Zirvesinde Aspar Sarnıcı ve Sultan Selim Camisi bulunmaktadır. Üçüncü tepe ile arasında güneyde dördüncü tepe, kuzeyde ise Haliç ile sınırlanan geniş bir düzlük vardır. (Millingen, 1899, sy.3)

Altıncı tepe, beşinci tepeden Haliç tarafında Balat'a ulaşan vadi ve batıda Fethiye Camisi, doğuda Kariye Camisi ile ayrılır. Edirnekapı ve Ayvansaray semtleri bu tepe üzerinde

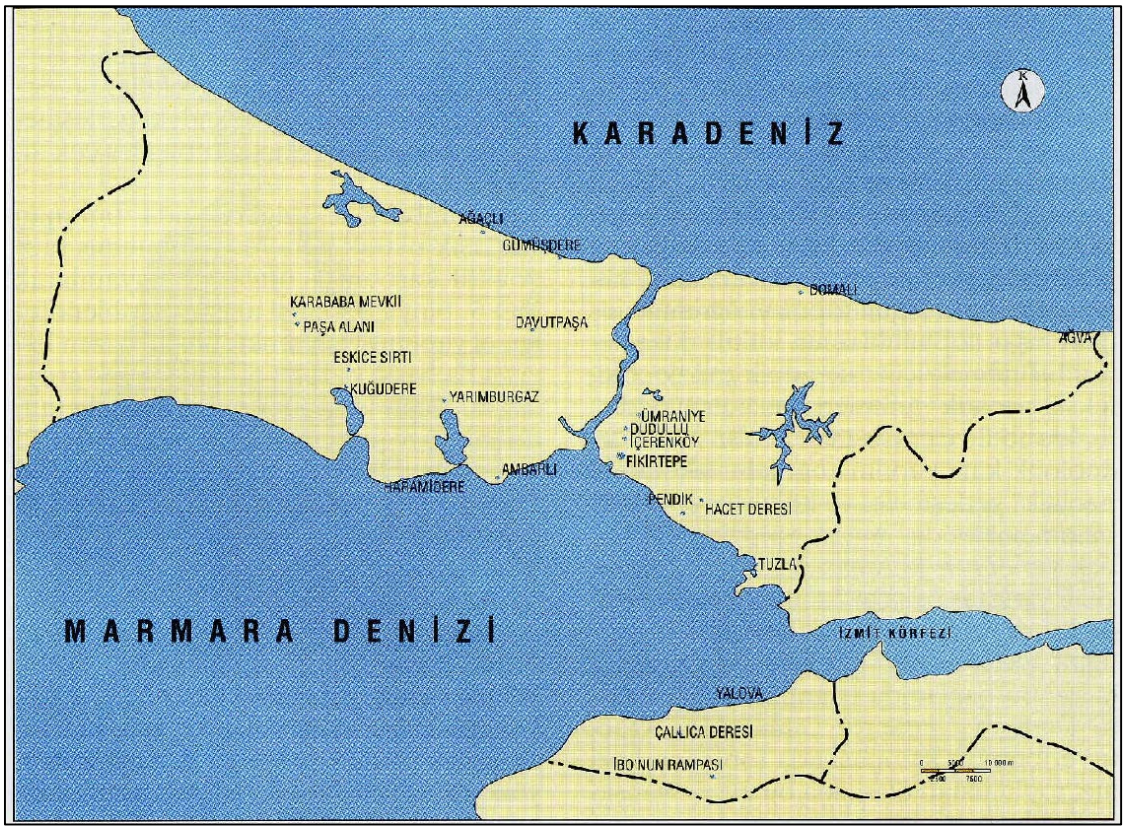
yer alır. Aetius Sarnıcı ve Tekfur Sarayı ile bu tepededir. Niketas Choniates, (1155-1217 Bizans hükümet görevlisi ve tarihçi) bu tepeyi Blachernae Tepesi olarak adlandırmıştır. (Choniates, Book Two-545)

Yedinci tepe şehrin güneybatı tarafındadır. Kurak toprakları ifade eden Xerolophos - Kurak Tepe- olarak adlandırıldığı düşünülmektedir. (Millingen,1899, sy.3) Yedinci tepe Aksaray semtinden surlara ve Marınara sahiline kadar giden bölgedir. Yarımada içinde en büyük alanı kaplayan bu tepe, Topkapı, Aksaray ve Yedikuleye uzanan bir üçgen görünümündedir. Arcadius Sütunu, Arcadius Forumu, Mokios Sarnıcı, bu tepede bulunmaktaydı. (DBİA, 1994, c.7, sy.457-458) Tepelerin eteklerinde denize ulaşan geniş düzlükler, bir tek beşinci tepenin eteklerinde daralır. Birbirlerinin görünüşüne engel olmayacak şekilde bir hat boyunca ileri-gerili, alçaklı-yüksekli şekilde Haliç'in kenarında sıralanmışlardır. (Gyylius, 1997, sy. 38)

Akarsular yerleşim yeri olarak seçimde belirleyici etkenlerin başındadır. Tatlı su kaynağına yakınlık, suyun taşınmasının sistemli ve kontrollü yapılamadığı dönemlerde hayati önem taşımaktadır. İstanbul'da büyük bir akarsu yoktur ancak, yerleşilebilir ortam sağlayan birçok küçük akarsu bulunmaktadır. Şehrin akarsularının akış yönü, epirojenik hareketlerle şekillenmiş su bölümü hattına göre belirlenmektedir. Akarsuların sınıflandırılması da su bölümü çizgisine göre belirlenen aktıkları denize göre yapılmaktadır. Su bölümü hattı kentin, Avrupa Yakasında kuzeydoğu- güneybatısı arasında uzanmaktadır. Buna göre hattın kuzeyinde kalan akarsular Karadeniz'e, güneyindekiler Marmara Denizi'ne dökülmektedir. (Avcı, 1993, sy.150)

Avrupa Yakasında, Haramidere, Karagöz Deresi, Hasan Deresi, Ayamama Deresi, Tavukçu Deresi, Çinçin Deresi, Terazidere, Hamam Deresi, Selimpaşa Deresi, Ova Deresi, Boğluca Deresi, Ağıl Deresi, Kula Deresi, Koyun Dere, Fener Dere, Kavaklı Deresi ve Aşağı Dere Marmara Denizi'ne; Kilyos, Uzunya, Marmancık, Keten, Gürpınar, Çürpüna, Tatlısu ve Garipçe dereleri Karadeniz'e akar. (Özgül, 2011, sy. 18) Anadolu Yakasında, Göksu Çayı, Küçüksu Çayı, Bekar Deresi, Aznavur Deresi Boğaz'a dökülen; Göçbeyli Deresi, Türknil Deresi, Ozan Deresi, Kabakoz Deresi, Göksu (Ağva) Deresi, Çanak Deresi, Koca Dere, Darlık Çayı ve Riva Çayı ise Karadeniz'e; Çobançeşme, Taşlıdere, Ayvacık, Kavaklıdere ve Esatpaşa Uzunçayır Deresi, Kurbağalıdere Marmara Denizine boşalır. (a.g.e, sy. 18) Alibey ve Kağıthane Dereleri ise Haliç'e dökülmektedir. Bu derelerin geçtikleri yerdeki toprak özellikleri sebebiyle Haliç'e taşıdıkları malzeme boldur, bunlar Haliç'in bir kısmını doldurmuştur.(Avcı, 1993, sy.150)

İstanbul'un ilk yerleşimcileri tüm bu akarsu çevrelerinde aramak mantıklı olacaktır. Nitekim, ilk yerleşim izlerinin bulunduğu Yarımburgaz Mağarası, Sazlıdere civarındadır. Fikirtepe ise Kurbağalıdereye doğru uzanan bir yamaçtadır. Pendik Temenye yerleşmesinin hemen doğusundan günümüzde kurumuş olan bir derenin yatağının geçtiği görülmektedir. (TAY Projesi, Pendik Temenye, 2018) Yenikapı Neolitik yerleşiminin yine bugün kaybolmuş Lykos (Bayrampaşa) deresi'nin denizle birleştiği noktada kurulduğu bilinmektedir. Antik mitlerde "körler ülkesi" olarak anılan, ve Byzantion'dan önce kurulan, Khalkedon'un yine bir akarsu boyunda, Kurbağalıdere'nin Marmaraya kavuştuğu yerde kurulduğu söylenir. Tarihi Yarımadadaki ilk kentin Akropolis'te (Sarayburnu- Bosporos Akra) kurulduğunu söyleyen yaygın hikayenin aksine, Alibeyköy Deresi ve Kağıthane Deresinin birleşip denize (Haliç) döküldüğü yerde kurulduğu söylenir. (Eyice, 1995, sy.30) Hatta bu söylem Patria'da geçen ve Byzantion kuruluşunun resmi hikayesi kabul edilen, Kerossa'nın oğlu Byzas'ı Semestre Sunağında[67] dünyaya getirdiğini söyleyen anlatıyla da örtüşmektedir. (Berger (çev.), 2013, Book 1, sy.13) Bugün ise İstanbul'un birçok akarsu vadisi bütünüyle yerleşim alanı olmuş, akarsular büyük ölçüde kaybolmuştur. (Avcı, 1993, sy.150)

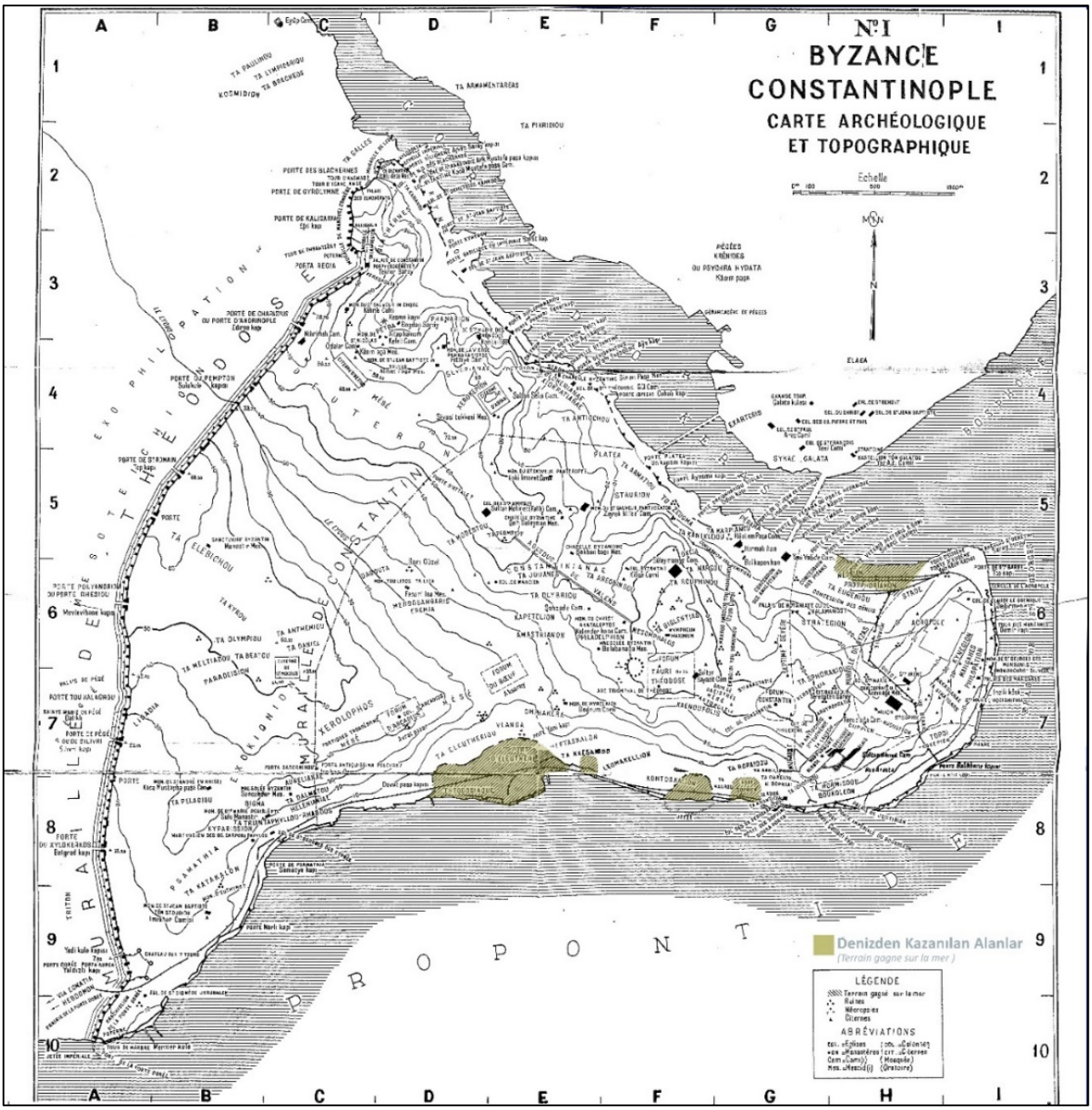

Şekil 4. 3 İstanbul'da ilk yerleşimler (DBİA, 1994, c.7, sy.453)

[67] Muhtelemelen Silahtarğa Elektrik Santrali- Santral İstanbul'un olduğu yerde. (Russel James, Byzantium and the Bosporus: a historical study, Oxford University Press, 2016, sy.45)

İstanbul'un yeryüzü şekillerinde yüzyıllar içinde doğal sebeplerle ve günümüzde çoğunlukla insan etkisiyle değişimler yaşanmıştır. Ertek (2017) insan etkinliği sonucu gelişen ve değişen yer şekillerinin antropojenik jeomorfolojinin konusu olduğunu söyler. (sy.188) Pleistosen ve Holosen'den sonra Sanayi devriminden günümüze, insanoğlunun dünyayı şekillendirme yetisindeki artış sebebiyle Kuaterner'e yeni bir alt devir eklenmesinin gereğinden bahseder. (a.g.e., sy. 189) Bu yeni devir; Antroposen'dir. Yani Yeni İnsan Dönemi. (Ertek, 2016, sy.71) İstanbul'da Antroposen dönemine ait en belirgin örnekleri kıyı çizgisinin beşeri faktörlerle değişiminde görebiliriz. Tarihi Yarımada'dan Bakırköy'e uzanan sahil yolu doldurma faaliyetlerinin başlıcalarındandır. Ertek, Antroposen'i gelişen teknik imkanlar sebebiyle değişimin yıllara sari yoğunlaştığı Sanayi Devrimi sonrası başlatsa da, (a.g.e., sy.71) aslında çok daha eski bir mefhumdur. İstanbul'un, şehrin tarihi boyunca kendini gerçekleştiren imparatorlukların, devletlerin çokluğu ve tarihinin ilk dönemlerinden beri görkemli olması üzerine kurgulanması sonucu üzerinde denenen çok sayıda büyük projeler sebebiyle Antropojenik Jeomorfolojik değişimlerle erken dönemlerden beri karşılaşacağı açıktır.

Nitekim, kıyı çizgisi Sirkeci'de yaklaşık 250 metre, Eminönü-Unkapanı arasında 150-200 metre genişliğinde, Galata'da 120-250 metre denize doğru kaymıştır. (Müller-Wiener, 2003, sy.2) Bunların bir kısmı alüvyon birikmesi olsa da Bizans döneminden beri arsa kazanmak için kasıtlı bir deniz doldurma faaliyeti olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Cyril Mango'nun tespitlerine göre denizden topak kazanma Bizansın erken dönemlerinden itibaren başlamış olabilir. (Mango, 2001, sy.17) Konstantinopolis şehrini çok kısa sürede inşa ettiren Konstantinus bu yoğun imar faaliyeti sırasında oldukça fazla miktar toprağın yerini değiştirmiş olmalıdır. Yer değiştiren hafriyat toprağını dökmek için en uygun yer muhtemelen koylar olacaktır. (Mango, 2001, sy.20) Janin haritasında eski Byzantion limanlarının tamamını "*terrain gagne sur la mer*" (Fransızca, denizden kazanılmış toprak) olarak işaretlemiştir. (Janin, 1950, Harita- No:I) (Şekil 4.4)

Şekil 4. 4 Doldurulmuş limanlar, denizden kazanılan topraklar "terrain gagné sur la mer" (Janin, 1950, Harita -No:I)

Mango, Byzantion yazmalarının şehrin doldurmalardan nerelerin etkilendiğine dair bir ayrıntı vermediğini ancak, 5. Yy ikinci yarısında St. İrene kilisesini Zindankapı (Perama kapı) civarında tekrar inşa ederken zamanın yöneticisinin denizi geriye ittiğini söyler. Denizin öncesinde yeni kilisenin neredeyse ortasına kadar geldiği değerlendirilmektedir. (Mango, 2001, sy.19)

Antik yazmalarda bahsi geçen ancak bugün izine rastlanmayan kıstakın iki yanındaki derin koyların da insan faaliyetiyle dolmuş olma ihtimali bulunmaktadır. Dionysios Byzantios'un tarifiyle ana kara ile birleştiren kıstak hariç, Byzantion denizle çevrilidir ve kentin

çevresi, 35 stadia [35 x 185 m = 6 . 5 km][68], kentin ada olmasını engelleyen kıstak da 5 stadia [5 x 185m =925 m] uzunluğundadır. (Dionysios, 2010, sy.38)

Zosimus ise, Konstantin'in kendine başkent ararken gittiği ve konumuna hayran kalarak onu önemli ölçüde büyüttüğünde, bir imparatora layık bir ikametgah haline getirmeye karar verdiği Byzantion'un, Keras (Haliç) ve Propontis (Marmara Denizi) iki deniz tarafından çevrelenmiş, yükselen bir zemin üzerinde duran bir kıstak olarak bulduğunu söyler. (Zosimus, 1814, Book II, sy.52) Haliç'te Galata tarafında ve yarımada tarafında dörder toplam sekiz koy olduğunu söyleyen Petrus Gyllius en geniş yerde 6 stadion [6 x 185 m =1.1 km] en dar yerde 3 stadion [3x 185m = 555m] olduğunu belirtir. Gyllius'a göre bir zamanlar Haliç daha genişti ve daha çok koy ihtiva ediyordu. Atılan çöpler ve yapıların temel kazıklarıyla bu alanlar sonradan doldu. Dionysios ve Zosimus'un yazdıkları Gyylius'a göre bu savı destekler niteliktedir. (Gyylius, 2000, sy.54)

Zosimus, I. Konstatinus üç oğluna Sezar ünvanı verdikten sonra[69] Konstantinopolis şehrini çok fazla genişlettiğini söyler. Şehir öyle genişler ki başarılı imparatorlar saraylarını yaparlar, çok sayıda farklı meslek gruplarından insanlar, askerler, tüccarlar şehre akın eder. Nüfus artışı sebebiyle I. Konstantinus'un yaptırdığı surların genişletilmesi gerekir. Sur duvarlarının I. Konstantinus'un inşa ettiğinden daha fazla genişletilmesi bir çözüm getirmez, nüfus yoğunluğunun fazlalığı sebebiyle binaların birbirine o kadar yakın yerleştirilmesine izin verilir. Sakinler hem evlerinde hem de sokaklarda çok fazla rahatsızlık ve tehlikeye maruz kalırlar. Bu sebeple, denizin önemli bir kısmı kazıklar çakılarak karaya eklenir. Böylece önemli bir şehir oluşturmak için yeterli sayıda ev inşa edilecek kuru zemin oluşturulur." (Zosimus, 1814, Book II, sy.55) Dionysios'un her iki tarafa uzanan burunları ve su altındaki kayalıklarıyla balık bolluğu açısından benzersiz olduğunu söylediği Melias koyunun, Gyllius tarafından üçüncü ve dördüncü tepeler arasındaki üçüncü vadi olduğunu düşünmektedir. (Dionysios, 2010, sy.35) Eskiden bir koy olan bu vadi sonradan toprakla dolarak mahalle yerleşimlerine imkan vermiş olabilir. (Gyllius, 2000, sy.67) Şu an Atatürk Bulvarı'nın geçtiği vadidir.

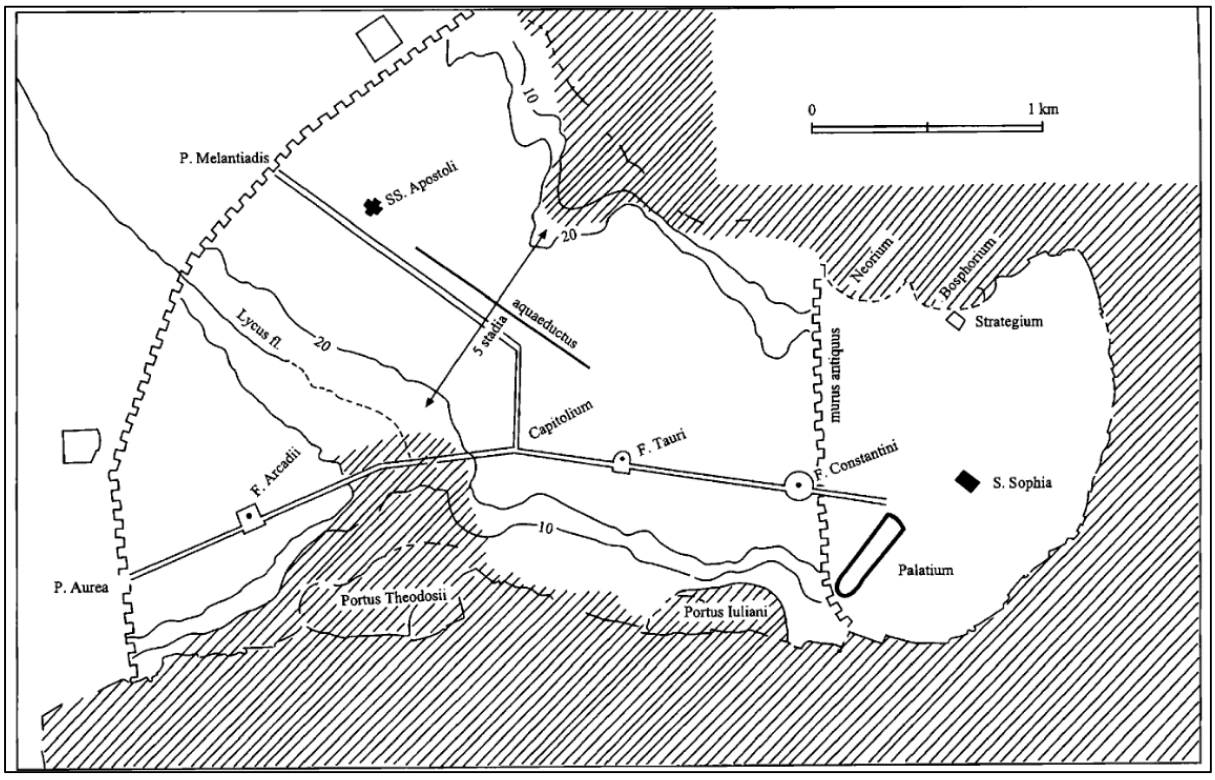
Yarımada'nın güneyinde ortaya çıkarılan ve deniz seviyesinin 6,5 m altında bulunan Neolitik Yenikapı yerleşimi 7 bin yıl (M.Ö. 5000'ler) önce meydana gelen doğal değişimler

[68] Ptolemaic ölçeğe göre, 1 stadia, 185 m'ye karşılık gelmektedir. (Gulbekian, 1987, sy.360) [GULBEKİAN, Edward. "The Origin and Value of the Stadion Unit used by Eratosthenes in the Third Century BC", (1987).]

[69] I. Konstantinus (306-337 hd.) ikinci oğlu II. Konstantius'a (d.316-ö.340), 1 Mart 317'de "Sezar" unvanı vermiştir. (Britannica) Zosimos üç oğluna da Sezar ünvanı verdiğini söyler. I. Konstantinus 337'de öldüğünde, oğlu II. Konstantius ve kardeşleri Constans ve II. Konstantin, her biri "Augustus" unvanını kabul etti ve İmparatorluğu kendi aralarında böldü. II. Konstantius Doğu topraklarını yönetti.

sonrası (Flandr Transgresyonu) yükselen deniz seviyesi ile sular altında kalmış, Lykos ağzında bir Haliç oluşmuştur. (Algan ve diğ. 2014, sy.136) Üç bin yıl önceden başlayarak Lykos'un halicini dolduran alüvyonlara rağmen bu alan uzun süre geniş bir koy olarak kalacak ve M.S. 5. yüzyılda Theodosius limanı olarak işlevlenecektir. (a.g.e) Beşinci yüzyıla tarihlenen (424-430 tarihinde oluşturulduğu düşünülen) bu liman, Konstantinopolis'in envanter listesi Notitia Urbis Constantinopolitanae'de 12. Bölgenin sınırları içinde gösterilmiştir. (Müller-Wiener, 2016, sy.20) 7. yüzyıl başında canlılığını yitirmeye başlamış, bir moloz dökme alanı olarak kullanılmış olabilecek liman, Osmanlı döneminin öncesinde çoktan dolmuş ve bostan (Langa Bostanları) olarak işlev görmeye başlamıştır. (Müller-Wiener, 2003, sy.9) 1759-1763 yılında Laleli Camisi inşaatı sırasında çıkan molozların doldurulması ile Langa civarında Yeni mahalle arazisi oluşmuştur. (Müller-Wiener, 2016, sy.61)

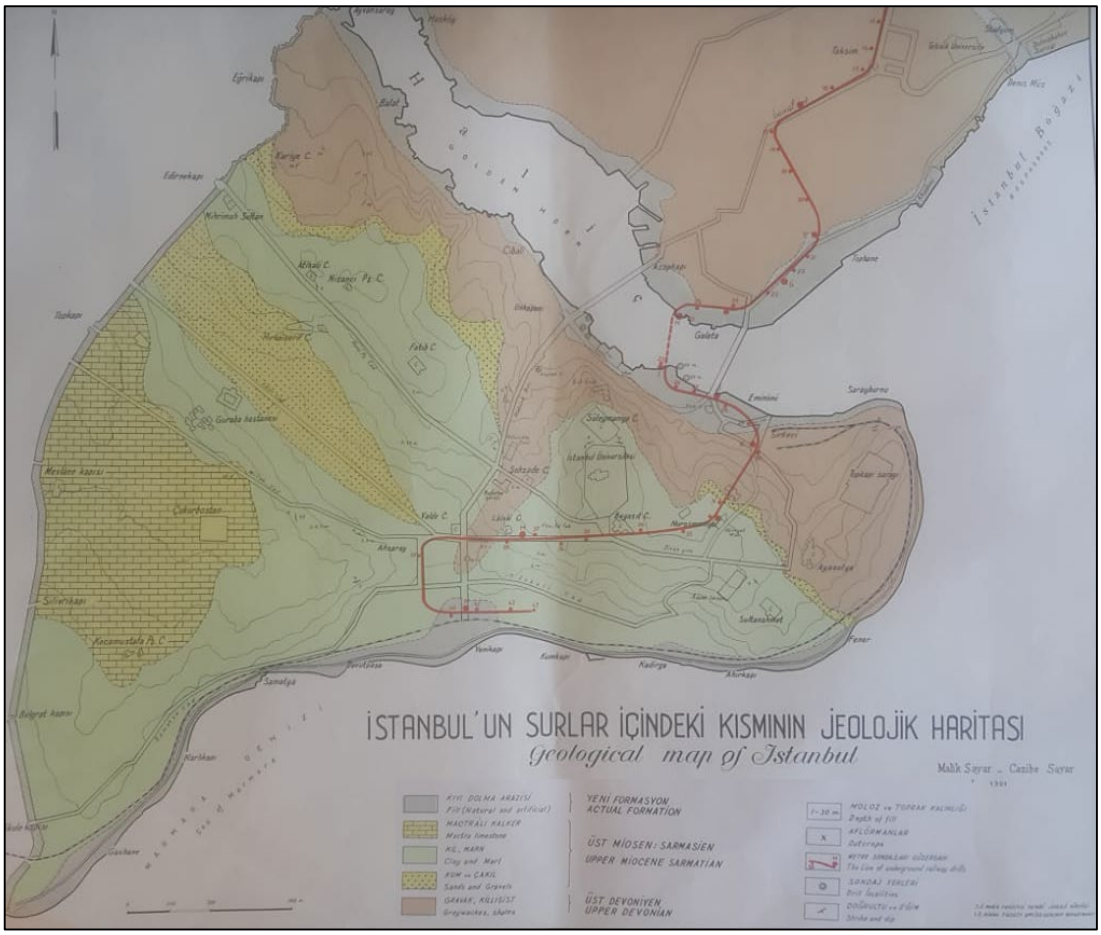
John Covell'in hipotezine göre, kuzey güney yönlü iki kıstaktan güneydeki I. Theodosius (379-395) zamanında Theodosius Limanına (Portus Theodosiacus) dönüşmüş olabilir. Kuzeydeki ise eski vadinin izi olarak tahmin edilmektedir. (Şekil 4.2) 3. ve 4. Tepeler arasındaki bu vadi bir zamanlar denizin karaya sokulduğu derin bir körfez olabilir. (Mango, 2001, sy.22) Valens su kemerine kadar uzanmıyor olsa da güneydeki körfeze göre muhtemelen daha az karaya sokulan fakat daha derin bir körfez olmalıdır.

Şekil 4. 5 Cyril Mango'nun John Covell'in hipotezine göre haritalaştırdığı sözde kıstak (C. Mango, 2001, sy.21)

Oberhummer tarafından, sözkonusu kıstağın Kadırga ve Sirkeci arasında olabileceği yönünde iddialar da bulunmaktadır. (Oberhummer, 1897,Cilt. III,1 Sütun. 1119) Kıstak bir ihtimal de, Konstantinus surlarının Ayakapı ve Samatya'dan geçtiği bilgisiyle, John Covell'in hipotezindeki gibi Unkapanı ve Yenikapı arasında ya da Oberhummer'in belirttiği gibi Sirkeci-Kadırga arasında değil, Samatya ve Fener arasında olabilir.

Zosimus'un, Konstantinus'un kıstakı içine alacak şekilde suru genişlettiğini belirtmesi tam surun sınırında olan bu iki alanı akla getirmiştir. Hem Fener'in hem Samatya'nın çepeçevre sur duvarıyla çevrili olması, surların erken dönemde burada mevcut olabilecek koyları dışarıda bırakacak şekilde etrafını döndüğü, koyların toprakla dolması sonrası yeni kıyıya bir sur duvarı inşaatı daha yapıldığı iddia edilebilir. Böylece Fener ve Samatya'yı çevreleyen duvarlar oluşmuş olur. Zosimus'un bahsettiği yeni yerleşim açmak için denizin doldurulması bu iki alanda gerçekleşmiş olabilir. Samatya'nın kumluk anlamına gelen Yunanca Psamatia (Psamathion) kelimesinden gelmesi de (Janin, 1950, sy.408) denizden kazanılmış toprak olasığını düşündürmektedir. Topografik yapıya bakıldığında, Covell'in hipotezi daha yakın gibi görünse de bu iddia da araştırılmaya muhtaçtır.

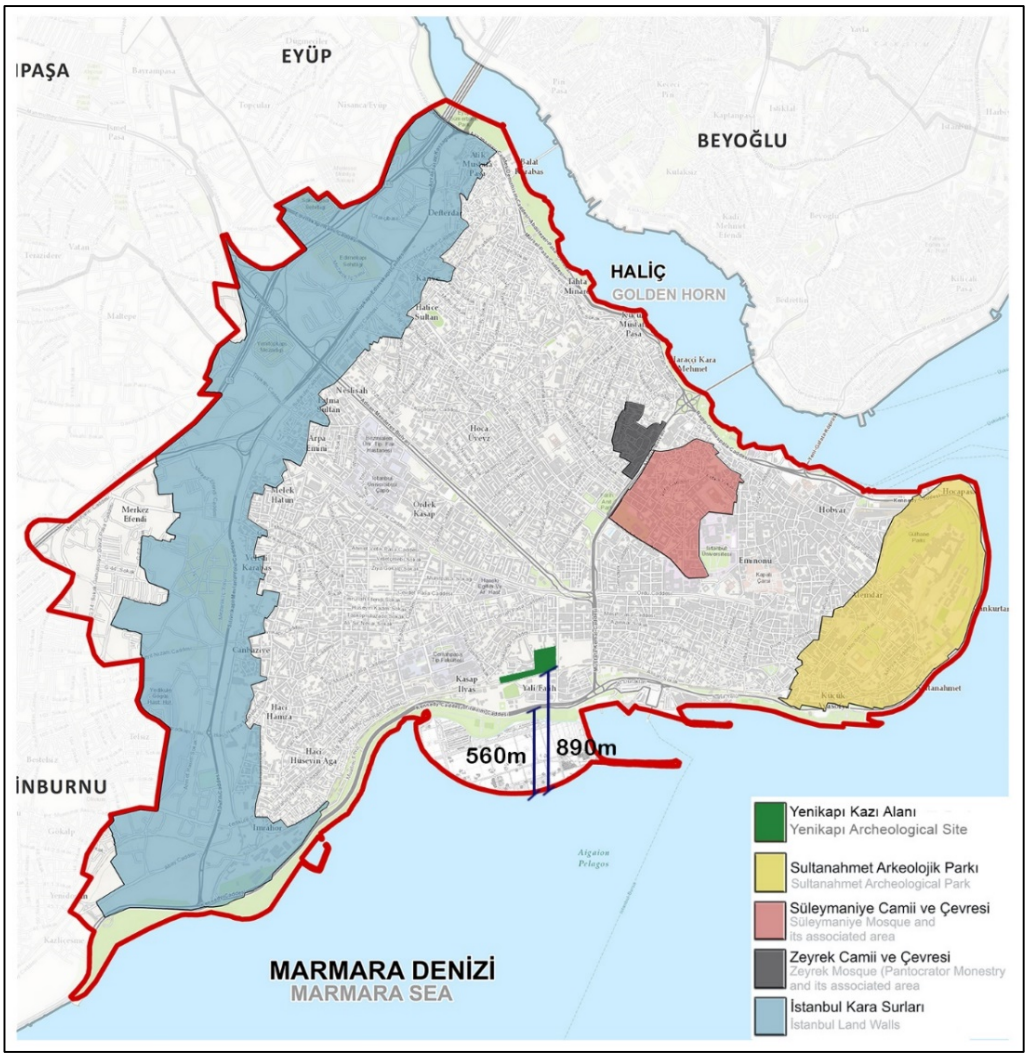
Şekil 4. 6 İstanbul'un surlar içindeki kısmının jeolojik haritası (Sayar, 1961)

Cazibe ve Malik Sayar'ın 1954 yılında Yenikapı'dan Mecidiyeköy'e yapılması planlanan[70] metro hattını ön projesi için yaptıkları sondajlar sonucu İstanbul'un surlar içindeki kısmının jeolojisine dair rapolarını (Sayar ve Sayar, 1962) ve İstanbul Tarihi Yarımadanın jeolojik haritasını oluşturmuşlardır. (Şekil 4.6)

Buna göre, birinci tepenin bulunduğu Sarayburnu'nun Sirkeci civarının, Hocapaşa çevresinin ve Unkapanı'ndan Şehzade Camisi ve Laleli Camisi'nin bulunduğu yerleri de içine alarak Yenikapı'ya uzanan ince hattın, devamında Balat, Fener ve Ayvansaray'ın yani Tarihi Yarımadanın kuzey kıyılarının daha erken dönemde oluştuğu görülebilir. Ne var ki bahsi geçen bölgelerin oluşma dönemi olarak verilen Üst Devoniyen 417-350 milyon yıl öncesine aittir ve haliyle antik yazmalarda bahsi geçen kıstak ile ilgili net bir bilgi vermez. Yine de Yenikapıda gösterilen yeni formasyon derin kıyı dolgusuyla ve kuzeyden Unkapanı'ndan Yenikapı'ya doğru inen yarımadanın en eski oluşumu dikkat çekicidir.

Bugün ne kuzeyde Haliç kıyısında ne de güneyde Marmara Denizi kıyısında bir koy bulunmamaktadır, bölge karasal alana dönüşmüştür. Güneyde Yenikapı bölgesi beşeri yöntemlerle doldurularak raylı sistem ulaştırmanın transfer noktası haline gelmiş durumdadır. Ayrıca denizden kazanılan topraklarda oluşturulan sahil yolu ve yakın dönemde yapılan meydan ve etkinlik alanı ile yarımadanın Marmara kıyıları ilk yerleşimcilerin karşılaştıkları kıyı sınırlarının muhtemelen çok uzağında bir görünümdedir. En son kertede, 2014 yılında tamamlanan Yenikapı miting alanı projesiyle denizin 518.000 m²'lik alanı doldurulmuştur. Böylece deniz sınırı mevcut Kennedy Caddesinden (1950'lerde doldurularak sahil yolu olarak yapılmıştır) yaklaşık 560 m, ilk yerleşimcilerin muhtemel sınırlarından en az 890 m uzaklaşmıştır.

[70] Bu metro hattı 1954 yılında, Societe Generale de Traction et d'Explanations adlı Fransız grubunca Mecidyeköy-Taksim-Yenikapı arasında önerilmiş, aynı yıl Fransız Paris Ulaşım İşletmesi (RAPT) desteği ile SGTE firması yönetiminde etüdü başlamıştır. 1956 yılında aynı firmaya projesi yaptırılmıştır. 1957 yılında ise firma Mecidiyeköy-Karaköy bölümü için teklif vermiştir. (Kırmızı ve Çalışkan, sy. 169-175) Muhtemelen, araya giren askeri darbeler, iktidar değişiklikleri vb çeşitli sebeplerden yapımı başlatılamamıştır. 1992 yılında güzergahta değişiklik yapılarak (M2 Hattı olarak) inşaatı başlatılan bu hat, ilk kez Taksim-4.Levent arasındaki parçası 2000 yılında yolcuya hizmet vermeye başlamıştır. Hattın tamamı 2014 yılında kullanıma geçmiştir. Hacıosman'dan Yenikapı'ya uzanmaktadır. Tarihi Yarımadaya bağlantısı Haliç Metro Köprüsü'yledir.

Şekil 4. 7 Yenikapı Neolitik kıyı yerleşiminin (kazı alanı) ve 1950 tarihli doldurma sahil yolu'nun, 2014 Yenikapı miting alanı dolgusuna göre denizden uzaklaşma miktarı[71]

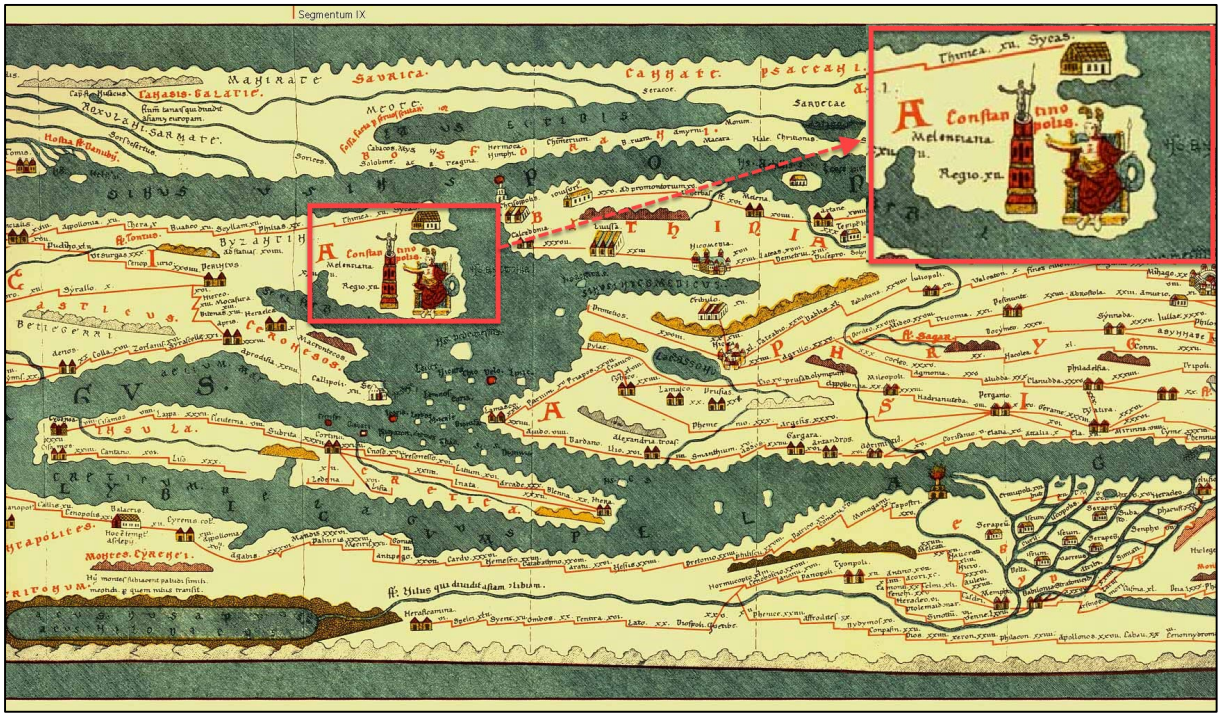
Kuzeyde ise çok erken dönemde koy olabilecek ve çoktan kaybolmuş, sonrasında ise muhtemelen kuru bir vadiye dönüşmüş olan 3. Vadinin (3. Tepe ve 4. Tepe arası) izleri yakın dönemde üzerinden geçen bulvar (Atatürk Bulvarı) ile tamamen kaybolmuştur. Bir zamanlar bu alanlara denizin uzandığını söylemek çok güçtür.

Antropojenik jeomorfolojik değişimler elbette İstanbul için pek çoktur. Değişimleri tarihsel süreçleri ve şehirleşme tarihi bağlamında ele almak için bu bölümde bu kadarla bitireceğiz. Altıncı bölüm İstanbul kent tarihi ve çalışma alanı olan Süleymaniye bağlamında değişimi detaylandıracağımız bölüm olacak.

[71] İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı haritası üzerinde Nezih Başgelen'in kazı alanı gösterimi işaretlenmiştir. (Alan Başkanlığı, Analitik Paftalar), (Başgelen, 2011, sy.107)

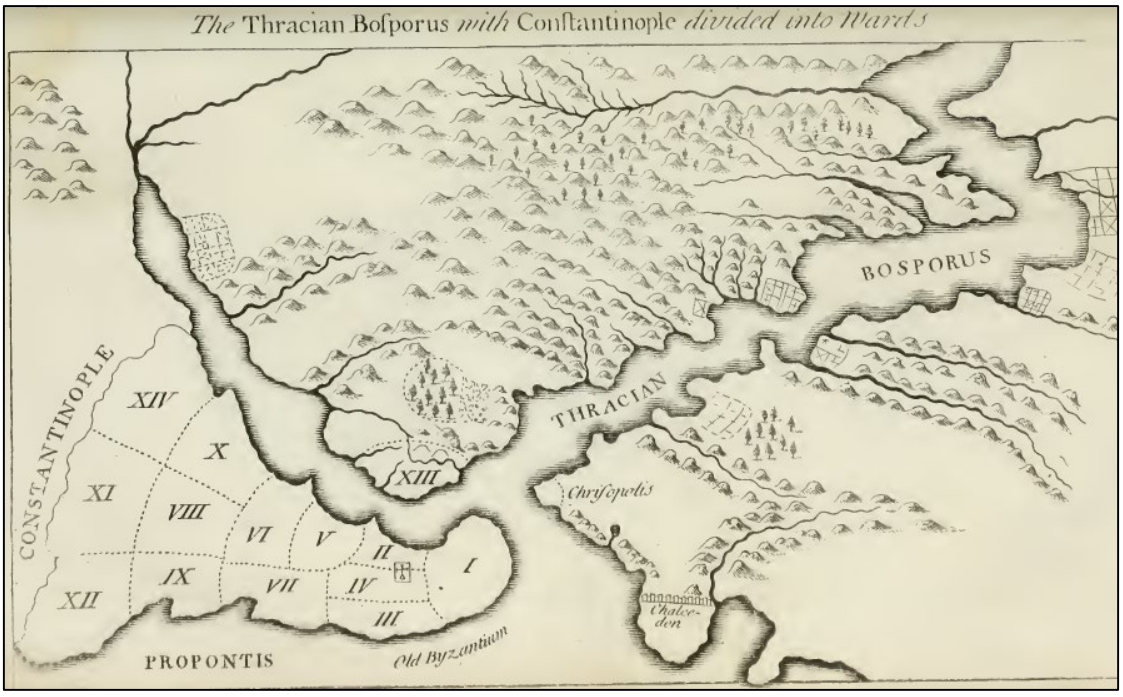
4.2. TARİHİ HARİTA RESİMLERİ ÜZERİNDEN İSTANBUL PİTORESKİNİN EVRİMİ

İstanbul kentinin erken dönemindeki durumunu anlatan antik yazmalar (Heredot, Polybius, Zosimus vb.) bulunmakla beraber, şehrin görsel tasviri nadirdir. Bilinebilen en erken görsel örneklerden biri, Tabula Peutingeriana adlı Roma yol haritasıdır. Bu haritanın aslı 5. yüzyıla ait olduğu sanılmakla birlikte, eldeki nüsha 12. veya 13. yüzyıla ait bir kopyasıdır. (Yalçın, 2003, sy. 374) (Şekil 4.8) Burada Tyhke Tapınağı ve Konstantinus'un porfir sütunu tasvir edilmektedir. (a.g.e.)

Şekil 4. 8 Tabula Peutingeriana'da İstanbul (Bibliotheca Augustana, Url. 40)

Konstantinopolis şehrinin 14 bölgesinin 5. yüzyıla ait envanter listesi olan ve Notitia Urbis Constantinopolitana eki olabilecek muhtemel bir harita şehrin erken dönem resimlerinden olabilir. Böyle bir haritanın varlığı bilinmemetedir. Ancak, şehrin 14 bölgesini anlatan bir tasvire bir harita eklemek akla yakın bir ihtimal olarak görülmektedir. (Thomov, 1996, sy.431) Petrus Gyyllius'un eserinde 14 bölgenin bir gösterimi bulunmaktadır. (Gyylius, 1729, Appendix 1) (Şekil 4.6) Notitia Urbis Constantinopolitana'ya ek bir haritanın da olabileceği fikrini bir kenara bırakalım, halen elimizde İstanbul'un Tabula Peutingeriana'daki kısıtlı gösterim dışında görsel bir tasviri bulunmamaktadır.

Şekil 4. 9 Notitia'ya göre Konstantinopolis'in 14 bölgesi (Gyllius, 1729, Appendix 1)

Einhard (d. 770- ö. 840) Charlemagne'ın (d.742- ö. 814) biyografisini yazdığı Vita Karoli Magni adlı eserinde, Charlemange hazineleri arasında bulunan üç Gümüş masa ve olağanüstü boyut ve ağırlıkta altın masadan bahseder. Bunlardan birincisi kare şeklindedir ve üzerinde Konstantinopolis'in şehirin bir tasviri bulunmaktadır. Bu masa, diğer hediyelerle birlikte Roma'ya Aziz Petrus Katedraline gönderilmek için ayrılmıştır.[72] (Grant, 2015, sy.43) Deliyannis, (2003) Einhard'ın yazısında masalardan birinin Konstantinopolis'in tasviri içerdiğini ifade ederken kullanılan descriptio kelimesinin genellikle sözel tasvirleri ifade etiğini, çok nadiren görsel tasvirler için kullanıldığını belirtilir. (sy. 168) Bu sebeple Konstantinopolis'in tasvirinin görsel bir tasvir olmayabileceği düşünülmektedir. Bir başka görüş ise descriptio kelimesinin Charlemange'nin diğer gümüş masalarından üzerinde Roma tasviri olan masa için kullanılan effigies kelimesinden farklı olarak sıradan bir resimden çok, daha teknik bir terim olduğu, bir şehir haritasını ifade ettiği yönündedir. (a.g.e., sy. 169) Bir ihtimal görsel tasvirse şehrin bir başka haritanın/resmin içinde gözüken kısıtlı görünümü olmaksızın kendine ait ilk resmi, Charlamange'nin gümüş masası üzerindeki 9. yüzyıla tarihlenmiş tasvir olacaktır. Sonraki dönemde, Ayasofya'da 10. yüzyıla tarihlenen mozaikte İmparator Konstantinus'un Hz. Meryem ve kucağındaki çocuk İsa'ya sunduğu

[72] "İkincisi, Yuvarlak şekilli, Roma şehrinin bir resmiyle yazılmış, Ravenna Kilisesi'nin Piskoposluğuna verilecektir. Hem işçilik hem de ağırlık bakımından diğerlerinden çok daha üstün olan, üç daireden oluşan ve tüm dünyanın bir haritasını içeren, ustaca ve ince bir şekilde çizilmiş olan üçüncüsü, bölünerek mirasçıları arasında paylaştırılacak ve sadaka verilecektir." (Grant (ed.), 2015, ebook)

Konstantinopolis maketi (Diker, 2016, sy.56) ve elyazması eserlerde bulunan basit tasvirler[73] dışında, 1422 yılı tarihli Buondelmonti'nin resimsi haritasına kadar, İstanbul'un başka bir görsel tasvirine rastlanmamaktadır.

Şekil 4. 10 Vestibül mozaiği, Ayasofya (Url. 41)

Orhan Pamuk, İngiliz sanat tarihçisi John Ruskin'in pitoresk kelimesi üzerindeki muhakemelerine değinerek, pitoresk güzelliğin onun rastlantısallığında olduğundan bahseder. (Pamuk, 2012, sy.237) Pitoresk, bir manzaranın, bir resmin ona dahil olmuş insan yapımı mimari eserlerin tasarlanırken niyet edilen güzelliğinin ötesinde bir yerdedir. Pitoresk güzellik, niyet edilmişin niyet edilmemiş ögelerle, planlanabilenin planlanamayan ile kurduğu ilişkide ortaya çıkmaktadır. Pitoresk, "resmi yapılmaya layık" anlamında ve tüm rastlantısal güzelliklerin rastlantısal bir araya gelişlerini kapsaması bakımından İstanbul'dur. Tarihi süreçleri, her dönemin kendi mimari çabası, şehrin yapıla bozula bugüne gelen görüntüsü, değişen dönüşen etnik ve kültürel ortamı, seçilen ve süslenen şehir oluşu, parlak bir başkent olduğu günler, demode oluşu ve köhneleşmesi, yeniden keşfi, altına hücum gibi taşı toprağı altın günleri, herkesin kendine yer buluşu ve hiç kimsenin yer bulamayışı, birçok rastlantısal ögesi... İstanbul resmedilmeye değer bir şehir. Ne var ki Türk döneminin başına kadar Buondelmonti hariç neredeyse hiç resmedilmemiş.

Bu durumun İstanbul'a özgü olmayan bir durum olduğu ve diğer şehirlerin de Rönesans'a kadar görsel tasvirlerinin olmadığı tezi ortaya atılabilir. Ancak durum öyle değildir.

[73] İmparator II. Andronikos ve Macaristan Prensesi Anna'nın 1272 yılındaki düğünleri için yapılmış el yazmasında şehrin bir tasviri bulunmaktadır. (Yalçın, 2004, sy.376)

Yunanistan'ın Thera (günümüz Santorini) adasında, Bronz Çağı'na tarihlenen ve volkanik bir patlama ile yer altında kalan Aktorini yerleşiminde aralarında bir şehir görüntüsünün (*flotilla fresco*) de olduğu birçok fresk bulunmuştur. (Strasser, 2010, sy.3) (Şekil 4.9)

Şekil 4. 11 İki şehir arasında seyahati gösteren Aktorini freski – iki parça halinde- (flotilla fresco) (Strasser, 2010, sy.17)

Şekil 4. 12 Trajan Hamamlarının altında bulunan "Painted City" freski, Roma (Url. 42)

Roma'daki Trajan Hamamı altındaki yer altı koridoru (cryptoporticus)'da ortaya çıkarılan şehir freskinin (*Painted City*) MS. 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendiği düşünülmektedir. (La Rocca, 2001, sy.123) Bu fresk surlarla çevrilmiş ve denize bakan bir

şehrin kuşbakışı görünümünü içermekte, tapınaklar, revaklı sokaklar, tiyatrolar, evler ve hatta heykellerin görülebildiği detaylı bir şekilde göstermektedir. (a.g.e.) Gerçek bir şehir mi yoksa hayali midir bilinmemektedir. (a.g.e.) Ancak bu freskin, resim tarihindeki ilk tam şehir manzarası olarak düşünülebileceği belirtilmektedir. (Fernández, G.) Antik döneme ait bu örnekler şehir tasvirlerinin erken dönemlere ulaştığını göstermektedir.

Bu bölümde, İstanbul şehrinin ilk tasvirlerinden birkaçı incelenecektir. Şehrin en eski resmi[74] olan 1422 tarihli Buondelmonti tasviri Türk dönemi öncesine tarihlenen tek tasvir olması sebebiyle şehir nasıl göründüğüne dair incelenecek görsellerin ilkidir. Buondelmonti'nin çalışması şehrin bir noktadan bakan bir göz tarafından tamamını yarı kuşbakışı bir görünümüdür. Ölçek, plan düzleminden yoksun olması bakımından tam bir harita olmayan, ancak şehrin tamamını çevre topografya ve yerleşimlerle resmeden bu perspektif görünümlere resimsi harita demek mümkündür. İncelencek diğer resimler, ilk resmin resimsi harita olması sebebiyle yine aynı türde tasvirlerden seçilmiştir. Bunlar fetih sonrası basılmış olmasına rağmen sadece Roma eserlerini resmetmeyi hedefleyen Schedel tasviri ve Türk dönemi eserlerini Roma eserleriyle birarada tasvir eden ve kendinden sonra gelmiş birçok haritaya birkaç yüzyıl boyunca ilham veren Vavassore tasviridir. Şehrin nasıl göründüğünü anlatan erken dönem çalışmalardan sonra birçok resimsi harita üretilmiştir. Bunlar 17. yüzyıl sonrası yerlerini daha lokal resimlere (sokak görünümleri, abideler, meydanlar, Boğaziçi vb.) ve ölçekli haritalara bırakmıştır. Geniş bir birikimden sadece ilk örneklerini inceleyeceğimiz bu bölümde İstanbul nasıldı sorusunun erken dönemlerdeki cevabını aramak niyetindeyiz.

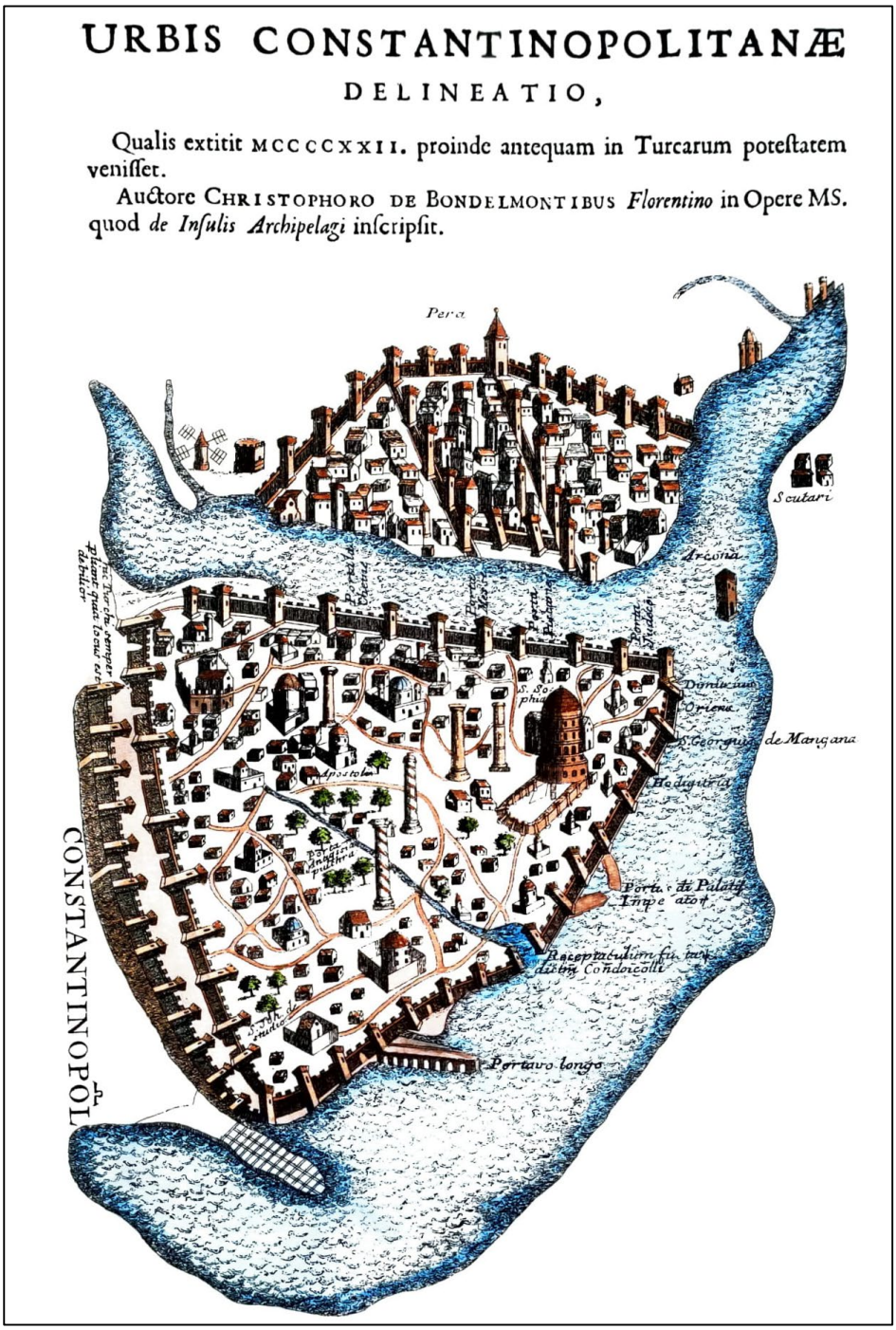
4.2.1. Buondelmonti Haritası, 1422

Yaklaşık 1385- 1430 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen gezgin, din adamı Boundelmonti, "Liber Insularum Archipelagi" adlı seyahatnamesinde ziyaret ettiği Ege adalarını ve bu adaların planlarını paylaşmıştır. Kendisi İstanbul ve Galata'ya da seyahat etmiştir. Türk döneminin başlamasından hemen önce İstanbul'u ziyaret eden Boundelmonti İstanbul-Perayı gösteren bir perspektif plan çizmiştir. 1422 yılına ait olduğu düşünülen bu plan Türk dönemi öncesini yansıtan bilinen tek plan olması sebebiyle önemlidir.

Liber insularum archipelagi aslında Ege Denizi adalarına dair bir seyahatname ve görülen yerlerin genel bir eskizini içermekle beraber, Boundelmonti şehre yaptığı ziyaret sebebiyle gerekli görmüş olmalı ki, konunun dışında olmasına rağmen Konstantinopolis hakkında bir bölüm yazmış ve şehrin çizimini bölüme ilave etmiştir. (Thomov, 1996, sy.435)

[74] Semavi Eyice Buondelmonti haritası için bu tabiri kullanmıştır.

Seyahatnamenin 15.yy'a ait anonim bir Grekçe tercümesi de Topkapı Sarayı'nda bulunduğu bilinmektedir. (Necipoğlu, 1994, sy.333)

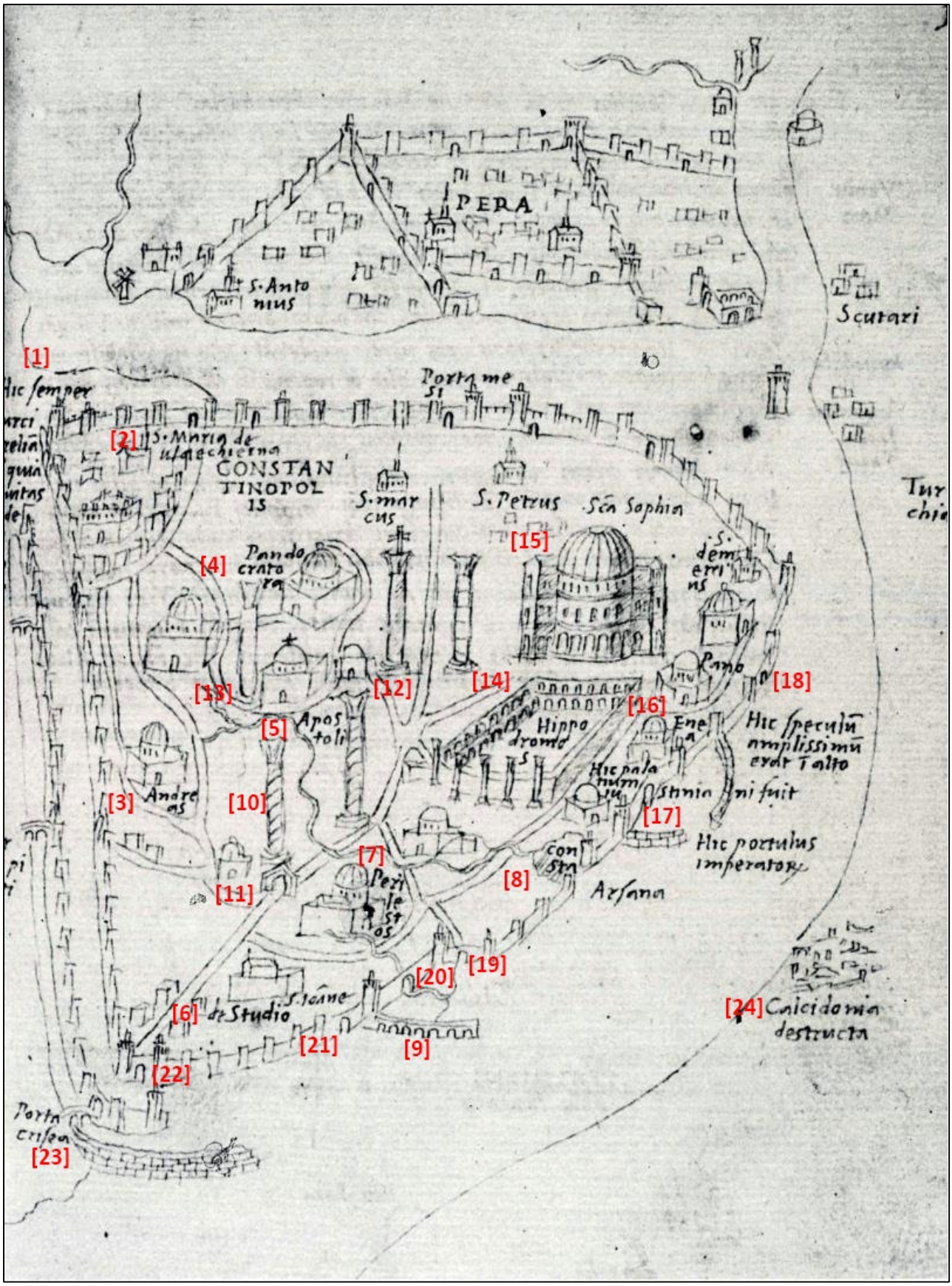

Şekil 4. 13 Boundelmonti tasviri (Kubilay, 2017, sy.31)

Orijinali mevcut olmayan Konstantinopolis tasvirinin, çok sayıda kopyası olduğu bilinmektedir. (Beydilli, 2010, sy. 67) Kopyaların arasında en eskisinin Holkham Kütüphanesi'nde (Norfolk) bulunan ve Ağustos 1429 tarihli olarak Sakız Adası'nda yapılan nüsha olduğu düşünülmektedir. (a.g.e., sy.72) Birçok kez çeşitli kitaplarda yayınlanan bu

planda Bizans İstanbul'unun Buondelmonti'nin gözünde kayda değer yapıları resmedilmiştir. Birçok kez kopyalanması her kopyada eklemelere sebep olmuştur. Hatta, Boundelmonti'nin İstanbulu gördüğü dönemde varolmayan yapılar da kopyalara eklenmiştir. Planın versiyonları eklemeler, çıkarmalar ve farklar ile birlikte benzer çizgilere sahiptir. Perspektif plan, Marmara Denizinden bakan bir gözle çizilmiştir. Ana odak üçgen yapısıyla Tarihi Yarımada olmakla birlikte Pera-Galata yapılarıyla tasvir edilmiş, Üsküdar işaretlenmiştir. (Şekil 4.13) Correr nüshasında, Edirnekapıda surların zayıf olduğu yerde Türk akınlarının olduğunu belirten bir not[1] bulunmaktadır. (Yalçın, 2004, sy.377) (Şekil 4.12) Notun olduğu yere yakın kuzeybatı köşesinde Pnagai Blaherna Meryem Ana Kilisesi [2] (St. Maria de Blechernai) işaretlenmiştir. St. Andreas Manastırı[3] (bugün, Kocamustafa Paşa (Sümbül Efendi) Camisi, Pantokrator Manastırı[4] (bugün, Zeyrek Camisi), Havariyyun Kilisesi[5] (Apostoli) gösterilmiştir. Şehrin güneybatı ucunda Stoudios Manastırı[6] (bugün İmrahor Camisi), Peribleptos Manastırı[7] (Samatya, Sulu Manastır) görülmektedir. Peribleptos'un (Sulu Manastır) altından geçtiği gösterilen su Marmara Denizine dökülmektedir. Lykos Deresi olabilecek ikinci dere ise Kontoskalion Limanı'nda[8] (Kadırga Limanı) denize dökülmektedir. Bu durumda Sulu manastır'ın suyunun (muhtemelen ayazma) döküldüğü yerdeki mendirek Theodosius Limanı'nın[9] bir parçası olmalıdır. Peribleptos'un hemen arkasında Arcadius Sütununa[10] yakın çizilmiş, yol güzergahı üzerindeki kapı Konstantinus surlarına ait eski Altın Kapı (Porta Aurea)[11] olmalıdır, kapı hariç Konstantinus surlarına dair bir ayrıntı görülememiştir.

Şehrin merkezinde yolların birleştiği bir kavşak ve Konstantinus Sütunu[12] tasvir edilmiştir. Havariyyun'un yanında tasvir edilen sütunun[13] VIII. Mikhail'in kenti Haçlılardan geri aldıktan sonra diktirdiği bronz sütun olduğu düşünülmektedir. (Yalçın, 2004, sy. 378) Hipodrom[14] büyük ölçüde ayakta tasvir edilmiştir ancak spina çizgisi yoktur. Hipodrom'un arkasında, en büyük yapı olarak tasvir edilmiş Ayasofya[15] görülmektedir. Marmara Denizi kıyısında Enea[16] yazan yer, Nea Eklessia kilisesi olmalıdır. Haliçe bakan surlarda 5 kapı göze çarpmaktadır. Güney kıyılarda ise Kontoskalion Limanı'nın kuzeyinde imparator sarayı Bukoleon'dan, imparatora ait korunaklı limana açılan bir kapı bulunmaktadır. Aslan Kapı (Çatladıkapı)[17] olarak bilinen bu kapı haricinde Marmara kıyısında 5 kapı daha bulunmaktadır. Bunlar doğudan batıya, Ahırkapısı [18], Çatladıkapı, Yenikapı [19], Davutpaşa kapısı[20], Samatyakapısı [21], ve Narlıkapı [22] olabilir. Güney surları yarımadanın güneyi en batıda Altın Kapı'da[23] son bulur. Marmara Denizi'nin karşısında Kadıköy[24] yıkılmış (*Calcidonia destructa*) olarak görülmektedir.

Şekil 4. 14 Buondelmonti Konstantinopolis haritası - Correr Nüshası (Bevilacqua, 2019, sy.140)

Sonraki nüshalarda şehirde Türk dönemi başlamış olsa da Osmanlı eserlerinin de haritaya eklediği versiyon nadirdir. Boundelmonti'nin tasvirine yansıttığı abideleri nasıl seçtiği ilginçtir. Orijinal nüshaya en yakın tarihli varyasyon dâhil kopyaların çoğunda Valens Kemeri temsil edilmemiştir. Türk dönemi eserlerinin yoğunluklu olarak perspektif plana eklendiği Düsseldorf kopyasında Valens Kemeri bulunmaktadır. Beydilli, Valens Kemeri'nin diğer kopyalarda olmamasına rağmen Düsseldorf kopyasında bulunmasının, Fatih devrinde yapılan onarıma işaret etmek için çizilmiş olabileceğini söylemektedir. (Beydilli, 2010, sy.82)

Şehrin içinde 5 sütun tasvir edilmiştir. (Şekil 4.15)[75] Havariyyun Kilisesi yanındaki sütun, Çemberlitaş (Konstantinus Sütunu), Theodosius Sütunu, Arkadios Sütunu ve Iustianus Sütunu. Bu 5 sütundan sadece Eski Saray'ın (Saray-ı Atik) avlusunda kaldığına dair bilgiler olan Theodosius Sütunu ve pazar günü kurulan bir pazarın ortasında kaldığına dair aktarımlar bulunan Arkadios sütunu bütün tasvirlerde bulunmaktadır. (Yalçın, 2004, s.378)

Boundelmonti tasvirinin yapıların yerleriyle ilgili doğru bir bilgi vermeyeceği açıkça görülmektedir. Düsseldorf nüshasında, Valens Kemeri'ni, Eski Saray (Saray-ı Atik) ve Hipodrom arasında gösteren çizim, gerçeklikten uzaktır. Şehrin merkezinde yeniçeri kışlası Odalar hemen Fatih Külliyesinin önünde Arkadios sütununun yanındadır. Düsseldorf nüshasında tüm nüshalarda bulunan Lykos Deresi görünmemektedir. Ayrıca bazı nüshalarda bir mendirek uzantısı bazılarında koy şeklinde gösterilen Theodosius Limanı, kale duvarlarıyla çepeçevre sarılmış kara alanı gibi görünmektedir. Alan çoktan langa bostanı olarak işlevlenmiştir.

Düsseldorf nüshası diğer nüshalardan farklı olarak kara ve deniz surlarını diğer yapılara göre daha küçük çizmiştir. Bu nüshada diğerlerinde bulunmayan üç önemli yapı bulunmaktadır. Bunlar Rumeli Hisarı, Anadolu Hisarı ve Yedikule'dir. (Manners, 1997, sy.88) Düsseldorf nüshasında, Tarihi Yarımadada 43 eser sayılmıştır. (Beydilli, 2010, sy. 77) Tarihi Yarımada dışındaki tasvirler de dahil edilirse altmış yedi şekil tespit etmiştir. (a.g.e.)

Çizimin kuzeydoğu ucunu Topkapı (Yeni) Sarayı kompleksi kaplar. Minare ilave edilmiş Ayasofya'nın hemen doğusunda Sarayın girişi, Bab-ı Hümayun, üstündeki 19. yy'a kadar var olan kasır ile birlikte görülmektedir. Kapının kuzey doğusunda iki kubbeli Aya İrini bulunmaktadır. Saray sınırlarının en kuzeyi Sarayburnu Kulesi ve Sarayburnu bataryası ile belirlenir. (Beydilli, 2010, sy.77) Marmara Denizi'ne bakan geniş avlunun içinde en güneyde kubbeli bir yapı bulunmaktadır. Bu yapıyı Kafescioğlu S. Maria olarak işaretlenmiştir.

[75] Buradan sonra anlatılanlar, Şekil 4.15'de gösterilmiştir.

(Kafescioğlu, 1996, sy.512) Tezcan, Buondelmonti'nin seyahati ve Rus seyyahların yazdıklarına dayandırarak, 5. yüzyılda inşa edilen Hagia Maria Hodigitria kilisesi ve kilisenin vaftiz binası Theotokos ton Hodegon ile Hagios Lazaros (aynı adlı iki kilise) kiliselerin, İncili Köşk ve Ahırkapı Feneri arasında bir yerde olması gerektiğini söyler. (Tezcan, 1989, sy. 76-77) Bu kiliselerden Maria Hodigitria kilisesi ve vaftiz binası Theotokos ton Hodegon Kafescioğlu'nun S. Maria olarak işaretlediği yapı olmalıdır. Beydilli bu yapıyı Thetokos Meryem Ana Kilisesi olarak belirtmiştir. (Beydilli, 2010, sy.77) Janin, Konstantinopolis şehrinin gözde koruyucusunun Theotokos Kutsal Meryem olduğunu bunun kilise sayılarından açıkça anlaşılabilir olduğunu söylemektedir. (Janin, 1951, sy.153) Şehirde, 118 Kilise Theotokos Meryem'e adanmışken, 24 kilise İsa Mesih'e adanmıştır. (a.g.e.) Bir görüşe göre, bu yapı saray kuşhanesine çevrilen Bizans şapeli olabilir. (Necipoğlu, 2006, sy.257) Hovhannesyan şöyle tarif etmektedir: Ahır Kapı'dan saraya girildiğinde, burada saraya ait çeşitli türde kuşların barındırıldığı Kuşhane yer alır. Bu yapı evvelce Vaftizci Yahya'ya ithaf edilmiş muhteşem bir kilise olup, Aya Yani [Ayios Ioannes] adı ile anılmakta idi. Aziz Minas ve Ermokin ve Ökrapos'un mezarları burada idi. (Hovhannesyan, 1996, sy.11)

Aynı avluda daha kuzeyde bir kubbeli yapı daha göze çarpmaktadır. Beydilli bu yapıyı Aziz Georgios olarak işaretlemiştir. (Beydilli, 2010, sy.77) Bizans'ın Büyük Saray'ının yakınlarında 11. yy'da inşa edilmiş Manganalı Aziz George Manastırı (Yılmaz, 1998, sy.4) çizime göre Topkapı Sarayı'nın yapımı sonrasında yerinde kalmış gibi görünmektedir. Sur-i Sultani'nin dışında Bab-ı Hümayun'un güneyinde Hipodrom, Hipodrom'un güneyinde ise Büyük Saray'ın kalıntıları görünmektedir. Marmara kıyısında Sur-i Sultani'nin bitiminde Boukeleon ve denize açılan kapısı (Arslan Kapı- Çatladıkapı), güneye doğru kıyı boyunca devamında Kadırga Limanı ve arkasında sıra binalar ile temsil edilen tershane görülebilir. Marmara kıyısı boyunca sur duvarları ile çevrilmiş alan Langa bostanları olmalıdır. Langa'nın kuzey batısındaki kubbeli yapı ile güney batısındaki beşik çatılı ve çan kulesi ayırt edilebilen yapılar sırasıyla Peribleptos Manastırı (Sulu Manastır) ve Stoudios Manastırı'dır. (Beydilli, 2010, sy.77) (Kafescioğlu,1996, sy.512) Stoudios Manastırı tasvirin odağı gibi görünen diğer yapılardan daha büyük resmedilmiş Yedikule'nin yanındadır. Yedikule çiziminin yanında kraliyet hazinesinin muhafaza edildiği muhkem kule yazmaktadır. (Beydilli,2010, sy.77) Sulu Manastır'ın kuzeyindeki kapı çizimi 1509 yılındaki depreme kadar ayakta kalan, (Mango, 2000, sy.176) Konstantinus suruna ait (Eski) Altın Kapı (Porta Aurea) olmalıdır. Bu kapının, Samatya'da bugün Cerrahpaşa hastanesi civarında olduğu sanılmaktadır. (Çetinkaya, 2010, sy. 27) Theodosius surları inşa edildikten sonra batıya taşınan Yeni Altın Kapı ile eskisi arasında

Sigma[76] adlı yarım daire şeklinde revaklarla çevrili bir meydanın bulunduğu, bu alanın şehrin ikinci (bir başka) Theodosius forumu olduğu ve ortasında üstünde II. Theodosius'un heykeli olan bir sütun olduğu düşünülmektedir. (Mango, 2000, sy.179-180) Buondelmonti çizimindeki Eski Altın Kapı'nın batısındaki iki sütun Sigma'daki revakların kalıntıları olabilir. Sütun kalıntılarının kuzeyinde duvarla çevrelenmiş bir avlu gibi görünen Odalar (Yeniçeri Kışlası) ve Arcadius Sütunu'yla, sütunun arkasındaki kubbeli yapının Çukur Hamam olduğu sanılmaktadır. (Beydilli, 2010, sy.78) Bugün bu üç yapı da tasvirin çok uzağındadır. Odalar (Eski ve Yeni Odalar) ve Fatih Külliyesi'nin hamamı olarak inşa edilen Çukur Hamam yok olmuşlar, Arcadius Sütunu'ndan geriye sadece konutlar arasında sıkışmış kaidesi kalmıştır. Çizimde hamamın arkasında Fatih Külliyesi dönemin en büyük ibadethanesi olarak resmedilmiştir. Külliyenin, batısında avlusunun içine Theodosius sütunu çizilmiş Eski Saray, kuzeyinde Kariye, kuzeydoğuda surla çevrili Fener'e yakın bir tepede Pantokrator resmedilmiştir. Çizimin en yoğun bölgesi bu alandır. Ayasofya, Iustianus Sütunu, Konstantinus Sütunu, Cevahir Bedesteni, Eski Saray ve Valens Kemeri gerçeklikten uzak bir şekilde bu alana sıkışmışlardır. (Şekil 4.15)

Tarihi yarımdanın kuzeybatı köşesinde Tekfur Sarayı, daha geride Blakhernai kapısı ve semti görülür. Kuzeybatıda surların dışında resmedilen Eyüp Camisi'dir. Tarihi Yarımada dışında kapsadığı alan ve resmettiği eserler bakımından diğer nüshalardan daha fazla ayrıntı içerir.

Şehrin sınırlarını Boğaz girişinden başlatarak Karadeniz kıyılarından Marmara'ya kadar uzatır. Resmin kuzey-batı köşesinde Karadeniz kıyısındaki yer Terkos'tur. (a.g.e., sy.79) Kıyı boyunca Rumelifeneri'ne kadar başka bir yerleşim görülmez. Rumelifeneri'nden boğaza girince Avrupa Yakası tarafında Kalos Agros köyüne ardından Rumeli Hisarına ulaşılır. Hisarın karşısındaki Anadolu Hisarı daha küçük ve görkemsizdir. Karşılıklı top atışı yapıldığı resmedilmiştir. Rumeli hisarının devamında kıyı boyunca Beşiktaş'ta Çifte Sütunlar (Diplokionion) ve Tophane gösterilmiştir. Çifte Sütunlar'ın 16. yüzyıl başında deprem sonucu yıkıldığı düşünülmektedir. (Berger, 1994, sy.60) Bu sütunlar Vavassore'nin haritasında (1480 civarı) tek sütun olarak gösterilmiştir. (a.g.e.) Karşı kıyıda Üsküdar'da bir cami tasvir edilmiştir. Boğaz, Kız Kulesi ile son bulur. Tarihi Yarımada'nın karşı kıyısı Pera sıkışık bir yerleşim düzenine sahiptir. Geride Kağıthane ve dereleri ile Haliç üzerinde bir köprü görülmektedir. (Şekil 4.15)

[76] Sigma, şu an Kocamustafapaşa İlkokulu'nun bulunduğu kavşak civarında olmalıdır.

Şekil 4. 15 Buondelmonti İstanbul haritası - Düsseldorf nüshası[77]

Buondelmonti'nin orijinali 1422 yılına ait tasvirinden sonra, 1436 yılına ait bir başka tasvirden bahsedilebilir. Bu Konstantinopolis görünümü, tarihi itibariyle fetih öncesine işaret etmektedir. Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan, Ms. Canonici Misc. 378 yazması, aslında şehrin bölgelerinin sıralandığı metnin (Notitia Urbis Constantinopoletae) bir nüshasıdır. (Bodleian Library MS. Canon. Misc. 378) Folio 80v- Folio 84r arasında şehrin on dört bölgesi sıralanır. (a.g.e.) Aynı zamanda bu yazma şehrin bir görünümünü de içermektedir. (a.g.e., fol. 84r) Çok detaylı olmayan görünümde, Ayasofya, İustianus Sütunu'nu belirgindir. Ayrıca şehrin Marmara Denizi'ne bakan tarafında iki limana işaret ettiği düşünülebilecek kayıklar ve iskele tasvirleri vardır. Bunlar, Bukoleon sarayının kapısı ve iskelesi ile Kontoskalion Limanı olabilir. Ayasofya'nın arkasında çatısında Bizans armalı bayrak bulunan kule benzeri yapının da Tekfur Sarayı olduğu düşünülebilir. Tasvirde, başka belirgin bir yapı yoktur. Bu görünüm yarı perspektif harita yapım geleneğinden uzak bir panoroma gibidir. (Şekil 4.16)

Şekil 4. 16 Ms. Canonici Misc. 378 yazması Konstantinopolis gösterimi (Bodleian Library MS. Canon. Misc. 378, 1436) (Url. 43)

[77] Harita, 2005 tarihli Christoforo Buondelmonti Liber insularum archipelagi, Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf Ms. G 13 Faksimille, alınmıştır.Numaralar ve lejant adı geçen eserin muhtemelen yayıncı tarafından eklenmiş değerlendirme metninde bulunmaktadır. Türkçe karşılıkları için Beydilli, 2010 sy. 77- 79' den yararlanılmıştır. Kırmızılar yazar tarafından eklenmiştir.

4.2.2. Hartman Schedel Haritası, 1493

Hartman Schedel 1493 yılında yayınlanan kitabında birçok şehir tasvirinin yanında İstanbul'a ait görseller de yer almaktadır. Kitap, Liber Chronicarum olarak bilinir, daha çok da yazarının memleketine atıfla Nurenberg Chronicle (Nürnberg Kroniği) adıyla anılır. Kitap bir incunabulum'dur. Gutenberg'in hareketli parçalar ile matbaacılığı Avrupa'da başlattığı 1447 yılından 16. yüzyılın başına yani 1501 yılı'nın ilk gününe kadar yapılan ilk basımlar incunabulum yani öncü basım kabul edilir. Schedel'in eseri de bunlardan biridir. Yaradılış'tan (Tekvin,Eski Ahit, Yaradılışı MÖ 5500'de başlatır) başlayarak, yayınlandığı 1493 tarihine kadar Dünya Tarihi'ni dini hikayelere referansla anlatan kitapta, basılı 1809 görsel için 645 tahta kalıp hazırlanmıştır. (Katırcıoğlu, 2000, sy.66) Ahşap kalıp ile baskı yapmak zahmetli bir iştir. Bu nedenle kişileri, kasabaları betimleyen aynı kalıbın farklı metinlerde ve tasvirlerde birden fazla kullanıldığı görülmektedir. (Bornovalı, 2019, sy.14) Kitapta[78] iki sayfa boyunca devam eden 28 şehir tasviri bulunmaktadır. Tasvirlerin (Nurnberg hariç) tamamında sayfa üstünde metin, altındaysa harita bulunmaktadır. Sadece Nürnberg iki tam sayfa boyutundadır, haritanın olduğu sayfada metin yoktur. İki sayfa boyutundaki bu 28 harita dışında, kitapta birçok başka şehrin haritası bulunmaktadır. Schedel'in haritaları sırasıyla[79] Venedik, Roma, Yıkılmış Kudüs, Floransa, Köln, Augsburg, Regensburg, Viyana, Nürnberg, İstanbul, Budapeşte, Strazburg, Salzburg, Erfurt, Würzburg, Bamberg, Magdeburg, Ulm, Passau, Münih, Prag, Wroclaw, Konstanz, Basel, Krakov, Lübeck, Nysa'dır.

Şekil 4. 17 Schedel'in Konstantinopolis görünümü (Nuremberg Chronicle, Folio CXXX)

[78] Schedel, Hartmann. Liber Chronicarum-Nuremberg Chronicle (latin Edition), Illustrators: Pleydenwurff, Wilhelm. Wolgemut,Michael., Publication: Anton Koberger for Sebald Schreyer and Sebastian Kammermeister, 1493

[79] Sayfa numaralarına göre *(Folio).* Sadece üçünde (Krakov, Lübeck, Nysa) sayfa *Folio* numarası yoktur.

Kitapta İstanbul'un üç farklı (versiyon) resmi bulunmaktadır. İlki iki sayfa boyutundaki Konstantinopolis ve Pera'yı gösterir resimsi haritadır. (Şekil5.17), İkinci versiyon (Şekil 4.18) harita hem sayfa 249r'de (Folio CCXLIX recto) hem de 274r'de (Folio CCLXXIIII recto) kullanılmıştır. Bu versiyon yarımadayı yakın plan gösterirken, yapıları ilk versiyona göre birbirine daha fazla yaklaştırmıştır. Üçüncüsü ise 257r (Folio CCLVII) İstanbul'u bir afet anında gösteren resimdir. (Şekil 4.19)

Şekil 4. 18 Sayfa 249r'deki Konstantinopolis (Shedel, Folio CCXLIX recto, 249r)

Şekil 4. 19 Sayfa 257r'deki Konstantinopolis (Shedel, Folio Folio CCLVII, 257r)

İlk resmin (Şekil 4.17) bulunduğu iki sayfanın 129v – 130r (Folio CXXIX verso - Folio CXXX recto) üstündeki metin, I. Konstantinus'un Konstantinopolis şehrini kurmadan, impratorluk tahtının güvenliği için tahtı Roma'dan Doğu'ya taşımak istediğinde, önce Truva'ya gittiğini, ancak gördüğü bir rüya ile rotasını Byzantium'a çevirdiğini yazarak bir kent tarihi anlatmaya başlar. Konstantinus'un şehri büyütüp duvarla çevirdiğinden, şehri ikinci Roma denilecek kadar güzel eserlerle donattığından bahseder. Özel olarak hiçbir binaya değinmeyen metin sadece kara surlarının on ikisi kapısı olduğu ve Ayasofya kilisesinin Justinianus tarafından inşa edildiğini söylemektedir. Schedel'e göre şehir, Doğu'nun tüm halkları tarafından ziyaret edilen bir ilim başkenti haline gelmiştir ki şehrin ünü ve refahı sebebiyle Türklerin kıskançlıklarına sebep olduğunu söylemektedir. Konstantinopolis'in önce Galya ve Venediklilerin sonra Türklerin eline geçtiğini anlatan Schedel, hiçbir dönemde Türklerin şehri aldıklarındaki kadar yıkım görmediği iddia eder. Schedel'in Türklerin öfkesi ve çirkin cehaleti sebebiyle, şehirde kutsal veya saf bir şey kalmadığı ve tapınakları kötü suistimallere maruz bıraktıkları[80] yönündeki anlatımları 129v-130r (Folio CXXIX verso - Folio CXXX recto)tasvirinde hiçbir Osmanlı eserini içermemesinin nedeni olmalıdır.

İkinci resmin (Şekil 4.18) bulunduğu sayfalardan ilki 249r (Folio CCXLIX recto) Konstantinopolis'in 1453 yılındaki kuşatması başlığındadır ve resmin üstündeki metinde şehrin Türkler tarafından alınışı anlatılmaktadır. Anlatıda, II. Mehmed'e gemileri zincir çekilmiş Haliç'e şarap fıçılarının üzerinden kaydırılarak Haliç'e indirdiklerinden bahsedilir.[81] Schedel'e göre karadan gemileri geçirmek için yaptıkları tertibatın dışında Türkler, piyadeleri Haliç'in iki yakasına da geçirebilmek için şarap fıçılarından köprü yapmışlardır. Metinde, Türklerin şehrin kapılarından olan St. Roman kapısındaki kulenin yıkılmasına sebep oldukları bilgisi dışında Konstantinopolis'in herhangi bir mimari yapısından bahsedilmemektedir. İkinci resim sayfa 274r (CCLXXIIII recto)'de tekrar basılmıştır. Bu sayfada konu yine Konstantinopolis kuşatmasıdır.

Üçüncü resmin (Şekil 4.19) bulunduğu sayfada ise 257r (Folio CCLVII recto) 12 Temmuz 1490 tarihinde İstanbul'da yaşanan bir fırtınadan bahsedilmektedir. Fırtınanın sebep olduğu yıldırımların Konstantinus Sütununun (Çemberlitaş) bir parçasını devirdiğini, 800 evi yaktığını ve 3000 civarında insanı imha ettiğini söylemektedir.

---

[80] Metin çevirilerinde, Morse Library Beloit College Nuremberg Chronicle Online kaynak kullanılmıştır. URL. http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/nur.001.0004 (First English edition of the Nuremberg chronicle: being the Liber chronicarum of Dr. Hartmann Schedel.. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Digital Collections Center, 2010.)

[81] Anlatıya göre bunu tavsiye eden *hain ve imansız* bir Hristiyan'dır.

129v -130r (Folio CXXIX verso - Folio CXXX recto) sayfalarındaki İstanbul görünümünde Tarihi Yarımada bütünüyle resmedilmiş, Galata'nın bir kısmına Haliç'i tanımlayan kara parçası olarak yer verilmiştir. Şehir tamamı surlar ile çevrilidir. Kara surlarında iki katmanlı sur yapısı açıkça görülmektedir. Deniz surlarında ise tek surdan oluşan duvar, Blakhernai olduğu anlaşılan kuzeydoğu köşe ile bir liman olduğu düşünülen güneyde tam merkezde çiftli sur duvarına dönüşmektedir. Şehirde perspektifin gösterebildiği sekiz kapı görünmektedir. Bunlardan biri Galata tarafındadır. Sayıya sur kulelerine çıktığı düşünülen kule kapıları dahil edilmemiştir. Yarımadanın Marmara kıyılarındaki üç kapıda çift başlı kartal ve imparatorluk tacı ile her iki yanındaki kulelerde haç işaretli arma bulunmaktadır. Bu kapılar özellikli kapılar olmalıdır. Galata tarafında betimlenmiş tek kapıda da haç işaretli arma vardır, ancak çift başlı kartal ve imparatorluk tacı yoktur. Bu durum Galata'nın İtalyan tüccarların yönetimindeki özerk durumunu işaret etmek için özellikle tercih edilmiş olabilir.

Yarımada tarafındaki iki kapının yanında iki zincirin denize daldığı görülmektedir. Zincirlerin uçlarının nereye bağlı olduğu tasvirde belirli değildir. Bu zincirlerden daha doğuda olan Haliç geçişini kapatan zincir olduğu tahmin edilebilir. (Eugenios kapısı- Kastellion arasında) Niketas Choniates, Damalis civarı ile Mangana Manastırı civarında Manuel Komnenos tarafından yaptırılan iki kule arasına düşman saldırılarından korunmak için zincir çekildiğini yazar. (Choniates, 1984, sy.117) Batıdaki zincirin Choniates'in bahsettiği bu zincir olma ihtimali düşünülmüşse de, sayfa 249r'deki tasvirde Galata tarafında bu zincire karşılık gelen kara parçasının uzatılmış olarak tasvir edilmesinden dolayı bu görüş geçersiz kalmıştır. (Bornovalı, 2019, sy. 26) 249r tasvirine göre Haliç'i iki ayrı noktadan ulaşıma kapatabilecek birbirine paralel iki zincir görülmektedir. (Şekil 4. 20) Choniates'in bahsettiği gibi zincirlerden biri Boğaz geçişini kapatmamaktadır. İkisi de Haliç'tedir ki; bu durum anlamlı görünmemektedir. Bu sebeple zincirlerin yeri ve sayısı konusu doğru olarak değerlendirilmemiştir.

Şekil 4. 20 Haliç'te uzanan zincirler, 249r (Folio CCXLIX recto) (Schedel, 1493)

Şehrin içinde ismi yazılarak işaretlenen Ayasofya aynı zamanda en büyük betimlenen yapıdır.[82] Ayasofya'nın önünde Iustianus Sütunu yer almaktadır. Ayasofya'nın hemen önündeki bazilika görünümlü yapının Khalkoprateia Bazilikası olduğunu söylemiştir. (Bornovalı, 2019, sy.22) Eyice fetihe kadar bütünlüğünü koruyamayan bazilikanın (Khalkoprateia Meryem Kilisesi), apsis kısmı bir duvarla kapatılarak ve ahşap bir çatıyla örtülerek, Lala Hayreddin (Acem Ağa) Camisi'ne çevrildiği bildirmektedir. (Eyice, 1990, sy.288) Bu binanın bir hayvan barınağına dönüştürülerek, Arslanhane adı verilen İncilci Ioannis Kilisesi (Diker ve Ulaş, 2019, sy. 194) olduğu da düşünülebilir. Eyice, Arslanhane'yi Khalke kapısına komşu Khristos tes Khalkes (Khalke Îsâ'sı) kilisesi ile ilişkilendirmektedir. (Eyice, 1991, sy.403) Wiener ise Ioannis Kilisesi'yle birlikte Arslanhane olarak kullanılan bir başka kiliseden bahseder. (Müller-Wiener, 2016, sy.81) Bu ikinci arslanhane, Eyice'nin bahsettiği Khristos tes Khalkes olabilir. Berger ve Bardill haritada görülen burada uzun uzun anlattığımız

[82] Buradan sonra anlatılanlar Şekil 4.20'den takip edilebilir.

yapıya Stoudios Manastırı demişlerse de (Berger ve Bardill, 1998, sy.12), yeri itibariyle bu iddia mantıklı görünmemektedir. Iustinianus Sütununun önünde iki kaide ve üstlerinde uçları sivri sütun benzeri yapılar görünmektedir. Bunların Hipodrom spinasındaki sütunlar olduğu düşünülebilir. Iustinianus sütunun hemen batısında oktagonal görünümlü yapının S. Sergius ve Bacchus kilisesi (Küçük Ayasofya) olduğu görüşü vardır. (Kaya Zenbilci, 2018, sy.1122) Eğer iki sütunun Hipodrom üzerindeki sütunlar olduğunu kabul edeceksek yeri itibariyle Küçük Ayasofya'nın sütunların önünde denize daha yakın bir yerde konumlanması gerekir. Bu yapı belki de Myrelaion'dur. Hemen yanında bulunan kırma çatılı yapının da Myrelaion yakınındaki I. Romanos Lekapenos'un sarayı olduğu düşünülebilir.

Ayasofya'nın gerçekte mevcut olmayan çatı fenerinin doğusunda oktagonal bir yapı görünmektedir. Bu yapının Aya Theodosia kilisesi olduğu (Gül Camisi) görüşü mevcuttur. (Bornovalı, 2019, sy.24) Hemen yanındaki beşik çatı sıralı dört yapının da bir liman tesisi olduğu, muhtemelen Haliç kıyısındaki Heptaskalon limanı olduğu düşünülmektedir. (Bornovalı, 2019, sy.24) Kuzeybatı'da ikincil bir sur duvarıyla çevrili alan muhtemelen Blakhernai Sarayı'nın bulunduğu alandır. Tekfur Sarayı ise çift sıra olan Blakhernai surlarının gerisindeki beşik çatılı yapının olduğu alandadır. (Eyice ve Sakaoğlu, 1993, sy.37) Bir görüşe göre suru hemen yanındaki iki kanatlı kubbeli yapı Blakhernai Sarayı'dır. (Bornovalı, 2019, sy.24) İki kanadının çatısı tahrip olduğu için Eyice bu yapının Havariyyun Kilisesi olduğunu öne sürmüştür. (Eyice ve Sakaoğlu, 1993, sy.37) Üzerinde farklı görüşler olan bu yapı, Ayasofya'dan sonra tasvirin en büyük resmedilmiş ikinci yapısıdır. Bu sebeple, yapının 524-527 yıllarında Anikia İuliana tarafından inşa ettirilen (Canko, 2017, sy.52) Ayasofya'dan önce şehrin en büyük mabedi olan Aya Polyeuktos Kilisesi olduğu düşünülebilir. Haritada çizilen, iki beşik çatı arasındaki kubbe görünümü de Aya Polyeuktos'un mimari biçimine uygundur. 12. yüzyılda Haçlı seferi sonrası yağmalandığı, parçalarının Venedik'e götürüldüğü bilinen kilise, bu tasvirde yarı yıkık resmedilmiş olabilir. Eğer tasvir, Aya Polyeuktos Kilisesi ise, yapının 15. Yüzyıla kadar bina formuyla ayakta olduğu sonucu çıkarılabilir. Ne var ki bilinenlere göre, kilisenin varlığına dair en son bilgiler 14. Yüzyıla uzanmaktadır. Rus hacılardan, 14. Yüzyılda burada bulunan azizlerin kutsal kalıntılarının Havariyyun'un şapelinde bulunduğu aktarılır. (Müller-Wiener, 2016, sy.191) Schedel'in haritasının 1493 yılında varolmayan bir Konstantinopolis tasviri olduğu da düşünülürse, bu görünüm kilisenin akıllarda kalmış son görünümü de olabilir. Tasvirde, Aya Polyeuktos olarak düşündüğümüz yapının batısında bulunan iki kubbeli etrafında bir duvarla çevrelenmiş ya da bir setin üstüne oturutulmuş görünümde olan yapının Pantokrator Manastırı (Zeyrek Camisi) olduğu

sanılmaktadır. Güneybatısında bulunan beş kubbeli yapı ise Havariyyun Kilisesi olmalıdır. Havariyyun'un karşı tepesine muhtemelen üçüncü tepede kırma çatılı üç küçük yapı tasviri vardır. Dini yapı olduğuna dair bir işaret bulunmayan bu yapılardan biri bir duvarla çevrelenmiştir. Tasvirin güney batı köşesinde deniz surları üzerinde görülen armalı kapının köşede kara surlarıyla birleştiği yerde Altın kapı olmalıdır. Deniz kapısından hafif kuzey doğuya doğru çıkarsak göreceğimiz kule ve hemen yanındaki apsis benzeri yapının Stoudios Manastırına ait olduğu düşünülmektedir. (Bornovalı, 2019, sy.30) (Şekil 4.22, 14) Tasvir içinde tanımlanamayan yapılar bulunmaktadır. Bunun yanında dikkat çeken üç yel değirmeninin yerleri net değildir. Ayrıca tanımlanamayan beş sütunun şehrin içinde varlığı bilinen sütunlara mı karşılık geldiği değerlendirilememiştir. Sayfa 257r'deki (Şekil 4.21) İstanbul'da fırtına anı konulu tasvirde diğer iki versiyondan farklı olarak Osmanlı dönemi (Sarayın ahırları, Ayasofya'ya eklenmiş minareler ve Kadırga tersanesi) yansıtılmıştır. Sadece Bizans eserlerine yer verme niyetinin bir felaket temasında resmedilirken bozulması ilginçtir. Tasvirde minare eklenmiş Ayasofya'nın yanında görülen ve yıldırımın doğrudan isabet ettiği kubbeli yapının Güngörmez Kilisesi olduğu sanılmaktadır. (Eyice, 1992, sy. 95) Bu kilisenin 1453 yılındaki fetihten hemen sonra Baruthane olarak kullanıldığı, 1490 yılında çıkan bir fırtınada düşen yıldırımların bu binaya isabet ettiği ve binanın patladığı bu olayda birçok insan öldüğü anlatılmaktadır.[83] (a.g.e.) Her ne kadar kafirler bu ateş topunun kaynağının (zengin Tuscia eyaletinin üzerine yağan ateşin Mars kaynaklı olması gibi) Satürn olduğunu söylese de, Hristiyanlar bunu ilahi bir kader ve intikam ile ilişkilendirdiler. (Schedel, 1493, 257r)

Şekil 4. 21 Detay 257r: Konstantinus sütunu ve Güngörmez kilisesine yıldırım isabet ediyor. (Schedel, 1493, sy. 257r)

[83] Güngörmez Kilisesi olarak anılan Bizans yapısının patlaması sonrası kubbesinin parçalarının uçarak Kabataş civarında denize düştüğünü, bölgeye bu olaydan sebep Kabataş ismi verildiği söylentisi, Hüseyin Ayvansarâyî'nin Hadîkatü'l-cevâmi'sinde aktarılmaktadır. (Eyice, 1992, sy.95)

1. Ayasofya
2. Iustianus Sütunu
3. Khalkoprateia Meryem Kilisesi (?) / İncilci Ioannis Kilisesi (Arslanhane)
4. Hipodrom Spinadaki Kolonlar
5. S.Sergius ve Bacchus Kilisesi(?)/ Myrelaion
6. Romanos Lekapenos Sarayı
7. Aya Theodosia (Gül Cami)
8. Heptaskalon Limanı tesisleri
9. Blakhernai Sarayı
10. Tekfur Sarayı
11. Aya Poliyektos Kilisesi
12. Pantokrator Manastırı
13. Havariyun Kilisesi
14. Studios Manastırı
15. Yedikule (Altınkapı)
16. Yenikapı-Theodosius Limanı
17. Büyük Saray
18. Bukaleon Sarayı
19. Çatladıkapı (Aslankapı)
20. Eugenios Kapısı
21. Haliç'i kapatan zincir
22. Galata Surları
23. Boğazı kapatan zincir
24. Kara Surları
25. Deniz Surları

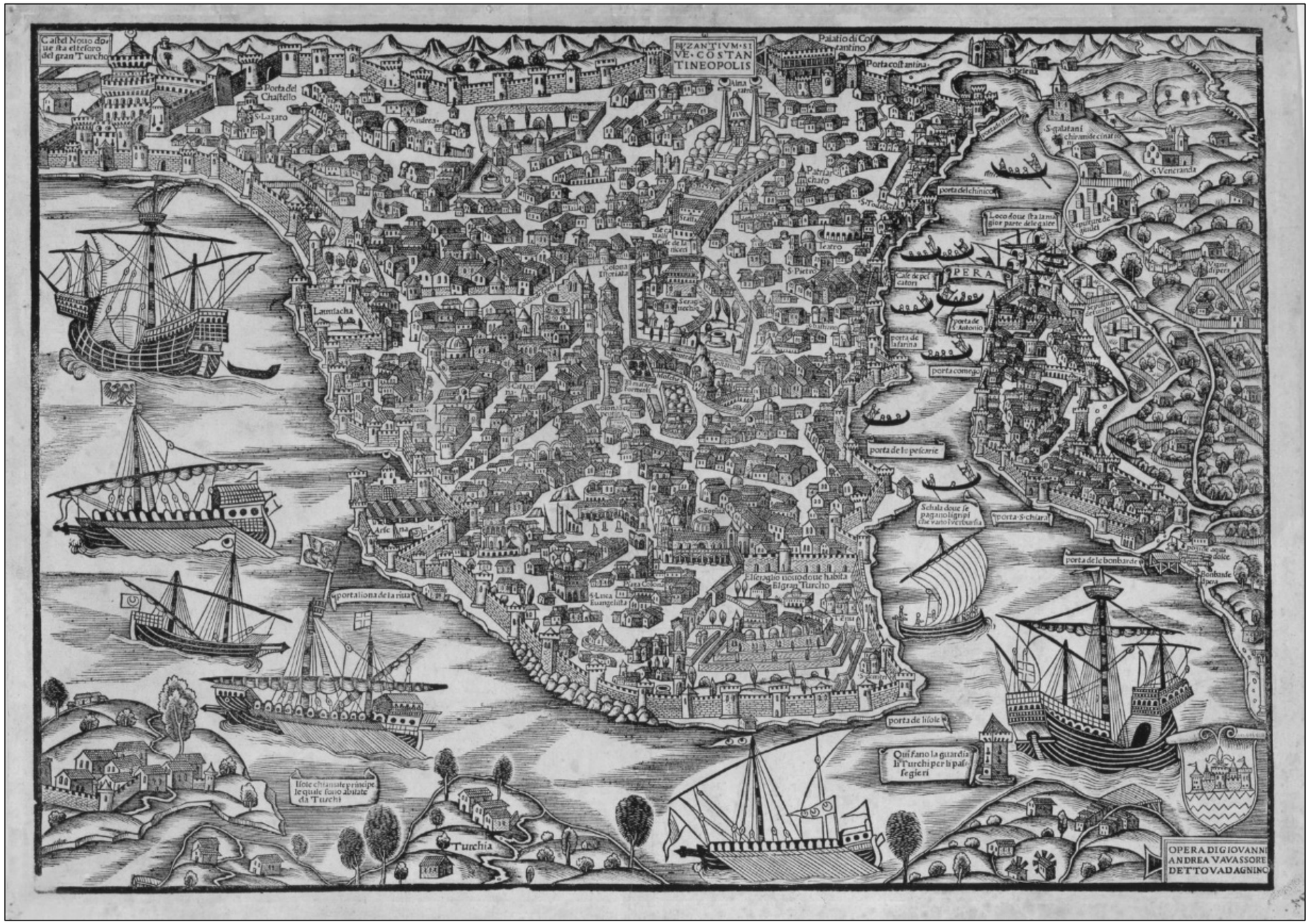
Şekil 4. 22 Schedel perspektif haritasında Konstantinopolis'in anıtları (Hartmann Schedel, Nuremberg, 1493, Götzfried Antique Maps.)(Url. 44)

4.2.3. Vavassore Haritası, 1520

Giovanni Andrea Vavassore 16. yüzyılda Venedikli bir yayıncıdır. Kariyerine matbaacı olarak başlayan Vavassore, daha sonra yayıncılık yapmış, yayınları arasında birçok harita ile birlikte İstanbul haritası (resimsi harita) yeralmıştır. (Şekil 4. 23) Haritanın 1520 yılında yayınlandığı düşünülmektedir. Başka bir görüşe göre, Vavassore tarafından 1530'ların ortasında yayınlanan Venedik haritası ile eş zamanlı olabilir. Haritanın tasvir ettiği görünümün ise yayın tarihinden daha erken tarihli olduğu düşünülmektedir. Güngörmez Kilisesi olarak bilinen yapının baruthane olarak kullanıldığı ve Schedel'in anlattığı 12 Temmuz 1490 tarihinde yaşanan fırtına sırasında düşen yıldırımla zarar gördüğü (Şekil 4.21) görüşü sebebiyle 1490 tarihinden daha geç olamayacağı düşünülmektedir. (Beydilli, 2010, sy.75) Yayın tarihi ile ilgili farklı görüşlere rağmen haritanın Bayezid dönemine kadar olan eserleri içermesi sebebiyle yaklaşık 1480 yılının İstanbul'unu resmettiği görüşü kabul görmüştür. (Kafescioglu, 1996, sy. 240) Bu durumda harita, tasvirin ait olduğu yıl baz alınırsa tarihsel olarak Buondelmonti ve Schedel arasında yerleştirilmelidir.

Vavassore'nin haritası on yedinci yüzyıl başına kadar çeşitli kopya ve varyasyonları yapılarak çoğaltılmıştır. Klasikleşen harita 19. yüzyıla kadar üretilen birçok İstanbul haritasının esin kaynağı olmuştur. (Kubilay, 2010, sy.25) Bunlardan en bilinenleri Sebastian Münster'in ve Braun ve Hogenberg'in Vavassore haritalarıdır.

Sebastian Münster 1544 tarihli Cosmographia adlı meşhur atlasının, 1550 yılında yayınlanan baskısına Vavassore'den alıntı bir İstanbul tasviri de dahil edilmiştir. (Orbay, 2001, sy. 182) (Şekil 4. 24) Bu eser 46 baskı yapmış, 6 dile tercüme edilmiştir. (Kubilay, 2010, sy. 38) Cosmographei sonradan popülaritesinin azaldığında erken on yedinci yüzyıla kadar yaygın olarak kullanılmıştır. (Orbay, 2001, sy.182) 16. yüzyılın en bilinen ve İncil'den sonra en çok okunan kitap olan Cosmographia sebebiyle İstanbul görünümünü çok sayıda insana ulaşmıştır. (Kubilay, 2010, sy. 38) Şehrin imgesinin oluşumunda etkisi muhtemeldir.

Şekil 4. 23 Giovanni Andreas di Vavassore, Byzantivm sive Costantineopolis (JSAH Multimedia Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg) (Url.45)

Şekil 4. 24 Sebastian Münster'in, Vavassore'den ilhamla İstanbul tasviri, (Cosmographia, Latin edition, Basle: Heinrich Petri, 1552. 1550) (Url. 46)

Brun ve Hogenberg'in haritası yeniden üretilen birçok Vavassore kopyasından biridir. Georg Braun ve Franz Hogenberg tarafından, 1572-1617 yılları arasında hazırlanan eser, Civitates Orbis Terrarum, 546 Kuşbakışı manzarayı, dünyaki şehirlerinin haritalarını içerir. 1572 tarihli İstanbul haritası Braun ve Hogenberg'in Vavassore yorumu on sekizinci yüzyıl boyunca yaygın olarak yeniden üretilmiştir. (Weatbrook, 2010, sy. 68) (Şekil 4. 25)

Vavassore haritayı şehrin doğu tarafından bir bakışla çizmiştir. (Şekil 4.23) Güney yönünden bakışla çizen Buondelmonti ve Schedel'den ayrılır. Kafescioğlu, bu tercihin Büyük Türk'ün (Gran Turco –II.Mehmed, Fatih) yeni sarayını merkeze yerleştirmek için bilinçli olarak yapıldığını söyler. (Kafescioğlu, 1996, sy.255) Haritanın güneyinde Üsküdar, doğusuna ise Galata yerleşmiştir. Haliç çok yoğun deniz trafiğinin olduğu bir su olarak resmedilmiştir. Şehri çepeçevre saran surlar, Buondelmonti ve Schedel tasvirindeki gibi şehrin en göze çarpan ögesi değildir. Yeni şehrin yeni yapıları daha dikkat çekicidir. Bir ihtimal aşılamaz surların aşılması tasviri etkilemiş olabilir. Bu harita (Şekil 4.23) belki de, şematik bir çizim olan Buondelmonti'ninkinden ve haritadan çok ilisturasyona benzeyen Schedel'inkinden gerçeğe daha yakın bir betimleme amacı gütmüş olabilir.

Şekil 4. 25 Braun ve Hogenberg tarafından 1572 yılında yapılan Vavassore'nin İstanbul tasvirinin yeniden yorumu (Kubilay, 2010, sy.46-47)

Yeni (Topkapı) Sarayı çevreleyen surlar tamamlanmıştır, Osmanlı Eski Saray'ı şehrin merkezinde görünmektedir. Ayasofya'nın önündeki Iustianus Sütunu ve yanlış bir yerleştirmeyle Eski Saray'ın avlusunda resmedilmiş Theodosius Sütunu halen mevcuttur. Valens Kemeri, Eski Saray ile Sultan II. Mehmet'in külliyesi (Fatih Külliyesi) arasında uzanmaktadır. Yeniçeri kışlası ve ahırları Valens Kemeri'nin başlangıcına yerleşmiş görünmektedir. Palatio di Costantino (Tekfur Sarayı) olarak işaretlenmiş yapı, Fatih Külliyesi'nin arkasında ikincil sur duvarlarının içinde görünmektedir. Muhtemelen bu yanlış bir adlandırmadır; yapı, Blakhernei Sarayı olmalı, arkasındaki sarayla aynı adı taşıyan kapı da (*porta Constatina* yazılmış) Blakhernai kapısı olmalıdır.

Valens Kemeri'nin taradığı hattın Haliç'e inen kısmında Vavassore dört alana not düşmüştür. Kuzeyden güneye, "Patriarchato", "S. Todaldo", "Teatro" ve "S. Pietro". Bunlardan, "Patriarchato" Patrikhane'ye karşılık gelmektedir. Fetihten sonra Ayasofya'nın camiye çevrilmesi sebebiyle Patriklik makamı Havariyyun Kilisesine taşınmış, kilise bir süre kullanılmış ancak yapının harap halde olması ve çevreye

yerleşen Türkler ile Rumlar arasındaki gerginliklerin artması sebebiyle 1456'da Rum Patriği Gennadius, Patrikhaneyi Çarşamba Mahallesi'ndeki Aziz Meryem Pammakaristos Kilisesi'ne taşımıştır. Kilise 1597 yılına kadar Patrikhane olarak kullanılmıştır.(Müller-Wiener, 2016, sy. 133, 406) 1480 yılına ait olduğu sanılan bu haritada gösterilen Patrikhane Aziz Meryem Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami) olmalıdır.

Harita üzerine işaretlenmiş İtalyanca S. Todaldo'nun (S. Theodosia) ifadesinin, Gül Camisi'ni işaret ettiği görüşü bulunmaktadır. (Kafescioğlu, 1996, sy.517) Arkasında kalan surla çevrelenmiş alan ise Fener olmalıdır. *Porta delchinico* Balat Kapısı da Fener'in Haliç'e bakan tarafında işaretlenmiştir.

Kafescioğlu teatro olarak işaretlenmiş alanın Scheider'den alıntıyla II. Mehmed'in camisi ve Haliç arasında, sonradan yapılacak Süleymaniye'nin kuzeybatısında bir tiyatro kalıntısı olduğunu söyler. (Kafescioğlu, 1996, sy.259) Bardill ise Berger'in Vavassore'nin teatro olarak işaretlediği alanın II. Justinus'un şehrin farklı yerlerindeki inşaat projelerinden Detourion'a karşılık geldiği iddiasını dile getirirken, kendisi teatro yazan yerin Zeyrek Sarnıcı olduğunu düşünmektedir. (Bardill, 2004, sy. 38) Sarnıcın duvarları olması çizimin benzerliği açısından da mantıklı görünmektedir. Bölgenin bugünkü görünümünden çok farklı derin bir vadi olduğu bilgisiyle, tiyatro için elverişli bir alan olduğu da yadsınamaz bir görüştür. Bugün Medipol Üniversitesi'nin arkasındaki duvar kalıntılarıyla birlikte Zeyrek Sarnıcına kadar uzanan geniş bir kompleks olması mümkündür. Schenieder'in bugün Unkapanında Yavuz Sinan mahallesi sınırlarında kalan Üç Mihraplı Camisi'nin yakınlarında, tiyatro oturma sırası bulunduğuna dair açıklamaları aktarılmıştır. (Tezcan, 1989, sy.123) Sonraki bölümde detaylıca anlatılacak olan Notitia Urbis Constantinopolitae 5. yüzyıla ait envanter listesinde sayılan tiyatrolar arasında bu çevrede bir tiyatro anılmamıştır. Bu envanter listesinde tiyatrolar, II. Bölge, XIII. Bölge ve XIV. Bölge'de bulunmaktadır. (bknz. Çizelge 5.1) Unkapanı ve Süleymaniye bölgesinin VII. Bölge ve X. Bölgede olduğu düşünülmektedir. (bknz. sy.186) Bu iki bölgede bulunan herhangi bir tiyatro yoktur. Aynı bölgede bulunan dev mühendislik eseri Valens Kemeri'nin de Notitia'da anılmıyor olması eğer bir tiyatro varsa onun da

aynı kaderi paylaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Konunun detaylı araştırılması gerekli görülmektedir.

Teatro yazan kemerli duvarı Zeyrek Sarnıcının bugün Atatürk Bulvarı'na bakan duvarı olarak kabul edersek arkasındaki yapı Pantokrator'un batısında bir kilise olmalıdır. S. Pietro yazan yapının ise Vefa Kilise Camisi olduğu düşünülmektedir. (Kafescioğlu, 1996, sy.517) Aziz Theodoros'a adanan bu kilisenin 11. yüzyılda inşa edildiği, fetih sonrası Molla Gürani tarafından iddiaya göre 1484 yılı öncesinde camiye çevrildiği düşünülmektedir. (Çetinkaya, 2009, sy.362) Bu 11. Yüzyıl kilisesinin 5. Yüzyılda burada varolduğu düşünülen başka bir yapı üzerine yapıldığı ve bu yapının şehrin içinde bulunan birçok Ayios Teodoros Kiliselerinden biri olabileceğini düşünülmektedir. (Eyice, 1994, sy.373)

Fatih Camisi'nin batısında görünen harabeler "tempio" olarak işaretlenmiştir. Bunlar, Havariyyun Kilise'sinin kalıntıları olabilir. Vavassore'nin Ayasofya'dan sonra Konstantinopolis'in en büyük ibadethanesi olan Havariyyun Kilisesi'nin, harabe dahi olsa, izlerini resmetmeyi gerekli görmüş olması muhtemeldir. Bir ihtimal, harabeler Aya Polyeuktos kilisesine aittir. Bu çizim, kilisenin kalıntılarının kayboluş tarihine dair bir ipucu olabilir. Kilisenin arazisine ve yakınlarına 15. Yüzyıl sonunda inşa edilen Karagöz Mescidi ve İbrahim Paşa Hamamında bu kiliseden alınan yapı taşlarının kullanıldığı bilinmektedir. (Müller-Wiener, 2016, sy.191) 16. Yüzyılın başında haritanın yapıldığı tarihte halen kilisenin kalıntıların bir bölümünün görünür olduğu düşünülebilir.

Konstantinus Sütununun kuzey doğusunda *Monte di Constantino* (ikinci tepe), kuzeybatısındaki Myrelaion görülmektedir. Sütun, (*Collona Serpentina* olarak işaretlenmiş) limana (*Arsenale*) doğru inen kesintisiz bir hattın üzerindedir. Bu liman Kadırga Limanı olmalıdır.

Şehirde üç noktada yapı üzerine konulmuş hilaller göze çarpar. Bunlardan ilki iki minaresinde iki hilal ile simgelenmiş Fatih Camisi, ikincisi Şehrin güney batı ucunda Yedikule ve Marmara kıyısındaki Kadırga Liman'dır. Diğer hilallere göre boyutça daha küçük bir başka hilal ise Mokios Sarnıcının (Çukurbostan) hemen önünde duvarla çevrilmiş bir avluda bulunan kubbeli yapıya aittir. Bu yapının 1488

yılında vefat etmiş II. Mehmed'in hocası Molla Gürani'nin türbesi olması olasıdır. Türbenin gerisinde S. Andreas (Koca Mustafa Paşa Camisi) görünür. Porta Del Chastello olarak işaretlenmiş sur kapısı Silivrikapı olmalıdır. Güneyinde yer alan S. Lazarus'un ise, Aziz Lazarus Zographos'un yaptığı mozaikler sebebiyle[84] Stoudios Manastırına işaret ediyor olmalıdır.

Marmara kıyısındaki Langa etrafı surlarla çevrili bir kara alanıdır. Theodosius Limanından bir eser görünmemektedir. Devamındaki Samatyanın etrafın sur duvarından farklı bir duvarla çevrelenmiştir. Yarımadaki tek akarsu Lykos Deresi'ne dair de bir iz görülememiştir. Haritada akarsuya benzer tek çizim, Blachernia kapısının bulunduğu köşede iki ev arasında akıyormuş gibi görünen çizimdir.

İstanbul Vavassore'ye ait görünümü tarihi yarım ada dışındaki alanda sadece Eyüp Camisi'ni ve Yedikule'nin batısında bir duvarı ve konut olabilecek bir yapıyı resmetmiştir. Bununla birlikte harita, Galata tarafının ayrıntılı bir tasvirini verir. Üsküdar ve Kadıköy tarafında ise detay daha azdır. Üç tarafın tam ortasında büyük bir kalyonun yanında Kızkulesi de resmedilmiştir.

4.2.4. Tarihi Harita Resimleri Üzerinden İstanbul Pitoreskinin Evrimi - Değerlendirme

İncelenen bu üç tasvirin içerdiği yapıların bir kısmını hiç görmedik. Bunun yanında tasvirlerin çizildikleri zamanda var olmayan ancak bugün İstanbul pitoreskinin vazgeçilmezi birçok yapı var. Ancak İstanbul, zamanın dondurulması imkansız bir şehir gibi görünüyor, ve her gün kendi görsel imgesinden uzaklaşıyor.

Bu bölüm, şehre ait ilk resmi (Buondelmonti yay.1422), en erken dönem görsellerinden ve şehrin hayali bir tasviri olan görseli (Schedel, yay.1493) ve Türklerin yeni başkentinin ilk otuz-kırk yılındaki halini gösteren resimsi-haritayı (Vavassore, yay.1520) inceleyerek, İstanbul'un bilinen ilk resimleri üzerinden nasıldı ve ilkinden üçüncüsüne geçen yüz yıl içinde nasıl değişti anlamak için yazıldı. Bu bölümde detaylandırılan üç resim/resimsi harita sonrasında, haritacılar, ressamlar, fotoğrafçılar

[84] İkonoklastik tartışmalar sırasında inatla zanaatını uygulamaya devam eden dokuzuncu yüzyıl keşiş ve ikon ressamı Lazaros elleri kızgın demirlerle dağlandıktan sonra, iyileşmiş ve Prodromos tou Phoberou (tou Prodromou "en tois Stoudiou-Stoudios)manastırında Vaftizci Yahya ikonunu (resmini) yapmıştır. (Alice-Mary Talbot, 2000, sy. 25)

tarafından, şehrin birçok görseli üretildi. İnceleme üretilen başka haritalar/resimler üzerinden detaylandırılarak sürdürülebilir. Ancak, şehrin oluşumu ve değişimi konusu, kent tarihi bağlamında bir inceleme için bu bölüm bu kadarla sınırlandırılmıştır. Bu üç harita (resim) yüzyıllar boyu tekrar tekrar basılarak İstanbul imgesine katkıda bulunmuştur. Görsel imge, şehrin bilinme biçimi ile ilişkisi anlamında önemlidir. En nihayetinde tezin yapmaya çalıştığı da şehrin bu ilk resimlerinden beri değişen dönüşen imgesine yer altı mekanını eklemektir.

İncelenen resimler İstanbul'un ilk resimleri olduğu için seçilmişti. Bu resimler, antik şehir tasvirleri örnekleri ile karşılaştırıldığında, oldukça geç bir dönemde 14. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İstanbul'un bu döneme kadar zamanın en büyük imparatorluğunun doğuda kalan son topraklarının başşehri olmasına rağmen resmedilmemiş olması ilginçtir. Ayrıca bu örneklerde, İstanbul'un sakinleri tarafından değil, fetihten önce de, fetihten sonra da yabancılar tarafından resmedildiği görülmüştür. Bu durum sakinlerinin İstanbul'a karşı bir körlük mü geliştirdiği sorusunu akla getirmiştir. İstanbul'un sakinleri ya şehre karşı kördür bu sebeple kentin güzelliklerinin farkında olmayışları, onun dışardan gelenlerce tasvir edilmesine sebep olmuştur, ya da Pietro della Valle'in söylediği gibi, *"kentin içi, dışın güzel görüntüsüne tam tekabül etmemektedir"* (aktaran, Mantran, 1990, sy.30) Belki de, bu sebeple şehri iyi bilenler, içinde yaşayanlar, şehrin asıl çirkin yüzünü görmektedirler. Bu durum muhtemelen, şehrin, panoromasından büyülenen yabancılarda uyandırdığını göz kamaşmasını, sakinlerinde uyandırmıyor olmasını açıklamaktadır.

On ikinci yüzyılın ortasında, İkinci Haçlı Seferi'nde (1147-1149) şehre gelen VII. Louis'e eşlik eden Odon de Deuil, hayranlık uyandıracak görünümünün yanında kentin pis ve berbat olduğunu söylemektedir. (Ebersolt, 1996, sy.26) Birçok yerde karanlığın hüküm sürdüğünden bahsederken, bu karanlıktan faydalanılarak her türlü suçun işlenebildiğini anlatmaktadır. (a.g.e.) Aynı yüzyılda şehri ziyaret eden Benjamin de Tudele de şehrin insanı tiksindiren mahalleleri olduğunu aktarır. (a.g.e., sy. 28) Şehir, çelişkileri bir arada yaşamaktadır. Zengin ve ihtişamlı görünümüne daha dikkatli bakanlar, karmaşık, düzensiz, pis ve suça meyyal atmosferini görebilir. Bu durum sadece ortaçağ şehri için de geçerli değildir. Şehri, 16. Yüzyıl sonunda gören Wilhelm Dilich de benzer şeyler söylemekte, 1655'te şehri ziyaret eden, Jean de

Thevenot dışardan bakıldığında güzel görünen şehrin içinin bunun aksi olduğunu anlatmaktadır. (a.g.e., sy. 99, 130) Şehrin kaderi miydi bilinmez, 17. Ve 18. Yüzyıl da şehri görenlere göre, İstanbul, küçük parçalar halinde bakıldığında görülen dar ve pis sokaklarla ayrılmış zevksiz bir mimari yığınken, bunların genel panoramaya muhteşem yerleştiği, dünyanın en hoş manzarasını oluşturduğu genel bir kanıdır. (a.g.e., sy.161)

Skarlatos Byzantios, 1839 yılında yazdığı kitabında şehrin bu zıt görünümlerini şöyle anlatır: [85] "*Parlak gölgelikler ile bezenmiş bir görünümde birbiri içine geçmiş tepeler birleşimini hayal etmeye çalışın. Bu görünüm, zümrüt yeşili, narin selviler ile gölgelendiği kar beyazı köşklerden ve kurşun kaplı kubbeler ile taçlandırılmış, meşaleye benzer fildişi minareler ile sarılmış Osmanlı camilerinden oluşturmaktadır. Devamında çimlere yayılmış bir İran halısını andıran binlerce çok renkli mesken, birbirine birleşip, eklenerek, kıyısında sayısız demir atmış geminin püsküle benzer direklerinin çevrelediği ufkun ötesine uzanır. Tüm bu görüntüleri hafifçe dalgalanarak yansıtan deniz, üç tarafı sarar. Tüm bu görüntünün yanında denize yansıyan Doğu'nun tatlı gökyüzü de diğer her şeyin üzerindedir. İşte, hayal edilen bu görüntü Kostantinapolis manzarasıdır. Ancak, bu manzarayı yakından analiz eder ve incelerseniz tüm hevesiniz kaybolur. Dört kişinin omuz omuza zorla sığabildiği dar yollar, pis ve hastalıklı sokak köpekleri ve kirle kaplı, yıkılmak üzere olan şüpheli görünümlü atölyelerle dolu dik, bozuk ve çamurlu arka sokaklar, çoğunlukla inşaat malzemesi taşıyan ve yavaş hareket eden uzun deve veya eşek konvoyları... Kötü kokulu bir oluğun hemen yanında iş beklerken kahve ve sigara içen, sohbet eden veya kumar oynayan yarı çıplak kenar mahalle delikanlılarının bulunduğu zevksizce boyanmış bir kahvehane görülebilir. Binlerce satıcı ve alıcı kalabalıkta birbirleri ile sıkışırken bağırmaktadır. Bu da, Konstantinapolis'in yakından görünüşüdür*." (Skarlatos Byzantios, 2019, sy.37)

Göreni büyüleyen şehrin, yaşayanda aynı duyguları uyandırmıyor oluşunun şehrin içinin yüzyıllarca değişmeyen ikiyüzlü görünümünün aslında kader değil, insanın kesbettiği bir durum olduğu göstermektedir. Çirkinlik varolmamıştır,

[85] Türkçe çevirisi, kitabın 2019 baskı İngilizce çevirisi üzerinden yazar tarafından yapılmıştır. [Skartalos Byzantios. Constantinople, Haris Theodorelis- Rigas (çev.), İstos yayınları, (2019).]

yaratılmıştır. Paradoksal olarak yaratılan çirkinlik, sakinlerine körlüğü getirirken, şehrin genel görünümüne güzellik olarak sirayet ederek dışarıdan geleni büyülemiş gibi görünmektedir. Bununla birlikte İstanbul'da şehre karşı körlük, belleksizlik ve sahipsizliğin güncel değil, tüm zamanların sorunu olduğu sonucuna varılabilir.

Ayrıca, şehrin ışıltılı bir mazisi varken, bu durum modern dönemle bozulmuş da değildir. İstanbul'un tarihi boyunca yaşadığı diğer dönemler gibi, modern dönem, düzeltici faaliyetlerin çokluğu yanında bozucu birçok dönüşüm de yapacaktır. Bir sonraki bölümde detaylandırılacak tarihi süreçler bunu daha net gösterecektir. Bugün halen İstanbul'un olağanüstü manzarasının, şehrin iç görünümüne tekabül ettiğini söylemek zordur.

İstanbul'un ilk resimlerinin incelendiği bu bölümün açtığı perspektifle, şehrin 'büyüleyici manzarası'nın parçaları olan mimari eserlerin dahi sahipsizlik ve körlükten nasiplerini aldıkları söylenebilir. Yeryüzeyinde var olan ve resmedilerek kayıt altına alınmış, büyük anıtların hiç var olmamışlarcasına kaybolmaları, yer altında şehrin refahı için inşa edilmiş yapıların hiç şansı olmadığını düşündürmektedir. Sakinleri, anılarında yer etmiş ve gördükleri, şehri tanımlarken kullandıkları nirengi noktalarını bile unutmuşlarsa yer altı yapıları hiç hatırlanmayacaktır. Unutuşun ve sahipsizliğin eserlerin yer altında kalmasının sebeplerinden olduğunu daha önce söylemiştik. Unutuş, ilgisizlik ve körlükle başlamaktadır. On altıncı yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Gyllius, şehrin Türk döneminde Konstantinopolis'in izlerini sürmeye çalışırken, bahsettiğimiz körlükten yakınmaktadır. "..eski yapılar temellerinden yıkılmakta ya da başka biçimlere dönüştürülmektedir, öyle ki, bu yapıları daha önce görenler onları artık tanıyamıyor. Unutkanlık nehrinin tüm sularını içmiş gözüken Yunanlıların süreduran bilgisizliği de cabası. Yunanlılar arasında eski anıtların izlerinin nerede olduğunu bilen ya da bilme çabası gösteren hiç kimse yok. Din adamlarından hiçbiri, sadece birkaç yıl önce yıkılan kiliselerin yerlerini bilmez; onlar, bu tür şeyleri araştıranlara da hayret ederler." (Gyllius, 1997, sy.59)

BÖLÜM 5

5. İSTANBUL'UN KENT TARİHİ BAĞLAMINDA SÜLEYMANİYE

"İstanbul'u ölçüsüz ve lirik bir coşkuyla övebilmenin bedelinin artık o şehirde yaşamamak ya da "güzel" bulunan şeye dışarıdan bakmak olduğunu onlardan öğrendim."

Orhan Pamuk İstanbul[86]

Darius'un, Trakya içlerine kadar ilerlediğinde, Avrupa'da bıraktığı birlikleri emanet ettiği komutanı Megabazos, Byzantion'da bulunduğu sırada Khalkedonluların kentlerini Bizanslılardan on yedi yıl önce kurmuş olduklarını öğrenmiş, bunun üzerine Khalkedonluların kör olduklarını söylemişti. Gözleri kör olmasaydı, ellerinin altında bu kadar güzel bir yer dururken gidip o kadar güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi. (Herodotos, 4. Kitap. 144) M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış Herodot'un anlatımına Byzantion'un konu oluşu şehirle ilgili çok bilinen bu hikayedir. Khalkedon halkının körlüğüne yapılan vurgu Byzantion kentinin neredeyse mükemmel ve oldukça güzel oluşuyla ilgilidir.[87] Byzantion'un MÖ 7. yüzyılda Megaralılar tarafından, Karadeniz'de (Pontus) ve Marmara'da (Propontis) yürütülen kolonizasyonun bir parçası olarak (Russell, 2017, sy.205) sonrasında sürekli olarak yerleşilecek şimdiki Sarayburnu'nda kurulduğu varsayılmaktadır. Arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılan, Sarayburnu'nun Megaralılar gelmeden önce boş olmadığı Sultanahmet-Ayasofya alanlarında Thrako-Frig yerleşimlerin varlığı, bu yerleşimin Thrakion olarak adlandırıldığı, kentin tarihi geçmişinde Byzantion'la bütünleşmiş bu yerleşmenin anısına bölgenin adının Thrakion olarak devam ettiğine ve Beşiktaş tarafındaki buluntuların Trak kökenli halkların varlığının bölgede erken tarihli oluşuna (Dönmez, 2017, sy. 113) yani

[86] Pamuk, Orhan. İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul, (2013).

[87] Aynı konu Yaşlı Plinius olarak bilinen Gaius Plinius Secundus'un (d. 23- ö. 79) Doğa Tarihi'nde (Naturalis Historia) tekrarlanmıştır. "(Kalkedon'a) Eskiden Procerastis denirdi: sonra, Compusa: daha sonra, körlerin şehri; çünkü onu kuranlar, Bizans'tan sadece yedi stadia uzakta olmalarına rağmen, her açıdan çok daha elverişli bir yere tercih etmeyecek kadar cahillerdi." (Pliny, 1847, Book V. sy.96)

İstanbul'un Yunan kolonilerinden önce Trak kökenli halkların yerleşiminde olduğuna dair görüşlerle birlikte bu yerleşimlerin tarihi süreklilik göstermediği görülmelidir.

Birinci yüzyılda yaşamış Plinius'a göre Byzantion şehri daha önceden Lygos olarak adlandırılıyordu. (1847, Book IV, sy.16) Bu bilgiyle Byzantion öncesi bir başka halkın varlığı düşünülse de kuruluş hikayeleri şehrin başlangıcını Byzantion'la başlatmaktadır. Byzantion'un, tekil bir kuruluş anına sahip olduğu düşüncesi temellerini mitolojik hikayelerde bulur. (Russell, 2017, sy.211) Patria'da Hesychios (Hesychius of Miletus, 6.yy) kuruluşla ilgili üç ayrı hikaye anlatır. (Berger (çev.), 2013, Book 1) Bunlardan ilki, bir kehanete dayanmaktadır. Kehanet şöyledir;

"O kutsal şehirde yaşayacak olanlar kutsanmıştır,

Pontos'un ağzında Trakya kıyısının dar bir şeridin olduğu yerde

iki kurt yavrusu-köpek yavrusunun giri denizi içtiği yerde

balıkların ve geyiklerin aynı merada otladığı yerde" [88]

İlk kez Argoslular'ın ('Argives' ya da Homeros'ın epiklerinde Akalar), Pythia'dan (Delfi kahini) aldıkları bu kehanetten sonra Kydaros ve Barbyses nehirlerinin biri kuzeyden diğeri batıdan gelerek kendi haliçlerini oluşturarak denizle birleştikleri yerde, -ki burada Nymph Semestre'ye adanmış sunak bulunmaktadır- yerleştikleri söylenir. (a.g.e., sy.3) Sunulan kurbanlardan bir parçanın bir karga tarafından Bosporos denen bir yere taşındığını anlatır, taşıdığı yere Boukolia denilecektir. (a.g.e., sy.5) Kurban etinden bir parçayı taşıma hikayesi Hesychios'un bahsedeceği diğer kuruluş anlatısında da tekrarlanacaktır. İkinci öykü, Megara Kralı Nisos'un izniyle liderleri Byzas ile buraya yelken açan Megaralıların kuruluşunu gerçekleştirdiğine dairdir ve liderlerinin isminin şehirle ilişkilendirildiğine dair bir söylenti vardır. Bir başka görüş Byzas'ın yerel Nymph Semestre'nin oğlu olduğu yönündedir. (a.g.e.) Bunlardan üçüncüsü, Hesychios'un daha makul bulduğu ve şehrin kuruluşunun resmi anlatısı olmaya daha layık bulduğu hikaye, Dionysios (Dionysios

[88] The Patria İngilizce çevirisinden yazar tarafından tercüme edilmiştir. (Berger, Albrecht. Accounts of Medieval Constantinople: The Patria. , 2013. Sy. 3)
Son iki dize Dionysios Byzantios'un muhtemelen 2. Yy'a ait Boğaziçi'nde Bir Gezinti (Anapolus Bosporu) adlı eserinde de geçmektedir. (bknz. Dionysios, Byzantios. Boğaziçi'nde Bir Gezinti, Mehmet Fatih Yavuz (çev.), sy.46, Yapı Kredi Yayınları, (2010).)

Byzantios) tarafından Hesychios'tan önce 2. yy'da Byzas'ın efsanesi olarak bildirilmiştir. Hikayeye göre Hera'nın öfkesinden kaçan Io, Bosporos'u geçtikten sonra, Kydaros ve Barbyses nehirlerinin birleştiği yerde Keroessa isimli bir kız çocuğu dünyaya getirir. -Burada hikaye Argoslular'ın hikayesiyle benzeşmektedir.- Byzas ise, Nymph Semestre tarafından büyütülen Keroessa ve Poseidon'un oğludur. Bu noktaya kadar Dionysios ile Hesychios'un anlatımı benzerdir. Dionysios Semystra adlı yerde neredeyse bir polis kurulacağını söyler. (Dionysios, 2010, sy. 47) Bu noktadan sonra Hesychios hikayeyi zenginleştirir. Trakya'da yerleşen ve büyüyen Byzas Trakya Kralı Melias'ın verdiği vahşi hayvanlarla savaşma görevinde başarılı olunca bir boğa kurban eder. Kurbanın kalbini kapan kartal bunu Chrysopolis'in karşısına Bosporos kıyısına taşır. Böylece Böylece Byzas, Boğaziçi Denizi'nin burnunda, Poseidon ve Apollo'nun yardımıyla, güçlü duvarları inşa etmiş ve bir şehir kurmuştur. (a.g.e.)

Russell (2017) Hesychios'un kuruluş hikayelerinin 6. yüzyılda Yeni Roma'nın şehirlerinin öntarihini nasıl gördükleriyle ilgili ipuçları barındırdığını söylemektedir. (sy.212) Russell'a göre şehrin kuruluş anlatılarında, Konstantinopolis'in Yeni Roma olarak keşfedilen kimliği ile bağlantı kurmak için efsanevi bir temel anı oluşturmak ve mümkünse Roma ve Byzantion kuruluş mitleri arasında paralellikler çizmek temel motivasyondur. (a.g.e.) Bu savını Hesychios'un bahsettiği Keroessa'dan doğma Byzas'ın üvey kardeşi Strombos ile olan savaşını Remus-Romulus hikayesine benzerliği ile örnekler. (a.g.e., sy.213) Ayrıca M. Ö. 340'te Philip II'in kuşatması sırasında gece şehri ele geçirmesinin köpeklerin havlamasıyla Byzantion'un uyandırılması hikayesi, Galyalıların Kuşatması sırasında Romalıları kazların uyandırdığı efsanesiyle paraleldir. (a.g.e.) Şehrin Konstantinopolis haline gelene kadar geçen yedi yöneticisi ile Roma'nın yedi kralı da benzer görünmektedir. (a.g.e.)

Geriye dönük öntarih oluşturma çabasının hakim ideolojinin güdümünde olması beklenen bir durumdur. Güçlükle tepe olarak adlandırılacak yükseltileri sebebiyle şehrin Roma gibi yedi tepe üzerinde kurulduğu miti,Tiber'in ötesi yerleşim gibi Haliç'in ötesine Pera (karşı yaka) denmesi, hepsinin ötesinde şehrin ismi (Nea Rome) hiçbir spekülasyona yer bırakmayacak şekilde vizyonu ortaya koymaktadır. O halde kuruluş mitlerinin de eski şehirden ilhamla oluşturulması gerekir.

Şehrin kuruluş hikayelerinde çeşitlilik gibi isimleri de çok ve çeşitlidir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde farklı dillerdeki adlandırmalarını içeren yirmi beş isim saymıştır. (Sakaoğlu, 1994, sy.253) Farklı adlandırmalar ve bu adlandırmaların başka dillerdeki farklı söyleyişleri ve şehrin aldığı ünvanlarla birlikte yüz otuz beş ismi olduğu saptanmıştır. (a.g.e.) Bu isimlerin ilki Plinius'un bahsettiği Lygos (Ligos-Licus) olabilir. (Pliny, 1847, Book IV, sy.16) Lygos sonrası bir antik çağ kenti olarak gelişen ve şehrin tarihinin uzun bir dönemini kapsayan (MÖ 7. yüzyıl- MS 2.yüzyıl) Byzantion gelir. Byzantion kenti 2. yüzyıla kadar birçok istilaya uğramış ve sıklıkla el değiştirmiş olmasına rağmen Byzantion olarak anılmaya devam etmiştir. MS. 2. yüzyılın ortasında Roma'nın özerk bölgesi haline gelen ve yüzyıl sonunda Roma'nın hakimiyetine giren şehir, 3. yüzyılın başında yeni bir isimle anılmaya başlayacaktır. Agusta Antonina ismi (ya da Antoninia, Antonia, Antoninya) kentin Latince kökenli ilk adıdır. (Sakaoğlu, 1994, sy.254) Dördüncü yüzyılda şehrin imparatorluk başkenti olma serüveni başlar, ismi tekrar değişir. İmparatorluğun yeni başkenti, eski başkentten ilhamla Secunda Roma adıyla anılır. 5. yüzyılda ise Novo Roma ismi şehrin resmi adı olur. (a.g.e.) Ne var ki resmi adına rağmen Konstantinopolis ismi tercih edilecek ve bu isim 20. yüzyıl başına kadar kullanılacaktır. 1923 yılında Konstantinopolis ismi (de jure) İstanbul olarak değiştirilir. İsim değişikliğine rağmen 1930 yılına kadar Konstantinopolis olarak anılmaya devam eder. 28 Mart 1930 günü resmi olarak Konstantinopolis adıyla gönderilen hiçbir posta, resmi döküman yerine ulaştırılmayınca şehrin ismi (de facto) İstanbul olmuş olur. (Sherill, sy.24) Halen İstanbul olarak anılmaktadır. Ancak İstanbul yeni bir isim değildir. On dördüncü yüzyılda şehre seyahat eden İbn Battuta, halkın kente Astanbul dediğinden bahseder. Mantran şehrin Marmara ve Haliç arasındaki surlarla çevrili alanının İstanbul olduğunu Pera ve Galata ile İstanbul'un bütününün Konstantinopolis olduğunu söyler. (Mantran,1990, sy.26) Tez çalışmamızda da İstanbul'dan kasıt Tarihi Yarımada olacak, bugünkü İstanbul büyükşehir sınırları metropol İstanbul olarak anılacaktır.

İstanbul kelime etimolojisine dair Berberian iki tezden bahseder. Stanbol Yunanca eis tin polin veya stin poli, kelimesinin bozulmuş şeklidir. Ya da Stanbol Yunanca Konstantinopolis'in bozulmuş şeklidir. (Berberiyan, 2011, sy.188) Genel görüş stin poli kelimesinin bozulmuş şekli olduğu yönündedir. Şehrin, -başka şehir

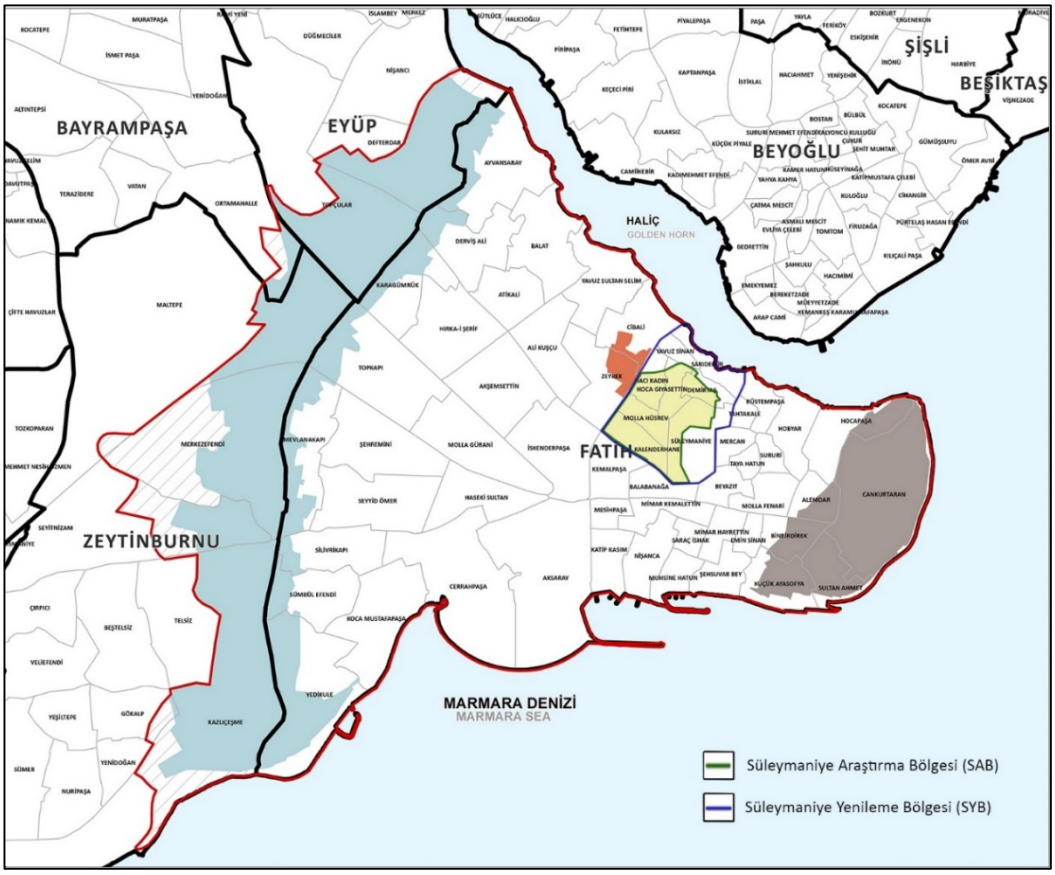
mi var manasında- "i Poli" yani "the city" olarak anıldığını söyleyen Nişanyan, şehrin surlar içindeki kısmını ifade etmek için şehrin içinde manasında "stin poli" ile ifade edildiğini söyleyerek Berberiyan'ın görüşünü desteklemektedir.(Nişanyan, 2019)

Bu bölüm "i poli" nin –şehrin- tarihi bağlamı içinde Süleymaniye bölgesinin konumlanışını anlatacak. Kuruluşundan başlayarak, tarihi süreçleri Süleymaniye bölgesine etkileri bakımından incelemeye çalışacaktır.

Tez için örnek bölge seçilen alan, İstanbul'un Tarihi Alanları Unesco Dünya Miras Koruma Alanı[89] ile sınırıdır. Bu sınır, Kalenderhane, Molla Hüsrev, Hoca Gıyaseddin mahalleleri ile Süleymaniye, Demirtaş ve Hacı Kadın mahallelerinin bir bölümünü kapsar. Bu alandan, tez boyunca Süleymaniye Araştırma Bölgesi (SAB) olarak bahsedilecektir. 2006 yılında Unesco Miras sınırını kapsayan ve genişleten bir başka sınır ortaya çıkar. Bu sınır, Süleymaniye Bölgesi yenileme sınırıdır, ki Unesco Miras Alanı sınırına Sarıdemir ve Yavuzsinan mahallelerini eklerken, Süleymaniye, Demirtaş ve Hacı Kadın mahallelerinin alan dışı kalan bölgelerini de içine alır. Söz konusu alan ise tez içinde Süleymaniye Yenileme Bölgesi (SYB) olarak anılacaktır. (Şekil 5.1)

İstanbul'un Tarihi Alanları Dünya Miras Alanı dört bölgesi, Sultanahmet, Süleymaniye, Zeyrek ve Kara surları içinde, Süleymaniye'nin araştırma bölgesi olarak seçilmesi, öncelikle bölüm kapsamında anlatılacak katmanlaşmanın odak noktası olmasındandır. Bölge 7 anıt eser 120 sivil mimarlık örneği ile en fazla kayıp eserin bulunduğu Miras Alanıdır ki, bu rakama en yakın sayı toplam 67 kayıp eser ile Zeyrek'tir. Bu rakam Süleymaniye'deki kayıp sayısının yarısıdır. Bölümde, Süleymaniye yenileme projesi ile yeni bir katman üretimi öncesi bölgenin tarihçesi anlatılacaktır.

[89] UNESCO Süleymaniye Cami ve Çevresi Koruma Alanı, Koordinatlar: 41°00'57.8°N 28°58'50.2"E. Bu alan Süleymaniye Araştırma Bölgesi (SAB) olarak anılacaktır.

Şekil 5. 1 İstanbul'un Tarihi Alanları Unesco Dünya Miras Alanları, SAB ve SYB[90]

5.1. KURULUŞTAN YENİ ROMA'YA KADAR SÜLEYMANİYE

M.Ö. 695[91] civarında Sarayburnu çevresinde Byzantion'un kent tarihinin başladığı sanılmaktadır. Patria'da Hesychios tarafından şehrin kurucusu Byzas'ın, Poseidon ve Apollo'nun yardımıyla, güçlü duvarlar inşa ederek şehri sınırladığı anlatılmaktadır. (Berger (çev.), 2013,, Book 1. 11) Şehri bugünkü durumunda Sirkeci ve Ahırkapı arasında karşılık gelen şekilde sınırladıktan sonra tapınaklar inşa etmiştir. Basilike olarak adlandırılan yerde bir tapınak Rhea'ya adanmış bir sütun yapmıştır ki bu halk tarafından Thyke olarak adlandırılmıştır. (a.g.e.) Roma yol haritası Tabula Peutingeriana'da Thyke'nin tasvir edildiği düşünülmektedir. (bknz. Şekil 4.5) Byzas sınırların denize yakın bir mahalde[92] Poseidon Tapınağı'nı, Hipodrom'un bulunduğu yerde Hekate Tapınağı'nı, Semestre Sunağı'nın bulunduğu yerde Dioskurlai

[90] TYP, İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı Mayıs 2018, sy.35' deki harita kullanılarak üretilmiştir.
[91] Kuban, 2010, sy.14, Kuban, Doğan. İstanbul Bir Kent Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (2010)
[92] (sonradan Konstantinopolis döneminde Aziz (Şehit) Menas evinin bulunduğu alanda)

Tapınağı'nı inşa eder. Sirkeci yakınlarına Ajax ve Achilles'e adanmış sunaklar yapar. Sykai (Galata) tarafında Amphiaraos'a adanmış bir sunak yapar.(a.g.e.) Daha birçok yapı ile şehri imar eder.

Patria'da Byzas'tan sonra şehrin başına altı *strategos* daha geldiği bunların sırasıyla Dineos, Leo, Chares, Protomachos, Timesios, Kalliades olduğu anlatılır. (a.g.e., Book I) Her bir strategos kendi döneminde işgaller, felaketler ve düşmanlarla uğraşır, yıkılan şehri imar etmeye felaketlerden korunmak için adaklar sunaklar yapmaya devam ederler. Makedonya Kralı II. Philip'in şehri ele geçirmek için gizlice baskın yapmayı planladığı, köpeklerin havlayarak Byzantion halkını düşmana karşı uyardığı efsanevi çatışmanın ardından yıkılan kuleleri mezarlardan alınan taşlarla onardıkları anlatılır. (a.g.e.) Bu sebeple surların isminin Tymbosyne (mezartaşlı) olarak anıldığı söylenir. (a.g.e., Book I.25) Anlatı, İstanbul'un tarihi boyunca çok sık karşılaşacağımız ve şehrin palimpsest olmasına sebep olacak devşirme malzeme kullanımının bilinen ilk örneklerinden olmalıdır. II. Philip ile süren savaşlar sırasında Atina'dan 40 gemisi ile yardıma gelen ve Leo'dan sonra strategos olacak Chares karısını kaybedince onu her iki yakayı da gören bir noktada gömer ve burada bir sunak ve sütun yapar. (a.g.e. Book I.27-28) Karısını gömdüğü yerin bugünkü Kız Kulesi'nin bulunduğu ada olduğu düşünülmektedir. Sonra gelen Protomakhos'un Trakların isyanını bastırarak, isyancıların silahlarıyla gümüşten bir anıt yaptırdığı söylenir. Bu anıt şehrin başlangıç noktasını belirleyen Million'dur. (a.g.e., Book I.30) ardından gelen Timesios'un pek çok hizmeti olur. Şehri daha zengin ve büyük hale getirir. Gündelik hayatı düzenleyen yeni yasalarla halkın daha medeni olmasına katkı sağlamıştır. (a.g.e., Book I.31) Yeni tapınaklar yaptırdığı gibi varolanları da güzelleştirmiştir. Argonotların Altın Post efsanesinde[93] Iason'un Kolhis yolcuğu dönüşü 12 tanrıya adadığı harabe haline gelmiş tapınağı yeniden yapar ve Phriksos olarak adlandırılan limandaki Artemis'in tapınağını onarır. (a.g.e., Book I.32) Septimius Severus'tan önce bahsi geçen son strategos Kalliades'in iç şavaşlar ve çevre

[93] Yunanistan'da bir şehir olan Aiolhos'un kralı Pelias, tahta hakkı olduğunu iddia eden Iason'a tahtı alabilmesi için Kolhis'ten, Kral Aietes'e ait altın postu getirmesini şart koşar. Altın post efsanesi Iason'un Kolhis seyahatini anlatmaktadır. Kolhis Karadeniz'in doğu kıyılarında bügün Gürcistan'ın bulunduğu yerde kurulmuş bir krallıktır. Prometheus ateşi çaldığında, Kolhis'te zincire vurulmuştur. Doğu efsanelerindeki Kaf Dağı ve Anka'nın yurdu da burasıdır.

düşmanlarla yaptığı mücadeleler sonrasında Basilike denen yerde şehrin kurucusu Byzas'ın bir heykelini diker.

Byzantion M.Ö.695'teki kuruluşundan, on üç yüzyıl boyunca yaşayacağı nerdeyse kesintisiz olarak sürecek Roma tarihinin şehirdeki başlangıcı M.S. 196 yılına kadar birçok önemli olayda, savaşların ve çatışmaların odağında kalmıştır. Bu sebeple çokça el değiştirmiş, şehrin tarihi sürekli bir kesintiye uğramıştır. Konumu sebebiyle Yunanların ve Perslerin savaşlarının ortasında kalmıştır. Perslerin İskit seferi sırasında başlangıçta Darius'u destekleyen kent, sonrasında aleyhine dönmüş, bunun sonucu M.Ö. 513'de Darius'un şehri yıkmış ve Byzantion'u Ahameniş İmparatorluğunun bir parçası yapmıştır. (Donald L. Wasson, Url.) Byzantion, Ahameniş İmparatorluğun Avrupa satraplığı olan Skudra'ya dahil olmuştur.

Darius'un İskit seferi için yapılan hazırlıklar kapsamında Samoslu Mandrokles'e Boğaz'da Byzantion ile Karadeniz ağzındaki tapınağın (muhtemelen Iason'un tapınağı) tam ortasında bir köprü[94] yaptırdığı anlatılmaktadır. (Herodotos, Kitap 4.87) Bu köprü İstanbul Boğazı üzerine yapılmış bilinen ilk köprüdür. Ayrıca - bu köprüye yakın bir yerde - deniz kıyısına beyaz mermerden iki direk diktirdiğini bunlardan birine Asur dilinde diğerine Yunanca ordusundaki farklı milletlerden askerlerin dökümünü yazdırdığını Herodot'tan bilmekteyiz. (a.g.e.) Yine Herodot bu taşların sonradan Byzantion halkı tarafından kente taşındığı Orthosia Artemis Sunağı'nı yaptıklarını, Asur yazılarıyla dolu taşın ise Bizantion'daki Dionysos Tapınağı için ayrıldığını söylemektedir. (a.g.e.) Bu olay şehrin bir palimpsest olduğu fikrini güçlendiren ve bunun tarihsel olarak ne kadar geriye gittiğini görmek açısından ilginç bir örnektir.

Persleri Platea savaşında bozguna uğratan Spartalı komutan Pausanias, bu savaştan bir yıl sonra (M.Ö.478) Byzantion'u ele geçirmiş, M.Ö. 477'e kadar ellerinde tutmuştur. (Kuban, 2010, sy14) Bu kısa egemenlik süresince Pausanias'ın şehre yeni yapılar yaptırdığı ve mevcutları onararak kenti genişlettiği düşünülmektedir. (a.g.e.) Pausanias'dan sonra egemenliği Atinalılar ele geçirmiştir. Bunun sebebi Spartalı

[94] Herodot tarafından, Boğazın en dar yerinde olduğu söylenen bu köprünün bugünkü yeri muhtemelen bugün Rumeli Feneri ve Anadolu Feneri'nin arasıdır. Bugün Fatih Sultan Mehmet Köprüsü de bu alanda kuruludur.

komutan Pausanias'ın bölgede uyguladığı despot politika sebebiyle, halkın Atinalılar ile yakınlaşması olarak gösterilmektedir. (Arslan, 2010, sy.90) Hemen akabinde Atina Perslere karşı bir birlik oluşturulmasına önayak olmuş Attika -Delos Deniz Birliği'nin temelleri atılmıştır. (a.g.e.) Byzantion ve Khalkedon kentlerinin M.Ö. 477 yılından itibaren bu birliğe üyedir. (a.g.e.) Atina ve Sparta arasında süren Peloponnesian Savaşları sırasında kent, iki tarafın çekişme konusu olacak, Sparta tarafında yer alacak ve M.Ö. 411'de Sparta egemenliğine girecektir. Bu tarihten sonra Atina ve Sparta arasında şehir sürekli el değiştirecektir. Makedonya Kralı II. Philip'in kuşatmasına kadar Sparta egemenliğinde kalmıştır. (a.g.e.) M.Ö. 340 yılına gelindiğinde Makedonya Kralı II. Philip'in şehri ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Donald L. Wasson, Url.) bu kuşatmada Byzantion'un büyük hasar gördüğü ancak bereketli konumu sayesinde kısa sürede toparladığı düşünülmektedir. (Kuban, 2010, sy.15) ayrıca bu kuşatma sırasında II. Philip'in Haliç'in bilinen ilk köprüsünü inşa ettirdiği sanılmaktadır. (Müller-Wiener, 2016, sy.17) Sürekli işgaller ve savaşların ortasında kalan şehir, M.Ö. 3. yüzyılda Khalkedon'u yağmalayan Galatya Konferdersyonuna vergi vermek zorunda kalmış ve aynı zamanda yüzyıl boyunca Makedonya kralları ve Bitinya tarafından saldırılara uğramaktadır. (a.g.e) Nihayetinde, Byzantion M.Ö. 2. yüzyılda Roma'dan korunma istemiştir. (a.g.e.) Byzantion M.Ö. 146 yılında civitas foederata[95] sıfatıyla Roma'nın müttefiki haline gelir. (Müller-Wiener, 2016, sy.18.?) M.S. 73 yılında Roma'nın Bithynia-Pontus eyaletinde dahil edilmiştir. (a.g.e.)

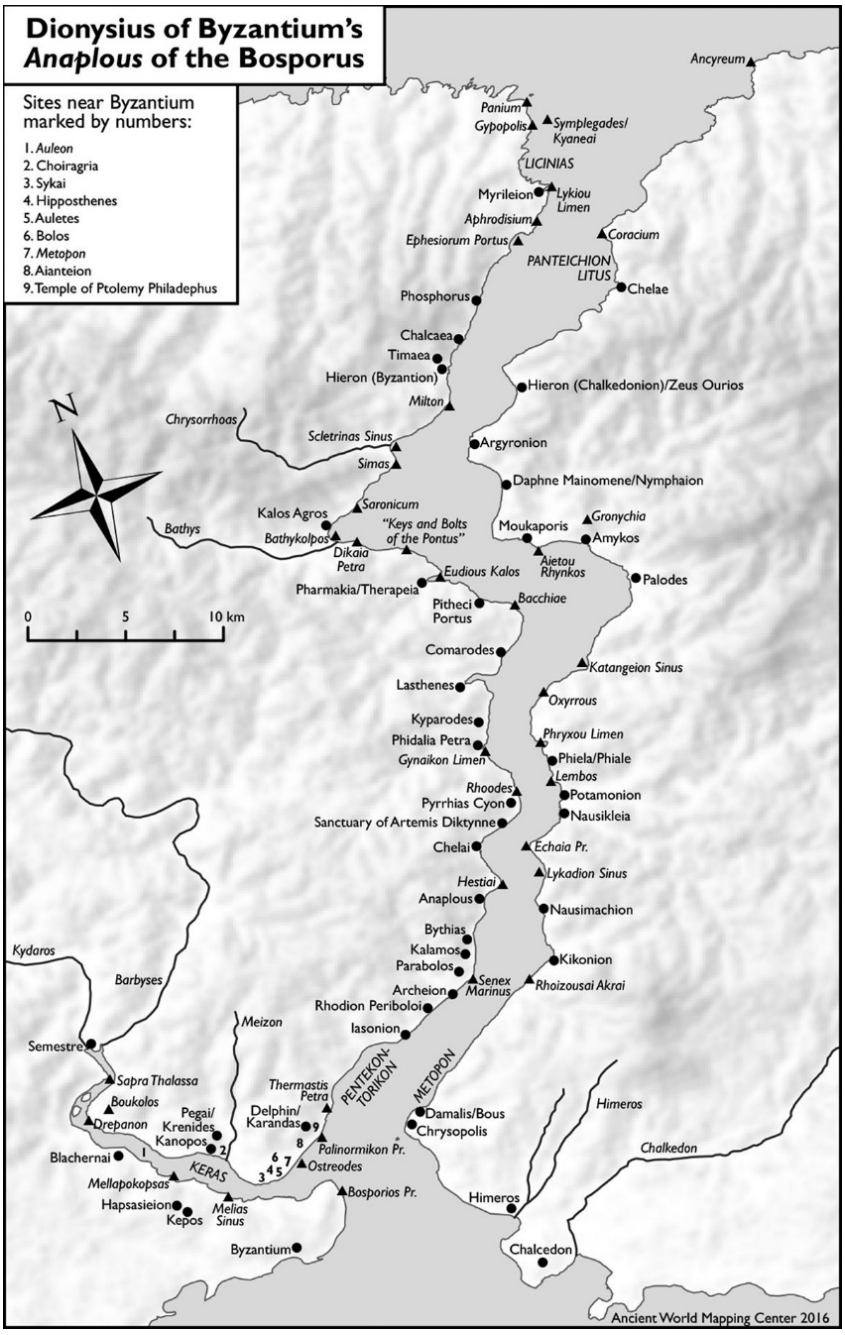
Byzantion kentini- yapılarını ve kent-dışı yerleşim alanları Dionysios Byzantios'un anlatımından takip edilebilir. Dionysios'un yaşadığı tarih tam olarak bilinmese de Kyneai adacıklarındaki[96] (Öreke Kayalıkları) Roma Sunağı'ndan[97] bahsetmesi Roma döneminde yaşadığını düşündürmektedir. (Dionysios, 2010, sy.74) Ancak Septimius Severus'un şehirde yaptığı yıkımdan bahsetmemiştir. (a.g.e. sy.23)

[95] Müttefik devlet veya topluluk anlamında kullanılan bir sözdür. Roma egemenliğinde bulunan topluluklardan özerkliğe sahip şehirler/yönetimlerdir.

[96] Kyaneai Pontos'un ağzının yakınlarında 2 adacıktır. Bunlardan biri Avrupa'ya, diğeri de Asya'ya yakındır. (aktaran Arslan, 2010, sy.38) Darius İskit seferi sırasında bu adalardan birinde kutsal Kutsal duvarlar içinde oturup Pontos Euxeinos'un (Konuksever Karadeniz) doyulmaz güzelliklerini seyretmiştir. Herodot, Yunanlılara göre bu adaların bir zamanlar yüzen adalar olduğu yazmaktadır. (Herodotus,Kitap4.85)

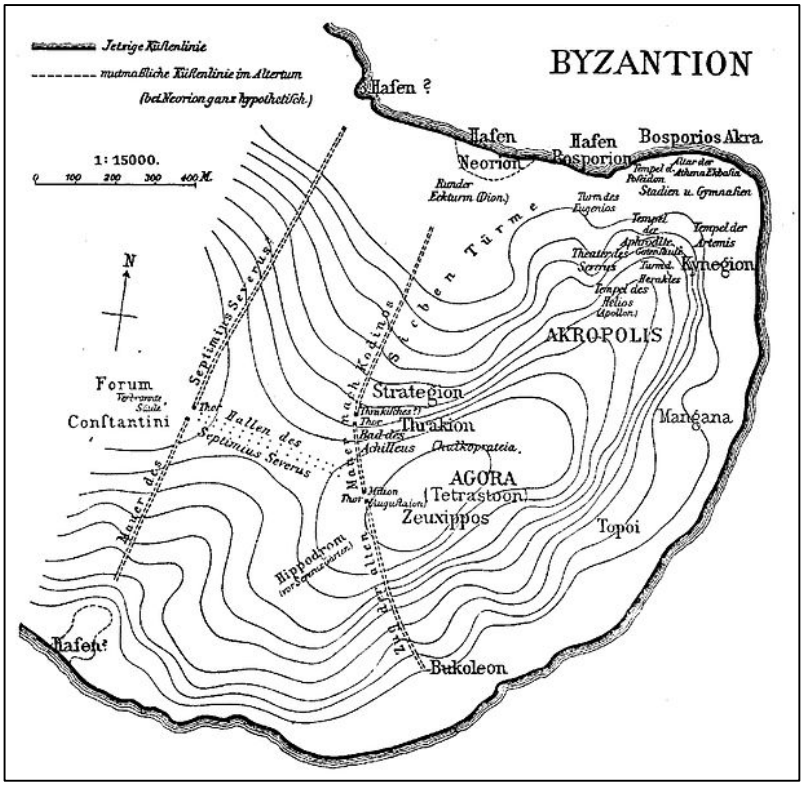
[97] Sezar Augustus'a adandığı düşünülür.

Bu durumda Dionysios muhtemelen şehrin Antonina oluşundan önce M.S. 73 ile M.S. 196 yılı arasında yaşamıştır. Roma dönemi eserleri yapılmaya başlamadan önce şehrin Byzantion dönemine dair son şahitlerden ve kentin ayrıntılı tarifini vermesi açısından Dionysios önemli bir kaynaktır. Eserde Boğaz ve Karadeniz, boyutları ve akıntıları, Byzantion ve Haliç kıyıları, Avrupa ve Asya kıyıları, bu kıyılardaki önemli yapılar, halkın geçim kaynakları, yer adları, bir tekne gezisindeymişçesine sırasıyla anlatılır.

Şekil 5. 2 Dionysios'a göre Boğaziçi ve Byzantion (Russell, 2017, sy.20)

Byzantion kentinin, Sirkeci- Ahırkapı arasındaki sınırları, Konstantinopolis'in 6. yüzyıldaki Theodosius surlarıyla belirlenecek nihai sınırın[98] 1/20'sidir. Kentin ilk sınırlarının, Roma'ya kadar geçen dönemde hiç değişmediğini düşünemeyiz. Birçok kez kuşatılmış, sıklıkla yıkıma uğramış kentin, hiçbir genişletme çalışması olmasa dahi sadece yeniden yapım sürecinde bile sur duvarlarında revizyon yapılmış olması çok olasıdır. Nitekim, şehir alanın (sur duvarlarının) genişletildiği düşüncesi de Roma döneminin hemen başında yaşamış Dionysios'un şehrin çevresini 5 km olarak vermesiyle dayanak kazanır. (Kuban, 2010, sy.17) İlk surlardan daha geniş olduğu düşünülen sınırlar birinci tepenin yanısıra ikinci tepenin de bir bölümünü sınırlara dahil etmiş olmalıdır. (a.g.e.) Ne var ki her türlü genişletme ihtimaline rağmen bu dönemde (M.Ö.7.yy-M.Ö. 2.yy) Tezin inceleme alanı olan Süleymaniye bölgesi, kentin Roma döneminde önem kazanacak birçok yeni bölgesi gibi şehir dışındadır.

Şekil 5. 3 Byzantion sınırları (Paulys, vol. III) (Url. 47)

Surların içinde Athena Ekbasia Tapınağı'nı, Poseidon Tapınağı'nı (Patria'da Byzas'ın yaptırdığı anlatılmaktadır.) Gymnasia ve limanları sayan Dionysios, duvarın

[98] Yaklaşık 17 km^2

dışını anlatmaya geçer. (Dionysios, 2010, sy.41) Ge Anesidora, Kore ve Demeter, Pluton ve Hera Tapınakları kent duvarının dışında Haliç'e bakan tepelerde sıralanmıştır. Toprağın altından yukarı hediye gönderen –Anesidora- Gaia'ya adanmış tağınağın Süleymaniye Camisi'nin yerleştiği tepenin eteklerinde olduğu düşünülmektedir. Bunun biraz yukarısında Kore ve Demeter'e adanmış iki tapınak yanyanadır. (a.g.e., sy.42) Daha yukarıda muhtemelen Süleymaniye'nin bulunduğu yerde Pluton ve Hera tapınakları bulunmaktadır. Süleymaniye tepesinin etekleriyle birlikte bir tapınaklar tepesi olduğu görülmektedir. Pluton ve Hera tapınaklarından geriye sadece isimleri kalmıştır. İskit seferi sırasında (M.Ö.513) Darius'un Hera Tapınağı'nı ateşe verdirdiği, Makedonya Kralı II. Philip'in şehri kuşatması sırasında (M.Ö.340) malzeme ihtiyacını karşılamak üzere Pluton tapınağını yıktırdığı bilinmektedir. (a.g.e) Tapınaklar yok olmasına rağmen bulundukları yerlerin Ploutonos Akra ve Heraia Akra olarak isimlerinin yaşadığı, Megara halkının her yılın birinci günü orada kurban kestiği bildirilmektedir. (Gyylius, 2000, sy.63)

Tapınak tepesinden başka bölgede sayılan diğer yerleşimler kıyıdadır. Dionysios'un bahsettiği Haliç kıyısındaki Skironides Kayalarının üçüncü tepenin eteklerinde Zindankapı civarında olduğu düşünülmektedir. (a.g.e. sy.66) Kayalardan batıya doğru yine kıyıda Kykla vardır. Balık avı ve denizin sakinliği bakımından elverişli olan bu kıyıya Kykla (çember) isminin Yunanlıların burada barbarları çember içine alarak yendiği için verildiği söylenir. (Dionysios, 2010, sy.44) Dionysios'un barbarlardan kastının Traklar olduğu sanılmakta ve bu zafere adanmış Athena Skedasios Sunağı'nın bugünkü Unkapanı civarında olduğu düşünülmektedir. (Erpehlivan, 2019, sy.50)

Dionysios'un balık bolluğunu vurguladığı Melias koyu üçüncü tepe ve dördüncü tepe arasındaki üçüncü vadide olmalıdır. (Gyllius, 2000, sy.66) Melias'ın Byzantion kurulmadan önce bölgede Trak kralı olduğu söylenir. Kuruluş efsanelerinden birinde vahşi hayvanlarla mücadele etmesi için Byzas'ı gönderen kral budur. (Berger (çev.), 2013, Book1. 9) Son olarak Süleymaniye bölgesi, 3. tepe ve 3. vadinin yayıldığı alanda Kepos, Hapsasieion bulunmaktadır. Kepos bahçe-bostan anlamına gelmektedir; ki ekim-dikime elverişli olduğundan ve denizden elde edilen gelire ek sağladığından böyle adlandırıldığı düşünülmektedir. (Gyllius,2000, sy.67)

Arkadia'dan gelenler tarafından isimlendirilen Hapsasieon buradadır. (Dionysios, 2010, sy.44) Arkadia Mora yarımadasında iç kısımlarda dağlık bir bölgedir. (a.g.e)

Tüm bu yerleşim adlarının Attik-Delos deniz birliğini dahil olan kolonicilerin yerleştiği alanlar olduğu ve yerleşimcilerinden geldiği de bir görüştür. (Düzgüner, 2005, sy.109) Buna göre, Attike Kephisos'undan kısaltılmış olabilecek Kepos, Attikalıların; Kykla, Delos adası çevresinde çember oluşturan ve balıkçılıkla geçinen halkın oturduğu Kykladeslilerin; Melias, Anadolu'da Karia bölgesindeki Melialıların; Skironides Kayaları'nın bulunduğu yere, adını mitolojik bir hikayeye dayanan Megara'dan Atina'ya giden yol üzerindeki Skiron (Skeiron) kayalıklarından alan Skiron'da Megaralıların yerleşmiş oldukları düşünülmektedir. (a.g.e.) Bu yerleşimlerin kendine ait tahkimatlar olabileceği de ihtimal dahilinde görülmüş, ancak bu savunma tertibatının tüm sitleri çevirecek ayrı ayrı sur duvarları değil, uç kaleler şeklinde olabileceği düşünülmüştür. (a.g.e., sy.111)

Üçüncü tepe ve üçüncü vadinin bir kısmı ile üçüncü tepenin Haliç'e indiği bölgenin topografyasının bugünkü görünümünden farklı olduğu düşünülmektedir. Dionysios Byzantios'un bahsettiği kıstakın dördüncü tepe ile üçüncü tepe arasında olduğuna dair görüşler bulunmakta, buna göre Haliç kıyısında deniz üçüncü vadi boyunca içeriye ciddi miktarda girmektedir. Öte yandan Oberhummer, kıstağın Kadırga'dan Sirkeci Tren Garı'na uzanan bir hat üzerinde olabileceğini iddia etmektedir. (Oberhummer, 1897, Cilt. III,1 Sütun. 1119) Ne var ki Tarihi Yarımadanın topografisi incelendiğinde bir kıstak var ve deniz bugunkü sınırıdan daha içeride bir yerde ise buna en uygun yerin Unkapanı (üçüncü vadi) ve Yenikapı (Theodosius limanı) civarında olduğu görülmektedir. (bknz. Şekil 4.5) Kıstakın olduğu yerde denizin doldurularak yeni yerleşim alanları elde edildiği düşünülmektedir. Bu konuya beşinci bölümde ayrıntılı değinilmiştir. Eğer böyleyse, bir kıstak varsa ve kıstak bahsettiğimiz hatta yerleşmişse, sayılan kıyı yerleşimlerinin Haliç boyunca doğu batı hattında düzlemsel olarak değil bir koy etrafında dairesel yerleşmiş olmaları gerekecektir.

Kentin Roma'nın egemenenliğine kadar en uzun süreli olan Byzantion döneminde Süleymaniye bölgesi tepede ve eteklerinde beş tapınağın yerleştiği bir tapınak bölgesi, kıyıları ise balık ve tarım açısından oldukça verimli yerleşim

bölgelerinden oluşmaktadır. Üçüncü tepede yıkılmış iki tapınak haricinde başka bir yerleşimin varlığı bilinmemektedir. Tepenin ilk sakinlerinin ölüler olduğu düşünülmektedir. Bölgenin şehrin nekropol alanı olduğuna dair görüş, İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt kampüsünde bulunan mezar taşları ve lahitlerle güçlenmiştir. (Eyice, 2010, sy.24)

Byzantion döneminin Süleymaniye bölgesinin anlatıldığı bu bölümü tamamlarken tekrar, Hera Akrası ve Pluton Akrasına dikkat çekmek gerekli görülmektedir. Çok erken tarihlerde yıkılmış ve yokolmuş olmalarına rağmen Hera (yıkılış.M.Ö.513) ve Pluton (yıkılış.M.Ö.340) tapınaklarının hala anılıyor olması tapınakların önemlerini göstermekle birlikte, tapınaklar için seçilen yerin de önemli olacağı düşüncesini oluşturmaktadır. Nitekim şehrin kuruluşundan (M.Ö.695) yaklaşık 2250 yıl sonra inşa edilmeye başlanan ibadethanenin (Süleymaniye Külliyesi), Kudüs'teki cami kadar hoş olması arzu edilecek, bunun için kentin en iyi yerinde bulunmasına karar verilecektir. (Yerasimos, 2002, sy.54) Bu yer, Hera ve Pluton Akralarının bulunduğu üçüncü tepe olacaktır.

5.2. YENİ ROMA'DAN FETİH'E (M.S.330- 1453)

Byzantion çevre krallıkların tehditleri sebebiyle Roma tarafına geçer ve M.Ö. 146 yılında civitas foederata ilan edilir. (Müller-Wiener, 2016, sy.18) Roma'nın müttefiki olur. M.S. 73 yılında Roma'nın Bithyinia-Pontus eyaletine dahil olan Byzantion (Kuban, 2010, sy.15) artık Latin söyleyişiyle kaynaklarda geçmektedir: Byzantium. Vespanius döneminde (hd.69-79) Roma'ya karşı çıkarılan isyanlar sebebiyle ayrıcalıklı konumunu kaybeder ve Roma'ya vergi ödemek zorunda kalır. (Müller-Wiener,2016, sy18) Şehrin Roma'ya bağlı ilk yüzyılı ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte döneme ait yapılardan bir kısmını bugün halen görebiliriz. Gülhane'deki Gotlar sütunu, Hadrianus döneminde şehrin hamamlarına su sağlamak için yapılan su yolu, Septimius Severus'un Zeuksippos Hamamı, Hipodrom (inşasının başlangıcı Septimius Severus dönemi) bunlardandır. (Müller-Wiener, 2016, sy.15)

Yapımı başlatılan büyük çaplı projelerden şehrin, Roma İmparatorlarının beğenisini kazandığı sonucu çıkarılabilir. Bu dönemde, Achilles tapınağı yakınına hamamlar inşa edildiği ve şehirde sadece sikkelerden bilinebilen bir deniz feneri

olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Hadrianus döneminde (hd.117-138) sonradan yapıyı onaran imparatorun adıyla anılacak (Valens, hd. 364-378) su kemeri inşa edilmiştir. (Lendering, Roman Byzantium) Roma İmparatoru Commodus'un öldürülmesi sonrası Niger ve Septimius Severus'un taht kavgası Byzantion'u da etkiler. Byzantion tarihinde kentin ve eserlerin bütünüyle zarar görmesi 196 yılında Roma İmparatoru Septimius Severus eliyle olur. Beş İmparator yılında[99] Pescencius Niger ile Septimius Severus arasındaki taht kavgasında Byzantion Pescencius Niger'in destekçisi olur. Septimius Severus'un Roma imparatoru olmasıyla sonuçlanan çekişme sonrası Byzation'u önemli yapılarıyla birlikte yıktıran Severus 197 yılında kenti baştan inşa etmeye başlar. Septimius Severus, Tetrastoon isimli bir meydanı (sonradan Augustation), Zeuksippos Hamamları'nı ve Hipodromu yaptırır. (Müller-Wiener, 2016, sy.18) Ne var ki, Hipodrom ve Zeukippos Hamamları'nın inşaatı Caracalla döneminde (hd.211-217) sürdürülse de tamamlanamaz. (a.g.e.) Septimius Severus'un kentte bir tiyatro ve bir Kynegion inşa ettirdiği de bilinmektedir. (Millingen, 1899, sy.13) Bu dönemde kentin genişletildiği ve yeni sur duvarları inşa ettiği düşünülmektedir. Yeni sınırların bugünkü Yeni Cami dolaylarından Nuruosmaniye Camisini içine alıp ve hipodromun güneyine doğru bir yay yaparak, boğaz kıyısında eski duvarlarla birleştiği düşünülmektedir. (Şekil 5.4)

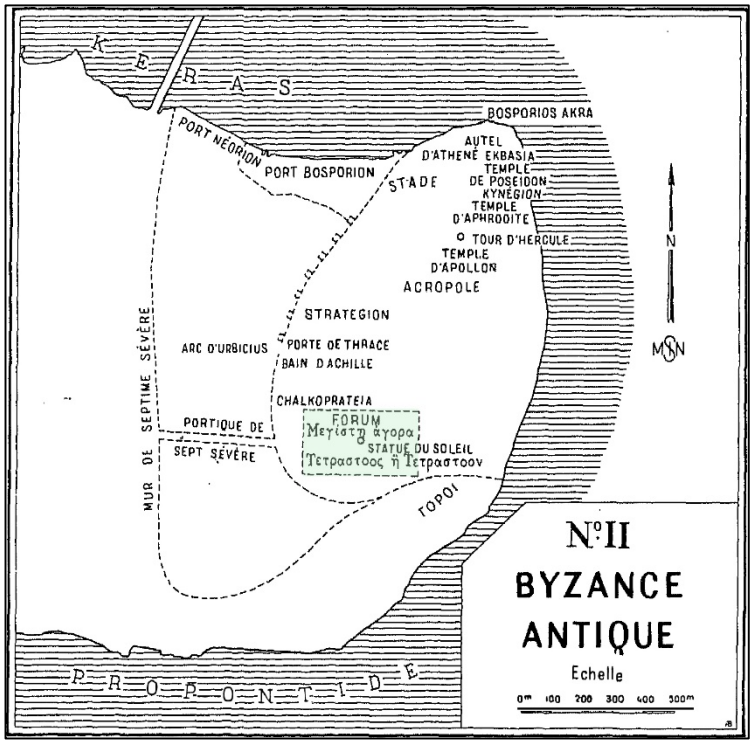
Septimius Severus yeniden yaptığı şehri, Antonina olarak adlandırır. Antonina adlandırması sadece Severus'un hayatta olduğu M.S. 211 yılına kadar geçerli olur, sonrasında şehir tekrar Byzantion/Byzantium olarak anılmaya devam eder. (Berger (çev.), 2013, BookI.36) 258- 269 yılları arasında Ege'nin tamamında istilalar yapan Gotlar Byzantion'a da birçok kez saldırırlar. (Müller-Wiener, 2016, sy.18) Bugün Gülhane Parkında bulunan Gotlar sütununun bu dönemde Gotlara karşı kazandığı zaferin anısına Roma İmparatoru Cladius Gothicus'a ait olduğu söylenir. (a.g.e., sy.53) Başka bir yaklaşımda ise sütunun üzerindeki harflerin biçimi sebebiyle I. Konstantinus ya da II. Konstantius'un daha doğru bir tahmin olacağı değerlendirilir. (a.g.e.) Şehir, 4. yüzyılın başında müşterek impratorların çatışmalarından zarar görmüştür.

[99] İmparator Commadus'un 193 yılında öldürülmesiyle başlayan ve yeni Roma İmparator'unun belirlenmesi için geçen yılı ifade eder.Hose, bu yılda olan taht kavgaları için "year of five emperors" tanımını kullanmıştır. (Hose, 2017, sy. 441)

(a.g.e.,sy.18) 324'te müşterek imparatorlar Licinius ve Konstantinus arasındaki savaşın galibi Konstantinus olmuştur. Harap olan surların yeniden inşasına girişen I. Konstatinus ile Byzantion'un tarihinde yeni bir dönem başlayacaktır.

15.yüzyılda Schedel'in aktardığı anlatıya göre, Büyük Konstantinus İmparatorluk tahtını Partlara karşı daha etkin korunmasını sağlamak için Roma'dan doğuya taşımaya karar verdi. (Schedel, 1493, Folio CXXIXv) Bu amaçla bir zamanlar Agamemnon ve diğer Yunan prenslerinin Priam'a karşı konuşlandığı Truva'ya gittiği, orayı bir kraliyet şehrinin temellerini atmak üzere seçtiği, sonra rüyasında kendisine başka bir yer işaret edildiği için Byzantion'u tercih ettiği söylenir. (a.g.e) Konstantinus, yürüyerek ve elinde bir mızrakla şehrin sınırlarını belirlediği ve şehri Meryem'e adadığı anlatılır. (a.g.e.) 328 yılında yeni yönetim merkezi olmasına karar verilen şehirde, Hipodrom tamamlanır, Yılanlı Sütun Delfi'den getirilerek Hipodroma dikilir, Konstantinus Sütunu ile Havariyyun ve Kariye kiliselerinin inşa çalışmaları yapılır. Kent açılış için hazırlanır. Büyük bir tören düzenlendiği, imparator elinde şehrin talihinin bir altın heykelini taşıyarak büyüt bir at arabasına bindiği ve geçit töreni yapıldığı anlatılmaktadır. (Schedel, 1493, Folio CXXIX) Bu törenlerin kırk gün sürdüğü, Mayıs ayının 11'inin kentin doğum günü ilan edildiği söylenir. (a.g.e.) Nihayet, 330 yılında kent Roma İmparatorluğunun başkenti olur.

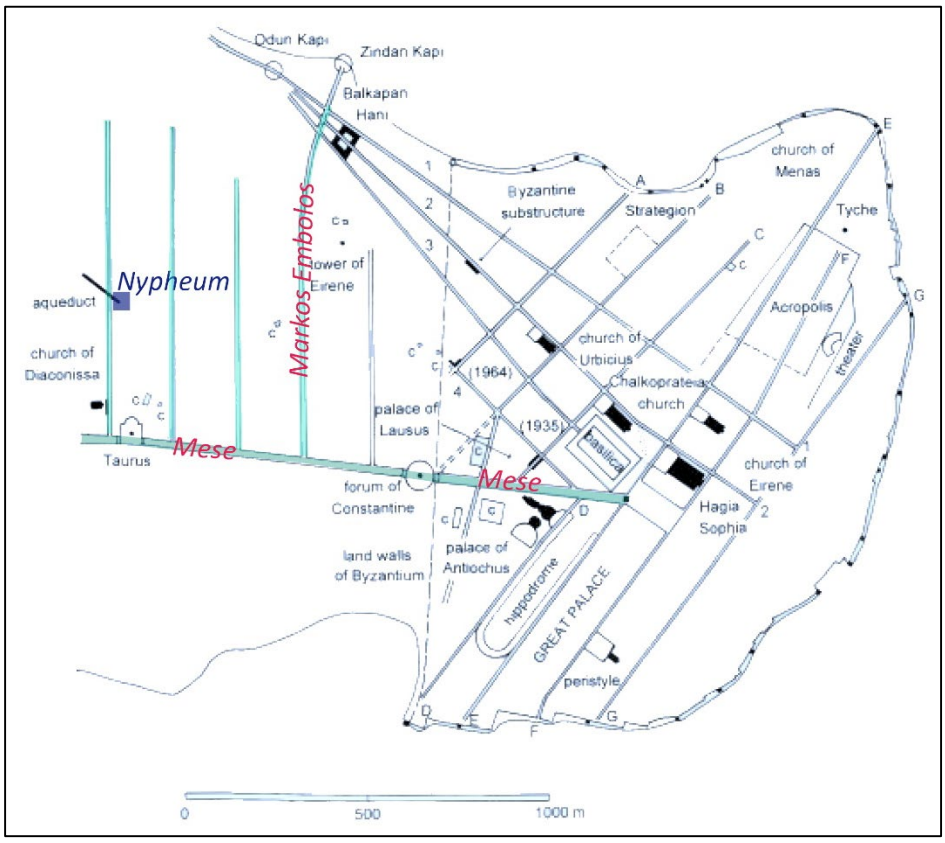
Şehir bu dönemde (Konstatin döneminde (hd. MS.327-337)) önce Samatya-Ayakapı hattına kadar büyür. Ardından II. Theodosius döneminde (hd. MS.408-450) Yedikule-Edirnekapı sınırına ulaşacaktır. Şehre yerleşim teşvik edilir, bu kapsamda 332 yılında tahılların şehirde yaşayan vatandaşlara ücretsiz dağıtımı temin edilir. (Müller-Wiener, 2016, sy.19) Bunun için, liman bölgelerinde tahıl ambarları inşa edilir. (a.g.e., sy.20) Septimius Severus başlattığı ancak tamamlanamayan yapılar tamamlanır. Hipodrom, Zeukippos Hamamları bunlardandır. Şehre kamusal yapılar eklenir. Senato, Capitolium bunlardandır. Büyük Saray'ın inşası, Hipodrom ve Marmara kıyıları arasında başlatılır. Kentin merkezi dairesel Konstantinus Forumudur. Bir başka forum Augusteion, Septimius Severus'un Tetrastoon adlı forumunun bulunduğu yerde (bugünkü Ayasofya Meydanı) yapılır. Birinci Ayasofya'da Tetrastoon alanının bir kısmına yerleşir. (Çelik, 2016, sy.16, sy.18) (Şekil 5. 4)

Şekil 5. 4 Tetrastoon forumunun şehir içindeki tahmini konumu (Janin, 1950)

Konstantinus'un şehri bir önceki sınırlardan üçüncü ve dördüncü tepeyi içine alacak şekilde büyütülmüş, Ayakapı Samatya arasındaki hat Konstantinus Suru ile kapatılmıştır. Altın Kapı'nın Konstantinus Suru'nun Samatya'ya yakın güney tarafında bulunduğu Theodosius Surları'nın yapılmasıyla Yedikule civarında bu yeni sur üzerinde bir başka Altın Kapı açıldığı bilinmektedir. Eski Altın Kapı (Konstantinus Surları üzerindeki) Konstantinus Surları'nın tasvir edilmediği erken dönem Buondelmonti perspektif haritasında (Correr Nüshası, Düsseldosrf nüshası, ikisinde de) (bknz. Şekil 4.14, Şekil 4.15) surun işaretçisi olarak resmedilmiştir. Konstantinus Suru'nun belirlediği şehrin yeni sınırları sonrası yol güzergâhının düzenlenmesi gerekir. Böylece Mese yolu gelişmiştir. Yolun iskeletini Septimius Severus'un Tetrastoon Forumu'na yaptırdığı revaklı yol Embolos oluşturmuştur. (Çelik, 2016, sy.12) Bu kısa yol Embolos Konstantinus'un şehrinde uzayarak, Adriyatik kıyısındaki Draç'a kadar uzanacak ve Via Egnatia'ya(Egnetia Yolu) bağlanacaktır. (Eyice, 2010, s.31) Mese'nin başlangıcında Roma'daki Milliarium Aureum (Altın mil taşı)'dan esinle dikilen Milion taşından başlar. Capitolium civarında çatallanarak iki yola dönüşür. Bunlardan biri Konstantinus'un Altın Kapısı'ndan diğeri daha kuzeyde bir

kapıdan şehrin dışına çıkar. Bu ana yol dışında yeni caddeler oluşmaya başlar. Mese'yi dik kesen Markos Embolos bunlardan biridir. Cadde sıra sütunla çevrilmiştir. Konstantinus Forumu ve Theodosius Forumunun ortasında Kırk Şehitler Kilisesi yakınlarından kuzeye Zindankapı'ya ulaşan cadde, ticaret caddesi olarak ünlenecektir. (Berger, 2000, sy.166) Aynı bölgede Diaconissa Kilisesi'nin avlu duvarı ile ayrılan Markos Embolos'a paralel bir başka cadde daha bulunmaktadır. (a.g.e) (Şekil 5. 5)

Şekil 5. 5 Mese'yi dik kesen caddeler, Markos Embolos ve Nypheum'un muhtemel yeri (Berger, 2000, sy.173)

Şehrin kuzeyinde şehri doğu batı yönünde bölen Mese'yi dik kesen paralel caddeler yolun ikiye ayrılıp çatallandığı Capitolium'dan sonra da dik konumlanmaya devam eder. Böylece caddeler aynı zamanda Valens sukemerini de dik kesmektedir. Valens su kemerinin bazı kemerlerinin diğerlerinden daha geniş olması sokaklar için pasaj oluşturulduğunu fikrini güçlendirmektedir. (Berger,2000, sy.166-168) Sınırları genişleyen şehirde yol ile birlikte suyun da 1. Tepe dışında yeterli olmasını gerektirmiştir. Kentin su ihtiyacı Valens Kemeri, surların dışında döşenmiş toprak altı borular ve çok sayıda sarnıç ile sağlanır. (Müller-Wiener, 2016, sy.20) Çeşmeler suyun

kullanıcıya sunulmasında zarif mimari yapılardır. Valens Kemeri ile gelen suyun Nymphaeum maximum adlı bir çeşmeye veya makseme boşaldığı ve buradan dağıldığı sanılmaktadır. (Eyice, 2010, s.32) Nympheum'un 372-373 yılında inşa edildiği düşünülmektedir. (Müller-Wiener, 2016, sy.273) (Şekil 5. 5)Yolların ve suyun dağıtımının sağlanmasıyla şehrin eski merkezinin dışındaki yeni bölgelerinin de gelişimine imkân vermiştir.

Nea Roma (Konstantinopolis) Roma'nın şehircilik anlayışını benzeri 14 yönetim bölgesine ayrılmıştır. Tezin araştırma konusu olan, Süleymaniye bölgesinin Konstantianai, Capitolium, Philadelphion bölgelerini kapsadığı düşünülmektedir. (Sav,2011) Bunlardan Konstantianai Vefa bölgesinin erken dönem ismidir. Bu ismin bölgede aynı adla anılan, kilise, saray ve hamamlardan geldiği sanılmaktadır. (Berger, 1994, sy.57) Konstantinai Hamamları'nın yapımına 345 yılında II. Konstantius (hd. 337 – 361) (Konstantinus'un oğlu) tarafından başlandığı ve 4. yüzyılın sonunda tamamlandığı bilinmektedir. (Müller-Wiener, 2016, sy.20) Bölgede aynı adlı kilise 13.yy'a kadar varlığını muhtemelen devam ettirmiş ancak bu tarihten sonra bir ize rastlanmamıştır. (Berger,1994, sy.57)

Capitolium bölgesi Porta Auera (Altınkapı)'dan gelen güney yolunun ve Porta Andrianople (Edirnekapı)'dan gelen kuzey yolunun birleştiği noktadır.(Mango,2000) VII. bölge veya VIII. bölgede olduğu sanılan Capitolium'un gymnasion (ortaokul/lise) veya üniversite olarak hizmet verdiği düşünülmektedir. (Byzantios Skarlatos, 2019, sy.390) Burada, Latince Retorik ve Grammer, Yunanca Retorik ve Diyalektik, Felsefe, Hukuk öğretilmekteydi. (a.g.e.) Laleli civarında olduğu sanılan Capitolium'un bugün halen aynı işlevde İstanbul Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi kampüsüne ve çevresinde İstanbul Üniversitesinin başka fakülte ve birimlerine ev sahipliği yapması ilginçtir. Bu durum tarihsel süreklilikle mi açıklanmalıdır, yoksa şehri modernize etme fikirleri ile şehre davet edilen yabancı plancıların Roma öykünmesinin sonucu mudur araştırılması gerekir.

Konumuyla ilgili belirsizlik olan Philadelphion Meydanı'nın Capitolium yakınlarında olduğu sanılmaktadır. 8. yüzyıla dek süslemeleriyle birlikte varlığını sürdüren Philedelphion Meydanı'ndan pek iz kalmamıştır. (Müller-Wiener, 2016, sy.267) Philadelphion'da olduğu düşünülen Tetrarkh heykellerinin Latin istilası

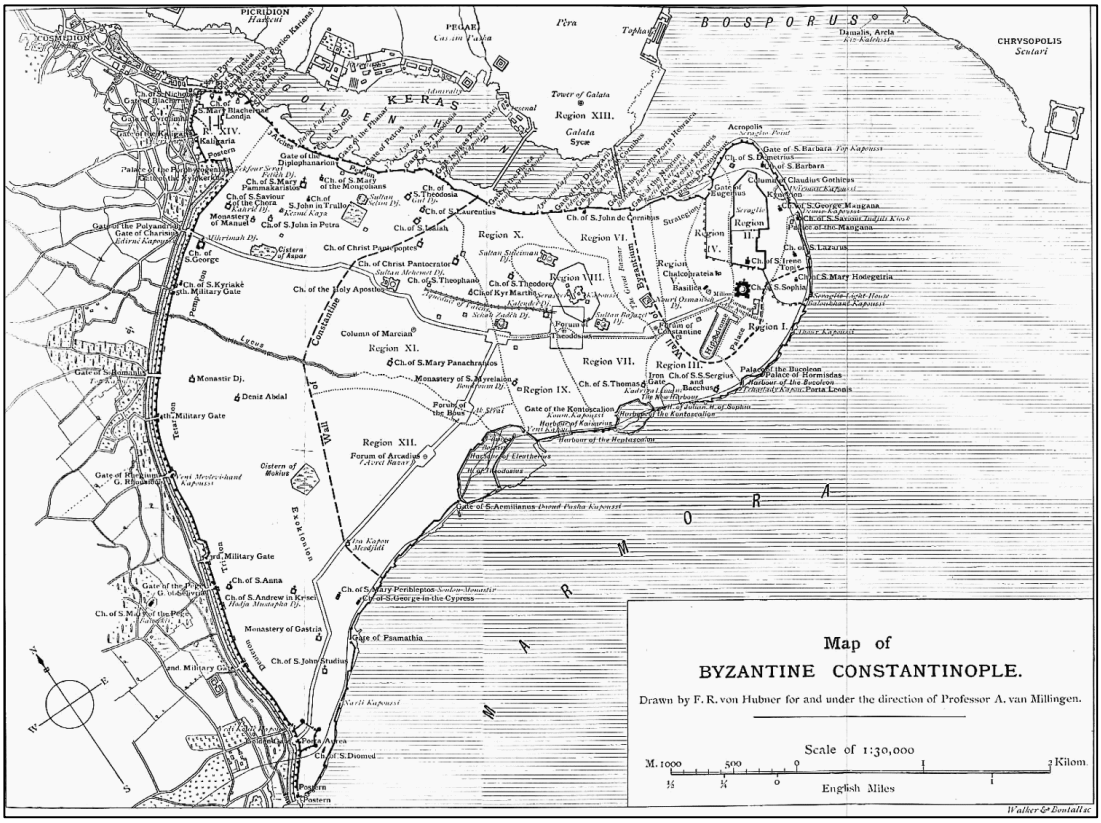
sırasında Venedik San Marco Kilisesi'ne götürüldüğü bilinmektedir. (a.g.e.) Heykellerin Philedelphion Meydanı'ndaki konumlarına dair ipuçları Bodrum Camisi(Myrelaion) yakınlarındaki rotundada Naumann tarafından yapılan kazılarla keşfedilmiştir. (a.g.e.) Kazılarda bulunan heykelin imparator ayağının sandaletine ait kısmı, Venedikte bulunan Tetrarkh heykel grubunun eksik sandalet ile uyuşmaktaydı. (Altuğ, 2017, sy.15) Bu buluntu, Philidelphion meydanının yeri hakkındaki fikirleri güçlendirmiş oldu. Meydan'ın doğusunda Mese üzerinde Theodosius zafer takından geçerek Forum Tauri'ye ulaşılır. II. Theodosius zamanında yapılan Forum Tauri bugün Beyazıt meydanı'nın bulunduğu alana yerleştiği düşünülmektedir. Bu forumdan geriye Sekbanbaşı Yakub Ağa Mescidi yakınlarındaki kalıntılar kalmıştır. (a.g.e. sy.264) Foruma yakın bir yerde olduğu sanılan Theodosius Bazilikası'nın senato binası olarak kullanıldığı ve 426 yılında çıkan bir yangında yıkıldığı tahmin edilmektedir. (Sav, 2011, sy.70) Bazilikanın Capitolium'da olduğundan bahsedilen, antik dönem üniversitesi olduğu da görüşler arasındadır. (Byzantios Skarlatos, 2019, sy.390)

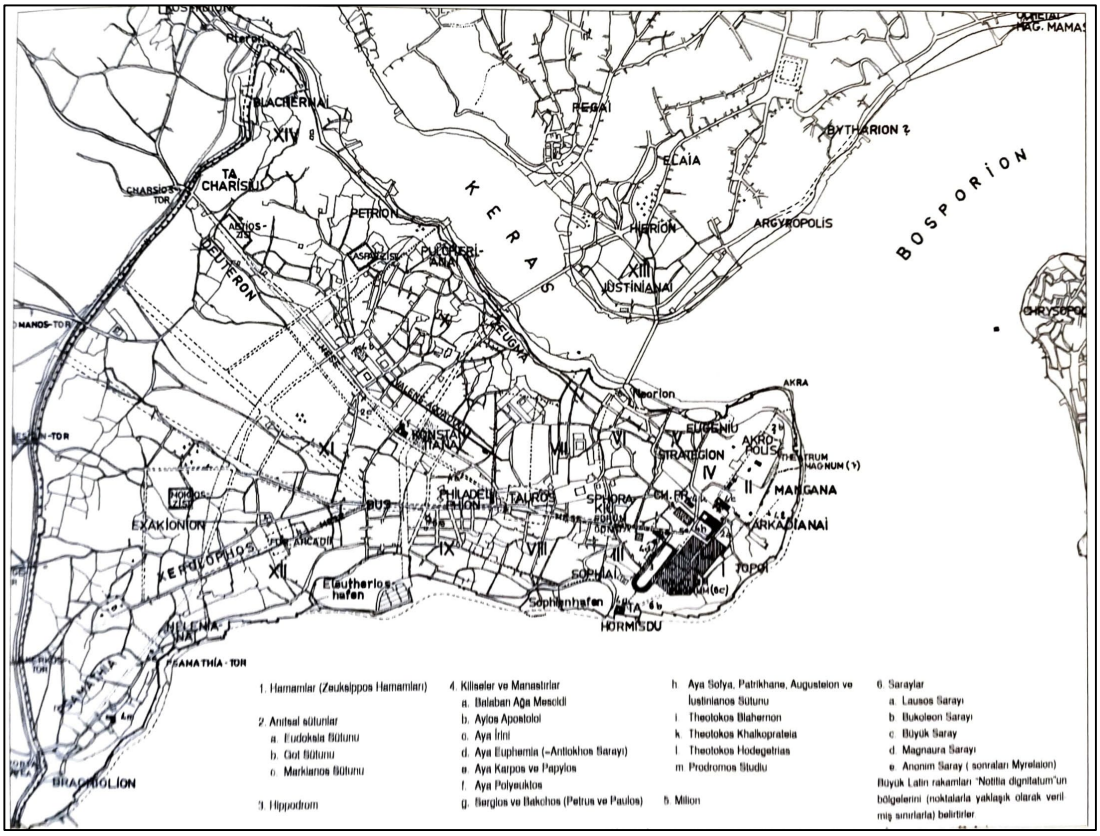
Üçüncü tepenin zirvesine doğru devlet görevlilerinin evleri bulunduğundan bahsedilir. (Ertuğrul, 2010, sy.53). Sonraki dönemde bölge ticaretle uğraşan İtalyan şehirlerinin kolonilerine ait yerleşimlere de ev sahipliği yapacaktır. Süleymaniye bölgesi içinde Markos Embolos'un Haliç'e ulaştığı alanda bir Venedik Mahallesi bulunmaktadır. Bölgede Müslüman tüccarlara ait konutlarla pazar alanlarının olduğu düşünülmektedir. Mitaton olarak anılan bu bölgenin ibadethaneye (cami) sahip olduğunu bilinmektedir. (Talbot, 1993, sy.244) Mitaton muhtemelen, Uzun Çarşı Caddesi'nin batısında Haliç kıyısında olmalıdır. bugün Konstantinai denilen alanda Aya Polyeuktos Kilisesi bölgenin önemli ibadethanelerindendir. Kilise Anikia İuliana tarafından yaptırılmıştır. (Müller-Wiener, 2016, sy. 190) Kilisenin yakınında İuliana ait bir saray olduğu bilinmektedir. On ikinci yüzyılda Haçlılar tarafından yağmalanan bu kilisesinin parçaları Venedik'e götürülmüş, kilise arazisine İbrahim Paşa Hamamı ve küçük mescidler 15. yüzyılda yapılmış ancak Atatürk Bulvarı'nın açılması çalışmalarında mescitler yıkılmıştır. (a.g.e., sy.191) Kilisenin temellerine ait parçalar 1960 yılında yol yapım ve çevre düzenlemeleri sırasında yapılan tesadüfen ortaya çıkarılmıştır.(Mango, 1961, sy.243) Bu keşiften sonra 1964 yılında Arkeoloji Müzesi

tarafından başlatılan kazılar Nezih Fıratlı ve R.M. Harrison yürütücülüğünde 1971 yılına kadar devam etmiştir. (Kuban,1994, sy.277) Bugün kalıntılar mevcut yerlerinde kaderlerine terkedilmiş bir şekilde durmaktadırlar. Yol, yerleşim ve ticari bölgeleri arasında boş bir arazi olarak işlev kazanan alan, kestirme bir yol, oturma mahalleri gibi özensiz haldedir. Atıl olarak bırakılması sebebiyle göz önünde ama görünmez bir haldedir.

Süleymaniye Araştırma Bölgesi (SAB) içinde kalan Konstantinopolis dönemi yapı envanterini anlamak için, 424-430 tarihinde oluşturulduğu tahmin envanter listesi Notitia Urbis Constantinopolitanae'e (Müller-Wiener, 2016, sy.20) başvurmak yararlı görülmüştür. Çok hassas bir sınır belirlenemeyeceği için SAB ve Süleymaniye Yenileme Bölgesi (SYB) birlikte düşünülecektir. Beşinci yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği bilinen Theodosius Surları ile eş zamanlı sayılabilecek envanter listesi Konstantinus Surları'nın içinde kalan 12 bölge ile 13. Bölge Galata ve 14. Bölge Blakhernai (Edirnekapı)'yı içerir. Notitia, bölgelerin envanterini listelerken bir harita ekine sahip olmadığı veya böyle bir harita varsa bulunamadığı için 14 bölgenin sınırlarıyla ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Sayılan envanterlerin hangi bölgeye ait olduğunu değiştireceği için bölge sınırlarıyla ilgili görüşleri incelemek elzem görülmüştür.

Alexander van Millingen'in haritasına (Şekil 5. 6) göre, SAB VIII. Bölgeyi X. Bölge ve VI. Bölgenin bir bölümünü içine almaktadır. Üçüncü tepeye yerleşmiş VIII. Bölgenin kıyısı hiç yoktur. Üçüncü tepenin etekleri X. Bölge'nin sınırlarına dahil edilmiştir Bu harita 1899 basım tarihli *The walls of the city and adjoining historical sites* isimli kitabında yayınlanmıştır. Millingen haritasında SAB içinde kalan ve işaretlediği önemli yapılar ve alanlar şunlardır: Süleymaniye Camisi, Beyazıt Camisi, Kalenderhane Camisi, Şehzade Camisi, S. Theodere Kilisesi, Kyr Martha Kilisesi, S. John de Cornibus Kilisesi (Kilise Camisi, Sekbanbaşı (İbrahim Ağa) Mescidi, S. John de Cornibus Kapısı (Zindankapı)'nda bir kilise), Serasker Kapısı (bir bina göstermiştir), Forum Theodosius, Gate of Platea (Un Kapan Kapısı), Ayazma Kapısı, Gate of Drungarii (Odun Kapan Kapısı), Gate of S. John de Cornibus (Zindan Kapısı), Valens Sukemeri.

Map of
BYZANTINE CONSTANTINOPLE.
Drawn by F. R. von Hubner for and under the direction of Professor A. van Millingen.
Scale of 1:30,000
M. 1000 500 0 1 2 Kilom
½ ¼ 0 1
English Miles
Walker & Boutall sc
B O S P O R U S
P O R A
Region XIII.
Region X.
Region VI.
Region VIII.
Region XI.
Region VII.
Region IX.
Region XII.
Region I.
Region III.
Region II.
Region IV.
Region V.
Region XIV.
Galata
Sycæ
Tower of Galata
Acropolis
CHRYSOPOLIS
Scutari
Damalis, Arcla
PERAE
P'era
Column of Marcian
Column of Claudius Gothicus
Forum of Constantine
Forum of Arcadius
Forum of the Ox
Forum of Theodosius
Monastery of Gastria
Monastery of S. Myrelaion
Monastic Dj.
Deniz Abdal
Cistern of Mokius
Gate of S. Aemilianus
Gate of Psamathia
Gate of the Diplophanarion
Gate of the Pulyandri
Gate of Charisius
Gate of Rhegium
Gate of the Xylokerkos
Gate of Eugenius
Gate of S. Barbara
Gate of S. Demetrius
Gate of the Kontoscalion
Gate of the Deuteron
Gate of the Tritonion
Gate of the Proasteion
Gate of the Phanar
Gate of Petria
Gate of the Phosphorion
Gate of the Xylokerkos
Gate of the Pege
Gate of the Myriandrion
Gate of the Pempton
Gate of the Heptapyrgion
Gate of the Rhousiou
Gate of the Polyandrion
Gate of the Kynegion
Gate of the Kaligaria
Gate of the Blachernæ
Gate of the Charisius
Gate of the Pempton
Gate of the Rhousiou
Gate of the Heptapyrgion
Gate of the Polyandrion
Gate of the Kynegion
Gate of the Kaligaria
Gate of the Blachernæ
Gate of the Charisius
Ch. of S. Mary Pammakaristos
Ch. of S. Mary of the Mongolians
Ch. of S. Mary Panachrantos
Ch. of S. Mary Hodegetria
Ch. of S. Mary Peribleptos
Ch. of S. Mary Chalcoprateia
Ch. of S. Mary Blachernæ
Ch. of S. Mary Diaconissa
Ch. of S. Mary Kyriakè
Ch. of S. Mary Panachrantos
Ch. of S. Mary Peribleptos
Ch. of S. Mary Chalcoprateia
Ch. of S. Mary Hodegetria
Ch. of S. Mary Blachernæ
Ch. of S. Mary Diaconissa
Ch. of S. Mary Kyriakè
Ch. of S. Mary Pammakaristos
Ch. of S. Mary of the Mongolians
Ch. of S. Mary Panachrantos
Ch. of S. Mary Hodegetria
Ch. of S. Mary Peribleptos
Ch. of S. Mary Chalcoprateia

Şekil 5. 7 Müller Wiener'in Konstantinopolis'in 14 bölgesi gösterimi, (Müller-Wiener, 2016, sy.21)

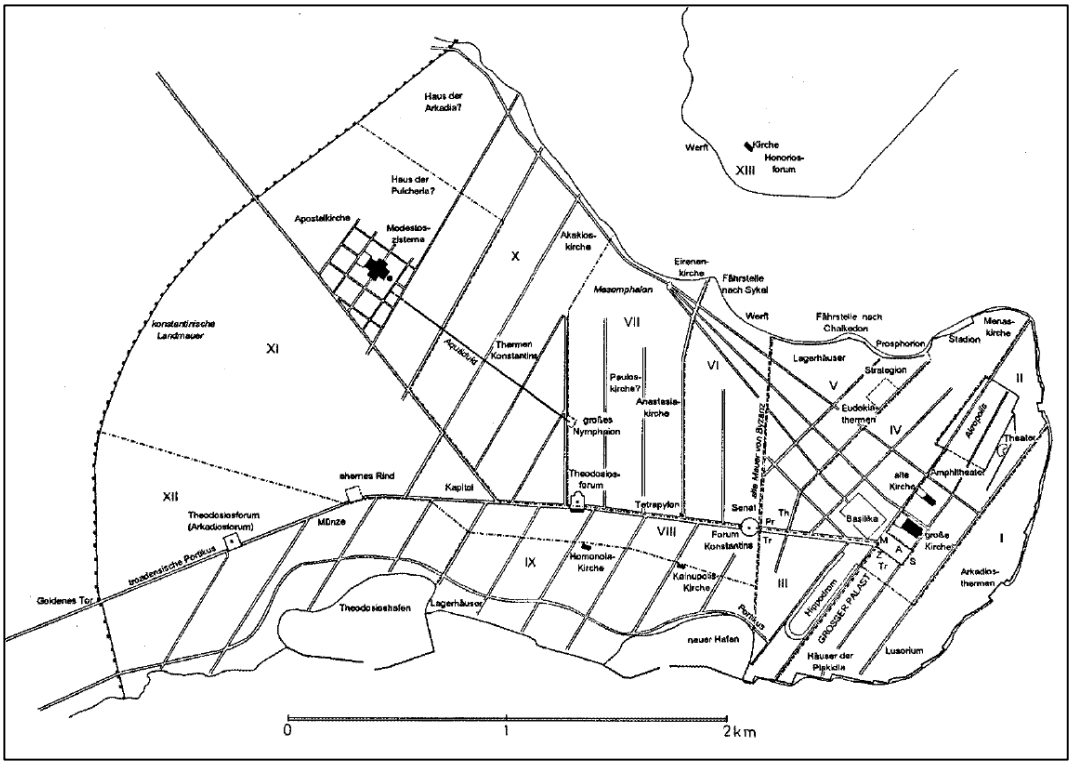
Petrus Gyllius'un The antiquities of Constantinople kitabında Charles Du Change'ın 1680 tarihli haritası ek olarak konulmuştur. Bu harita, 14 bölgeyi göstermektedir. (Şekil 5.8) Ancak bu haritanın yayıncı tarafından eklendiği bilinmekte ve Gyllius'un anlatımıyla ilişkisi olmadığı düşünülmektedir. Gyllius, daha çok Çemberlitaş, Atik Ali Paşa Külliyesi civarını kapsayan VI. Bölge'nin, SAB'ye dâhil olduğunu değerlendirdiğim Philadelphion, Hera ve Pluton tapınaklarını da kapsadığını iddia etmiştir. (Gyllius, 1997, sy.137) Gyylius bu tapınakların 2. Tepede olduğunu düşündüğü için bilgi kendi içinde tutarlıdır. Tapınakların 3. Tepede oldukları fikri akla daha yakın gelmektedir. Gyllius VIII. Bölgenin 3. Tepenin güneye bakan yamaçlarına yerleştiğini söyler. (a.g.e., sy.143) Bölgenin denizle hiçbir sınırı olmadığını Notitia'dan aktarır. (a.g.e.) Capitolium ve Theodosius Basilica'sının bu bölgede olduğunu belirtir. (a.g.e., sy.144) 3. vadiye isabet eden X. Bölgede ise Placisia Konağı ve Sarayı, Konstantinus Hamamı ve büyük bir anıt çeşmeyi içerdiğini Notitia'da

aktararak söyler. (a.g.e., sy. 163) Valens'in tahıl ambarı dahil birçok yapının listelendiği Notitia'da Valens Su Kemeri'nin yer almaması şaşırtıcıdır. (a.g.e., sy.164)

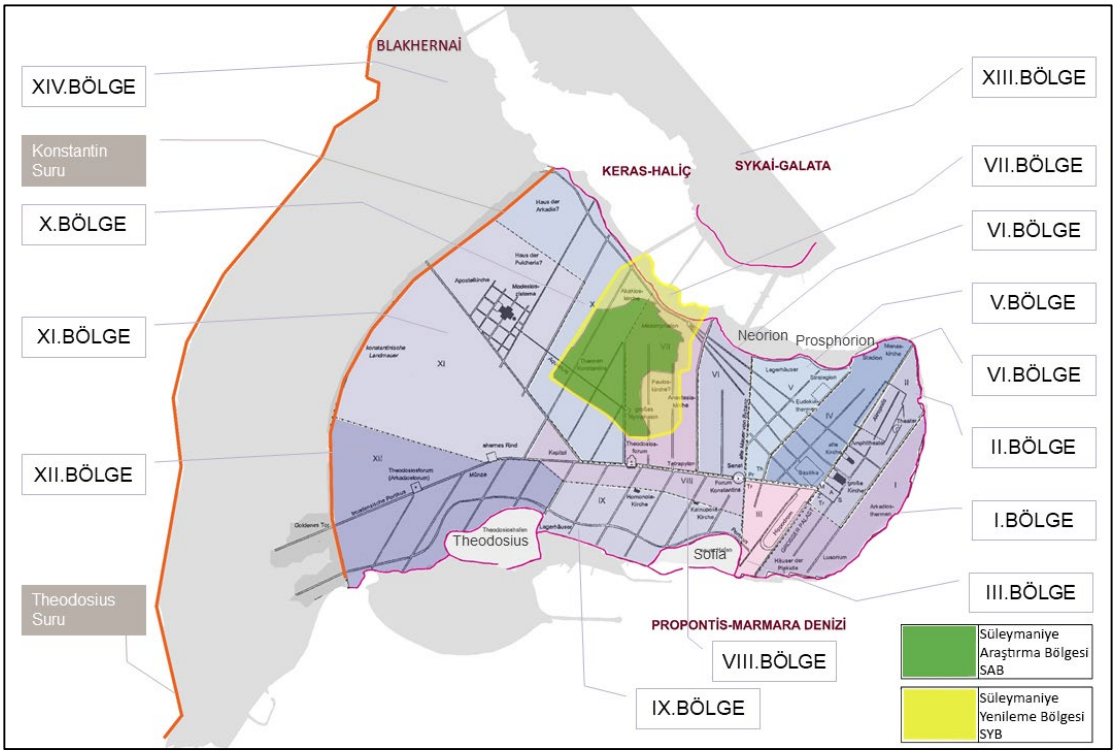
Şekil 5. 8 Notitia'ya göre Konstantinopolis'in 14 bölgesi (Gyllius, 1729, Appendix 1), Charles Du Change Haritası

Albrecht Berger'in Regionen und Strassen adlı makalesinde Notitia ve bölgeler ayrıntılı incelenmiştir. Berger'in haritasına göre, Süleymaniye Bölgesi Notitia Urbis Constantinopolitanae'de VII. (yedinci) bölgenin büyük bir kısmı ile X. (onuncu) bölgenin bir bölümünü kapsamaktadır. (1997, sy.353) (Şekil 5.9) Berger Konstatinai Hamamlarını Valens kemerinin hemen önünde işaretlemiştir. Akakios Kilisesi Haliç kıyısına yakın yerleşmiştir. Amastasius Kilisesi ve Paulos Kilisesini işaretlemiştir. Büyük Çeşme (Nymhaeum maximum) su kemerinin doğu yönde bittiği noktadadır. Berger'in haritası ve çalışması birçok araştırmacı için altlık olmuştur.

Şekil 5. 9 Albrecht Berger'in Konstantinopolis'in 14 Bölgesi gösterimi (Berger, 1997, sy. 353)

Berger'in sınırladığı bölgeler haritasına göre VII. Bölge 58 hektardır. (Drakoulis, 2012, sy.162) Bugünkü mahallelerden Beyazıt, Mimar Kemalettin, Balabanağa, Süleymaniye, Demirtaş, Sarıdemir Hoca Gıyaseddin mahallelerini içine alır. Bölgeye dahil olan mahallelerden Süleymaniye, Demirtaş, Sarıdemir Hoca Gıyaseddin mahalleleri SAB-SYB sınırları içindedir. X. Bölge ise, 110 hektardır. (a.g.e. sy.163) Bugün Yavuz Sultan Selim, Cibali, Yavuz Sinan, Hacı Kadın, Molla Hüsrev, Kalenderhane, Kemalpaşa mahallerini kapsar. Bunlardan Yavuz Sinan, Hacı Kadın, Molla Hüsrev, Kalenderhane mahalleleri SAB-SYB içindedir.

Şekil 5. 10 Notitia Urbs Constantinopolitanae, Konstantinopolis'in 14 Bölgesi- SAB-SYB[100]

Süleymaniye araştıma bölgesi (SAB)-Süleymaniye Yenileme bölgesi (SYB) sınırları içinde kalan, VII. Bölge ve X. Bölge Notitia'da şu şekildedir.

VII. Bölge

Yedinci bölge yüksek bir düzlüktedir, öncekiler gibi denize sarp yamaçlarla inen yedinci bölge; Konstantinai Sütunlarından Theodosius Forum'a kadar sağ tarafta uzanan revaklı yol (Portikus) ve onun gibi paralel yollarla denize doğru uzanır. (Polemius ve Seeck, 1876, sy.235)

Şunları içerir: (Habet autem in se)

3 Kilise (Eirene, Anastasia, Aziz Paulos), iç merdivenli Theodosius sütunu, 2 büyük atlı heykel, Carosa Hamamları, 85 vici (sokak), 711 ev, 6 büyük sütunlu cadde (Portikus), 11 özel hamam, 12 özel fırın, 2 yiyecek pazarı, 16 (tahıl?) dağıtım merkezi (Gradus), 1 temsilci/yönetici (Curator), 1 ulak-haberci (Vernaculus), 80 itfahiyeci (Collegiati), 5 gece bekçisi (Vicomagistri)

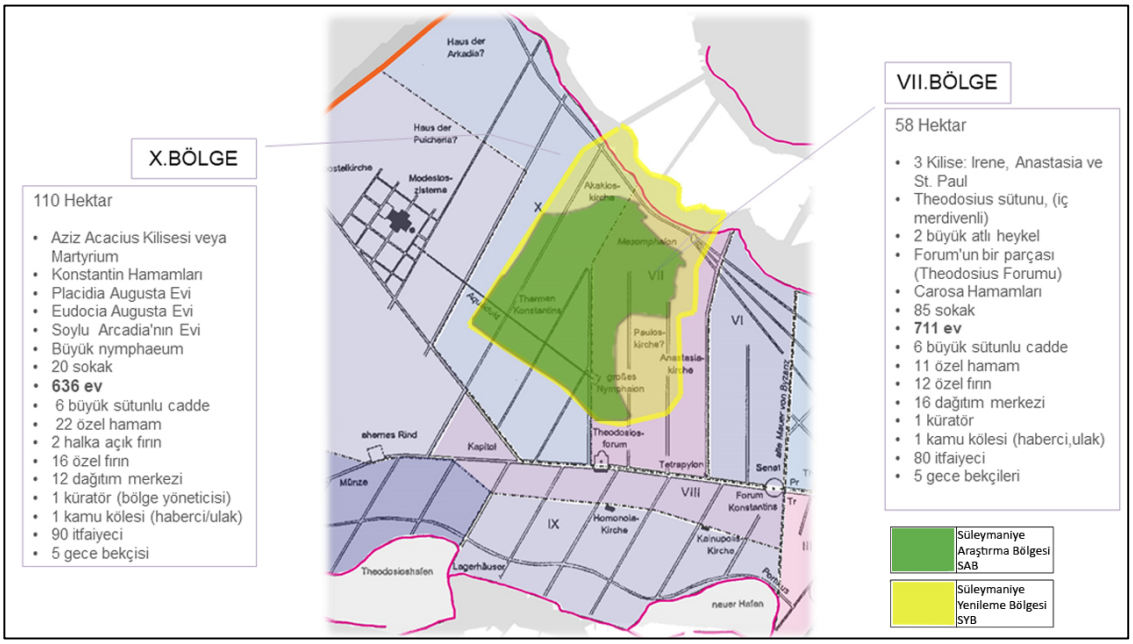
[100] Albrecht Berger haritası (1997, sy. 353) üzerinde yazarın çalışmasıdır.

X. Bölge

Onuncu bölge dokuzuncu bölge tarafından, büyük bir akarsu gibi geçen ana bulvarla, şehrin diğer yakasından ayrılmıştır. Sahil kesimi hariç oldukça düzgün bir arazide birbirine denk uzunluk ve genişliktedir. (Polemius ve Seeck, 1876, sy.237)

Şunları içerir: (Continet in se)

Aziz Acacius Kilisesi, Konstantinus Hamamları (Konstantinai) Placidia Agusta Evi, Eudocia Agusta Evi, Soylu Arcadia evi, Nymphaeum, 20 sokak (Vici), 636 ev, 6 büyük sütunlu cadde, 22 özel hamam, 16 özel fırın, 2 halka açık fırın, 12 dağıtım merkezi, 1 temsilci/yönetici, 1 ulak-haberci, 90 itfaiyeci, 5 gece bekçisi.

Şekil 5. 11 VII. ve X. Bölgelerin envanter listesi[101]

Berger, VII. Bölge'nin Konstantinus sütununun "sağ" (parte dextera)[102] tarafındaki konumunun, eski araştırmacıları (Charles Du Change, A. M. Schneider[103], A. Van Millingen v.b) bu bölgeyi Mesenin güneyinde olduğunu düşünmeye ittiğini söyler. (1997, sy.365) Çünkü doğuya doğru bir oryantasyonu öngörmüşlerdir. Oysa bölgelerin numaralandırmasının doğudan batıya doğru ilerlediğini ve her seferinde

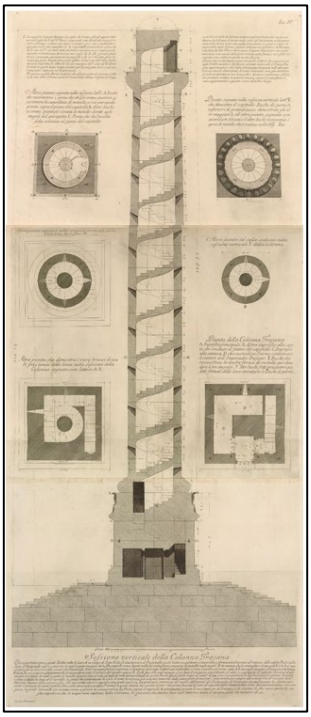
[101] Şekil 5.10' un detaylı görünümüdür.
[102] Polemius ve Otto Seeck, Notitia Digitatum, 1876, sy.235
[103] Berger sadece Schneider'den bahseder. Charles Du Change ve A.Van Milligen de *parte dextera*'yı (sağ taraf) Mese'nin güneyi olarak anlamışlardır.

Mese'yi baz alarak kuzeyini ve güneyini anlattığını söyler. (a.g.e.) Yani Konstantinus Sütununun sağı batı yönünde ilerlerken Mese'nin kuzeyi olacaktır. Petrus Gyllius da Eirene (Irene), Anastasia ve Aziz Paulos kiliselerini VII. Bölge'de konumlandırmıştır. Bu görüşün genel kabul gördüğü belirtilir. (a.g.e.)

Eirene (Irene) Kilisesinin Markos Embolos'un alt ucunda Haliç kıyısında olduğu ve 396 yılında tamamlandığı düşünülmektedir. (a.g.e.) Gyllius ise şehirde aynı isimde üç kilise olduğundan bahseder. (Gyllius, 1997, sy. 142) Bunlardan, ilki eski kilise, Aya İrini, ikincisi Notitia'da VII. Bölgede olduğu yazılan üçüncü tepede olduğunu düşündüğü kilse, sonuncusu ise, Haliç'in agzında yaptırılmış Şehit Eirene'ye adanmış kilisedir. (a.g.e.) Berger'e göre Haliç'de Markos Embolos'un alt kısmında bulunan kilise, Gylius'a göre tepede yer almaktadır. Markos Embolos'un batısında ve daha üstte bulunan Anastasia Kilisesidir. (Berger, 1997, sy. 365) Gyllius ise bu kilisenin ya tetrapylon'a yakın bir yerde ya da Forum Tauri'de olduğunu düşünmektedir. (Gyllius, 1997, sy.142) Dördüncü yüzyıl'ın ortalarında Konstantinopolis'in 6. Piskoposu Aziz Paul'e (337-339 ve 346-350) adanan St. Paul kilisesi, 5. yy'ın başlarında Anastasius kilisesinin yapıldığı bilinmektedir. Aziz Paul sürgünler neticesinde Konstantinopolis dışında ölmüş, I. Theodosius tarafından 381 yılında naaşı şehre getirilmiştir. Paul'un mezarı uzunca bir süre Konstantinopolis'te kalmış, 1326 yılında Venedik'e götürülmüştür.(OCA, Url.) Günümüzde Uzunçarşı Caddesi olarak bilinen Markos Embolos VI. Bölge'nin sınırlarını oluşturmaktadır. Markos Embolos'un batı tarafında Anastasia civarında Aziz Paulos Kilisesi yer alıyor olabilir. (Berger, 1997, sy. 365)

II. Bayezid'in hamam yaptırmak amacıyla Notita'da bahsi geçen içinde merdiven bulunan Theodosius Sütunu'nu yıktırdığı söylenmektedir. (Gyllius, 1997, sy.139) Theodosius sütunu'na dair Notitia'da zikredilen içinde merdiven olması niteliği akla Roma'daki Trajan sütununu getirmektedir. (Şekil 5.12)

Notitia'da bahsi geçen iki atlı heykel için Berger, Arcadius ve II. Theodosius'a ait olabileceğini ifade etmektedir. (1997, sy.365) 543 yılında Arcadius'un heykeli Augustation'a taşınmıştır.(a.g.e.) Adını Valens'in kızından alan Carosia Hamamı, Notitia'ya göre bu bölgede (VII. Bölge) üçüncü tepede bulunmaktadır. (Gyllius, 1997, sy.141)

Şekil 5. 12 Trajan Sütunu, spiral merdivenin kesit gösterimi (Piranesi, 1774-1779) (Url. 48)

Doğudan VII. Bölge, güneyden de VIII. Bölge ile sınırlanan X. Bölge'de adı geçen anıtlardan sadece birkaçının yeri belirlenebilmiştir. (Berger, sy. 369) Şehit Akakios Kilisesi Haliç kıyısında, bugün Atatürk Bulvarı'nın başladığı yerdedir. (a.g.e.) 359 yılından beri olduğu düşünülen kilisenin başlangıçta çevresi boştu, kentleşme yoktu. (a.g.e.) Gyllius, Iustinianus zamanında bütünüyle yıkılmış olan bu kiliseyi yeniden yaptırdığını, kiliseyi tamamen beyaz sütunlar ve beyaz mermer yer döşemeleriyle kapladığını kilisenin karla kaplıymış gibi göründüğünü yazar. (Gyllius, 1997, sy.165) Ayrıca kilisenin Heptaskalon (Unkapanı civarı) denilen bölgede olduğundan bahseder. (a.g.e.) Bölgenin listesinde bir diğer madde Konstantinus Hamamları'dır. Konstantinus Hamamları'nın 345'te II. Konstantius tarafından inşaatı başlatılan Konstantinai Hamamları olduğu düşünülmektedir. Hamamların Zeugma'dan Valens Su Kemeri'ne giden yol üzerinde olduğu sanılmaktadır. (Berger, 1997, sy. 170) Tarif edilen yer muhtemelen bugün üzerinden bulvarın (Atatürk Bulvarı) geçtiği üçüncü vadidir. Gyllius, II. Konstantius'a ait bir hamamın varlığından söz edildiğini söylese de yeri hakkında bilgi vermemiştir. (Gyllius, 1997, sy.163) Nymphaeum'un, Valens Kemeri'nin bitiminde olduğu düşünülmektedir.

(Berger,1997, sy.170) X. Bölgede I. Theodosius'un kızı Agusta Plakidia, II. Theodosius'un kız kardeşi Asilzade Arcadia ve eşi Agusta Eudokia'ya ait saraylar (hanedan konutları) bulunmaktadır. (Magdalino, 2001, sy. 55)

Bölgeler	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Saray-palatia	2									1				1
Hanedanlık evi -	2		1						1	3	1			
Kilise- ecclesiae		2		1			3		2	1	1		1	1
Sütun - columnae					1		1					1		
Senato Binası - senatus		1				1								
Bazilika - basilicae				1				1						
capitolium								1						
Darphane -moneta												1		
Hamam - thermae	1	1			2		1		1	1			1	1
Nymphaea				1	1					1				1
Sarnıç - cisternae					1						2			
Ambar -horrea					4				2					
Forum - fora					1	1	1					1	1	
Augusteum				1										
Tıyatro - theatra		1											1	1
Amfitiyatro - amphitheatrum		1												
Lusorium	1												1	
Hipodrom - Circus Maximus			1											
Stadyum - stadium				1										
Sokak - vici	29	34	7	35	23	22	85	21	16	20	8	11		11
Ev- domus	118	98	94	375	184	484	711	108	116	636	503	363	431	167
Revak - porticus	2	4	5	4	7	1	6	5	2	6	4	3	1	2
Özel hamam - balneae	15	13	11	7	11	9	11	10	15	22	14	5	5	5
Halka Açık Fırın pistrina publica	4				7	1			4	2	1		1	1
Özel Fırın pistrina privata	15	4	9	5	2	17	12	5	15	16	3	5	4	1
Dağıtım Merkezi - gradus	4	4	10	7	9	17	16	5	4	12	7	9	8	5
Et/ Balık Marketi - Macella				2				2						
Mahkeme Binası – *tribunal*		1	1											
Liman - portus			1		1	1						1		
İskele- scalae			1	1	1									
Yönetici- *curator*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
İtfaiye- collegiati	25	35	21	40	40	49	80	17	38	90	37	17	34	(37)
Ulak/Memur – *vernaculus*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	(1)
Gece Bekçisi – *vicomagistri*	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	

Süleymaniye Bölgesi — En Fazla — İkinci

Çizelge 5. 1 SAB – Notita VII ve X Bölgeler envanter karşılaştırması[104]

Süleymaniye Araştırma Bölgesi'nin sınırların içindeki VII ve X. Bölgelerdeki envanter çoğunlukla adet bazında diğer bölgelerden fazla çeşitlilik bakımından da yeterli çeşitlilikte görünmektedir. Envanterlerin bölgeye göre listelendiği çizelgeye (

[104] Üretilen çizelge için, Berger, Albrecht. 1997, Regionen und Straßen im frühen Konstantinopel" makalesinde ürettiği tablodan yararlanılmıştır. Bölgelerdeki memur sayıları ilave edilmiştir.

Çizelde 6. 1) göre VII. bölge 711 domus (ev) ile konut sayısının en fazla olduğu bölgedir. Ayrıca en fazla sokak yine bu bölgede bulunmaktadır. 85 adet vici (sokak) ile 58 hektar alana yayılan VII. Bölge, en fazla alana sahip 188 hektarlık alana yayılarak XI. bölgenin on katından fazla sokağa sahiptir. VII. Bölge, 16 dağıtım merkezi ile ikinci sıradadır. Neorion Limanı, tersanesi ve Galataya yakınlığı ile ticari hayatın en yoğunluklu olduğu VI. Bölgede dağıtım merkezi sayısı VII. Bölgeden sadece bir fazladır. (17 dağıtım merkezi) 3 kilise ile bölgeler arasındaki en fazla kilise de yine VII. bölgede bulunmaktadır. Bu durum ya nüfus yoğunluğu sebebiyle artan ihtiyaca cevap vermek üzere dini yapıların artışını düşündürebilir, ya da bu bölgenin başlangıçta şehir dışı dini bir merkez konumundayken, sonradan bölgede yerleşimin arttığına işaret ediyor olabilir.

X. Bölge ise 3 adet hanedan ailesine ait ev ile bölgeler arasında ilk sıradadır. Öyle ki şehrin merkezi Akropolis'i içeren I. Bölge'de dahi hanedanlığa ait ev sayısı 2 olarak verilmiştir. Yine I. Bölge dışında Saray'a sahip tek bölge burasıdır. Tahıl deposu sayısında (Hornea), liman bölgesi VI. Bölgeden sonra, VII. Bölge ile birlikte 6 adet depo ile ikinci sıradadır. X. bölge 636 ev ile ev sayısının en fazla olduğu ikinci bölgedir. Özel fırın (16 adet) sayısında ikinci sıradayken, en fazla özel hamam (22 adet) bulunan bölgedir. Bölgedeki özel hamam sayısı Akropolisten (I. Bölge) bile fazladır. Hanedan üyelerine ait evlerin bulunuşu ve özel yapıların çokluğu, X. bölgenin aristokratların tercih ettiği bir bölge olduğunu düşündürmektedir. (Çizelge 5. 1)

Region	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Area (Ha)	42,3	37,5	21,8	42,6	31,6	36	58	24	57	111	188	111	24,2	(?)
Private house – *domus privata*	118	98	94	375	184	484	711	108	116	636	503	363	431	167
Houses per Hectare	2,79	2,61	4,31	8,80	5,82	13,44	12,26	4,50	2,04	5,76	2,68	3,28	17,81	(?)

House (*domus*) Density: (Houses per Hectare) ■ Houses per Hectare

Çizelge 5. 2 Notitia'ya göre bölge bazında ev (domus) yoğunluğu karşılaştırması[105]

Bu liste bize ayrıntılı bir döküm sunmasa da şehrin çeşitli aktiviteler için tercih edilir alanlarının nereler olduğunu farkedebiliriz. Konstantinopolis'te şehrin bazı bölümleri daha çok konut alanı içerir. Ev yoğunluğunun en fazla olduğu bölgeler VI,VII ve XIII'dir. (Çizelge 5.2) Bu bölgeler Haliç boyunca şehrin kuzey sınırında

[105] Alican Kutlay, 2016, Constantinople in Early Fifth Century başlıklı tezinde ürettiği tablo üzerinde SAB işaretlenmiştir.

ticari ve sosyal merkezlerin yoğunluklu olduğu bölgeler olması, konut yoğunluğunun işlik alanlara yakınlığına bağlı olarak arttığını düşündürtebilir. Şehirdeki bölge başına düşen bekçi ve haberci sayısı sabitken, itfaiyeci sayısı bölgeler arasında farklılık göstermektedir. Konut alanlarının yoğun olduğu VI, VII ve X bölgelerde diğer bölgelere göre itfaiyeci sayısı bakımından fazla olması ahşap evler ile açıklanabilir. Yine VII. Bölgenin konut yoğunluğu 12,26 olması sebebiyle, hızlı yayılmasının açısından en riskli bölge olmasına rağmen, en fazla sayıda itfaiyeciye sahip olmaması, VII. bölge ve X. bölge arasındaki önem sıralamasını da muhtemelen ortaya çıkarmaktadır.

Bu envanter listesinden yer altı yapısı varlığı çıkarılamamaktadır. Ancak, üç hanedanlık konutuyla bölgeler arasında en fazla sarayı içeren bölgenin su iletimi ve belki kanalizasyon sisteminde yeterli olması gerektiği düşünülebilir. Ayrıca, toplam 33 özel hamam ve 2 kamusal hamam varlığı su yapısının gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Yer altı su iletim sisteminin yanında suyun çokca harcandığı bu mekanların sarnıçları olmalıdır. Ayrıca, Notitia'nın bölgeleri içinde en çok ev sayısına sahip bölgeler ile hektar başına düşen ev yoğunluğunun en fazla olduğu bölgeler (VII. ve X.) yine araştırmanın incelediği SAB ve SYB içindedir. Öyleyse, bu evlerin suyunu sağlayan ve depolayan kuyular ve sarnıçlar mutlaka vardır ve muhtemelen bu bölgede yoğunluktadır. İki bölgede toplam 170 itfaiyeci de yine su yapılarının varlığını kanıtlarken, bölgenin çeşitli noktalarında itfaiye ekibine özelleştirilmiş su depoları olabileceğini düşündürtmektedir. Tahıl dağıtım merkezleri de bu iki bölgede çoktur. Bunların, yer altı silolarına sahip olmaları mümkündür.

Procopius'un Yapılar kitabında, su yapısı ya da herhangi bir yer altı yapısına dair pek bir anlatıma rastlanmamıştır. Sadece, şehrin yazın çok sıkıntısını çektiği su problemini çözmek için Iustianus'un İmparatorluk Meydanı'nın altında bir sarnıç yaptırdığını söylemektedir. Bahsi geçen sarnıç muhtemelen, Yerebatan Sarnıcıdır. (Procopius, Book I, xi, sy.91) Patria'da ise, Konstantinopolis'te bulunan sekiz sarnıçtan bahsedilmiştir. Bunlar, Bonos Sarnıcı, Philoxenos Sarnıcı, Basillike Sarnıcı, Aetios Sarnıcı, Aspar Sarnıcı, Rams (Krioi) Sarnıcı, Mokios Sarnıcı, Ayasofya'daki

yağmur toplama sarnıcı[106]'dır. Ayrıca Sfendon'un soğuk sarnıç olarak kullanıldığı söylenmektedir. (Berger (çev.), 2013, Book 1.40)

Patria'da sayılan sarnıçlardan, Bonos Sarnıcının Aspar Sarnıcı ile aynı sarnıç olduğu ve bugün Yavuz Sultan Selim Camisi'nin yakınındaki açık sarnıç olduğu söylenmektedir. (Byzantine Legacy, Cistern of Aspar) Özgümüş, Mango'nun Bonos Sarnıcının Yavuz Sultan Selim Camisi yakınındaki açık sarnıç olmadığı, Fatih Camisi'nin yakınlarında artık varolmayan Çukur Hamam olduğunu iddia ettiğini aktarırır. (Özgümüş, 2002, sy.74) Bonos Sarnıcının, Patrici (yönetici) Bonos tarafından evine (sarayına) yakın yaptırıldığı bilinmektedir. Özgümüş, Yavuz Sultan Selim Camisi altındaki kalıntıların Bonos Sarayı kalıntıları olabileceğini söylerken, açık sarnıcın Bonos Sarnıcı olduğunu düşünmektedir. (a.g.e.)

Romalı senatör Philoxenos tarafından yaptırıldığını Patria'dan öğrendiğimiz sarnıç, diğer adıyla Binbirdirek Sarnıcı ve Basillike Sarnıcı, bilinen adıyla Yerebatan Sarnıcı, Unesco Dünya Miras alanlarından Sultanahmet bölgesinin sınırları içindedir. Aetios Sarnıcının bugün Karagümrük'te bulunan açık sarnıç olduğu düşünülmektedir. Patria'da Valens'in hükmünde Patrici Aetios tarafından inşa edildiği anlatılan Aetios Sarnıcında, Aetios'un bir heykelinin de bulunduğu söylenmektedir. (Berger (çev.), 2013, Book 2.70) Aspar Sarnıcı, Aspar ve Ardabourios tarafından I. Leo'nun döneminde (hd. 457-474) inşa edilmiştir. Sarnıç bittiğinde Leo'nun emriyle orada idam edilmişlerdir. (Berger (çev.), 2013, Book 2, 71) İstanbul'da bugün halen varolan üç açık sarnıçtan sonuncusu, Mokios Sarnıcı'dır. Bu sarnıcın, Anastasios Dikoros (hd. 491-518) tarafından inşa edildiği şehirde bu dönemde bir kıtlık olduğu anlatılmakta, sarnıca, Hagios (Aya) Mokios Kilisesine yakınlığı sebebiyle bu ismin verildiği söylenmektedir. (Berger (çev.), 2013, Book 3, 74) Sarnıç bugün Altımermer'de Çukurbostan olarak bilinen yerdir. İsmi belirtilmiş sarnıçlardan Rams (Krioi) Sarnıcı, Patria'ya göre, İmparator Maurikios'un (hd. 582 - 602), görevlisi (*parakoimomenos*) Stephen tarafından on iki yıl sonra (594 yılı), yaşlılar evi ve hamam ile birlikte Ta *Armatiou*'da inşa edilmiştir. (Berger (çev.), 2013, Book 3, 62) Janin'e göre, *Ta Armatiou* Unkapanı civarında ya da Unkapanı Köprüsü'nden Eminönü Meydanı'na

[106] Sarnıçların Patria'da geçtiği yerler sırasıyla, Book 1, 52 Book 1, 67 Book 2, 40 Book 2, 70 Book 2, 71 Book 3, 62 Book 3, 84 Book 4, 26 (Berger (çev.), 2013)

kadar olan Haliç kıyılarında aranmalıdır. (Janin, 1958, sy.295) Janin, *Ta Armatiou*'nun Bizans tarafından Plateia olarak adlandırılan alan olduğunu da söyler (a.g.e.)ve haritasında *Ta Armatiou'yu* bugün üzerinden Atatürk Bulvarı'nın geçtiği üçüncü vadide işaretler. (a.g.e, Carte No:1) Öyleyse bir ihtimal, Rams (*Krioi*) Sarnıcı, vadinin Haliç kıyıların Süleymaniye cihetindeyse, bugün Sarıdemir Mahallesi veya Yavuz Sinan Mahallesi sınırlarında olabilir.

Ayrıca Patria'da sarnıçlar dışında yer altı yapısı olarak Romalı senatör, Euboulos tarafından inşa edilmiş su hatlarından bahsedilir. Şehirde, kırk su dağıtım noktası inşa eden Euboulos, su tedarik hattını Bulgaristan'dan getirmiştir. Bütün şehirde geniş ve neredeyse revakların yüksekliğinde derin atık su kanalları, kanalizasyon hatları yapmış, bu kanlları, koku ve salgın hastalıkları önlemek için yerin altından geçirerek, denize taşımıştır. (Berger (çev.), 2013, Book 2. 69) Patria'da yer altına yapılan bir başka atıfta, Hagios Mokios'un altında içi boş bir alandan bahsedilmekte ve burada, astrolojik hesaplamalar yapıldığı ve pagan mezarları olduğu söylenmektedir. (Berger (çev.), 2013, Book2.90) Anlaşılan, Konstantinopolis şehrinde, yer altı yapıları olarak, su ve kanalizasyon yapılarıyla birlikte, karma kullanımı olan bir mezar yapısı bulunmaktadır. Bu sayılan yapılardan sadece birinin (Rams-Krioi- sarnıcının) araştırma bölgesinde olabileceği düşünülmektedir.

Konstantinopolis'in şehir tarihi sürekli gelişim gösteren bir imar silsilesi şeklinde olmamıştır. Şehir neredeyse her on yılda büyük depremler ve yangınlarla yıkılmış, ortaya çıkan büyük tahribatlar sonrası yapıların ve anıtların baştan yapılması gerekmiştir. (bknz. Bölüm 3) Nika isyanında (M.S. 532 yılında) çıkan yangından sonra I. Iustinianos tarafından Ayasofya, Aya İrini Kilisesi, Büyük Sarayın bir bölümü, Zeuksippos Hamamı yeniden inşa edilir. (Müller-Wiener, 2016, sy.22) Şehir birçok millet tarafından defalarca kuşatılır. 7. 8. ve 9. yüzyıllarda, Persler, Avarlar, Bulgarlar ve Araplar tarafından kuşatılan şehir güvenlik zincirleri, hisarlar ve surlar gibi tahkimatlarla kuşatmalara dayanır. (a.g.e., sy.23) Kentin nüfusunun 747 yılında yaşanan bir veba salgını sırasında ciddi miktarda azaldığı bilinmektedir. (a.g.e.) Ayrıca 8. yüzyıl sonunda başlayan ikona kırıcılık döneminde, şehirdeki yapıların, meydanların görünümleri önemli miktada değişir. (a.g.e.) Theodosius surlarının verdiği genişlemenin katkısıyla manastır alanları şehrin uzak köşelerine doğru yayılır.

(a.g.e.) Şehrin Byzantion'dan beri Sarayburnu'nun merkez olması Komnenos Hanedanı (hd. 1081-1185) ile değişecektir. Kuzeyde (10-11. yüzyılda inşa edilen) Blakhernai Sarayı eski kent merkezinin önemini azaltır. (a.g.e.) Şehrin kuzey limanları önem kazanır ve İtalyan kentlerinden tüccarlar Haliç kıyılarında mahallelerini kurarlar.

Böyle bir ortamda şehrin yaşayacağı en büyük yıkımlardan biri, 4. Haçlı seferi için yola çıkmış olan Latinlerin Konstantinopolis'i işgal etmesiyle yaşanacaktır. Şehrin en az 6'da biri en çok 3'te biri yağma ve yangınlarda tahrip olmuştur. (bknz. 3. Bölüm, İnsan Kaynaklı Sebepler) Kentteki yağma neredeyse eski şehre dair hiçbir şey bırakmayacak şekilde yoğundur. Mezarları bile yağmaladıklarını söyleyen Choniates, Latinlerin ne yaşayanları, ne de ölüleri bağışlamadığını söyler. (Choniates, X.648, sy. 357) Ayasofya'nın gümüşten perdelerini parçalamışlar, Havariyyun Kilisesindeki imparator mezarlarını yağmalamışlardır. (a.g.e.) Altın sevgisiyle heryeri talan ettiklerini söylemektedir. (a.g.e.) Kent yarım asır sonra geri alınır. Paleologoslar kentte 14. yüzyılda bazı onarımlar ve yeni inşaatlar yaptırmıştır. (Kuban, 2010, sy.205) Marmara kıyılarındaki limanlar da bu dönemde elden geçirilmiştir. (a.g.e., sy. 210) Bir takım çabalar olmakla birlikte kent eski ihtişamına kavuşamamıştır. 50.000-75.000 civarında olduğu sanılan kent nüfusunun büyük bölümü yıkık dökük ahşap evlerde ve harabelerde yaşamaktadır. (Müller-Wiener, 2016, sy.28)

Şehrin bir zamanlar yaklaşık bir milyonluk nüfusunun refah içinde yaşamasını sağlayacak imkânları ile karşılaştırıldığında son durumu, eski günlerinden çok uzak olduğunu açıkça göstermektedir. Sıralı sütunların olduğu revaklı geniş caddeler yerlerini ağaçla çevrili yollara bırakmıştır. Kent yaşamı kaybolmuş, nüfus azalmış, mahallelerin çoğu boşalmıştır. Meydanlar hayvan pazarlarına dönüşmüştür. Amastrianon'da (Laleli civarı) hayvan ve tahıl ticareti yapıldığına dair bilgiler vardır. (Cezar, 2002, sy.40) Kentin yerleşim alanları sadece Haliç kıyılarında kalmış, diğer yerler kısmen boşalmıştır. (Müller-Wiener, 2016, sy. 27) Suriçinin diğer bölgelerinde köy görünümlü yerleşimler oluşmuş, öncesinde canlı kent hayatının görüldüğü mekanlar, bağ bahçeye dönüşmüştür. On beşinci yüzyıl başında kenti gören seyyahlar, Konstantinopolis'in bakımsızlığından bahsederler. 1403'te İstanbul'a gelen Ruy Gonzales de Clavijo, Ayasofya'nın etrafı dahi harap durumda olduğundan

bahsetmektedir. Kilisenin duvarlarının yıkık olduğunu ve kiliseye giden duvarların taşlarla kapatıldığını söylemektedir. (Clavijo, 1993, sy.48) Eskiden altınla kaplı ve kıymetli taşlarla bezeli İmparator Romanus'un mezarının da iki yüz sene evvle Latin işgali sırasında yağma edildiğinden bahsetmektedir. (a.g.e., sy. 42) Benzer bir anlatım 1433'te şehri gören Bertradon de la Broquire tarafından da yapılır, seyyah şehrin boş alanlarının çokluğunu anlatmaktadır. (Eyice,1975, sy. 103) Şurası açıktır; yeni dönem, Konstantinopolis'ten kısmen yıkık bir şehir devralacaktır.

5.3. FETİH'TEN TANZİMAT'A (1453-1839)

1453'te Türk dönemi başlamadan önce durum böyleydi. Fetihle birlikte hızlı bir imar süreci başladı. 1922 yılında Suriçi İstanbul'da mevcut olan 280 mahallenin 182 tanesinin kuruluşu Fatih devrinde başlamıştır. (Kunter,1958, sy.248) Mahallelerin çoğu fetihte emeği olan kişilerin, cami, mescid, hamam gibi eserleri etrafında şekillenmiş ve onların adlarıyla anılmaktadır. (Ayverdi, 1958, sy.3) Bu durum İstanbul'un Osmanlı dönemi kentsel kimliğinin büyük ölçüde fetih sonrası ilk 30 yılda oluştuğunu gösterir. II. Mehmet Konstantinopolis'in şehircilik anlayışını izleyerek Theodosius surlarının içinde kalan bölgeyi 13 nahiyeye ayırdı. Nahiyeler çoğunlukla inşa edilen külliyeler etrafında, nahiyelerin alt birimi mahalleler de cami, tekke veya kabir/türbe etrafında şekillendi. (Çelik, 2016, sy.29) Nahiyeler 16. yüzyılın ortalarına kadar oluştu. En son kurulan Yavuz Selim Nahiyesi sonrası yeni inşa edilen külliyeler yeni nahiyeler oluşturulmadı, Suriçi nahiye sayısı 13 olarak kaldı. (Canatar, 2013, sy. 285) Üç nahiye ismini sultanlardan, iki nahiye Topkapı ve Ayasofya gibi yer isimlerinden, diğer sekiz nahiye ise devlet görevlilerinin adıyla anılmıştır. Nahiyelerde genellikle aynı adlı ibadethane ve mahalle bulunurdu. (a.g.e.)

Süleymaniye Araştırma Bölgesi (SAB) olarak tanımlanan alan 16.-17 yüzyıl İstanbul'unda Ebu'l Vefa Camisi Nahiyesi'ni kapsamaktaydı. 1600 yılına ait İstanbul Suriçi Vakıf Tahrir Defter kayıtlarına göre, Ebu'l Vefa Camisi Nahiyesi, biri kendi ismi ile anılan toplam 13 mahalleden oluşmakta ve her bir mahalle mahalle mescidinin adıyla anılmaktaktaydı. (a.g.e., sy.305) Bunlar; Ebu'l-Vefâ Camisi Mahallesi, Mevlânâ Hüsrev Mescidi Mahallesi, Saru Bâyezîd Mescidi Mahallesi, Kâtib Şemseddîn Mescidi Mahallesi, Hızır Beg Çelebi Mescidi Mahallesi, Hâce Hayreddîn Camisi Mahallesi, Sinân Beg Mescidi Mahallesi - Yavuzeroğlu, Kara Mehmed el-

Harâccı Mescidi Mahallesi, Hâcı Halîl Mescidi Mahallesi, İbn Papas Mahallesi, Hâce Sinân bin Elvân Mescidi Mahallesi, Hâce Teberrük Mescidi Mahallesi ve Voynuk Şücâ Mahallesi, Sekbânbaşı İbrâhîm Beg Mescidi Mahallesi'dir. (a.g.e. sy.305) 1934 senesine kadar neredeyse aynı adlarla anılan mahallelerin bir kısmının isimleri değiştirilmiş ve unutulmuşlardır. (Ayverdi, 1958, sy.3) Ayverdi, bu isimlerin şehrin Konstantinopolis'ten İstanbul'a geçişinin canlı şahitleri olduğunu söylemektedir. (a.g.e) Ayverdi'nin İstanbul'dan kastının Osmanlı şehri olduğu anlaşılmakla birlikte, şehrin "İstanbul" isminin Osmanlı şehrine değil, Türkiye Cumhuriyetine ait olması ironiktir. Osmanlı, Konstantinopolis ismi ile barışık kalacaktır.

Fatih döneminde (hd. 1451-1481) kentin kültürel/toplumsal dönüşümü, kiliseden çevrilen camilerle ve inşa edilen külliyelerle başlatılmıştır. Fetih sonrası camiye çevirilen ilk kilise Ayasofya'dır. Çarşamba günü fethedilen İstanbul'da, aynı haftanın Cuma gününe iç düzenlemeleri ve tahta minaresi yetiştirilerek şehirde ilk Cuma namazı Ayasofya'da kılınmıştır. (Diker, 2016, sy. 63) Çelik, Fatih döneminde 17 kilisenin camiye çevrildiğini söylemektedir. (Çelik, 2016, sy.30) Oysa Yerasimos çok daha az bir sayıdan bahseder. On yedinci yüzyıla kadar uzun bir dönem içinde yavaş yavaş bir dönüşüm olduğunu söyleyen Yerasimos, kiliseden camiye çevrilmiş olduğu saptanan toplam kilise sayısının 36 olduğunu söyler. (Yerasimos, 2011, 137) Bunların 28'inin otantik yapısının bir kısmı ya da tamamı günümüze gelmiş, 8'i ise tamamen yok olmuş, 19. yüzyıla ait gravürlerden bilinmektedirler. (a.g.e.) 36 kilisenin, sadece 5'inin Fatih tarafından camiye çevrildiğini söyleyen Yerasimos, II. Bayezid tarafından 20'sinin, Kanuni Sultan Süleyman döneminde üçünün, III. Murat döneminde ikisinin, ve IV. Murad döneminde de ikisinin camiye çevrildiğini söyler. (a.g.e.) Kalan 4 kilisenin ise dönüşüm tarihlerinin bilinmediğini aktarır. (a.g.e., sy.137-138)

SAB Bölgesinde, camiye çevrilen kiliselerden biri, Kalenderhane Camisi'dir. Akaleptos Manastırı kilisesi olduğu iddia edilen yapının Latin döneminde Fransisken rahipleri tarafından kullanıldığını düşündüren bir freske rastlanmıştır. (Eyice,2010) Şehirde hiçbir yapım faaliyetinde bulunmayan sadece yağma yapan Latinlerin, birkaç kiliseyi kendi Katolik mezhepleri için ayırdıkları bilinmektedir. (Kuban, 2010, sy. 193) Kalenderhane'de bulunan bu fresk Latinlerin şehirdeki sanatsal değere sahip tek

etkinliği olarak değerlendirilmiştir. (a.g.e.) Bu yapının 4.yüzyılda aynı mekanda var olan ve 5. yüzyıl başında yıkılan hamam yapısının yerine yapıldığı düşünülmektedir. (Müller-Wiener, 2016, sy.153) Daha kuzeyde Süleymaniye Külliyesi'nin batısında bir başka kiliseden dönüşen cami Vefa Kilise Camisi (Molla Gürani Camisi) bulunmaktadır. 10.-11. yüzyıla ait Kilise yapısının önceden aynı yerde bulunan 5. yüzyıla ait bir yapının üzerine inşa edildiği düşünülmektedir. (Müller-Wiener, 2016, sy.169) 15. yüzyılın ikinci yarısında camiye çevrilmiştir. (a.g.e.) Konstantinopolis şehrinin içinde varlığı birçok olan Ayios Teodoros Kiliselerinden biri olduğu düşünülmektedir. (Eyice, 1994, sy.373)

Bölgede kiliseden çevrilen bu iki cami ile birlikte günümüzde hala var olan, 24 tarihi cami bulunmaktadır. Bunlar: Yavuz Er Sinan Camisi (1484)[107]*, Atlamataşı Camisi (1616), Zeyrek Şebsefa Hatun Camisi (1788), Hızır Bey Camisi (Hacı Kadın Camisi)*, Hoca Gıyaseddin Camisi (muh.15. Yy sonu)*, Sarı Beyazıt Camisi (1460)*, Şeyh Ebul Vefa Camisi (1476)*, Molla Şemsettin Gürani Camisi (Vefa Kilise Camisi)**, Mimar Mehmet Ağa Camisi (öncesi Zeyni Mehmed Camisi) (1480)*, Molla Hüsrev Camisi (1460)*, Burmalı Mescid Camisi (1554), Şehzadebaşı Camisi (1548), Damat İbrahim Paşa Camisi (1720), Kalenderhane Camisi**, Kaptanı Derya İbrahim Paşa Camisi (1708), Kirazlı Mescit (Süleyman Subaşı Mescidi) (1537), Süleymaniye Camisi (1557), Samani Virani Evvel Camisi (1477)*, Hoca Hamza Camisi (1469)*, Kepenekçi Sinan Camisi (1535), Kâtip Şemseddin Camisi (2. Bayezid hd.), Softa Hatip Camisi (1470)*, Kazancılar Camisi (Üç Mihraplı Cami) (1478)*, Kantarcılar Camisi (Sarı Timur Mescidi) (1460)*'dir.

Bölgede bugüne kalan 24 camiden, 12'sinin Fatih döneminde inşa edildiği, 2'sinin bu dönemde kiliseden çevrildiği görülmektedir. Semte Süleymaniye Külliyesi'nden önce isim veren Ebul Vefa Camisi, Vefa Kilise Camisinin kuzeybatısında yer alır. Cami, Fatih döneminde iskân için Konya'dan getirilen Şeyh Ebul Vefa adına yaptırılmıştır. (Doğanay,2006, sy.75) 1909 yılında yangın sebebiyle tahrip olan yapı son dönemde tekrar ihya edilmiştir. (Doğanay, 2006, sy.90)

[107] * Fatih dönemi inşa edilen camiler **Fatih dönemi kiliseden çevrilen camiler

1455'te Patrikhane, Ayasofya'nın yanında bulunduğu için Havariyyun Kilisesi'ne[108] gönderilir. (Yerasimos, 2011, sy.139) Ayasofya'dan sonra patrikhanenin ikinci adresi olan Havariyyun Kilisesi ise patrikhanenin taşınması sonrası yıkılır ve burada Fatih Külliyesi yapılır.

Fatih Külliyesi 1471'de tamamlanır ve nüfus yoğunluğu az olan bölgede külliye çevresinde yerleşimler hızla artar. (Çelik, 2016, sy.31) Bu külliye ile şehirde bir gelenek başlamış olur. Süreç içinde bütün tepeler sultan külliyeleriyle dolacaktır. Fatih Külliyesi, şehrin tarihi silüetinin belirleyicisi ögelerden Osmanlı dönemi yapılarının ilkidir. Üçünücü tepenin güneye bakan tarafında çoktan Eski Saray konumlanmıştır. Eski Saray, Theodosius Forumunun kuzeyine, bugünkü İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye Külliyesi'nin bir bölümündedir. Evliya Çelebi Eski Sarayı şöyle tarif eder; "Sarayın burcu, kulesi ve hendekleri yoktu. Fakat gayet sağlam bir yapı olup bütün duvarları kurşun ile kaplanmıştır. Çevre uzunluğu 12 bin arşındı. Dört köşe taş yapısı bir binadır."(Evliya Çelebi, sy.119) Gyllius bölgede kadınların kullandığı etrafı duvarlarla çevrili saraylardan bahsetmekle birlikte buranın Fatih'in konutu olduğunu söylemez. (Gyllius, 1997, sy.143) Thedosius Bazilikası'nın 5. yüzyılda yanması yapının kullanım fonksiyonunu da değiştirdiği bir şekilde tamir edilip konaklama ve saray işlevi kazandırılıp isminin de değiştiğini belirten Gyllius buradaki yaşlıların tanıklıklarından yola çıkarak Fetih'ten sonra II. Mehmet'in burada yaşadığını, yapıdan alınan parçalarla başka binaların süslendiğini belirtmektedir.(a.g.e., sy.144) Ancak farklı bilgiler Gyllius'un bahsettiği gibi mevcut bir binanın kullanılmadığını yeni bir inşaat yapıldığını göstermektedir. Cezar, Osmanlı ve Rum tarihçilerinin saray inşaatı için yer seçimi yapılan alanda mevcut veya tahrip olmuş herhangi bir yapının olduğuna yönelik bilgi vermediklerini aktarır. (Cezar,2002, sy.51) Tüm bunlara rağmen bölgede yer alan Konstantinopolis dönemi binalarından malzeme temin edilmesi gibi bir durum olasıdır. Eski Saray'ın çatısının yapımı için gerekli olan

[108] Havariyyun'un harab halde olması ve kilisenin bulunduğu muhitin Türklerin yerleşimine açılması sonrası, Türkler ve Rumlar arasındaki gerginliğin artması sebebiyle, Patrikhane 1456 yılında Pammakaristos Manastırına Patrik Gennadios'un kararıyla taşınmıştır. (Müller-Wiener, 2011, sy.133) 1586 yılına kadar Patrikhane olarak kalan Pammakaristos Manastırı III. Murat döneminde (h.d. 1574-1595) camiye çevrilir. Bir süre Patrikhane'ye ev sahipliği yapan, Pammakaristos Manastırı ise, Gürcistan ve Azerbaycan'ın fethedilişi anısına Fethiye Cami ismini alcaktır. (Müller-Wiener, 2011, sy.133) Patrikhane kısa bir süre Blach (Eflak) Sarayı'nı kullanacak (a.g.e., sy.102) Sonrasında bugünkü yerine Fener'e taşınacaktır.

kurşunun çevredeki manastırlardan temin edildiği değerlendirilebilir. (Sav,2011, sy.72) Ayverdi sarayın yapılması emri verilen Beyazıt civarında Doğu Roma Senato binasının döküntüleri olduğunu söyler. (Ayverdi, 1989, sy. 678) Bahsi geçen kalıntıların sarayda kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir.

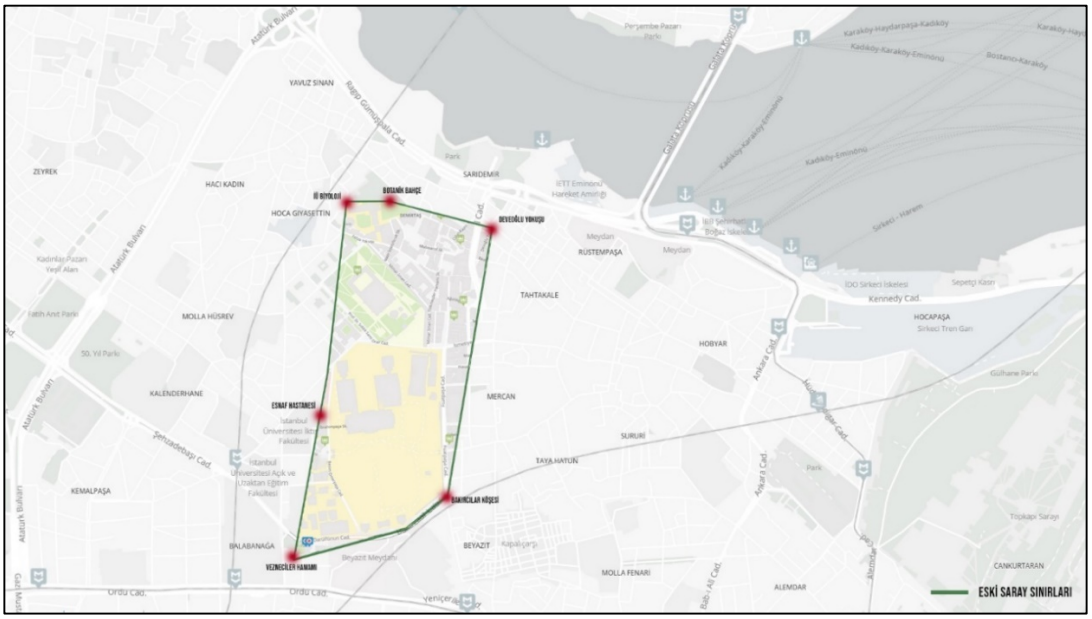

Şekil 5. 13 II. Bayezid suyolu haritasında (Çeçen, 1997) Eski Saray, Süleymaniye Camisi ve Eski Odalar[109]

Osmanlıların İstanbul'daki ilk sarayı, Eski Saray'ın büyüklüğü ile ilgili ayrıntılı bilgiyi Evliya Çelebi vermektedir. Saray alanının, Fatih zamanında en geniş ölçüsünün, 360.000 m2 olduğu düşünülmektedir. (Ayverdi, 1989, sy.679) Evliya Çelebi anlatımına göre, Sarayın bir tarafı Sultan Bayezid kazancıları köşesinden Misk-i Sabuni kapısına kadardı. (Evliya Çelebi, sy.119) Yani Beyazıt'ta kazancılar ve bakırcıların bulunduğu köşeden (Darulfünun Caddesi ile Fuat Paşa Caddesinin birleştiği köşe olmalı) Vezneciler Hamamı yakınında 1925'e kadar varolan Sabuncu Han'a kadar uzanmaktaydı. (Ayverdi, 1989, sy.678) Sonra oradan kuzeye yönelip, bir köşesi Tellak Mustafa Paşa Sarayına kadar uzanır buradan bir tarafı Küçük Pazar seddi ve sarnıcına, Diğer taraftaki Tahtakale üzerindeki sedden geçip yine Kazancı tüccarları köşesine birleşirdi. (Evliya Çelebi, sy.120) Tellak Mustafa Paşa Sarayının yeri

[109] 1505 yılında II. Bayezid tarafından inşa edilen Bayezid İsale Hattı tesisinin çizimleri, 1812-1813 Humbaracılar ocağı sipahilerinden mühendis Seyyid Hasan tarafından hazırlanmıştır. (Çeçen, 1997, sy.11-12)

bilinmemekle birlikte bugün Esnaf Hastanesinin altındaki duvarın bu binaya ait olduğu düşünülmektedir. (Ayverdi, 1989, sy.678) Küçük Pazar seddi ise İstanbul Üniversitesi Biyoloji Bölümü Botanik Anabilim Dalı'na ait binanın kuzeyindedir. Bugün Botanik bahçesinin bulunduğu alanda olmalıdır. (a.g.e.) Tahtakale seddinin ise Deveoğlu Yokuşu'nda olduğu bildirilmektedir. (a.g.e)

Şekil 5. 14 Eski Saray'ın muhtemel sınırlarının bugünkü harita üzerinde gösterimi

Saray çift sıra duvardan oluşur. (Şekil 5.15) İç duvarlarının ki bu duvarlar asıl saray arazisidir, II. Memhet dönemine ait olduğunu belirtilirken, dış duvarlarını II. Bayezid'in hanedanlık döneminin ilk yıllarına tarihlenir. (Kawamoto, 2016, sy. 205) Saray arazisinin bir bölümüne sonradan Süleymaniye Camisi ve medreseleri ile Yeniçeri sarayı Ağa Kapısı yaptırılmıştır. (a.g.e.) Ayrıca, Süleymaniye Camisinden önce yaptırılan Beyazıt Camisi saray bahçesinin bir bölümünü kapsamıştır. (Müller-Wiener, 2011, sy.385) Evliya Çelebi, Eski Saray arazisine, Siyavuş Paşa Sarayı, Lala Mustafa Paşa Sarayı, Pir Mehmed Karamani Paşa ve Mustafa Paşa'nın kızı İsmihan Sultan için için birer saray yaptırıldığını söyler. (Evliya Çelebi, sy.121) Hatta Yeniçeri Ocağından yüz altmış bölük için yüz altmış odanın yine bu araziye yaptırıldığını bildirir. (a.g.e.) Bahsi geçen saraylardan Siyavuş Paşa Sarayının Deveoğlu Yokuşu civarında Siyavuşpaşa Medresesinin üstünde (bugün, Hilye-i Şerif ve Tesbih Müzesi) olduğu düşünülmektedir. (Ayverdi, 1989, sy. 679) Diğer sarayların yeri bilinmemekle

birlikte, Kanuni devrinde yaptırıldığı tahmin edilmektedir. (a.g.e.) Kawamoto'ya göre sarayın asıl arazisi bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsün oturduğu alanken, dış duvar ile iç duvar arasındaki alan Saray'ın bahçesidir. (Kawamoto, 2016, sy.210) Öyleyse Eski Saray arazisinin işgali önce saray bahçelerinden başlamış, en son asıl saray alanı önce askeri fonksiyonlar için ve sonrasında üniversite tarafından kullanılmıştır.

1458 yılında Fatih bir başka saray yapımını başlatır. Yeni Saray'ın yeri Akropolis/Sarayburnu olarak belirlenir. Bazı görüşlere göre Topkapı Sarayı başlangıçta devlet işleri için yapılmışır, hanedanın konutu halen Eski Saray'dır. (Tüfekçi, 2011) Bir görüşe göre, Eski Saray hiçbir zaman idari merkez olarak kullanılmamış, yapıldığı günden beri sadece enderun ve harem dairesi olarak işlevlendiğini belirtilmektedir. (Kawamoto, 2016, sy. 208) Harem dairesinin 16. yüzyıl ortasında Topkapı Sarayı'na taşındığı söylenir. (Tüfekçi, 2011) 1541 yılında Eski Sarayda yaşanan bir yangın sonucu saray mensupları Topkapı Sarayı'na taşınmışlardır. (a.g.e.) Topkapı Sarayı 1856 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın yapımına kadar hanedan konutu olarak kullanılacaktır. (Çelik, 2016, sy.32)

Ölmüş ya da tahtan ayrılmış padişahlarının anneleri, kız kardeşleri gibi hanedan kadınlarının Topkapı Sarayı'ndan sonraki sarayı olarak kullanılmaya devam eden Eski Saray, 18. Yüzyıl sonlarında hanedan kadınlarının kendine ait konak ve köşklere geçişiyle tenhalaşır. (Cezar, 2002, sy. 54) 1829 yılında yeniçeri ocağı kaldırılması sonrası oluşturulan yeni orduya tahsis edilir. (a.g.e.) Bab-ı Seraskeri olarak hizmet veren alan, Harbiye Nezareti ve 1924'te bakanlıklar Ankara'ya taşınınca Darulfünun'a tahsis edilmiştir. (Günergun ve Kadıoğlu, 2006, sy.138) 1933 yılında ise aynı alanda İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. (a.g.e., sy.139) Arsasına sürekli yeni binalar inşa edilen Eski Saray'a ait tarihi haritalardaki kısıtlı birkaç gösterim (Vavassore, Boundelmonti Düsseldorf nüshası) ve Matrakçı Nasuh'a ait minyatür dışında bir hatıra kalmamıştır. Alan, askeri ve akademik işlevlere tahsisi sonrası tamamen unutulmuştur. Bugün korunmayan/korunamayan Osmanlı Sarayı'nın yerinde bölgenin kaderi buymuşcasına, fakülte binaları, ek binalar ile Süleymaniye bölgesinin en çok yapılaşmasına sebep olan İstanbul Üniversite'si oturmaktadır.

İstanbul Üniversitesi'nin büyüme politikası doğrultusunda mevcut bölgedeki mekan ihtiyacı giderek artmaktadır.

Şehzadebaşı Külliyesi'nin güneyinde bulunan Eski Odalar Fatih döneminde yapılan binalardandır. II. Beyazıt suyolunun inşasından oldukça uzun süre sonra 1812-1813 yıllarında hazırlanan suyolu haritası yeniçeri kışlasına dair tek ayrıntılı çizimi içermektedir. (Şekil 5.13) Dört kapılı bu kışla hakkında haritadan edinilen diğer bilgilere göre kuzey ve güney kapılarının arasında kalan avlu batı ve doğuda yer alan diğer avlulara bağlantı sağlamaktadır. Kışlanın sonu da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının hemen sonrasında yıkılarak olmuştur. Yeniçeri kışlasının ne denli önemli olduğu, bölgenin Şehzadebaşı olarak adlandırılmasından önce Eski Odalarbaşı olarak anılmasından anlaşılmaktadır. (Ünver,1945, sy.9) Daire-i Umur-ı Askeriye, Kışla-ı Hümayun, Cephane, Süleymaniye Kışlası ve bazı askeri tesisler 1826 sonrasında Eski Saray alanında devam etmiştir. Yeniçeri ağalarının oturduğu merkez Ağa Kapısı birçok defa yanmıştır. (Eyice ve Sakaoğlu,1993, sy.94) I. Mahmud döneminde çıkan yangın sonrasında yanına yangın kulesi yapılmıştır. (a.g.e.) Ocağın Kaldırılması sonrasında Ağa Kapısı önce Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık olarak kullanımına devam etmiş, günümüzde ise İstanbul Müftüğü olarak kullanılmaktadır.

Forum Tauri üstünde, Mese aksını koruyarak ve kuvvetle muhtemel Eski Saray alanına müdehale edilmeyecek şekilde, 16. yüzyıl başlarında yapılan ilk külleye Bayezid Külliyesi olmuştur. Bayezid Külliyesini Valens Kemerinin güneyindeki Eski Şehzadebaşı Külliyesi takip edecektir. Eski Odalar'ın kuzeyinde ve Şehzade Külliyesiyle güneyindeki yolun yönelimi bu yerleşimde korunmuştur.

Süleymaniye araştırma bölgesinin doğusundan Haliç'e doğru uzanan Markos Embolos, günümüzde Uzun Çarşı olarak bildiğimiz ve ticari fonksiyonunu korumuştur. Söz konusu bölgede Bizans döneminde bulunan Venedik Mahallesi, Osmanlı Devrinde Galata 'ya taşınmıştır. (Malik,2009, sy.85-89) Fetihle birlikte şehre getirilen Türklerin Fatih, Aksaray ile Bayezid Eski Saray civarında iskan ettirildiği bilinmektedir. (Sav, 2011, sy. 69) Unkapanı Caddesiyle Eski Saray arasında bulunan ve Haliç'e doğru uzanan Ebülvefâ Nahiyesi eskiden beri kalabalıktı. (İnalcık, 2001, sy. 226) Başından beri zamanın uleması ve zengin esnafı ile seçkin bir yerleşim bölgesi olduğu görülmektedir. (a.g.e.) Öyle ki, bu seçkin nahiyeye, imparatorluğun en parlak

devrinin anıt eseri de yerleşecek, bölgenin önemi güçlenecektir. Bölge bu tarihten sonra Süleymaniye olarak anılacaktır. Külliye, güneyinde Bayezid Külliyesi, güney batıda Şehzade Külliyesi ile tırmanılan üçüncü tepenin zirvesindedir. Süleymaniye Külliyesinin bir kısmı Eski Saray alanına yerleşmiştir. Kervansaray, hastane ve medreselerin bir bölümünün bu alana yapıldığı ifade edilmektedir. Gyllius kullanılan saray duvarının 2 bin milden fazla uzunluğu olduğunu Sultan'ın bu alanın yarısını, yapılacak türbesi ve kervansarayı için işgal ettiğini söylemektedir. (Gyllius, 1997, sy.143) Su ihtiyacı açılışından önce Süleymaniye suyoluyla giderilen Süleymaniye Külliyesinde medreseler, mektep, darulhadis, tabhane, kervansaray, imaret, darüşşifa, tıp mektebi, hamam, dükkânlar, çeşmeler ve türbeler bulunmaktadır. (Çeçen, 1998, sy. 448)

Fetihten hemen sonrasında II. Mehmet'in şehre su sağlanması meselesiyle ilgilendiği, bu dönemde Halkalı sularının tamir edildiği ve yeni isale hatları yapıldığı bilinmektedir. (Çeçen, 1998, sy.439) 1477 yılında tahminen 60-70 bin arasında olan İstanbul nüfusu, 16. yüzyılın sonlarında 250-260 bin dolaylarına ulaşmıştır. (Koç, 2010, sy.195) Kanuni döneminde artan ihtiyaçlar sebebiyle yeni su yolları inşaatları yapılmıştır. Halkalı su yollarına ait bir isale hattı olan Süleymaniye su yolları Kanuni döneminde özellikle yine kendi külliyesini beslemek üzere bölgeye getirilmiş önemli bir hattır. Edirnekapı'dan şehre giren bu hat, Karagümrük üzerinden Fatih Camisine oradan Valens (Bozdoğan) Kemeri'ne ulaşır. (a.g.e., sy.449) Kemerden Şehzadebaşı'na su verip oradan Esnaf Hastanesine ve Süleymaniye Sıbyan Mektebi yakınındaki makseme ulaştığını tespit edilir. (a.g.e.) Makseme gelen su Süleymaniye Sıbyan Mektebi yanındaki başka bir makseme aktarılarak Süleymaniye Külliyesi içinde dağılır. (a.g.e.) Süleymaniye Külliyesi'ne ulaşana kadar Süleymaniye su yolu geçtiği birçok semte su vermiş olur. Ana güzergâhı dışında künklerle sarnıçlara ulaşan sular, halkın kullanımına sunulur. Bölgenin çok sayıda su altyapısının olması, bölgedeki üç selatin külliyesi, yirmi dört (bugüne kalan) cami, hanedan konutu (Eski Saray), saray erkânına ait konaklar ve yoğun nüfusu sebebiyle yüksek ihtimaldir. 2013 yılında Tarihi Yarımada genelinde yapılan bir çalışmada Süleymaniye bölgesinde Unesco sınırları içinde 11 adet sarnıç işaretlenmiştir. (Altuğ, 2013, sy.459) Bu sayı sınırı yenileme alanına genişletirsek 15'e çıkmaktadır. (a.g.e.) (bknz. Şekil 3.20) Bu

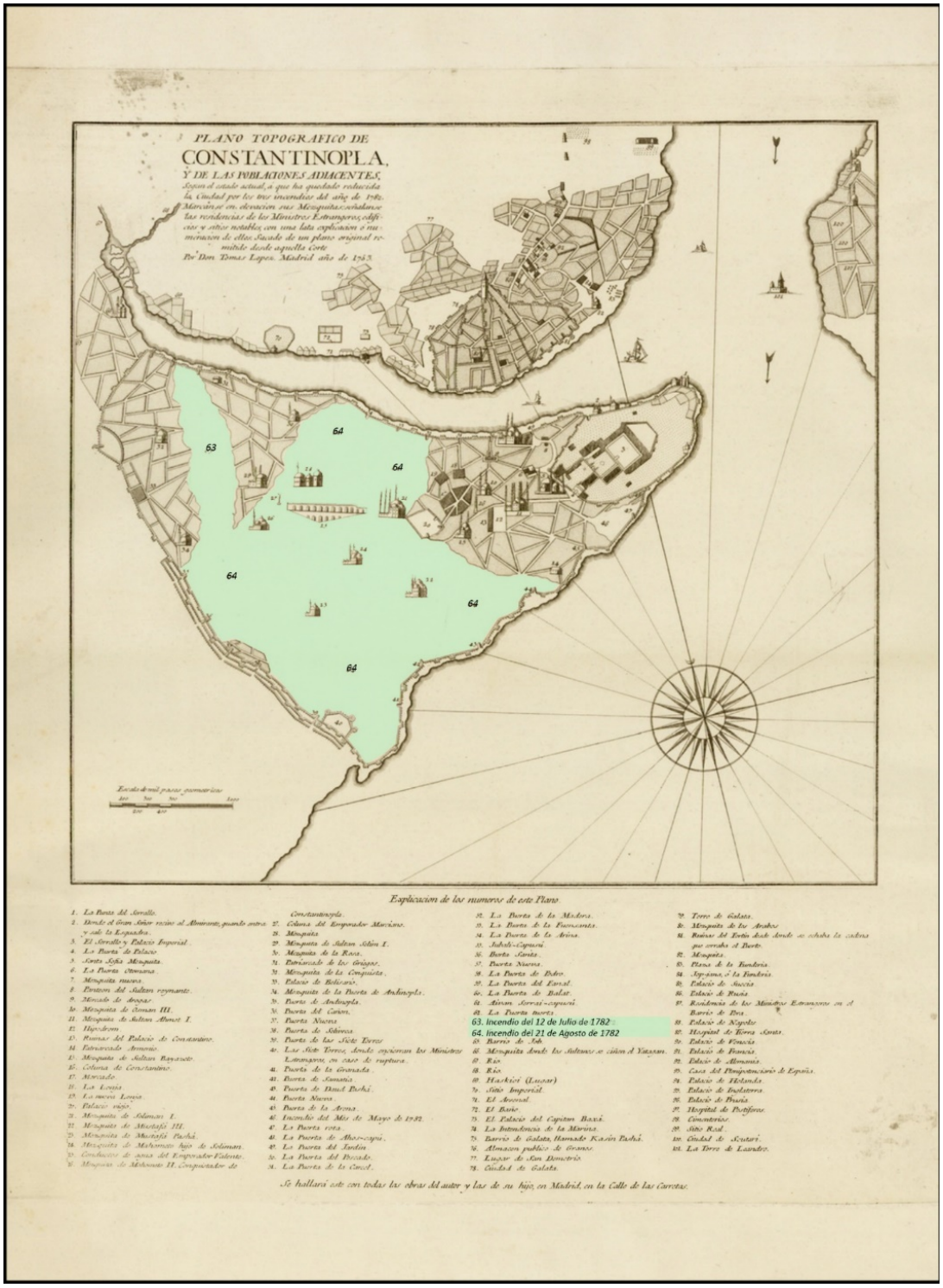
sayının bölgenin gözde bir muhit olduğu geçmişi düşünüldüğünde az görünmektedir. Döneme ait yapılardan, Voynuk Şüca Camisi, Hacı Teberrük Camisi, Revani Çelebi Camisi, Çürükelma Camisi, Eski Saray, Eski Odalar bugün mevcut değildir.

Fetih'ten tanzimata kadar olan dönemde Tarihi Yarımadanın çoğu bölgesi gibi Süleymaniye de yangınlardan yoğun olarak etkilenmiştir. 1660 yılında meydana gelen, Haliçte Ayazma kapısı dışında bir dükkândan çıkan yangın büyüyerek Unkapanına kadar ulaşan yangın, Süleymaniye'nin Haliç tarafındaki konutları yakmıştır. (Cezar, 2002, sy.371) Devamında, Tahtakale, Kapalıçarşı, Mahmutpaşa'yı harab eden yangının, Eski odaları yaktığı, Molla Gürani semtini yok ettiği, Langa Cerrahpaşaya kadar uzandığı, nihayetinde üç günün sonunda Samatya Davutpaşa kıyılarına ulaşıp söndüğü bildirilmektedir. (a.g.e.) Yangınların yayılma çapı, sıkışık sokaklar ve ahşap yapılar sebebiyle oldukça büyük olmaktadır. Bu yangında 120 saray konak, 40 hamam, 360 cami ve mescit, 100'den fazla mahzen, çok fazla ev yanmıştır. (a.g.e. sy.372)

1693 yılında yine aynı bölgede yayılan yangında 18 cami, 19 mescit, 2547 ev, 1146 dükkân ve başka birçok yapı zarar görmüştür. Süleymaniye bölgesinde bulunan camilerin neredeyse tamamı yanmış veya hasar görmüştür. (a.g.e. sy.379) 1718 yılında bir başka büyük yangın Cibalikapı'da başlamış, Unkapanı, Küçükpazar, Kantarcılar, Süleymaniye, Vefa, Şehzadebaşı, Eski Odaları yakmış Laleli'ye devam edip, bir taraftan Koca Mustafa Paşa bir taraftan Langa'ya bir başka yönden Kumkapı'ya ilerlemiştir. (a.g.e., sy.385)

1782 yılındaki büyük yangınlar sonrası şehirde binlerce kişi evsiz kalmış, şehrin dışında göç etmek durumunda kalmışlardır. (a.g.e., sy. 413) Bu yangında Süleymaniye bölgesinden Vefa, Molla Hüsrev, Kirazlı Mescit, Eski Odalar, Küçükpazar etkilenmiştir. (a.g.e., sy.415) (Şekil 5.15) Yangın sırasında Ağa Kapısında bulunan padişahın yangının buraya kadar yayıldığından iftar vakti haberi olmuş, yeniçerilerin küplerle taşıdıkları sular fayda etmeyince, padişah burayı terkedip, sarayına gitmiştir. (Derviş Efendi, sy.59-60) Ayasofya, Sultanahmed Camisi ve Kadırga Limanı çevresinde oturanların evlerinden alabildikleri eşyalarını Sultanahmed Camisi'ne taşımışlar, Laleli çevresinde evleri yananlar kurtarabildikleri mallarını Laleli Camisi'ne getirmişlerdir. (a.g.e.) Şehzade Camisi tarafına da sıçrayan yangın

minare külahını yakarak, caminin içne ulaşmıştır. (a.g.e., sy. 61) Avluya ve şadırvana sığınanları da yakmıştır. (a.g.e.) Geride acıklı görüntüler kalmıştır.

Şekil 5. 15 1782 yılında gerçekleşen yangınların yayılma alanını gösteren harita [63. 12 Temmuz 1782 yangını, 64. 21 Ağustos 1782 yangını] (Tomás López, 1783) (Url. 49)

Padişahın iftar sonrası Ağakapısı yakınındaki Tekeli köşküne gittiği, bu sırada Ali Paşa Camisi ve Hüsrev Paşa Camisi'nin yandığı, daha bir iki gün önce kandilleri yanan ibadethanelerin bu hale gelmesi derin bir hüzün oluşturmuştur. (a.g.e.) Yangın Perşembe ve Cuma günü boyunca devam etmiş ve susuzluk çekilmiştir. O hafta Cuma namazı kılınamamıştır. (a.g.e.) Yangında evsiz kalanların çoğu Silivri, Çorlu, Edirne taraflarına gönderilmiş, bir kısmı da İzmit, Karamürsel, Kartal, Şile taraflarına yerleştirilmiştir. 15 bin 20 bin civarında hanenin iskân ettirildiği söylenmektedir. (a.g.e., sy.62)

İstanbul'u sıklıkla yıkan yangınlar şehrin önemli anıtlarını ve halkın evlerini yoketmesinin yanında önlem kararlarının alınmasını da tetikleyecek ve yeniden yapımının düzenlenmesine sebep olacaktır.

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde İstanbul'un nüfusu 400 bin sınırına dayanmıştır. (Koç, 2010, sy.195) Yoğun imar faliyetleri sonucunda İstanbul'un surlar içindeki kısmı 17. yüzyıl sonunda hem nüfus hem yapı adedi anlamında neredeyse limitlerine ulaşmıştır. Konstantinopolis'ten devralınan geniş caddelerin, revaklı sokakların büyük meydanlara ulaştığı kentte, son durum bu görünümün oldukça uzağındadır. Meydanların birçoğu ve anıtların etrafı konutlarla dolmuş, sokak ve caddeler sadece yaya veya atlı geçebilecek kadar daralmıştır. (Mantran, 1990, sy.31) Bu durumun bir nedeni şehirdeki nüfus yoğunluğunun artmasına bağlı konut ihtiyacıdır. (a.g.e.) Ancak diğer bir nedeni de kenti sık sık ve neredeyse tamamıyla yok eden yangınlar ve yangınlar sonrası yeniden inşa sürecinin halkın bu yöndeki eğilimiyle mümkün olduğunca hızlı ve ucuz şekilde yapılmasını temin ederken, cadde-sokak sınırlarının gözetilmemesidir. (a.g.e., sy.31-32) Böylece sokaklar, her yeniden yapımda, bina sahiplerinin mülkleri dışına taşmaları sonucu giderek daralmaktadır. Yangınların sonucu olan bu yeniden yapım süreci yapım yöntemi değiştirilmediği ve işgaliyeyi beraberinde getirdiği için paradoksal olarak bir dahaki yangının sebebine dönüşmektedir.

Yapılaşmayla alakalı fermanlara uyulmaması, sokakların illegal olarak işgali, şehircilikteki hukuksuzluğun ve kural tanımazlığın çok eskilere uzandığını göstermektedir. Örneğin bugün, Esenyurt ve Fikirtepe bölgelerinde (ve başka birçok yerde) dev ölçekte imar uygulamalarının yapıldığı, buna bağlı yaşanan yasal sorunların

da öncesi veya sonrasında kurallar esnetilerek yapılaşmaya uydurulduğu ve bunun ülke genelinde de sık karşılaşıldığı görülmektedir. Zihinlerde olağanlaşan hukusuzluklar, dip toplamda şehrin kendisinin ve vatandaşın yakın veya uzak gelecekteki mağduriyetlerinin sebebi olacaktır. Bugün en basitinden, site komplekslerinin mülk tamamlanınca yıkılacak satış ofislerinin parsel dışlarına yapılarak sokağa taşması ve sözleşildiği gibi inşaat-satış süreçleri tamamlanınca yıkılmaması, şehrin çehresinin işgaliyeyle ne kadar kolay bozulabildiğini ve gaspın ne kadar olağanlaştığını göstermektedir. Yine mahalle aralarına sokuşturulan dev binaların, yerleşim alanlarına getirdiği yük ile birlikte, otopark yapımından kaçınmaları farklı bir işgaliyeye sebep olmaktadır. Yapılan bina, getirdiği yükü kendi mülk sınırları içinde çözmeyip, bu yükü kamusal alan olan yollar ve kaldırımlara yüklemektedir. Hatta bunun yasal[110] bir arka planı bile vardır. Otopark inşa etmenin yüksek maliyetinden kaçınan müteahitler ve yapı sahipleri görece daha ucuz bir metod olan, daire başı otopark yapım bedelini yerel idarelere ödeyerek, yaptıklarını meşru zemine oturtmaktadır.

Yönetim erkanının git gide ilgisini kaybetmeye başladığı Klasik Osmanlı İstanbul'u 18. yüzyılla birlikte kent yapısı ve yaşam tarzında değişim gösterecektir. Hanedanın ve saray halkının öncülüğünde başlayan yeni gündelik yaşamla birlikte festival kültürü toplumda yer bulacaktır. Şehrin gözde yaşam alanları Dersaadet'ten Bilad-ı Selase'ye doğru yönelecek, Kağıthane, Üsküdar ve Beşiktaş bu gelişmede yeni ilgi alanları olacaktır.

Bu durumda, İstanbul'da başlayan büyük değişimin temelleri bu yüzyılda atılmıştır. Hem Avrupa şehirlerini örnek alan şehrin yeni ilgi odağındaki bölgeler hem de kentin o döneme kadar ana yerleşim bölgesi olan Suriçi modernizasyonu fikirleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Avrupa'yı örnek alan yeni şehirleşme anlayışın ilk örneklerinden biri 1720 yılında açılan Direklerarası Caddesi'dir. (Erkan,2012, sy.3) Tatarcık Abdullah Efendi'nin 1792 yılında III. Selim'e sunduğu çalışma ilerleyen dönemlerde arka arkaya çıkartılacak Ebniye Nizamnameleri'nin temel kaynağı

[110] 26 Nisan 1984 tarih, 18383 sayılı Resmi gazete'de yayımlanan Otopark Yönetmeliği Madde 4 a fıkrasına göre, "Binayı kullananların otopark ihtiyacının bina içinde veya parselinde halledilmesi esastır. Parsel bünyesinde otopark yapmak istemeyenler bu yönetmeliğe göre otopark bedeli öderler."

olacaktır. Ebniye Nizamı da modernizasyon yaklaşımının ilk kanıtıdır. (Gül,2012, sy.23)

Şekil 5. 16 Direklerarası Caddesi Şehzadebaşı (Pascal Sébah, 1870-1900) (Url. 50)

5.4. TANZİMAT'TAN 1950'LERE (1839-1950)

On sekizinci yüzyıl başında Osmanlı yönetici sınıfının Topkapı Sarayından çıkarak yeni inşa edilen yazlık saraylara Boğaz yalılarına, Üsküdar, Kağıthane ve Beşiktaş dolaylarına kaymasıyla, geleneksel şehir yapılanmasında ilk farklılıklar görülmeye başlamıştır. (Gül, 2012, sy.18) 18. yüzyıl başındaki bu ilk hareketler Suriçini tam bir terkediş sayılamaz. Halen kışlık ikametler için Suriçindeki konaklar kullanılmaktadır. Yönetsel merkez de halen Topkapı Sarayı'dır. Yine de bu dönem Suriçi'nin gözden düşüşünün ve diğer semtlere teveccühün artışının başlangıcıdır. Lale çılgınlığı, helva sohbetleri, Ramazan eğlenceleri, camilerin kandillerle dini günlerde aydınlatılması, piknikler, kır gezileri, yazlık saraylar, güreş ve okçuluk müsabakaları ile şehirde festival kültürü yönetici erkler yoluyla gündeme getirilmiş oldu. (a.g.e.) Bu dönüşüm, sadece yaşam tarzında görülmedi. Mimari, şehircilik, ekonomik merkezler, ticaret faaliyetleri, askeri yapılanmalar ve nihayetinde yönetim

anlayışı bütünüyle değişti. Şehrin ekseni tören ve eğlence alanları üzerinden Boğaz'a, Kâğıthane'ye ve Üsküdar'a kayarken, ekonomik merkez de Haliç'in güney kıyılarındaki hanlar ve çarşılardan, Galata'daki ve bankalara kaydı. Suriçi yaşlı, köhne ve demode olurken, sur dışındaki yeni yerleşimler genç, dinamik ve parlaktı.

19. yüzyıl başında II. Mahmud dönemi (hd.1808-1839), askeri alanda başlatılan, eğitim ve mülki idare alanında yapılan reformlar bir önceki yüzyılın toplumsal dönüşümü takip etti. II. Mahmud reformlarının en önemlisi ve Osmanlı toplumunun iliklerine işlemiş yapının sona erdirilmesi, Yeniçeri Ocağının kaldırılması oldu. Devletin ilk beş yüz yılında Yeniçeri Ocağı askeri görevleri yanında şehrin imarı (mimarbaşı, su nazırı)[111], meslek odaları (lonca), kolluk kuvvetleri (yeniçeri ağası, kapudan paşa), yargı görevleri (sekbanbaşı), zabıta hizmetleri (miri subaşısı)[112], kentin temizliği (tahir subaşı)[113] gibi görevleri ile bizzat ya da yardımcı rolünde neredeyse yürütmenin her alanında vardı. Kent yönetiminin her noktasında nüfuzları olan bu örgütün lağvedilmesi sonrası yeni bir yönetsel organizasyon kurulması zorunlu hale gelmiştir. Sivil bürokrasi ve yargı örgütlenmesiyle yeni bir ordu oluşturulmuştur. (Gül, 2012, sy.24) Yeniçeri Ocağının kaldırılması sonrası kadının şehir yönetimine dair görevleri bitmiş, sadece yargı görevleri kalmıştır. (a.g.e.) Bunun yerine mahalle yönetimleri muhtar ve kocabaşına verilmiştir. (a.g.e.) Hassa Mimarlar Ocağı kaldırılmış yerine Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ikame edilmiştir. (Gül, 2012, sy.25)

Gelinen değişim sürecinde padişah ile tebası arasındaki ilişkiyi tanımlayan Tanzimat Fermanı, II. Mahmud'un halefi Abdülmecid döneminde 1839 yılında ilan edildi. (Çelik, 2016, sy.40) Yönetsel kuralların merkezileşmesini getiren ferman sonrası, milletler, loncalar ve dini gruplara bırakılmış konular tek elde toplandı. Bunlardan biri de belediyecilik faaliyetleridir. (a.g.e., sy.41) Kentteki inşaat faaliyetlerinden sorumlu olan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü Nafia Nezaretine bağlanmıştır. (Çelik, 2016, sy. 56) 1855 sonrası kentin yönetimi Şehremanetine verilmiştir. Şehremaneti, kentin temizliği, yolların bakım ve tamiri, çarşıların denetimi gibi günümüz belediyecilik çalışmalarını yapmakla yükümlüydü. (a.g.e., sy.56)

[111] Mantran, 1990, sy.156
[112] Mantran, 1990, sy.147
[113] Mantran, 1990, sy.157

İstanbul'un kentsel planlamasına yönelik çalışmaların, Tanzimat Fermanı ile başladığını söylenebilir. Bunlardan Tanzimat Fermanı öncesi döneme ait 1792 tarihli Abdullah Efendi'ye ait çalışma öncül olması bakımından ilginçtir. (Gül, 2012, sy.28) Tanzimatla gelecek kentsel yönetmeliklerin altlığı bu çalışmayla ilişkilendirilmiştir. (a.g.e.) Kendisinden önce sadece küçük prensipler ve binaların yangından korunması ile ilgili hükümler içeren pansuman yaklaşımların ötesinde daha bütüncül bir bakış açısı sunması bakımından öncül olarak değerlendirilmiştir. (a.g.e.) 1839'un hemen öncesinde Mustafa Reşid Paşa'nın emriyle Helmuth von Moltke kentin planını çıkarmakla görevlendirilmiştir. (Çelik, 2016, sy.64) Moltke'nin planı Konstantinopolis dönemin yol ağını izleyen geniş yollar oluşturarak şehrin surlarındaki kapılara bağlanmasını, yangın tehlikesinin önlenmesi için ahşap konutların kargire dönüştürülmesini, iki tarafı ağaçlandırılmış geniş bulvarlar, abidelerin önünde meydanlar oluşturulmasını, ahşap rıhtımların yerine taş rıhtımların yapılmasını içeriyordu. (a.g.e., sy.136) (Gül, 2012, sy.28) Moltke planı şehrin yapısında, kullanılan inşaat malzemelerinde, yapı yükseklik kısıtları gibi birçok konuda kapsamlı kurallar belirlemesi anlamında master plan niteliği taşımaktadır. Planın uygulandığına dair bir veri yoktur. Tanzimat Fermanı sonrası ızgara sistemli cadde 1856 yılında, ilk cadde genişletme ise 1866 yılında gerçekleşecektir. (Gül, 2012, sy.33) Bu dönemde şehrin yüzyıllar boyunca teslim olduğu yangınlar, çıkarılacak nizamnamelerinin de önünü açacaktır.

Süleymaniye bölgesi de İstanbul'u sürekli yakan yangınlardan yoğun olarak etkilenmiştir. 1826 yılında Yeniçeri ocağının lağvedilmesi sırasında çıkan/çıkartılan yangınlar ile Eski Odalar ve Yeni Odalar yıkılmıştır. (Cezar, 2002, sy.421) Tanzimat Fermanı sonrası 1865 yılında meydana gelen büyük Hocapaşa yangını on ayrı kola ayrılarak, şehrin büyük bölümünü tahrip etmiştir. (a.g.e., sy.430) Bu yangın Mecelle-i Umur-u Belediye'de felaketten ziyade saadet olarak değerlendirilmiştir. (aktaran Cezar, 2002, sy. 430) Böylece yanarak yok olan alanlar yeniden ve "modern" kentin gereklerine uygun olarak tasarlanabilecek, sokaklar geniletilebilecek, şehri sıhhi bir görünüme kavuşabilecektir.

Sokakların ıslahı kapsamında, caddelerin genişletilmesi ve ızgara sistemi çalışmaları Tarihi Yarımadada bir dönüşüm sağlamış olsa da sadece şehrin yanan

alanlarına odaklandığı için bütüncül bir sonuç getirmemiştir. 1882 yılında çıkarılan nizamname ile yangınlar sebebiyle yapıların kargire dönülmesi yasal olarak şart koşulmuş olsa da bazı bölgeler sakinlerinin iktisadi durumu sebebiyle bu kuraldan muaf tutulmuşlardır. (Çelik, 2016, sy.105) Örneğin, 1895 yılında Samatya'da yanan bina, kanun gereği kargir inşa edilmesi gerekirken, sahibi muktedir olamadığı için ahşap olarak inşasına müsaade edilmiştir.[114]

Çelik, bazı "değersiz" mahallelerin, 1882 yılında çıkarılan Ebniye Kanunu'nun kargir bina yapma zorunluluğundan muaf tutulduklarını söyler. (Çelik, 2016, sy.105) Yangın mahallerinde yeniden yapılacak binaların ahşap olmasına izin verilen mahallerden birkaçı, Karagümrük'de Karabaş[115] Şehremini Börekçi Sokağı[116], Çukurçeşme'de Balabanağa Mahallesi[117], Kocamustafapaşa civarı[118], Kıztaşı civarında Sofular ve Haydarhane mahalleleri[119], Fethiye'de Katib Muslihiddin Mahallesi[120], Cibali dahil ve haricinde Seferikoz, Gül Camisi ve Molla Hüsrev mahalleleri[121] Eğrikapı civarı Hacı İlyas ve Avcıbey mahalleleri[122] Çarşamba'da Kovacı Dede Mahallesi[123] bunlara örnektir. Ayrıca, Süleymaniye'de yanan mahallerin yeniden inşasında, şehremanetine sunulan 15 Zilhicce 1317 (M. 16 Nisan 1900) tarihli dilekçede harik mahallinin ashabının ikisinin bir hane inşa etmeye muktedir olduğu, on birinin muktedir olmadığı belirtilmiş bu sebeple, ahşap yapımına müsaade edilmesi istenmiştir. 1. Daire-i Belediye Müdüriyetine bildirilen durum için Ebniye Kanunu'nun 79. Maddesi doğrultusunda karar verilmiştir. Kanun maddesi, kargir olması gereken yerlerden bazı kıymetsiz ve kenar mahallelerin sakinlerinin fakir ve zaruret sahibi olması dolayısıyla, yerinde inceleme yapılması ve durumun açıklanması şartıyla bu mahallerde ahşap inşaata izin verileceğini belirtmektedir. (BOA, İdare,

[114] (BOA, İ..ŞE.. (1313Ca-04) H-15-05-1313 M-3-11-1895)
[115] BOA, İ..ŞE.. (1328Ca-1) H-21-05-1328
[116] BOA, İ..ŞE.. (1328Ra-2), H-12-03-1328
[117] BOA, İ..ŞE.. (1325C-02) H-03-06-1325
[118] BOA, İ..ŞE.. (1323L-2) H-09-10-1323
[119] BOA, İ..ŞE.. (1322L-8) H-28-10-1322
[120] BOA, İ..ŞE.. (1322C-2) H-17-06-1322
[121] BOA, İ..ŞE.. (1320Ca-5) H-23-05-1320
[122] BOA, İ..ŞE.. (1319Ş-03) H-07-08-1319
[123] BOA, İ..ŞE.. (1319Ca-1) H-12-05-1319

Şehremaneti, 1318Ca-6) Bu belgeye göre, Süleymaniye'nin belediye nezdinde resmi olarak "kıymetsiz" mahal sayıldığı çıkarılabilir.

Başlangıçta ekonomik güçlülüklerden kaynaklı bu muafiyet daha da genişletilerek, şehrin "şerefli" veya "değerli" mahallelerinde de ahşap ev yapımına izin verilmesini beraberinde getirmiştir. (Çelik, 2016, sy.105) 1898 yılında Beşiktaş'taki Yıldız Sarayı'na yakınlığı ile değerli bir mahalle olan Kılıçali Paşa'da yangın mahallinin ahşap olarak inşasına ruhsat verilmesi buna örnek olarak gösterilir. (a.g.e.) Böylece, Ebniye Kanunu çoğu yerde hükümsüz kalır.

Geçmişte mülk sahilerinin, yapı malzemesini değiştirerek inşaat maaliyetini düşürme çabaları, günümüzde yönetimler ve sermaye grupları tarafından, imar planları ve yönetmeliklerinin tadil edilmesi yönündeki baskılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki durumda da şehrin imar edilmesine yönelik kuralların esnetilmesi görülmektedir.

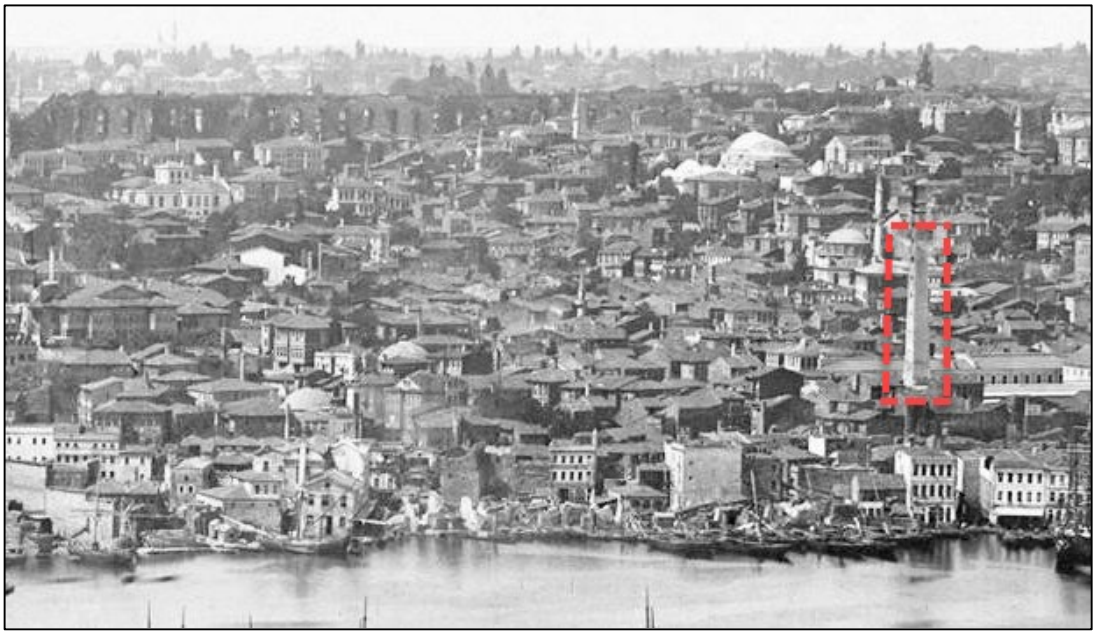

Şekil 5. 17 Süleymaniye Kışlası, Süleymaniye Külliyesi'nin bir bölümü ve arkada bacalar, en gerideki Unkapanı değirmeni olabilir. (Guillaume Berggren, 1870 Panoromik görünüm 1/8) (Url. 51)

19. yüzyılda aynı zamanda endüstriyel tesisler İstanbul'un çeşitli noktalarında faaliyete geçirilmiştir. Tarihi Yarımada içinde Sultanahmet'te Darphane-i Amire, Yedikule Gazhanesi, Cibali Tütün Fabrikası, Eminönü Sabun Fabrikası, Fatih'te Korse Fabrikası bunlardandır. (Köksal ve Ahunbay, 2006, sy.127-129) Ayrıca Süleymaniye bölgesinde Yavuz Sinan Mahallesi'nde Unkapanı Değirmeni 19. yüzyılda kurulmuştur.

1870'li yıllarda yapıldığı düşünülen Unkapanı Değirmeni elektrik ile çalışan bir tesisti ve bacası Haliç'ten görülen en uzun dikey yapılardan biriydi. (Şekil 5.17) (Şekil 5.18) Deniz seviyesine çok yakın ve düşük bir rakımda inşa edilmelerine rağmen silüete ciddi etki yapan bu bacalar, neredeyse Süleymaniye Camisi minareleri kadar uzunlardı. (Şekil 5.19) 19. yüzyıl sanayileşmesinin şehre getirileri olan bu bacalar, 21. yüzyılda çokça tartışılmış silüet sorunlarını akla getirmiştir. 2010 yılında Avrasya Tüneli projesi kapsamında Çatladıkapı ve Selimiye Kışlası civarında yapılacak havalandırma bacaları benzer bir örnektir. Silüeti bozacağı için bacaların 25 metre yer altında 5 metre yer üstünde olacak şekilde revize edildiği belirtilmektedir. Unkapanı Değirmeni'ne ait bacalar da göstermektedir ki, şehrin silüetinin modern ihtiyaçlar sebebiyle etkilenmesi/bozulması yeni bir konu değildir. Şehrin güncel silüet sorunlarının 19. yüzyıl sonunundan beri mevcudiyetini görmek ilginçtir.

Değirmen kompleksinin değirmen binası, depo binaları, fırın, yatakhane binası, dükkanlar, bacalar, sinema ve sarnıcı içerdiği bildirilmektedir. (Kariptaş, 2011). Bugün yapının büyük bölümü yok olmuştur.

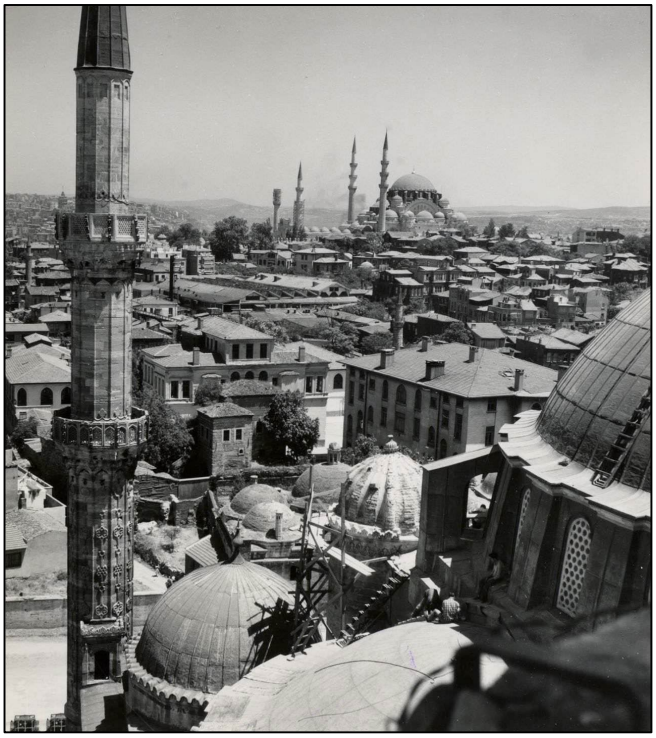
Şekil 5. 18 Unkapanı Değirmeni'nin bacası Galata Kulesinden Haliç'e bakış (Guillaume Berggren, 19. Yüzyıl sonları)

Şekil 5. 19 Haliç panoromasında bacalar (Abdullah Brothers, 1880 civarı)

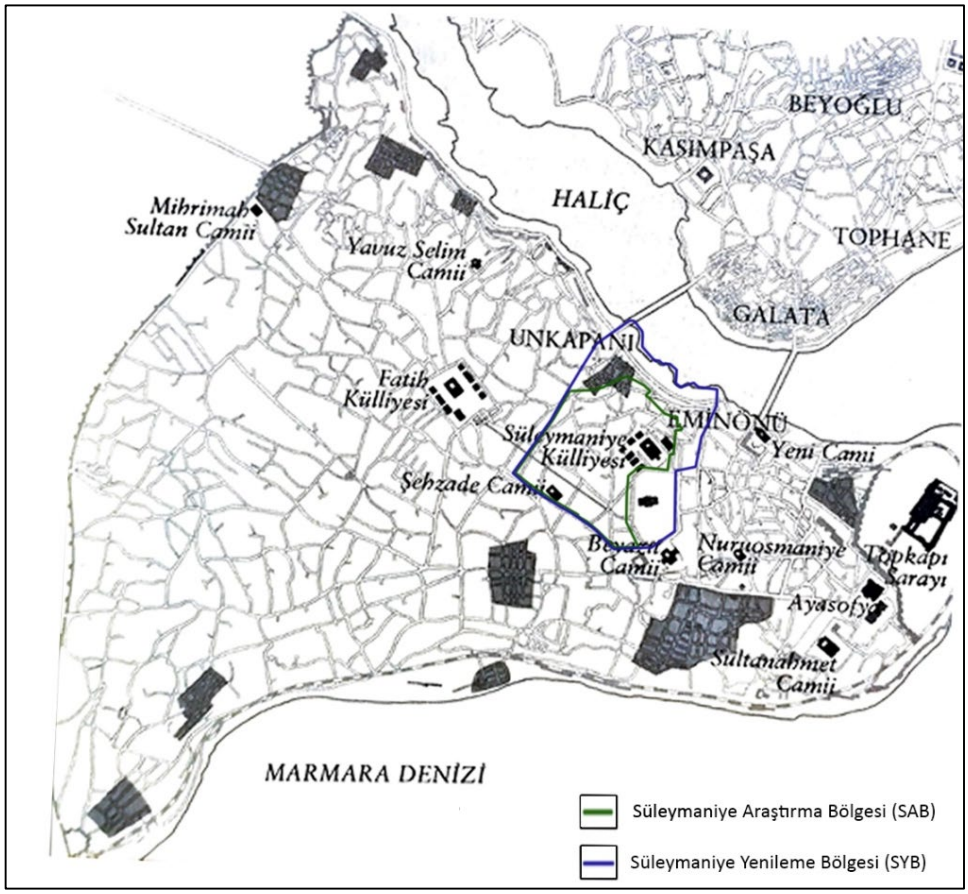
Süleymaniye bölgesi, 20. Yüzyıl başında bir başka fabrikaya ev sahipliği yapacaktır. 1890 yılında Müslüman tüccarlar tarafından Karamürsel'de özel teşebbüsle kurulan, ancak I. Dünya Savaşı sırasında tarafından bombalanan ve 1921 yılında Yunan kuvvetleri tarafından şehri terkederken tamamen yakılan Karamürsel Mensucat fabrikası, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Süleymaniye Vefa'da yeniden

kurulur. (İskefiyeli, 2015, sy. 1119) 1955 yılı Aralık ayında Karamürsel Mensucat'ın 2. Vakıf Han'da bulunan mağazası, Sultanhamam'da bir dükkanda çıkan yangından etkilenince, şirket zor duruma düşmüş ve 1957 yılında fabrikayı tasfiye kararı almıştır. (a.g.e., sy.1141) Sonrasında fabrikanın bir bölümü ve perakende mağazası başka kişilere intikal etmiş, yeni sahibi mağazayı YKM (Yeni Karamürsel Mağazası)'ye dönüştürülmüş bu mağaza da 2013 yılında satılmıştır. (a.g.e.) 19. Yüzyılın sonunda Karamürsel'de başlayan ilk tekstil özel şirketinin bir dönem Süleymaniye'ye de uğrayan öyküsü, böyle bitmiştir. Aşağıdaki resimde fabrika 1958 yılında çoktan boşaltılmış haliyle görünmektedir. (Şekil 5.20) Bugün fabrikanın olduğu aynı alanda, 566 ada 46 parselde, İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu, İktisat Fakültesi Ek Binası ve Deniz Bilimleri Ve İşletmeciliği Enstitüsü bulunmaktadır.

Şekil 5. 20 Şehzade Camisi minaresinden Karamürsel Mensucat Fabrikası ve arkada Süleymaniye Camisi görünmektedir. (1958) (Url. 52)

Tanzimat sonrası dönemde Süleymaniye bölgesinde sokak düzenleme çalışmalarının kuzeyde Unkapanı civarında yapıldığı görülür. (Şekil 5.21) Bölgenin genelinde çok sayıda olmamakla birlikte bugün hala çıkmaz sokaklar bulunmaktadır.

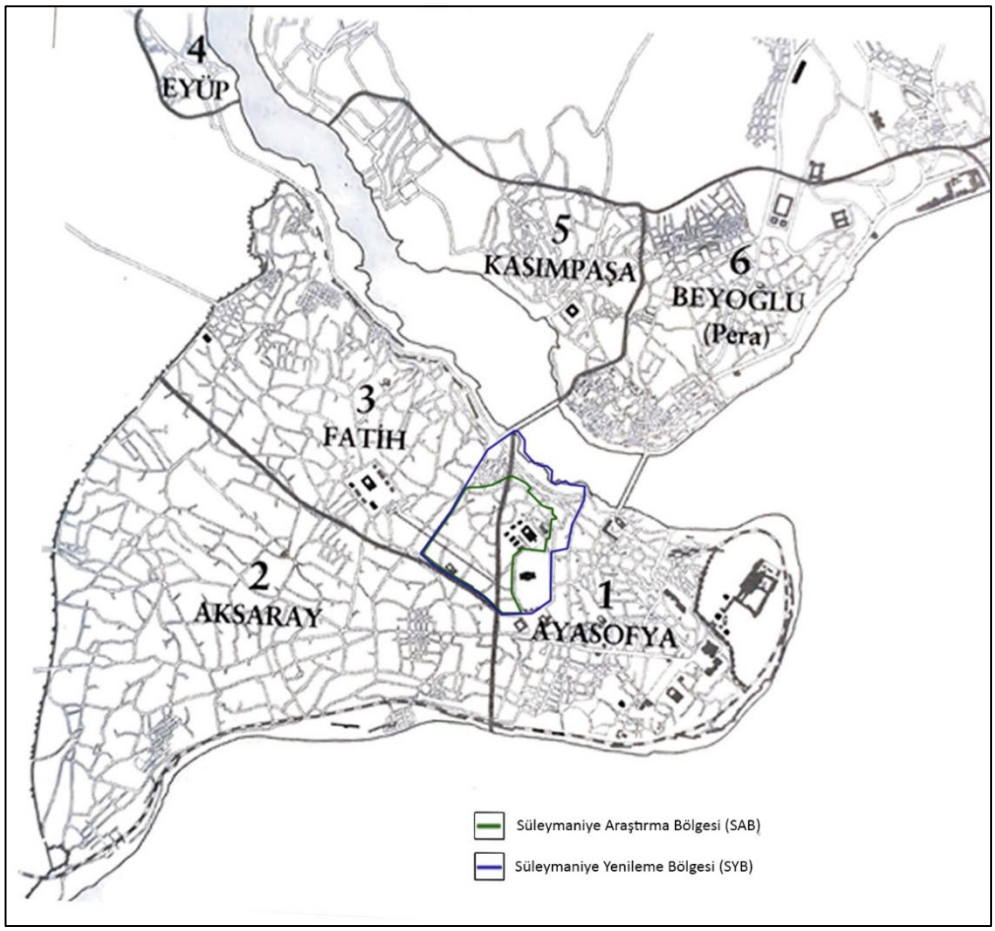

Şekil 5. 21 Sokak düzenleme çalışması yapılan alanlar üzerinde SAB-SYB[124] (Çelik, 2016, sy.103)

1858'de İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun önerisiyle üzere İstanbul merkezi Şehremanti'ne bağlı on üç, doğrudan sadrazama bağlı bir daire olmak üzere 14 Daire'ye bölünmüştür. (Gül, 2002, sy.45) Doğrudan sadrazama bağlı olan 6. Daire Pera, Galata ve Tophane'yi kapsamaktaydı. (a.g.e.) Süleymaniye Araştırma Bölgesi'nin bir kısmı bu ayrımda (1. Daire) Ayasofya Dairesi'ne dâhil olmuştur. Hacı Kadın, Molla Hüsrev, Kalenderhane mahalleleri ile Hoca Gıyaseddin Mahallesi'nin yarısı Fatih dairesine (2. Daire) dâhil edilmiştir. (Şekil 5. 22) Bu ayrımlar sonrası kentsel düzenlemeler önce, pilot bölge olarak 6. Daire'de uygulamaya geçirilecek, sonrasında buradaki tecrübeler diğer 13 bölgeye de uygulanması kararlaştırılmıştır. (Çelik,2016, sy. 58) Ancak planlandığı gibi ilerlenmez. Reformları tüm kente yaymanın zorluğu sonucu, 6. Daire'deki pilot uygulamadan sonra sadece Adalar

[124] [Çelik, 2016, sy. 103] haritası üzerinde SAB ve SYB bölgeleri yazar tarafından işaretlenmiştir.

Dairesi'nde ve Tarabya'da faaliyete geçmiştir. (Çelik, 2016, sy.60) İstanbul'da kentin Avrupai kısımlarına yoğunlaşan reformlar ve taslak aşamasında kalan daireler sebebiyle, şehrin yerel belediyelere bölünerek yönetilmesi fikri Suriçi için etkili bir dönüşüme sebep olmamıştır.

Şekil 5. 22 Tarihi Yarımada daireleri – SAB ve SYB alanları[125] [Haritada gösterilmeyenler, 7.Beşiktaş, 8.Emirgan, 9.Büyükdere, 10.Beykoz, 11.Beylerbeyi, 12.Üsküdar, 13.Kadıköy, 14.Adalar] (Çelik, 2016, sy.43)

Şehrin Roma döneminden beri yoğun ticaret alanlarını içeren Galata ve Haliç'in kuzey kıyılarında Osmanlı döneminde ticari ve endüstriyel fonksiyonlar sürdürülmüştür. Fatih döneminde birkaç göz tersane olarak kurulan Haliç tersanesi, Yavuz döneminde genişletilmiş, 16. yüzyıl sonunda tüm sahil şeridine yayılmıştır. (Yerliyurt, 2008, sy.120) Bölgenin tersanelerin de burada kurulmasının ardından, kendisine biçilen ticaret ve üretim faaliyetlerinin odağı olarak, 18. Yüzyıl sonrası

[125] [Çelik, 2016, sy. 43] haritası üzerinde SAB ve SYB bölgeleri yazar tarafından işaretlenmiştir.

yoğun olarak sanayi tesislerine ev sahipliği yaptığı gözlemlenebilir. 19. Yüzyıl başında teknolojik dönüşümün gerçekleştiği ve buharlı makineden yararlanan ilk imalatın tersane bölgesinde kullanıldığı görülür. (a.g.e., sy.121) 19. yüzyılda bölgedeki fabrika sayısının 151'i bulduğu ancak, 1980'lere kadar var olan fabrikaların, Haliç'i kirlettikleri için yıktırıldığı ve bugün sayının on civarında olduğu bildirilmektedir. (a.g.e., sy. 116) Haliç'in kuzeyinde Haliç tersaneleri, Lengerhane, Silahtarağa Elektrik Fabrikası günümüze ulaşmıştır. Bu yapılar değiştirilmiş fonksiyonlarıyla, üniversite binası, müze, sergi salonu vb. işlevlerde kullanılmaktadır. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Haliç'in kuzey kıyısındaki yoğun işliklerde çalışanların manzarası Süleymaniye'dir. Buradan, şehrin Tarihi Yarımada tarafındaki altı tepesi ve bu tepelerin üzerindeki anıtların oluşturduğu İstanbul silüeti izlenebilmektedir. İstanbul panoromalarının bakış açısı olan Haliç'in kuzeyi ile gördüğü silüetin zirvesi Süleymaniye'nin ilişkisi araya yapılacak Atatürk Köprüsü ve Haliç Metro köprüsü ile bozulmuştur. (Binan, 2016, sy.307) Süleymaniye'nin silüetini Azapkapı'dan izleyen Haliç Tersanesinin bitimindeki Sokollu Mehmet Paşa Camisi bugün sadece metro köprüsünü görebilmektedir. (a.g.e. sy.307)

Marmara Denizi ve Haliç'le birbirinden ayrılan İstanbul toprakları üç bölgede yerleşim oluşturmuş, on dokuzuncu yüzyılla birlikte ulaşımda yaşanan ilerlemeler İstanbul için de zorunluluk olarak görülmüştür. (Diker ve Cünük, 2017, sy.262) Süleymaniye'yi cam komşusu Galata ve Kasımpaşa kıyıları ile birleştiren ve/veya ayıran köprüler ise 19. yüzyıl ortalarından itibaren bölgenin ulaşımını kara yolu ulaşımına dönüştürecektir. 1836 yılında Unkapanı-Azapkapı arasında ulaşımı sağlayan Unkapanı Köprüsü Suriçi'nden Boğaz kıyılarına kayan yeni yerleşim bölgesinin bağlantısını da kurmaktadır. (Diker ve Cünük, 2017, sy.262) Yeni doğan ihtiyacı karşılayan bu köprüden geçiş ücreti alınmaması nedeniyle Hayratiye Köprüsü ismi uygun görülmüştür. (Alpaslan ve Laçinyurt, 2015, sy.45) Eski Köprü (Cisr-i Atik) olarak da anılan Hayratiye köprüsünden sonra inşa edilen yeni köprü (Cisr-i Cedid) ahşap bir köprü olarak Eminönü- Karaköy[126] arasına 1845 yılında inşa edilmiştir.

[126] Haliç'e Osmanlı döneminde yapılan ilk köprü (Cisri Atik) Azapkapı- Unkapanı arasındadır. Daha sonra bugün Galata Köprüsü olarak anılan yerde Cisri Cedid yaptırılmıştır. Cisri Cedid'in yerine bir başka ahşap köprü 1863 yılında yeni bir köprü yaptırıldı, mevcut köprü Cisri Cedid de Unkapanı'na çekildi. 1863'te yeni yaptırılan ahşap köprü eskiyince, 1875 yılında açılır kapanır bir demir köprüyle

Köprü geçişinden yaya, yükü bulunan insan ve yük hayvanı, at arabası vb çeşitli tarifelere göre ücret alınmaktadır. Eski Köprü (Cisr-i Atik)'ye Hayratiye ismi 1845 tarihinden sonra yeni köprüye atıfla verilmiş görünmektedir. Azapkapı- Unkapanı arasına Hayratiye köprüsü sonrasında 1875 ve 1912 yıllarında iki kere değiştirilmiştir. Son değişiklik ise, 1940 yılında inşa edilen Aksaray'a kadar uzanıp Atatürk Bulvarına bağlanan ve günümüzde hala kullanılan Atatürk Köprüsüdür.

Sandallarla yürütülen deniz ulaşımında da bu dönemde değişiklikler yaşanmıştır. 1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriye ile birlikte İstanbul düzenli deniz ulaşımına kavuştu. Galata, Üsküdar ve İstanbul'da karayolu ulaşımı ise atlı tramvaylarla sağlanacaktır. 1871'de ilk kez atlı tramvay Galata'da çalışmaya başlamıştır. Şubat 1914 tarihinde ise elektrikli tramvaya geçilmiş, tramvay ilk kez Galata Köprüsü üzerinden İstanbul'a geçmeye başlamıştır. (Kayserilioğlu,1994, s.300)

Şekil 5. 23 Eyüp Piyer Loti Tepesi'nden Haliç Tersanesi ve geride Azapkapı-Unkapanı arasında uzanan Hayratiye Köprüsü görülmektedir. (Claude-Marie Ferrier, 1850-59 arası) (Url. 53)

değiştirilmiştir. 1912 yılına kadar kullanılan bu demir köprü, o tarihte Alman Man firmasına yaptırılan çelik bir köprü ile değiştirilmiştir. (Özen, 2011, sy. 37-39) Eski/Tarihi Galata köprüsü olarak bilinen köprü budur. 1992 yılında çıkan bir yangına kadar kullanılan Tarihi Galata Köprüsü'nün yerine 1994 yılında bugün halen kullanılan Yeni Galata Köprüsü yapılmıştır.

Modernizasyon fikirlerinin Pera'da tatbik edildiği dönemden başlayarak süreç içinde Suriçinin yavaş yavaş gözden düştüğü söylenebilir. Öyle ki şehir içi ulaşım için hem karşı kıyı (Galata-Pera), hem Suriçinde oluşturulan tramvay hatlarındaki vagonların durumu bile bunu göstermektedir. (Çelik, 2016, sy.126) Çelik, tramvayların durumunu Hüseyin Rahmi'nin tramvaya dair anlattıkları üzerinden örnekler. (a.g.e.) Hüseyin Rahmi Gürpınar, ilk baskısı 1896 yılında yapılan İffet romanında şöyle anlatmaktadır: "*Semtimiz Aksaray'dır. Caddeye çıkıp Topkapısına işleyen tramvayın birinci durağına geldik. Tramvay Şirketi, arabalarının en köhnelerini bu hatta işletir. Sokağın tozu, çamuru arabaların yeşil boyasını göstermez olmuştur. Dört lağar at koşulmuş bulunan tramvay, yukarıdan gelecek arabayı bekliyordu. Sağlıklarında pekiyi bir iskelet dersi göstermeye yarayabilecek kadar zayıf ve dermansız olan bu hayvanlar, çekecekleri o ağır yükün vücutlarına vereceği can dayanmaz acıyı düşünüyorlarmış gibi başlarını sabırlıca birer duruşla önlerine eğmiş idiler."* (Gürpınar, 1969, sy.16) Aynı süreçte, kendisine gösterilen teveccühü kaybetmesi, Suriçi'nin diğer yerleri gibi Süleymaniye'nin de çöküntü bölgesi haline gelmesinin sebeplerinden olmakla birlikte, bölgenin karakterini bir süre daha korumasına yardımcı olmuş olabilir.

Yönetim merkezi halen Babıali olsa da, ulaşım olanaklarının artması ve Osmanlı yaşam tarzında meydana gelen değişimler ile hanedan konutlarının Suriçinden çıkması sonrası paşalar, saray çevresi ve varlıklılar, yeni konutları için Boğaziçi'ni tercih etmişlerdir. Boğaz kıyılarında oluşan yeni seçkin bölgeler sebebiyle, Süleymaniye 19. yüzyıla kadar yaşadığı şaşalı dönemin uzağına düşecek, yine aynı yüzyılda kaybedilen savaşlar sonucu bölgenin aldığı göçler, 20.yüzyılda ortaya çıkan iç göçler ve imalat sektörünün burada konumlanması Süleymaniye'nin geçici konaklama mekanı olarak kullanılmasına sebep olacaktır. (Diker ve Cünük, 2017, sy.262)

5.5. 1950'DEN 1985'E

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'u şehir ölçeğinde etkileyen en büyük değişimlerin nedeni genellikle doğal afetler olmuştur. Geçmiş bölümlerde incelediğimiz yangın ve deprem İstanbul'un kaderi olmuş, defalarca şehri etkisi altına almıştır. Ancak insanoğlunun yaptığı buluşlar ve teknolojik gelişmeler yeni bir

dönemin kapılarını da aralamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda gelişim gösteren sanayi ve teknoloji tüm dünya şehirleri için planlı veya plansız yeniden yapılanmayı zorunlu hale getirmiştir. İstanbul için de bu gelişmeler daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Tanzimat dönemiyle başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında başkent ilan edilen Ankara'ya yapılan yatırımlarla bir miktar geri planda kalan, 1930'lu yıllarda tekrar hareketlenen İstanbul'un imar ve planlama faaliyetleri, 50'li yıllara gelindiğinde yaşanan siyasi değişimin de etkisiyle yeni bir ivme kazanacaktır. 1950 yılında seçimleri kazanan Demokrat Parti'nin iddiası İstanbul'un kendinden önceki yönetimini elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından geri planda bırakıldığıydı. Demokrat Parti iktidarından çok önce 1936 yılında İstanbul'un planlanması için getirilen Henri Prost'un çalışmaları bu yeni dönemde büyük bir coşkuyla kullanılacaktır. Sokak genişletme, yeni yollar ve bulvarla eski binaların yıkımı 1956'yla 1960 yılları arasında Prost planları baz alınarak ilerletilmiştir. (Akpınar,2010)

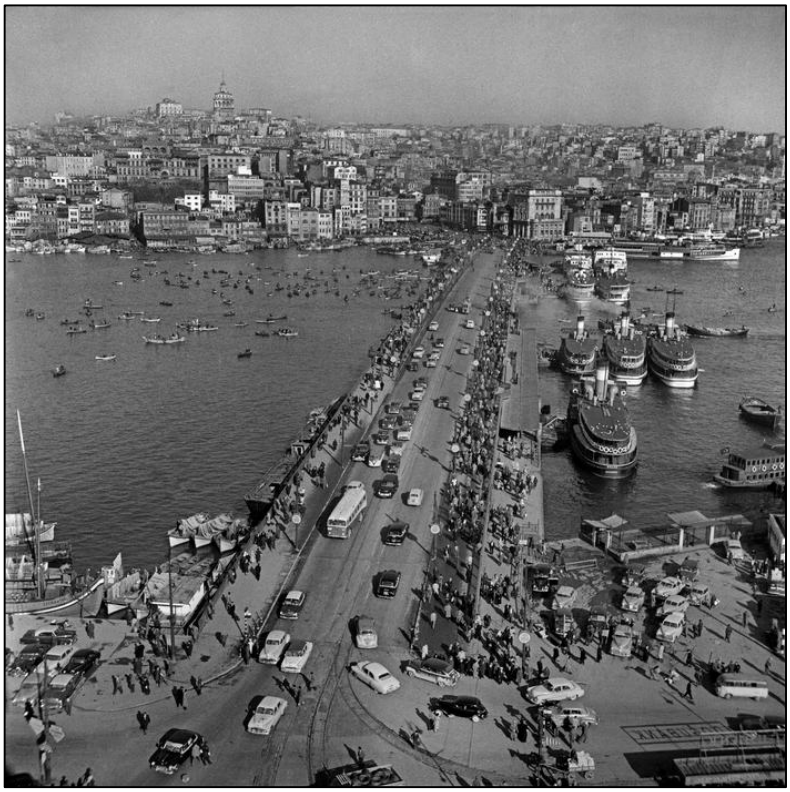

Şekil 5. 24 1950'ler Atatürk Bulvarı'nın inşası (Url. 54)

Bu dönemde yapılan 44 metre genişliğindeki Atatürk Bulvarı "*Oruç Gazi Mescidi, Firuz Ağa Mescidi, Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi, Hoca Teberrük (Yahya Güzel) Mescidi, Papasoğlu Mescidi, Voynuk Şücaeddin Mescidi, Ebu'l Fazl Mahmud Efendi Mescidi, Payzen Yusuf Paşa Türbesi, İbrahim Paşa Hamamı, Azebler Camisi*

ve Hamamı, Kırk Çeşme Suları, Burmalı Mescid Sıbyan Mektebi, Revani Çelebi Camisi (Koğacılar Mescidi), Unkapanı Camisi (Süleyman Subaşı-Kara Çelebizade Camisi), Saraçhane Karakolu" gibi niktelikli birçok yapının yıkılmasına neden olmuştur. (Karcıoğlu, 2014) İstanbul'da başlayan bu imar faaliyetleri süresince Demoktat Parti Başkanı ve Başbakan Adnan Menderesin süreci yakından takip ettiği hatta neredeyse kendi yönettiği söylenebilir. Hatta kendisine İstanbul'un baş mimarı denilmiş, fahri belediye başkanı ünvanı verilmiştir. (Akpınar, 2015, sy.117)

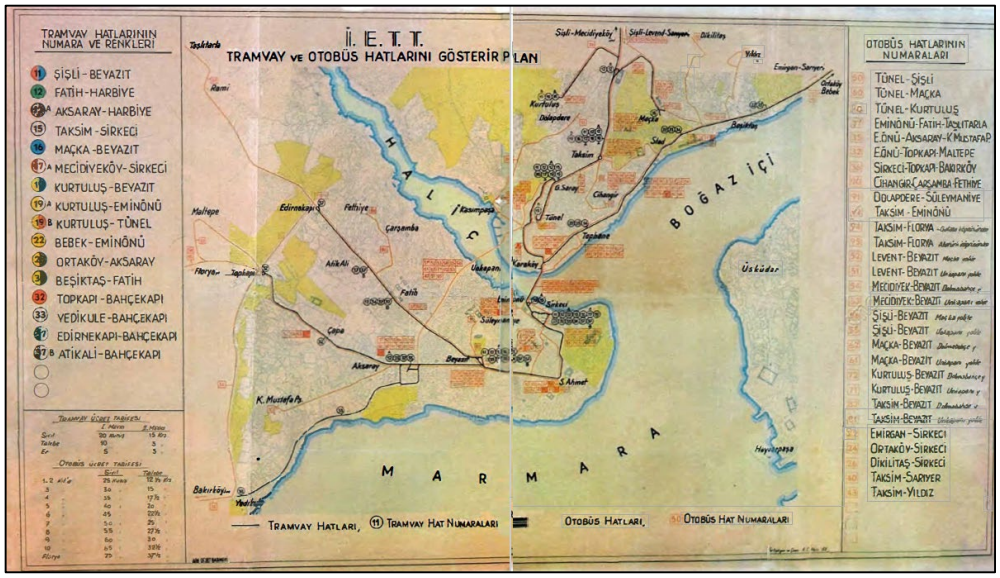
İktidarları, İstanbul'un hızla imarının gerekli olduğu sonucuna götüren nedenler dünya genelinde benzerlik göstermektedir. Dünya'da 18. yüzyıl ile başlayan sanayileşme ivmesi şehirleri dönüştürmüş, kırsal yerleşim ve kent yerleşimi arasında bu tarihe kadar olan denge, tam tersine çevrilmiştir. Ağır sanayi, karlı ve nitelikli imalatı şehirlere kaydırırken, toprak sahipliği zenginlik olmaktan çıkmaya başlamıştır. Avrupa şehirlerinde sanayileşmeyi takiben daha erken dönemde ortaya çıkan kentsel dönüşümler, başlangıçta İstanbul'da sanayileşmenin getirdiği bir zorunluluk sonucu değil, Avrupa şehirlerinin taklidi mertebesinde kalmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar atlattığı savaşlar sonrası kurulan yeni rejim Cumhuriyet'in, 20. Yüzyılda geç kalınmış dönüşümleri, savaş sonrası ekonomisinin gölgesinde bütünüyle çözümlemesi mümkün olmayacaktır. Gelinen noktada, şehirlerin nüfusu sürekli artış göstermiş, iş kollarının ve tesislerin artışıyla hızlı değişen plansız şehirler ortaya çıkmıştır. Nüfus artışı, şehri baskılayan en önemli veridir. 1940'da 990 bin olan İstanbul nüfusu 1955'te 1.5 milyona çıkmıştır. (Sayım Yıllarına Göre İstanbul Nüfusu, İBB, Url.) Ayrıca araç sayısı 1944-1955 arasında 10 kat artmış, İstanbul'da yeterli şehir içi raylı sistem olmaması ve varolanların kaldırılması nedeniyle toplu taşıma için lastik tekerli araç sayısında ciddi artış olmuştur. (Gül, 2012, sy.146)

Şekil 5. 25 İstanbul Trafiği, 1958 (Ara Güler,1958)

Gülersoy, İstanbul şehrinin bir parçası haline gelmiş ve şehre yakışmış tramvayların tahtından indirilmesinin başlangıcı olarak 1950'leri verir. (Gülersoy, 1989, sy. 196) Türkiye'de siyasi bir dönemin bitişi ve siyasal, ekonomik, kültürel, toplumsal dönüşümün başlangıcı olarak sıklıkla anılan 50'ler dünya genelindeki bir değişimin Türkiye'deki uzantısı olarak okunmalıdır. 1947-48 lerde ilk nüveleri görülecek bu değişim İkinci Dünya Savaşı'nın Batı demokrasilerinin zaferi ile bitişi ve muzafferlerin içinde Atlantik ötesi gücün büyük etkisiyle ilişkilidir. (a.g.e.) Kültürel ve ekonomik olarak güçlü Avrupa devletleri, yeni güç Amerika'nın kültürel hegemonyasından daha az etkilenirken, Türkiye bu etkinin köklü dönüşümlere sebep olduğu ülkelerden olmuştur. Bu durum, Türkiye'ye karayolları taşımacılığının, otoyolların ve onun üzerinde işleyecek her türlü taşıta yönelik politikaları getirirken, raylı ulaşımın gözden düşmesine sebep olmuştur. Gülersoy, İstanbul'un yorgun ve sevimli tramvaylarının da bu durumdan etkilendiğini anlatır. Artık, vagonlar demode, köhne sayılırken, motorlu taşıt ve asfalt yeni gözdedir. (a.g.e., sy.196) 1950'de 100 milyon olan yolcu sayısı, 1960'a gelindiğinde 10 milyonun altındadır. (a.g.e., sy.201)

Nihayetinde şehrin yüz yılına tanık tramvaylar, 12 Ağustos 1961 tarihinde, Avrupa Yakasından (Tarihi Yarımada ile Beyoğlu Bebek hatları), 3 Ekim 1966'da Anadolu Yakası'ndan kaldırılır. (a.g.e. sy.206) Anadolu Yakası'nda son hatlar Üsküdar-Kadıköy ve Kadıköy-Hasanpaşa hatları da 14 Kasım 1966'da tamamen sonlanmıştır. (a.g.e.)

Şekil 5. 26 1950 yılına ait tramvay ve otobüs hatlarını gösterir plan (Gülersoy, 1989, sy.245-246)

Yeni ulaşım tercihleri 1950'lerde İstanbul'da yaşanacak büyük kentsel dönüşümün tetikleyicisi ve mazereti olmuştur. Yaşanan göç dalgası gecekondulaşmaya, artan araç sayısı da şehir içi trafik sıkışıklığına yol açmıştır. Şehirde yaşanan bu sıkıntılar yapılacak olan imar faaliyetlerine zemin hazırlamıştır. 7300 binanın istimlak edilerek yıkılmasıyla sonuçlanacak olan 1955-60 yılları arasındaki çalışmalar içinde açılacak yeni caddeler (Vatan Caddesi, Millet Caddesi, Fevzipaşa Caddesi, Kennedy Caddesi, Ragıp Gümüşpala Caddesi) ve genişletilecek olan bazı yollar (Divanyolu genişletmesi, Ordu Caddesi genişletmesi, Atatürk Bulvarı genişletmesi, Saraçhane-Şehzadebaşı arası yol genişletmesi) bulunmaktadır. (Diker ve Cünük, 2017, sy. 263) Süleymaniye Camisi'yle Unkapanı arasında ulaşımı düşünerek hazırlanan 70 metre genişliğindeki yol projesi ise yapılamamıştır. (a.g.e.) İstanbul Büyük Şehir Belediye Binası, Sosyal Sigortalar Kurumu Binası ve İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (İMÇ) gibi yarışma projeleri, Süleymaniye bölgesinde

görünümünü değiştirmiştir. (Diker ve Cünük, 2017, 263) Artık bölge, projelerin oluşturduğu belirgin sınırlarla, kesin olarak çevresinden ayrılmıştır.

Şehrin iyileştirilmesi, temizlemesi, sıhhıleştirmesi emelleriyle, hızlı dönüşümler yapılan 1950li yıllarda İstanbul'un anıtlarının özenli korunduğu söylenemez. Sultanahmet Camisi'nin kıble duvarına bitişik 40 civarında gecekondu yapılmış, 1950'de bir yangın sonrası hasar gören hünkar mahfili kalıntıları düzeltilmeden bırakılmış, çevresi çöplük haline gelmiştir. (Altınyıldız, 1997, sy. 95-96) Ayasofya'nın, II. Selim döneminde anıtın etrafındaki gecekondular sebebiyle mihrabına lağım suyu sızmasına benzer, aradan geçen yüzyıllarda korumaya bakış değişmemiş görünmektedir. İmar faaliyetleri koruma çabasında olmadığı gibi tahribatın da ana nedeni olacaktır. Bu süreçte, Fatih dönemine ait 10 cami yıkılmış, Mimar Sinan'a ait Kazasker Abdurrahman Efendi Camisi, yapılacak olan Millet Caddesi üzerinde kalacağı düşüncesiyle yıkılmış ancak cadde üzerinde kalmadığı farkedilince arsası satılmıştır, nakline karar verilen Selçuk Hatun Camisi de ortadan kaldırılmıştır. Şirmend Çavuş Camisi ise kurul kararı uyarınca taşınmıştır. (a.g.e., sy.96) Bunlardan 1957 yılında yıkılan, Kazasker Abdurrahman Efendi Camisi 21. Yüzyılın başında Vakıfların Millet Caddesi çevresinde yıkılan camilerin rekonstrüksiyonu yaklaşımı çerçevesinde yeniden inşa edilmiştir. (Çinko, 2018, sy.571) Caminin yeniden inşası 2011 yılında tamamlanmıştır.

Yıkımlar esnasında kullanılan özensiz yöntemler sebebiyle bazı sağlam eserlerin de zarar gördüğü durumlarla, Eminönü-Tahtakale arasında kullanılan dinamitle patlatma örneğinde olduğu gibi karşılaşılmıştır. (a.g.e., sy.97) Bu yöntem sebebiyle, Rüstem Paşa Camisi'nin camları kırılmış, çinileri düşmüş ve hasar görmüştür. (a.g.e., sy.97) Rüstem Paşa Camisi'nin etrafındaki niteliksiz yapılanmanın temizlenmesine yapının bu uğruna aldığı hasarlara rağmen devam edilmemiş, caminin çevresel ilişkiler bağlamındaki mevcut durumu değişmeden kalmıştır. (a.g.e., sy.97) Beyazıt Meydanı ve Ordu Caddesi çevrelerinde yapılacak olan imar faaliyetleri süresince Beyazıt Meydanının yüksekliği dört kez değişmiş, Simkeşhane ile Hasan Paşa Hanı da uzun tartışmalar neticesinde avlularının hizasından bir bölümünü yıkım sonucu kaybetmiştir. (a.g.e., sy.99-100)

İmar faaliyetleri ile şehirde süregiden hızlı yıkım ve yeniden yapımın sebep olduğu eski eser tahribatının yanında İstanbul'da bu dönemde, uluslararası ilişkilerin tetiklediği restorasyon faaliyetleri de yapılmıştır. 1955 yılında İstanbul'da gerçekleştirilecek Bizans konulu uluslarası kongre öncesinde Bizans döneminden kalma yapıtların kongreye katılacak yabancılar tarafında kötü görünmemesi için Tekfur Sarayı ile Aya İrini, Bodrum, Fethiye, Fenari İsa, İmrahor ve Küçük Ayasofya Camileri'nin bakımı yapılmış, Ayasofya onarılmış, kongre sonrasında Tekfur Sarayı, Fenari İsa ve Aya İrini'de daha kapsamlı çalışmalara dönemin Eski Eserler Genel Müdürü Cahide Tamer yürütücülüğünde devam edilmiştir.(Altınyıldız, 1997, sy.94) İstanbul'da Bizans Tetkikleri kongresi yürütülürken, hemen birkaç gün önce başlayan 6-7 Eylül olayları ile İstanbul'daki Rumların mülklerinin yağmalanması ve linç hareketi, kongrenin amacı ile değerlendirildiğinde ironik olacaktır. Bakıyeyi devralan (hem Roma, hem Osmanlı bakiyesini) güçlü bir devlet olduğu fikrinin benimsenmediği bir durumda, mirasın takdir edilmesini beklemek bu olayın olduğu günlerde sonuçsuz bir çaba gibi görünmektedir. Sonrasında, 6-7 Eylül olayları, askeri darbeyle hükümetten uzaklaştırılması sonrası başlatılan Yassıada duruşmalarında, tamamıyla hükümetin üzerine yıkılacaktır. Ayrıca İstanbul'daki kentsel dönüşüm de aynı duruşmalarda Demokrat Parti iktidarının tarihi çevreye karşı "kabahatlerine" eklenecektir.

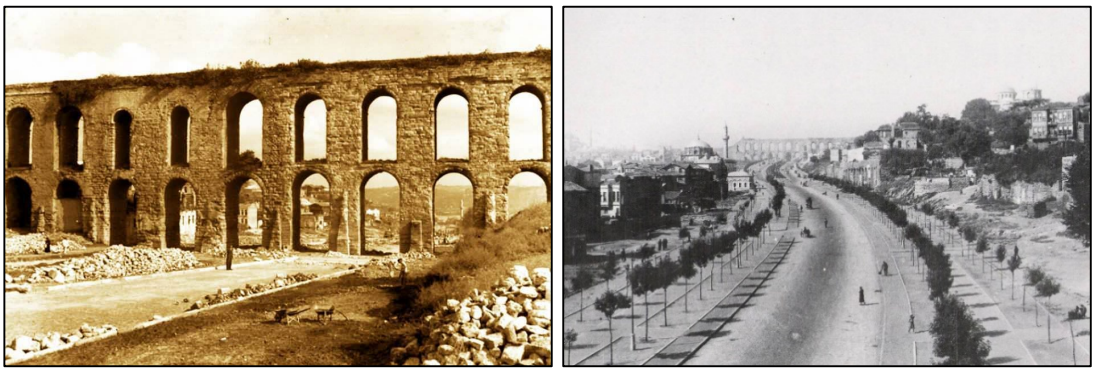
Şekil 5. 27 Süleymaniye 1961 (Ara Güler, 1961)

1950'ler ile başlayan dönemde çağdaş yapıların da Süleymaniye bölgesi ve çevresinde sıralandığı görülür. Saraçhanebaşı'nda planlanan Nevzat Erol'un tasarımı İstanbul Belediye Sarayı ve İMÇ'nin karşısında Aga Han ödüllü Sedad Hakkı Eldem'in tasarladığı SSK Zeyrek Tesisleri'nin tasarımları proje yarışması sonucu belirlenmiştir. (Diker ve Cünük, 2017, sy.263) Diğer önemli bir yapı yaygın olarak İMÇ şeklinde bilinen İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'dır. Sultanhamamda ve çevresinde çalışan manifaturacıların bölgenin yayalaştırma kararı sonrasında başka bir mekana taşınma ihtiyacı sebebiyle ortaya çıkan İMÇ fikri için yapılan tasarım yarışmasını kazanan Sami Sisa, Doğan Tekeli ve Metin Hepgüler'in projesi Unkapanı ile Bozdoğan Kemeri arasında Atatürk Bulvarına paralel aksta yapılmıştır.(a.g.e,sy.263) 1940'lı yıllarda İstanbul'daki en geniş yol olarak inşa edilen Atatürk Bulvarı sonrasında, birbirinden ayrılan Süleymaniye-Zeyrek bölgeleri İMÇ'nin yapımıyla birbirlerinden iyice kopmuştur. Yapılan çarşının bölgede imalathanelerin artışına sebep olması Süleymaniye'nin süre gelen yıpranmasına katkı yapmıştır.(a.g.e., sy.263) Belediye Sarayı, SSK Zeyrek Tesisleri ve İMÇ Blokları ile sınırlar belirginleşmiş Süleymaniye ve Zeyrek ayrı ve alanları belli bölgelere dönüşmüştür.

Öncesinde, Süleymaniye ve Zeyrek'in sınırlarını şeffalaştıran kendi halinde yolun (Şekil 5. 28), önce 1940'larda Kemalist iktidarın projesiyle şehrin en geniş caddesine (Gazi Bulvarı- sonradan Atatürk Bulvarı) (Şekil 5. 29), sonra 1950'lerde genişletilerek taze hükümetin (DP Hükümeti) şehir reformundaki vizyonunu sergileyen Atatürk Bulvarına dönüşümü görülebilir. (Şekil 5. 30) En son bölge sınırlarında yükselen büyük çaplı projeler ve otomobil şehrinin getirisi yer altı geçidi (Haşim İşcan geçidi) ile Süleymaniye Zeyrek'in geçişken sınırları yok olmuş, bölgeler yakın ancak iletişimsiz hale gelmiştir. (Şekil 5. 30)

Şekil 5. 28 Unkapanı'ndan Valens/ Bozdoğan Kemeri'ne ulaşan yol, sağda bulvar yapımı sırasında 1940'larda yıktırılacak Revani Çelebi Camisi'nin minaresi görülebilir. (Url. 55)

Şekil 5. 29 1939 yılı Saraçhane civarı (solda) 1946 yılı Atatürk Bulvarı ve geride Valens/Bozdoğan Kemeri (sağda) (Url. 56) (Url. 57)

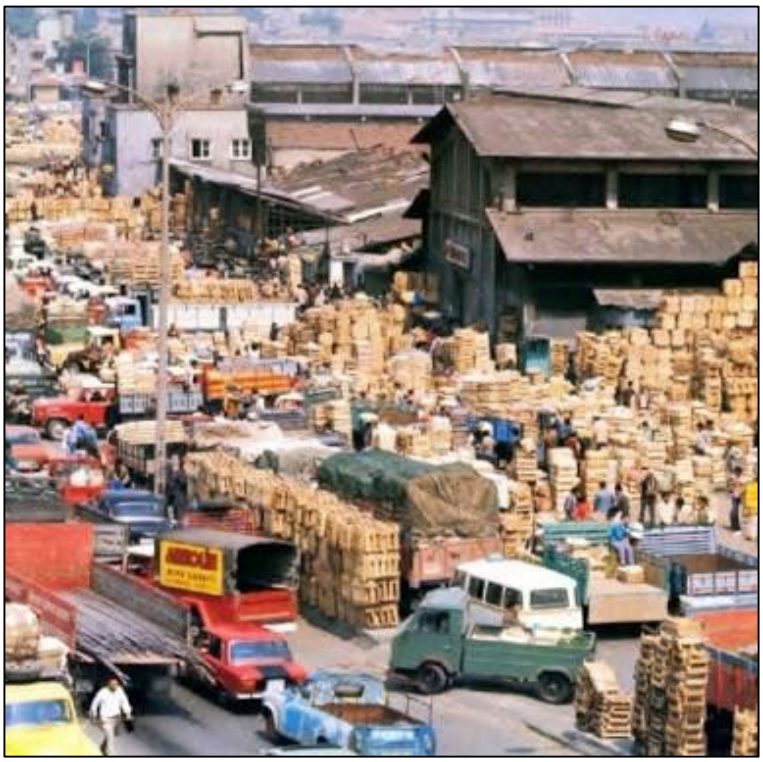
Şekil 5. 30 Solda 1957 yılında Atatürk Bulvarı (SALT Research), Sağda Bulvar boyunca sıralanan projeler ile ayrışan bölgeler (Url. 58) (Url. 59)

Bölgenin ruhuna yaptığı aykırı etkiye rağmen Atatürk Bulvarının, Valens/ Bozdoğan Kemeri'nin aksını ve kemer genişliklerini dikkate aldığı gözlenebilir. Ayrıca, İstanbul'un en çok "görülen" tarihi ögesinin de içinden geçen bulvar sebebiyle Bozdoğan kemeri olduğu söylenebilir. Sadece varlığı ile bile olsa insanların gündelik yaşamına konu oluyor olması olumlu değerlendirilmektedir. Şehrin hızı içinde bu kemerlerin ne kadar dikkat çekebildiğinden emin olunamasa da, gören sayısının konumu itibariyle artıyor olması, anılarda yer etmesine imkan verecek ve varlığı ile ilgili bir olumsuzlukta daha çok insan tarafından eksikliği hissedilecektir.

İstanbul 1980'lerin başında İstanbul Belediye başkanı olan Bedrettin Dalan döneminde de önemli yıkımlarla karşılaşacaktır. Aynı dönem hükümetin imar affıyla gecekondulaşma yasal hale gelirken, yerel yönetim Haliç boyunca ve Beyoğlu Tarlabaşı'nda plansız yıkımlar yürütmektedir. Boğaziçi'nde trafik sorununu çözmek için denize çakılan kazılarla yollar yapılmış, tarihi yalılar "yol yalısı" olmuştur. Haliç'te yapılan sahil yolu sırasında da yıkımlar yaşanmıştır. Aynı dönemde İstanbul'un imarında yeni bir boyut getiren konusu, Turizmi Teşvik Kanunu'dur. 1982 tarihli ve 2634 sayılı kanun ile Bakanlar Kurulu kararıyla turizm bölgesi ilan edilen alanlarda İstanbul'un silüetini değiştirecek gökdelenler inşa edilmeye bu dönemde

başlayacaktır. (Hasol, 2001, sy.49) İstanbul'un bir otomobil şehri olması bu dönemde kesinleşmiş, Nazım İmar bürosu tarafından önerilen tüp geçit ve şehir içi raylı sistem ulaşımı önerileri yerine, 2. Köprü inşaatı ve Tem Otoyolu yapılmıştır. (Ceyhan, 2006, sy.49)

Süleymaniye'nin sakinlerinin profilini etkileyen önemli unsurlardan biri de Eminönü Kuru Gıda ve Sebze-Meyve Hali'dir. 1985 yılında kapatılana kadar, Haliç kıyıları toptancıların depolarına ve Süleymaniye hal işçilerinin, hamalların bekâr odalarına ev sahipliği yapmıştır. (Türkmen, 2014, sy. 352) Büyük bir kirletici olarak hal, aynı zamanda bölgenin demografik yapısını önemli ölçüde belirlemiştir.

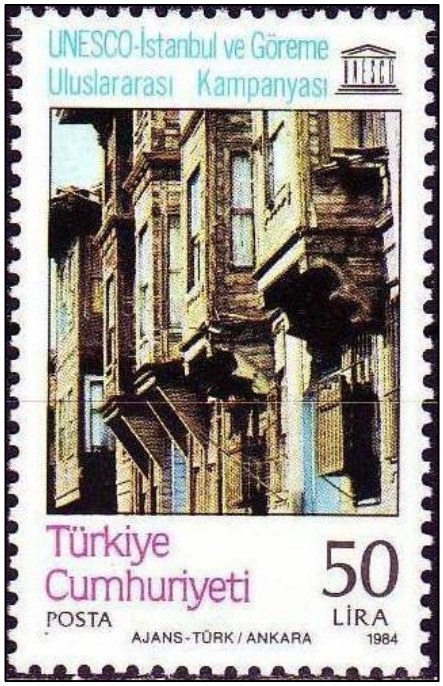

Şekil 5. 31 Eminönü Sebze- Meyve Hali 1976 (Url. 60)

1970'ler ve sonrası dönem Süleymaniye'de koruma fikrinin ilk kez konuşulduğu yıllar olur. Süleymaniye'de Cumhuriyet sonrası ilk kez 1938 yılında proje önerildiği söylenmektedir. Bu tarihte Süleymaniye ve etrafında kentsel düzenleme öneren, Sedad Hakkı Eldem'e ait bir projenin olduğu iddiası bulunmakla birlikle, ne 50 Yıllık Meslek Jübilesi kitabında ne de arşivinde, projeye ilişkin adından başka bir bilgi ya da belgeye rastlanmadığı bildirilmektedir. (Tanju, 2009, sy.90) Ekinci, Süleymaniye'nin İstanbul'un en çok konuşulan ve hakkında en çok koruma

projesi geliştirilen tarihi semti olduğunu söyler. (Ekinci, 1995) Bunların ilkleri, 70'li yıllarda başlamıştır.

1976'da Avrupa Konseyi, İstanbul'un Uluslararası destekle korunması gereken bir şehir olduğunu ilan etmiştir. (Gürpınar, 2001, sy.191) Ardından Anıtlar Yüksek Kurulu, Süleymaniye'yi, 1977 yılında sit alanı ilan etmiştir. (Uşaklıgil 2014,) (Ekinci, 1995) 1979 yılında İstanbul Belediyesi tarafından 'İstanbul Tarihi Alanlannı Koruma Projesi için çalışmalar başlatıldı; çalışmanın belirlediği öncelikli alanlar "Süleymaniye, Zeyrek ve surlar"dı. (Ekinci, 1995) Bu dönemde Süleymaniye'nin kurtarılması için uzun süre bölgeyle ilgili çalışan Nezih Eldem 1980-1984 arası İstanbul Belediyesi (TASK) ile üzerinde çalıştığı Süleymaniye Koruma ve Sıhhileştirme Projesi'ni sunmuştur. (İnceoğlu, 2005, sy.55) Ardından 1983 yılında Unesco İstanbul ve Göreme Eski Eserleri Kurtarma kampanyasını başlatmıştır. Üye devletlerden kaynaklarını bu iki alandaki eserlerin korunması için seferber etmesi istenen çağrıda, korunması gerekli bulunan İstanbul'dan alanlar şöyle sıralanmaktadır; Topkap Sarayı, Süleymaniye Camisi ve çevresi, Kara Suları, Zeyrek, Haliç, Bozdoğan Kemeri, Yıldız Sarayı. (Gürpınar, 2001, sy.191-192)

Şekil 5. 32 UNESCO İstanbul ve Göreme Uluslararası Kampanyası'na ait bir pul 1983, PTT Pul'da korunması için kampanya başlatılan Süleymaniye'deki yapılar görünüyor. (Url. 61)

Ekinci, 1983 yılındaki koruma kampanyası ile sokaklara binalara asılan "Bu bina, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Belediyesi'nin Süleymaniye Koruma Projesi altına alınmıştır." Yazılı tabelalara karşın, aradan geçen on yıl boyunca hiçbir koruyucu müdahale yapılmadığından bahsetmektedir. (Ekinci, 1995)

5.6. 1985'TEN 2006'YA

UNESCO'nun 1972 yılında imzalanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme Türkiye 1983 yılında taraf olmuştur. Sözleşme ile hayata geçirilen Dünya Miras Listesine, Türkiye'den Miras Alanı kabulü 1985 tarihlidir. İstanbul'un Tarihi Alanları da aynı yıl listeye dâhil olmuştur. Süleymaniye Cami ve Çevresi Koruma Alanı, dört bölge halinde Miras Alanı ilan edilen İstanbul'un tarihi alanlarından biridir. Unesco belirlediği on kriterden biri veya birkaçına sahip eserlerin istisnai evrensel değere sahip olduğunu kabul eder. 1985 yılında Unesco Dünya Miras Komitesi İstanbul'un i, ii, iii ve iv. kriterleri sağlayan tarihi alanlarının Dünya Mirası olduğunu kabul etmiştir.

Bu kriterler, *i. İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmeli; ii. Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli; iii. Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli; iv. İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünün veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı;* şeklinde sıralanabilir. (KVMGM, Url.)

Bunlardan ilk kriterin (i) İstanbul'da Ayasofya ve Süleymaniye Külliyesinde ortaya çıktığı belirtilmiştir. İkinci kriter (ii) kültürler arası etkileşime sebep olacak mimarlık alanındaki gelişmelere örnek olarak askeri mimari için önemli bir model olan Kara surları ile sonrasında birçok cami ve kilise ve camiye rol model olan Ayasofya örneklenmiştir. Üçüncü kriter (iii) yaşayan veya yokolan bir uygarlığa yönelik istisnai bir tanıklık, Bizans ve Osmanlı medeniyetine dair tanıklıklarıyla, surlar, mozaik ve freskli kilise ve saraylar, anıtsal sarnıçlar, sultan türbeleri, camiler, medreseler ve hamam yapıları ile örneklenmiştir. Ayrıca Süleymaniye ve Zeyrek bölgesinde yer alan

önemli dini yapılar etrafında şekillenen geleneksel yerleşim son dönem Osmanlı şehir dokusunun müstesna örnekleridir. Dördüncü kriter (iv) mimari ve teknik bütünlük oluşturan ve insanlık tarihinin önemli aşamalarına örneklik teşkil eden eserler, Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Camisi Külliyesi, tüm eklentileri ile birlikte *(kervansaraylar, medreseler, şifâhaneler, hamam binaları, imârethaneler ve hanedana mensup sultan türbeleri)* ile örneklenmiştir. (Alan Başkanlığı, İstanbul'un Tarihi Alanları) Süleymaniye bölgesinin İstanbul'un Miras Listesine girmesine yarayan dört kriterin üçünde zikredildiği görülmektedir. 1985 yılında dört bölgenin Dünya Miras Alanı ilan edilmesinin sonrasında, 1995 yılında Tarihi Yarımada'nın tamamı sit alanı ilan edilmiştir.

Bu tarihe gelindiğinde Süleymaniye bölgesi çoktan İstanbul'un yoğun olarak ve artan bir ivmeyle aldığı göçün durak noktası haline gelmiştir. Biraz daha geriye gidelim. 1965 yılında Kahramanmaraş'tan bir aile Haydarpaşa garında trenden iner. Bu hikâyede, zengin olma hayalleriyle, göç eden ailenin Haydarpaşa'da başlayıp yine Haydarpaşa'da biten İstanbul serüveni anlatılmaktadır. İstanbul rüyası, kolay para kazanma hayaliyle şehre geliş, yitirilen değerler, şehirle baş edemeyen ailenin geri dönüş için tekrar Haydarpaşa Garı'na gelişleriyle biter. Bahsi geçen hikayeyenin anlatıldığı film, Türk sinema tarihinde ilk iç göç filmi kabul edilen Gurbet Kuşları'dır. (Özgüç, 2010, sy. 141) Bu dönemin toplumsal sorununu anlatıyor olmakla birlikte, gerçekçi sayılamayacak bir filmdir. Yeşilçam'ın "ahlakçı" yaklaşımı bu filmde de belirleyicidir. Şehir ahlak yoksunu ve ikiyüzlü bir düşmandır. Masum taşralı "bilmeden" daha iyi hayat umuduyla şehrin pençesine düşmektedir. Şehir tartışmasız kirleticidir, öyle ki bu temayı vurgulamak için kadınlar durduk yere pavyona düşer. Taşralı serüvenine, şehri; nakavt edeceği, gücüne imrenilecek bir rakip olarak görerek başlar. Nihayetinde bu macerayı onun altedilemez bir düşman olduğunu anlayarak ve ondan vazgeçerek sonlandırır. Filmin göçü ele alış biçimi de pek örneği olmayan bir durumdur. Şehre 1950'lerden sonra, filmin yapıldığı tarihten çok daha erken tarihte başlayan göç tek yönlü bir akıştır. İstanbul'dan geri dönüşün örneği yok gibidir. Ayrıca, Duygu Sarıoğlu'nun belirttiği gibi genellikle şehre bir anda bütün aile göç etmez. (aktaran Özgüç, 2010, sy.142) Önden giden ailenin reisi, ya da genci şehirde tutunma çabasını, kendi memleketlilerinin bulunduğu mahallelerde kalarak ve yine

önden giden memleketlilerinin yol göstermesiyle iş bularak başlatır. İstanbul'da göçle gelen nüfus arasında tutunma çabasını kolaylaştıracak, hemşehrilik ve homojen kümelenmenin yaygın olduğu görülebilir. (Parin, 2008, sy.146) Bu durum, bugün halen İstanbul semtlerinde hemşehri gettoları belirgindir. Göçün ilk aşamasında, Anadolu halen şehirdekini desteklemektedir. Şehirde tutunan birey, ailesini yanına aldırır. Önden gidenler, bu süreci genellikle erkeklerin yoğunluklu olduğu çöküntü mahallelerinde geçirir. Bu mahalleler tutunma sürecinde bir atlama taşıdır. İlginçtir ki, göç edenlerin ilk durakları 15.yy-19.yy'ın gözde mekanları, Suriçidir. Geçici yerleşimcilerin geçici mekanı haline gelen Süleymaniye de, İstanbul'a tutunma sırasında geçilen basamaklardan biridir. Daha iyi imkânlara kavuşanlar daha iyi(?) yerler için burayı terkedecekler, yeni gelenlere yer açacaklardır.

Ayverdi göçün İstanbul'da görünüşünü şöyle anlatır: "*İstanbul'un taşı toprağı altın..*" *meseli, oldu olası bozulmaz büyüsü ile zihnini saran taşralı, çok defa tarlasını, sapanını, davarını yok bahasına satıp, ucuz ve rahat kazanç sevdası ile esnaflığa, rençberliğe, uşaklığa, çıraklığa koşar, fakat, çaldığı kapıların birinden de ses gelmeyince, altın olacağını beklediği taşın toprağın üstünde aç ve sefil sürünür olurdu. Amma işler biraz yüzüne gülecek olursa, memleketinden getirttiği çoluk çocuğunu hanlara, mirasçılar elinde telef edilmiş konak leşlerine, dükkândan bozma yer odalarına yahut bir hemşehri evine yerleştirir, böylece de sefalet ve cehaletin önüne kattığı bir aile hayatı, şehrin imtiyaz ve nimetlerinden hemen tamamen ayrı ve mahrum, düzensiz, tatsız, bakımsız yuvarlanıp giderdi*." (Ayverdi, 2003, sy.146)

Süleymaniye'yi çöküntü bölgesi haline getiren, sebepler pek çok maddede sıralanabilir. Bunların ilki muhitin 19. yüzyılda gözden düşmüş olmasıdır. İkinci neden Süleymaniye'nin, İstanbul'un yeni muhitlerinde 19. yüzyıldan itibaren denenen kentsel planlama yaklaşımlarının uzağında kalmasıdır. Yangınlar ve bakımsız kalan ahşap konutlar çöküntü bölgesi olmasının bir diğer nedenidir. Sonrasında, açılan ana arterler ile ulaşılan değil, geçilip gidilen olması, bölgede artan ucuz imalat sektörü ve Haliç kıyısındaki hallerde çalışan yeni göçmüş barınaksız insanların buraya yerleşmesi, bakımı zor olan konutlar ve yeni yerleşimcileri sebebiyle terkedilen mahalleler, bölgenin yeni sakinlerinin yoksul, çoğunlukla geçici yerleşimcilerin olması... Ve özellikle sahipsizlik çöküntünün en büyük nedenidir.

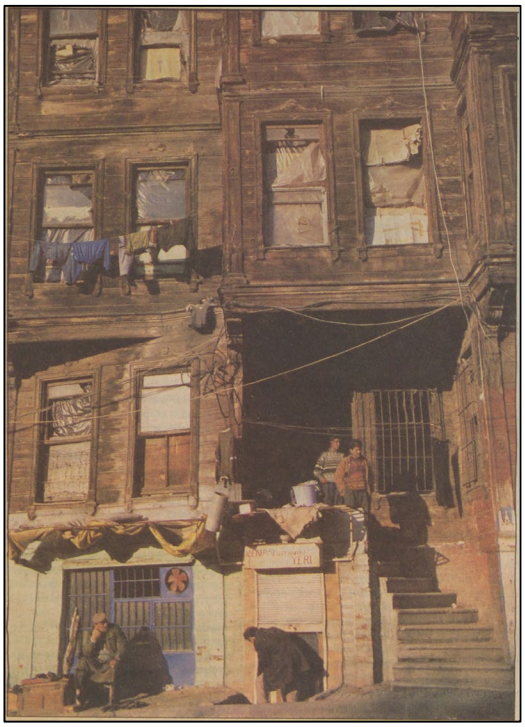
1997'de Süleymaniye'de yaşayan Yükseler ailesi "üzerine, tabela asmakla bu evler korunamaz. Evimizi *çok seviyoruz"* derken sahipsizliğin nedenini anlatmaktadır. *"Eskiden burada oturanlardan kimse kalmadı . Herkes evini bıraktı gitti. Kimileri evin bakımıyla uğraşamadıkları için, kimileri de çevre değiştiği için."* Evin bakım zorluklarının terkedilmelerinin nedeni olduğunu söyler;*"Ahşap evin zahmeti çoktur. Eve iyi bakmak zorundasınız. Ahşap ev bakım ister, eğer bakmazsan yıkılır. Maddi açıdan durumun iyi değilse ahşap evi ayakta tutmak zordur. Biz eve manevi açıdan da bağlı olduğumuz için ayakta tutmaya çalışıyoruz. Daha ne kadar tutarız onu da bilmiyoruz."* (Bozan, 1997, sy. 12) Süleymaniye'de kalmaya devam etmişler midir? Yoksa çok sevdikleri evlerini daha konforlu bir muhitle mi değiştirmişlerdir?

Şekil 5. 33 Yazıda *Üniversiteli Çiğdem evini ve Süleymaniyeyi seviyor* başlığı ile paylaşılmış Çiğdem Yükseler, Yükseler ailesinin kızı (Bozan, 1997)

Mustafa Bey gibi Süleymaniye'yi benimseyip sahiplenen çok sayıda değildir. Genellikle muhit daha rahat şartlara kavuşunca terkedilen bir yerdir. Bozan bölgede yaptığı görüşmelerden birinde Diyarbakır'dan göçmüş Süreyya Hanım burayı terkedeceği günü özlemle beklemektedir. (Bozan, 1997, sy. 11) Bozan kendisini evine davet etmekten çekindiğini aktarır. Süreyya Hanım, evde tamirat olduğunu söylerken bir taraftan da evi beğenmediğini dile getirmektedir. Betonarme eve olan özlemini

belirtmektedir. *"hem evimiz hiç de güzel değil. Betonarme ev gibisi var mı? Ahşap ev pis oluyor. Rutubet, fareler, böcekler. Evin betonarme olsun, küçücük olsun."* (a.g.e.)

Şekil 5. 34 Bakımsız ahşap konutlardan biri Süleymaniye (Bozan, 1997)

Süleymaniye bölgesinde yürütülen bir tez kapsamında 2011 yılında yapılan görüşmelerde mahalle sakinlerinden Raziye Hanım, bölgenin ancak ölürse temizlenebileceğini, tamamen yıkılırsa varolan hijyen, güvenlik ve emniyet problemlerinin bitebileceğini söylüyordu. (Türkmen, 2014, sy.245) Başka bir çalışma kapsamında, 2018-209 yılları arasında yapılan görüşmelerde ise bölgenin kaderi halen değişmemiş görünüyor. Ve bu durum karşısında, Küçükpazarlı bir esnaf, yıllardır varolan belirsizliğe isyan ediyor; *"Lanet olsun, 30 senedir yıkacaklar bir yıkamadılar biz de kurtulamadık. Ya yıksınlar ya bıraksınlar. Şimdi yarısı yıkık yarısı dökük kaldı. Yıksalar hepimiz kurtulacağız en azından. Herkes başının çaresine bakar. Yıkmıyorlar da yapmıyorlar da, süründürüyorlar."* (Su, 2019, sy.148)

Konstantinopolis şehrinin ibadethaneler ve hanedan ailesinin saraylarıyla bezeli, İstanbul'un ilk sarayı, abidevi külliyeleri, saray erkânının- zengin tüccarların konaklarıyla dolu mahallesi artık bambaşka bir görünümdedir. Müreffeh ve muteber Süleymaniye'nin ve İstanbul'un birçok eski ve saygın mahallelerinin (Boğaz örneğin)

kaderi benzer olmuş, bu mahallelerin ahşap konakları merkezi ısıtmalı betonarme apartmanlar ile yarışamamıştır. Pamuk şöyle der: "*İstanbul hakkında konuşan benden önceki kuşakların pek çok yazarı, şehrin güzelliğiyle başlarının döndüğünü her anlatışlarında, bir yandan beni hikâyelerinin ve dillerinin büyülü havasıyla etkilerken, öte yandan da sözünü ettikleri büyük şehirde artık yaşamadıklarını, onların artık Batılılaşmış İstanbul'un modern rahatlıklarını tercih ettiklerini bana hatırlattılar."* (Pamuk, 2012, sy.60) İstanbul'u (tarihi semtleri) güzel bulabilmek ve onu ölçüsüzce övebilmek "İstanbul"'da yaşamamaya bağlıdır. Belki de bu hep böyledir.

Anlaşılan 70'lerde başlatılan ve tartışılan koruma çabaları aradan geçen yirmi yıla rağmen 1995 yılına gelindiğinde halen aksiyona geçmemiştir. Tüm kurumların, UNESCO dâhil koruma yönünde fikir birliğine vardıklarını ancak gerekli finansmanı sağlamadıkları belirtilir. (Ekinci, 1995)

Şekil 5. 35 Yanan ahşap konaklardan mahalle halkı yakacak odun temin ederken (Özdemir,1999)

1995 yılında, 1985 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine İstanbul'un Tarihi alanları başlığıyla dört bölge olarak giren İstanbul'un Tarihi Yarımada'sının tamamı Kentsel ve Tarihi Sit Alanı ilan edilir. (TYP, Mayıs 2018) Bu tarihle birlikte bir bütün olarak koruma fikri belirlenmiştir. Ne var ki yerleşen yasal çerçeve, kurulan kurumlara rağmen Süleymaniye'nin korunması söylemi bir türlü aksiyona geçememiştir. 1994-1998 yılları arasında belediye tarafından 40 hektarlık alanın projelendirilmesine

rağmen proje belediye başkanı değişikliği sebebiyle gerçekleştirilmemiştir. (Bayram, 2005)

2004 yılında UNESCO Süleymaniye bölgesinin tehlikedeki Miras Listesine alınacağını bildiren uyarısı sonrası Süleymaniye'nin korunması tekrar gündem olmuştur. (Türkmen,2014, sy.219) 2004 yılı Ağustos ayında Kültür ve Turizm Bakanlığı başkanlığında toplanan İstanbul Valiliği, Büyükşehir Belediyesi ve Vakıfların katıldığı toplantıda İstanbul'un Müze-kent projesinde ortaklık protokolü imzaladılar. Proje Ayvansaray'dan, Beyoğlu'na ve Boğaz'a kadar bir alanın dönüşümünü içeriyordu. (Aras, 2007) Pilot bölge seçilen Süleymaniye'de ilk uygulamalar, Namahrem sokak Ayrancı sokak civarında başlatıldı. (Aras, 2007) 2005 yılı Kasım ayında kamuoyuna açıklanan Müze-kent projesi bölgede mevcut yapı adedinin %65'ini oluşturan tescilsiz yapıların yıkımını yerine depreme dayanıklı binalar yapılmasını öneriyor, (Aras,2009, sy.166) mekânda yeni inşa edilecek binaların Osmanlı mahallesiyle uyumlu tarihi konakların benzerleri olması hedefleniyordu. Bölgeyi rehabilite ederek yenileyecek projenin, bir sterilazyon hedeflediği, mevcut kullanıcıların bu mahalde artık yeri olmayacağı sonucunu da getirecekti. Soylulaştırma projesi, çağdaş mimarlar tarafından tasarlanacak yeni konutların cephe özellikleri bakımından tarihi olanlara benzetilmesi fikri, yoğun eleştiriler almıştır. Kuban, disneyland'a bile benzemeyecek, uydurma tarihi mahallelerin Osmanlı mahallesinin hiçbir özelliğini yansıtmayacağını, ahşap dokulu bölgenin sürekli geçirdiği yangınlar dolayısıyla zeten 19. yy öncesine gidilemeyeceğini belirtirken, mimarlık disiplinin ve yetişmiş teknik ekibin bir tahrip aracı olarak kullanılmasını üzüntüyle karşıladığını belirtmektedir. (Kuban, 2005) Müze kent Projesi, bir konsept olarak ele alınmış ve gerçeğe dönüşmemiş olmakla birlikte, bu projeyle gündeme getirilen yaklaşım Süleymaniye'de 2006 yılında başlayan ve halen devam eden Kentsel dönüşüm projesinin temelini oluşturacaktır. (Türkmen, 2014, sy.220)

5.7. 2006'DAN 2020'YE

İstanbul'un 2010 yılı Kültür Başkenti ilan edilmesi sonrası yapılacak hazırlıklar kapsamında (Yaşa, 2009) 13.07.2006 tarihli kararı ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde KUDEB (Koruma Uygulama Denetim Müdürlüğü)

kurulmuştur. (Kudeb) KUDEB'in faaliyet alanları arasında bakım onarım izinleri, restorasyon uygulamaları, denetimler yanında konservasyon labaratuvar hizmetleri ile teknik yardım, ahşap ve taş atölyeleri gibi eğitim hizmetleri de bulunmaktadır. (Kudeb) Nitekim, KUDEB Süleymaniye bölgesi için geliştirdiği rehabilitasyon planında bir genel restorasyon projesi önermemiş bunun yerine ahşap onarımı ile ilgili atölyeler ile restorasyonu öğretmeyi seçmiştir. Kudeb atölye çalışmaları ile Süleymaniye Ayrancı sokaktaki ahşap evleri restore etmiştir. (Yaşa, 2009) Türkmen, bölgenin sakinleriyle yaptığı görüşmelerde restorasyonların kalitesi, iç mekana dair hiçbir iyileştirme yapılmaması (Şekil 5.36) ve yenileme yapılacak evlerin seçimine dair eleştiriler olduğundan bahseder. (Türkmen, 2016, sy. 222)

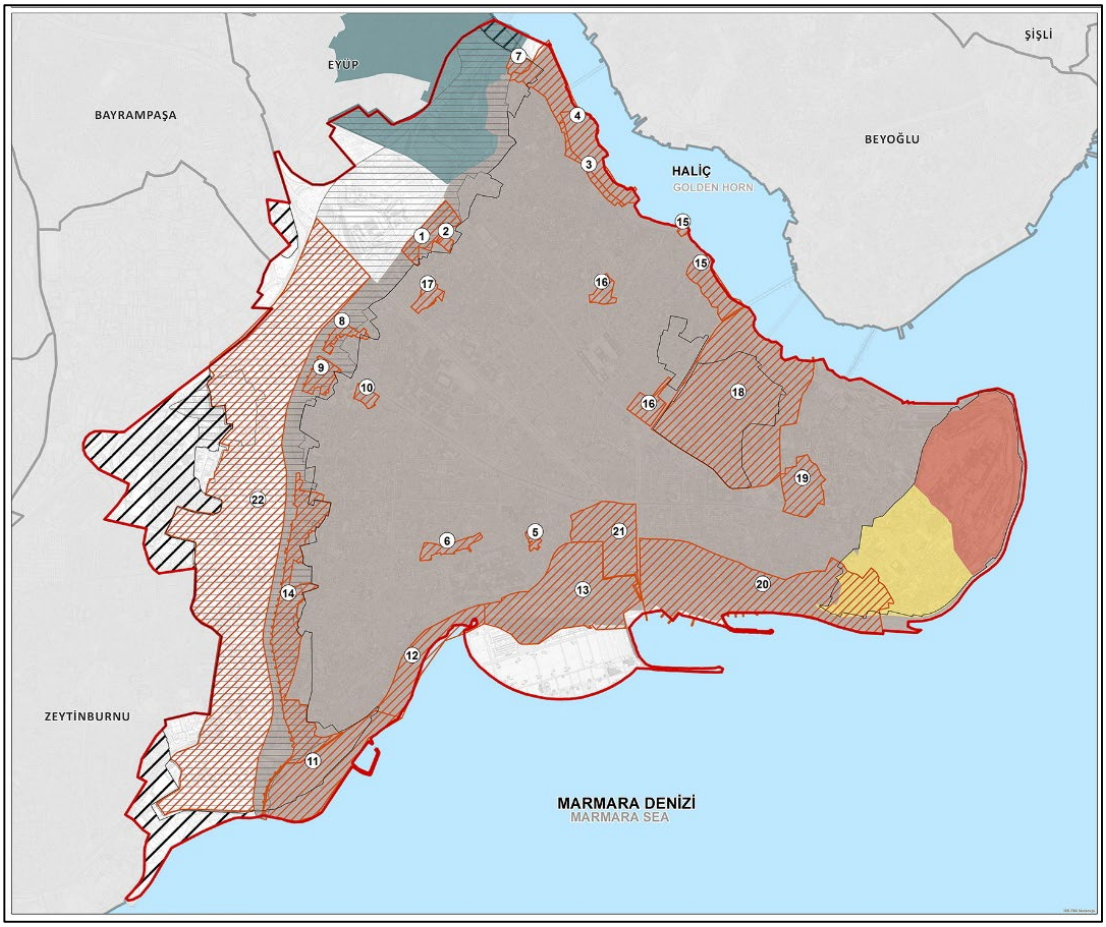

Şekil 5. 36 KUDEB restorasyonları ahşap konutların iç mekanına dair bir iyileştirme getirmediği için eleştirilmiştir. ("Önden şahane arkadan virane" başlıklı haber, Radikal, 14. 10. 2009) (Url. 62)

Eleştirilerle birlikte KUDEB'in Süleymaniye'deki çalışmalarının, bölgenin korunmasına dair 1970'lerde ilk çabalardan bu yana hareketsiz geçen kırk senenin ardından önemli bir adım sayıldığı görülmekle birlikte, sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı önermediği belirtilmektedir. (Türkmen, 2016, sy.222) (Strutz, sy.131-132)

Aynı dönemde, 24 Mayıs 2006'da Süleymaniye bölgesi kentsel yenileme alanı ilan edilerek, bugün halen devam eden Süleymaniye Yenileme projesinin ilk adımı atılmıştır. 2006 yılından itibaren Tarihi Yarımada ve tampon bölge sınırları içinde

Süleymaniye Yenileme Bölgesi ile birlikte ilan edilen 22 ayrı yenileme bölgesi bulunmaktadır. Bunların içinde, Dünya miras alan sınırlarının tamamı yenileme alanı ilan edilen tek bölge Süleymaniye'dir. (Şekil 5.37)

Şekil 5. 37 Tarihi Yarımada ve tampon bölge (Tarihi Yarımada yönetim sınırı) içinde ilan edilen yenileme alanları[127]

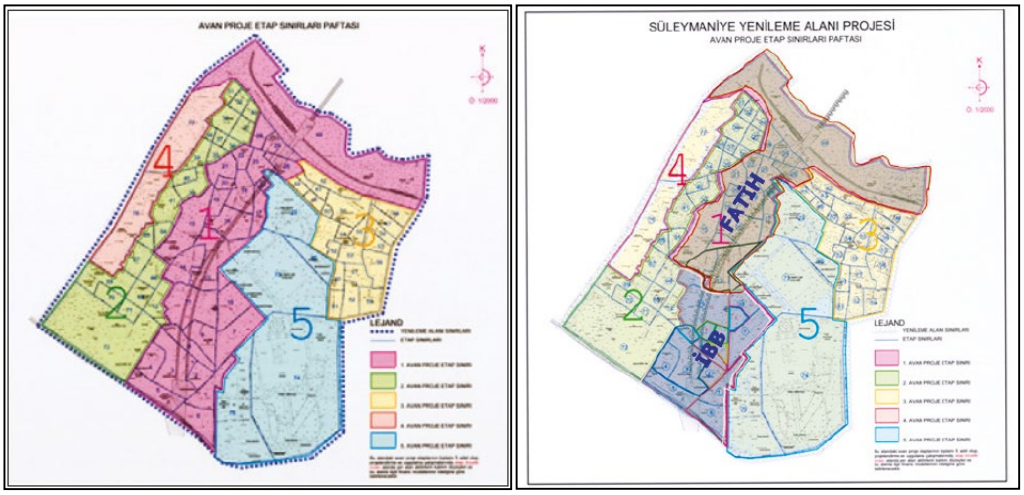
Dünya'da koruma alanının yenileme alanı olduğu bir başka örnek bulanamamıştır. Yalnızca yakın zamanda (2019 yılı) Unesco Dünya Miras Listesinde

[127] 1-2 Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri 1. ve 2. Etap 3 – 4 Balat Karabaş, Tahta Minare ve Atik Mustafa Paşa Mahalleleri (Fener-Balat Semtleri) 1. ve 2. Etap 5 Kürkçübaşı Mahallesi Bulgur Palas Yenileme Alanı 6 Davutpaşa Mahallesi Yenileme Alanı 7 Atik Mustafa Paşa Mahallesi (Ayvansaray) 8 - 9 - 10 Beyazıt Ağa (Sur–1), Ereğli Mahalleleri 11 Yedikule-Yenikapı I. Etap (Hacı Evhattin, İmrahor İlyasbey Mahalleleri) 12 Yedikule-Yenikapı II. Etap (Hacı Hüseyin, Sancaktar Hayrettin, Kasap İlyas Mahalleleri) 13 Yedikule-Yenikapı III. Etap (Yalı, Kasap İlyas, Çakırağa, Kürkçübaşı Mahalleleri) 14 Veledi Karabaş, Cambaziye, Hacı Hamza, Hacı Evhattin, İmrahor İlyasbey Mahalleleri (Sur-2) 15 Küçük Mustafa Paşa ve Haraççı Kara Mehmet Mahalleleri 16 Hüsambey-Kırkçeşme ve Şeyh Resmi Mahalleleri 17 Neslişah İlköğretim ve Mimar Sinan Stadı 18 Süleymaniye Bölgesi 19 Kapalıçarşı ve Çevresi 20 Nişanca Sultanahmet Bölgeleri 21 Aksaray ve Çevresi Yenileme Alanı 22 Zeytinburnu Sur Tecrit Alanı (TYP, Mayıs2018)

bulunan Napoli tarihi merkezinin tamamında (29 hektar) bir dönüşüm projesi önerildiği ve Avrupa Komisyonu tarafından bu projeye 73.5 milyon Euro'luk bir yatırım yapılacağı bilinmektedir. (European Commission, 2019) Napoli'de yürütülecek proje, amaçlarını şöyle sıralamaktadır: 1. Eski binaların ve anıtların sosyal ve kültürel amaçlar için restorasyonu ve yeniden kullanılması. (Bu, terk edilmiş veya az kullanılmış olan mimari mirasa daha fazla kamu erişimi sağlayacaktır.), 2. Arkeolojik alanların tamamlanması ve kullanımı, 3. Bölgenin yollarının ve rezervuarlarının yenilenmesi, 4. Kamusal alanlar da dâhil olmak üzere kentsel çevrenin geliştirilmesi. (European Commission, 2014) Projenin sonuçları henüz bilinmese de mevcut tarihi merkezin sahip olduğu kültürel varlıklara, yeni çağdaş binalar ekleyerek, bölgenin kullanıcı yükünü artıracak bir yaklaşmı bulunmadığı anlaşılabilir.

Süleymaniye, Hacıkadın, Kalenderhane, Molla Hüsrev, Hoca Gıyaseddin, Sarıdemir, Yavuz Sinan, Demirtaş mahallelerini kapsayan yenileme alanı, kuzeyde Haliç, batıda Atatürk bulvarı, güneyde Beyazıt meydanı ve doğuda Tahtakale ile sınırlanmaktadır. Süleymaniye'nin kentsel yenileme ilan edilmesi öncesi 2005 yılında İBB Başkanı Kadir Topbaş Süleymaniye Camisi çevresinden başlayarak 400 tescilli yapının restorasyonu için start verildiğini açıklamıştır.(Yapı) Fikrin, yasal düzenlemesi de 2006 yılında yapılmış oldu. Böylece, bölgede kamulaştırmaya izin verilmiş ve bu tutum mevcut kullanıcının yerinden edilmesine sebep olacağı için eleştirilmiştir.

Kentsel dönüşüm projesi Süleymaniye Yenileme Alanı'nda 26 adeti Anıt Eser 330 adet tescilli parsel, 378 adet tescilsiz parsel olmak üzere toplam 734 parsel bulunmaktadır. Alanın yaklaşık yüzölçümü 102.171,66 m2'dir. (Fatih Belediyesi Faaliyet Raporu 2018, sy.381) 2006 yılında İBB ve Fatih belediyesi arasında imzalanan bir protokolle proje alanı 5 etaba bölünmüştür. (Fatih Belediyesi Faaliyet Raporu 2017, sy.154) Projelendirme işleri, 1. Etapta 17 adada İBB Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü tarafından, 39 Adada projeler, Eminönü Belediyesi (şimdi Fatih Belediyesi) ve Kiptaş yürütücülüğünde başlamıştır. (Şekil 5. 38)

Şekil 5. 38 Süleymaniye yenileme alanı etap sınırları ve sorumlu belediyeler. (Eriş, 2010, sy. 137-138)

Bu kapsamda 1. Etap'ın projelendirmesi ve istimlak süreçleri aradan geçen on yılın ardından tamamlandı ve ilk etabın inşaat faaliyetleri 2018 yılı yazında hızlandırılan yıkımlar sonrasında aynı yılın Kasım ayındaki temel atma töreni ile başladı. Birinci etap alan daha çok konut ve ticaret alanları olarak işlevlenecek binaları içerecektir. Erciş, projenin genel fikrini üç grupta toplamaktadır. (Erciş, 2010, sy. 140-145) Birinci etap için temel yenileme yaklaşımı, tescilli binaların restorasyonu, kayıp binaların haklarında bir bilgi mevcutsa yeniden inşası ve tarihi çevreye uygun yeni binaların inşasıdır. (Türkmen, 2016, sy.225)

Strutz, bölgenin on milyon turist çekecek bir açık hava müzesi olmasından, İmç'nin yerine yapılması düşünülen Osmanlı Prestij konutları adlı kapalı site projesine kadar, Süleymaniye ile ilgili birçok fikir olduğunu belirtirken, kamuya açık olmayan tüm bu planlar içinde mahallenin geleceğini tespit etmenin zorluğuna vurgu yapıyor. (Strutz, sy. 134) Tüm bu belirsiz atmosferde bölge sakinlerinin yıkıntılar arasında yaşamaya ve çalışmaya devam ettiklerini anlatıyor. (a.g.e., sy.133) Proje bitiminde bölge sakinlerinin yıllarca kullandıkları-işgal ettikleri veya süreçlerin belirsizliği içinde kullanmak zorunda bırakıldıkları alanlardan uzaklaştırılacakları görülmektedir.

2018 yılı Eylül ayında burada yürütülen saha çalışması sırasında bölgede yoğun bir yıkım faaliyeti sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. 2019 yılı Ekim ayında bölgede yapılan ikinci incelemede, rekonstrüksiyon faaliyetlerinin hızla devam ettiği görülmüştür. Ortaya çıkan sonuç, modern inşaat yöntemleri ve malzemeleriyle (çelik

konstruksiyon taşıyıcı sistemler, buhar tutucu bariyer örtüler, izolasyon şilteleri vb.) inşa edilmiş, restore edilen ahşap yapılar benzeri yapılardır.

Başlangıçta, bölgede rekonstrükte edilecek yapıların, Süleymaniye'nin 19. yüzyıl dokusuna uyumlu olarak ahşap yapı sistemini takip edeceği düşünülürken, 2017 yılında projenin paydaşlarından edinilen bilgiye göre sigorta şirketinin ahşap konstruksiyon yapıları yangına karşı sigortalamaması sebebiyle rekonstruksiyon uygulamalarında betonarme konstruksiyona dönüldüğüne karar verildiği ifade edilmiştir. Korumanın şirketlerin yönetsel kararlarına göre belirleniyor olması asıl hedeflenenin Süleymaniye sivil mimari dokusunun korunması değil, bölgenin siyasi bir nedenle hayali bir döneminin yaratılması çabası olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Sadece aylakça bir gezintiyle dahi künklere, yerin altından yüzeye çıkmış kemerlere, tonozlara, sıra binaların birçoğunun yıkılmasıyla açılan parsellerde, binaların diğer binalarla birleştiği yan cephelerinde görülebilecek duvar kalıntılarına rastlanabilir. Bölgenin yer altı eserleri anlamında oldukça zengin olması beklenen bir durumdur.

Yenileme projesinin temelinde yatan turizm potansiyelini arttırma fikrinin, tarihi görünümlü çağdaş binalar inşa ederek bir bölgeyi ıslah etmek ile başarılabileceğini düşünmüyorum. Bunun yerine İstanbul'un köklü geçmişinin ve merak-gizem unsurunu tetikleyerek çekim alanı oluşturacak mekanların şehrin altında beklediğini görüyorum. Bu sadece turizm potansiyeli için pragmatik bir yaklaşım olmanın dışında şehrin tarihini detaylandıracağı ve bilgiyi çeşitlendireceği için de önemlidir.

Şehrin tarihi, sürekli bir devinim içinde olan yıkım ve yeniden yapım tarihidir. Yangınlarla depremlerle, savaş ve yağmalarda yıkılan ve yerin altında bir katman olarak kalan dönem eserlerini her zaman bir imar faaliyeti sırasında keşfetmemiz ilginçtir. Bir taraftan tahribatın nedeni olacak faaliyet diğer taraftan geçmişle bağları güçlendirecek izleri ortaya çıkarmaktadır.

BÖLÜM 6

6. SÜLEYMANİYE ARAŞTIRMA BÖLGESİ YERALTI ENVANTERİNİN TESPİTİ

Bu bölümde, 2018 yılı Eylül ayında Süleymaniye Bölgesinde belirlenen noktalar üzerinden yer altı envanteri araştırması ve ulaşılabilen alanlarda yürütülen üç boyutlu lazer tarama çalışması detaylandırılmıştır. Öncelikle haritanın oluşturulması, ardından çalışma için kullanılan makine ve ekipmanlar hakkında bilgi verilecektir. Sonrasında saha çalışması süreci özetlenecektir. Yürütülen saha çalışması ile haritada belirlenmiş alanların üç boyutlu data olarak belgelenmesi hedeflenmiştir.

6.1. HARİTANIN OLUŞTURULMASI

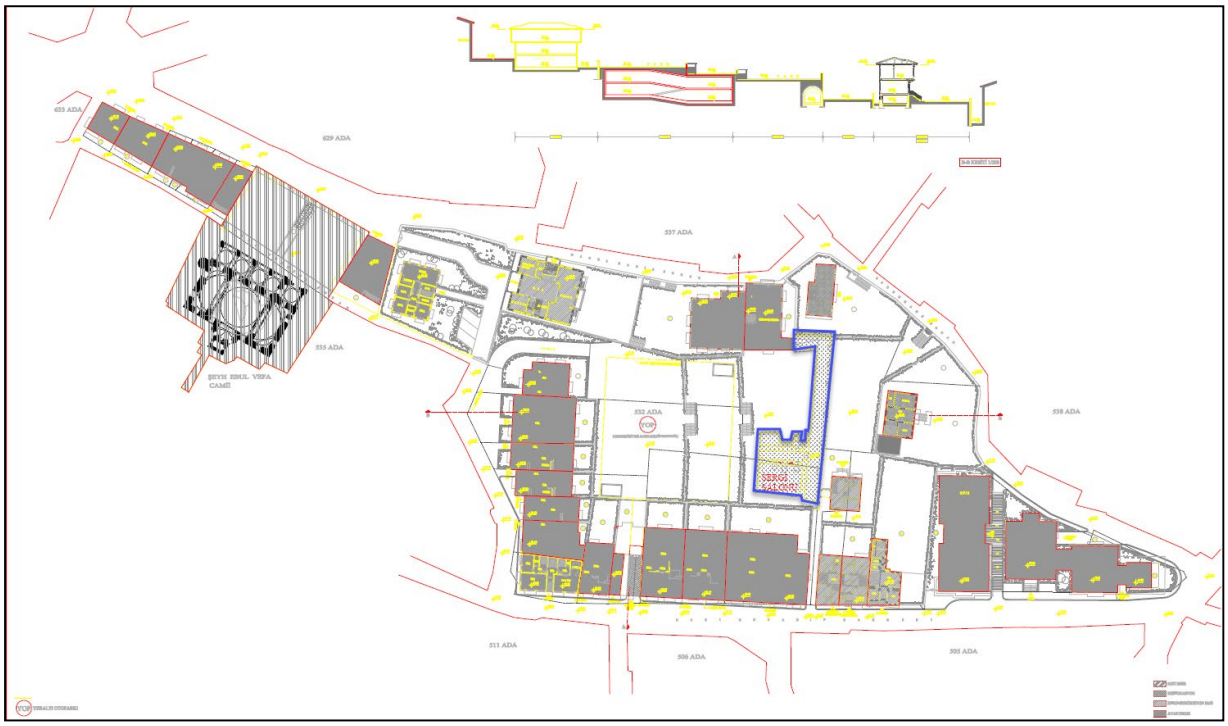
Literatür araştırması ve saha incelemeleri ile Süleymaniye Bölgesi ve civarında olduğu tespit edilen alt yapılar, harita üzerinde işlenmiştir. Çalışmaların başlangıç ivmesini oluşturan, 532 ada 36 parseldeki altyapıdır. 2006 yılında Süleymaniye Bölgesi yenileme alanı ilanı sonrası bölgede başlatılan proje çalışmaları kapsamında Fatih Belediyesi ve KİPTAŞ ortaklığında 532 ada 36 parselde bulunan altyapının sergi salonu olarak işlevlendirilmesi (Şekil 6.1) sonrası, 2014 Mayıs ayında İstanbul 1 Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından ilgili altyapı hakkında, alanında uzmanlarca kapsamlı bir araştırma isteyen kurul kararı alınmıştır. (Ek-1)[128] Bölgede yürütülen yenileme projesi ile üzerinde konuşulan bu mekan, mevcutta illegal kullanıcıları tarafından bilinmekteyken, literatürde hakkında bilgi bulunmamakta ve resmi olarak bilinmemekteydi. 532 ada 36 parselde varolduğu bilgisine ulaşılan altyapı, 1 nolu alan olarak İstanbul Tarihi Yarımada haritası üzerinde konumuna işaretlenmiştir.

Bunun ardından 13 Nisan 2016 tarihinde Doç. Dr. Nuri Seçgin eşliğinde, Süleymaniye Bölgesinde gerçekleşen yer altı gezisinin çıktısı olarak elde edilen mahallerden, bölgede ve yakın çevresinde bulunan, 532 ada 4 parsel (2 nolu), 534 ada 4 parsel (3 nolu), 573 ada 4 parsel

[128] [Ek bilgi; Fatih Belediyesi Plan ve Proje Müdürlüğü tarafından (Kiptaş ile) yürütülen proje hazırlama çalışmaları sonucunda, "Hazırlanan ada bazlı Avan Projeler İstanbul 1 Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından; 532 ada 05.05.2017 tarih ve 2017/2557 sayılı kararla avan projesi onaylatılmıştır." (Fatih Belediyesi Faaliyet Raporu, 2018, sy.381)]

(9 nolu), 581 adanın yanında bulunan kadastaral boşluk (11 nolu), 589 ada 56-54 parsel (12 nolu) olarak harita üzerine eklenmiştir.

535 ada 2 parselde Atıf Efendi Kütüphanesi avlusundaki sarnıç (4 nolu), 500 ada 42 parsel (5 nolu), içinde tescilli sarnıç olan 536 ada 3-4-5 parsel (6) nolu, 537 ada 9 parseldeki, yenileme projesi kapsamında hazırlanan avan projesine ulaşılan ahşap ev altı sarnıç (7 nolu) olarak haritaya işaretlenmiştir. Ferudun Özgümüş'ün 2005 tarihli raporunda bahsi geçen, Hoca Hamza Mescidi altında bulunan kilise altyapısı (8 nolu), yine aynı raporda, Kirazlı Mescit Sokak 29 numarada bulunduğu belirtilen altyapı (14 nolu) ve Adem İşhanı altındaki kalıntı (17 nolu) olarak işaretlenmiştir. (Özgümüş, 2007, sy.528-530) Vezneciler metro inşaatı sırasında ortaya çıkarılan ve habere konu olan altyapılar (10 nolu) olarak (Kent ve Demiryolu, Url.) Türkiye Arkeolojik Tahribat Raporunda Kalenderhane Camisi kuzeydoğusunda bulunan kilise yapısı (13 nolu), yine raporda Laleli İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Amfileri altındaki kilise altyapısı (16 nolu) olarak işaretlenmiştir. (TAY, Url. 2018) 2005 yılında Osmanlı Dönemi'ne ait yer altı mahzeni olarak tescillenen 531 ada 10-15-42-43 parseller (15 nolu) olarak haritaya eklenmiştir.

Şekil 6. 1 532 ada 36 parsel Sergi Salonu projesi (Süleymaniye Yenileme Alanı, 532 Ada Avan Proje)[129]

[129] İlgili proje 7 Mart 2013 tarihinde KİPTAŞ'tan alınmıştır.

6.2. SAHA ÇALIŞMASI HAZIRLIK SÜRECİ

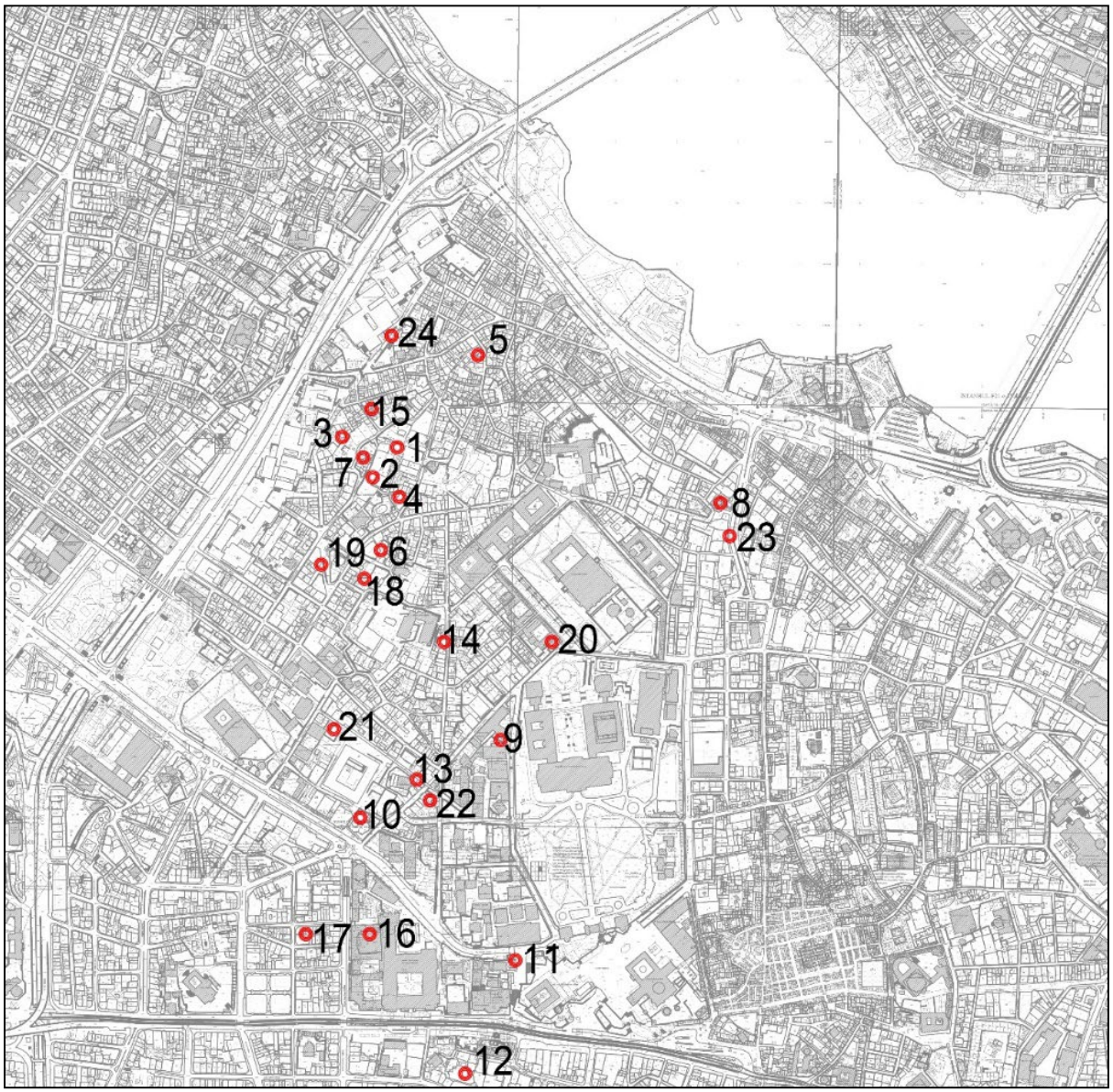
Bölgede bir jeoradar tarama yapılmasını öneren proje önerileri, yukarıda özetlenen, 13 adet araştırma alanı içi, 4 alan dışı toplam 17 (1-17) nokta için geliştirilmiştir. Bu kapsamda, öncelik araştırma alanı olmak üzere, GPR (Ground Penetrating Radar) kullanılarak, belirlenen altyapıların çevresinde ve Süleymaniye Bölgesinin zemin altı boşlukları tespit etmek, bu boşlukların birbiriyle ilişkisini araştırmak ve ulaşılabilen zemin altı yapılarda üç boyutlu mekan taraması yapmak amaçlanmıştır.

Bu araştırmaya yönelik üç proje yazımı yapılmıştır. Bunlardan ilki 2015 yılında hazırlığı yapılan Underground İstanbul başlıklı Horizon2020 Avrupa Birliği projesidir. İtalya, İspanya ve Avusturya'dan üniversiteler ve araştırma kurumları ile üç ortaklı olarak yazımı tamamlanan proje, başvuru günü ortakların çekilmesi sebebiyle başvuru yapılamamıştır. Sonrasında 2016 ve 2017 yıllarında iki sefer Başbakanlık Tanıtma Fonu'na proje başvurusu yapılmıştır. Proje bu sırada şehrin yönetim temsilcileriyle de paylaşılmış, İstabul Valiliği, İBB Altyapılar Müdürlüğü, KUDEB, Alan Başkanlığı proje hakkında bilgilendirilip, projeye dahil olmuşlardır. 2017 yılındaki başvuru sonrası, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından, Başbakanlığa olumlu görüş bildirilmişse de süreç olumlu sonuçlanmamıştır. Son olarak, 2017 yılında İstanbul Kalkınma Ajansı'na da başvurulmuş ancak kurum bu projenin sahibi olamayacağı gerekçesiyle konuyla ilgilenmemiştir.

Bu süreçte, FSMVÜ Mimarlık ve Tasarım Fakültesi bünyesinde 3D lazer tarama makinesi temin edilmiş, mimarlık lisans müfredatındaki (2018-2019 eğitim dönemi güz yarıyılında) Tarihi Yapı Çözümlemesi dersi kapsamında dersin koordinatörü ve aynı zamanda bu tezin danışmanı tarafından öğrencilere araştırma konusu olarak araştırma konumuz olan bölgedeki sokak silüetlerinin taranması ve Agisoft programı ile görselleştirmesi yaptırılmıştır.

Tez kapsamında 3D Lazer Scanner'ın kullanılarak haritaya işaretlenmiş noktalardan araştırma alanı olarak belirlenen Süleymaniye Unesco Dünya Miras Alanının içine dahil alanlarda tarama yapılması hedeflenmiştir. 2017 Temmuz ayında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden alınan araştırma izni ve 2018 Eylül ayında araştırmanın yapılacağı tarih İstanbul Valiliği ve Fatih Kaymakamlığının bilgisine iletilmiş ve ayrıca mahalde araştırmanın yürütüleceği 17-23 Eylül tarihleri arasında uygun görülecek yeterli sayıda polis memurunun alanda görevlendirilmesi ile gerekli kurum ve kuruluşlara bilgi verilmesi istenmiştir.

Hazırlık ve izin süreçlerinin tamamlanması ardından 17 Eylül 2018 günü saha çalışması başlamıştır. Saha çalışmasının hemen öncesinde Altuğ'un (2013) *İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı* başlıklı doktora teziyle listelediği sarnıçlardan Süleymaniye Bölgesinde bulunanlar da haritaya eklenmiş, böylece alandaki yer altı yapısı sayısı 24'e ulaşmıştır. (Şekil 6.2) 24 mahalin üzerine araştırma sınırları da eklenerek, tarama çalışmasına dahil edilecek mahaller seçilmiştir. (Şekil 6.7) Buna göre araştırma alanına dahil, sınır dışında kalan 8,11,12,16,17,23 numaralı alanlar hariç 18 noktadır. Alan dışı kalanlardan 8 ve 23 Unesco Dünya Miras Alanı olarak belirlenen araştırma sınırının dışında olmakla birlikte, Süleymaniye yenileme alanı sınırlarında buluduğu için saha incelemesine dahil edilmiştir. (Şekil 6.7)

Şekil 6. 2 Harita üzerinde işaretlenen alanlar

6.3. KULLANILAN EKİPMAN VE DATA İŞLEME

Günümüz dünyasında hammade artık veridir. (Rendgen ve diğ., 2012, sy.9) Yani işlenmiş bilgi. Dünyada günlük üretilen veri miktarının inanılmaz boyutlara ulaştığı ve bilgiye ulaşımın hızlandığı bir dönemde, verilerin hızlı, anlaşılabilir ve akılda kalıcı şekilde sunulması önemli hale gelmiştir. İletişimin kısa metinlere, gülen yüz işaretlerine (smiley/emoji) dönüştüğü, bilginin infografikler şeklinde anlatıldığı yeni dünyada görsel veri, şekiller, çizelgeler, grafikler bir şeyi hızlı ve etkili anlatmanın yolu haline gelmiştir. Aslında görsel veri kullanımının bilgi paylaşım aracı olarak kullanımı modern dünyadan çok öncedir. Mağara resimleri, sonrasında hiyeroglifler yazı öncesi bilgi iletim araçları olarak kullanılmışlardır. Bu bölümde fiziksel konumu sebebiyle görülemeyen ve görülemiyor olmasının dezavantajlarını yaşayan yer altı mekanlarının görsel veriler ile anlatılması hedeflenmiştir. Mekanların anlatılmasından çok gösterilmesinin daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Şekil 6. 3 1 Nolu ve 3 Nolu alanlarda tarama yapılırken, Faro Focus ve hedef küreler (18 Eylül 2018)

Seçilen mahallerde üç boyutlu tarama yapmak için Faro Focus 350s kullanılmıştır. Bu cihaz, 3 boyutlu belgeme ve arazi ölçüm işlemlerinde kullanılan sağ-sol ve yukarı-aşağı yönlü dönen kamera sistemiyle mahalde belirlenmiş hedeflere gönderdiği lazer ışınlarıyla mahali tarar ve verileri hafızaya kaydeder. Ayrıca entegre dijital kamerası sayesinde verileri renkli kaydedebilmektedir. Tarama işlemi sırasında son işlem olarak mekanı fotoğraflayan cihaz, görsel verileri nokta bulutları üzerine bindirerek yapının renkli ve gerçek kaydını elde edebilmektedir. Kullanılan cihaz, duvarlara yapıştırılmış iki boyutlu hedefleri (A4 Kağıtlara

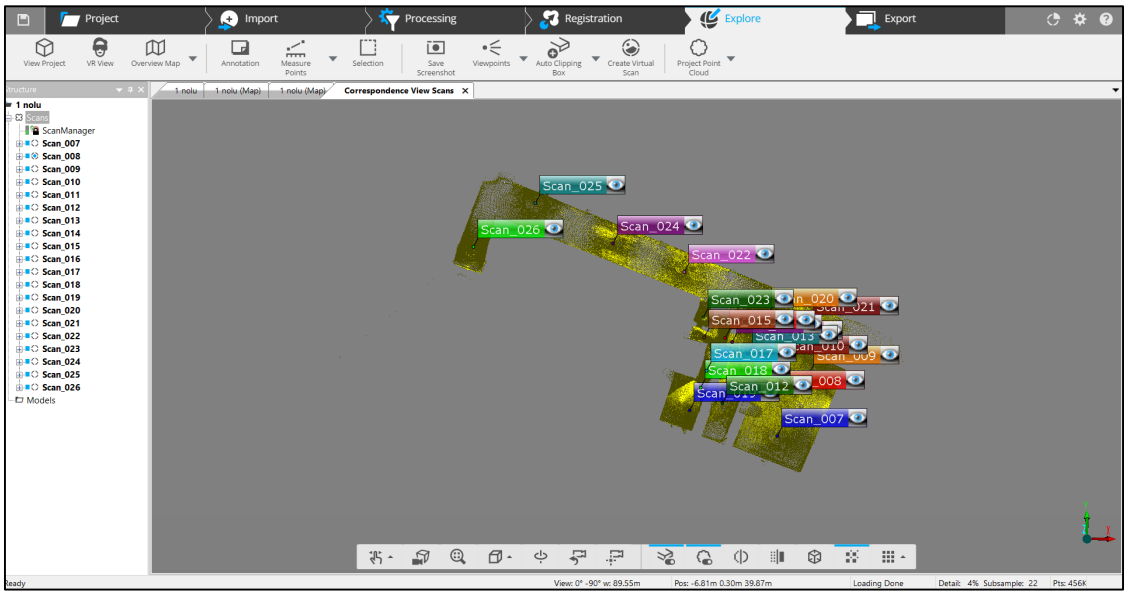
alınmış hedef işaretleri) okuyabildiği gibi, düzlemsel olmayan amorf şekilli mekanlar için hedef küreler geliştirmiştir. Saha çalışması sırasında girilen alanların eğrisel yüzeyli mekanlar olması sebebiyle hedef küreler kullanılmıştır. Cihazın çalışma prensibi yersel lazer tarama olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu metod üç boyutlu uzayda cisimlerin koordinatlarını uzaklık ölçümüyle tanımlayarak temas gerektirmeden detaylı ve yüksek hassasiyetli veriler sunmaktadır. (Sabuncu ve Özener, 2020, sy.47) Taramalar sonucu elde edilen veriler cihaz merkezli bir koordinat sistemine bağlanır. Bu verilerin aynı mahalde yapılacak GPS ölçümleriyle birleştirilerek global koordinatlara oturtulması da mümkündür. Bu işlem, tarama verilerinin üç boyutlu modellere dönüştürülmesi sonrası CAD tabanlı yazılımlar ve CBS sistemleri kullanılarak yapılabilir.

Yersel lazer tarama yapabilen bir çok cihaz bulunmaktadır. Bunlar farklı çalışma yöntemleri ile tarama işlemini gerçekleştirmektedir. Temelde üç farklı sınıfta olan yöntemler, üçgenleme, uçuş zamanlı ve faz karşılaştırma olarak ayrılmaktadır. (a.g.e.) Yürütülen saha çalışmasında Faro Focus 350s çalışma prensibi faz karşılaştırma yöntemidir. (a.g.e., sy. 48) Bu yöntemde cihaz ve taranan yapı arasındaki mesafe yayılan ve yansıyan ışınların faz farkıyla ölçülmektedir. (a.g.e.) Böylece her bir istasyonda ayrı ayrı noktalardan oluşan veriler elde edilmektedir. Bu ayrık verilerin tek bir nokta bulutu haline getirilmesi ise SCENE yazılımı ile yapılabilmektedir. Ayrıca bu işlem için CAD tabanlı Recap programı da kullanılabilmektedir.

3B Modellemenin elde edilmesi sürecine bakılacak olursa ana hatlarıyla üç aşamada gerçekleştirildiği görülür. Bunlar planlama, tarama ve veri işleme aşamalarıdır. Saha çalışmasının ilk aşaması olan planlamada cihazın konumlanacağı yerler yani istasyonlar belirlenir. (Şekil 6.4) Bu çalışma kapsamında mekanların önce kat planları eskiz olarak çizilmiş ve bu planlar üzerinde tarama yapılması planlanan istasyonlar işaretlenmiştir. Bu ön hazırlık daha sonra veri işleme aşamasında noktaları birleştirme sırasında (manuel registration işlemi sırasında) istasyonların birbirlerine göre konumlarını teyit etmeye yardımcı bir doküman olmuştur. Planlama aşamasında cihazın tripod üzerinde gerekli yüksekliğe ayarlanmış ve hedef kürelerin yerlerinin belirlenmiştir. Hedef kürelerin yerleri küre sayısının sınırlı olduğu durumlarda önem arzetmektedir. Yürütülen çalışma sırasında 6 adet hedef küre kullanılmıştır. Her bir istasyonda en az üç hedef kürenin cihazın görüş açısında kalması gerekmektedir. İlk istasyondan sonraki istasyona geçerken, ilk istasyonda cihazın gördüğü en az üç küreyi cihazın konumlanacağı ikinci istasyonda yine görmesi gerekmektedir. Böylece verilerin birleştirme işlemi doğru olarak yapılabilmektedir. Tripod üzerinde cihazın denge sorunu yaşaması ya da cihazın düzlemsel durmasını engelleyecek zemin durumları sebebiyle verilerin kaydedilmesi

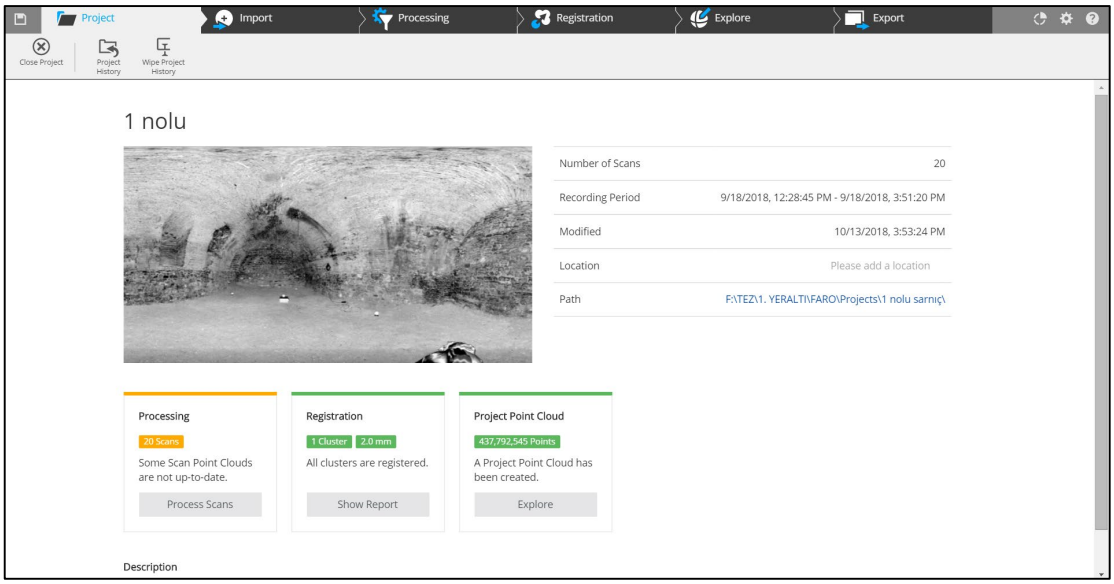
hatalara sebep olabilmektedir. Cihaz dengesine ilişkin hata, Faro Focus 350s cihazın dokunmatik ekranında uyarı olarak verilmektedir. Böyle durumlarda aynı istasyonda cihaz dengesi sağlanarak tekrar tarama yapılması ve hatalı taramanın kullanılmaması çözüm olacaktır.

Tarama işlemi ise belirlenen istasyonlara cihazın sırasıyla yerleştirilmesi ve küresel hedeflerin en az üç hedefin cihaz tarafından görülmesi prensibine göre yerlerinin belirlenmesi ile başlanır. İlk istasyondan ikinci istasyona geçerken ilk üç hedef kürenin yeri değiştirilmez ve üçüncü istasyonla da bağlantı kuracak şekilde yeni küreler eklenir. İstasyonların tamamında aynı işlem uygulanarak tarama tamamlanır. Böylece, taranan mekan her bir istasyona ait bağımsız nokta bulutları halinde tarayıcının hafızasına kaydedilmiş olur.

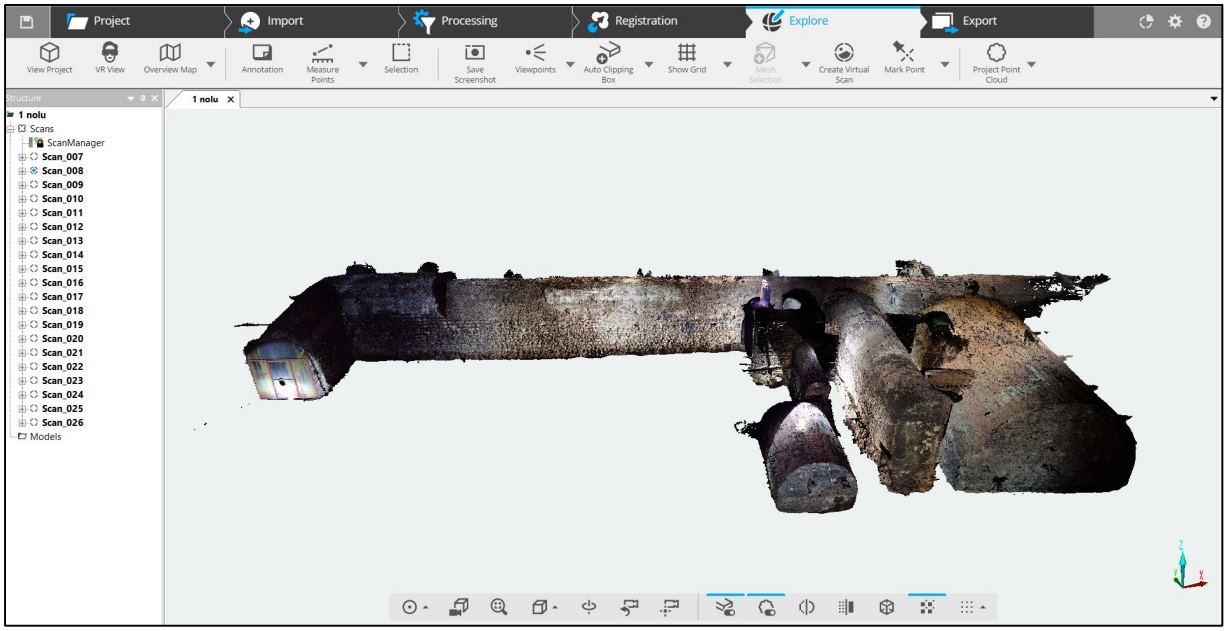
Şekil 6. 4 Faro Scene programı arayüzünde görülen 1 nolu alanda kurulan istasyonlarının yerleri

Son olarak verilerin işlenmesi aşaması, Faro Scene programı ile yapılmıştır. Program her bir mahalde kurulan istasyon sayısınca elde edilen raw tarama dosyalarının birleştirilmesini sağlar. Program raw dosyaların yüklenmesi, eşleştirilmesi ve birleştirilmesini sırasıyla yapar. Örneğin 1 Nolu alanda 437.792.545 nokta ve 20 adet istasyon bulunmaktadır. (Şekil 6.5)

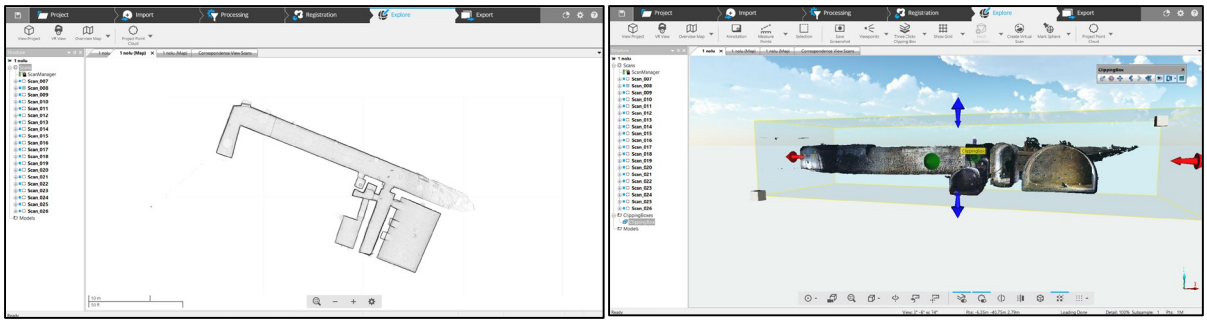
Şekil 6. 5 1 nolu alanın Scene modelindeki istasyon ve nokta sayısı

Scene yazılımında iki istasyon arasında ortak hedefler manuel işaretlenmiştir, böylece bağımsız nokta bulutları birleştirilir. Bu işlem tüm bağımsız taramalar için yapılır. 1 nolu alan için 20 ayrı istasyon ortak hedefler yoluyla birbiriyle ilişkilendirilir ve tek bir nokta bulutu elde edilir. Bu nokta bulutu tarama yapılan mahalin tüm detaylarını içeren 3B modelidir. (Şekil 6.6)

Şekil 6. 6 Manuel Registration sonrası elde edilmiş 1 nolu alana ait nokta bulutu 3B model

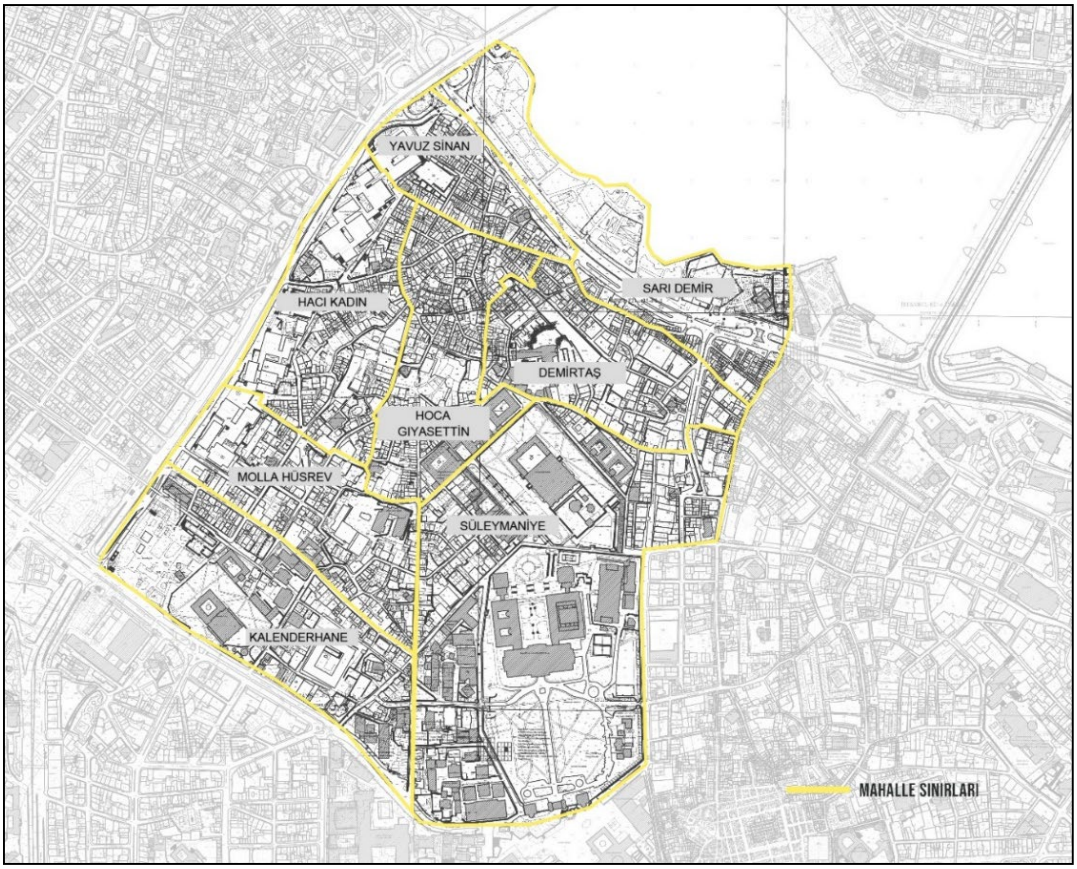
Oluşturulan 3B Nokta bulutu modellerden Overview map elde edilmiş ve bu görüntü CAD programında vektörel vaziyet planı çizimi için altlık olarak kullanılmıştır. Ayrıca yine Scene programından Ortographic fotoğraflar çıkarılabilmektedir. Böylece nokta bulutu clipping box ile belirlenen bir noktadan kesilerek mekanın renkli kesiti üretilebilmektedir.

Şekil 6. 7 Overview map ile vaziyet planı için altlık ve Orthophoto kesitlerin oluşturulması

6.4. SÜLEYMANİYE ÇALIŞMA ALANI

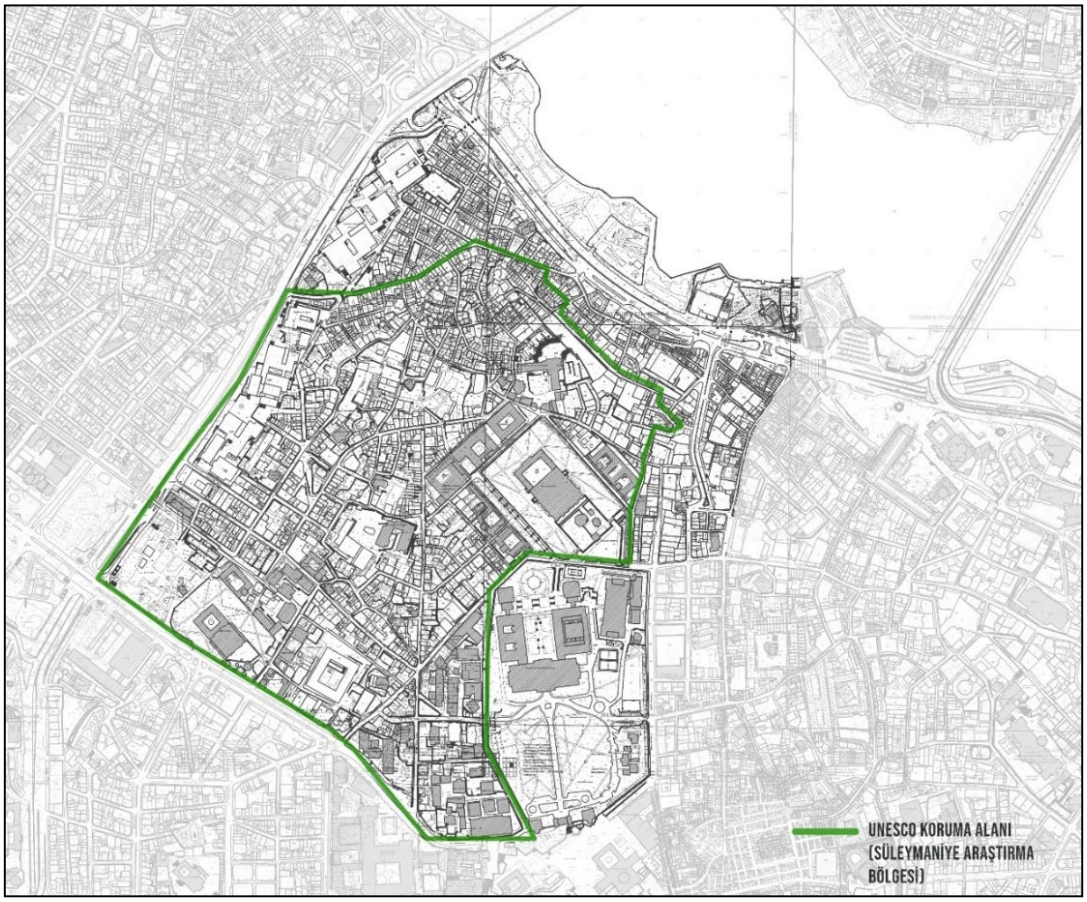
Süleymaniye Bölgesi Tarihi Yarımadanın kuzeyinde Haliç kıyısında Unkapanı ve Haliç Metro Köprüsü arasındaki kıyı şeridinden, güneyde üçüncü tepenin zirvesine ve Beyazıt Meydanına, batıda Atatürk Bulvarıyla ayrılan üçüncü vadiye, doğuda Mercan-Tahtakale civarına kadar uzanan tarihi semtin adıdır. Süleymaniye, Kalenderhane, Molla Hüsrev, Hacıkadın, Hoca Gıyaseddin, Demirtaş, Yavuz Sinan ve Sarıdemir mahallelerinden oluşur. (Şekil 6.4)

Şekil 6. 8 Süleymaniye bölgesi mahalleler

Alan 1985 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine girmiştir. Bölgede 2018 tarihli Tarihi Yarımada Yönetim Planı verilerine göre tescilli 11 yer altı yapısı bulunmaktadır. Saha

çalışmasının sınırlarını ve tezin içeriğini belirleyen sınır, 2011 de revize edilerek 51 hektardan 58 hektara çıkarılmıştır. Öncesinde sınırların dışında olan Islah Sokak, Revani Çelebi Sokak, Himmet Sokak civarında kalan alan ile Süleymaniye Hamamı yeni sınırlara dahil edilmiştir. Saha çalışmasının odaklanacağı ve Süleymaniye Bölgesi olarak anılacak alan işte bu Süleymaniye Unesco Koruma Alanı'dır. Girilebilen mahallerde üç boyutlu mekan tarama çalışmasının öncelikle bu sınırlar için gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

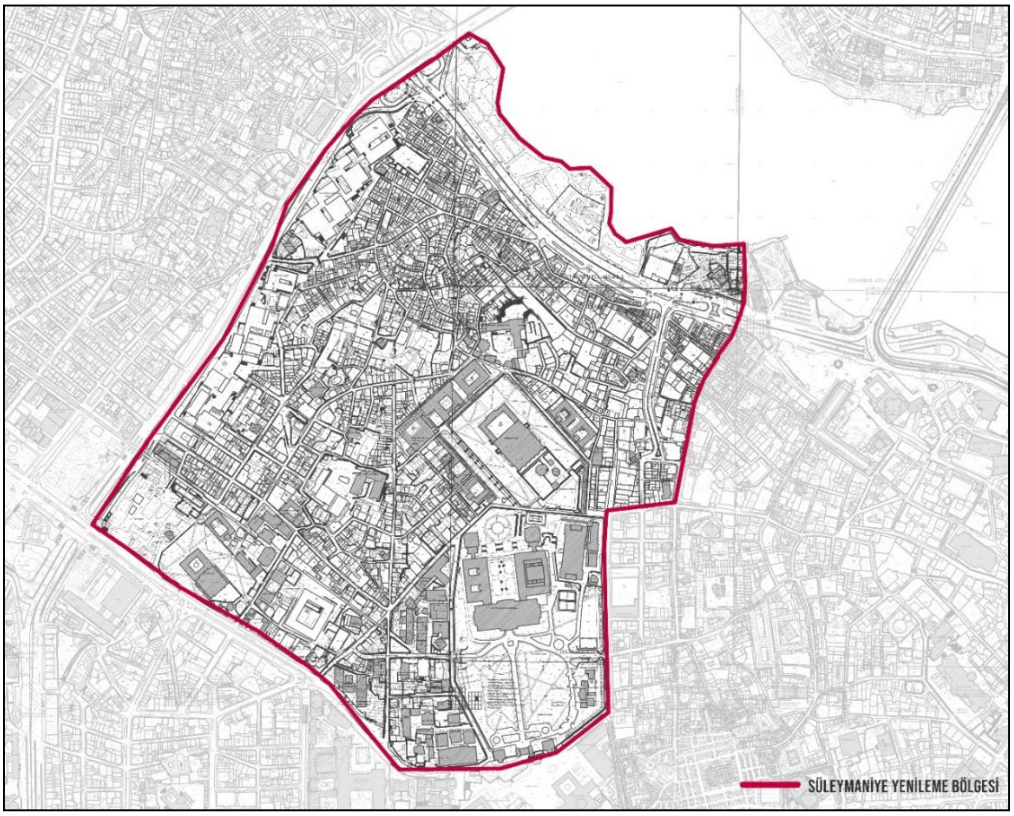

Şekil 6. 9 Süleymaniye Araştırma Bölgesi- Süleymaniye Unesco Dünya Miras Alanı

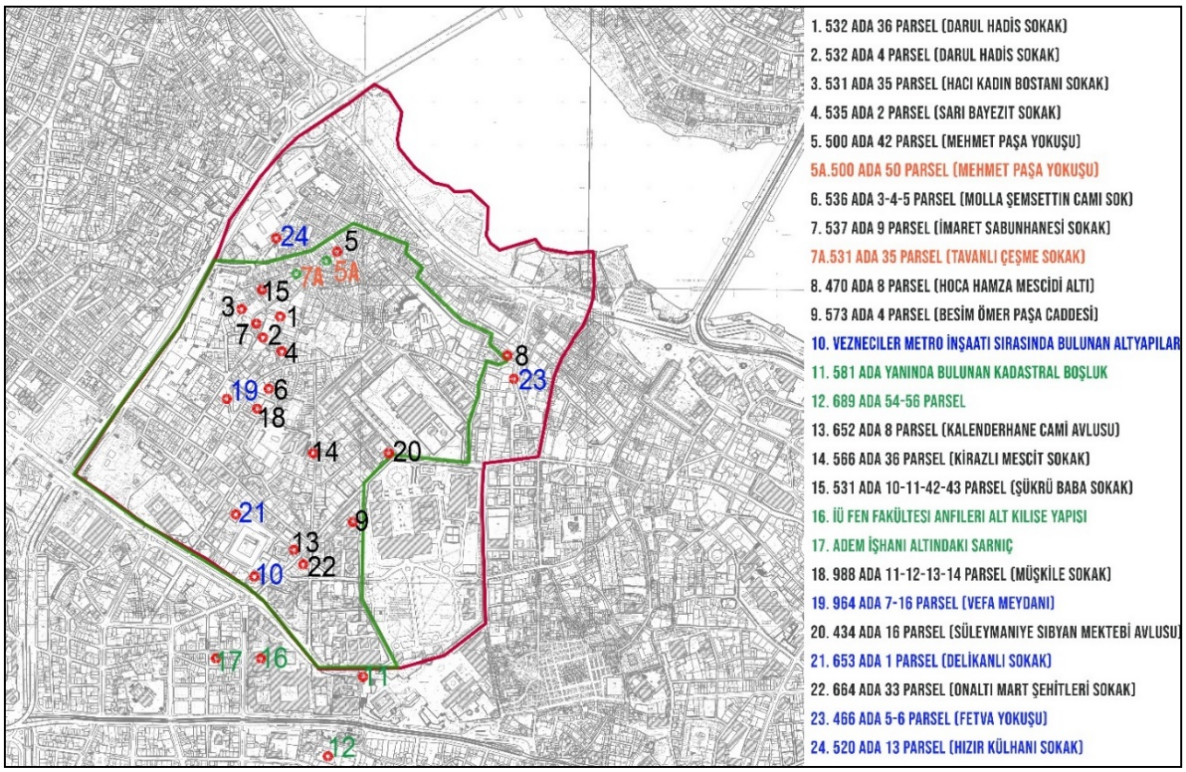
Bölge 2006 yılında yenileme alanı ilan edilmiştir. Unesco Koruma Alanına Sarıdemir ve Yavuz Sinan mahalleleriyle, İstanbul Üniversitesi'nin Merkez Kampüsü'nü de ekleyen bu alan, saha araştırmasının sınırlarının genişleyebileceği ikincil sınırı ifade etmektedir. Yenileme sınırı olarak işaretlenen alanda, (Şekil 6.6) litereatür taraması ve/veya saha tespiti sırasında eklenen mahaller üzerinden (Şekil 6.7) bulgulama ve üç boyutlu tarama yapılabilmiştir.

Halihazır harita üzerinde daha önceden işaretlenmiş bazı alanlar bu iki sınırın (Unesco koruma sınırı ve yenileme sınırı) dışında kalmışlardır. Her iki sınırın da dışında kalan, 11, 12, 16 ve 17 nolu bu alanlar saha çalışmasına dahil edilmemiştir. (Şekil 6.7) Ayrıca saha çalışması

öncesi 10 ve 19 numaralı alanların çoktan yerin altında kalmış olan altyapılar olduğu bilinmesine rağmen haritada bir nokta olarak belirtmek önemli görülmüştür.

Şekil 6. 10 Süleymaniye Yenileme bölgesi sınırları

Şekil 6. 11 Yer altı yapısı noktaları ve araştırma sınırları, (5a ve 7a saha çalışması sırasında haritaya eklenmiştir.)

6.5. TARAMA YAPILAN ALANLAR

Tarama yapılan alanlardaki verilen bu bölümde incelenmiştir. Alt başlıklarda alanlar düzenlenmiş, bu başlıklar önce kısa bilgiler içeren, özet tablolar ve ardından genel değerlendirme ile detaylandırılmıştır. Her bir mahal için yapılan değerlendirmelerde, özet tablodaki veriler açıklanmış, ardından tarama verileri ve görselleştirmeler sunulmuş, en sonunda varsa literatürde alana dair bilgiler derlenmiştir.

Her bir yer altı yapısına ait alt başlıklarda saha çalışmasıyla elde edilen raw dataların işlenmiş ve bilgiye dönüştürülmüş halleri bulunmaktadır. Bunlar görsel bilgi sunan çalışmalardır. İlki vaziyet planıdır. Yer altı yapılarına ait sahada FARO lazer tarayıcı ile elde edilen işlenmemiş nokta bulutu datalar, SCENE programıyla birleştirilerek her bir mahal için ayrı üç boyutlu modeller oluşturulmuştur. SCENE modellerden doğrultu ve ölçek anlamında gerçeğe uygun planlar elde edilebilmektedir. Bu sebeple modellerden yer altı yapısının planı çekilmiş, TIF formatında olan bu bu planlar vektörel hale getirilerek halihazır harita üzerinde yerine konulmuştur. Böylece vaziyet planları oluşturulmuştur.

Yer altı yapılarının SCENE modelleri üzerinden vaziyet planında işaretlenen kesit çizgilerine göre alınan Orthophoto'lar ile mahalin 4 kesiti ile anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca yer altı yapılarının üç boyutlu modelleri ve üzerine işaretlenen açıklamalar paylaşılmıştır.

Son olarak, taranan yer altı yapılarının üst yapılarla ilişkisini vurgulamak için oluşturulan görsel çalışmalar, yüzey üstü silüeti ile altında yer altı kesitini (SCENE modellerden çekilen ortophotolar baz alınarak oluşturulmuş) bir araya getirmektedir. Bu çalışmaların hiçbiri rölöve değildir. Yapılmaya çalışılan, bastığımız zeminin altında bilmediğimiz bir dünyanın olduğunu anlatmak için gerçek görüntülerden oluşan bir nesnel bir görselleştirme çabasıdır. Amaç İstanbul'un gerçekliğinin gördüğümüzün ötesinde olduğunu bildirmektir.

Şehrin imgesinin üzerinde yükseldiği kültürlerin yer altında kalmış izlerinin tamamı olduğunu zihnimizde tutarak, İstanbul'un çokça beğenilen ve üzerinde konuşulan silüetinin yer altına da uzandığı, bulunabilen örnekler üzerinden, tez yazımının kısıtlı formatı çerçevesinde gösterilmek istenmiştir. Bu çalışmanın şehrin yer altı modellemesine dair bir ilk olması hedeflenirken, son olmaması umulmaktadır. Öncelikle Tarihi Yarımadanın ve sonra şehrin tamamının yer altının modellenmesi ve işlenebilir dijital veriler haline getirilmesi önemli bulunmaktadır.

6.5.1. 1 Nolu Alan

Mahalin yeri:	Hacı Kadın Mahallesi, Darul Hadis Sokak 24 numara
Ada - parsel:	532 ada 36 parsel
Kullanım durumu:	Boş (Eylül 2018), Kağıtçı deposu (Nisan 2019)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	Mekan, tonozlu giriş koridoru (8 x 2 m) ve devamında ana koridor (42 x 3 m). Ana koridorun bağlandığı 2. oda (10.5 x 2 m), 2. odanın doğusunda 1. Oda (10.5 x 6.5 m) ve batısında 3. Oda (4.5 x 3 m). 3. Oda'ya ulaşan 6 x 1 m ölçülerinde dar koridor'dan oluşmaktadır.
Literatürde:	Prof. Dr. Selçuk Mülayim'in Tonozlu Anonim Yapı başlıklı raporu (2016)

Değerlendirme:

Alan, 532 ada 36 parselde Hacıkadın Mahallesinde, Darul Hadis Sokak ile İmaret Sabuhanesi Sokak'ın birleştiği köşede 24 numaralı tek katlı bir binadan girişlidir. 24 numaralı binanın 2014 yılına ait sokak fotoğraflarında zemin+3 kat iken, 2018 yılında saha çalışması sırasında sadece zemin katı bulunmaktaydı. Eylül 2018'de saha çalışması sırasında demirci atölyesi arkasında kilitli ve boş bir alandı. Nisan 2019'da mekanı fotoğraflamak için tekrar gidildiğinde içeri girilememekle birlikte bir kamyon dolusu kağıt arabalarının buraya indirildiği görülmüştür.

Şekil 6. 12 532 ada 36 parsel 24 numaralı bina 2014 ve 2019 görünümü (Url. 63) (Url. 64)

Ayrıca 2019 yılı Ekim ayında tekrar yapılan incelemede, 1 nolu alanın karşısında Darulhadis Sokak ile İmaret Sabunhanesi Sokak arasındaki adada (537 ada, 9 Parsel 7 nolu alanın yanı) başka altyapıların da yapılan yıkımlarda toprak yüzeyine çıktığı görülmüştür. Biri, mevcut 21a numaralı binanın (537 ada 9 parsel) arkasında yıkılmış binanın (537 ada 3 parsel)

kalıntıları arasından tonozları olduğu görülen, ancak molozlar sebebiyle içine girilemeyen yapıdır. (Şekil 6.8) İkincisi, muhtemelen 537 ada 1 parsele denk gelen yapıdır, bu yapının içinde künkler görülmüştür. (Şekil 6.9) Neredeyse yıkıntı halindedir.

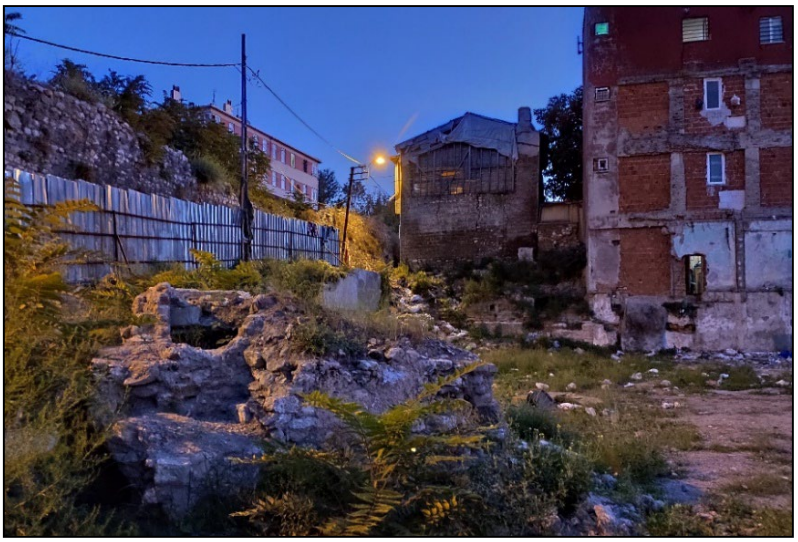
Şekil 6. 13 1 nolu alan, 7 nolu alan ve Ekim 2019 tarihli son saha incelemesinde görülen ilave altyapı izlerinin birbirlerine göre konumları (Url. 65)

Şekil 6. 14 537 ada 2 parselde görülen altyapı (1 Ekim 2019)

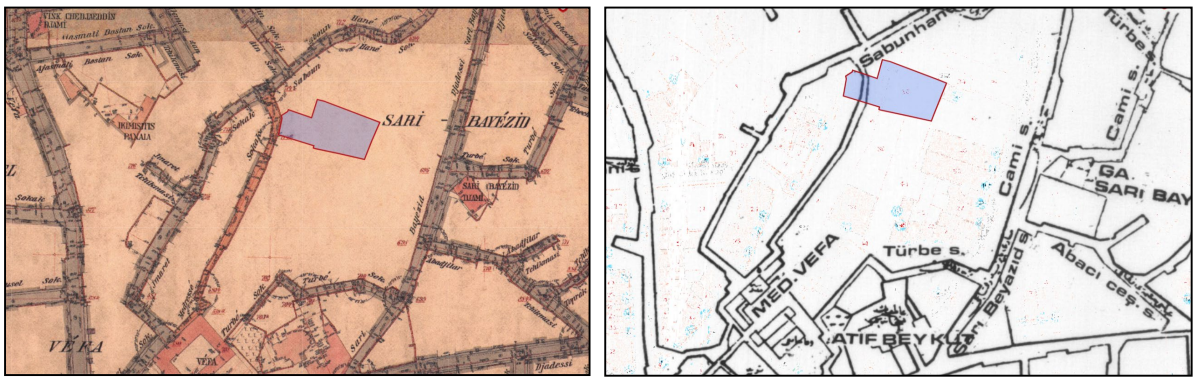

Şekil 6. 15 537 ada 1 parselde görülen altyapı arkada 1 nolu alan görülüyor. (1 Ekim 2019)

Şekil 6. 16 537 adada görülen altyapılar ve arka sağda 537 ada 9 parseldeki (7 nolu) yapı görülüyor (1 Ekim 2019)

Pervititch haritalarında Süleymaniye ve Vefa paftaları bu alanı göstermemiştir. Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi'de alan çizilmiş olsa dahi ayırt edici bir çizim bulunmamaktadır.

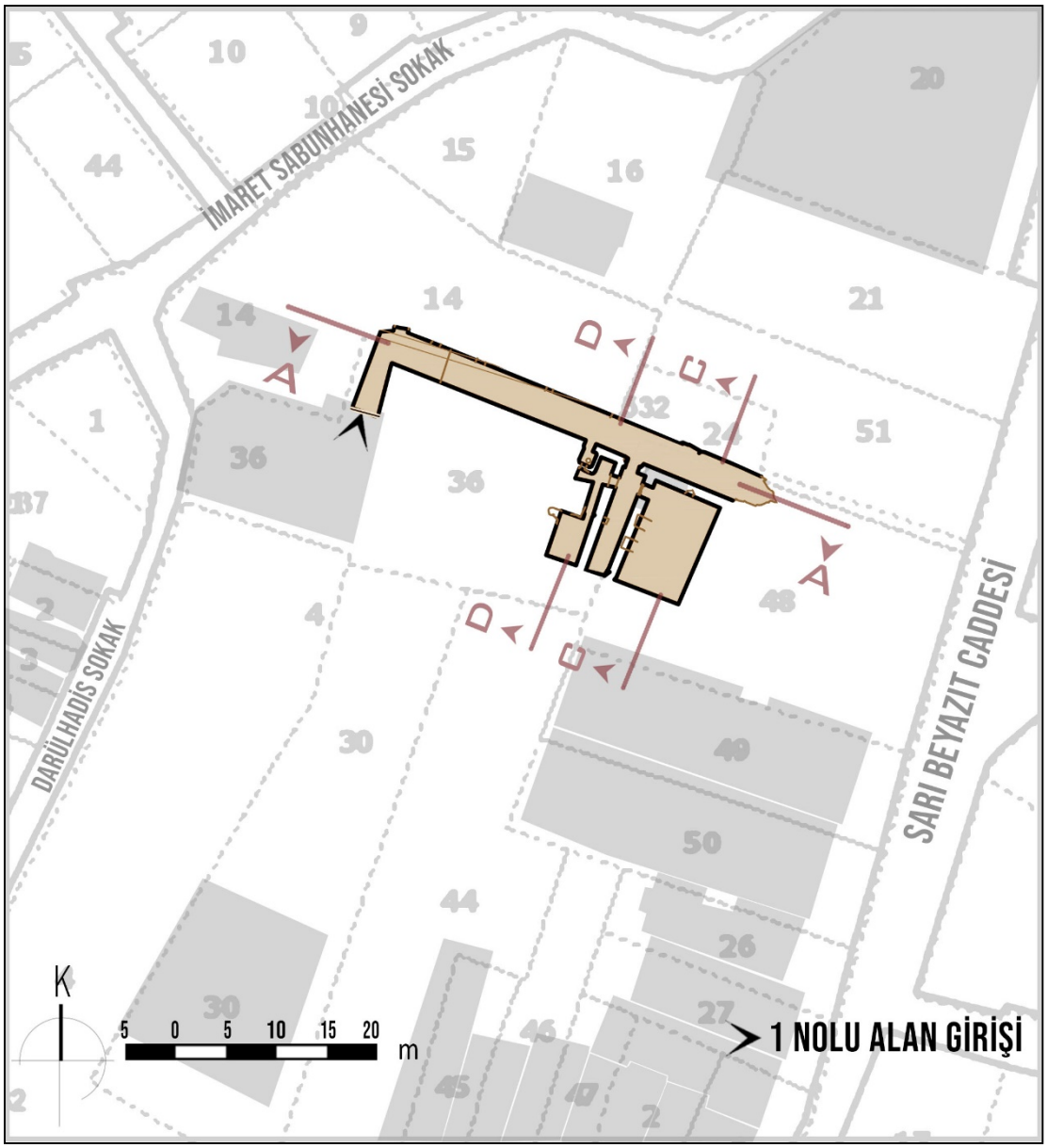

Şekil 6. 17 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 532 ada 36 parsel (FKR,2020)

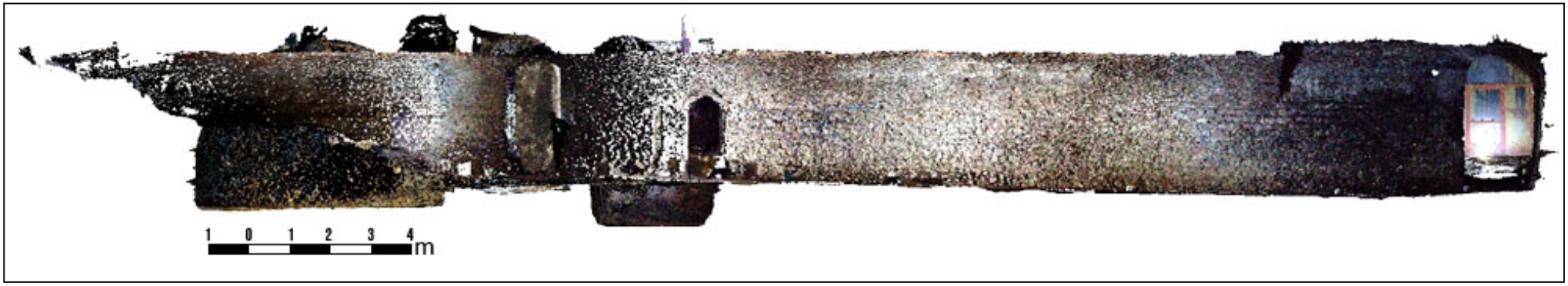
Saha çalışması sırasında demirci atölyesi olarak kullanıldığı görülen binadan ulaşılan altyapıya giriş sac bir kapıyla kapatılmıştır. Bir uzun tonoz koridor ve üç odacıktan oluşan yer altı mekanında (Şekil 6.17), en büyük odacıktan (1. oda) yanındakine açılan üç pencere deliği vardır. En güneydeki odacığa (3. oda) ulaşan dar koridorda baca benzeri bir boşluk görülmüştür. Ayrıca aynı koridor duvarları nişler içermektedir. Ana koridorun bitimi o noktada yığılı molozlar sebebiyle anlaşılamamıştır. (Şekil 6.12) Ana koridorda yaklaşık 5.5 m yüksekliktedir. Diğer odaların da yüksekliği benzerdir. Kot olarak bazı yerlerde alçalmakla birlikte ana koridor ile 1. ve 2. odaların aynı kotta olduğu söylenebilir. Sadece 3. oda diğerlerinden 1 metre kadar düşük kottadır. Buraya eğimli bir koridorla ulaşılır.

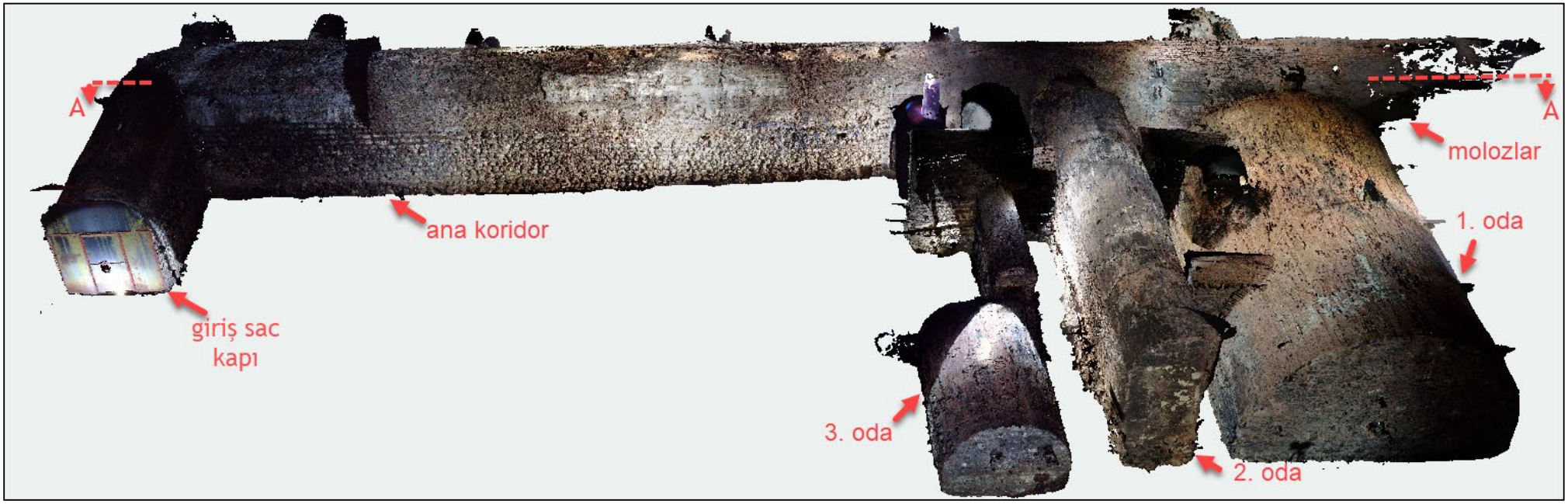
Şekil 6. 18 1 Nolu alan ana koridorun görünümü (18 Eylül 2018)

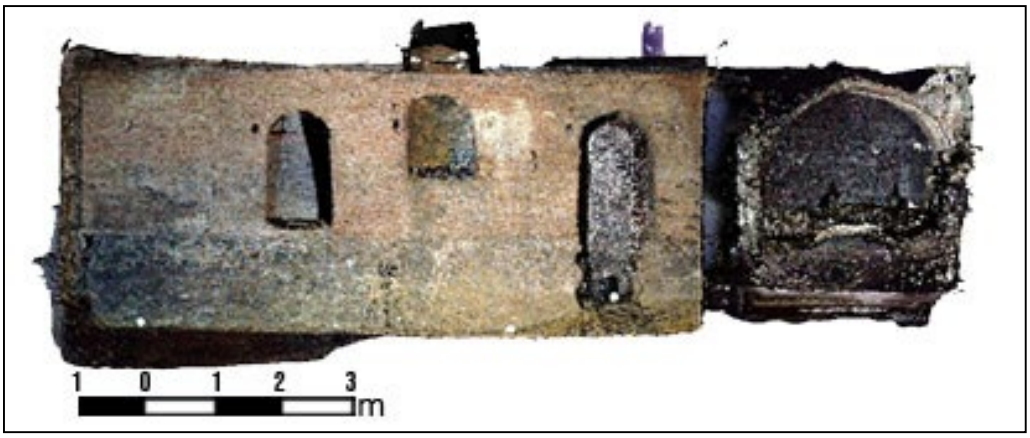
Şekil 6. 19 1 nolu alan vaziyet planı

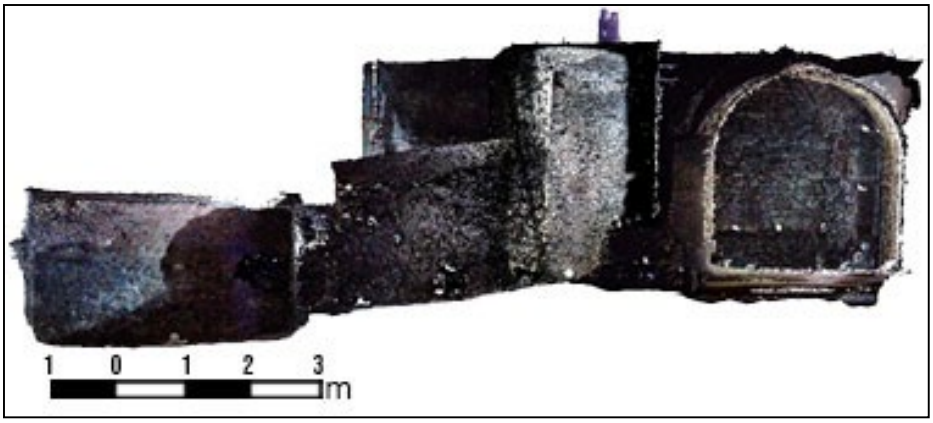
Şekil 6. 20 1 nolu yer altı yapısının boy kesiti, kesitin solunda molozlar sebebiyle sonu görülemeyen mekanın devam ettiği düşünülmektedir. (A-A Kesiti)

Şekil 6. 21 1 nolu yer altı yapısı SCENE ile oluşturulmuş model

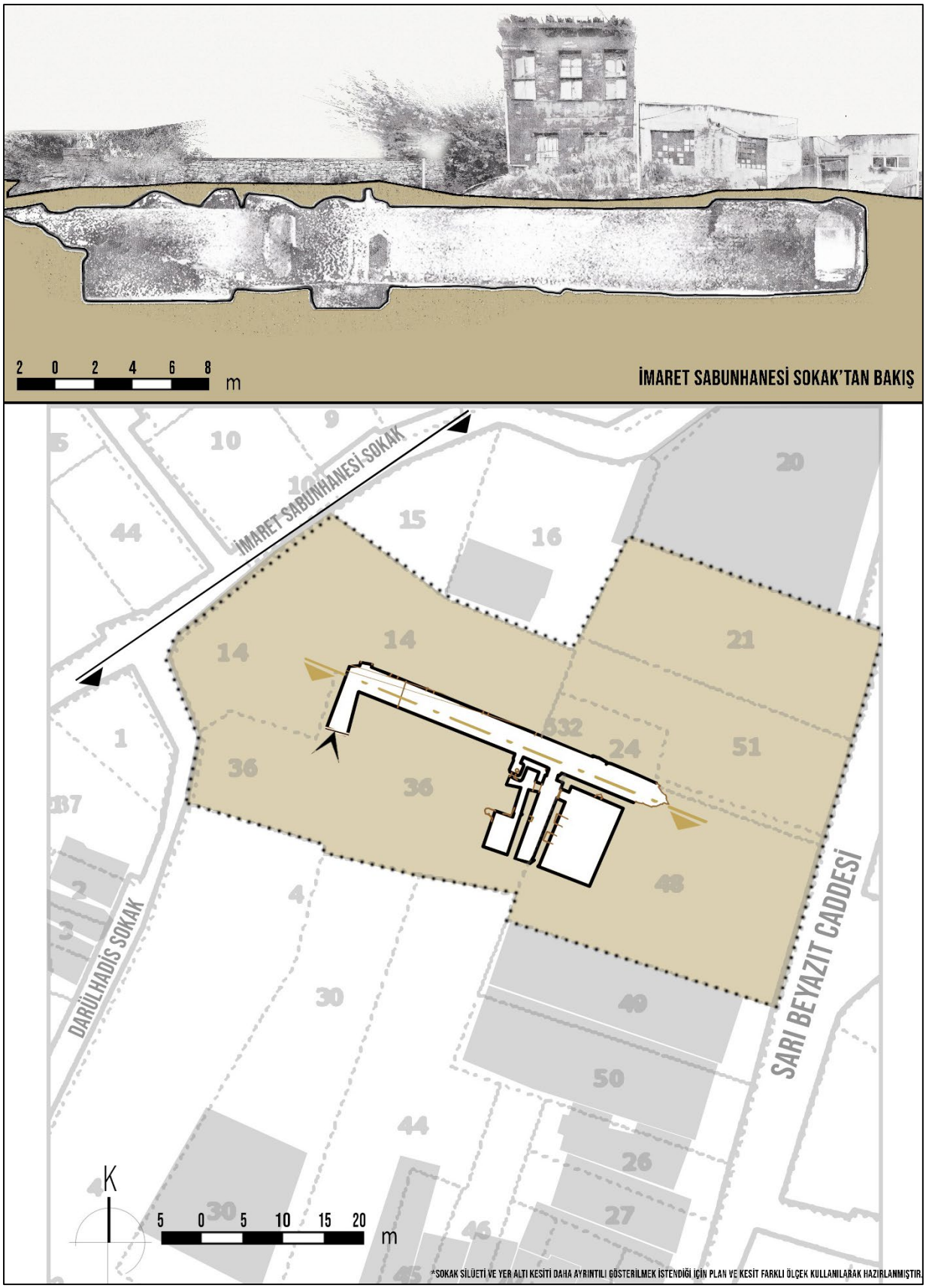

Şekil 6. 22 1 nolu yer altı yapısının en kesiti, kesitte 1. odanın kapı girişi ve nişli duvarı ile sağda ana koridor görünmektedir. (C-C Kesiti)

Şekil 6. 23 1 nolu yer altı yapısının en kesiti, kesitte 3. oda, bu odaya ulaşan koridor ve sağda ana koridor görünmektedir. Baca benzeri çıkıntı ve daha geride giriş koridoru kesite görünüş olarak girmiştir. (D-D Kesiti)

Mekanın araştırılmasına dair Koruma Kurulu kararı sonrası 2016 yılında Prof. Dr. Selçuk Mülayim mahalde tespitlerde bulunarak bir rapor hazırlamıştır. Raporda alanın sarnıç olamayacağı vurgulanmakta, mimari özellikleri ve plan şeması bakımından çevredeki sarnıç yapılarına da benzemeyen bu mahalde bu uzunlukta bir tonozda mutlaka olması gerekecek ve su basıncını karşılayacak payandaların olmadığı bildirilmektedir. (Mülayim, 2016, sy.4) Sayılan sebeplerle mahal kesin olarak sarnıç değildir. Bulunduğu konum sebebiyle raporda, Eski Saray veya Ağakapısı'na ait bir anbar/depo olabileceği değerlendirilmiştir. Ahır olma ihtimali de incelenmiş ancak yapıda buna dair ne mimari ne de toponomik bir kanıt bulunamadığı kaydedilmiştir. (Mülayim, 2016, sy.3) Yapının 17.-18. yüzyıla tarihlenebileceği belirtilmiştir. (a.g.e., sy.2)

Şekil 6. 24 1 nolu yer altı yapısının İmaret Sabunhanesi Sokak'tan tahayyülü

6.5.2. 2 Nolu Alan

Mahalin yeri:	Hacıkadın Mahallesi, Darul Hadis Sokak
Ada - parsel:	532 ada 4 parsel
Kullanım durumu:	Etraftaki hurdacı ve kâğıtçıların kullandığı depo (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	Mekân, üç tonozu birbirine bağlayan iki kemerden oluşan bir yapıdır. 12.5 x 7.5 m ölçülerindedir.
Literatürde:	Kurul kararında Pertev Paşa sarayı kalıntısı olduğuna dair not (2005)

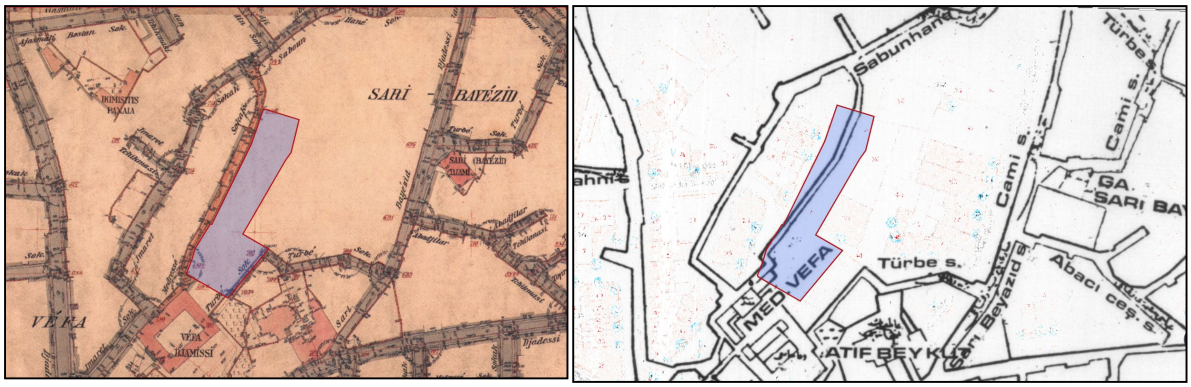
Değerlendirme:

Darul Hadis Sokak üzerinde 532 ada 4 parsele yerleşmiş bu alan, saha çalışması sırasında kağıt toplayıcıların deposu olarak kullanılmaktaydı. Sokak kotunun yaklaşık 1.5 metre altındaki bu alan dikdörtgen planlı tek bir mahalden oluşmaktadır.

Şekil 6. 25 2 nolu alanın 2011 yılından sokak görünümü (Url. 66)

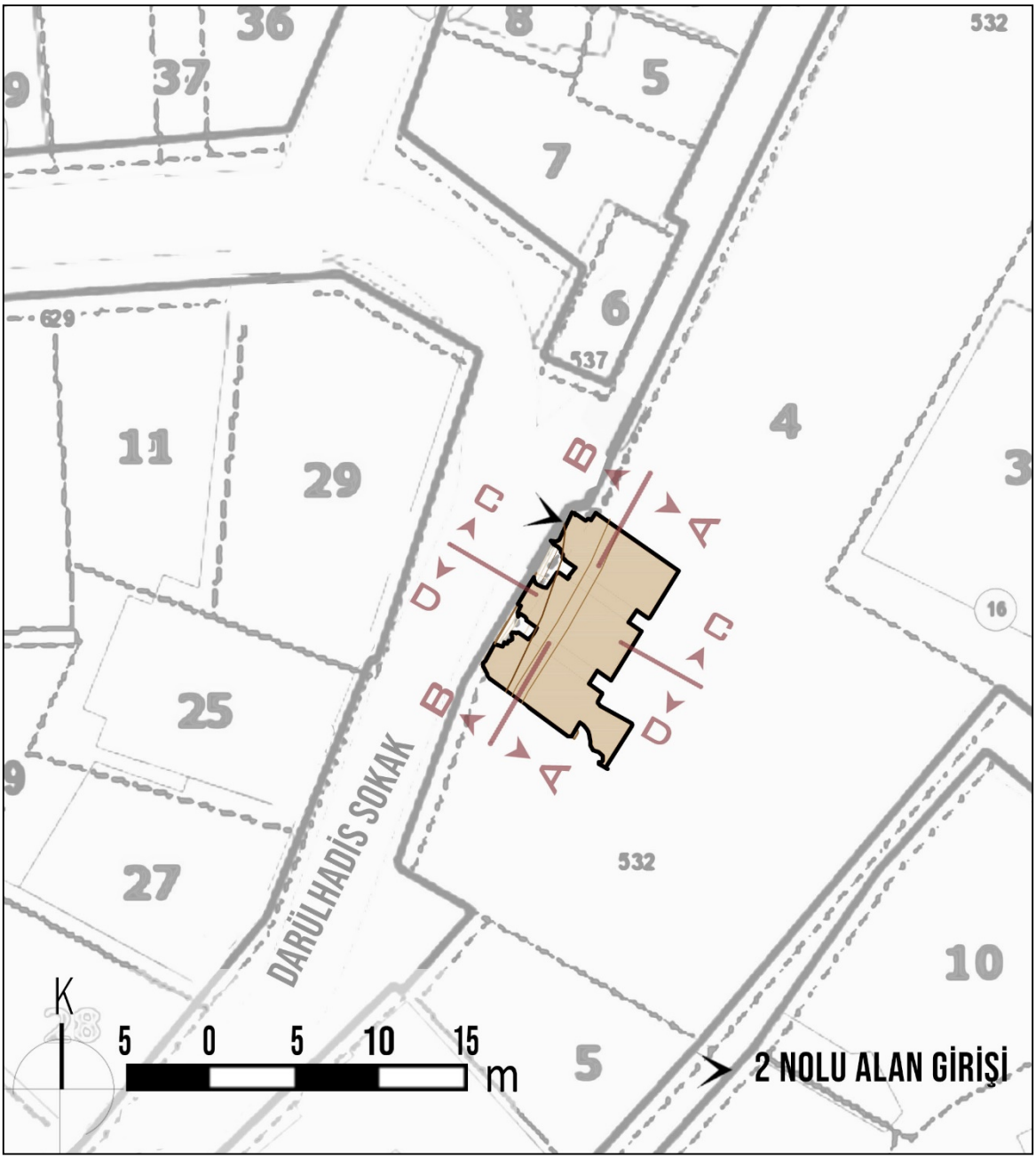
1 nolu alan gibi 2 nolu alan da Pervitich haritalarında yoktur. Alman Mavilerde ise üzerinde önemli bir yapı resmedilmemiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi haritasında da yapı varlığına dair bir gösterim yoktur. (Şekil 6.18)

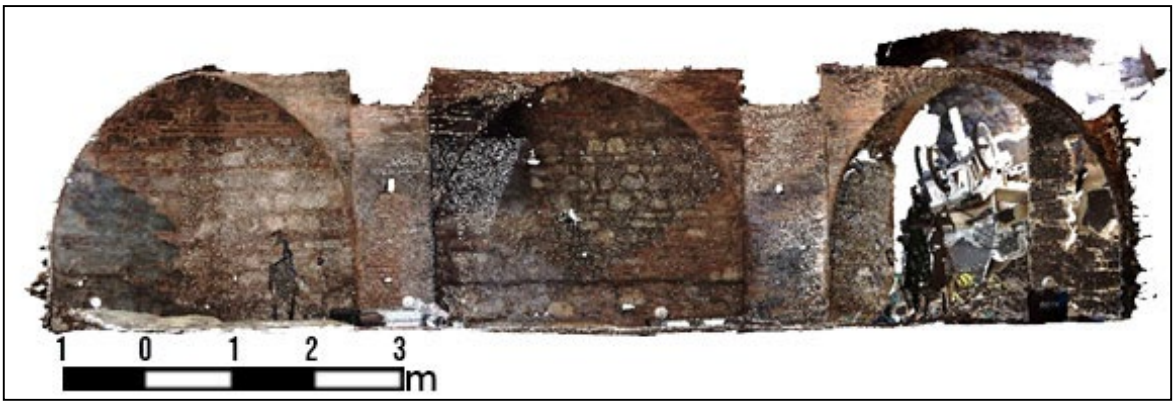
Şekil 6. 26 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi haritalarında 532 ada 4 parsel (FKR,2020)

Şekil 6. 27 2 nolu alan, güneybatıdan kuzeydoğuya bakış (19 Eylül 2018)

Şekil 6. 28 2 nolu alan vaziyet planı

Şekil 6. 29 2 nolu yer altı yapısının boy kesiti, kesitin sağ üstünde molozlar sebebiyle sonu görülemeyen alan devam ediyormuş gibi görünmektedir. (A-A Kesiti)

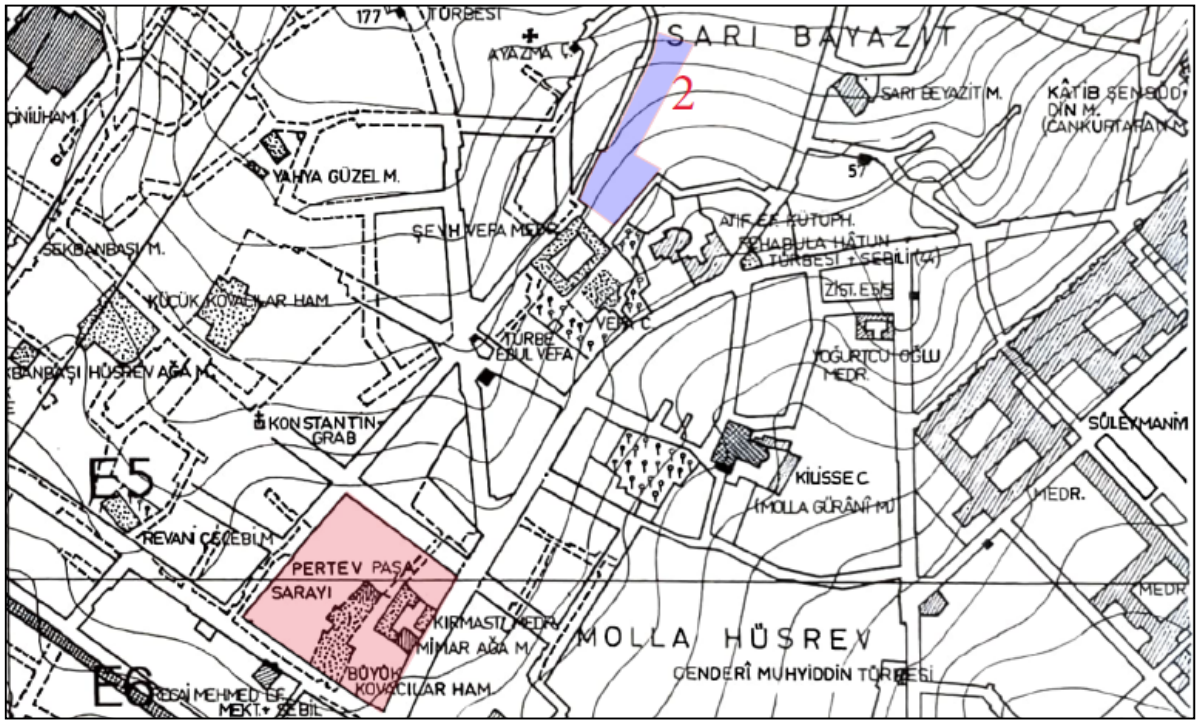

Şekil 6. 30 2 nolu yer altı yapısının boy kesiti, mahal girişi en sağdaki kemerin altından görülmektedir. (B-B Kesiti)

Şekil 6. 31 2 nolu yer altı yapısı SCENE ile oluşturulmuş modeli

532 adada 2 nolu alanın bulunduğu 4 numaralı parsel ile birlikte 14-15-16 parseller kalıntı duvar olarak 2005 yılında tescillenmiştir. 26.01.2005 tarih, 405 sayılı kurul kararında mahaldeki moloz taş duvarın[130] Pertev Paşa Sarayı'na ait olduğunun düşünüldüğü yazılmıştır.

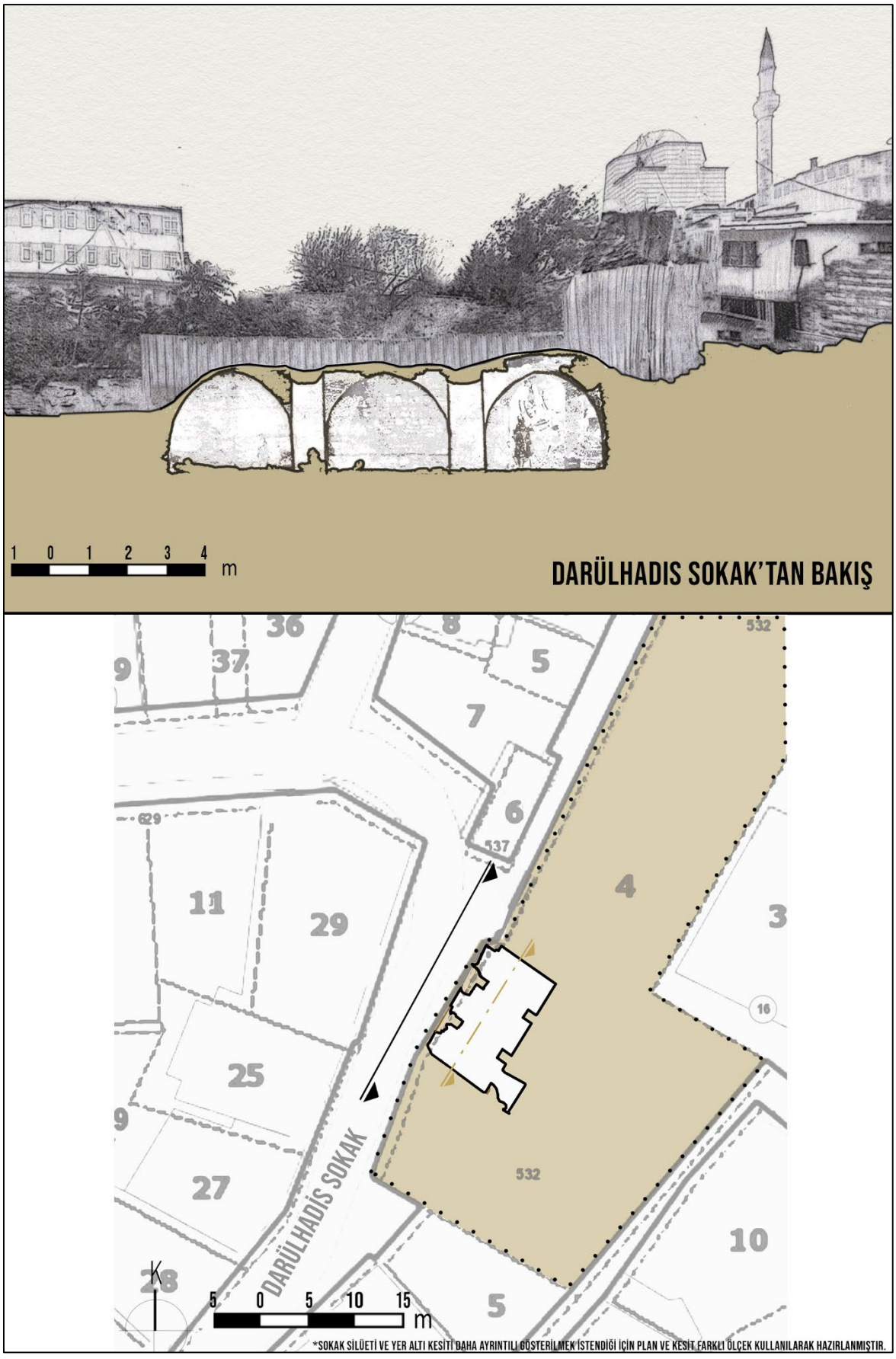

Şekil 6. 32 Müller Wiener haritasında Pertev Paşa Sarayı'nın yeri (kırmızı), 2 nolu alan (mavi) (Müller-Wiener,2016, sy.275)

Mimar Sinan tarafından Vezir Pertev Paşa için yapılan sarayının Vefa Meydanı'nda olduğu ve 17. yüzyıla kadar varolan yapının yıkıldığı ve izinin kaybolduğu düşünülmektedir. (Saatçi, 2015, sy.372) Müller Wiener bu sarayı Molla Hüsrev Mahallesi Mimar Mehmet Ağa Camisi'nin parselinde işaretlemiştir.

Pertev Paşa'nın Vefa'da bir kervansaray yaptırdığı da bilinmektedir. (Bostan, 2007, sy. 236) 2 nolu alanda tarama yapılan yapı Pertev Paşa Kervansarayı'na ait olabilir. 2 nolu alanın güneyinde 532 ada 6 parsel ise Şeyh Ebul Vefa Külliyesi'ne ait medrese bulunmaktadır. Bir başka ihtimal, Şeyh Ebul Vefa Medresesi'ne ait yapı parçaları ya da medresenin devamında olduğu düşünülen hankah (Doğanay, 2010, sy.72) odaları (kervansaray odaları) olabilir.

[130] Bu duvar, Fatih Kültür Envanteri Haritası'nda (İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü- 2015-2019) Darul Hadis Sokak'ta işaretlenmiştir. EK- 7.2'de görülebilir.

Şekil 6. 33 2 nolu yer altı yapısının Darulhadis Sokak'tan tahayyülü

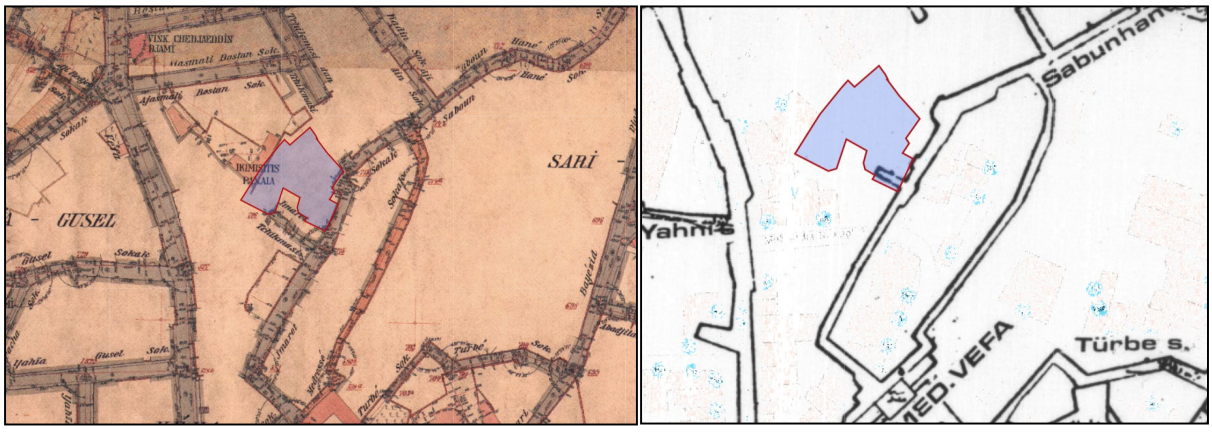
6.5.3. 3 Nolu Alan

Mahalin yeri:	Hacıkadın Mahallesi, İmaret Sabunhanesi Sokak
Ada - parsel:	534 ada 4 parsel
Kullanım durumu:	Hurda deposu, çöplük, evsiz barınağı (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	Mekan, tonoz örtü birbirine bağlayan iki kemerden oluşan bir yapıdır. 8 x 6 m ölçülerindedir. Güneydoğu yönünden zemin kotunun altında kalmıştır. Diğer yönlerde yüzeydedir. İki girişi bulunmaktadır.
Literatürde:	Bulunamadı.

Değerlendirme:

534 ada 4 parsel İmaret Sabunhanesi Sokak'ta bulunan otoparkın içindedir. Yıkıntı halinde bulunan yapı, otoparkın zemin kotunun yaklaşık yarım metre kadar altındadır. Yüzeyde görünür bir yapıdır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlü iki girişi bulunmaktadır.

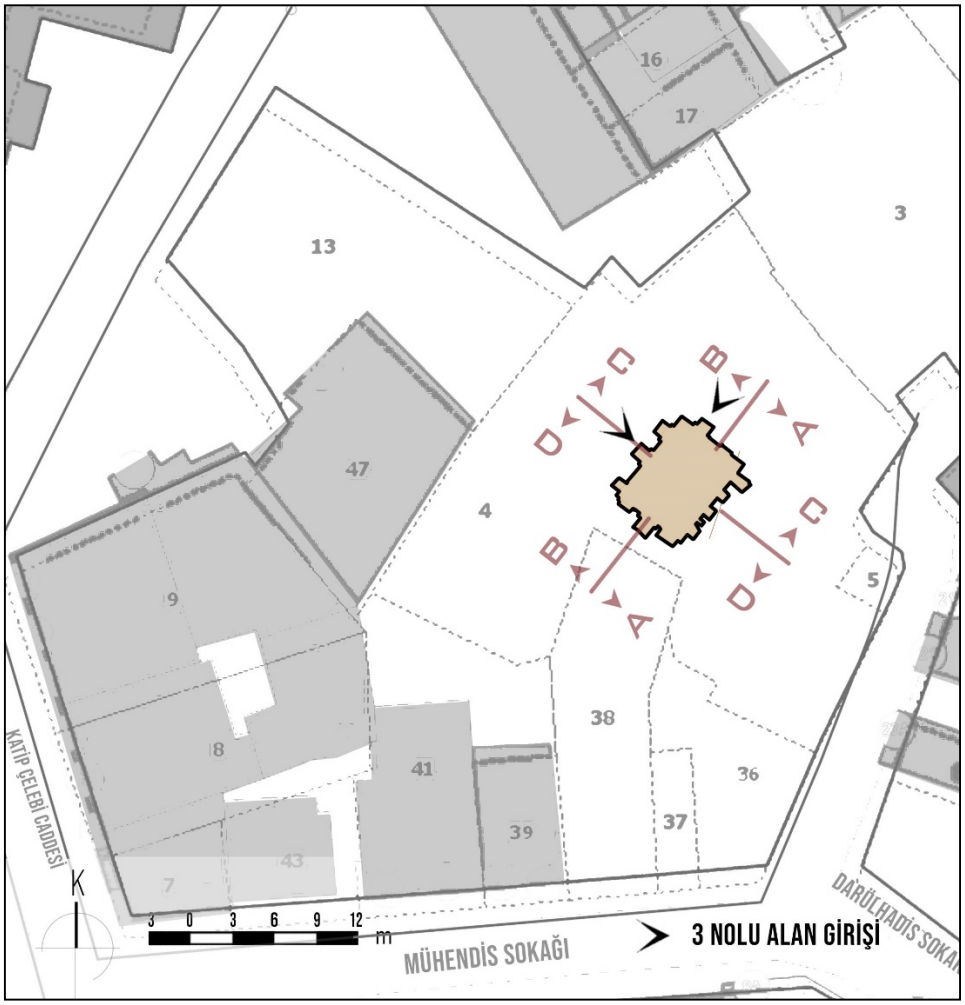
Vefa Meryem Ana Ayazma (Ayın Biri) Kilisesi'ne komşu olan bu alan Pervititch haritalarında gösterilmemiştir. Alman Maviler ve Ayverdi haritalarında ise ilgili parselde herhangi bir yapı çizilmemiştir.

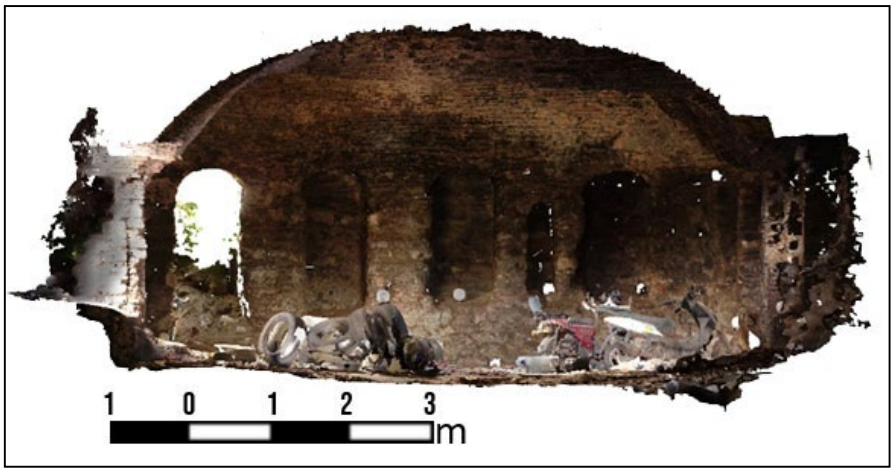
Şekil 6. 34 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 534 ada 4 parsel (FKR,2020)

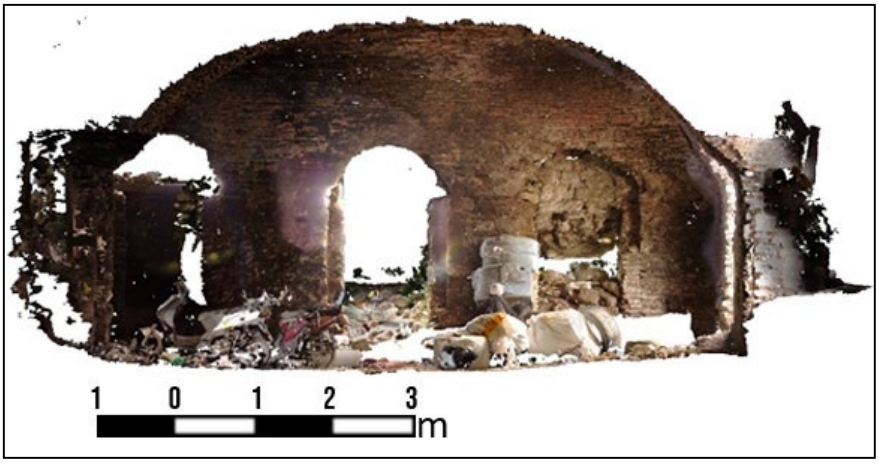
Şekil 6. 35 3 nolu alan, sağda kuzeybatı yönündeki giriş görülebilir. (19 Eylül 2018)

Şekil 6. 36 3 nolu alan vaziyet planı, alanın kuzeybatı kuzeydoğu yönünde iki girişi vardır.

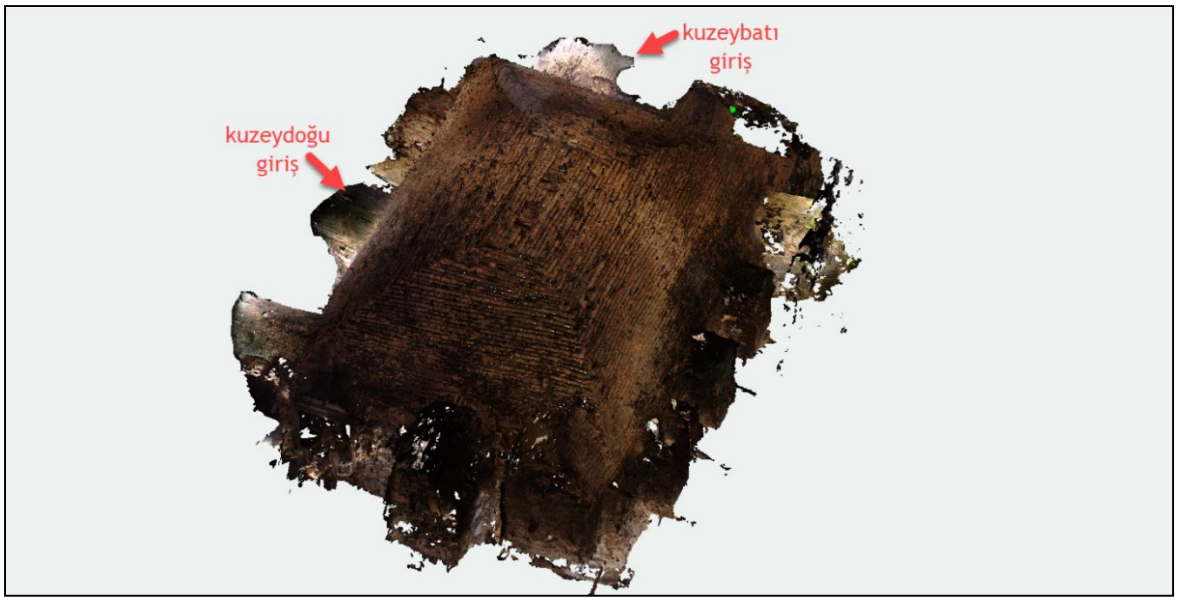
Şekil 6. 37 3 nolu yapının boy kesiti, solda giriş olabilecek boşluk yarı kotuna kadar molozla dolmuştur. (A-A Kesiti)

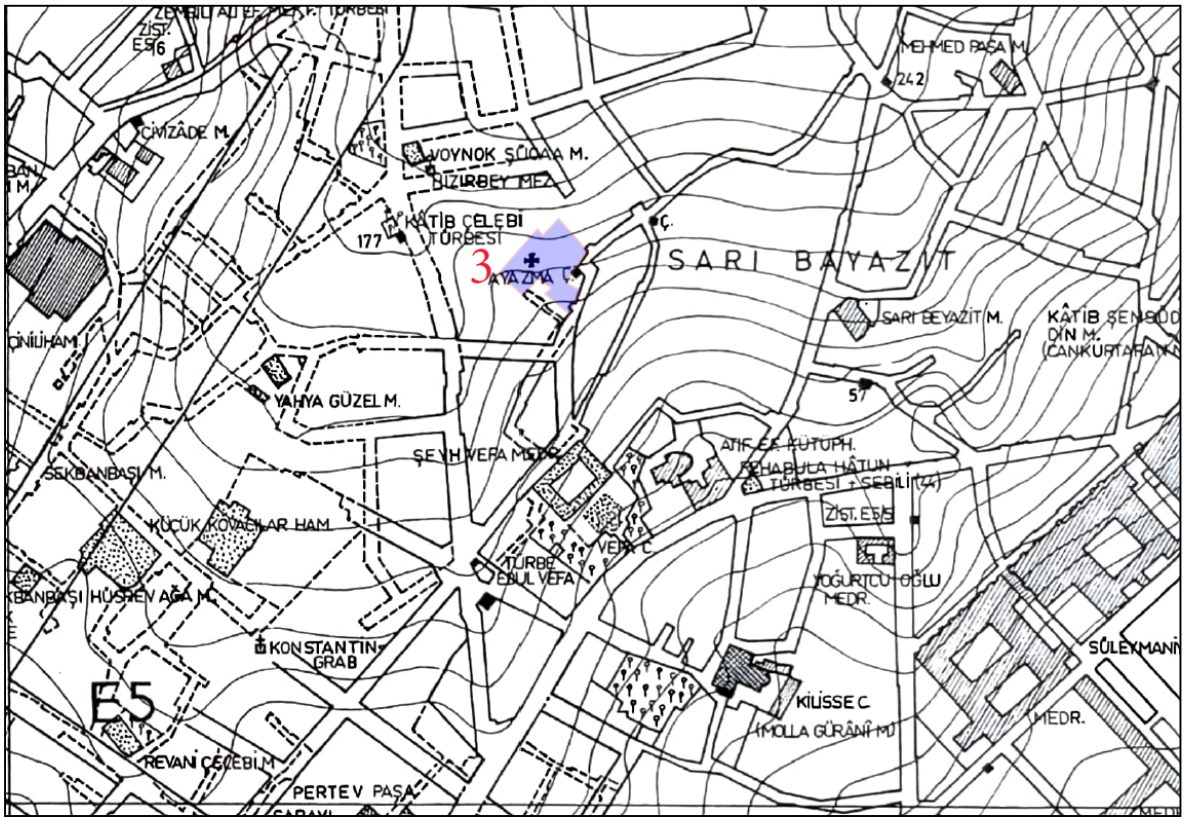
Şekil 6. 38 3 nolu yapının boy kesiti, mahal girişlerinden kuzeybatı yönlü olan görülmektedir. Pencere boşluklarının örülerek kapatıldığı görülmüştür. (B-B Kesiti)

Şekil 6. 39 3 nolu yapının en kesitleri, mahal girişlerinden kuzeydoğu yönlü olan C-C Kesitinde görülmektedir. (sırasıyla C-C Kesiti, D-D Kesiti)

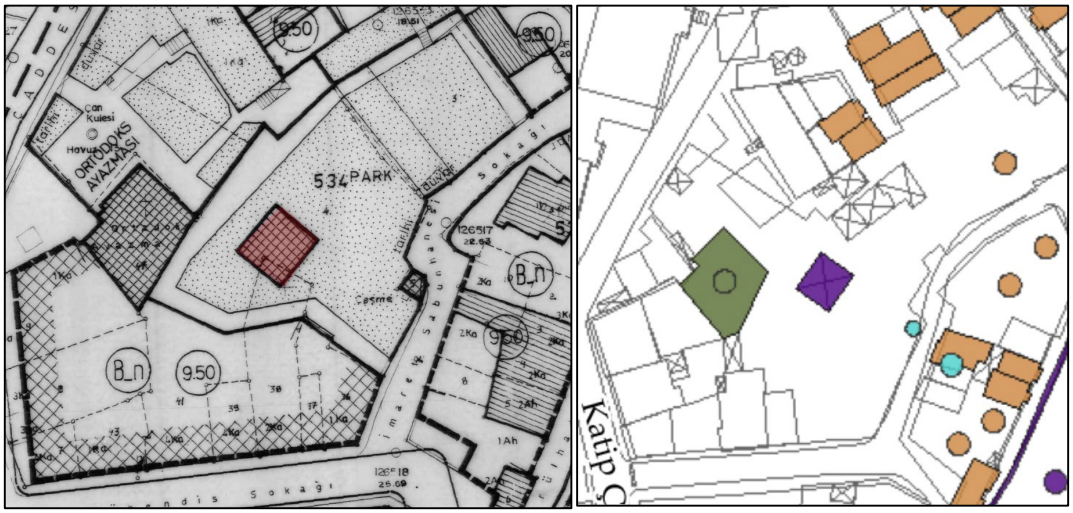
Şekil 6. 40 3 nolu yapının SCENE modeli

Şekil 6. 41 Müller Wiener haritasında Meryem Ana Ayazması ve 3 nolu alanın konumu (Müller-Wiener, 2016, sy.275)

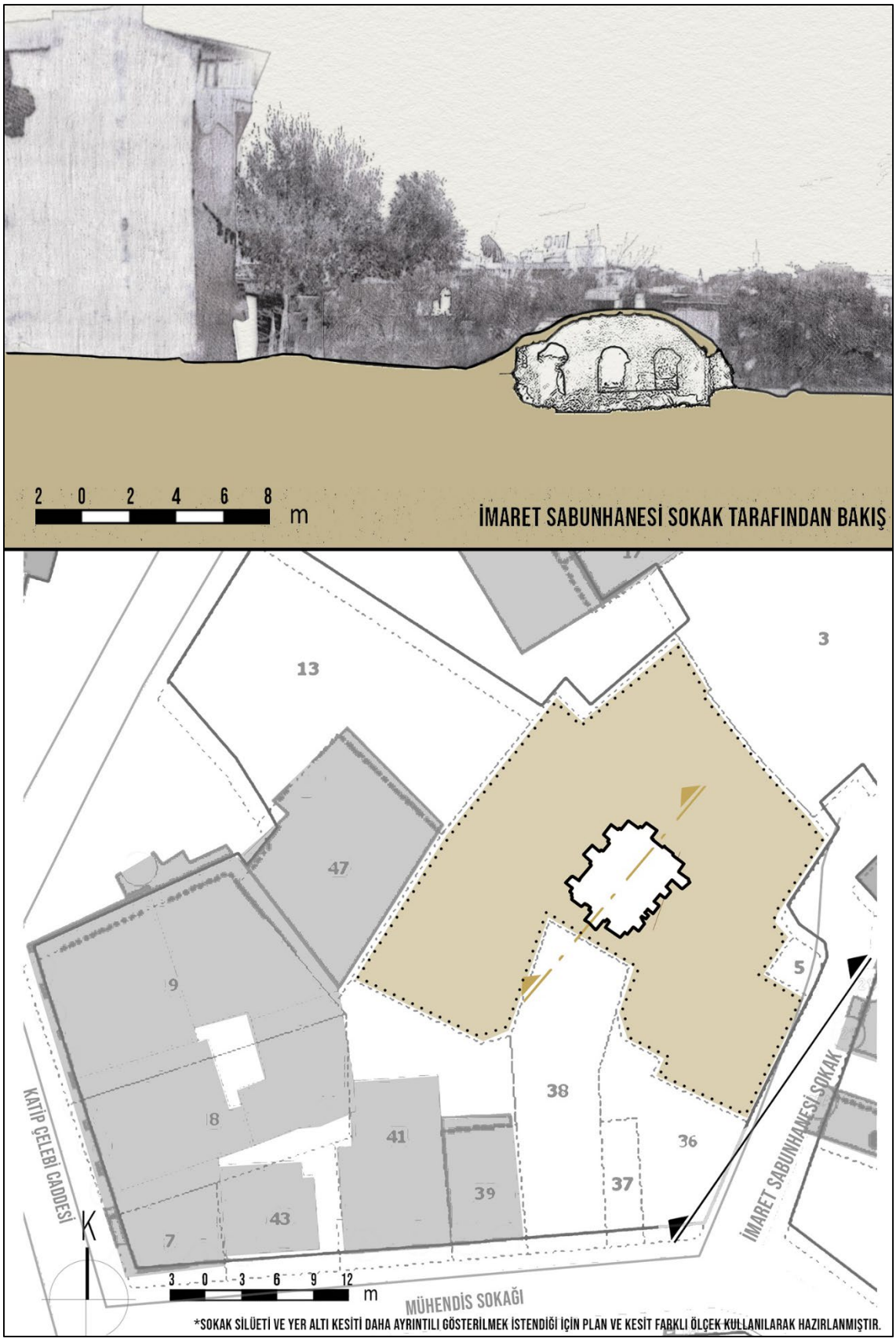
Mekanla ilgili literatürde veri bulunamamıştır. Müller Wiener haritasında, alanı Meryem Ana Ayazması'nın üzerinde göstermiştir. (Şekil 6.37) kiliseye ait alanın içinde gibi göstermiştir, ayazmanın Ayın Biri Kilisesinin içinde olduğu bilinmektedir. Alman Maviler haritasında 4 nolu alanın kilisenin sınırları dışında olduğu görülmektedir. Bu sebeple kilise ait bir yapı parçası olduğu düşünülmemiştir. 1988 yılında Büyükşehir Belediye Başkanlığı Harita Müdürlüğü tarafından onaylanan paftada 3 nolu alan anıt eser olarak işaretlenmiştir. (Şekil 6.38) Aynı nokta, İstanbul Kültür Varlıkları Envanteri Projesi (2015-2019) kapsamında İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü tarafından hazırlanan haritada 3 nolu alanın bulunduğu yer kentsel öge olarak işaretlenmiştir. (Şekil 6.38) 3 nolu alanın içinde bulunduğu otopark sebebiyle bu işaretlemenin yapıldığı sanılmaktadır. Haritada otopark alanının yanı sıra hemen arkasında bulunan Ayın Biri Kilisesi de işaretlenmiştir.

Sokak isminden hareketle burada bulunması muhtemel bir sabunhaneye ait olup olmadığı araştırılabilir. Süleymaniye'de bir başka Sabunhane isimli sokak Kantarcılar civarında bugün Demirtaş Mahallesi sınırlarında olan Kepenekçi Sabunhanesi'dir. Burada bir sabunhane bulunduğu arşiv belgelerinde bildirilmektedir. (BOA, (Şehremaneti 5), H-18-06-1313)[131] Ancak İmaret Sabunhanesi Sokakta sabunhane bulunduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.

Şekil 6. 42 3 nolu alan, 1988 yılı Eminönü haritası detay (solda) ve İstanbul Kültür Varlıkları Envanteri Projesi (2015-2019) haritası detay (sağda) [Harita paftaları EK 7.1 ve EK 7.2]

[131] Daire-i Meşihat'in Kantarcılar yönündeki münhedim duvarının izale-i tehlikesi için inşa olunacak muhafız duvarları için istimlaki mukarrer olan arsaların arasında bulunan Sabunhane'ye verilecek bedelin tesviyesi.

Şekil 6. 43 3 nolu yer altı yapısının İmaret Sabunhanesi Sokak'tan tahayyülü

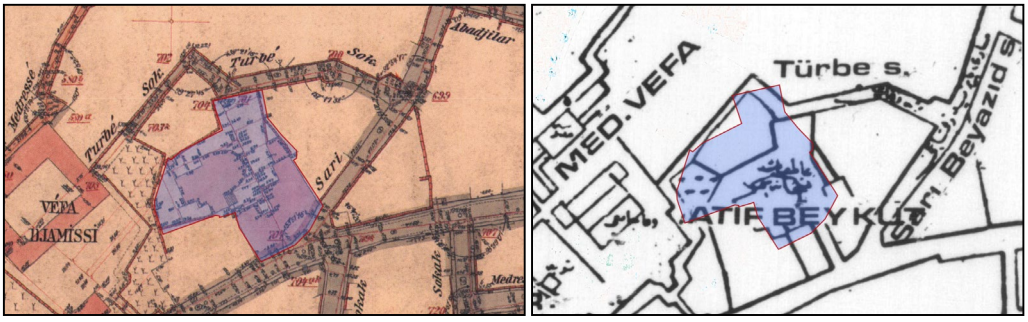
6.5.4. 4 Nolu Alan

Mahalin yeri:	Hacıkadın Mahallesi, Sarı Beyazıt caddesi
Ada - parsel:	535 ada 2 parsel
Kullanım durumu:	Boş (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	Mekan, bir kemerin ¾ ü ölçülerinde tonoz örtülü tek bir mekandan oluşmaktadır. Tam bir kemer yayı oluşmadan beden duvarıyla birleşir. 4 x 2 m ölçülerindedir. Mahal içinde bir merdiven bulunmaktadır. İç mekan merdivenine kütüphane avlusundaki bir başka dış merdivenle ulaşılır.
Literatürde:	Prof. Dr. Selçuk Erez (1981)

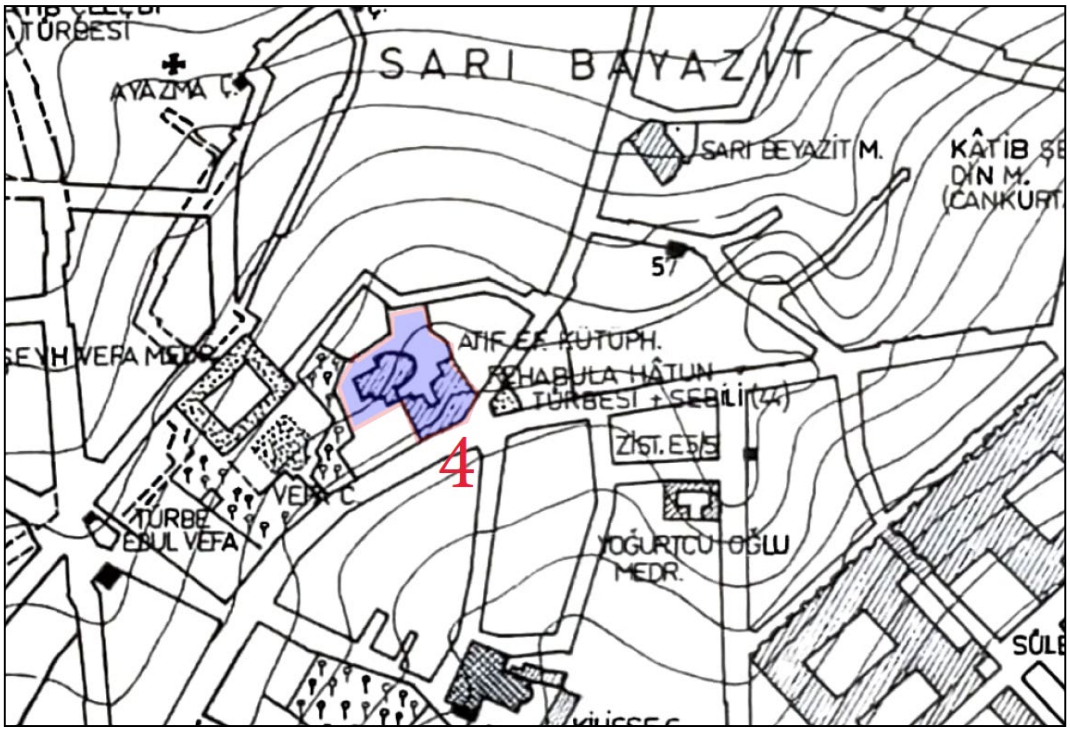
Değerlendirme:

535 ada 2 parselde bulunan Atıf Efendi Kütüphanesi avlusundaki altyapıdır. Mahale kütüphanenin avlusundaki bir dış mekan merdiveninden ulaşılan demir kapı sonrası ulaşılır. Altyapının iç merdivenine açılan demir kapının ardından girilen restore edilmiş altyapının batı duvarında tonoza bağlanan baca benzeri yapı görülmüştür. Ayrıca batı duvarında iki ve kuzey duvarında bir olmak üzere üç niş bulunmaktadır.

Bu alan Pervititch haritalarında gösterilmemiştir. Alman Maviler ve Ayverdi haritalarında ise parselde mevcut kütüphane görülmektedir. Avluda sarnıcın yerine dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Müller Wiener'in haritasında da kütüphane haricinde altyapıyı gösterir herhangi bir işaret yoktur. Bu altyapı, 1977 yılında tescillenen Atıf Efendi Kütüphanesine ait mekanlar arasında (kütüphane, eski kütüphane binası, çevre duvarı, namazgah) bulunmamaktadır. Bu araştırma kapsamında üç boyutlu modeli çıkarılmıştır.

Şekil 6. 44 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 535 ada 2 parsel (FKR,2020)

Şekil 6. 45 Müller Wiener haritasında 4 nolu alanın konumu (Müller-Wiener, 2016, sy.275)

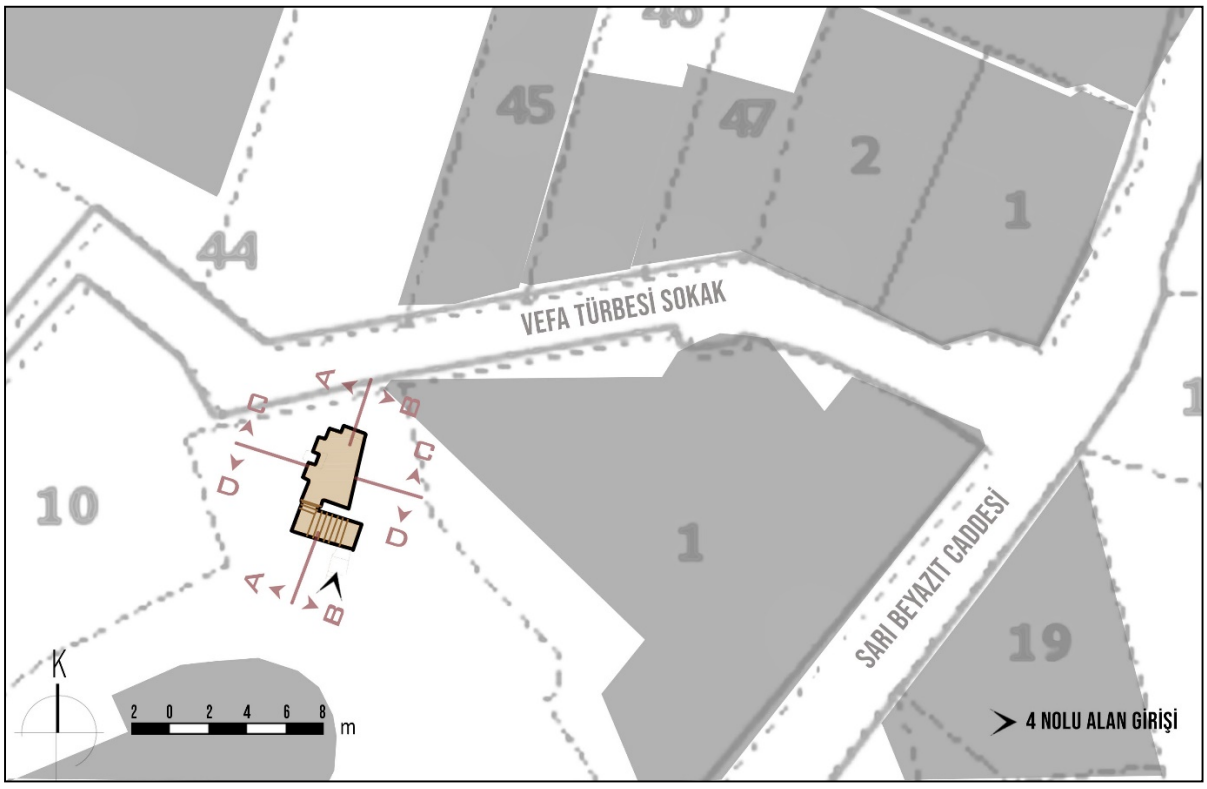
Selçuk Enez, Atıf Efendi Kütüphanesinde Sabahattin Batur müdürlüğü zamanında yapılan bir kazıdan ve buradan gizli bir kat ile birlikte bir kuyu çıktığından bahseder. Bu kazıyla Atıf Efendi Kütüphanesinin bir Bizans kalıntısına oturduğundan bahsetmektedir. (Enez, 1981) Atıf Efendi Kütüphanesinin altında, Surp Georg Ermeni Kilisesi altındaki benzeri bir altyapı bulunma ihtimalini değerlendirir. Bahsettiğinin tarama yapılan altyapı olup olmadığı anlaşılamamıştır.

4 nolu mahaldeki altyapının çatı örtü tonozu ¾ ünden duvarla bölünmüş gibi görünmektedir. Bu örme duvarın diğer duvarların tuğla işçiliğinden farklıdır. Daha büyük bir mahalin ikiye bölünmüş olabileceği düşünülmüştür. (Şekil 6.42) (Şekil 6.45)

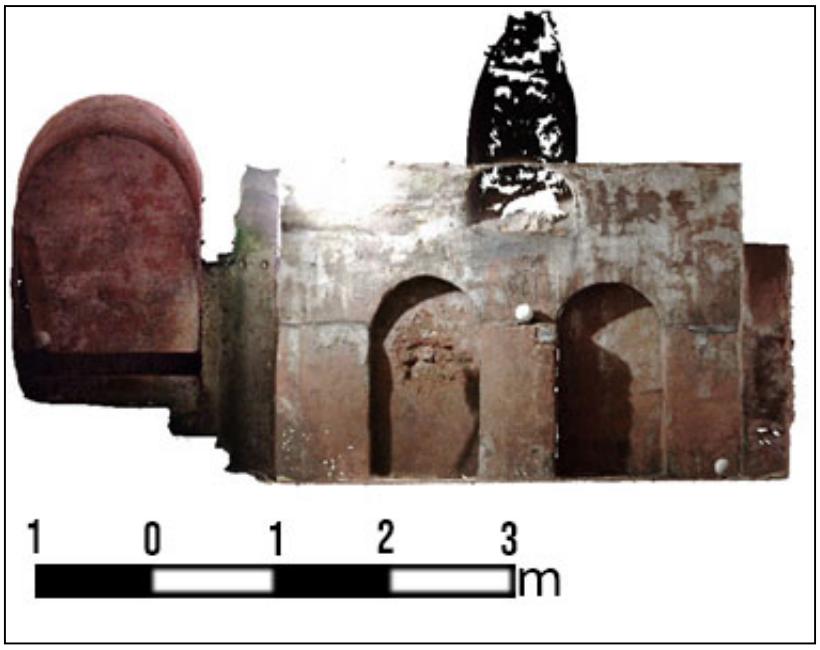
Ayrıca saha çalışmasında Vefa Türbesi Sokak'tan Şeyh Ebul Vefa Camisi'ne giden yaya yolunun sağında, 535 ada 10 parselde yüksekçe bir bahçe duvarının içinde görülen üstyapı Ebul Vefa Külliyesinin bir parçası olarak tescil edilmiştir. Sadece üst örtüsünün bir bölümü ve yan duvarları kalmış yapının (Şekil 6.47, sağdaki foto) Bizans dönemine ait bir sarnıç olma ihtimali üzerinde durulmuştur. (D.K.V.K.E. 01161 sayılı Eminönü Anıt Tescil Fişi) Fişte yüzyıl bilgisi bulunmamaktadır. (EK 7.3)

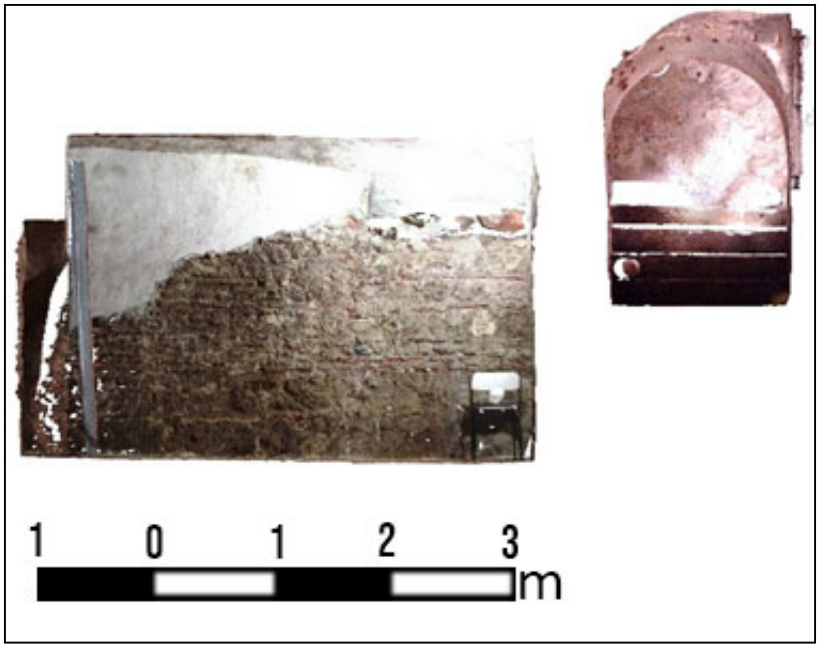
Şekil 6. 46 4 nolu alanın görünümü, fotoğrafta nişli duvarın karşısındaki doğu duvarının sonradan örülmüş olabileceği düşünülmüştür (solda) ve 535 ada 10 parseldeki üst yapı (sağda) (20 Eylül 2018)

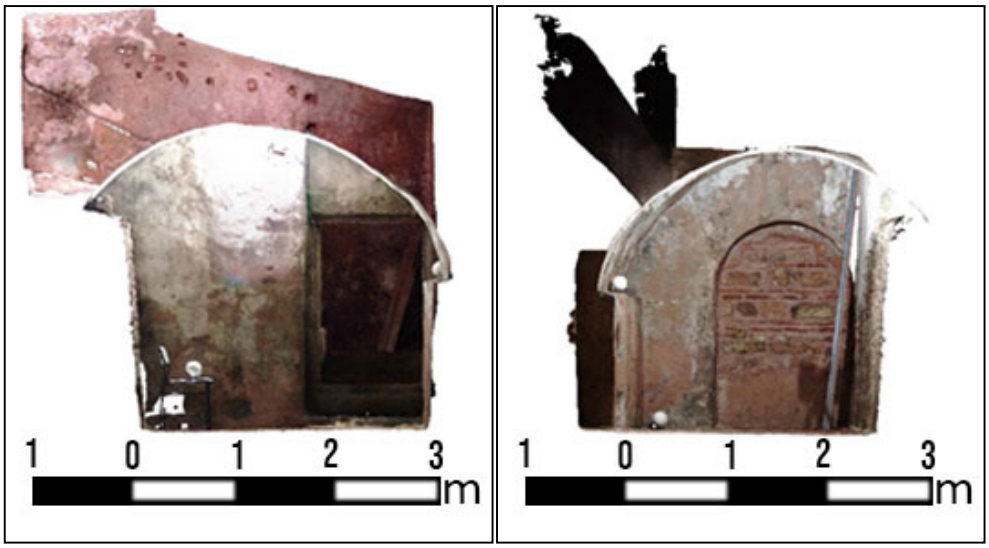
Şekil 6. 47 4 nolu alan vaziyet planı

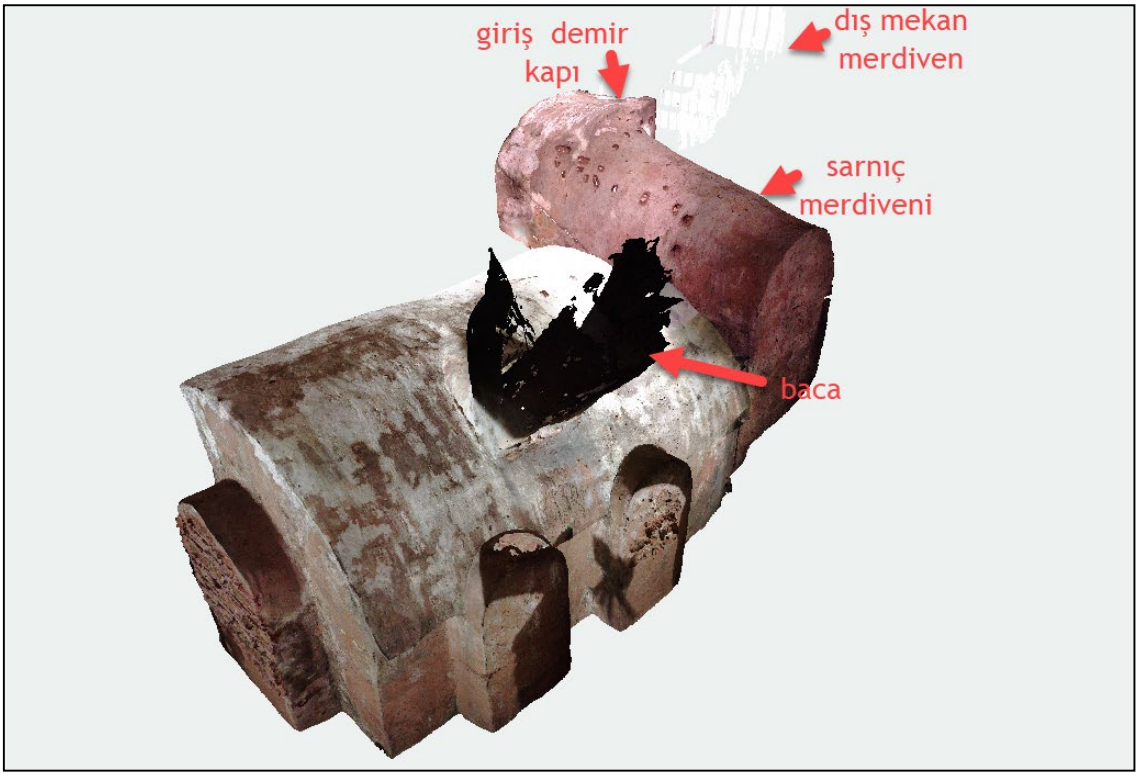
Şekil 6. 48 4 nolu yapının boy kesiti, solda sarnıç merdiveni ve tonoz üstünde baca açıklığı görülmektedir. (A-A Kesiti)

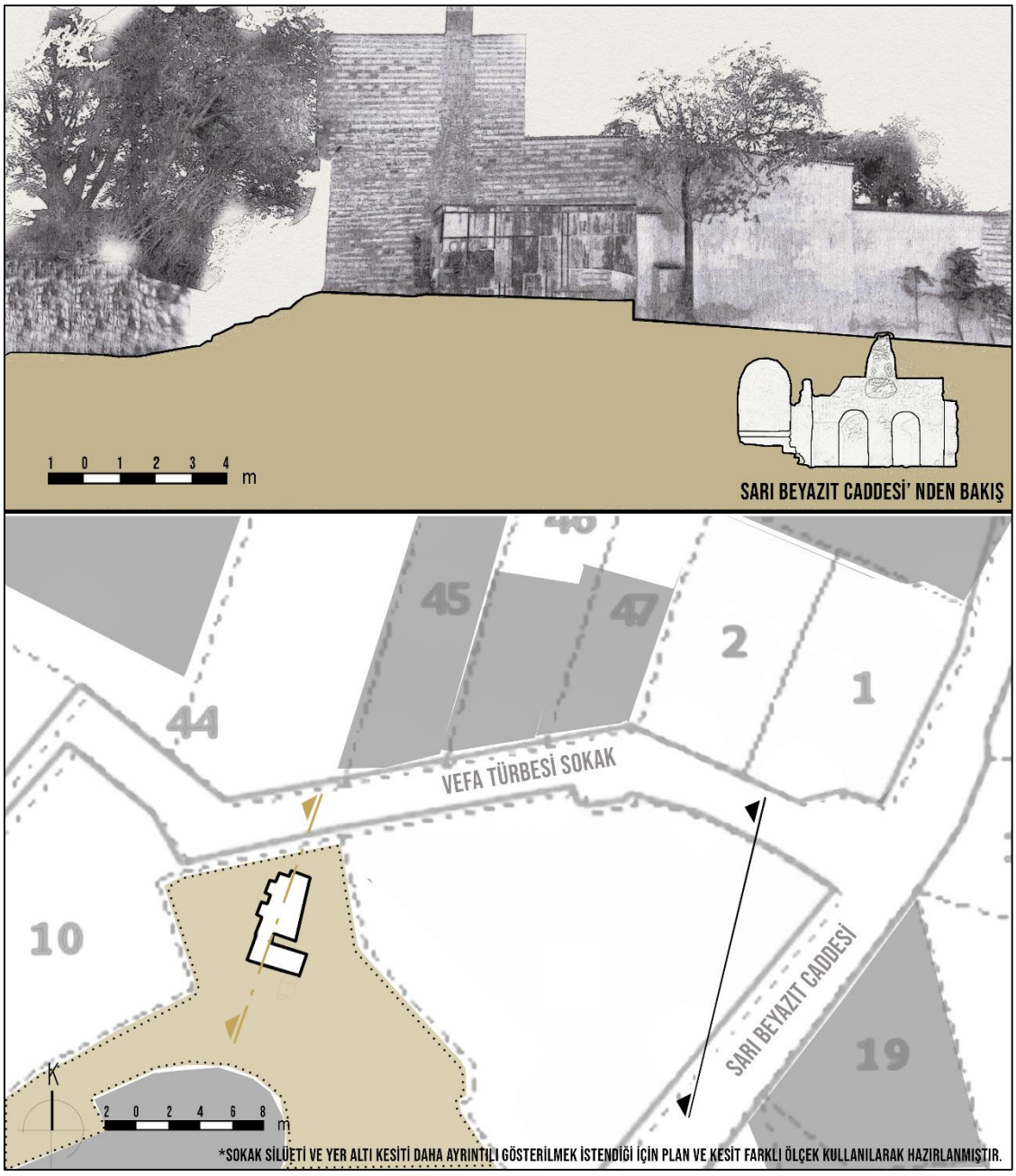
Şekil 6. 49 4 nolu yapının boy kesiti, sağda merdivenin başlangıcında demir kapı kütüphane avlusuna ulaşım sağlamaktadır. Sağda sonradan örüldüğü düşünülen doğu duvarı görülmektedir. (B-B Kesiti)

Şekil 6. 50 4 nolu yapının en kesitleri (sırasıyla C-C Kesiti, D-D Kesiti)

Şekil 6. 51 4 nolu yapının SCENE modeli

Şekil 6. 52 4 nolu yer altı yapısının Sarı Beyazıt Caddesi'nden tahayyülü

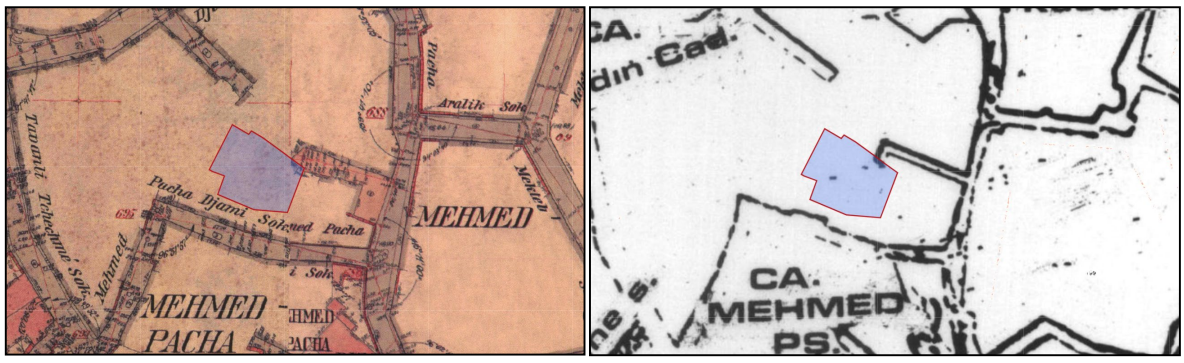
6.5.5. 5a Nolu Alan

Mahalin yeri:	Hocagıyasettin Mahallesi, Mehmetpaşa yokuşu
Ada - parsel:	500 ada 50 parsel
Kullanım durumu:	Boş (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	Mekân, kuyu gibi üstten girişli tamamı yerin altındadır. İki kademeli gibidir. Üst kademe toprak altında tonoz örtülüdür. Yaklaşık 5 x 2.76 m ölçülerindedir. Kuyu ağzı en geniş yerinde 1,5 x 2 m dikdörtgen formludur.
Literatürde:	D.K.V.K.E, 19576 sayılı Eminönü Anıt Tescil fişi

Değerlendirme:

Mehmet Paşa Yokuşunda 500 ada 50 parselde bulunan altyapının girişi zemin seviyesinde üzeri sac ile kapatılmış dar bir kuyu ağzındandır. 5 nolu alanın taranması için saha incelemesi yaparken, mahaldeki otoparkın sahipleri tarafından gösterilmiştir. 5a nolu alan başlangıçta haritada bulunmamaktadır. Saha çalışması sırasında haritaya eklenmiştir.

Alanın dar ve derin kuyu ağzı benzeri girişi sebebiyle Fatih İtfaiyesinden yardım istenmiştir. Merdiven ile inilen mahal iki katlıdır. Etrafa birikmiş moloz yığınından dolayı daha önce alana farklı amaçlarla girildiği ve izinsiz kazı yapıldığı düşünülmektedir. 5 nolu alana yakınlığı sebebiyle 5a olarak adlandırılmıştır.

Şekil 6. 53 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 500 ada 50 parsel (FKR,2020)

Müller Wiener haritasında da 5a nolu alanda herhangi bir yapı gösterilmemiştir. 5 nolu alan ise görülememiştir. (bknz. Bölüm 7.6.1)

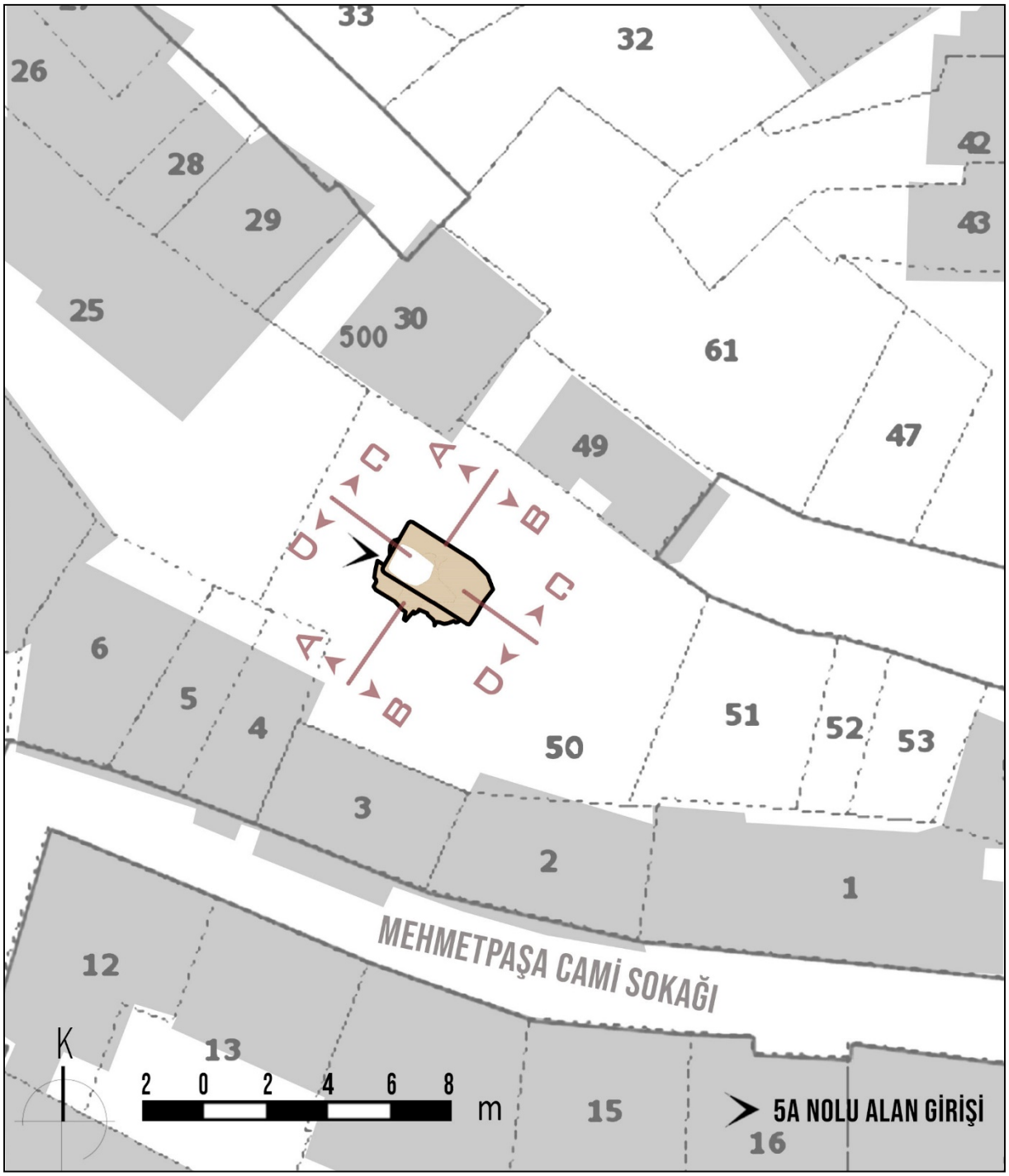

Şekil 6. 54 Müller Wiener haritasında 5a nolu alanın konumu ve 5 nolu alan (Müller-Wiener, 2016, sy.275)

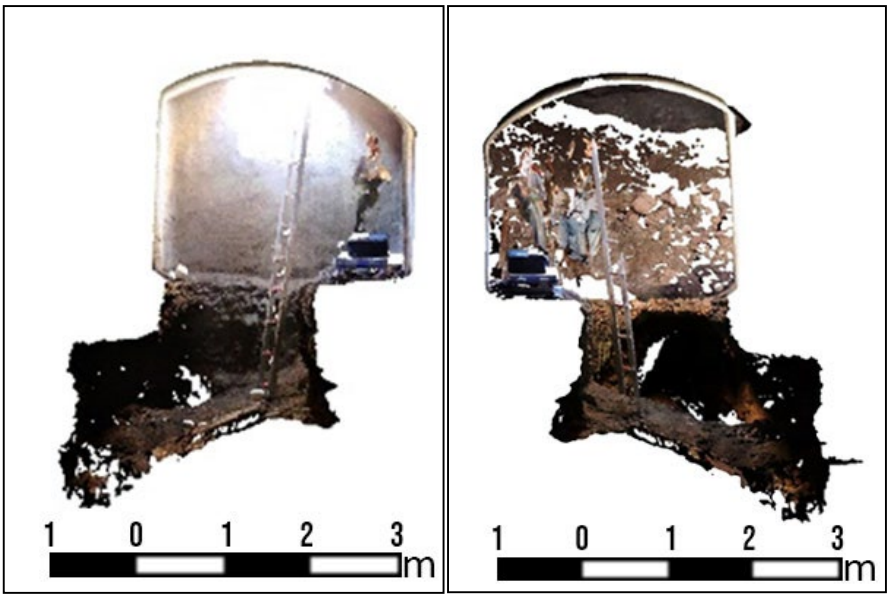
19576 sayılı Eminönü Anıt Tescil fişinde, *bileziği Bizans sütunu başlığı olan fakat günümüzde mevcut olmayan kuyu* şeklinde bilgi bulunduğu görülmüştür. (D.K.V.K.E) (EK 7.4) 09/04/1977 tarih 9776 sayılı kurul kararı ile kuyu işlevli anıt eser olarak belirlenmiştir. (D.K.V.K.E, 19576 sayılı Eminönü Anıt Tescil fişi)

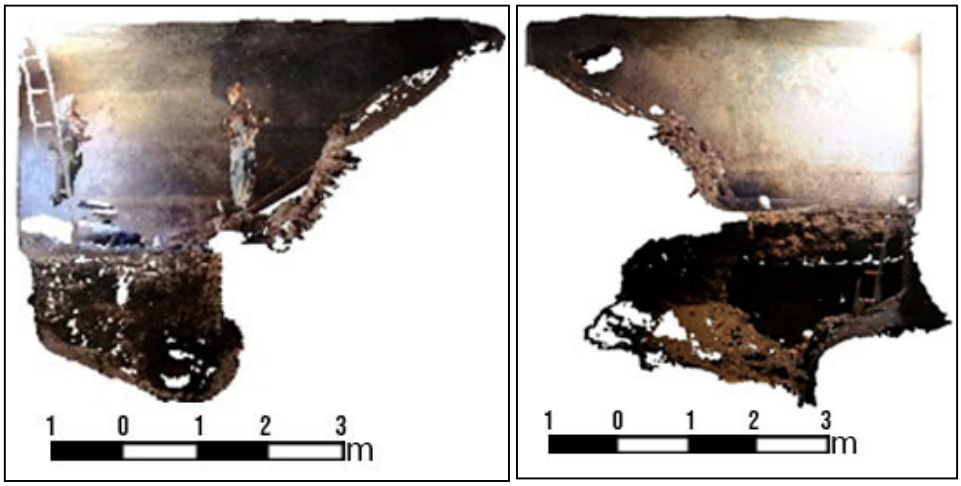
Şekil 6. 55 5a nolu alandaki üzeri örtülmüş kuyu girişi

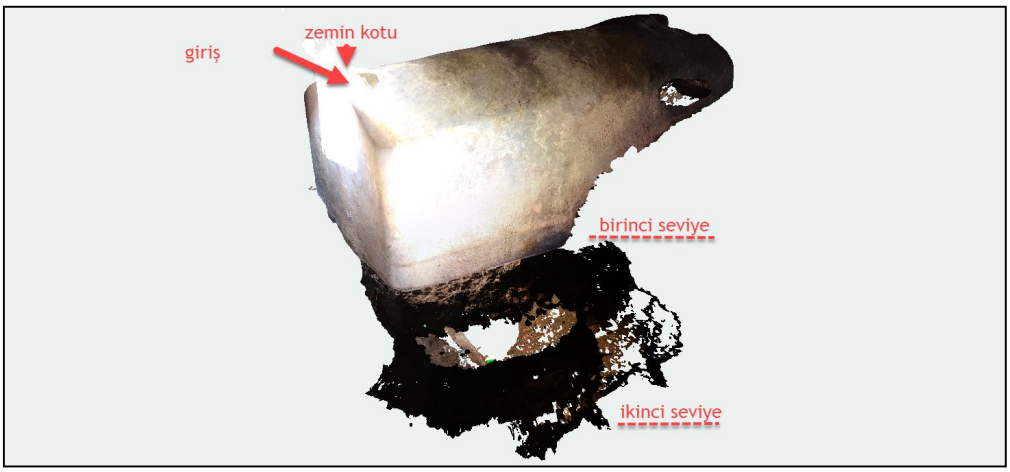
Şekil 6. 56 5a nolu alan vaziyet planı

Şekil 6. 57 5a nolu yapının boy kesitleri (sırasıyla A-A Kesiti, B-B Kesiti)

Şekil 6. 58 5a nolu yapının en kesitleri (sırasıyla C-C Kesiti, D-D Kesiti)

Şekil 6. 59 5a nolu yapının SCENE modeli

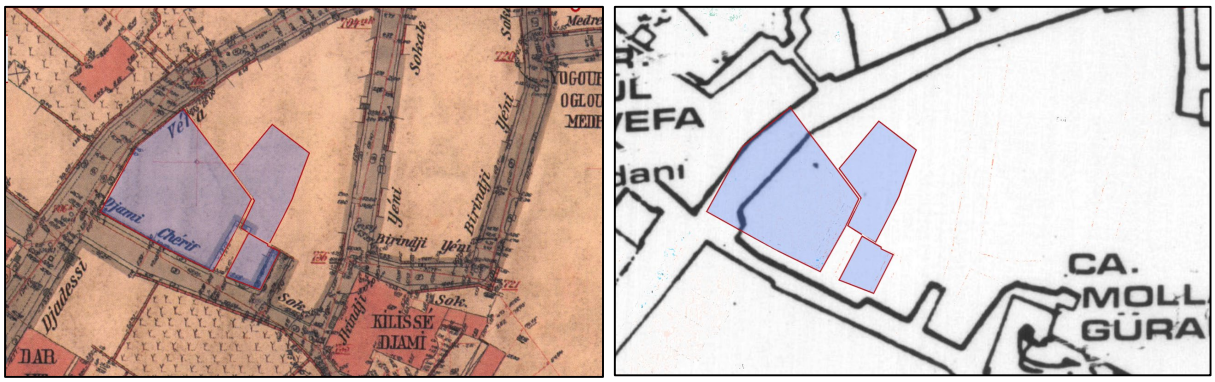
Şekil 6. 60 5 nolu yer altı yapısının Mehmetpaşa Cami Sokak'tan tahayyülü

6.5.6. 6 Nolu Alan

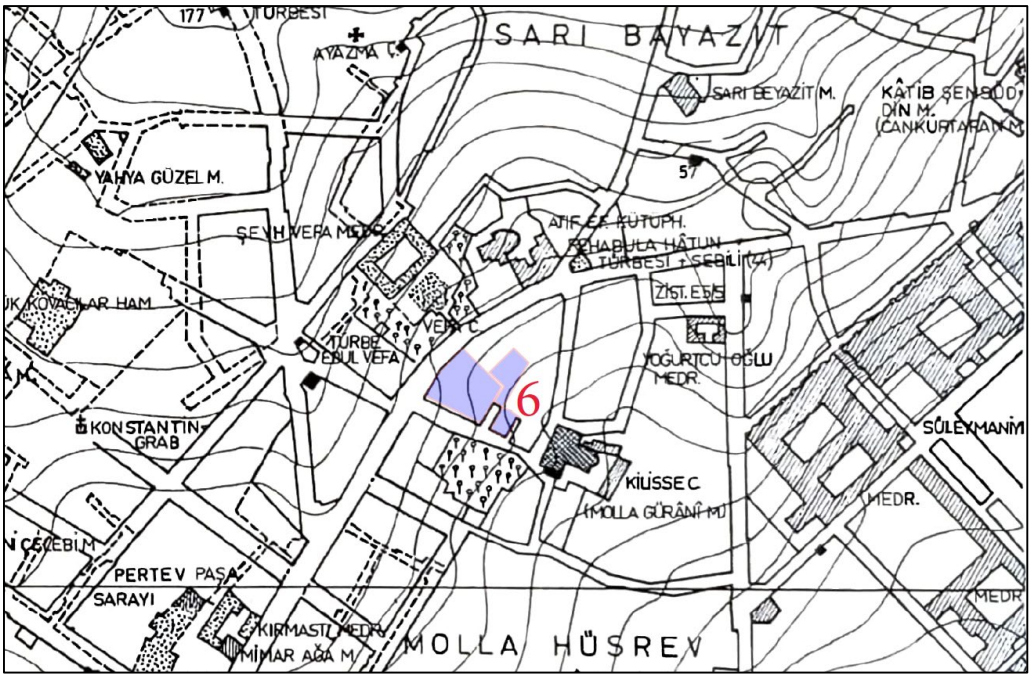
Mahalin yeri:	Hacıkadın Mahallesi, Molla Şemsettin Cami Sokak
Ada - parsel:	536 ada 3-4-5 parsel
Kullanım durumu:	Boş (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	Mekan, sütunlu bir Bizans sarnıcıdır. 23 x 9 m boyutundadır. İçinde her sırada üç olmak üzere 7 sıra sütun vardır. Mahalin girişi ince ve dar bir koridordandır.
Literatürde:	D.K.V.K.E, 19508 sayılı Eminönü Anıt Tescil fişi , Kerim Altuğ İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı başlıklı doktora tezi (2013)

Değerlendirme:

6 nolu alan, Molla Şemsettin Cami Sokak'ta 536 ada 3-4-5 parseldir. Bilim ve Sanat Vakfı binasının yanından sokak seviyesinin altında bir alanda bina duvarındaki bir demir kapıdan geçilerek ulaşılır. Bizans dönemi sarnıcı olan bu yapının içinde 21 sütun bulunmaktadır. Bazılarında çelik güçlendirme yapılmıştır. Sütun başları dor ve iyonik üslüptadır. Bir korint sütun başı yıkılmış bir sütun ile birlikte sarnıç zemininde durmaktadır.

Şekil 6. 61 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 536 ada 3-4-5 parsel (FKR,2020)

Şekil 6. 62 Müller Wiener haritasında 6 nolu alanın konumu (Müller-Wiener, 2016, sy.275)

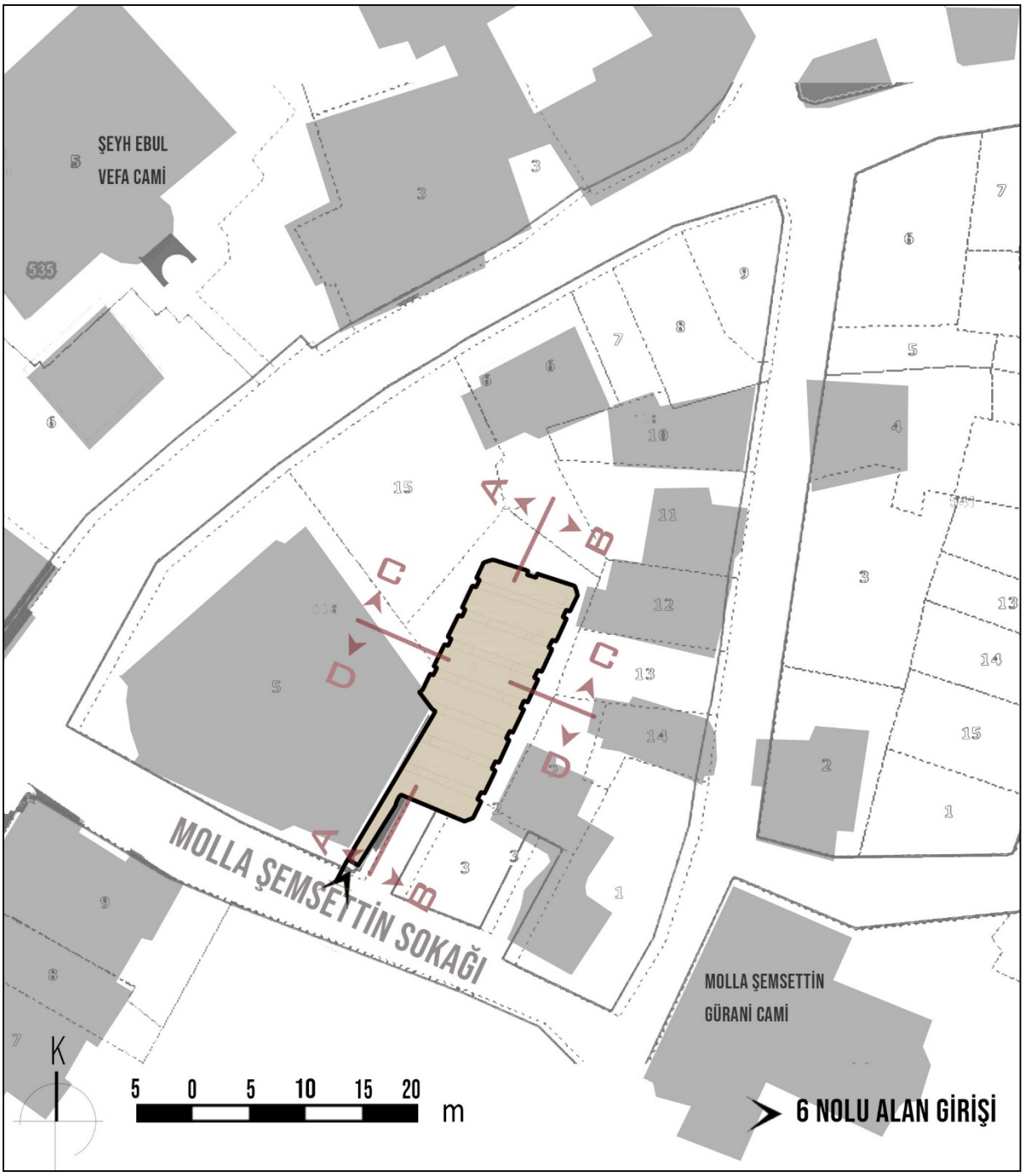
Vefa Kilise Camisi'nin (Molla Gürani Camisi) batısında bulunan bu sarnıcın cami ile ilişkili olduğu değerlendirilmiştir. (Esmer, 2012, sy.36) 09/09/1972 tarihli 6579 sayılı kararla tescillenen sarnıç, Orta Bizans dönemine tarihlendiği düşünülmektedir. (Altuğ, 2013, sy.286) Geç dönemde, sarnıcın yan duvarlardan bölünerek küçültülmüş olabileceğini düşünülmektedir. (a.g.e.)

Şekil 6. 63 6 nolu alan görünümü (17 Eylül 2018)

Şekil 6. 64 6 nolu alan sütunlar ve çelik güçlendirmeler (17 Eylül 2018)

Şekil 6. 65 6 nolu alan vaziyet planı

Şekil 6. 66 6 nolu yapının boy kesiti (A-A Kesiti), solda giriş koridoru ve merdiven, en sağda yerde korint sütun başlığı görülebilir.

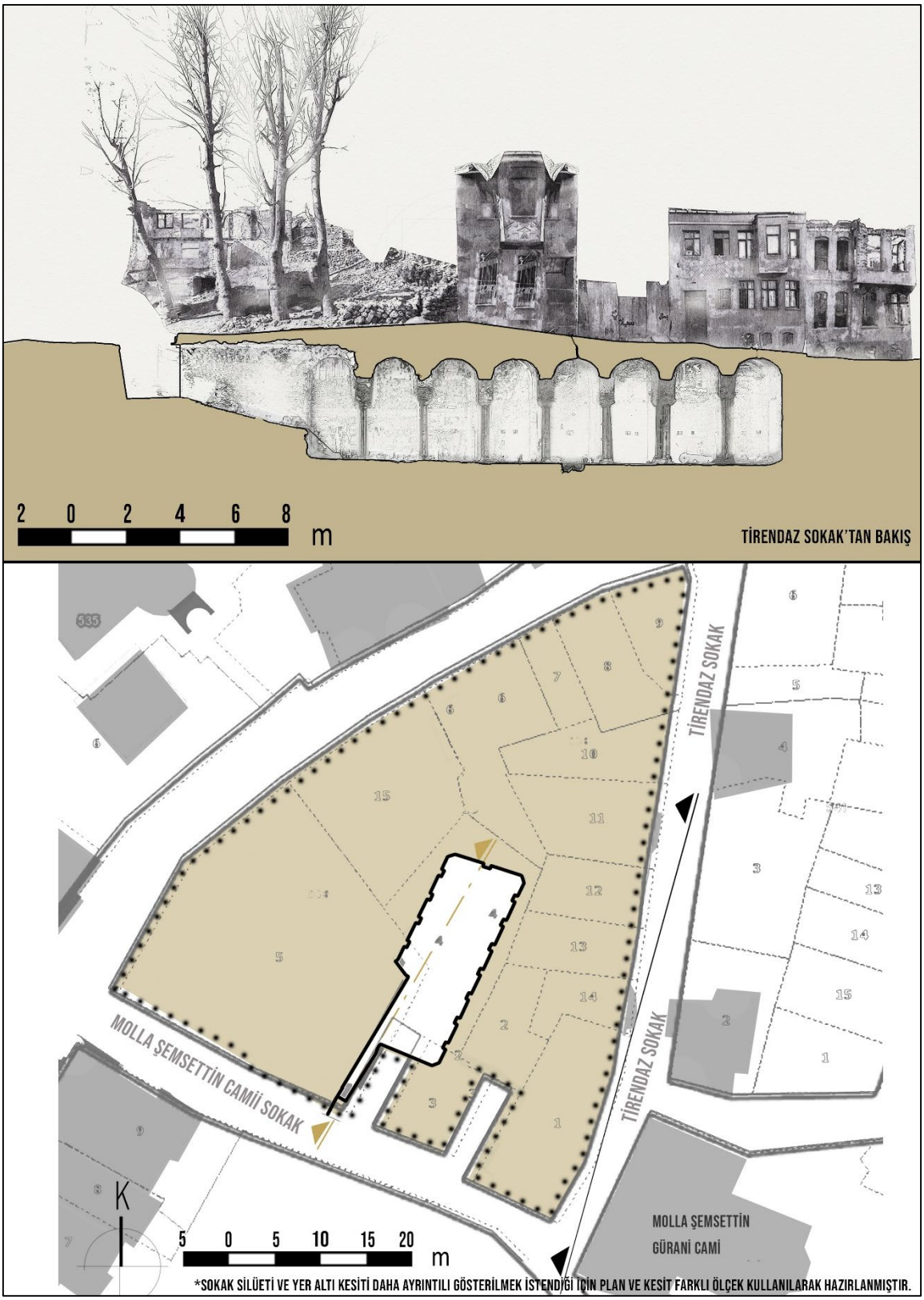
Şekil 6. 67 6 nolu yapının en kesiti (C-C Kesiti), güçlendirme yapılmış sütun, (D-D Kesiti) sağda merdiven ve giriş görülmektedir.

Şekil 6. 68 6 nolu yapının boy kesiti (B-B Kesiti), çelik güçlendirme yapılmış kolonlar

Şekil 6. 69 6 nolu alan SCENE modeli

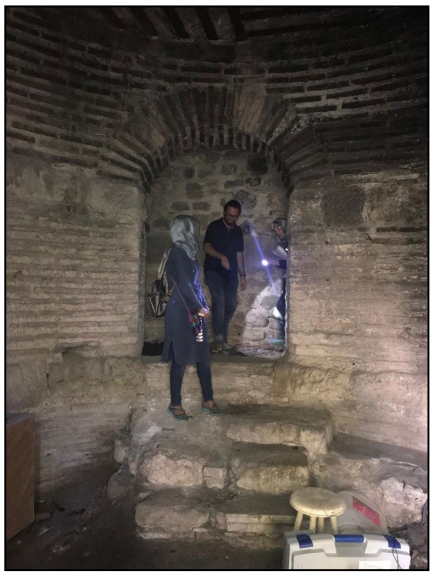
Şekil 6. 70 6 nolu yer altı yapısının Molla Şemsettin Cami Sokak'tan tahayyülü

6.5.7. 13 Nolu Alan

Mahalin yeri:	Kalenderhane Mahallesi, Kalenderhane caminin bir parçası
Ada - parsel:	658 ada 8 parsel
Kullanım durumu:	Kullanılmamakta (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	Kalenderhane Camisi güney cephe duvarından bir kısmı cami içine doğru bir kısmı 16 Mart Şehitleri caddesinin yer altına doğru uzanır. En geniş yerinde 11.4 x 8.7 m boyutundadır.
Literatürde:	Bulunamadı.

Değerlendirme:

652 ada 8 parselde işaretlenen, Kalenderhane Camisi avlusunda bulunan kilise yapısı 13 nolu alan olarak taranmıştır. TAY Raporunda Kalenderhane Camisi kuzeydoğusunda bulunan bir şapelden bahsedilmiştir. Bu yapı da görülmüştür. (Şekil 6.59) Taranan kilise yapısı ise caminin güneydoğusunda beden duvarında 16 Mart Şehitleri Caddesi köşesinde bulunan bir kapıdan girilir. Fresklerle süslü bir yapıdır. (Şekil 6.60) 652 ada 8 parselden girişi olan yapı, 7 parsele, 6 parseldeki binanın altına ve 9 parseldeki Kalenderhane Camisi'ne doğru genişler.

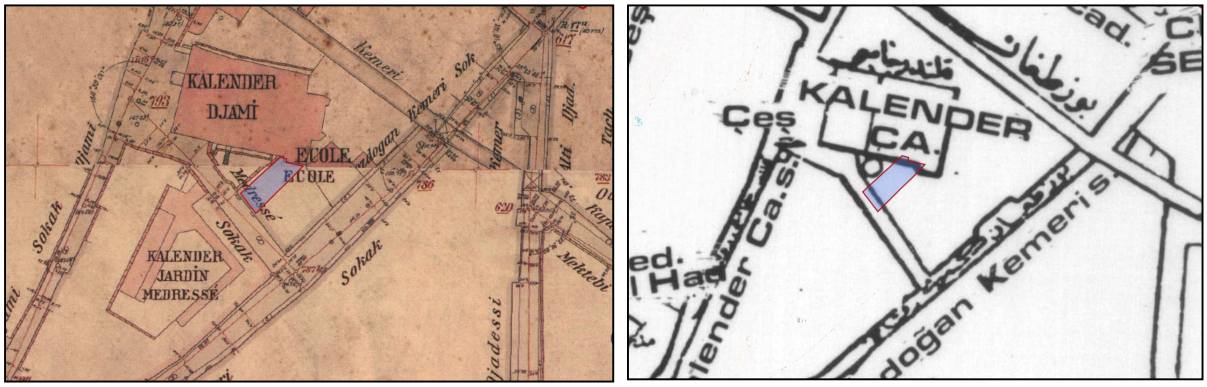

Şekil 6. 71 Kalenderhane Camisi'nin kuzeydoğusundaki şapelden görünüm (21 Eylül 2018)

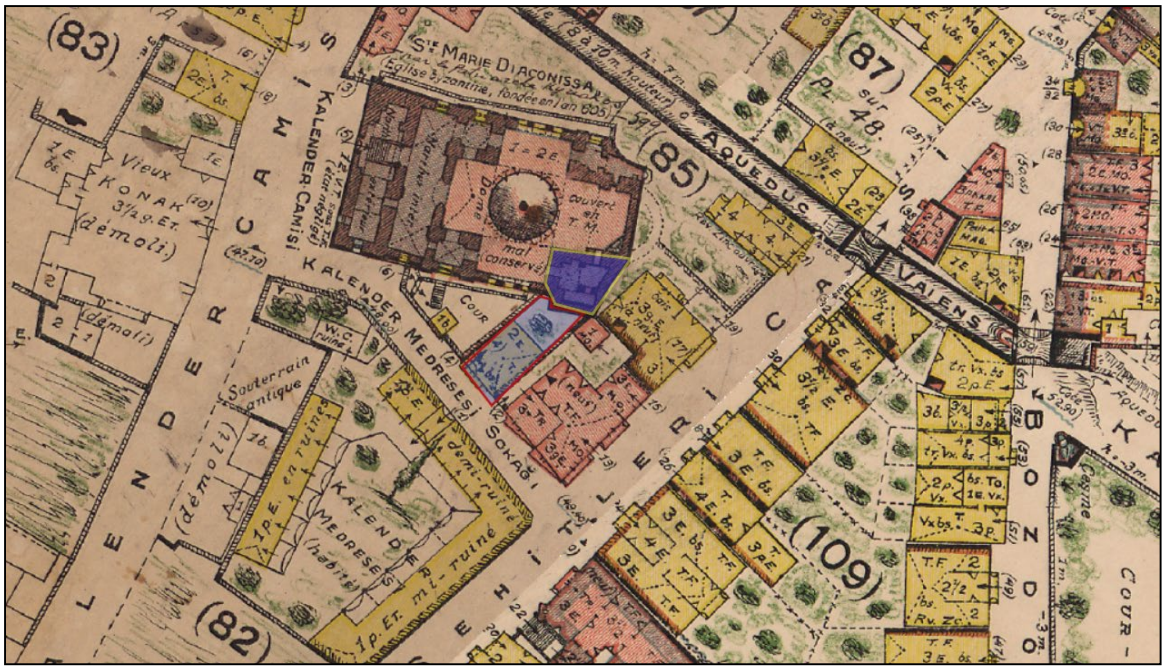
Şekil 6. 72 Güneydoğudaki yapının girişi, arkada 652 ada 6 parseldeki bina görülebilir. (21 Eylül 2018)

Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi haritalarında ayırt edici bir bilgi bulunmamaktadır.

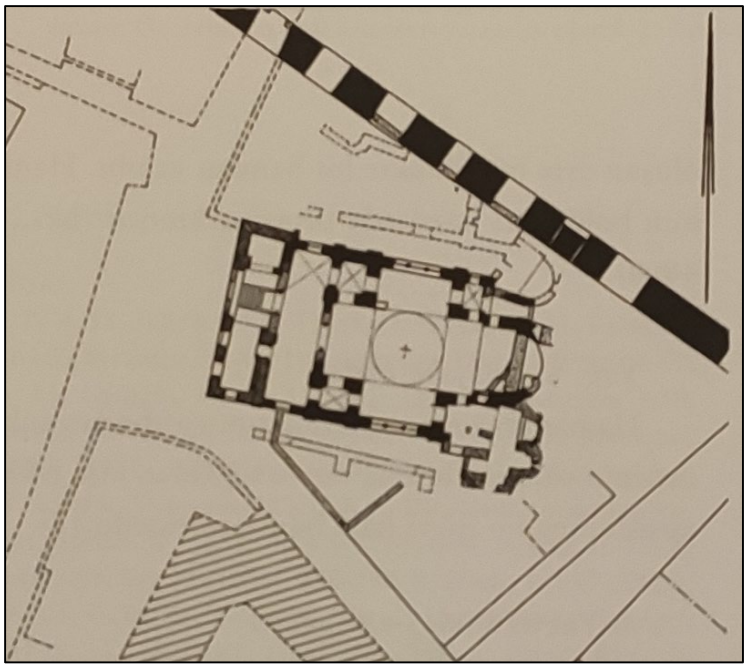
Şekil 6. 73 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 652 ada 8 parsel (FKR,2020)

Pervititch haritasında ise 8 parselde bulunan girişin hemen bitişiğinde Cami sınırları içinde taranan yapının plan şemasına benzer bir çizim görülmektedir.

Şekil 6. 74 Pervitch haritalarında 652 ada 8 parsel (kırmızı) ve taranan yapı (mavi)(FKR, 2020)

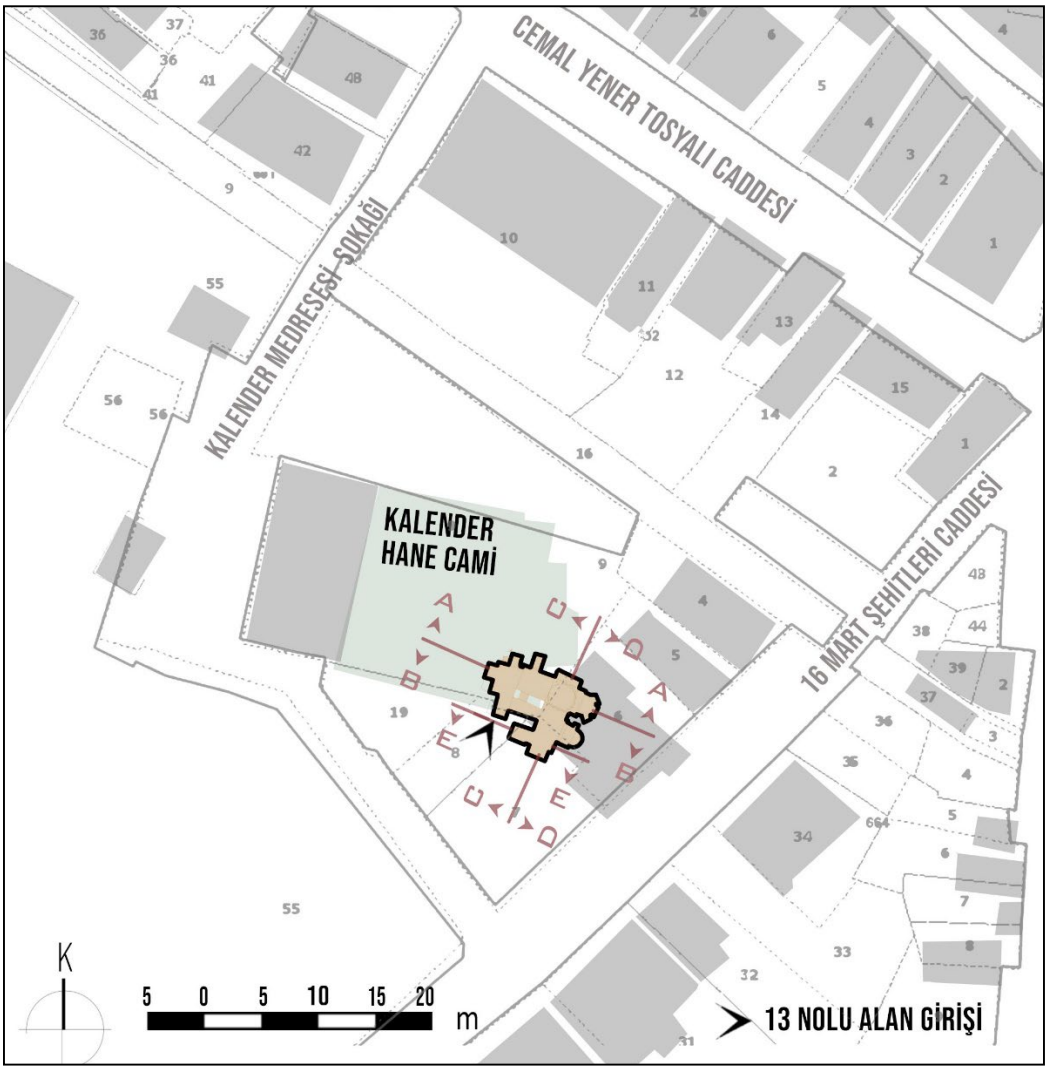
Kalenderhane Camisinin bir parçası olan bu alan kullanılmamaktadır. Alanın Cami'ye ait planlarda şematik olarak gösterimi bulunmaktadır. Örneğin Müller Wiener haritasında bu alan gösterilmiştir. (Şekil 6.63) Ancak detay verilmemiştir.

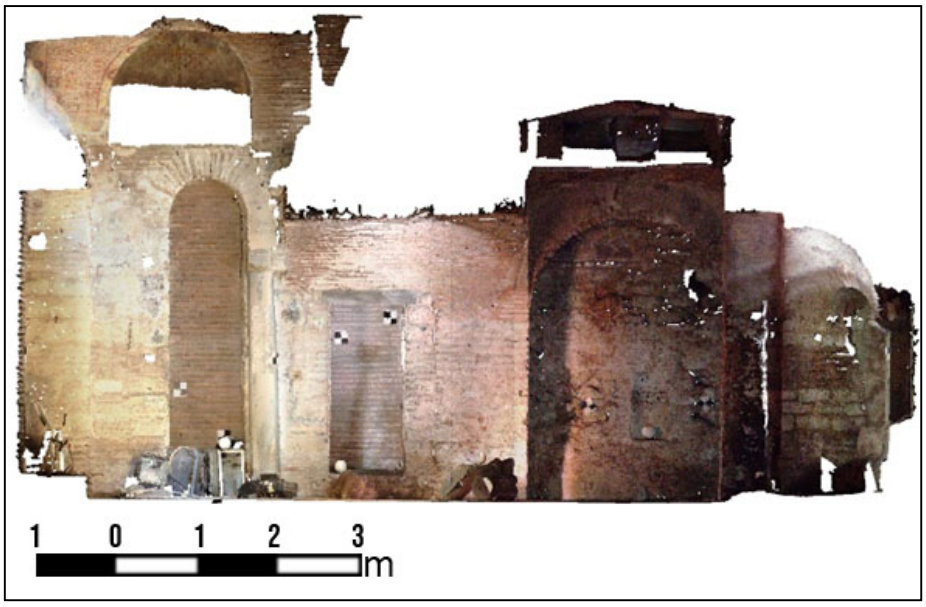
Şekil 6. 75 Kalenderhane Camisi (Müller-Wiener, 2016, sy.154)

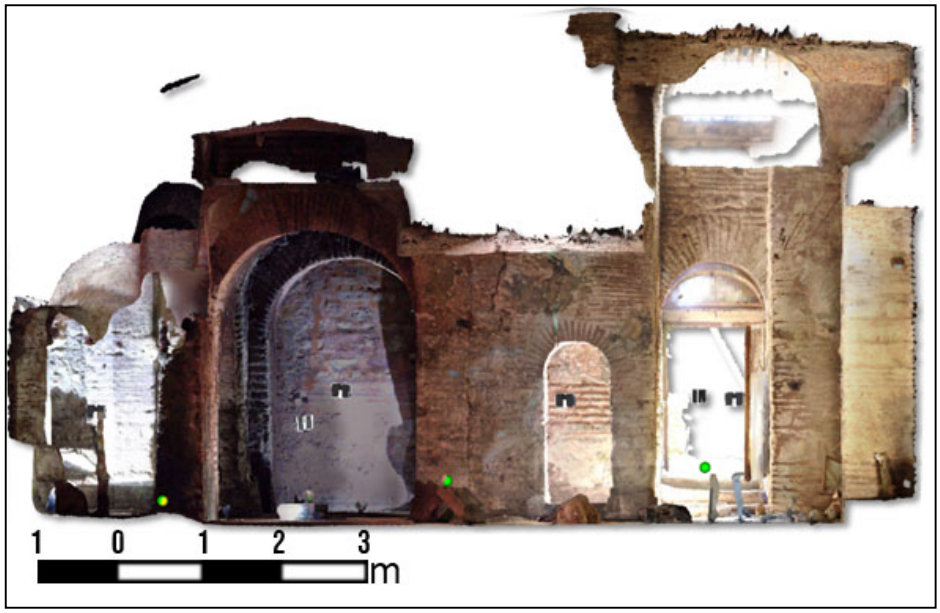
Şekil 6. 76 13 nolu alanın çevresine göre konumu (21 Eylül 2018)

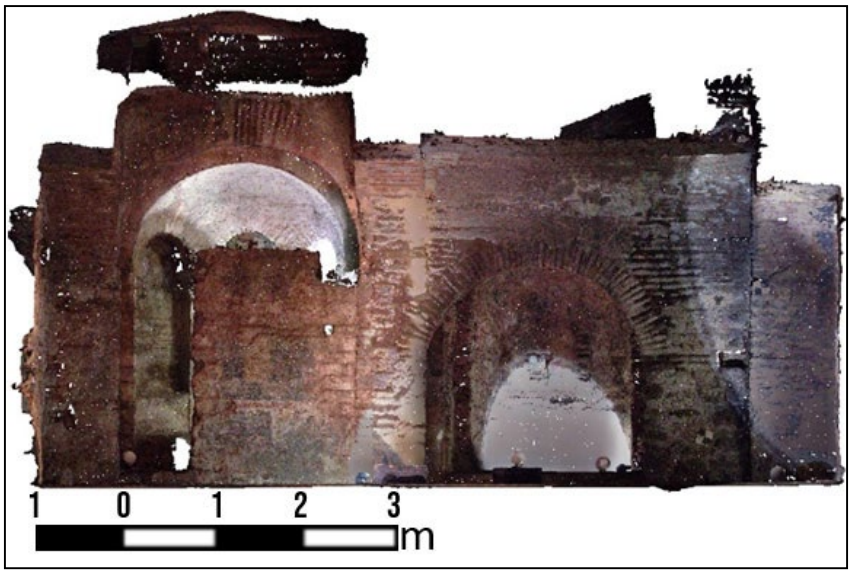
Şekil 6. 77 13 nolu alan vaziyet planı

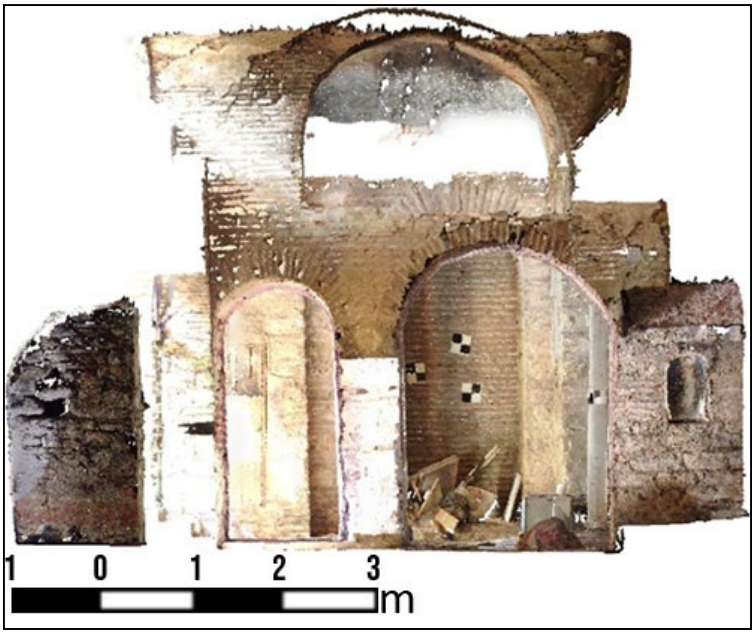
Şekil 6. 78 13 nolu yapının boy kesiti (A-A Kesiti)

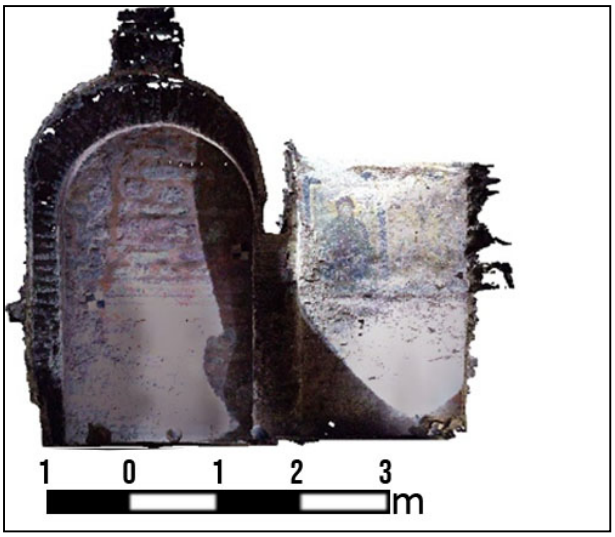
Şekil 6. 79 13 nolu yapının boy kesiti (B-B Kesiti), sağda giriş kapısı görülebilir.

Şekil 6. 80 13 nolu alan en kesiti, (C-C Kesiti), solda yarım duvarla kapatılmış yarım daire mekan görülebilir.

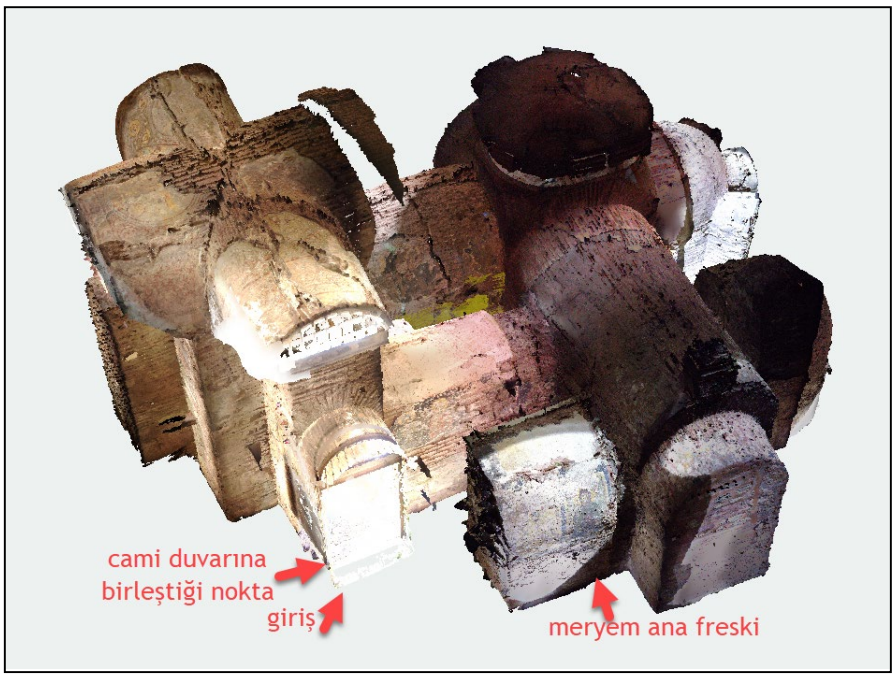
Şekil 6. 81 13 nolu alan en kesiti, (D-D Kesiti), geride solda giriş kapısından gelen ışık görülüyor.

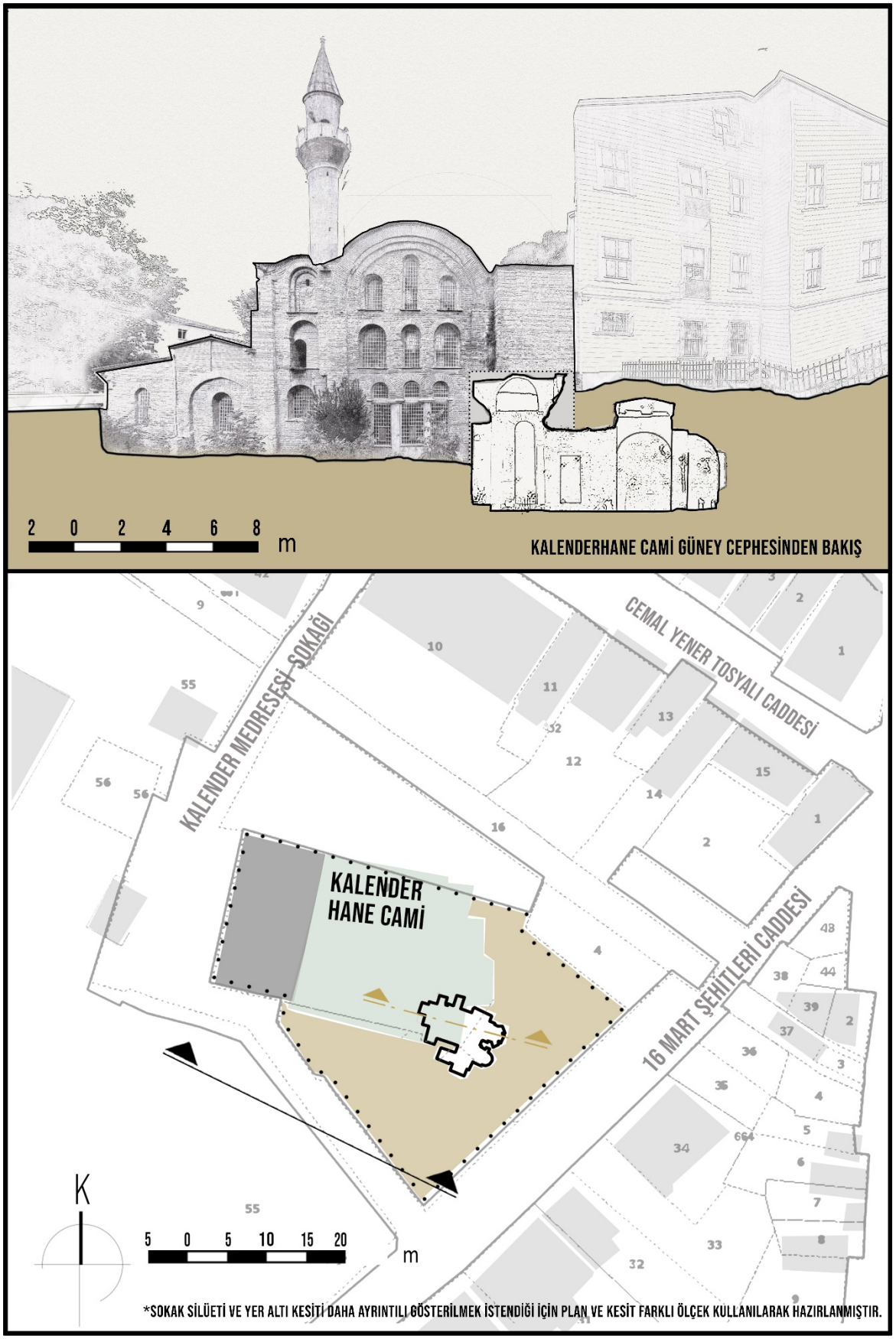
Şekil 6. 82 13 nolu alan detay kesit, (E-E Kesiti), Meryem Ana freski bulunan duvar

Şekil 6. 83 Alanda bulunan diğer fresklerden örnekler (21 Eylül 2018)

Şekil 6. 84 13 nolu alan SCENE modeli

Şekil 6. 85 13 nolu yer altı yapısının Molla Kalenderhane Camisi güney cepheden tahayyülü

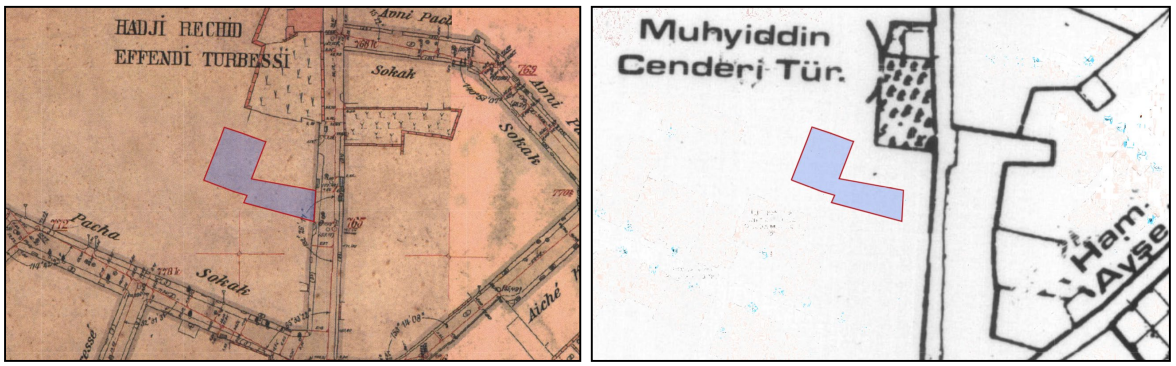
6.5.8. 14 Nolu Alan

Mahalin yeri:	Molla Hüsrev Mahallesi, Kirazlı Mescit Sokak
Ada - parsel:	566 ada 36 parsel
Kullanım durumu:	Depo (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	En geniş yerinde 11.4 x 8.7 m boyutundadır. Mahale inen bir iç merdiven ile iki odacıktan oluşur. Odalardan biri kubbe örtülüyken, diğeri tonozludur.
Literatürde:	Ferudun Özgümüş, 2005 Yılı İstanbul Çalışmaları Bilimsel Raporu (2005)

Değerlendirme:

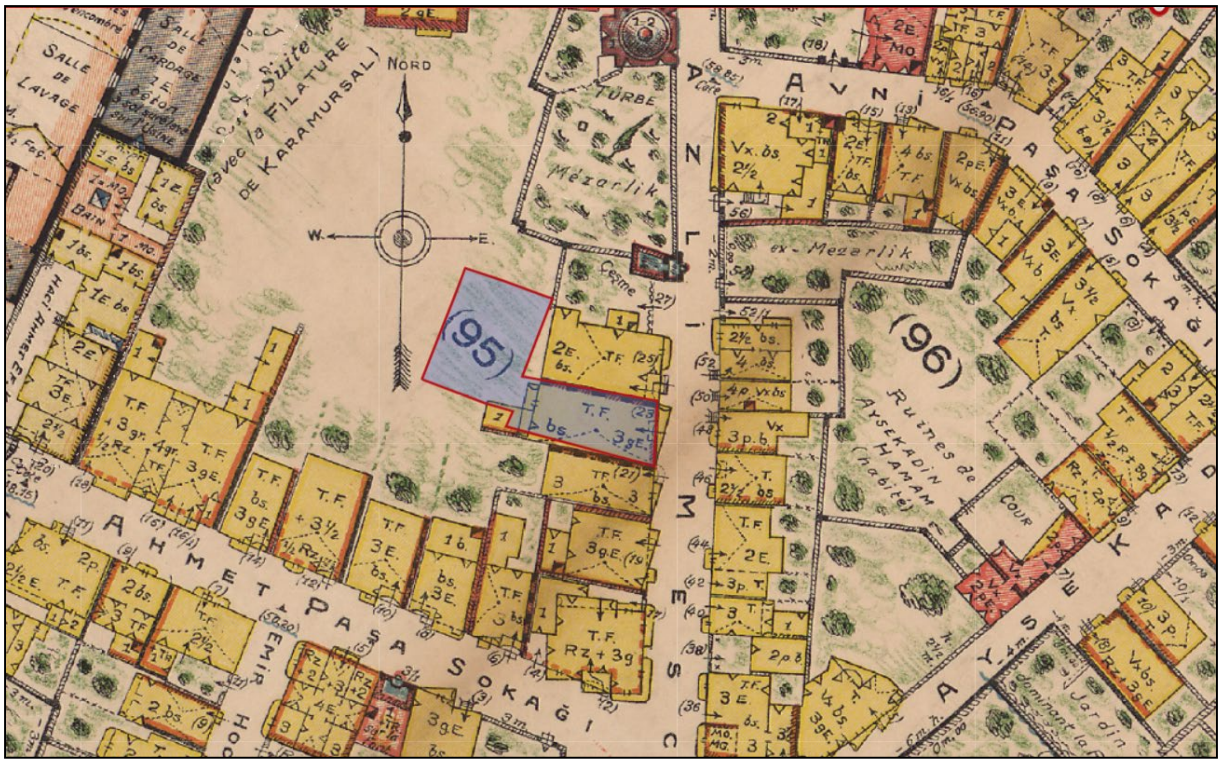
566 ada 36 parsel Kirazlı Mescit Sokak'ta 23 numarada Beyaz Köşk Kafe'nin altında bulunan 14 nolu alana cafenin arka bahçesinden girilmektedir. Altyapı birbirlerine bağlı iki odadan oluşmaktadır. Alan kafeteryanın deposu gibi kullanılmaktadır. Altyapının içi tamamen sıvanmış ve boyanmıştır. Duvar örgüsü görülememektedir.

Alman Maviler ve Ayverdi haritalarında parsel boş görünmektedir. Parselin yakınlarında bulunan Cenderi Türbesi'nin avlusunda bir başka sarnıç yapısına rastlanmıştır. Bu yapının daha çok yer yüzeyinde olduğu görülmüştür.

Şekil 6. 86 Alman Maviler ve Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasında 566 ada 36 parsel (FKR,2020)

Pervititch haristasında ise mevcutta altyapının üzerinde bulunan 3 katlı ahşap yapı (günümüz, Beyaz Köşk Cafe) çizilmiştir.

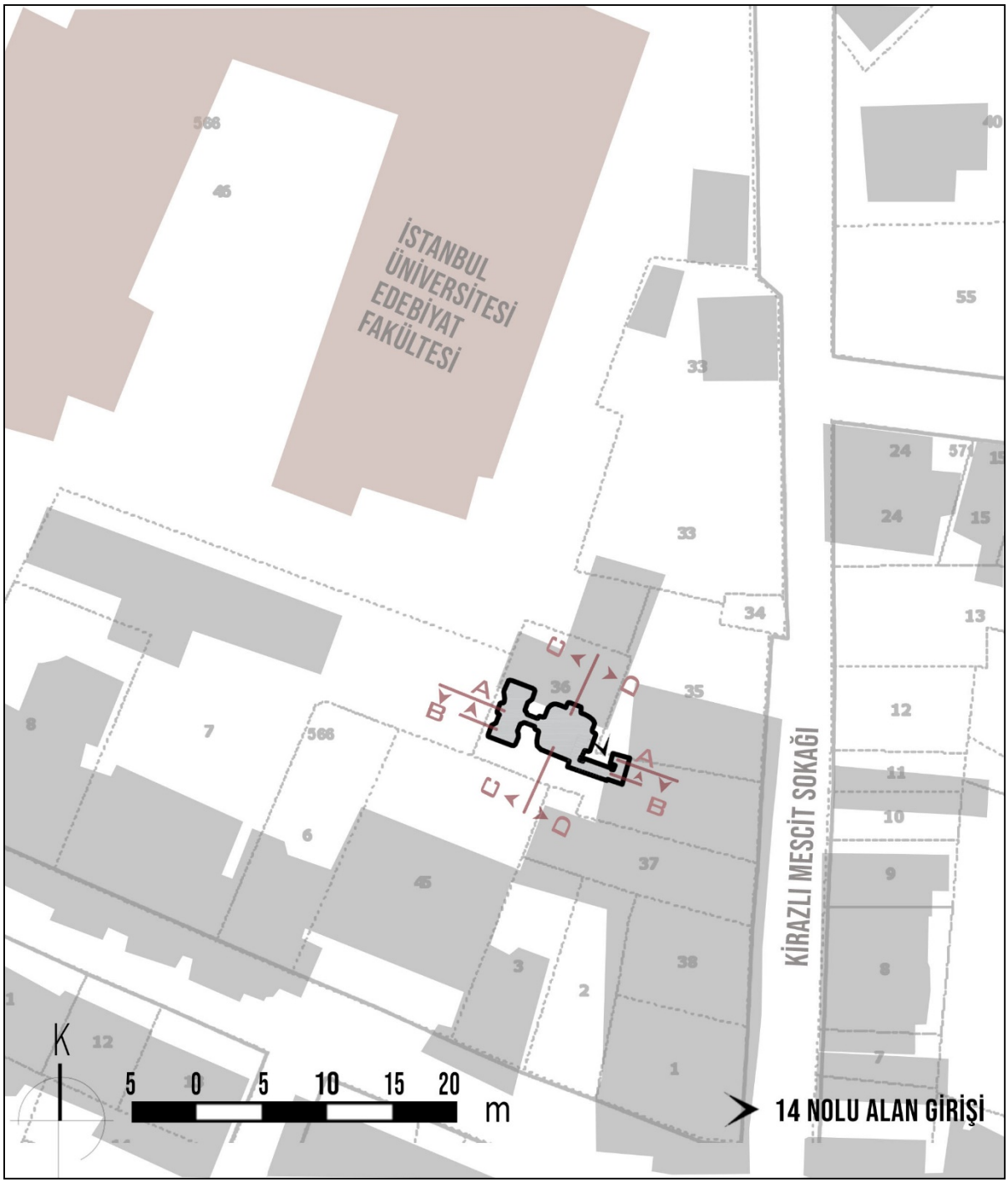

Şekil 6. 87 Pervititch haritasında 566 ada 36 parsel (FKR, 2020)

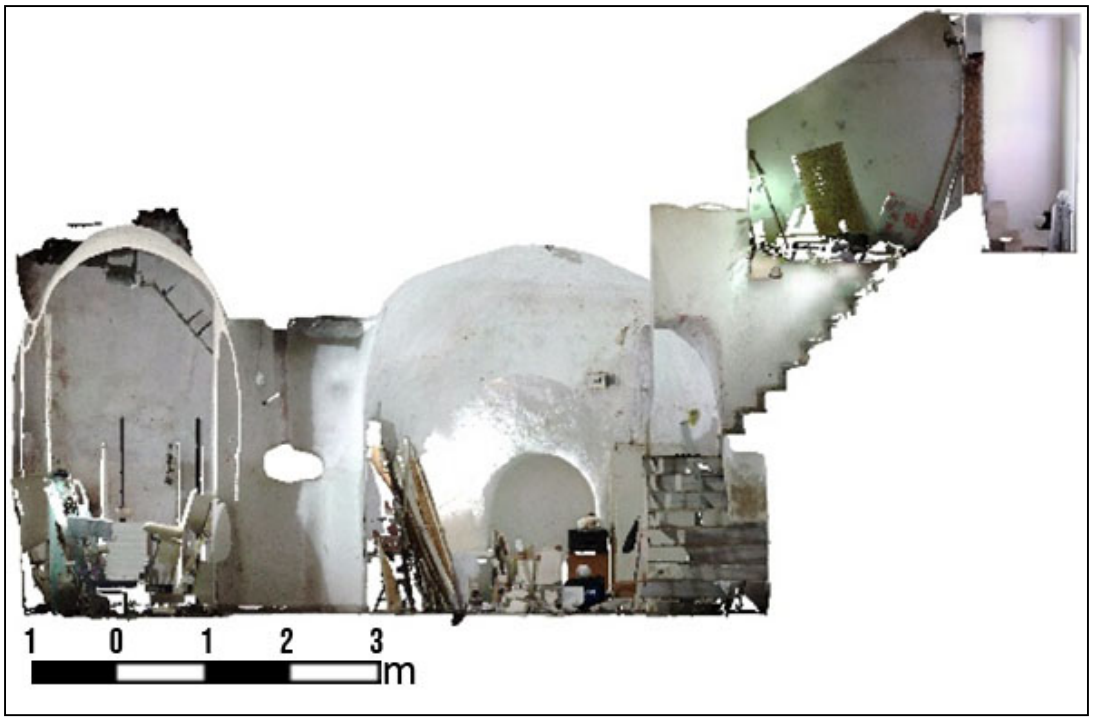
Erken Bizans dönemine ait olduğu sanılan yapının Orta Bizans döneminde sarnıca dönüştürülmüş olabileceği düşünülmektedir. (Özgümüş, 2007, sy.529) Bizans döneminde Roma dönemine ait mezar yapılarının yeniden kullanıldığı bilinmekte ve bu tipe örnek olarak Fener'deki Pangia Moukliotissa Kilisesi ile Zeyrek'teki Şeyh Süleyman Mescidi'ne benzerliği sebebiyle bir Roma türbesi olduğu düşünülmüştür. (a.g.e.)

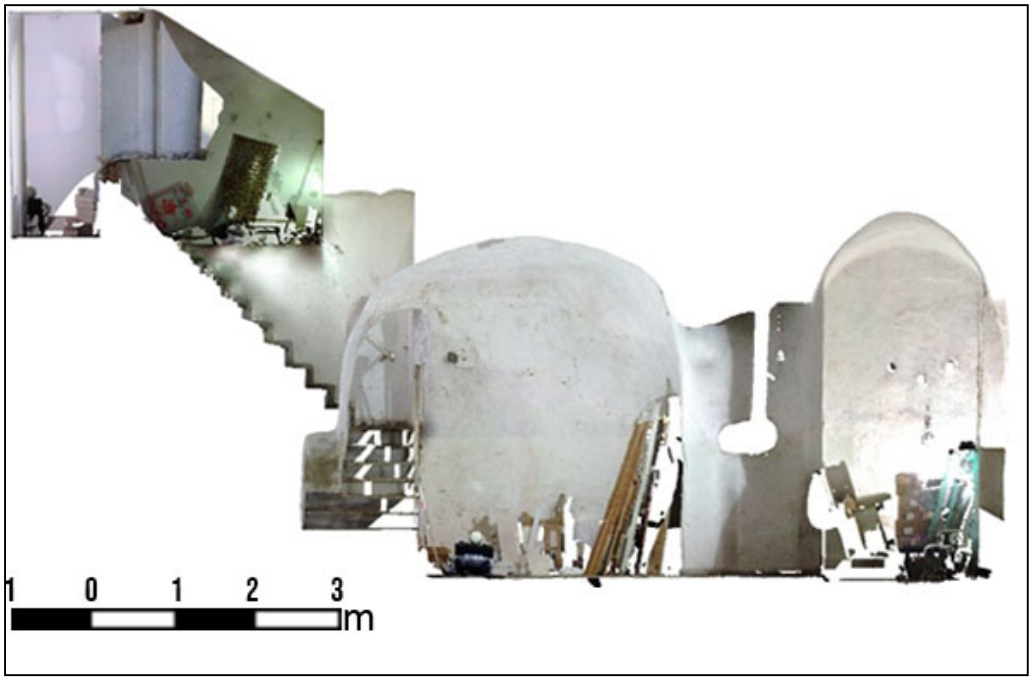
Şekil 6. 88 14 nolu alan mekanın içinden görünümler

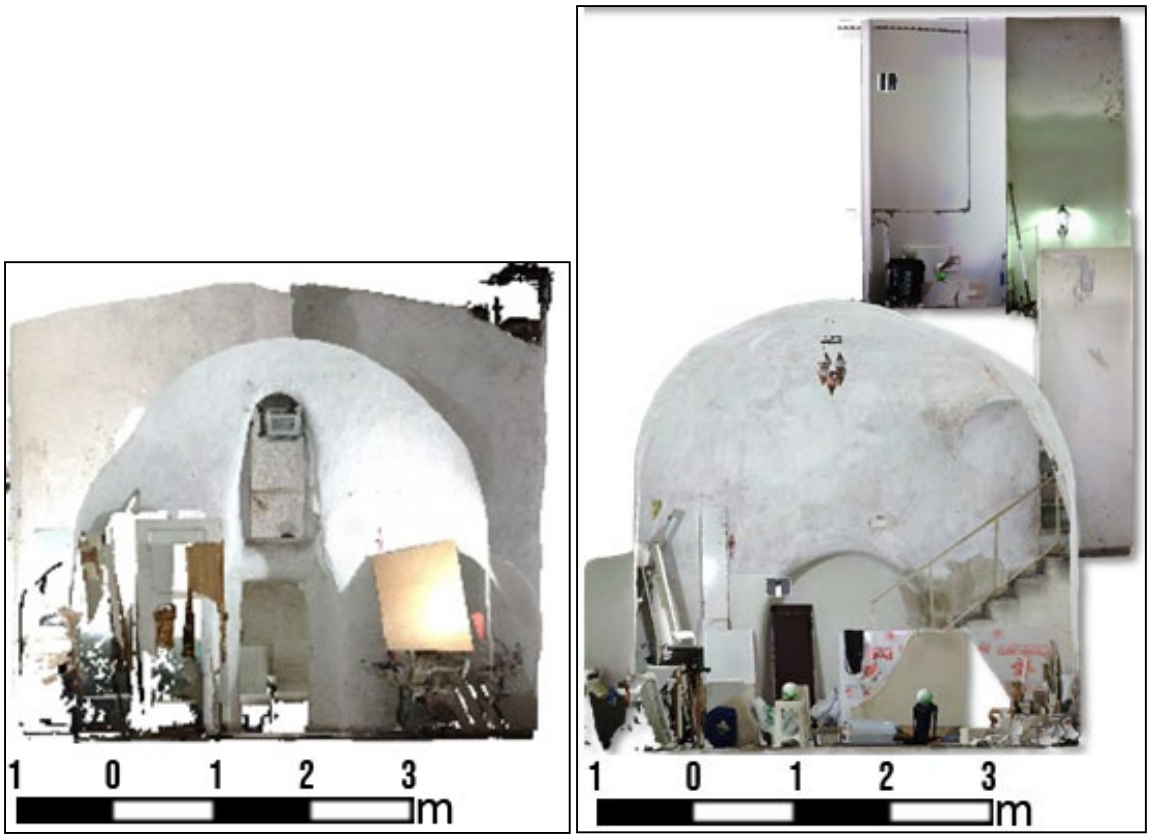
Şekil 6. 89 14 nolu alan vaziyet planı

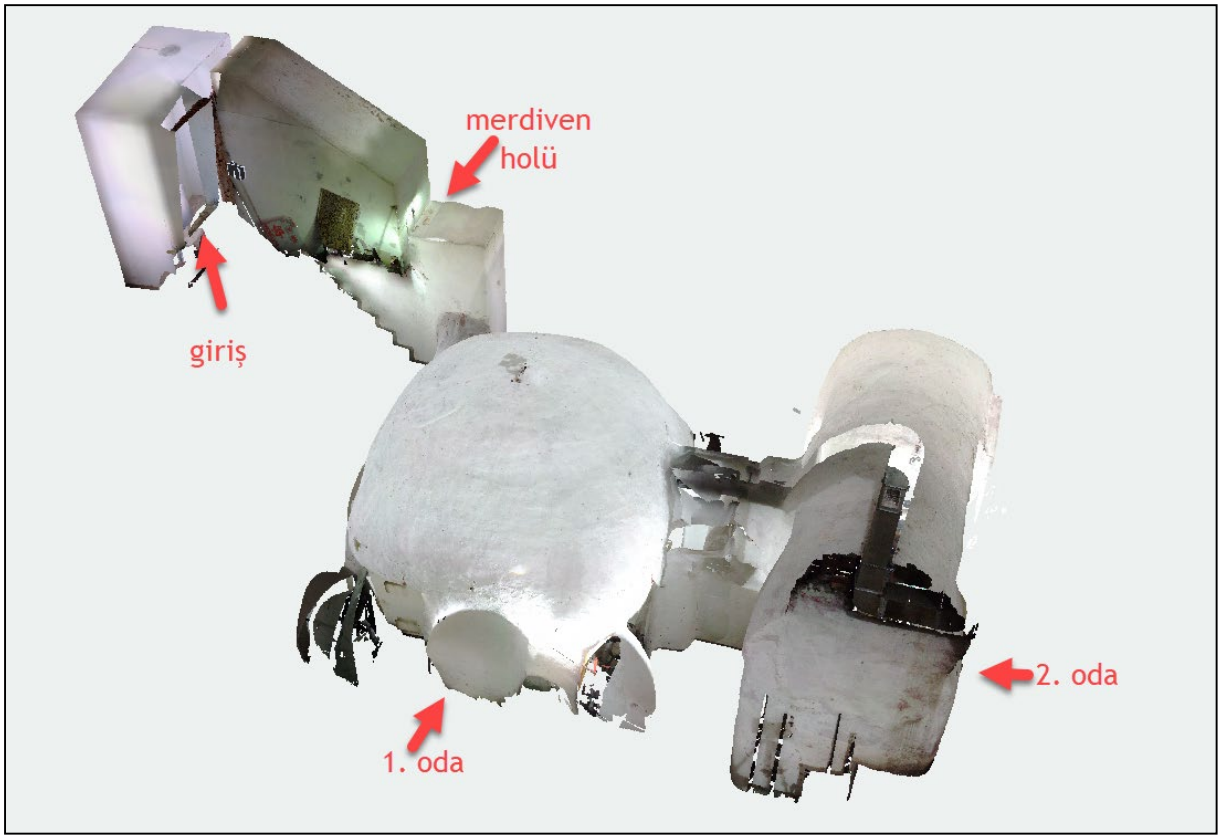
Şekil 6. 90 14 nolu alan boy kesit, (A-A Kesiti), sağda giriş, sahanlık ve merdiven görülebilir.

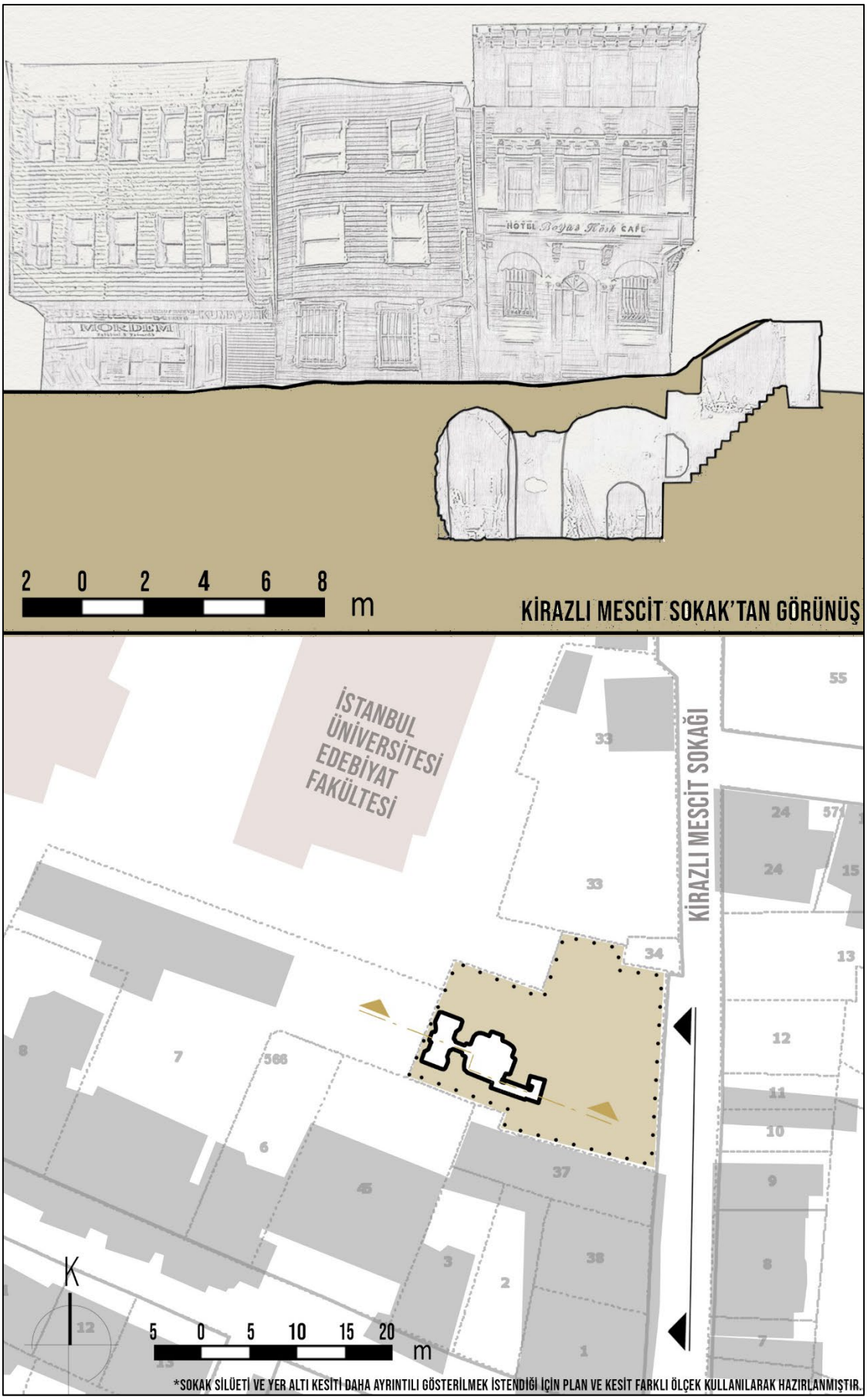
Şekil 6. 91 14 nolu alan boy kesit, (B-B Kesiti)

Şekil 6. 92 14 nolu alan enkesit, (C-C Kesiti, D-D Kesiti) D-D Kesitinde merdiven ve arkada görünüşe giren giriş alanı görülmektedir.

Şekil 6. 93 14 nolu alan SCENE modeli

Şekil 6. 94 14 nolu yer altı yapısının Kirazlı Mescit Sokak'tan tahayyülü

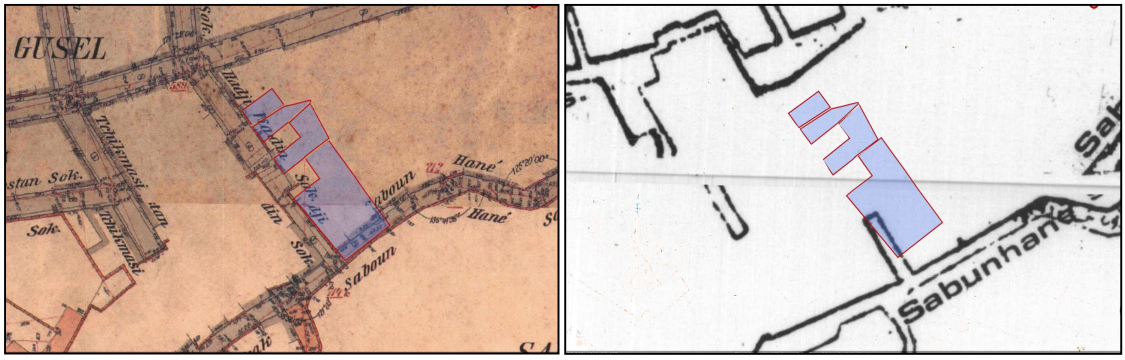
6.5.9. 15 Nolu Alan

Mahalin yeri:	Molla Hüsrev Mahallesi, Şükrü Baba Sokak
Ada - parsel:	531 ada 10-15-42-43 parsel
Kullanım durumu:	Mülk sahibinin deposu (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	Girilebilen alanlar 16.6 x 11 m boyutundadır. 4 odacıktan oluşur.
Literatürde:	26.01.2005 tarih, 405 sayılı kurul kararı (2005)

Değerlendirme:

Şükrü Baba Sokakta bulunan 15 nolu alan 43 parseldeki 17 A numaradan girilmektedir. 17 A numaralı binadan geçip arka avlusuna inilen merdivenin ardından sağda metal bir kapının ardındadır. Buradan diğer parsellerin altına doğru da uzanmaktadır.

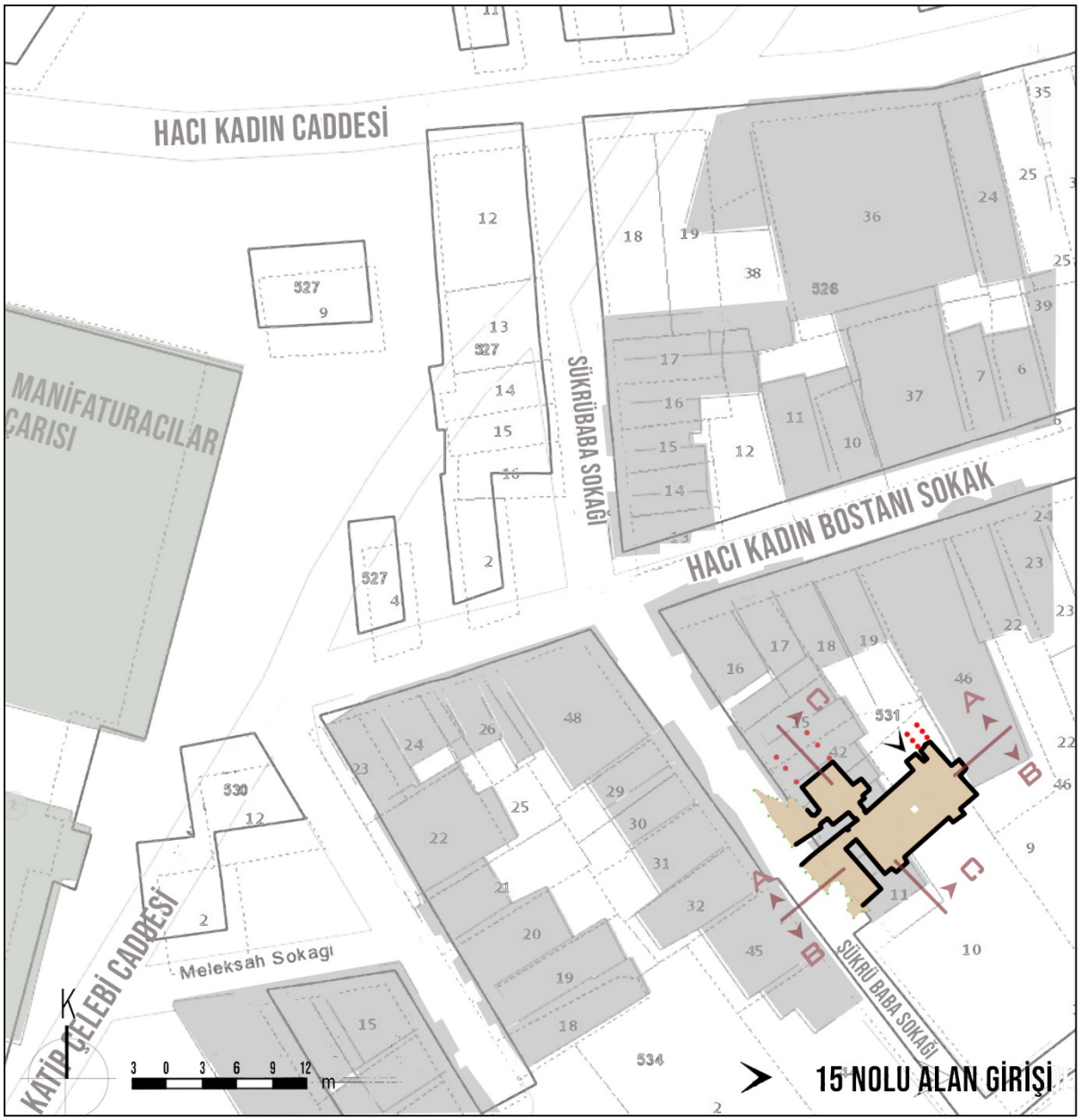
Pervititch alanında bu alana dair bir pafta yoktur. Alman Maviler ve Ayverdi haritalarında alan gösterilmiş olmakla birlikte, mahalde herhangi bir yapı çizilmemiştir.

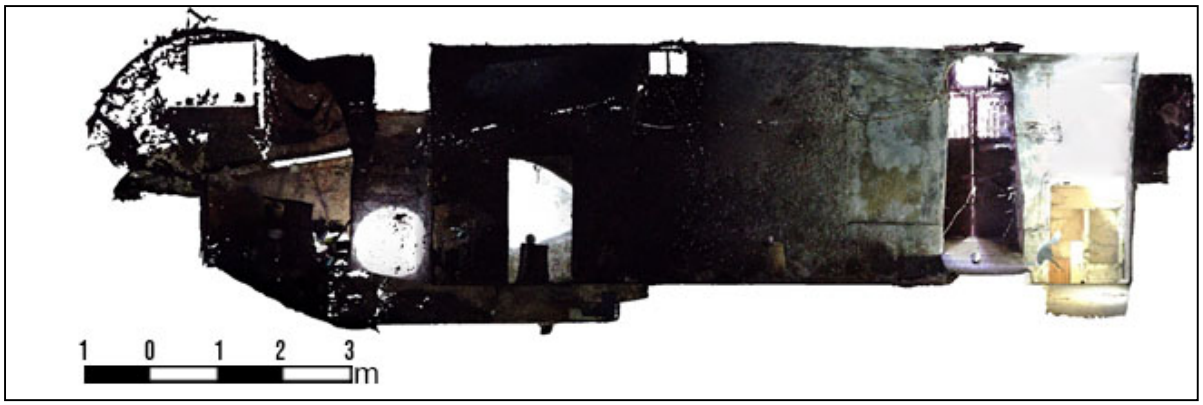
Şekil 6. 95 Alman Maviler ve Ayverdi Haritasında 531 ada 10-15-42-43 parsel (FKR,2020)

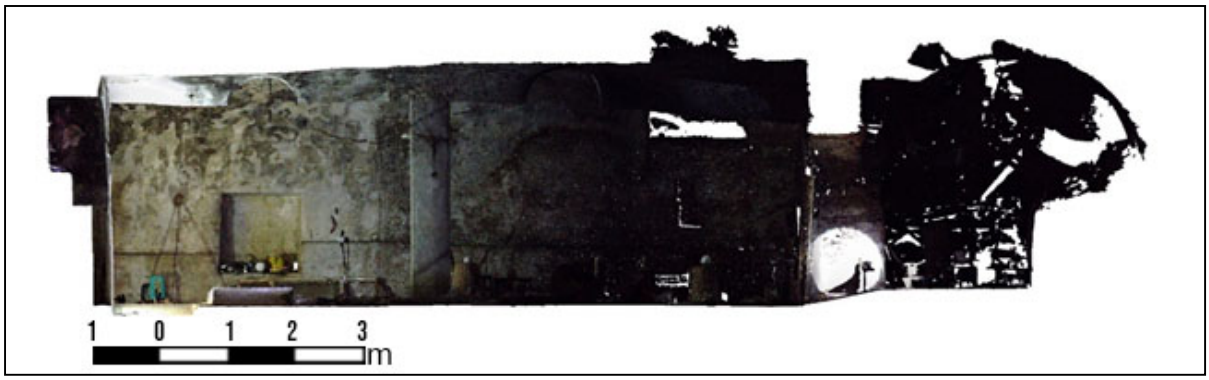
Şekil 6. 96 Tonoz ortasındaki kolon ile birinci oda, ikinci odanın giriş kapısı

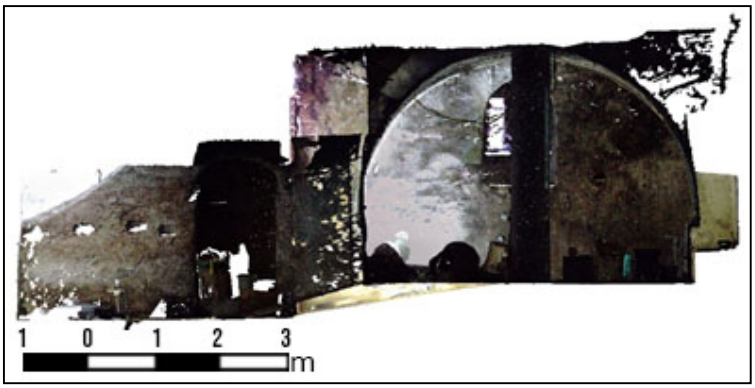
Şekil 6. 97 15 nolu alan vaziyet planı

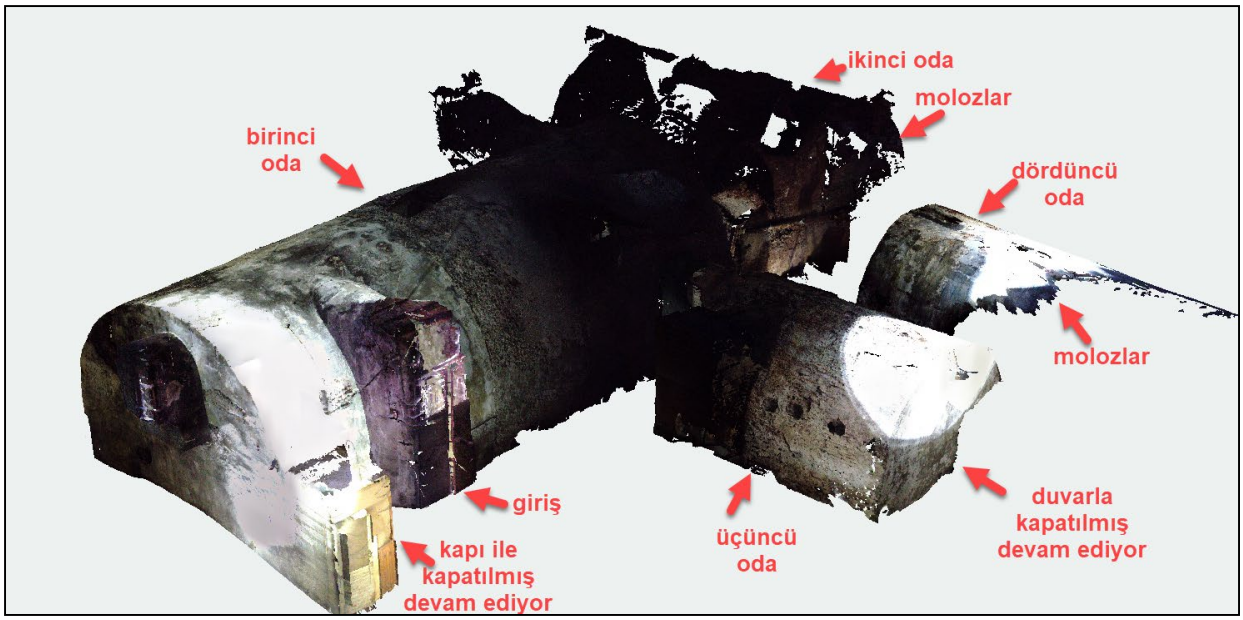
Şekil 6. 98 15 nolu alan boy kesiti (A-A Kesiti), sağda giriş kapısı görülmektedir. En sağdaki kapının devamından mekanın devam ettiği sanılmaktadır.

Şekil 6. 99 15 nolu alan boy kesiti (B-B Kesiti)

Şekil 6. 100 15 nolu alan en kesiti (C-C Kesiti), tonozun tam ortasındaki kolon görülebilir.

Şekil 6. 101 15 nolu alan SCENE modeli

26.01.2005 tarihli 405 sayılı kararla tescillenmiştir. Osmanlı Dönemi, yer altı mahzeni olarak kayda giren bu alan Tarihi Yarımada Yönetim planında Süleymaniye Bölgesinin tescilli yer altı yapısı olarak işaretlenmiştir.

Geniş bir alana yayılmış olan mahzenin bir kısmı duvarla kapatılmıştır. (Şekil 6.97'de 'duvarla kapatılmış devam ediyor' olarak işaretlenmiştir.) Dört odası bulunan altyapının üçüncü odasında duvardaki kırıktan mekanın devam ettiği görülmüştür. Tescilli mahzen olarak 10-15-42 ve 43 parsellere uzandığı bilinen bu yapının duvarla kapatılmış kısmına diğer parsellerdeki binalardan giriş olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu alana ulaşılamamıştır. Giriş koridorunun solunda bulunan metal kapının arkasında da ileriye devam eden bir mekan bulunmaktadır. Mahzenin tarama yapılabilen alandan daha büyük olduğu görülmektedir. Bu alanlar mülk sahiplerinin komşularıyla aralarındaki sınırları belirlemek için kapatılmış olmalıdır. Ayrıca diğer iki alanın hacmi (ikinci oda ve dördüncü oda) de mahalde bulunan molozlar sebebiyle net olarak anlaşılamamıştır. Moloz bulunan alanların (özellikle ikinci oda, Şekil 6. 97) daha eskiden Süleymaniye Camisi'ne kadar uzanan uzun bir tünele bağlantılı olduğuna dair anlatılar bina sahibi tarafından söylenmektedir. Saha çalışması sırasında mahalin girilebilen kısmının bina sahibinin deposu olarak kullanıldığı görülmüştür.

Şekil 6. 102 15 nolu yer altı yapısının Şükrü Baba Sokak'tan tahayyülü

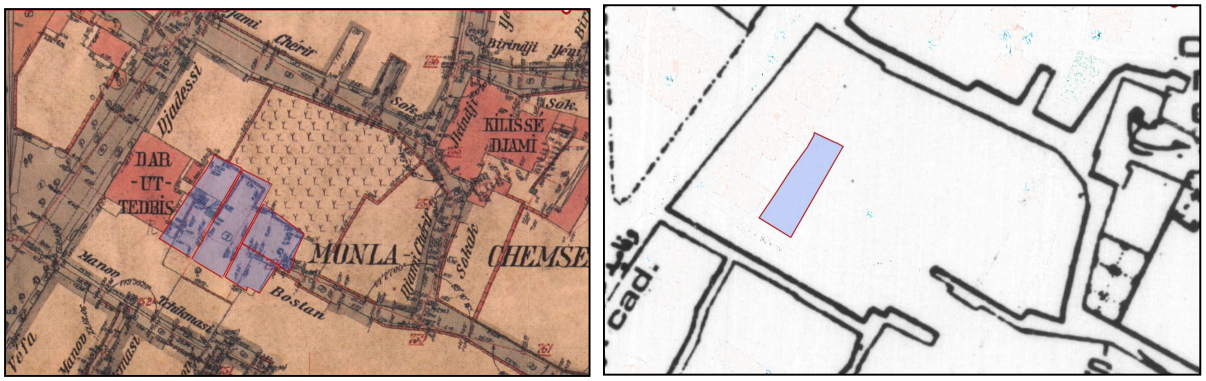
6.5.10. 18 Nolu Alan

Mahalin yeri:	Molla Hüsrev Mahallesi, Müşkile Sokak
Ada - parsel:	988 ada 13 parsel
Kullanım durumu:	Hurdacının deposu (Eylül 2018)
Tarihi haritalarda:	Ayırdedici bir gösterim yoktur. (Alman Maviler, Ayverdi)
Mimari özellikleri:	En geniş yerinde 13 x 7.35 m boyutundadır. Mahale giren dar bir koridor ve iki odacıktan oluşmaktadır. Odalardan biri kubbe örtülüyken, diğeri tonozludur.
Literatürde:	26.01.2005 tarih, 405 sayılı kurul kararı (2005)

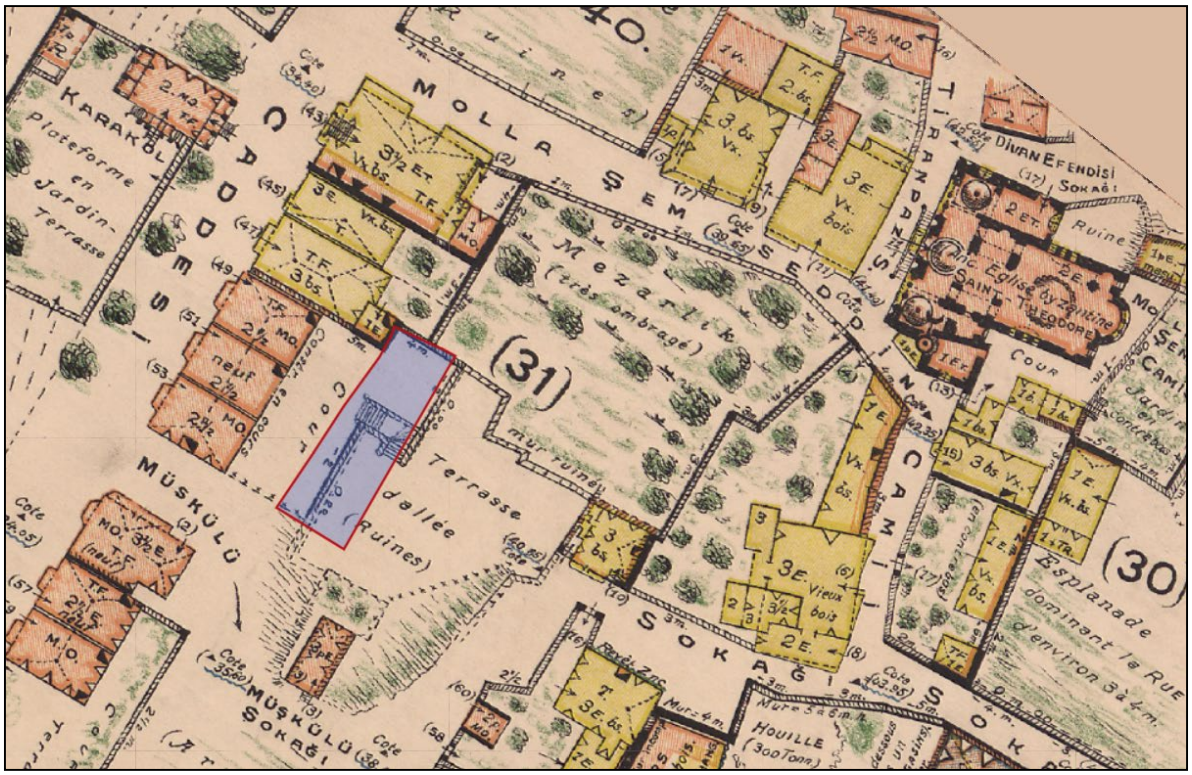
Değerlendirme:

18 nolu alan Müşküle Sokak'ta yer alır. 988 ada 13 parselde girişi bulunan altyapı, 11,12 ve 14 parsellere de yayılmıştır. Bu yapının üst kotunda Müşküle sokağın, Molla Gürani Sokak ile birleştiği yerde otopark bulunmaktadır. Saha çalışması sırasında altyapının girişinin bulunduğu 13. Parselin hurdacı deposu olarak kullanıldığı görülmüştür.

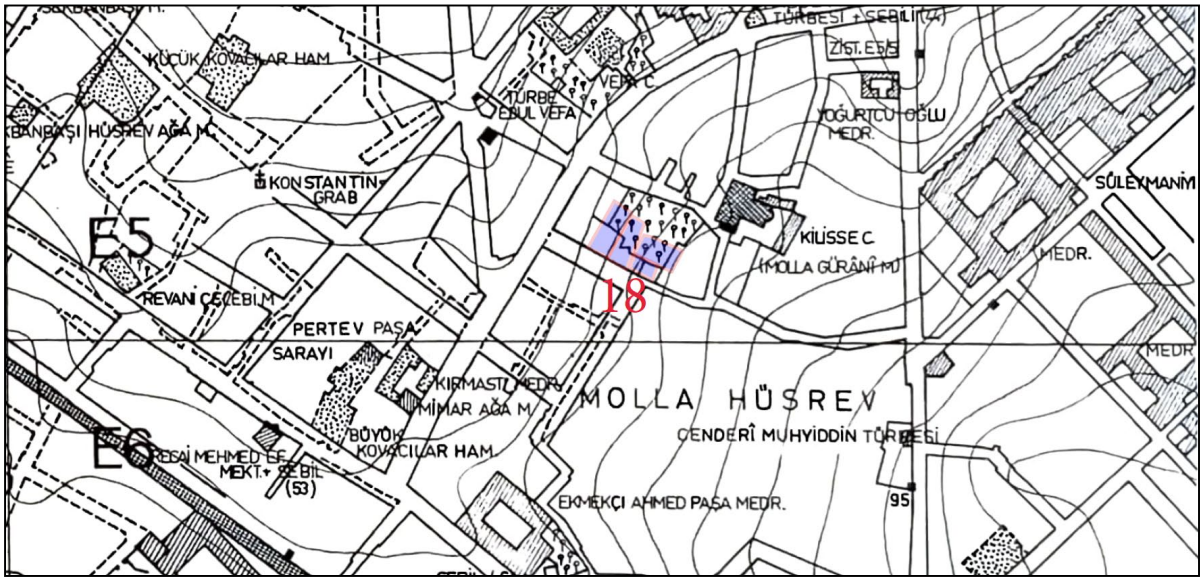
Alman Maviler haritasında, Dar'ut Tedris (ilkokul)'e ait bir avlu gibi görünen 13. Parsel Ayverdi haritasında işaretlenmemiştir. 18 nolu alanın arkasındaki parseller Alman Mavilerde mezarlık olarak işaretlenmiştir. Müller Wiener de aynı alanı Mezarlık olarak göstermiştir Bugün aynı alanda mezarlık bulunmakla birlikte alanın bir bölümü otopark tarafından işgal edilmiştir. Pervititch haritalarında ise 18 nolu alan kalıntı olarak işaretlenmiştir.

Şekil 6. 103 Alman Mavilerde 13-11-12-14 parseller, Ayverdi'de 13 parsel gösterimi(FKR,2020)

Şekil 6. 104 Pervititch haritasında 988 ada 13 parsel, altyapının olduğu alan ruines olarak işaretlenmiş. (FKR,2020)

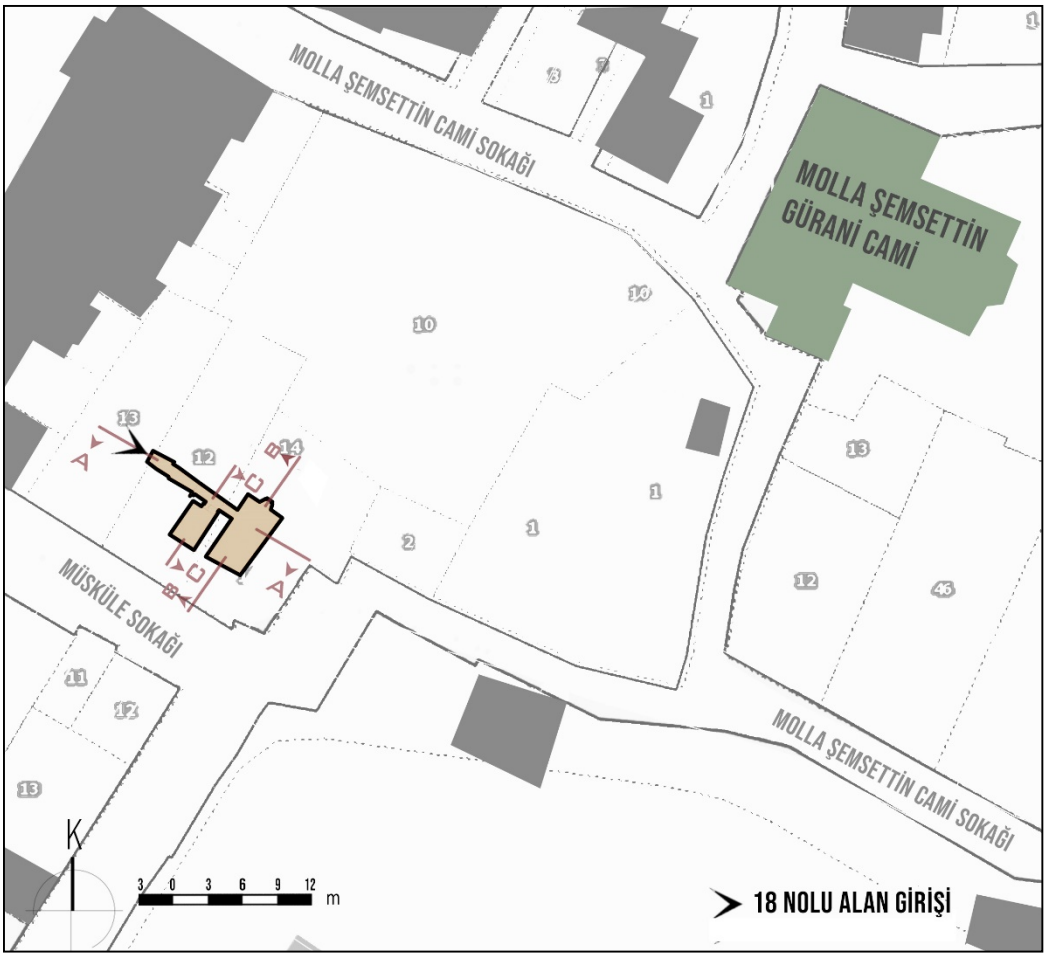

Şekil 6. 105 Müller Wiener haritasında 988 ada 11-12-13-14 parseller (Müller-Wiener, 2016, sy.275)

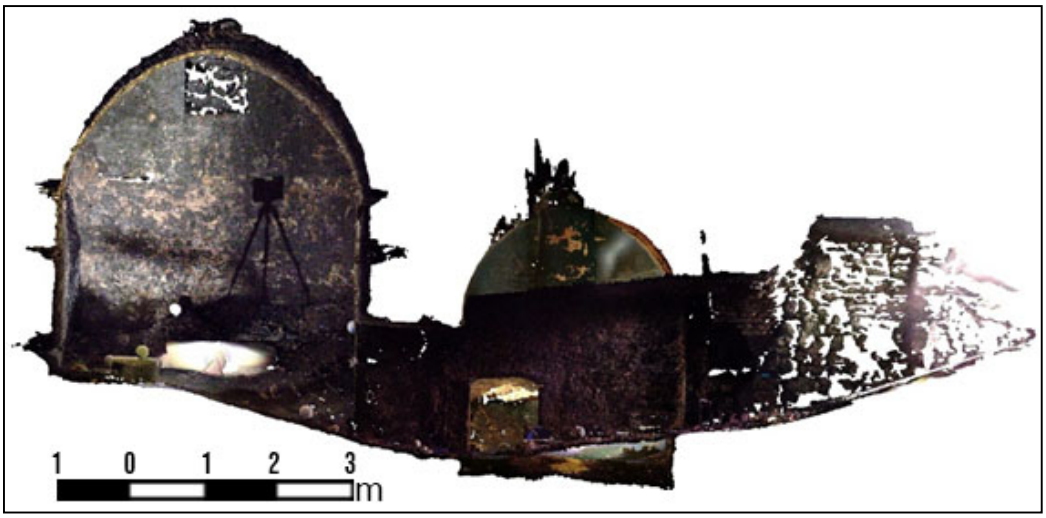
Alan, tescilli Bizans mahzeni olarak işaretlenmiştir. (Bknz. Ek 4.5) Orta Bizans dönemine tarihlenen altyapının sonradan sarnıca dönüştürüldüğü düşünülmektedir. (Altuğ, 2013, sy. 344)

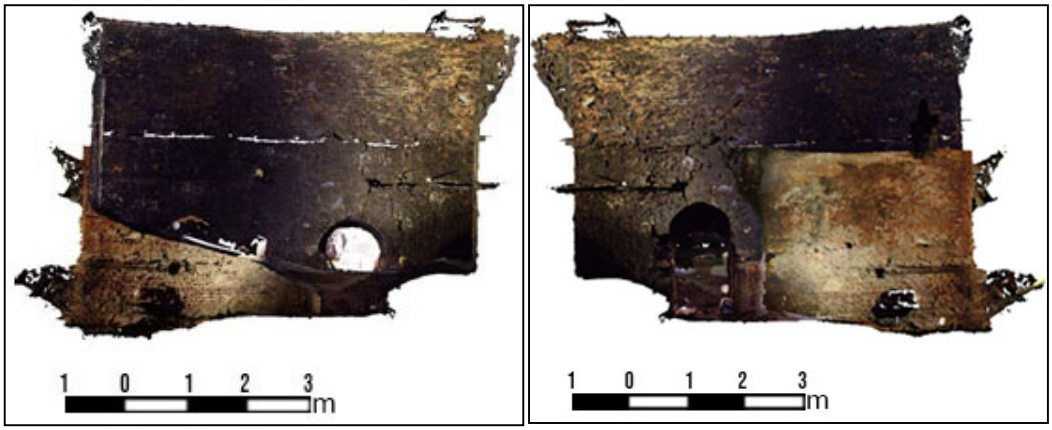
Şekil 6. 106 18 nolu alan sağda 1. Odadan koridora bakış solda giriş koridorunda 2. odanın girişi görülmektedir.

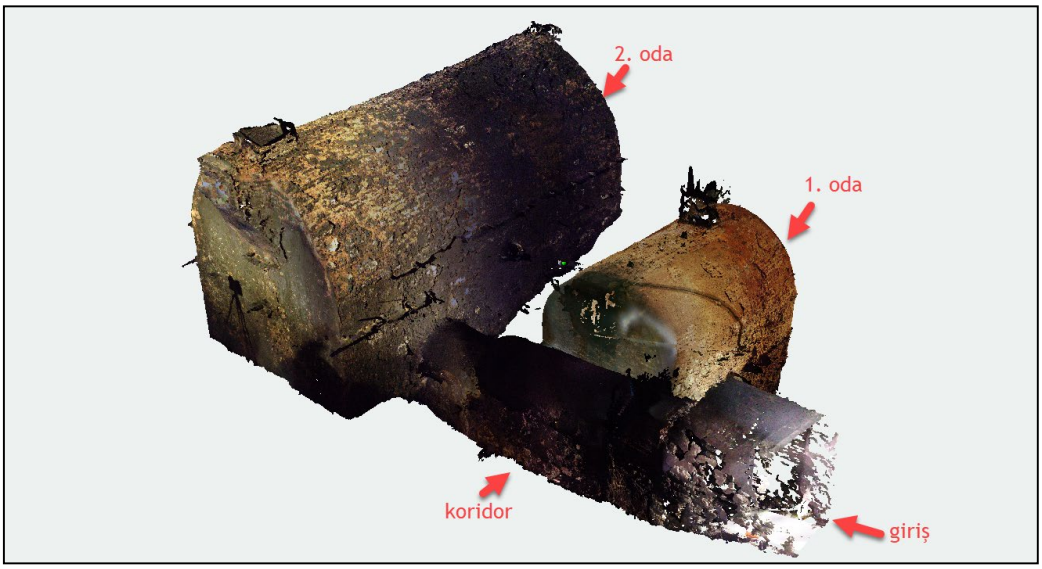
Şekil 6. 107 18 nolu alan vaziyet planı

Şekil 6. 108 18 nolu alan boy kesiti, (A-A Kesiti)

Şekil 6. 109 18 nolu alan en kesitleri (B-B Kesiti, C-C Kesiti)

Şekil 6. 110 18 nolu alan SCENE modeli

Şekil 6. 111 18 nolu yer altı yapısının Müşkile Sokak'tan tahayyülü

6.6. TARAMA YAPILAMAYAN ALANLAR

6.6.1. 5 Nolu Alan

500 ada 42 parsel 5 nolu alan olarak haritada işaretlenmiştir. Ancak saha çalışması sırasında burada herhangi bir altyapı ve varsa girişi bulunamamıştır. Çevre sakinleri 43 parselde yıkılan binanın altında bir yer altı yapısı olduğunu ancak yıkıldığı için girişin kapandığını söylemişlerdir. Bu alan tekrar araştırılmaya muhtaçtır. 42 parseldeki barakanın bahçe duvarında kullanılan niteliksiz taşların yanında, çeşitli figürlerin olduğu taşlar da görülmüştür. Kırılmış sütun başları olduğu düşünülmüştür. 5 nolu yapı bulunamamış ancak, bölge sakinleri haritada işaretli olmayan bir başka yapının(5a nolu) yerini göstermişlerdir. Ayrıca yine aynı sokakta 5 nolu alanın karşısında 564 ada 34 parselde 46A numaralı binanın altında bir başka yer altı yapısı olduğu öğrenilmiştir. Bu alanın da araştırılması gerekli görülmektedir.

Şekil 6. 112 5 nolu alanda (500 ada 42 parsel) bulunan baraka, solda 43 parseldeki yıkılmış binanın tek duvarı görünmekte

6.6.2. 7 Nolu Alan

Bölgede yenileme çalışmaları kapsamında proje üreten KİPTAŞ ile yapılan görüşmede rölövesine ulaşılan, İmaret Sabunhanesi Sokak'taki 537 ada 9 parseldeki ev altı sarnıç haritada 7 nolu olarak işaretlenmiştir. Ancak mevcut kullanıcıların alanla ilgili bir bilgisi olmadığı görülmüş, mahale giriş yapılamamıştır. İnceleme sırasında bu alanın hemen arkasında sırtındaki parselde (537 ada 3 parsel) üzerindeki binanın yıkılmasıyla ortaya çıkan altyapı ve yine aynı adada 1 parselde görülen içinde künkler bulunan yer altı yapısı ile birlikte 7 nolu alanın daha

ayrıntılı araştırılması gerekmektedir. Bu üç mahalin birbirlerine göre konumları ve 1 nolu mahale yakınlıkları dikkat çekicidir. Daha önce bu alanlardan bahsedilmişti. (bknz. 1 nolu alan, Şekil 6.9) Ayrıca, Wiener haritasında bahsi geçen alanlar görülebilir. (Şekil 6.119)

Şekil 6. 113 7 Nolu alanda (537 ada 9 parsel) bulunan bina

6.6.3. 7a Nolu Alan

7a nolu alan 531 ada 35 parselin Tavanlı Çeşme Sokak tarafından girişinde işaretlenmiştir. Bu alan başlangıçta haritada bulunmamaktadır. Saha incelemesi sırasında burada görülen dolgunun bir altyapı olduğu düşünülmüş ancak girişi bulunamamıştır. Alan bir nokta olarak haritaya eklenmiştir. Bölgede tekrar araştırma yapılması gerekli görülmektedir. Müller Wiener haritasındaki yeri Şekil 6.119'da görülebilir.

Şekil 6. 114 7a nolu alan, 531 ada 35 parselin Tavanlı Çeşme Sokak girişindeki dolgu alanının bir yer altı yapısı varlığına işaret ettiği düşünülmüştür.

6.6.4. 8 Nolu Alan

470 ada 8 parselde bulunan bu alan Unesco koruma sınırı olarak belirlenen araştırma sınırları dışındadır. Araştırmanın ikincil sınırları Süleymaniye yenileme bölgesinde olması sebebiyle araştırılmıştır. Demirtaş Mahallesinde Hoca Hamza Mescidi altında bulunan bu altyapıdan kilise kalıntısı olarak bahsedilmiştir. (Özgümüş, 2007, sy.528) Alan şahıs mülkiyetindedir. Sahibine ulaşılamadığı için görülememiştir.

6.6.5. 9 Nolu Alan

Besim Ömerpaşa Caddesi üzerinde İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi binalarının içinde kalan 9 nolu alan Üniversite tarafından korunmaktadır. Camekan ile kapatılmış bir avlu olarak binanın içine bir sergi unsuru olarak dahil edilen bu alan sadece fotoğraflanabilmiştir. Bugün, 3036 ada 4 parselde yer alan yapının (eski ada/parsel 573/17) bir konak hamamı olduğu düşünülmektedir. (DKVKE, 00341 sayılı Eminönü Anıt tescil fişi)(EK 7.5)

Şekil 6. 115 9 nolu alan, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde korunuyor. (21 Eylül 2018)

6.6.6. 20 Nolu Alan

Süleymaniye Sıbyan Mektebi avlusunda bulunan 20 nolu alan, bir kuyudur. İçinde suyu bulunmaktadır. Alan fotoğraflanabilmiştir. Çok dar bir girişi bulunan bu alan lazer tarayıcının çalışacağı kuru bir ortamdan yoksundur. Kuyudan girilen alanın devamında dikdörtgen planlı küçük bir sarnıç olduğu belirtilmektedir. (Altuğ, 2013, sy.278)

Şekil 6. 116 20 nolu alan, Süleymaniye Sıbyan Mektebi avlusundaki kuyu. (21 Eylül 2018)

6.6.7. 22 Nolu Alan

Onaltı Mart Şehitleri Sokak'ta 664 Ada 33 parselde bulunan 22 nolu alan 12 numarada restore edilmiş ahşap binanın yanındaki boş parselde olmalıdır. Alana girilememiştir. Burada, dikdörgen planlı, beşik tonozla örtülü oldukça küçük bir konut sarnıcı bulunduğu belirtilmektedir. (Altuğ, 2013, sy.312)

Şekil 6. 117 22 nolu alan, restore edilmiş ahşap evin yanındaki girişi kapatılmış boş arsa görülmektedir. 1 Ekim 2019

6.7. DİĞER ALTYAPILAR

Bu alanların literatür taraması esnasında girişlerinin yerlerinin kayıp olduğu veya girişlerinin kapandığına dair bilgiler bulunmaktaydı. Yine de bir nokta olarak haritaya eklenmesi uygun bulundu. Bunlardan ilki 10 nolu alandır ki daha önce bahsedildiği gibi Vezneciler Metro inşaatı sırasında ortaya çıkarılmıştır. (Kent ve Demiryolu, Url)

Şekil 6. 118 Vezneciler Metro inşaatı sırasında bulunan yapı kalıntısı (Sönmez, 2009) (Url. 67)

İkincisi 19 nolu alan, Vefa Meydanı'nda bulunan 964 ada 7-16 parsel civarında bulunan İSKİ'nin kazı çalışmasıyla 2011 tarihinde ortaya çıkarılan sarnıcın, üzeri örtülerek caddenin altında bırakıldığı bilinmektedir. (Altuğ, 2013, sy.342) Saha incelemesinde bu alanın kapandığı üzerinden Katip Çelebi Caddesi'nin geçtiği görülmüştür. Caddenin altında bir yer altı yapısı olduğu mahalin çok yakınında ofisi bulunan, Hacıkadın Mahallesi muhtarı tarafından da teyit edilmiştir. 21 nolu alan saha çalışması öncesinde herhangi bir görünür kalıntısı olmadığı bilinen bir diğer alandır. Kalenderhane Mahallesinde, 653 Ada 1 Parsel Cüce Çeşmesi (Delikanlı Sokak) Sokakta İlim ve Kültür Vakfı binası bulunmaktadır. Bina cephesine komşu olduğu düşünülen 21 nolu alanın girişi bulunamamıştır. Mevcutta otopark olarak kullanılan 15 parselin bir başka vakfın mülkiyetinde olduğu söylenmiştir. 1 parselle 15 parselin birleştiği noktada giriş olduğu düşünülen yer molozlar ve yıkıntılar ile dolmuştur. Dikdörtgen planlı iki odacık ve dik bir merdivenden oluştuğu belirtilen yapının, görünür bir kalıntısı bulunamadığı ifade edilmektedir. (Altuğ, 2013, sy.310) Bu alanın sonradan sarnıca dönüştürülen erken dönem Bizans hipojesi olduğu düşünülmektedir. (a.g.e.)

Şekil 6. 119 21 nolu alan, Cüce Çeşmesi Sokak (Delikanlı Sokak) Eylül 2019 (Url. 68)

Şekil 6. 120 21 nolu alan, giriş olduğu düşünülen vakıf duvarının hemen bitişiğindeki otopark kotuna göre daha düşük bu alanın bir kısmı beton duvar ile kalanı molozlar ile doludur. 1 Ekim 2019

Bir diğeri 23 nolu alan olarak haritaya işaretlenmiştir. Bu alan Fetva Yokuşu Sokakta, 466 ada 5-6 parselde bulunmaktadır. Mevcutta otopark olarak kullanılan bu alanda saha incelemesi esnasında herhangi bir iz görülememiştir. 1977 yılında tescillendiği bilgisi bulunan sarnıcın bir kalıntıları olduğu düşünülen duvar Yüksekler Sokak üzerinde görülebilmektedir. (D.K.V.K.E. 19675 sayılı Eminönü Anıt tescil fişi) Haritada işaretli 24 nolu alanın Hızır Külhanı Sokak'ta bulunan 520 ada 13 parselde işaretlenmiştir. 19 kapı numaralı yapının tam karşısında işaretlenen alan İstanbul Manifaturacılar Çarşısının, 5. Bloğunda Hür Branda Tente dükkanı civarında olmalıdır. 1961 yılında çarşı inşaatının ikinci etabında ortaya çıkarılan sarnıcın üstünün kapatıldığı ve görülebilen bir kalıntısının bulunmadığı bildirilmektedir. (Altuğ, 2013, sy. 284)

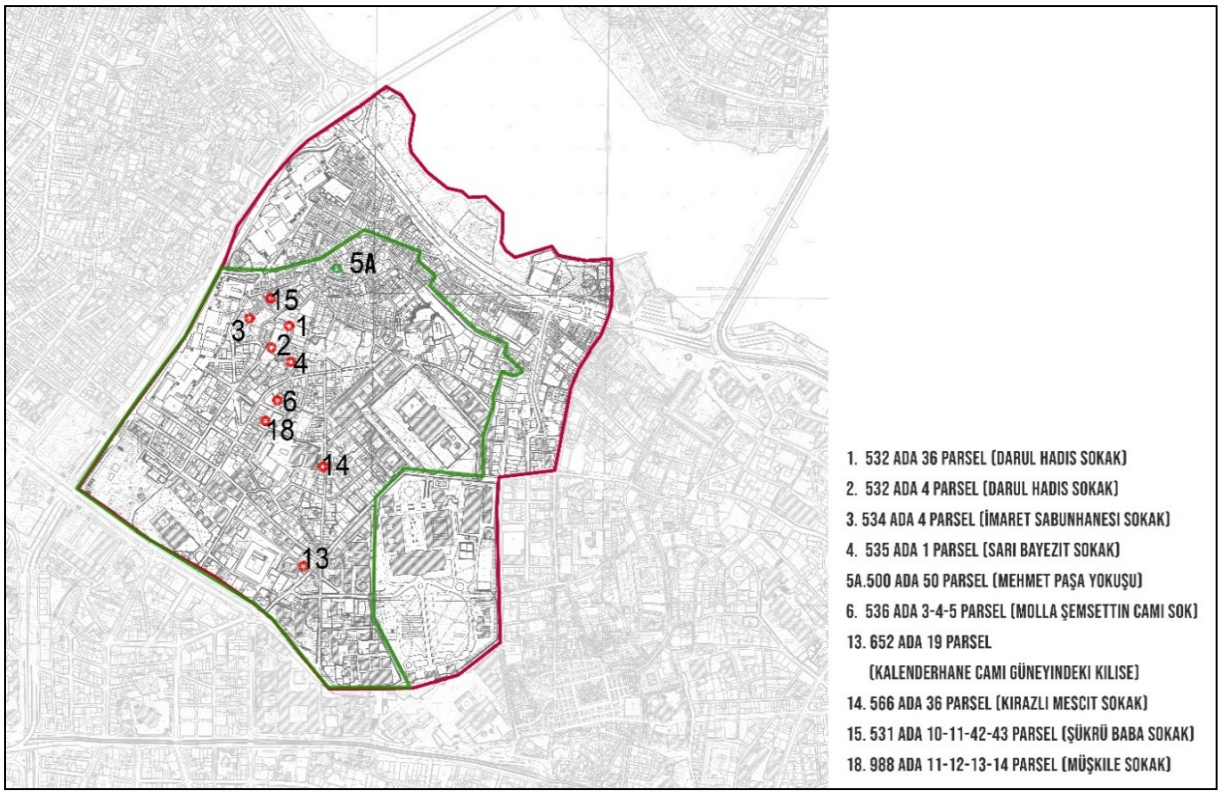

Şekil 6. 121 Hızır Külhanı Sokak, İMÇ 5 Blok (solda), konuya ilgi gösteren esnaf, şahıs mülkiyetinde olan Hızır Bey hamamının kullanılmayan kadınlar bölümünü gösteriyor. (sağda), (11 Ekim 2019)

581 ada yanında kalan kadastral boşluk (11 nolu alan) ve 689 ada 54-56 parselde bulunan alt yapı (12 nolu alan) 13 Nisan 2016 tarihli yer altı incelemesinin sonucu olarak haritaya eklenmiştir. (Şekil 6.7) Ayrıca Laleli İstanbul Üniversitesi Fen Fakülteleri Anfileri altındaki kilise altyapısı (Tay Raporu, 2008) 16 nolu alan ile Adem İşhanı altındaki kalıntılar (Özgümüş, 2007, sy.530) 17 nolu alan olarak haritaya eklenmiş ancak bu dört mahal araştırma sınırları dışında kaldığı için incelemeye dahil edilmemiştir. (Şekil 6.7)

Ayrıca bölgede haritaya işaretlenmemiş bazı sarnıçlar yer yüzeyinin üzerindedir. Hoca Gıyaseddin Mahallesi, 506 ada 37 parsel ve 549 ada 6 parseldeki sarnıçlar[132] ile Molla Hüsrev Mahallesi 566 ada 46 parselde[133] bulunan sarnıç üstyapıdır. Bunlar da araştırmaya dahil edilmemiştir. Son olarak, Fatih Belediyesi'nin 1 Haziran 2020 tarihinde paylaştığı yer altı envanter planına işli bazı altyapılar tarama haritasında yer almamaktadır. Saha çalışması esnasında bilinmeyen ancak Fatih Belediyesi'nin haritasında bulunan bu altyapılar anlaşılabildiği kadarıyla sonraki araştırmalara yol göstermesi için sıralanmıştır. Bunlar, Molla Hüsrev Mahallesi Mehmethan Sokak 962 ada 16-20-25 parseller, Hacıkadın Mahallesi-Sarı Beyazıt Caddesi 535 ada 1 parsel, Hacıkadın Mahallesi-Vefa Caddesi 536 ada 6 parsel, Kalenderhane Mahallesi Cemal Yener Tosyalı Caddesi 651 ada 17 parseldir.

[132] Bu sarnıçlar için ayrıntılı bilgiler, Altuğ (2013) doktora tezinde bulunabilir.
[133] 566 ada 11 parsel 24.03.2011 tarihinde yapılan tevhit işlemiyle 566 ada 46 parsel e dahil edilmiştir. Burada bulunan sarnıç rölöve projeleri Esmer'in (2012) doktora tezinde bulunabilir.

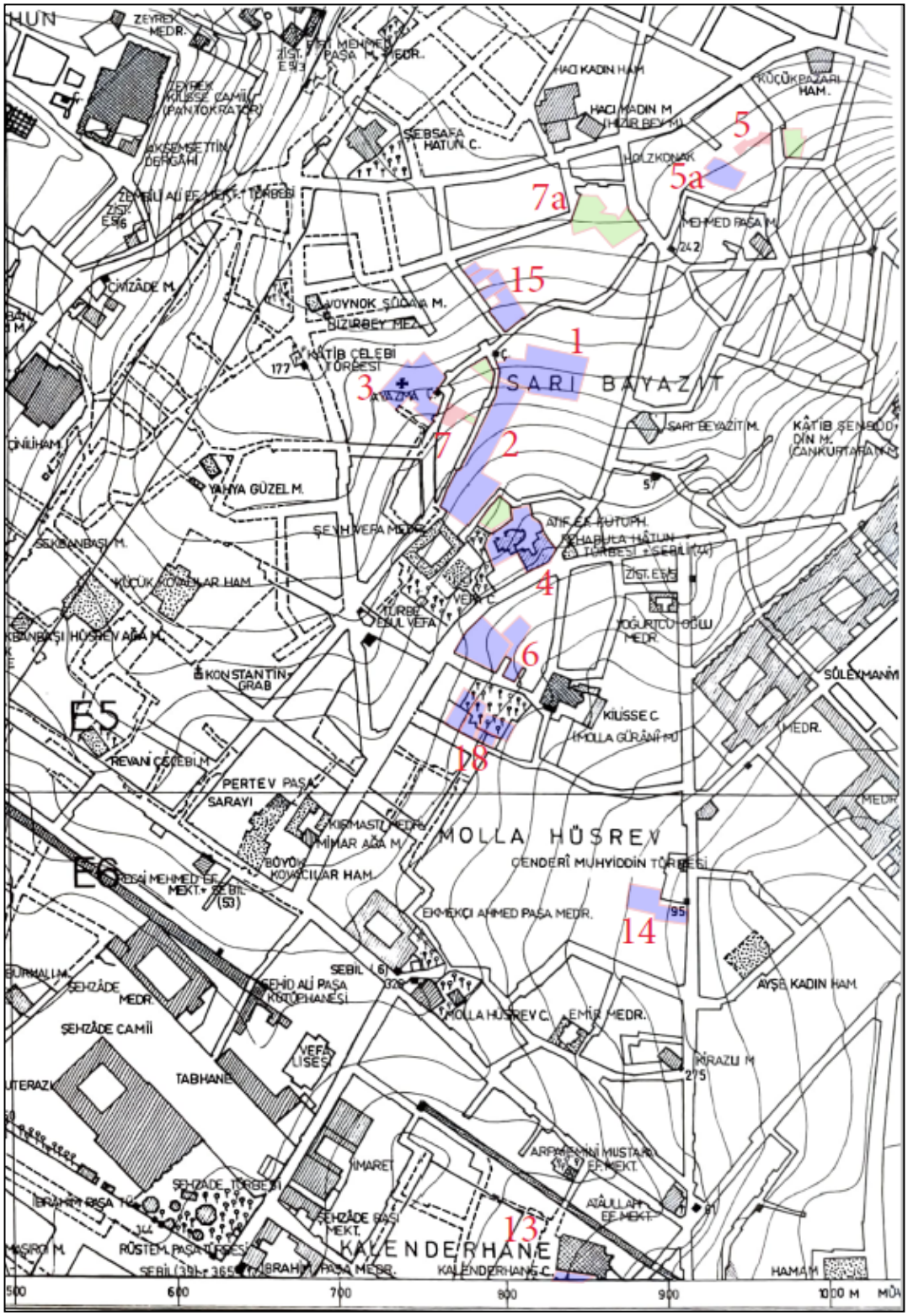

Şekil 6. 122 17-23 Eylül 2018 saha çalışması kapsamında üç boyutlu tarama yapılan alanlar

var/yok +/-	Alanlar	TYP 2018 Plan Alan Başk.[134]	Fatih Belediyesi Envanter Plan[135]	İBB Kültürel Miras Koruma[136]
Tarama Yapılan Alanlar	**1 Nolu**	-	-	-
	2 Nolu	-	-	-
	3 Nolu	-	-	-
	4 Nolu	-	-	-
	5a Nolu	-	-	-
	6 Nolu	+	+	+
	13 Nolu	-	-	-
	14 Nolu	-	-	-
	15 Nolu	+	+	-
	18 Nolu	-	-	+
Tarama Yapılamayan Alanlar	**5 Nolu**	-	-	-
	7 Nolu	-	-	+
	7a Nolu	-	-	-
	8 Nolu	-	-	-
	9 Nolu	-	-	-
	20 Nolu	-	-	+
	22 Nolu	-	-	-

Çizelge 6. 1 Güncel yer altı envanteri haritaları ve listelerinde saha çalışması yürütülen mahaller

[134] Url.35, Url.36, Url.37, Url.38
[135] Şekil 3. 25
[136] EK 4.5

Şekil 6. 123 Müller Wiener Haritasında tarama yapılan alanlar (mor), bulunamayan alanlardan ikisi (kırmızı), saha çalışması sırasında tespit edilip ayrıntılı çalışma önerilenler (yeşil) [Yeşil: 537 ada 1 parsel, 537 ada 3 parsel, 500 ada 35 parsel, 564 ada 34 parsel, 535 ada 10 parsel]

Tarama yapılan altyapıların İstanbul palimpsestinde tarihi dönemlerle ilişkisinin anlaşılabilmesi için bölgenin detaylı haritaları incelenmişse de bulunan yer altı yapılarına dair bir ize rastlanmamıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi, Alman Maviler, Pervititch haritaları üzerine yer altı yapılarının bulunduğu ada parseller işlenmiş ancak bu alanlarda yer altı yapısı varlığı çizilmediği gibi ilgili parsellerde zemin üstünde de bir yapı görülmemektedir. Tarama yapılan ve yapılamayan alanlar Şekil 6.123'te Müller Wiener'in Bizans dönemi kalıntılarını belgelediği haritası üzerine işaretlenmiştir. Ancak bu haritada da yer üstü yapılarının yer altı bulgularıyla ilişkisini gösterir anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. Zaten haritaların üretilme gerekçesi yer yüzeyini belgelemektir. Görünenler ile ilgilenir, yer altını belgelemeyi hedeflemezler. Bu haliyle farklı dönemleri gösteren bu haritalar İstanbul'un tarihi varlıklarını bir dereceye kadar belgeleyebilmişlerdir. Yer altı kısmı hep eksiktir.

Daha güncel planlar, halihazır haritalar ve envanter dökümleri incelendiğinde bu çalışma ile belgelenen yer altı yapılarının birçoğunun resmi kayıtlara girmediği görülür. (Çizelge 6.1) Çalışma kapsamında belgelenen yer altı yapılarının resmi kayıtlarda var olmaması, Tarihi Yarımada'nın tamamında bilinmeyen bir çok yapıyla karşılaşılacağı ve bunların büyük çoğunluğunun kayıt altına alınmamış olabileceğinin örneklemi gibidir.

Kayıt eksikliğine rağmen yer altı varlığını illegal kullanıcıların bildiği mekanlar olarak sürdürmüş, kamuoyu ise yer altından bir imar faaliyeti sırasında tesadüfen karşılaşılınca haberdar olabilmiştir. Bu tesadüfi karşılaşmalar çoğunlukla yapılacak projeyi yavaşlatan bir unsur olarak görülmüştür. Yer altı envanteri tespit edilmeden yerüstünde yapılacak planlamaların sağlıklı olmayacağı açıktır. Bugün zihinlerde yasadışı, ürkütücü, tekinsiz çağrışımlara karşılık gelen yer altı yeryüzünden bağımsız ve ayrı değildir, hiçbir sorunun tek başına nedeni ve sonucu da değildir. Yeryüzüne bir yarar için inşa edilen yer altı mekanlarının yeryüzünün bir parçası olarak düşünülmesi, yapılacak tüm planlamalarda bütünün parçası olarak dikkate alınması gereklidir. Koruma politikaları ise bölgede görünen görünmeyen fiziki ve hafızaya dair tüm mirası kapsayacak şekilde geliştirilmelidir.

Bu bölümde detaylandırılan saha çalışması ile 10 yer altı mekanının 3B modelleri elde edilmiştir. Çeşitli sebeplerle bu mekanlar görülemeyecek,

bulunamayacak hale gelse bile mekanlara dair detaylı veriler her zaman ulaşılabilir olacaktır. Bir şeyin yok olmaması için unutulmaması gerekir. Çalışmanın kazanımı da yok olmasına sebep olacak unutuşu, mekanları birebir gösteren 3B modeller ile engellemektir.

Son olarak, bu araştırma şu hususları saptamıştır:

- Koruma bölgesi ilanı korumayı beraberinde getirmiyor.
- Süleymaniye Bölgesindeki tarama yapılan yer altı mekanlarının birçoğu güncel kültür varlıkları listelerinde dahi bulunmuyor.
- Yer altı envanterine dair bilgiler çoğunlukla bir imar faaliyetini takiben keşfediliyor.
- Bu geç keşif mekanların kamuoyunun gündemine taşınmasına yarayacak kapsamlı çalışmaları engelliyor, imar faaliyetinin selameti için hızla sonuçlandırılması gereken varlıklar olmasına sebep oluyor.

BÖLÜM 7

7. SONUÇ

İstanbul'un kültür varlıklarının tespiti ile ilgili henüz sonuçları kamuoyuyla paylaşılmamış İstanbul Kültür Varlıkları Envanteri projesinin 21 Mart 2019 tarihinde yapılan tanıtım toplantısında dönemin İBB Genel Sekteteri Hayri Baraçlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 30.694 olan kültür varlığı adedinin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi verilerine göre 31.769 olduğunu ancak yapılan araştırmalar ve yerinde tespit sonucunda bu sayının, 35.000'e ulaştığını belirtmekteydi. (İBB, Basın Merkezi) Ayrıca bu toplantıda, İstanbul'un yer altı zenginliklerinin yer üstündekilerden daha fazla olduğunu da söylüyordu. (Türkiye Gazetesi, Kültür Sanat) Bu söylemin hazırlanan projenin etkisini artırmak için mi seçildiği yoksa gerçeği mi yansıttığı şu aşamada bilinmiyor. Bunu, projenin ürünü kitaplar tamamlandığında bilebileceğiz. Ancak, bu söylem, İstanbul'un ne kadar zengin, ve ne çok kültür varlığına sahip olduğunu anlatmak için sıklıkla yer altından destek alındığını gözlemlemek açısından önemli. Bastığımız zeminin altında haberdar olmadığımız binlerce eserin olduğunu söylemek, ardından bir veriyle desteklenmediğinden, bir gerçeği yansıtması muhtemel olmakla birlikte yer altı mitini güçlendirmeye yarıyor. Bu mitin oluşturduğu buğulu yarı illegal ortamda ise "herkes" kendine yer bulurken, kamuoyu bu "yer"in dışında kalmış oluyor. Fiziksel olarak yerin altında olan kamuoyu nezdinde zihinsel olarak da bilincin derinine itiliyor.

Bu tez, İstanbul'un yer altının birbirlerine tünellerle bağlandığı efsanesini, ortaya koyduğu bulgularla çürütmektedir. Araştırmaya konu olmuş mekanlar yerin altında kalmış olsalar da, şimdiki gibi belli ekonomik güç ve rasyonel gerekçelerle inşa edilmiştir ve işlevlerini kaybedip alt katmanlarda unutuldukları için bağlamlarından kopartılmışlardır. Böylece türlü söylentilerle efsanelere özgü bir uzak yalnızlığa mahkum edilmişlerdir. İstanbul'un yer altı miti, aslından daha büyüktür.

Yer altı ile ilgili araştırmamı yürütürken, gözlemlediğim durum, yasal olanın sınırında ve mitin beslediği gri alanda olan yer altı mekanlarının kendisinden haberdar olan herkese bir bağlamda yarar sağladığı (mekanları bilenler tarafından suistimal edildiği) yönündeydi. Öncelikle mevcut kullanıcıları, unutulmuş veya bilinçli olarak görmezden gelinmiş bu mekanların tekinsiz atmosferini bir koruyucu olarak kullanarak, buraların –sözde, gayrı resmi- sahipleri gibi davranmaktaydılar.

Süleymaniye Bölgesi özelinde, hurdacılık, kağıt toplayıcılık gibi faaliyetlerin gayri-resmi depolama ve ayrıştırma tesisi gibi kullanılan bu alanlar, yürütülen kentsel dönüşüm işleri sırasında belediye iştiraki yüklenicinin kontolünde kayıtdışı mekanlar olmaya devam ettiler. Mevcut kullanıcılara, yürütülen proje sırasında da izin verildi. Bölgede tekinsiz ortam muhafaza edilerek, proje ve yer altı yapıları meraklılardan korunmuş oldu ki; muhtemelen bu durum kentsel dönüşüm çalışmalarının lehine olarak değerlendirildi. Yerel yönetimlerin ve kentsel dönüşüm projesinin yürütücülerinin yer altı mekanları ve onlara dair gri alanlardan sağladığı yarar da bu olabilir. Kullanıcılar ise, proje öncesi sahibi oldukları (ya da işgalcisi oldukları) alanlarda proje ile yarı yasal (devletin bir organından de facto izinli) hale geldiler. Hatta yerel yönetimin dönüşüm projesini yürüttüğü alanın koruyucusu rolüne geçirildiler. Bölgede yer altı mekanlarının "hükmen" sahipliği el değiştirirken, bu alanların araştırılmasına/bilinmesine izin verecek açık ortam henüz oluşmadı. Sahiplik yerel yönetime geçmiş olsa da, mahali soyut olarak da "yeraltı"nda bırakan güvenlik, erişilebilirlik, legalite, kamuoyuna açıklık konularında bir değişim sağlanmadı.

Yer altı mitinin ürkütücü, kötücül, illegal çağrışımlarının yerin altının "yeraltı"nda kalmasına sebep olduğunu söylemiştik. Ekim 2018'de yapılan saha tarama çalışmasının ardından geçen süreçte kısa süreliğine araştırma grubumuz için ulaşılabilir olan mekanlar tekrar girilemez yerler oldu. 28 Nisan 2019 günü aynı alanlarda fotoğraf çekimi yapmak istediğimizde, özellikle 1 nolu alanda, Darulhadis Sokak'taki çalışmanın ilham kaynağı mekanını tekrar görmek istediğimizde, mevcut kullanıcılar tarafından "girmesek daha iyi olacağı" ciddiyetle vurgulandı. Mekanların aslında onları bilmesi gereken devletin yasal organları tarafından (bilinçli ya da bilinçsiz olarak) bilinmeyip, karanlıkta bırakılması ve bilmemesi gerekenler tarafından

bilinir ve kullanılır olması, bir milli güvenlik sorunu da oluşturabilir. Bu açıdan da konunun önemi değerlendirilmelidir.

Bir başka açıdan, yer altı mekanları bugün, birkaç rehberli turun gezi rotasını oluşturmaktadır. Pekçok yer altı mekanını bu gezi rotaları sayesinde öğrenmiş ve görebilmiş olsam da, konunun bir kitlenin ticari faaliyeti olması, gayri meşru yapılaşmayı meşrulaştırmakta, sürecin sonuçsuz kalmasına katkı sunmaktadır. Korumaya yönelik aleni kusurların günlük bir eğlencenin konusu olması, yer altı mekanlarına karşı ilgisizliği bir başka boyuta taşımaktadır. Yer altı mekanlarının kamusal denetimden uzak mevcut durumu, turizmcisinden rehberine ve geziyi satın alanlardan, yer altı mekanlarının mülk sahiplerine kadar, herkesin suistimaline konu olmaktadır.

Gerçekte, araştırmamı yapabilmek için ben de Süleymaniye'deki mevcut durumdan bir derece yararlandım. Bölgede kentsel dönüşüm adı altında bir kontrolsüz alan oluşmasaydı, bu araştırmayı yürütmek mümkün olmayabilirdi. Sonuç olarak, ister gayri resmi/gayri meşru sahipleri, ister bunlara göz yuman yönetim organları, ister bu alanlardan ticari kazanç sağlayan kesimler, ya da araştırmacılar/akademisyenler olsun, ancak mevcut durumu suistimal ederek, mahallerden haberdar olunabildiği ve mekanlara erişebildiği bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Konunun diğer boyutu ise, korumaya konu olan alanların çoğunlukla bir imar faaliyetini takiben ortaya çıkarılmasıdır. Şehrin yer altında bekleyen geçmiş dönemi aydınlatacak tarihi izlerin, planlanmış bir araştırma faaliyeti ile değil de yapılan bir inşaat çalışmasının sonucu ortaya çıkması yeni bir durum da değildir. İstanbul'da yazı öncesi döneme ait ilk bulgu Pendik Temenye yerleşimi, 20. yüzyılın başında Bağdat Demiryolu inşaatı sırasında bulunmuştur. (Karul, 2010 sy.37) Örnekler çoğaltılabilir. 20. yüzyılın ortasında (1950'ler) Sultanahmet'te İbrahim Paşa Sarayı yanına inşa edilecek Adalet Sarayı için yapılan hafriyat kazılarında Hipodroma ait oturma basamaklarına, Lausos ve Antiohos Sarayı'na ait kalıntılara rastlanmıştır. (Duyuran, 1957, sy. 77-78) Geçirdiği restorasyonlar sonrası 2014 yılında ziyaretçilere açılan İbrahim Paşa Sarayı'ndaki (Türk İslam Eserleri Müzesi) Hipodrom kalıntıları da sergilenmeye başlamıştır. (Hatırlayan Şehir) 1960'da Saraçhane civarında yapılan yol çalışması ve çevre düzenlemeleri sırasında yine tesadüfen bulunan bir yazıttan Aya

Polyektos Kilisesinin kalıntılarına ulaşılmıştır. (Kuban, 1994, sy. 277) Yakın zamanda, 2004 yılında, Marmaray-metro inşaatı ile, Yenikapı'da bulunan tarihi katmanlar, İstanbul'un tarihinin başlangıcını değiştirecek (Neolitik çağa uzanan) verileri sunarken, eski Bizans limanının kalıntılarını da açığa çıkarmıştır. Anlaşılan odur ki, şehrin tarihine dair büyük keşifler, imar faaliyetlerinin bir sonucudur. Bu durum, korumanın birincil değil, ikincil faaliyet olmasına sebep olmaktadır. Yer altında buluntulananlar, imar faaliyetlerinin selameti için akıbetine bir an önce karar verilmesi gereken alanlara dönüşmektedir. Süleymaniye Bölgesi de kentsel dönüşüm faaliyeti sırasında bulgulanmış alanlar sebebiyle, benzer bir örnek olarak, bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Plan'ının 2018 Mayıs tarihli raporunda, İstanbul'un Tarihi Alanları UNESCO Dünya Miras Bölgelerinde toplam 74 adet tescilli yer altı yapısı listelenmiştir. Suriçinin tamamında bu sayıdan daha fazla yer altı envanteri olduğu bilinmektedir. Bilinen ve listenen envanterinin dışında daha birçok literatüre girmemiş, sadece illegal kullanıcıların bildiği mekanların sayısı da eklenirse yer altındaki İstanbul'un da ciddi bir yekun tuttuğu görülecektir. Ne var ki, envanterin koruma alanında olması "koruma"yı beraberinde getirmemektedir. Oysa Unesco Miras Listesine giriş için yapılan *üstün evrensel değer* tanımlamasında sürekli vurgulanan şehrin silüeti tüm katmanlar ile varolabilen bir gerçekliktir.

İstanbul'un meşhur silüetini oluşturanın yanlızca yer yüzeyinden göğe uzanan yapılar olduğunu sanmak eksik bir düşüncedir. Şehrin imgeleri, onları oluşturan geçmişin katmanları sebebiyle ve sayesinde bugün görünürdürler.

İnsanın dünya üzerindeki tarihi kadar eski olan yer altı mekanı tarihi, barınma amaçlı mağaralardan, bugün modern şehirlerin vazgeçilmez parçası yer altı metro sistemlerine kadar uzanan geniş bir konudur. Bir yerin, "mekan" olarak adlandırılmasının insan kullanımına tabi olması, öncelikle doğal oluşumları yer altı mekanına dönüşmüştür. Tarihin erken dönemine dair hipotezler de insanın ilk barınağı olan yer altı mekanlarında (mağaralar) bulgulananlar ile desteklenmektedir. İnsanlık tarihin yer altı mekanlarından takip edilebiliyor ve bugün halen bilgilerimizin yer altıyla karşılaşmalarımızda güncelleniyor olması aslında bu mekanlara atfedilen değerin/değersizliğin makul olmadığını göstermektedir.

Einstein'a atfedilen sözde olduğu gibi, "bir şeyi basitçe anlatamazsan, onu yeterince anlayamazsın". Bir şeyi basitçe anlatmanın ve zihinlerde kalmanın ilk ve en etkili yolu sözlü/yazılı tariften çok görsel veridir. İlk yöntemi de budur. Dünya tarihinde yazıdan önce resim vardır. İstanbul şehrinin hafızalara kazınan ve yüzyıllarca çoğaltılan tasvirleri de görsel tasvirlerdir. Sonrasında gravürler, panoromalar, fotoğraflar şehrin görünümünü zihinlere işlemiştir. İstanbul'un kendinden önce İstanbul'un imgesi zihinlere gelir. Çoğu şehirden daha erken dönemde oturmuş silüeti, İstanbul'la ilgili tüm bilinenlerin en önündedir. Öyleyse bu imaja dahil ve onun oluşmasında önemli pay sahibi yer altının da buna dahil edilmesi gerekir. Yer altının "değer"lenmesinin İstanbul'un pitoreskine eklenmesiyle mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Koruma politikalarının, bulgulanan her yeni tarihi mekanın hemen işlevlendirilmesi yönündeki yaklaşımı yerine, Tarihi Yarımada'nın tamamında yapılacak yer altı envanteri tespiti ile oluşturulacak dökümün bütüncül bir bakışla değerlendirilmesi uygun görülmektedir. Süleymaniye özelinde yapılan yer altı tespitlerinin İstanbul'un yer altına dair yapılacak çalışmalarda yol gösterici olması umulur.

KAYNAKÇA

Aa, Anadolu Ajansı, “"Astım Mağarası" kışın da ilgi görüyor” https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/astim-magarasi-kisin-da-ilgi-goruyor-- Erişim tarihi: 15.02.2020

Abiha, Birsel Çağlar. “Anadolu Türk Kültür Geleneğinde Şahmaran”, Doktora Tezi, Koceli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı (2014).

Afad.Url. “Tarihsel Depremler”, https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler# erişim tarihi : 21.03.2020

Agnew, Neville. Conservation of Ancient Sites on the Silk Road: Proceedings of the Second International Conference on the Conservation of Grotto Sites, Mogao Grottoes, Dunhuang, People's Republic of China, June 28-July 3, 2004. Los Angeles: Getty Conservation Institute, 2010. Internet resource.

Ağır, Aygül. “From Constantinople To Istanbul: The Residences Of The Venetian Bailo (Thirteenth to Sixteenth Centuries).” *European Journal of Archaeology*, vol. 18, no. 1, 2015, pp. 128–146., doi:10.1179/1461957114Y.0000000082.

Akıncı Öztürk, Esengül. “Augustus’un yayılmacı politikasının doğası üzerine”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi. 37. (2018).

Akpınar, Erdal. “Türkiye’nin Dünya Mirası Listesi’deki Yeri ve Yeni Bir Aday Önerisi”, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt-Sayı: 9-1. (2007).

Akpınar, İpek. “Menderes imar hareketleri Türkleştirme politikalarının bir parçası mıydı?”, 1950’ler Türkiyesi’nde Mimarlık, Arredemento Mimarlık dergisi, Mayıs (2015), sy. 85-118.

Alan Başkanlığı, “İstanbul’un Tarihi Alanları” http://www.alanbaskanligi.gov.tr/istanbulun_tarihi_alanlari.html Erişim tarihi: 6.05.2020

Algan Oya. Yalçın, M. Namık. Özdoğan, Mehmet. "Yenikapı Kazıları Jeoarkeoloji Çalışmaları", Hayalden Gerçeğe Bir İstanbul Öyküsü Marmaray, Ankara, (2014).

Alipour, Sara. Salami, Mohammad Reza Nasir. Falamaki, Mohammad Mansour. "An Analysis on Mithraic Temple Landscape Structure", Bagh-e Nazar, 16 (74):35-48 /Aug. (2019).

Alpaslan, Halil İbrahim ve Laçinyurt, Jale. "Üçüncü Boğaz Köprüsü'nün Finansal Analizi" İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul Journal of Social Sciences, Summer: 10, (2015)

Altınok, Yıldız. Ersoy, Şükrü. Yalciner, Ahmet. Alpar, Bedri. Kuran, Ugur. (2001). Historical tsunamis in the Sea of Marmara. 4. 4-2.

Altınyıldız, N., (1997) Tarihsel Çevreyi Korumanın Türkiye'ye Özgü Koşulları: İstanbul, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Restorasyon Programı.

Altınyıldız, Nur. "İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık: Eskiyi Muhafaza / Yeniyi İnşa", Modern Türkiye'de Siyası Düşünce Cilt 5 Muhafazakarlık, 3. Baskı, İstanbul, 2006,

Altuğ, Kerim. "İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri Ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı", İTÜ Doktora Tezi, (2013).

Altuğ, Kerim. "Myrelaion Rotunda'sı" Toplumsal Tarih, sayı:280, Nisan (2017).

Ambraseys, N. (2002). The Earthquake of 1509 in the Sea of Marmara, Turkey, Revisited. Bulletin of the Seismological Society of America. 91. 1397-1416. 10.1785/0120000305

Ambraseys, N. The earthquake of 10 July 1894 in the Gulf of Izmit (Turkey) and its relation to the earthquake of 17 August 1999. Journal of Seismology 5, 117–128 (2001). https://doi.org/10.1023/A:1009871605267

Ancient History Encyclopedia. , "Earthquake Timeline". <https://www.ancient.eu/timeline/earthquake/> Erişim tarihi: 28.04.2020

Antalya İl Kültür Turizm Md. "Mağara Turizmi" < https://antalya.ktb.gov.tr/TR-68445/magara-turizmi.html > (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Aras, Gökçe. (derleyen) (2007) "İstanbul Müze - Kent Olabilecek mi?" 15 Şubat 2007, Arkitera https://v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=14518

Aras, Lerzan. "Süleymaniye: Yeni Bir Yaşam İçin Olası Çözümler Fenomenolojik Bir Yaklaşım", Megaron, Cilt 4, Sayı 3, (2009) sy.168

Armijo, Rolando., Lyon-Caen, H., Papanastassiou, D.. A possible normal-fault rupture for the 464 BC Sparta earthquake. Nature. 351. (1991). sy. 137-139.

Arslan, Murat. İstanbul'un Antik Çağ Tarihi Klasik ve Hellenistik Dönemler, Odin Yayıncılık, (2010).

Atalay, Besim. Divan-ı Lügat-it Türk Dizini Endeks. Divan-ı Lügat-it Türk Tercümesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (1986). 4c.

Atlas Obscura. "Mithraeum at Circus Maximus" <https://www.atlasobscura.com/places/the-mithraeum-at-circus-maximus-rome-italy > (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Atlas Obscura. "Portuguese Cistern of El Jadida" <https://www.atlasobscura.com/places/portuguese-cistern-of-el-jadida> (Erişim tarihi: 23.02.2020)

Atsan, Mustafa ve Çetinsöz Burçin Cevdet. "Mağara turizmini tercih eden turistleri motive eden faktörler: Aynalıgöl (Gilindire) mağarasına yönelik bir içerik analizi.", Journal of Tourism Theory and Research, Volume: 5(2), (2019), sy. 260- 272

Aubert, Maxime. Lebe, Rustan. Oktaviana, Adhi Agus. Ve diğ. Earliest hunting scene in prehistoric art. Nature 576, 442–445 (2019). https://doi.org/10.1038/s41586-019-1806-y

Avcı, Meral. "Akarsular", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul , (1993). sy. 150-151.

Aygün, Ahmet. Kırkçeşme Ve Taksim Su Yollarına Ait Anıtsal Yapıların Belgelenmesi Ve Koruma Önerileri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Koruma ve Restorasyon, Yüksek Lisans Tezi, Haziran (2018).

Ayvazoğlu, Beşir. "Beşir Ayvazoğlu'ndan: Haussmann İstanbul'a geldi mi?" , 2011 <https://www.tyb.org.tr/besir-ayvazoglundan-haussmann-istanbula-geldi-mi-4336h.htm> Erişim tarihi: 01.05.2020.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu, Ankara, (1958).

Ayverdi, Samiha. İstanbul Geceleri, Ayverdi Enstitüsü Neşriyatı, Kubbealtı Publishing, (2003).

Bakar, Bülent. Hava Taarruzuna Karşı Türkiye'de Pasif Korunma (1935-1945), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, (2019).

Bardill, John. Brickstamps of Constantinople, 1. Cilt, Oxford Universit Press, (2004).

Başgelen, Nezih. "Marmaray-Metro Proje Alanlarındaki Kurtarma Kazıları ve Kent Arkeolojisine Katkıları", Mimarist, 42. Sayı, (2011).

Batur, Enis. İstanbul Ansiklopedisi, NTV Yayınları, Kasım (2010).

Baudelaire, Charles. "Yapma Cennetler." Yakup Şahan, (çeviren), Telos Yayıncılık, İstanbul, (1994). (e-book)

Baykan, N. Orhan ve Baykan, Nesrin. "Binyıllar Boyunca Anadolu'daki Su Mühendisliği" 4. Su Yapıları Sempozyumu, Antalya, (2015).

Bayram, Ebru. (2005) "Süleymaniye'nin Akıbeti..." 29 Kasım 2005., Arkitera https://v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=5893

BBC. , "Tyneham - Dorset's ghost village" (2008) <http://www.bbc.co.uk/dorset/content/articles/2008/12/10/tyneham_feature.shtml> Erişim tarihi: 29.04.2020

Beesly, Augustus Henry. Books I. and II. of the Annals of Tacitus: Translated Into English with Notes and Marginal Analysis of the Chapters, Oxford University, Longmans, Green, (1870).

Belli, Oktay. "Eski Çağ ve Orta Çağ'da Türklerde Kurgan Yapma Geleneği", Türkler, C:III, Ankara, (2002), sy. 927-931.

Berberian, H . "Stanbol (İstanbul) Kelimesinin Etimolojisine Dair Bir Deneme". Tarih Dergisi 6 (2011), sy. 187-192

Berger Albrecht (çev.), Accounts of Medieval Constantinople The Patria, Dumbarton Oaks Medieval Library, Harvard University Press, London (2013).

Berger, Albrecht ve Bardill, Jonathan. "The Representations of Constantinople in Hartmann Sehedel's World Chronicle, and Related Pictures", Byzantine and Modern Greek Studies, 22:1, 1-37, DOI: 10.1179/byz.1998.22.1.1. (1998).

Berger, Albrecht. "Diplokionion", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul , (1994). sy.60

Berger, Albrecht. "Konstantianai", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 5, s.57, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, (1994).

Berger, Albrecht. "Regionen und Straßen im frühen Konstantinopel", In: Istanbuler Mitteilungen, Vol. 47, (1997), sy. 349-414

Bevilacqua, Livia. Venice in Byzantium: Migrating Art along the Venetian Routes in the Mediterranean(11th-15th Centuries), Bilder und Dinge , Seite 137-154 (12.03.2019) sy.140)

Beydilli, Kemal. "XV. Yüzyıl Bir İtalyan Hümanistinin Gözüyle İstanbul ve Ege Adaları. Christoforo Boundelmonti: Liber Insularum Archipelagi (Kitâb-ı Cezâ'ir-i Bahr-ı Sefîd)", Osmanlılar ve Avrupa seyahat, karşılaşma ve etkileşim; erken klasik dönemden XVIII. yüzyıl sonuna kadar. The Ottomans and Europe: travel, encounter and interaction. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, (2010).

Biers, William R. "Tholos Tomb", Archaeologies of the Greek Past, Peter Hatch (aktaran), The Archaeology of Greece. Ithaca: Cornell University Press, 1980. <(https://www.brown.edu/Departments/Joukowsky_Institute/courses/greekpast/4904.html) > Erişim Tarihi: 24.04.2020

Binan, Demet. "Sokullu Mehmet Paşa Camisi (Azapkapı)", "Dünya Mirası ve Mimar Sinan" Mimar Sinan'ın İstanbul'u Türkiye Turing ve Otomobil kurumu, (2016).

Bixio, Roberto ve De Pascale, Andrea. "Defensive Devices in Ancient Underground Shelters: Comparison Among the Sites of Aydıntepe, Ani, Ahlat and Cappadocia in Turkey", Birol Can (ed.), International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures: Proceedings Ii. Cambridge Scholars Publishing, 2015.

Block, India. "Underground Roman temple reopens as immersive museum using light, haze and sound" 9 November (2017). [https://www.dezeen.com/2017/11/09/london-mithraeum-roman-temple-museum-architecture-local-projects-bloomberg-london-uk/ Erişim tarihi: 6.05.2020]

Bodleian Library MS. Canon. Misc. 378. Notitia, siue Libellus de regionibus, urbis Romae | Notitia urbis Constantinopolitanae, Dicuil, fl. 825 [author] | Gregorius, Nazianzenus, 329-390 [author], (1436). https://digital.bodleian.ox.ac.uk/inquire/Discover/Search/#/?p=c+0,t+,rsrs+0,rsps+10,fa+,so+ox%3Asort%5Easc,scids+,pid+3eb32a9c-616b-4ce6-ae15-411881ee1625,vi+557836ae-25ee-46ea-a918-b80c8a90c748 Erişim tarihi: 12.05.2020

Bornovalı, Sedat. "Hartmann Schedel'in İstanbul Görünümleri / Hartmann Schedel's Istanbul Views". Art-Sanat. 10.26650/artsanat.2019.11.0002. (2019).

Bostan, İdris. TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 34. cilt (2007), sy. 235-236.

Bozan, Aysel. Cumhuriyet Dergisi, Aralık 1997, Sayı. 613

Bullionstar. "Banque de France Gold Vaults", https://www.bullionstar.com/gold-university/banque-de-france-gold-vaults Erişim Tarihi: 8.12.2019.

Buondelmonti, Christoforo. Liber insularum archipelagi, Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf Ms. G 13 Faksimille, herausgegeben von Irmgard Siebert und Max Plassmann. Mit Beiträgen von Arne Effenberger, Max Plassmann und Fabian Rijkers, Reichert Verlag, Wiesbaden, (2005).

Byzantine Legacy, "Cistern of Aspar" https://www.thebyzantinelegacy.com/aspar-cistern Erişim tarihi: 10.05.2020

Byzantios, Skarlatos D. "Constantinople." Haris Theodorelis-Rigas (çeviren), Vol. 1, İstos yayın, İstanbul, (2019).

Cambridge Dıctıonary: https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/italyanca-ingilizce/pentirsi Erişim tarihi: 7.05.2020

Canatar, M. "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", Osmanlı İstanbulu I, s.296, s.305, I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, İstanbul, (2013).

Cantimur, Burcu Büken ve Diker, Hasan Fırat. "İstanbul'Un Orta Yerinde Bir Koca Duvar: SFENDON." Proceedings of the 2nd International Conference on Islamic Architectural Heritage The Future and the Built Environment, (2019).

Carroll, Robert Todd. A Collection Of Strange Beliefs, Amusing Deceptions, and Dangerous Delusions, John Wiley & Sons, (2003).

Ceyhan, Müge. İstanbul'da Tarihi Çevre Koruma Ve Basın: "Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden Bir Deneme", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi, Yüksek Lisans Tez, (2006).

Cezar, Mustafa. Osmanlı Başkenti İstanbul, Ekav Vakfı Yayınları, İstanbul, (2002).

Cezar, Mustafa. Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar Ve Tabii Afetler. İstanbul: Berksoy matbaası, (1963).

Ching, Francis D. K. Jarzombek, Mark. Prakash, Vikramaditya. A Global History of Architecture. , Wiley, Third Edition, New Jersey, (2017).

Choniates, Nicetas. O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniatēs. Harry J. Magoulias(çev.) Detroit: Wayne State University Press, (1984).

Clari, Robert De. İstanbul'un Zaptı, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994

Clavijo, Ruy Gonzales De. Anadolu Orta Asya ve Timur, Ses Yayınları, İstanbul, (1993).

Conlin, Michael V. ve Jolliffe, Lee. Mining Heritage and Tourism: A Global Synthesis, Routledge, London, (2015).

Cooley, A.E. & Cooley, M.G.L.. Pompeii and herculaneum: A sourcebook, second edition. Pompeii and Herculaneum: A Sourcebook, Second Edition. 1-341. 10.4324/9781315885759. (2013).

Çeçen, Kazım. II. Bayezid Suyolu Haritaları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, (1997).

Çeçen, Kazım. İstanbul'un Osmanlı dönemi suyolları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, (1999).

Çeçen, Kazım. "Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri" , Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, (1998).

Çelik, Mehmet. Süryani Kaynaklarına Göre İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması (1 Ağustos 455) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi "Fırat Universty Journal of Social Science" Cilt: 10 Sayı : 1, Elazığ, (2000) sy. 51-67.

Çelik, Zeynep. 19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, s.16-18, s.12, s.29, s.136, s.43-s.60, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, (2016).

Çetin, Bayram ve Kaymaz, Çağlar. İnanç Turizminde Kutsal Mağaralar: Türkiye'deki Ashâb-ı Kehf Mağaraları (İzmir-Mersin-Kahramanmaraş-Diyarbakır) (2013).

Çetinkaya, Haluk. "Vefa Kilise Camisi'nde Yeni Gözlem ve Buluntular", Bir Semte Vefa, N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur (haz.) Klasik Yayınları (2009).

Çetinkaya, Haluk. "İstanbul Marmara surları ve üzerinde bulunan limanlar", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 12/Sonbahar (2010).

Çinko, Merve Arslan. Eres Zeynep "İstanbul'da 20.yy'da Kentsel Ölçekteki Değişimler: Millet Caddesi ve Yitirilen Anıt Eserler", "DeğişKent" Değişen Kent, Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İTÜ Taşkışla, 31 Ekim – 2 Kasım 2018

Çorman, Ebru. İstanbul Kara Surları Koruma Alanı https://sites.ibb.gov.tr/ebrucorman/istanbul-kara-surlari-koruma-alani/ Erişim tarihi: 15.02.2020

D.K.V.K.E. 00341 sayılı Eminönü Anıt Tescil Fişi.

D.K.V.K.E. 01161 sayılı Eminönü Anıt Tescil Fişi.

D.K.V.K.E. 19576 sayılı Eminönü Anıt Tescil Fişi.

D.K.V.K.E. 19675 sayılı Eminönü Anıt Tescil Fişi.

Dante. İlahi Komedya, Cehennem, Feridun Timur (çev.), Altın Klasikler Dizisi, 3.bs. AS Basımevi, (1969).

Davidson, Thomas. Chambers's Twentieth Century Dictionary Part 3 of 4, (1908). http://www.gutenberg.org/files/38699/38699-h/38699-h.htm Erişim tarihi: 7.05.2020

DBİA (Anonim), "Yedi Tepe", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul , (1994). sy. 457-458.

Deliyannis, Deborah Mauskoph. "Charlemagne's silver tables: the ideology of an imperial capital", Early Medieval Europe, 2003, 12(2), Blackwell Publishing Ltd., (2003), sy. 159- 178.

Demir, Muzaffer. "Roma Cumhuriyet Dönemi Emperyalizmi ve Yakın Doğu Emperyalist Politikaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", PHASELIS. (2019). sy. 315-332.

Demir, Yüksel. "Public space" versus "individual space": Cities made of buildings or buildings made by cities. ITU J Faculty Arch. 8(2): (2011), sy.178-189

Demirkent, Işın ."Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". Tarih Dergisi 0 (2011) sy.65-78

Demirkent, Işın. "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyatı", Belleten,), c. 54. (1990)

Demirkent, Işın. Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler. İstanbul: Dünya Yayıncılık, (2005).

Dietrich L, Meister J, Dietrich O, Notroff J, Kiep J, Heeb J, ve diğ. Cereal processing at Early Neolithic Göbekli Tepe, southeastern Turkey. PLoS ONE 14(5) , (2019).

Diker, Hasan Fırat ve Cünük, Cahide Nur. "Aynı mekanda, ayrı zamanlardaki "komşuluk": İstanbul'da Süleymaniye semti örneği ("Neighborhood" in the same space, at different times: Sample of Suleymaniye district in

Istanbul)." X. Uluslararası Sinan Sempozyumu, Trakya Üniversitesi, Edirne, (2017), sy. 257-266.

Diker, Hasan Fırat ve Ulaş, Arzu. "Muammadan Topkapı Sarayı'ndaki Mumyaya, Osmanlı'da Bir Acîb'üş-Şekil: Timsah" FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı: 13, Bahar (2019). sy. 187-210.

Diker, Hasan Fırat. Ayasofya ve Onarımları, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2016).

Dionysios, Byzantios. Boğaziçi'nde Bir Gezinti, Mehmet Fatih Yavuz (çev.), Yapı Kredi Yayınları, (2010).

Dirimtekin, F., (1957). "İnceğiz Mıntıkasındaki Mağara Manastır ve Kiliseleri", Şengül **Aydıngün V.D.** (aktaran), İstanbul Çatalca/İnceğiz-Maltepe'deki Yer Altı Yapıları, Arkeoloji Ve Sanat | 149: Mayıs-Ağustos (2015).

Dirimtekin, Feridun. "Ayasofya Şimalindeki Vezir Bahçesi Denilen Yerde Bulunan Bir Hipoje", İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No.10, (1961).

Doğanay, A., 2006, "Şeyh Vefa Külliyesi", DİVAN İlmi Araştırmalar, Sayı 20, s.75, s.90

Doğanay, Aziz. TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 39. Cilt (2010), sy.72-74.

Dominic Winter Auctioneers, "Lot 16 (The Library & Picture Collection of the late Martin Woolf Orskey, 26th June 2019)Lilly (William). Monarchy or No Monarchy, 1651" < https://www.dominicwinter.co.uk/Auction/Lot/16-Lilly-William-Monarchy-or-No-Monarchy-1651/?lot=347863&sd=1> Erişim tarihi:1.05.2020

Downey, Glanville. "Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-1454," Speculum 30, no. 4 (Oct., 1955): 596-600. https://doi.org/10.2307/2849615

Dönmez, Şevket. "Yeni Arkeolojik Araştırmalar Işığında İstanbul'un (Tarihi Yarımada) Neolitik, Kalkolitik Ve Demir Çağı Kültürleri Üzerine Genel Değerlendirmeler.". Vakıf Restorasyon Yıllığı, Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat tarihi, Sayı:2, İstanbul: Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü, (2011), sy.19-25.

Dönmez, Şevket. "Protohistorik Çag'da Haliç ve Tarihi Yarımada", Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu, Kadir Has Üniversiyesi, İstanbul, (2003).

Dönmez, Şevket. "The Protohistoric Times Of Istanbul In The Light Of New Evidence", Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi. (2017)., sy. 93-115.

Drake, Nadia. "Neanderthals Built Mysterious Stone Circles", National Geographic, 25 May 2016, <https://www.nationalgeographic.com/news/2016/05/neanderthals-caves-rings-building-france-archaeology/> (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Drakoulis, Dimitris. The Functional Organization of Early Byzantine Constantinople according to the Notitia Urbis Constantinopolitanae, (2012).

Duckett, B. "Government Leaders, Military Rulers, and Political Activists", Reference Reviews, Vol. 16 No. 3, (2002), sy. 40-40.

Duyuran, Rüstem. İstanbul'da Yapılan Başlıca Arkeolojik Araştırmalar, İstanbul (1957).

Dünya Kültürel Ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, 1972 https://teftis.ktb.gov.tr/TR-14269/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html (Erişim tarihi: 23.02.2020)

Düzgüner, Fırat. "Byzantion'un Yedi Eko Kulesi ve Uç Kaleler", mimar•ist 2005/4.

Earthsystems. "A Brief History Of Mining",<https://www.earthsystems.com/history-mining/ > (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Ebersolt, Jean. Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları, İlhan Arda (çev.) Pera Turizm ve Ticarek A.Ş. İstanbul, (1996).

Eğilmez, H. Aydıngün, İ. Gürbüz, G. Gürbüz, M. Albukrek, G. Küçükali, E. Kuruçayırlı ve B. Erdem "İstanbul Çatalca/İnceğiz-Maltepe'deki Yer Altı Yapıları", Arkeoloji ve Sanat Dergisi 149: 115-126. (2015).

Ekinci, Oktay. "Süleymaniye, otoparka dönüşüyor", Uygarlıkların İzinde, Cumhuriyet Gazatesi, Kültür, 9 Şubat 1995.

Encyclopædia Britanicca. "Mining", <https://www.Encyclopædia Britannica.com/technology/mining> (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Encyclopædia Britannica. "Notable Earthquakes in History" https://www.Encyclopædia Britannica.com/topic/rural-society Erişim Tarihi : 28.04.2020

Encyclopædia Britannica. "Resistance" https://www.Encyclopædia Britannica.com/event/resistance-European-history Erişim tarihi: 8.12.2019.

Encyclopædia Brittanica. “Subway” <https://www.Encyclopædia Britannica.com/technology/subway> (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Encyclopædia Brittanica. “Thames Tunnel” <https://www.Encyclopædia Britannica.com/topic/Thames-Tunnel> (Erişim tarihi: 15.02.2020)

English Heritage. Gainsthorpe Medıeval Vıllage <https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/gainsthorpe-medieval-village/history/> (Erişim tarihi: 23.02.2020)

Enter Into The Underground. https://depts.washington.edu/hrome/Authors/calaroni/Enterintotheunderground/pub_zbarticle_view_printable.html (Erişim tarihi: 23.02.2020)

Erciş, Cem. “Süleymaniye Yenileme Alanı Koruma yaklaşımı ve Projelendirme Süreci”, Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri (2010)

Erel, T. ve Adatepe, Fatih. Traces of Historical earthquakes in the ancient city life at. Journal of the Black Sea/Mediterranean Environment. 13. (2007). sy.241- 252.

Erez, Selçuk. Atıf Efendi Kütüphanesi, 23.05.1981, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, Taha Toros Arşivi. TT

Ergin, K., Güçlü, U., Uz, Z.,. Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (Milattan Sonra 11 yılından 1964 sonuna kadar). İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi Arz Fiziği Enstitüsü Yayınları No:24. (1967).

Erhat, Azra. Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitapevi, 6. Basım, İstanbul, (1996).

Erpehlivan H. “Arkaik ve Klasik Dönem’de PropontisÇevresindeki Kültler ve Kutsal Alanlar”, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3, (19), (2019), sy.35-57

Ertek, T.Ahmet. "Antropojenik Jeomorfoloji: Konusu, Kökeni ve Amacı (The topic, origin and purpose of Anthropogenic Geomorphology)", GEOMED-2016, 4th International Geography Semposium (4. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu), ANTALYA, TÜRKIYE, vol.1, no.4, 23-26 Mayıs (2016).

Ertek, T.Ahmet. ""Antropojenik Jeomorfoloji ve İstanbul (Antropogenic Geomorphology and İstanbul)".", "İstanbul’un Jeolojisi Sempozyumu-5", İSTANBUL, TÜRKIYE, cilt.1, no.1, 12-14 Mayıs (2017), sy.187-191.

Ertuğrul, Özkan. “Süleymaniye’nin Bin Yılı”, Süleymaniye Ulusal Sempozyum/ Şehir ve Medeniyet, KOCAV Yayınları, İstanbul, (2010).

Esmer, Mine. İstanbul'daki Orta Bizans Dönemi Kiliseleri Ve Çevrelerinin Korunması İçin Öneriler, İTÜ Doktora Tezi, (2012).

European Commıssıon. "Major redevelopment of Naples' historic centre" (2014) https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/italy/major-redevelopment-of-naples-historic-centre Erişim tarihi: 3.06. 2020

European Commission. "Major redevelopment of historic Unesco world heritage site in central Naples" (2019) https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/italy/major-redevelopment-of-historic-unesco-world-heritage-site-in-central-naples Erişim tarihi: 3.06. 2020

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cild 1, Üçdal Neşriyat, İstanbul, (2011).

Eyice, Semavi ve Sakaoğlu, Necdet. "Ağa Kapısı," Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.1, (1993) sy.373- 374.

Eyice, Semavi. "Arslanhane", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 3. Cilt, 1991, Sy.403-404.

Eyice, Semavi. "Baruthane", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 5. Cilt, 1992, Sy.94-96.

Eyice, Semavi. "Bertrandon de la Broquiere ve Seyahatnamesi 1432-1433." İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Cild- Volume: VI, Cüz - Parts: 1-2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, (1975), sy. 85- 126.

Eyice, Semavi. "İlk Kuruluştan Türk Devrinin Başlarına İstanbul." Armağan, Mustafa. İstanbul Armağanı 1 / Fetih ve Fatih. İstanbul: İBB Kültür İşleri, (1995), sy. 11-36.

Eyice, Semavi. "İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu", Vakıf Haftası Dergisi, Sayı:7, (1990), s. 279-291.

Eyice, Semavi. "İstanbul'un En Eski İki Gravürü", Antik&Dekor, Sayı:21, (1993). sy.34-39

Eyice, Semavi. "Vefa Kilise Camisi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.7, ,1994) sy.373- 374.

Eyice, Semavi. Eski İstanbul'dan Notlar, Küre Yayınları, İstanbul, (2015).

Eyice, Semavi. Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yayınları, İstanbul, (2010).

Fatih Belediyesi Faaliyet Raporu, 2017.

Fatih Belediyesi Faaliyet Raporu, 2018.

Fernández, G. "Painting the city: the history of cityscapes", http://www.theartwolf.com/articles/cityscape-painting.htm Erişim tarihi: 7.05.2020

Film Önü Programı, TRT2, "Operadaki Hayalet (The Phantom of the Opera) | Film Önü 34. Bölüm" Tekrar izleme için: https://www.youtube.com/watch?v=dCS7nx94lwU&t=261s Erişim tarihi: 6.05.2020

FKR, 2020 Fatih Belediyesi Kent Rehberi https://gis.fatih.bel.tr/webgis/ Erişim tarihi: 21.05.2020

Forty, George. Battleground Europe German Occupation, Channel Islands Jersey, Guernesey, Alderney, Sark. Lee Cooper Publication, (2002).

Fransızca Sözlük. "bas fond": http://www.fransizcasozluk.net/bas-fond.htm Erişim tarihi: 8.12.2019

Freccero, John. Dante: The Poetics of Conversion, Rachel Jacoff (ed.), Harvard University Press, (1986).

Frumkin, Amos ve Shimron, Aryeh. "Tunnel engineering in the Iron Age: geoarchaeology of the Siloam Tunnel", Jerusalem, Journal of Archaeological Science, Volume 33, Issue 2, (2006), sy. 227-237.

Gaziantep Yeraltı Yapıları Envanteri,2012 Raporu, OBRUK Mağara Araştırma Grubu.

Gıllıeson, David. Caves: Processes, Development and Management, Blackwell Publishers, Oxfordshire, (1996).

Gilli, Eric. "From columbarium to dovecotes: two thousand years of use of cave dwellings in Ağırnas (Kayseri, Turkey)", Hypogea, Proceeding of International Congress of Speleology in Artificial Cavities-Cappadocia, 6-7 March (2017).

Golany, Gideon ve Ojimo, Toshio. Geo-space Urban Design. New York: John Wiley, (1996).

Göger, Veysel. "Askerî Devrim Kuramı Ve Xvı. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları", Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi Cilt: 22 Sayı: 42 (2017), sy. 67-106.

Göger, Veysel. "Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin", Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, LII (2018), sy. 41-78.

Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)

Grant A. J. (Ed.), Early Lives of Charlemagne by Eginhard and the Monk of St Gall, Project Gutenberg License, [EBook #488770], (2015).

Greshko Michael. "Ancient cave art may depict the world's oldest hunting scene.", National Geographic, 11 Aralık, 2019. https://www.nationalgeographic.com/science/2019/12/ancient-cave-art-in-indonesia-may-be-worlds-oldest-hunting-scene/ Erişim tarihi: 15.02.2020

Gül, Murat. The Emergence of Modern İstanbul. Transformation and Modernisation of a City. I.B.Tauris, (2012).

Gülersoy, Çelik. Tramvay İstanbul'da, İstanbul Kitaplığı, (1989).

Günergun, Feza ve Kadıoğlu, Sevtap. "İstanbul Üniversitesi'nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar", Osmanlı Bilimi Araştırmaları VIII/1 (2006).

Güneş, Serkan. The Influence of Design Considerations of Metro Stations in the Context of City Identity: The Case of Ankaray and Ankara Metro, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Doktora Tezi, Ankara, (2007).

Güneş, Serkan. Yeraltı Mekânı ve Kavramının Toplum ve İmgelem Üzerine Etkisi, METU JFA 1 (27.2), (2010), sy. 125-139.

Gürpınar, Ergun. Kültür Ve Tabıat Varlıklarını Koruma Üzerıne, I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No: 23-24 (Ekim 2000-Mart 2001)

Gürpınar, Hüseyin Rahmi. İffet, Atlas Kitabevi, İstanbul: Oya Matbaası, (1969).

Gyllius Petrus. The Antiquities Constantinople, John Ball (çev.), London, (1729).

Gyllius, Petrus. İstanbul Boğazı, Erendiz Özbayoğlu (çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul, (2000).

Gyllius, Petrus. İstanbul'un Tarihi Eserleri, Erendiz Özbayoğlu (çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul, (1997).

Hall, Thomas. Planning Europe's Capital Cities Aspects Of Nineteenth-Century Urban Development, Taylor & Francis e-Library, (2005).

Hanson, Neil. The Great Fire of London: In That Apocalyptic Year, 1666. Hoboken, NJ: Wiley, (2002).

Harrisson, Juliette. "Katabasis", The Encyclopedia of Ancient History. (2012).

Hartman, Howard L. ve Mutmansky, Jan M. Introductory Mining Engineering. New York: Wiley, (2002).

Hasol, Doğan. "İstanbul'un Dönüşümü", TMH - Türkiye Mühendislik Haberleri Sayı 413 - 2001/3.

Hatırlayan Şehir https://hatirlayansehir.hakikatadalethafiza.org/turk-ve-islam-eserleri-muzesi/ Erişim tarihi: 27.05.2020

Haussmann, Georges-Eugène. *Mémoires du Baron Haussmann,* vol. 3 (Paris: Victor-Havard, 1893),p. 274.

Herodotos. Herodot tarihi, Ökmen, Müntekim (çev.) Erhat, Azra. Remzi Kitapevi, İstanbul, (1973).

Hesiodos. "İşler ve Günler- Tanrıların Doğuşu." Furkan Akderin (çev.), Say Yayınları, 2.bs. İstanbul, (2014).

Holman Bible Staff. Holman Concise Bible Dictionary The Holman Concise, B&H Publishing Group, (2011).

Homeros. İlyada, Fulya Koçak (çev.), Arkadaş Yayınevi, 6.bs. Ankara, (2014).

Homeros. Odysseia, Fulya Koçak (çev.), Arkadaş Yayınevi, Ankara, (2009).

Hope, Valerie M. ve Eireann Marshall. Death and Disease in the Ancient City. London: Routledge, (2000). This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2004.

Hornik, Heidi J. ve Parsons, Mikeal C. "The Harrowing of Hell", Bible Review 19:3, June (2003). : https://www.baslibrary.org/bible-review/19/3/5 Erişim tarihi: 8.12.2019.

Hose, M. Cassius Dio: A Senator and Historian in the Age of Anxiety. In A Companion to Greek and Roman Historiography, J. Marincola (Ed.). (2017).

Hovhannesyan, Sarkis Sarraf. Payitaht İstanbul'un tarihçesi, Elmon Hançer (ed.), 34. cilt/Tarih Vakfı yurt yayınları, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996

Ingersoll, Richard. World Architecture: A Cross-Cultural History. , Oxford University Press, Second Edition, New York, (2019).

İBB Kurumsal. "Yetki Alanı- Kanunlar" <https://www.ibb.istanbul/SitePage/Index/82> (Erişim Tarihi: 1.04.2020)

İBB,Basın Merkezi 20 Mart 2019, İbb İstanbul'un 35 Bin Kültür Varlığını 45 Ciltlik Kitapta Topluyor, https://www.ibb.istanbul/News/Detail/35299_Erişim tarihi: 27.05.2020

İnalcık, Halil. "İstanbul", TDV İslâm Ansiklopedisi, 23. Cilt, İstanbul, (2001), sy.220-239.

İnceoğlu, Necati "Bir Büyük Ustanın ArdındanKendi Dilinden Nezih Eldem", Mimar.ist, Yıl 5 Say: 18 Kış (2005), sy.55-59.

İskefiyeli, Zeynep. "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Cilt:2, Kocaeli: Nisan (2015)

Janin, Raymond. Constantinople Byzantine, Institut Français D'etudes Byzantines, Paris, (1950).

Janin, Raymond. "Les églises et monastères de Constantinople byzantine", In: Revue des études byzantines, tome 9, (1951). sy.143-153; doi : https://doi.org/10.3406/rebyz.1951.1039

Jansen , M. "Water supply and sewage disposal at Mohenjo-Daro", World Archaeology, 21:2, (1989), sy. 177-192, < doi: 10.1080/00438243.1989.9980100>

Jaubert, J. Verheyden, S. Genty, D. et al. "Early Neanderthal constructions deep in Bruniquel Cave in southwestern France" Nature 534, (2016). sy. 111–114 <https://doi.org/10.1038/nature18291>

Jersey War Tunnels https://www.jerseywartunnels.com/what-to-see/the-tunnels/ Erişim tarihi: 25.04.2020

Jewish Encyclopedia,1906, http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7534-hell Erişim tarihi: 8.12.2019

Jordan, David P. "Baron Haussmann and Modern Paris", The American Scholar, Vol. 61, No. 1 Winter (1992), sy. 99-106

Kafesçioğlu, Çiğdem. The ottoman Capital in the Making: The Reconstruction of Constantinople in the Fifteenth Century, Doktora Tezi, Harvard University Cambridge, Massachusetts October (1996).

Kandilli Rasathanesi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Rasathane İstanbul Rasathanesi-Darür Rasad-ül Cedid-" http://www.koeri.boun.edu.tr/140yil/Tr/kandilli.asp?PageName=tarihce Erişim Tarihi : 22.03.2020

Karabaş, Burcu. "Paris Nasıl "Temizlendi"?", 6 Mayıs 2009, (Modern Mimarlık Seminerleri I- Modernite, Mimarlık ve Şehir başlıklı Prof. Zeynep Çelik konuşması) <https://v3.arkitera.com/h41017-paris-nasil-temizlendi.html)> Erişim tarihi: 30.04.2020

Karabulut, Umut. "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi- Journal Of Modern Turkish History Studies, XIV/28 (2014-Bahar/Spring), sy.199-223. RELLENSMANN, Luise.

"Converting Uncomfortable Heritage Inner-city Bunkers: From a War Site to an Urban Scene Spot", Sam Merrill, Leo Schmidt, (ed.) A Reader in Uncomfortable Heritage and Dark Tourism.

Karakaya, Ebru. "Ali Sami Ülgen", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 42, İstanbul, (2012). sy. 287-288.

Karakaya, Enis. "Yurdumuzdaki Geç Hellenistik ve Erken Hıristiyanlık Dönemi Hipojeleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (1989).

Karakurt, Deniz. Türk Söylence Sözlüğü: Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, (2011).

Karaman, Abdullah. Sayın, Kürşat. Ateş, Alper. (ed.) Türkiye'nin Unesco Değerleri Ve Turizm Potansiyeli, Eğitim Yayınevi, Konya, (2018).

Karcıoğlu, Sezgin. "İstanbul'da Mekansal Dönüşüme Bir Örnek: Atatürk Bulvarı", Hendese Dergisi, Yıl 2, Sayı 3, Mart (2014).

Kariptaş, Füsun Seçer. "Unkapanı Değirmeni'nin Mimari Analizi ve Günümüz Şartlarında Değerlendirilmesi", Mimarlık, Sayı: 357, Ocak-Şubat 2011.

Kartal, Metin. Öküzini Mağarası (Katran Dağı) Mikrolitik Endüstirisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Prehistorya) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, (1999).

Karul, Necmi. "İstanbul'daki Tarihöncesi Araştırmalara Genel Bakış", İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2013 Silivri, Emre Güldoğan, Mehmet Altun (ed.), Silivri Belediyesi, İstanbul, (2015).

Karul, Necmi. "Yazısız Zamanlar", İstanbul Ansiklopedisi, NTV Yayınları, (2010).

Katırcıoğlu, F. Muhtar. Yeryüzü Suretleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (2000).

Kawamoto, Satoshi. "Before Topkapı: İstanbul Old Palace and Its Original Function", Archivum Ottamanicum, Vol. 33, (2016), sy. 203-211.

Kaya Zenbilci, İlkgül. (2018). Schedel'in Dünya Tarihi/Nürnberg Kroniği'nde (Liber Chronicarum) Konstantinopolis Tasvirleri, Uluslararası Antropoloji Arkeoloji Sanat Tarihi Sempozyumu ANARSAN (8-9 Ekim 2018), Hitit Üniversitesi, Çorum 2018, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ANARSAN ÖZEL SAYISI, Yıl 11, Sayı 2, (2018), sy. 1107-1136.

Kayserilioğlu, R, Sertaç, "Tramvay", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, (1994).

Kent ve Demiryolu. "Vezneciler'de Yapı Kalıntısı Bulundu." Güneş Sönmez 2009 fotoğrafı http://kentvedemiryolu.com/veznecilerde-yapi-kalintisi-bulundu/ Erişim tarihi: 21.05.2020

Keseroğlu, Hasan Sacit ve Demir, Güler. "Antikçağda Bilim ve Kütüphane", Türk Kütüphaneciliği 30, 3 (2016), sy. 365-397

Khan Academy. Atreus Hazinesi (video), orjinal video Beth Harris ve Steven Zucker tarafından hazırlanmıştır. <https://tr.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/aegean-art1/mycenaean/v/treasury-of-atreus) > Erişim Tarihi: 24.04.2020

Kırmızı, Zikrullah ve Çalışkan, Fehime Tunalı. İstanbul Ulaşım Zaman Dizini, Cinius Yayınları, (2012).

Kızıltan, Zeynep. "Marmaray-Metro Projesi Kurtatma Kazıları: Yenikapı-Sirkeci ve Üsküdar İstasyonları Arkeoloji Çalışmaları ve İstanbul'un 8 Bin Yılı", Hayalden Gerçeğe Bir İstanbul Öyküsü Marmaray, Gama Holding, Kesişim Yay., Ankara, (2014) sy.54-79.

Kilroy-Ewbank, Lauren "Mesa Verde cliff dwellings", Khan Academy, < https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/indigenous-americas-apah/north-america-apah/a/mesa-verde-cliff-dwellings> Erişim tarihi: 2.05.2020

Kirkland, Stephane. *Paris Reborn: Napoléon Iii, Baron Haussmann, and the Quest to Build a Modern City*. New York, NY: Picador USA, 2014.

Koç, Yunus, "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", TALİD Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 8, Sayı: 16 (2010), sy. 171-199

Kongaz, L.Suat. "İstanbul - Yeşilköy'de Bulunan Bir Bizans Hipojesi". Journal of Art History (1988), sy. 117-130

Kostof, Spiro. A History of Architecture Settings and Rituals, Oxford University Pres, (1995).

Köksal, Gül ve Ahunbay, Zeynep. "İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım Önerileri", itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım, Cilt:5, Sayı:2, Kısım:2, Eylül (2006), sy.125-136

KTB, "Trabzon" T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9993/trabzon.html Erişim tarihi: 6.06.2020

KTB. "Koramaz Vadisi" T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-261500/koramaz-vadisi-kayseri-2020.html Erişim tarihi: 6.06.2020

KTB. “Korykos Antik Kenti” T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-93762/korykos-antik-kenti-mersin-2014.html Erişim tarihi: 6.06.2020

KTB. “Kounos Antik Kenti” T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://mugla.ktb.gov.tr/TR-159713/kaunos-antik-kenti.html Erişim tarihi: 6.06.2020

KTB. “Laodikeia Antik Kenti” T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-51372/laodikeia-antik-kenti-denizli.html#:~:text=Laodikeia%20Antik%20Kenti%20(Denizli),taraf%C4%B1ndan%20kar%C4%B1s%C4%B1%20Laodike%20ad%C4%B1na%20kurulmu%C5%9Ftur. Erişim tarihi: 6.06.2020

KTB. Kral Kaya Mezarları T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://amasya.ktb.gov.tr/TR-59519/kral-kaya-mezarlari.html Erişim tarihi: 6.06.2020

KTB. , “Frig Kaleleri Dağlık Frigya” T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-158906/frig-kaleleri-daglik-frigya.html Erişim tarihi: 6.06.2020

Kuban, D., “Polieuktos Kilisesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,6.Cilt,s.277, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, (1994).

Kuban, Doğan. “İstanbul Müze - Kent Projesi Üzerine: İstanbul 1600 Yıllık Bir Müzedir”, Yapı Dergisi 288. Sayı, Kasım (2005)

Kuban, Doğan. İstanbul Bir Kent Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2010).

Kuban, Doğan. İstanbul Bir Kent Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2010).

Kubilay, Ayşe Y. Maps of Istanbul =: İstanbul Haritaları, 1422-1922. Istanbul: Denizler Kitabevi, (2010).

KUDEB Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü https://kudeb.ibb.istanbul/ Erişim tarihi: 9.05. 2020

Kunter, H. B. "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu." Vakıflar Dergisi, sayı 4, s.248, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, (1958).

Kur’an Yolu Tefsiri, Hac suresi, 22. Ayet https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%BC'min%C3%BBn-suresi/2775/102-104-ayet-tefsiri Erişim tarihi: 8.12.2019

Kur’an Yolu Tefsiri, Hicr Suresi, 44. ayet https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1838/36-44-ayet-tefsiri Erişim tarihi: 8.12.2019

Kur'an Yolu Tefsiri, Leyl Suresi, 14. ayet https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Leyl-suresi/6072/14-16-ayet-tefsiri Erişim tarihi: 8.12.2019

Kur'an Yolu Tefsiri, Müminun Suresi, 104. ayet https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%BC'min%C3%BBn-suresi/2775/102-104-ayet-tefsiri Erişim tarihi: 8.12.2019

Kutlay, Alican. Constantınople In The Early Fıfth Century: The Notıtıa Urbıs Constantınopolıtanae , Daıly Lıfe, Andan Archaeologıcal Perspectıve, Yüksek Lisans Tezi, Koç University, July 2016

Küçük, Mehmet Alparslan. "Mitolojiden İkonografiye Türkiye'nin Turistik Dinî Mekânları: Mağaralar", Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, (2017), sy. 16-57

Kültür Portalı "Göreme Milli Parkı Ve Kapadokya" <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/goremem illiparkivekapadokya >, Erişim tarihi: 3.05.2020.

Kültür Portalı, Titus Tüneli Ve Beşikli Mağara – Hatay https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/trabzon/gezilecekyer/meryem-ana-sumela-manastiri Erişim tarihi: 6.06.2020

KVMGM. Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, "Dünya Miras Listesi'ne Alınma Kriterleri" https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html Erişim tarihi: 3.06.2020

La Rocca, Eugenio. The newly discovered city fresco from Trajan's baths, Rome, Imago Mundi: The International Journal for the History of Cartography, 53:1, (2001), sy. 121-124.

Lenderıng, Jona. , "Bosphorus": https://www.livius.org/articles/place/bosphorus/ Erişim tarihi:1.04.2020.

Lenderıng, Jona. , "Roman Byzantium": https://www.livius.org/articles/place/constantinople-istanbul/roman-byzantium/ Erişim tarihi:12.04.2020.

Leroux, Gaston. Operadaki Hayalet, İlke Afacan (çev.), Martı Yayınları, İstanbul, (2014).

Lily William. History Of His Life And Times, (1681). [reprint issued under the title The Lives of Those Eminent Antiquaries Elias Ashmole, Esquire, and William Lilly. London: Printed for T. Davies, 1774. Print.]

Maas, Michael, editor. The Cambridge Companion to the Age of Justinian. Cambridge University Press, 2005.

Madden, F.Thomas. The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople. 1203- 1204; A Damage Assessment. Byzantinische Zeitschrift, Stuttgart- Leipzig, 84(1-2) 1992.

Magdalino, Paul. "Aristocratic oikoi in the Tenth and Eleventh Regions of Constantinople", Nevra Necipoğlu (editör), Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life, Medieval Mediterranean (Book 33), Leiden; Boston; Köln; Brill, (2001), sy. 53-69.

Maktal Canko, Dilek. "Bizans Prensesi Anikia Iuliana'nın Baniliği ve Aziz Polyeuktos Kilisesi", Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Yaşam Dergisi. 2. 47-63. (2017).

Mango, Cyril,. Ševčenko, Ihor. "Remains of the Church of St. Polyeuktos at Constantinople." Dumbarton Oaks Papers, vol. 15, 1961, sy. 243–247.

Mango, Cyril. "The shoreline of Constantinople in the Fourth century". Nevra Necipoğlu (editör), Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life, Medieval Mediterranean (Book 33), Leiden; Boston; Köln; Brill, (2001), sy. 17-28.

Mango, Cyril. "The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate." Dumbarton Oaks Papers, vol. 54, 2000, sy. 173–188. DOI: 10.2307/1291838

Manners, Ian R. "Constructing the Image of a City: The Representation of Constantinopole in Christopher Buondelmonti's Liber Insularum Archipelagi." Annals of the Association of American Geographers, vol. 87, no. 1, (1997) sy. 72–102.

Mantran, Robert. 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Cilt 1, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Enver Özcan (çev.), TÜRK TARİH KURUMU, Ankara, (1990).

Mark Joshua J. "Godin Tepe", Ancient History Encyclopedia, 5 Mart 2011, <https://www.ancient.eu/Godin_Tepe/ > Erişim tarihi: 28.04.2020

Mays, Larry W. Ancient Water Technologies, Springer, (2010).

Mays, Larry. Koutsoyiannis, Demetris. Angelakis, A.. "A brief history of urban water supply in antiquity", Water Science & Technology: Water Supply. (2007).

Mazlum, Deniz. "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi Ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları", Doktra Tezi İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001

Melton, J. Gordon. Faiths Across Time: 5,000 Years of Religious History [4 Volumes]: 5,000 Years of Religious History, ABC-CLIO, LCC, (2014).

Meninski. Francisco A Mesgnien. "Thesaurus linguarum orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae." yay. Mehmet Ölmez, Simurg, İstanbul, 2000. 3c. (4221-6080 sütun)

Meriç, Engin ve Algan, Oya. "Paleoenvironments of the Marmara Sea (Turkey) Coasts from paleontological and sedimentological data." Quaternary International, Volume 167-168, (2007) sy.128-148.

Meriç, Engin. "Marmara Denizi ile Karadeniz arasındaki üçüncü suyolu; İstanbul Boğazı" Mavi Gezegen, Sayı:2, (2000).

Mısırlı, Arif. Bizans Dönemi Kent Morfolojisinin İncelenmesine Yönelik Bir Yöntem Önerisi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Doktara Tezi, (2019).

Mifsud, Anton ve Mifsud, Simon. "The Subterranean Sanctuary At Hal Saflieni" In A. Mifsud, & C. Savona Ventura (Eds.), Facets of Maltese Prehistory, Malta: Prehistoric Society of Malta, 1999, sy. 149-168.

Millingen, Alexander Van. Byzantine Constantinople The Wall of The City and Adjoining Historical Sites, London, John Murray, Albemarle Street, (1899).

Minin, Gianluca ve De Luzio, Enzo. History, Galleria Borbonica. https://www.galleriaborbonica.com/en/history Erişim tarihi: 18.05.2020

Moore, Lewis Hopfe. Lease, Gary. "The Caesarea Mithraeum: A Preliminary Announcement", The Biblical Archaeologist 38:1, 2-10, (1975).

Morley, Neville. The Roman Empire: Roots of Imperialism. London; New York: Pluto Press, 2010.

MTA. , "Kalay", <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/kalay> Erişim tarihi: 15.02.2020)

Museum of London, , "Prediction of the Great Fire by William Lilly:1651" https://www.museumoflondonprints.com/image/379229/william-lilly-prediction-of-the-great-fire-by-william-lilly-1651, Erişim tarihi:01.05.2020

Münster, **Sebastian.** Cosmographia, Latin edition, Basle: Heinrich Petri, 1552. 1550

Napoli Sotterenea. "La nostra storia". https://www.napolisotterranea.org/storia-di-napoli-sotterranea/ Erişim tarihi: 6.06.2020

Nazik, Lütfü ve Bayarı Serdar. "Mağara Zengini Ülke: Türkiye." Mavi Gezegen, Sayı: 24, (2018).

Nazik, Lütfü. "Yeraltı Karanlıklar Dünyasının Gizemli Oluşumları: Mağaralar", Mavi Gezegen, Sayı: 24, (2018).

Necipoglu, Gülru. 15. Ve 16. Yuzyilda Topkapi Sarayi: Mimari, Toren Ve Iktidar. and Rusen Sezer (çev.) YKY, İstanbul, (2006).

Necipoğlu, Nevra. "Depremler, Bizans Dönemi" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, (1994), sy.33- 34.

Necipoğlu, Nevra. "Buondelmonti, Christoforo" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul , (1994). sy.333-334

Niemi, Tina M. Paleoseismology and archaeoseismology of sites in Aqaba and Petra, Jordan: Field guidebook, Geological Survey of Israel, (2009), sy. 119–124

Nisanyan, Sevan. Kelimebaz. Cağaloğlu, İstanbul: Everest Yayınları, 2009.

Nişanyan, Sevan. "Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi." –yer- <https://www.nisanyansozluk.com/?k=yer+alt%C4%B1> Erişim tarihi: 6.05.2020

Notroff röportajı "Göbekli Tepe ile İlgili Tüm Merak Ettikleriniz: Jens Notroff Röportajı" <https://arkeofili.com/gobekli-tepe-ile-ilgili-tum-merak-etttikleriniz-jens-notroff-roportaji/ > Erişim tarihi: 29.04.2020

Nps, National Park Service. "Hidden History: Tuberculosis in Mammoth Cave"

Nývlta,Vladimír. Musíleka, Josef. Cejkab, Jirí. Stopka, Ondrej. "The Study of Derinkuyu Underground City in Cappadocia Located in Pyroclastic Rock Materials", Procedia Engineering 161 (2016), sy. 2253 – 2258.

Oberhummer, Eugen. excerpt from Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Cilt. III,1 Byzantion, Topographie (1897). https://de.wikisource.org/wiki/RE:Byzantion_1 > Erişim tarihi: 29.04.2020

OCA. Url. Orthodox Church in America. "Saint Paul the Confessor, Archbishop of Constantinople" https://oca.org/saints/lives/2010/11/06/103185-st-paul-the-confessor-the-archbishop-of-constantinople Erişim tarihi: 12.04.2020

Orbay, İffet. Istanbul Viewed: The Representation Of The City In Ottoman Maps Of The Sixteenth And Seventeenth Centuries, Doktora Tezi, Massachusetts Institute of Technology, June (2001).

Otte, Marcel. "Anadolu'da Paleolitik Sanat", Aktüel Arkeoloji Dergisi, Sayı: 67, (2019).

Özen, İbrahim. "Galata Köprüleri ve Yeni Galata Köprüsü", itüdergisi/d mühendislik Cilt: 10, Sayı: 4, Ağustos (2011), sy.35-46.

Özgüç, Agah. Türk Sinemasında İstanbul, Horizon, İstanbul, (2010).

Özgül, Necdet. İstanbul İl Alanı Jeolojisi, İstanbul Kent Jeolojisi Projesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı- Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü, İstanbul, (2011).

Özgümüş, Ferudun. "İstanbul'daki Antik Bonos Sarayı Hakkında Bazı Notlar", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16, (2002).

Özgümüş, Ferudun. "2005 Yılı İstanbul Çalışmaları Bilimsel Raporu", 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt. 2, Ankara (2007), sy.528-530

Özgüven, Burcu. "Bitişik Nizam Komşuluk Ve Afet: İstanbul'Da Yangın Yerleri Sorunu' /Adjacent Buıldıng Neıghborhood And Catastrophe: The Problem Of Fıre-Damaged Areas In Istanbul." Komşuluk, Neighborhood, X. Uluslararası Sinan Sempozyumu Bildiri Kitabı, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2017, s. 267- 274. (2017)

Öziş, Ünal. Arısoy, Yalçın. Alkan, Ahmet. Özdemir Yalçın. "Türkiye'deki Tarihi Su Yapılarının Evrensel Önemi", TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, Ankara, (2008).

Öztin, Feriha. 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu. Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müd ürlüğü Deprem Araştırma Dairesi, 1994.

Padfield, Gareth ve Lawrence, Ben. "The birth of flight control: An engineering analysis of the Wright Brothers' 1902 glider", The Aeronautical Journal. Sayı: 107. (2003), sy. 697-718.

Pamuk, Orhan. İstanbul Hatıralar ve Şehir, İletişim Yayınları, İstanbul, (2012).

Parin, Suvat. Kentsel Ortamda Bir Getto:Fatih Kadınlar Pazarı Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, (2008).

Penna, Anthony N. ve Rivers, Jennifer S. Natural Disasters in a Global Environment. Chichester, West Sussex, U.K: Wiley-Blackwell, (2013).

Pevsner, Nikolaus. An Outline of European Architecture, Penguin Editions, London, (1948).

Pike, David L. "The Devil, The Underground, And The Vertical City.". Metropolis, On The Styx –The Underworlds of Modern Urban Culture 1800-2001, Cornell University Press, Ithaca and London, (2007), sy.1-37.

Pliny, **the Elder.** Pliny's Natural History, in Thirty-Seven Books, Philemon Holland (çev.), Printed for the Club by G. Barclay, London, (1847).

Polemius, Silvius. ve Seeck, Otto. Notitia Dignitatum: Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae Et Laterculi Prouinciarum, (1876).

Polybius, The Histories, Vol. II, Book 4, Lacus Curtius, Online source, edition used: Loeb Classical Library, 6 volumes, Greek texts and facing English translations: Harvard Universiy Press, 1922 thru 1927. Traslation by. W.R. Paton. <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/home.html> Erişim tarihi: 1.04.2020

Prokopius. Buildings, Dewing, H. B. (Henry Bronson), 1882-, Harward Universit Press, The Loeb Classical Library (1904).

Radikal Gazetesi. "Bizans kral mezarıyla kumar oynuyoruz", Fundanur Öztürk (Haber), 21.08.2014. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/bizans-kral-mezariyla-kumar-oynuyoruz-1208073/ > Erişim tarihi: 15.02.2020

Ramzy, Nelly. (2004). Abu Mina Complex " One of The Five Most Historically Important Sites In Egypt is at Risk.

Rendgen, Sandra, Julius Wiedemann, Paolo Ciuccarelli, Richard S. Wurman, Simon Rogers, and Nigel Holmes. Information Graphics. , 2012. Print.

Retief, Francois ve Cilliers, Louise. Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece. Acta Theologica. (2010).

Ros, René. ve Senger, Alexander. An Introduction to the Defence Line of Amsterdam, Alex Bishop (çev.), Doc.centrum Stelling van Amsterdam, (2014).

Roth, Leland. M. Clark, Amanda C. Roth. Understanding Architecture: Its Elements, History, and Meaning. , Routledge, Third Edition, New York, (2018).

Russell, Kenneth W. "The Earthquake of May 19, A. D. 363", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, American Schools of Oriental Research, 238 (1980), sy. 47–64.

Russell, Thomas J. Byzantium and the Bosporus: A Historical Study, from the Seventh Century Bc Until the Foundation of Constantinople, Oxford ; New York : Oxford University Press, (2017).

Saatçi, Suphi. Sinan Atlası, Sinpaş Holding Yayınları, (2015).

Sabuncu, Aslı. ve Özener, Haluk. Mimari Dökümantasyonda Yersel Lazer Tarama Teknolojisi Kullanımı: Tarihi Sismoloji Binası Örneği, Türk Uzaktan Algılama ve CBS Dergisi, Turk J Remote Sens GIS, Mart 2020, 1(1): 45-52, (2020).

Sakaoğlu, Necdet. "İstanbul'un Adları", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt.4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, (1994), sy.253-257.

Salcı, Cumhur. "Paris Komününden Günümüze Kentler", ONTO Online Psikoloji Dergisi, http://www.ontodergisi.com/paris-komununden-gunumuze-kentler/ Erişim tarihi:6.06.2020

Sarajevo War Tunnel Kaynak: https://www.atlasobscura.com/places/sarajevo-war-tunnel-museum Erişim tarihi: 6.05.2020

Sav, Murat. "Süleymaniye Camisi Çevresinin Arkeotopografyası ve Mimar Sinan'ın Alan Seçimi." Restorasyon Yıllığı Dergisi, 3 (2011), sy. 62-79.

Sayar, Malik ve Sayar, Cazibe. İstanbul'un Surlar İçindeki Kısmının Jeolojisi. İstanbul Teknik Üniversitesi, 1962.

Sayar, Malik. İstanbul'un Surlar İçindeki Kısmının Jeolojik Haritası. İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi, 1961.

Sayım Yıllarına Göre İstanbul Nüfusu, İBB, Url. http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t211.pdf Erişim tarihi: 10.05.2020

Schedel, Hartmann. Liber Chronicarum - Nuremberg Chronicle (latin Edition). , Illustrators: Pleydenwurff, Wilhelm. Wolgemut,Michael., Publication: Anton Koberger for Sebald Schreyer and Sebastian Kammermeister, 1493

Schmidt, Klaus. "Göbekli Tepe – the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs", Documenta Praehistorica. 37. 239. 10.4312/dp.37.21. (2010), sy. 239-256.

Sevin, Veli. Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınevi, Üçüncü Basım, İstanbul, (2003).

Sezer, Hamiyet. "1894 İstanbul depremi hakkında bir rapor üzerine inceleme." Tarih Araştırmaları Dergisi 18.29 (1997): 169-197.

Shea, Neil. "Under Paris", National Geographic, February 2011 https://www.nationalgeographic.com/magazine/2011/02/paris-catacombs/ Erişim tarihi: 6.05.2020

Sherrill, Charles H. Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal, (Çev: Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser.

Slatyer, Ralph O. "The Origin and Evolution of the World Heritage Convention", World Heritage, Ambio, Vol. 12, No. 3/4, Springer on behalf of Royal Swedish Academy of Sciences, (1983), sy. 138-140.

Sözcü Gazetesi, 16.02.2020 "Kıbrıs'ta kritik gelişme: Kapalı Maraş için adımlar atıldı", <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-kibrista-kritik-gelisme-kapali-maras-icin-adimlar-atildi-5628384/> Erişim tarihi: 29.04.2020

Stephenson, Charles. The Channel Islands 1941–45: Hitler's impregnable fortress, Bloomsbury Publishing, (2013).

Stiebing Jr. W. H. Uncovering the Past: A History od Archaeology, Oxford University Press, Oxford, (1993).

Strasser, Thomas F. "Location and Perspective in the Theran Flotilla Fresco", Journal of Mediterranean Archaeology 23.1, (2010), sy.3-26.

Structurae. International Database and Gallery of Structures, "Paris Métro Line 3", : https://structurae.net/en/structures/paris-metro-line-3 Erişim tarihi: 8.12.2019.

Strutz, Julia. "Yeni İstanbul İçin Eski İstanbul Tahayyülleri: Süleymaniye Kentsel Dönüşüm Projesi." Toplum ve Bilim, Sayı: 124 (2012): 126-1

Su, Derya. İstanbul Tarihi Yarımada Küçükpazar Alt Bölgesi Bir Koruma Yaklaşımı Model Önerisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, (2019).

Şen, B., "İstanbul'un Tarihi Kent Merkezinde Kentsel Dönüşüm: Mekansal Müdahaleye İçerden Bakış ya da Mekansalı Toplumsalla Birlikte Düşünmek", Toplum ve Demokrasi, Yıl 5, Sayı 11, Ocak-Haziran, (2011), sy.36, s.35

Şengör, Celal ve Kindap, Tayfun., "The Geology and Geomorphology of İstanbul", Landscapes and Landforms of Turkey. World Geomorphological Landscapes. Kuzucuoğlu C., Çiner A., Kazancı N. (ed.), Springer, Cham, (2019), sy.249-263

Şimşek, Celal. Bilgin, Mustafa. Okunak, Mehmet. "Laodikeia Nekropolleri ve Mezar Tipleri", ARKEOLOJi DERGiSi, Cilt/Volume XX, (2015).

Tabor, James D. "What the Bible Says About Death, Afterlife and the Future." The Jewish Roman World of Jesus, URL: https://pages.uncc.edu/james-tabor/ancient-judaism/death-afterlife-future/ (8.12.19 Tarihinde alındı) -A version of this article was originally published in What the Bible

Really Says, edited by Morton Smith and R. Joseph Hoffmann (HarperSanFrancisco: 1989).

Talbot, Alice-Mary. "Byzantine Monasticism and the Liturgical Arts", Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843-1261), Olenka Z. Pevny (ed.) The Metropolitan Museum Of Art, Yale Unıversıty, New York, (2000).

Talbot, Alice-Mary. "The Restoration of Constantinople under Michael VIII", Dumbarton Oaks Papers, Vol.47, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, (1993).

Tan Gazetesi (1), "Hava Hücumuna Karşı Umumi Sığınaklar için Tetkikat Yapılıyor", 18 ikinci teşrin 1939.

Tan Gazetesi (2), "Nümune Sığınakları Yaptırılacak", 24 ikinci teşrin 1939.

Tanju, Bülent. "Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif" içinde, ed.: B. Tanju, U. Tanyeli, s.: 29-285, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2009.

Tanyeli, Uğur. Yıkarak Yapmak, Metis Yayıncılık, İstanbul, (2017).

Taşkıran, Harun. "Prehistorik Arkeoloji ve Mağaralar", Mavi Gezegen, Sayı: 24, (2018).

TAY. Türkiye Arkeolojik Tahribat Raporu, "Pendik- Temenye", 2018, http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=2181&html=masterdetail.html&layout=web Erişim tarihi:1.02.2020.

TAY. Türkiye Arkeolojik Tahribat Raporu, 2018 http://www.tayproject.org/dosyabizmar.html Erişim tarihi: 21.05.2020

TDK Türk Dil Kurumu Sözlükleri Güncel Türkçe Sözlük, "yeraltı" https://sozluk.gov.tr/?kelime=YERALTI Erişim tarihi: 8.12.2019

TDK Türk Dil Kurumu Sözlükleri Güncel Türkçe Sözlük, "yer altı" https://sozluk.gov.tr/?kelime=yer%20alt%C4%B1 Erişim tarihi: 8.12.2019

Terzioğlu, Arslan. "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır." Vakıflar Dergisi, 9 (2006): 419-446.

Tezcan, Hülya. Topkapi Sarayi Ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi. Turkiye Turing Ve Otomobil Kurumu, Istanbul, (1989).

The Byzantine Legacy. , "Monastery of St. George of Mangana", https://www.thebyzantinelegacy.com/georgios-mangana Erişim tarihi: 1.04.2020.

The Electronic Text Corpus Of Sumerian Literature. "Gilgamesh, Enkidu and the nether world: translation" : http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section1/tr1814.htm Erişim tarihi: 8.12.2019.

Thomov, Thomas. "New Information About Cristoforo Buondelmonti's Drawings Of Constantinople", Byzantion, Vol. 66, No. 2, Peeters Publishers, (1996), sy. 431-453.

Tirmizi. Bölüm 6: Gökten Parçalar Ne Kadar Zamanda Düşebılır?, 2588, : http://www.enfal.de/tirmizi/45.htm Erişim tarihi: 8.12.2019.

Tüfekçi, Aslı "Padişah Evi Harem-i Hümayun", (2011). https://v3.arkitera.com/h60857-padisah-evi-harem-i-humayun.html Erişim tarihi: 10.05.2020

Türkiye Gazetesi, Kültür Sanat , 21.03.2019, "İBB, İstanbul'un kültürel varlıklarını kitaplaştırıyor" https://m.turkiyegazetesi.com.tr/kultursanat/611640.aspx Erişim tarihi: 27.05.2020

Türkmen, Hade. Urban Renewal Projects and Dynamics of Contention in İstanbul: The Case of Fener-Balat-Ayvansaray and Suleymaniye, Cardiff University Cardiff School of Planning and Geography Doktora Tezi, (2014), s.219, s.225

TYO, İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, (Mayıs 2018).

TYP, İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, (Mayıs 2018).

Uçar, Meltem. "Gaziantep Tarihi Su Sistemi Ve Su Yapıları", METU Journal Of The Faculty Of Archıtecture. 33. 10.4305/METU.JFA.2016.2.4. (2016).

UITP. (International Association of Public Transport), Statıstıcs Brief, World Metro Fıgures 2018.

Unesco World Heritage Centre. World Heritage Information Kit, (2008).

Unesco. "Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura" <https://whc.unesco.org/en/list/91/> Erişim tarihi: 6.05.2020

Unesco. "Decorated Cave Of Pont d'Arc, Known As Grotte Chauvet-Pont d'Arc, Ardèche" <https://whc.unesco.org/en/list/1426/> (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Unesco. "Fossil Hominid Sites of South Africa" <http://whc.unesco.org/en/list/915> (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Unesco. "Mogao Caves" <https://whc.unesco.org/en/list/440/> (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Unesco. "Rock-Hewn Churches, Lalibela" <https://whc.unesco.org/en/list/18> (Erişim tarihi: 23.02.2020)

Unesco. "UNESCO in brief - Mission and Mandate" <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco> (Erişim tarihi: 23.02.2020)

Unesco. "Wieliczka and Bochnia Royal Salt Mines" <https://whc.unesco.org/en/list/32/> (Erişim tarihi: 23.02.2020)

Urbanus, Jason. (Kasım / Aralık 2017), Archaeology, A publication of the Archaeological Institute of America: https://www.archaeology.org/issues/275-1711/from-the-trenches/6003-trenches-spain-roman-silver-mining Erişim tarihi: 6.05.2020

Uşaklıgil, Emine. Bir Şehri Yok Etmek: İstanbul'da Kazanmak ya da Kaybetmek. Can Yayınları, 2014. (e-kitap)

Vergilius Maro, Publius. Çiftçilik Sanatı (Georgica), Çiğdem Dürüşken (çev.), Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, YKY Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs (2006).

Versluys, Miguel John. "Approaching Nemrud Dağ." Visual Style and Constructing Identity in the Hellenistic World: Nemrud Dağ and Commagene under Antiochos I. Cambridge: Cambridge UP, 2017. 1-37.

Villehardouin, La Conquête de Constantinople, der. E. Faral, i (Paris, 1938), bölüm 128, 192, ss. 131, 195.

Virgil. Aneid, A.S. Kline (çev.), (2002).

Warkentin, Elizabeth. An ancient World concealed underground. BBC Travel 14 Ekim 2016. http://www.bbc.com/travel/story/20161011-an-ancient-world-concealed-underground Erişim tarihi: 18.05.2020

Wasson, Donald L. (21 Feb 2013) "Byzantium", Definition, < https://www.ancient.eu/Byzantium/> Erişim tarihi:12.04.2020.

Watchtower Online Library. "When Christianity Went Underground" <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/1951600 > (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Waterhistory. "Qanats", <http://www.waterhistory.org/histories/qanats/> (Erişim tarihi: 15.02.2020)

Watson, Donald. Labs, Kenneth. Climatic Design : energy-efficient building principles and practices, McGraw-Hill, New York, (1992).

White, Michael, L. "Architecture: The First Five Centuries" The Early Christian World, 2. Cilt The Early Christian World, Philip Francis Esler (ed.) Chapter 27, Taylor & Francis, (2000), sy. 2-46.

Müller-Wiener, Wolfgang. İstanbul Limanı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (2003).

Müller-Wiener, Wolfgang. İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Ülker Sayın (çev.) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul (2016).

Williams, Rosalind. Notes on the Underground, An Essay on Technology, Society and the Imagination, The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology (2008).

Wright, Kenneth R. The Water Mysteries of Mesa Verde, Big Earth Publishing, (2006).

Yalçın, Asnu Bilban. "XV. Yy'da Bir İtalyan Gezgin: Cristoforo Buondelmonti ve Konstantinopolis", İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl), Sümer Atasoy (ed.), İstanbul, (2004). sy.371-390

Yalçınkaya, Işın ve Taşkıran, Harun. Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı / Yontma Taş Çağı) Alt, Orta Ve Üst Paleolitik, T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, (2009).

Yaman, Iraz Aslı. "Türkiye'deki Paleolitik Yerleşim Alanlarının Kronoloji Denemesi" 32. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 32. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 23 -27 Mayıs 2016, Edirne, (2016).

Yang, Chih-Hai. Lin, Hui-Lin. Han, Chia-Chun. "Analysis of international tourist arrivals in China: The role of World Heritage Sites", Tourism Management 31, (2010), sy. 827–837.

Yapı "Süleymaniye'de 'Kentsel Dönüşüm' Startı Verildi" http://www.yapi.com.tr/haberler/suleymaniyede-kentsel-donusum-starti-verildi_23580.html__Erişim tarihi: 9.05. 2020

Yaratılış. 1: 9-10 https://incil.info/kitap/gen/1 Erişim tarihi: 8.12.2019

Yaşa, Ayşe. (2009) "İstanbul"un hasta binalarına tedavi KUDEB"ten" 4 Mayıs 2009 https://v3.arkitera.com/h40904-istanbulun-hasta-binalarina-tedavi-kudebten.html Erişim tarihi: 9.05. 2020

Yerasimos, Stefanos. "Kostantiniye Kiliselerinden İstanbul Camilerine bir değişimin Tarihi". Pralong, Annie. Bizans : Yapılar, meydanlar, yaşamlar. Istanbul : Institut français d'études anatoliennes, 2011. (sy. 182-193)

Yerasimos, Stefanos. Süleymaniye. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (2002).

Yerliyurt, Bora. Kentsel Kıyı Alanlarında Yer Alan Sanayi Bölgelerinde Dönüşüm Stratejilerinin Degerlendirilmesi; Haliç – Tersaneler Bölgesi, Yıldız Teknil Üniversitesi, Doktora Tezi. (2008).

Yıldırım, Filiz. "Osmanlı Devleti'nin Yeraltı Savaşçıları: Lağımcılar", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 29, Sayı: 2, Temmuz (2019), sy. 385-408.

Yılmaz, Hayri Fehmi. Hagios Georgios Mangana Manastırı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitiüsü, Sanat Tarihi Yüksek Lisans Tezi, (1998).

Zachariadou, Elizabeth.(ed.), Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (2001).

Zola, Emile. Germinal, Can Yayınları, E-kitap:1. Sürüm Ocak 2014, İstanbul (2014). 2011 tarihli 1. Basım esas alınarak hazırlanmıştır.

Zosimus. The History of Count Zosimus, Sometime Advocate And Chancellor Of The Roman Empire Translated From The Orıgınal Greek, Wıth The Notes Of The Oxford Edıtıon. Complete In One Volume. G. J. Vossius (ed.), Printed for J. Davis, London, (1814). [Universit of Toronto, digitized by Internet Archive in 2007.]

Url.1 https://www.royalalberthall.com/about-the-hall/news/2016/march/5-10-march-1891-bovril-and-the-first-ever-sci-fi-convention-at-the-royal-albert-hall/ Erişim tarihi: 8.12.2019

Url.2 https://www.newyorker.com/news/dispatch/the-invisible-city-beneath-paris Erişim tarihi: 8.12.2019

Url.3 https://www.pinterest.co.uk/pin/370139663096909976/ Erişim tarihi: 8.12.2019

Url.4 "https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/unlu-orient-ekspresi-yeniden-raylara-dondu-seferler-tekrar-baslayabilir,MiGjB6LFaUKh43ULzLxNdg/78K7LGogy0uoGsoj75co_A Erişim tarihi: 8.12.2019

Url.5 https://www.nationalgeographic.com/science/2019/12/ancient-cave-art-in-indonesia-may-be-worlds-oldest-hunting-scene/

Url.6 https://theculturetrip.com/europe/united-kingdom/england/london/articles/experience-the-roman-temple-of-mithras-at-the-london-mithraeum/ Erişim tarihi: 6.05.2020

Url.7 https://www.dezeen.com/2017/11/09/london-mithraeum-roman-temple-museum-architecture-local-projects-bloomberg-london-uk/ Erişim tarihi: 6.05.2020

Url.8 http://www.waterhistory.org/histories/qanats/_Erişim tarihi: 6.05.2020

Url.9 https://www.expedia.com/Jersey-War-Tunnels-German-Underground-Hospital-St-Lawrence.d6078783.Vacation-Attraction Erişim tarihi: 6.05.2020

Url.10 https://www.atlasobscura.com/places/sarajevo-war-tunnel-museum) Erişim tarihi: 6.05.2020

Url.11 https://www.dailyastorian.com/opinion/columns/the-good-friday-quake/article_fffc643d-4876-59f2-8136-c840a94341d4.html Erişim Tarihi: 03.03.2020

Url.12 https://nisee.berkeley.edu/elibrary/browse/kozak?eq=5224 Erişim Tarihi : 24.03.2020

Url.13 https://www.dominicwinter.co.uk/Auction/Lot/16-Lilly-William-Monarchy-or-No-Monarchy-1651/?lot=347863&sd=1> Erişim tarihi:1.05.2020

Url.14 https://twitter.com/sultanahmetmtal Erişim tarihi:1.05.2020

Url.15 https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/gainsthorpe-medieval-village/history/_Erişim tarihi:1.05.2020

Url.16 https://whc.unesco.org/en/list/700/ Erişim tarihi:1.05.2020

Url.17 https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler# Erişim tarihi:6.06.2020

Url.18 http://hiddenarchitecture.net/mesa-verde/_Erişim tarihi:6.06.2020

Url.19 https://en.unesco.org/galleries/whc-2015-champagne-hillsides-houses-and-cellars-france Erişim tarihi: 28.05.2020

Url.20

https://www.imdb.com/title/tt0045251/mediaviewer/rm1000836353__Erişim tarihi: 28.05.2020

Url.21 https://www.imdb.com/title/tt0045251/mediaviewer/rm1017613569 Erişim tarihi: 28.05.2020

Url.22 whc.unesco.org/en/documents/173278> Erişim tarihi: 3.05.2020

Url.23, https://www.parool.nl/nieuws/eerste-engelse-boek-over-de-stelling-van-amsterdam~bc247a41/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> Erişim tarihi: 3.05.2020

Url.24 https://archnet.org/authorities/3669/media_contents/141724, Erişim tarihi: 3.05.2020

Url.25, @FezzanLibyaOrg 30 Eki 2015 https://twitter.com/fezzanlibyaorg/status/660149648120807424 , Erişim tarihi: 3.05.2020

Url.26 https://mexicanroutes.com/guanajuato-tunnels/ https://www.behr.com/colorfullybehr/guanajuato-underground-roads/ Erişim tarihi: 3.05.2020

Url.27 https://muze.gov.tr/urun-detay?CatalogNo=WEB-DKY01-01-008___Erişim tarihi: 3.05.2020

Url.28 https://www.flickr.com/photos/carolemage/26227460990/__Erişim tarihi: 3.05.2020

Url.29 https://www.skylife.com/tr/2014-07/kahramanmaras-afsin-eshab-i-kehf-kulliyesi Erişim tarihi: 8.05.2020

Url.30 https://muze.gov.tr/muze-detay?sectionId=KRM01&distId=MRK Erişim tarihi: 8.05.2020

Url.31 https://www.flickr.com/photos/efkansinan/40164270921 Erişim tarihi: 7.05.2020

Url.32 https://amasya.ktb.gov.tr/TR-59519/kral-kaya-mezarlari.html Erişim tarihi: 8.05.2020

Url.33 https://www.turktoyu.com/koramaz-vadisi-unesco-icin-hazir Erişim tarihi: 8.05.2020

Url.34 https://arkeofili.com/diyarbakirdaki-gizemli-mithras-tapinagi-doc-dr-aytac-coskun-roportaji/ Erişim Tarihi : 8.05.2020

Url.35 http://www.alanbaskanligi.gov.tr/sultanahmet_dma.html Erişim tarihi: 8.05.2020

Url.36 http://www.alanbaskanligi.gov.tr/suleymaniye_dma.html Erişim tarihi: 8.05.2020

Url.37 http://www.alanbaskanligi.gov.tr/zeyrek_dma.html Erişim tarihi: 8.05.2020

Url.38 http://www.alanbaskanligi.gov.tr/karasurlari_dma.html Erişim tarihi: 8.05.2020

Url.39 https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43336/muze-istatistikleri.html Erişim tarihi: 6.05.2020

Url.40 https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Tabula/tab_pe10.html___Erişim tarihi: 14.04.2020

Url.41 https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/ayasofya-Camisindeki-mozayikler/ Erişim tarihi: 16.04.2020

Url.42 https://www.seeker.com/apollo-mosaic-found-in-rome-tunnel-photos-1766124867.html_Erişim tarihi: 8.05.2020

Url. 43

https://digital.bodleian.ox.ac.uk/inquire/Discover/Search/#/?p=c+0,t+,rsrs+0,rsps+10,fa+,so+ox%3Asort%5Easc,scids+,pid+3eb32a9c-616b-4ce6-ae15-411881ee1625,vi+557836ae-25ee-46ea-a918-b80c8a90c748_____Erişim tarihi: 12.05.2020

Url.44 https://www.vintage-maps.com/en/antique-maps/europe/turkey/schedel-turkey-istanbul-constantinople-1493::803 Erişim tarihi: 12.05.2020

Url.45 https://jsah.ucpress.edu/content/69/1/62.figures-only Erişim tarihi: 12.05.2020

Url.46
https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1535408&page=1&partId=1&searchText=1850%2c1014.972
Erişim tarihi: 12.05.2020

Url.47 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pauly-Wissowa_III,1_1121_b.jpg> Erişim tarihi: 12.04.2020

Url.48 http://omeka.wellesley.edu/piranesi-rome/exhibits/show/column-for-trajan/construction Erişim tarihi: 01.06.2020

Url.49 https://www.raremaps.com/gallery/detail/37036/plano-topografico-de-constantinopla-y-de-las-poblaciones-ad-lopez Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.50 http://hdl.handle.net/10020/96r14_ref16651_4ua Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.51 http://www.eskiistanbul.net/4079/beyazit-kulesi-nden-panoramik-gorunum-1-8-guillaume-berggren-1870 Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.52 http://www.eskiistanbul.net/5538/sehzade-Camisi-ustunden-suleymaniyeye-dogru-bakis-1958-ortada-gorunen-fabrikalar-eski-sumerbank-fabrikasi Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.53 http://www.eskiistanbul.net/106/piyerloti-den-halic-eyup-claude-marie-ferrier-fotografi-1850-ler Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.54 http://www.e-skop.com/skopbulten/muhafazamimarlik-uzerine/5622 > Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.55 http://www.eskiistanbul.net/853/bozdogan-su-kemeri Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.56 http://www.eskiistanbul.net/1253/bozdogan-kemeri-1939 Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.57 http://www.eskiistanbul.net/1105/ataturk-bulvari-1946 Erişim tarihi: 30.05.2020

Url.58 https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116257 Erişim tarihi: 01.06.2020

Url.59
https://www.facebook.com/arkeolojidunyasiii/posts/2321678064525780/Erişim tarihi: 01.06.2020

Url.60
https://www.facebook.com/tarihistanbul/photos/a.170254282663602 7/1725208407702802/?type=3&theater Erişim tarihi: 01.06.2020

Url.61 https://colnect.com/tr/stamps/stamp/201016-Building_in_the_District_S%C3%BCleymaniye_Istanbul-UNESCO_Campaign_for_Istanbul_and_Goreme-T%C3%BCrkiye Erişim tarihi: 01.06.2020

Url.62 http://www.radikal.com.tr/turkiye/belediye-onardi-onden-sahane-arkadan-virane-959103/ Erişim tarihi:11.05.2020

Url.63
https://www.google.com/maps/@41.0181049,28.959548,3a,75y,110.59h,89.87t/data=!3m6!1e1!3m4!1sRRZN7KEjyC1U7REXPprfyA!2e0!7i16384!8i8192 Erişim tarihi:21.05.2020

Url.64
https://www.google.com/maps/@41.01816,28.9596431,3a,75y,147.08h,90.68t/data=!3m6!1e1!3m4!1sAOiYaB4EsJx5y5WFP-dhog!2e0!7i16384!8i8192 Erişim tarihi:21.05.2020

Url.65
https://www.google.com/maps/@41.01816,28.9596431,3a,75y,147.08h,90.68t/data=!3m6!1e1!3m4!1sAOiYaB4EsJx5y5WFP-dhog!2e0!7i16384!8i8192
Erişim tarihi: 21.05.2020

Url.66
https://yandex.com.tr/harita/115707/fatih/search/%C4%B0maret%20Sabunhanesi%20Sok./?l=stv%2Csta&ll=28.959721%2C41.018031&panorama%5Bdirection%5D=155.175903%2C-1.674703&panorama%5Bfull%5D=true&panorama%5Bid%5D=1246492426_806512151_23_1310904999&panorama%5Bpoint%5D=28.959577%2C41.017508&panorama%5Bspan%5D=120.000000%2C58.240231&z=19
Erişim tarihi: 21.05.2020
Url.67 http://kentvedemiryolu.com/veznecilerde-yapi-kalintisi-bulundu/ Erişim tarihi: 21.05.2020

Url.68
https://www.google.com/maps/@41.0141203,28.9589176,3a,75y,168.06h,85.34t/data=!3m6!1e1!3m4!1stxHFHvY94e-zZ1n8eQd-kg!2e0!7i16384!8i8192_Erişim tarihi: 21.05.2020

EKLER

EK 4.1 UNESCO DMA ALANLARI VE YER ALTI YAPILARI UNESCO BÖLGELERİ BAZINDA ADETLERİ

Bölge	Toplam Kültür Varlığı	Yer Altı Yapısı Varlığı	Kategori
Afrika	96	11	Kültürel veya Karma
Arap Ülkeleri	86	21	Kültürel veya Karma
Asya ve Pasifik	266	40	Kültürel veya Karma
Avrupa ve Kuzey Amerika	531	78	Kültürel veya Karma
Latin Amerika ve Karayipler	142	11	Kültürel veya Karma
Toplam	1121	160	Kültürel veya Karma

Unesco Dünya Miras Listesindeki envanterler kıta bazında tasnif edilmek istenmiştir. Ancak Unesco'nun bölge bazında yaptığı resmi tasvir EK 4.1'deki gibidir. Bu şekliyle Türkiye Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesine dahil edilmiştir. Türkiye ile birlikte bulundukları Asya kıtasında olmasına rağmen Avrupa Kuzey Amerika bölgesine dahil edilen diğer ülkeler, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın sınır komşusu İran Asya bölgesine dahil edilmişken, Irak Arap Ülkeleri içinde yer almıştır. İsrail, Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesine dahilken, Filistin Arap Ülkelerinin içindedir. Kuzey Afrika Ülkelerinin tamamı da Afrika bölgesi yerine Arap Ülkeleri kategorisindedir. Türkiye'nin, coğrafi ve kültürel olarak benzeşmediği Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesine dahil edilmesinin ve örneklenen diğer ülkelerin kategorilerinin siyasi tercihlerle şekillendiği açıktır.

EK 4.2 UNESCO DMA ALANLARINDAKİ YER ALTI YAPILARI VE PALİMPSEST ŞEHİRLER

Varlık No	İsim	Listeye Giriş Tarihi	Kategori	Bulunduğu Ülke	Bulunduğu Bölge	Yer Altı İşlevi
208	Bamiyan Vadisi Arkeolojik Kalıntıları ve Kültürel Peyzaj Alanı	2003	Kültürel	Afganistan	Asya ve Pasifik	Barınma, Tapınma
570	Butrint	1992	Kültürel	Arnavutluk	Avrupa ve Kuzey Amerika	Yerin Altında Kalmış
936	Cueva de las Manos, Río Pinturas	1999	Kültürel	Arjantin	Latin Amerika ve Karayipler	Barınma
960	Geghard Manastırı ve Yukarı Azat Vadisi	2000	Kültürel	Ermenistan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Tapınma, Gömü
181	Tasmanya'nın Vahşi Bölgeleri	1982	Karma	Avustralya	Asya ve Pasifik	Barınma
1033	Viyana Tarihi Merkezi	2001	Kültürel	Avusturya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
1192	Qal’at al-Bahrain, Dilmun Antik Limanı ve Başkenti	2005	Kültürel	Bahreyn	Arap Ülkeleri	Palimsest Şehir
1542	Dilmun Mezar Höyükleri	2019	Kültürel	Bahreyn	Arap Ülkeleri	Gömü
1006	Spiennes (Mons) Neolitik Çakmaktaşı Madenleri	2000	Kültürel	Belçika	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
1344	Wallonia Büyük Maden Sahaları	2012	Kültürel	Belçika	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
420	Potosí Şehri	1987	Kültürel	Bolivya (Çok Uluslu Devlet)	Latin Amerika ve Karayipler	Maden
124	Ouro Preto Tarihi Kenti	1980	Kültürel	Brezilya	Latin Amerika ve Karayipler	Maden
993	Goiás Kenti Tarihi Merkezi	2001	Kültürel	Brezilya	Latin Amerika ve Karayipler	Maden
44	Kazanlak Trak Mezarları	1979	Kültürel	Bulgaristan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
45	Ivanovo Kaya Oyma Kiliseleri	1979	Kültürel	Bulgaristan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Tapınma
216	Rila Manastırı	1983	Kültürel	Bulgaristan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
359	Sveshtari Trak Mezarları	1985	Kültürel	Bulgaristan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1225	Loropéni Kalıntıları	2009	Kültürel	Burkina Faso	Afrika	Yerin Altında Kalmış
1602	Burkina Faso Antik Demir Metalurji Siteleri	2019	Kültürel	Burkina Faso	Afrika	Maden
1475	Ennedi Massif: Doğal and Kültürel Peyzajı	2016	Karma	Çad	Afrika	Barınma

1214	Sewell Maden Kenti	2006	Kültürel	Şili	Latin Amerika ve Karayipler	Maden
440	Mogao Mağaraları	1987	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Tapınma
441	İlk Çin İmparatoru'nun Anıt Mezarı	1987	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Gömü
449	Zhoukoudian'daki Pekin Adamı Sitesi	1987	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Barınma
704	Temple and Cemetery of Confucius and the Kong Family Mansion in Qufu	1994	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Gömü
1003	Longmen Grottoes	2000	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Tapınma
1004	Imperial Tombs of the Ming and Qing Dynasties	2000	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Gömü
1039	Yungang Grottoes	2001	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Tapınma
1114	Yin Xu	2006	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Yerin Altında Kalmış
1135	Capital Cities and Tombs of the Ancient Koguryo Kingdom	2004	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Gömü
1389	Site of Xanadu	2012	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Yerin Altında Kalmış
1592	Archaeological Ruins of Liangzhu City	2019	Kültürel	Çin	Asya ve Pasifik	Yerin Altında Kalmış
743	Tierradentro Ulusal Arkeolojik Parkı	1995	Kültürel	Kolombiya	Latin Amerika ve Karayipler	Gömü
79	Paphos	1980	Kültürel	Kıbrıs	Avrupa ve Kuzey Amerika	Yerin Altında Kalmış
732	Kutná Hora: St Barbara Kilisesi ve Sedlec'teki Meryem Ana Katedrali ile Tarihi Kent Merkezi	1995	Kültürel	Çekya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
1091	Koguryo Mezar Kompleksi	2004	Kültürel	Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti	Asya ve Pasifik	Gömü
86	Memfis ve Nekropolü - Giza'dan Dahshur'a Piramitler	1979	Kültürel	Mısır	Arap Ülkeleri	Gömü
87	Teb Antik Kenti ve Nektopolü	1979	Kültürel	Mısır	Arap Ülkeleri	Gömü
88	Abu Simbel'den Philae'e Nübye Anıtları	1979	Kültürel	Mısır	Arap Ülkeleri	Tapınma
89	Tarihi Kahire	1979	Kültürel	Mısır	Arap Ülkeleri	Palimsest Şehir
90	Abu Mena	1979	Kültürel	Mısır	Arap Ülkeleri	Gömü
675	Joya de Cerén Antik Kenti	1993	Kültürel	El Salvador	Latin Amerika ve Karayipler	Yerin Altında Kalmış
15	Aksum	1980	Kültürel	Etiyopya	Afrika	Gömü
18	Kaya Oyma Kiliseler, Lalibela	1978	Kültürel	Etiyopya	Afrika	Tapınma

85	Vézère Vadisi'ndeki Tarih Öncesi Alanlar ve Mağaralar	1979	Kültürel	Fransa	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
203	Salins-les-Bains'deki Tuz Fabrikası ve Arc-et-Senans'taki Kraliyet Tuz Fabirkası	1982	Kültürel	Fransa	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
1360	Nord-Pas de Calais Maden Bölgesi	2012	Kültürel	Fransa	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
1426	Chauvet-Pont d'Arc Mağarası, Ardèche	2014	Kültürel	Fransa	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
1465	Champagne Yamaçları, Evler ve Mahzenler	2015	Kültürel	Fransa	Avrupa ve Kuzey Amerika	Depo
1147	Lopé-Okanda'nın Ekosistemi ve Kültürel Peyzajı	2007	Karma	Gabon	Afrika	Barınma
546	Maulbronn Manastır Kompleksi	1993	Kültürel	Almanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Su
623	Rammelsberg Madenleri, Goslar Tarihi Kenti ve Yukarı Harz Su Sistemi	1992	Kültürel	Almanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Su, Maden
975	Essen'deki Zollverein Kömür Madeni Sanayi Kompleksi	2001	Kültürel	Almanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
1413	Bergpark Wilhelmshöhe	2013	Kültürel	Almanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Su
1527	Svabya Alpleri'ndeki Buz Devri Sanatı ve Mağaralar	2017	Kültürel	Almanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
1553	Hedeby ve Danevirke'deki Arkeolojik Sınır Kompleksi	2018	Kültürel	Germany	Avrupa ve Kuzey Amerika	Yerin Altıında Kalmış
1580	Augsburg Su Sistemi	2019	Kültürel	Almanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Su
493	Rodos Ortaçağ Şehri	1988	Kültürel	Yunanistan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
595	Pythagorion ve Sisam Heraionu	1992	Kültürel	Yunanistan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Su
780	Aigai Arkeolojik Alanı (Vergina)	1996	Kültürel	Yunanistan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
978	Corfu Eski Şehri	2007	Kültürel	Yunanistan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
286	Vatikan	1984	Kültürel	Vatikan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
400	Budapeşte Tuna Nehri Çevresi, Budin Kalesi ve Andrassy Bulvarı	1987	Kültürel	Hungary	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
853	Pécs (Sopianae), Erken Hristiyan Dönemi Nekropolü	2000	Kültürel	Macaristan	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1152	Þingvellir Ulusal Parkı	2004	Kültürel	İzlanda	Avrupa ve Kuzey Amerika	Yerin Altında Kalmış
232	Hümayun Türbesi, Delhi	1993	Kültürel	Hindistan	Asya ve Pasifik	Gömü

234	Goa Kiliseleri ve Manastırları	1986	Kültürel	Hindistan	Asya ve Pasifik	Gömü
242	Ajanta Mağaraları	1983	Kültürel	Hindistan	Asya ve Pasifik	Tapınma
244	Elephanta Mağaraları	1987	Kültürel	Hindistan	Asya ve Pasifik	Tapınma
249	Mahabalipuram'daki Anıtlar Grubu	1984	Kültürel	Hindistan	Asya ve Pasifik	Tapınma
922	Rani-ki-Vav, Patan, Gujarat	2014	Kültürel	Hindistan	Asya ve Pasifik	Tapınma
925	Bhimbetka Kaya Barınakları	2003	Kültürel	Hindistan	Asya ve Pasifik	Barınma
1610	Ombilin Kömür Madeni	2019	Kültürel	Endonezya	Asya ve Pasifik	Maden
1077	Taht-ı Süleyman	2003	Kültürel	İran	Asya ve Pasifik	Yerin Altında Kalmış
1208	Bam Şehri ve Kültürel Peyzajı	2004	Kültürel	İran	Asya ve Pasifik	Su
1315	Şuştar Tarihi Su Sistemi	2009	Kültürel	İran	Asya ve Pasifik	Su
1398	Gonbad-e Kavus	2012	Kültürel	İran	Asya ve Pasifik	Gömü
1423	Maymand Kültürel Peyzajı	2015	Kültürel	İran	Asya ve Pasifik	Barınma
1506	Pers Qanat	2016	Kültürel	İran	Asya ve Pasifik	Su
1544	Yezd Tarihi Şehri	2017	Kültürel	İran	Asya ve Pasifik	Su
659	Brú na Bóinne-Boyne Vadisi Arkeolojik Topluluğu	1993	Kültürel	İrlanda	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1042	Akka Tarihi Şehri	2001	Kültürel	İsrail	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
1108	İncil'deki Tepeler - Megiddo, Hazor ve Beer Sheba	2005	Kültürel	İsrail	Avrupa ve Kuzey Amerika	Yerin Altında Kalmış
1370	Judean (Shefela) bölgesi, Maresha ve Beit-Guvrin Mağaraları	2014	Kültürel	İsrail	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
1393	Carmel Dağındaki İnsan Evrimi Sitleri: Nahal Me'arot ve el-Mughara Vadisi Mağaraları	2012	Kültürel	İsrail	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
1471	Bet She’arim Nekropolü: Yahudi Yenileşmesinin Simgesi	2015	Kültürel	İsrail	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
670	Sassi ve Matera'nın Rupestrian Kiliseleri Parkı	1993	Kültürel	İtalya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
712	Vicenza Şehri ve Veneto'daki Palladyan Villaları	1994	Kültürel	İtalya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
726	Napoli Tarihi Merkezi	1995	Kültürel	İtalya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
797	Verona Şehri	2000	Kültürel	İtalya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
1158	Cerveteri ve Tarquinia Etrüsk Nekropolleri	2004	Kültürel	İtalya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1200	Syracuse ve Pantalica Kayalık Nekropolü	2005	Kültürel	İtalya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1246	Iwami Ginzan Gümüş Madeni ve Kültürel Peyzajı	2007	Kültürel	Japonya	Asya ve Pasifik	Maden

1484	Japonya'nın Meiji Sanayi Devrimi Alanları: Demir Çelik, Gemi İnşa ve Kömür Madenciliği	2015	Kültürel	Japonya	Asya ve Pasifik	Maden
1593	Mozu-Furuichi Kofun Grup: Antik Japonya'nın Höyük Mezarları	2019	Kültürel	Japonya	Asya ve Pasifik	Gömü
148	Kudüs Eski Şehri ve Surları	1981	Kültürel	Kudüs	Arap Ülkeleri	Palimsest Şehir
326	Petra	1985	Kültürel	Jordan	Arap Ülkeleri	Barınma, Tapınma, Gömü
1377	Rum Vadisi Koruma Bölgesi	2011	Karma	Ürdün	Arap Ülkeleri	Barınma
1446	"Ürdün Ötesinde Bethany" Vaftiz Siti (El-Mağtas)*	2015	Kültürel	Ürdün	Arap Ülkeleri	Tapınma
1145	Tamgalı Arkeolojik Peyzajındaki Petroglifler	2004	Kültürel	Kazakistan	Asya ve Pasifik	Barınma, Gömü
1230	Süleyman - Çok Kutsal Dağ	2009	Kültürel	Kırgızistan	Asya ve Pasifik	Tapınma
1587	Xiengkhuang Bölgesindeki Megalitik Kavanoz Siteleri - Küpler Vadisi	2019	Kültürel	Laos	Asya ve Pasifik	Gömü
287	Tadrart Acacus Kaya Sanatı	1985	Kültürel	Libya	Arap Ülkeleri	Barınma
362	Ghadamès Eski Şehri	1986	Kültürel	Libya	Arap Ülkeleri	Ulaştırma, Barınma
1137	Kernavė Arkeolojik Alanı	2004	Kültürel	Lithuania	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1396	Lenggong Vadisi Arkeolojik Mirası	2012	Kültürel	Malezya	Asya ve Pasifik	Barınma
130	Ħal Saflieni Hipojesi	1980	Kültürel	Malta	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1259	Le Morne Kültürel Peyzajı	2008	Kültürel	Mauritius	Afrika	Barınma
412	Mexico City ve Xochimilco Tarihi Merkezi	1987	Kültürel	Mexico	Latin Amerika ve Karayipler	Palimsest Şehir
482	Guanajuato Tarihi Kenti ve Komşu Madenler	1988	Kültürel	Meksika	Latin Amerika ve Karayipler	Ulaştırma, Maden
1352	Oaxaca Vadisi'ndeki Yagul ve Mitla Tarih Öncesi Mağaraları	2010	Kültürel	Meksika	Latin Amerika ve Karayipler	Barınma
331	Marakeş	1985	Kültürel	Fas	Arap Ülkeleri	Palimsest Şehir
1058	Portekiz Müsathkem Şehri Mazagan (El Jadida)	2004	Kültürel	Fas	Arap Ülkeleri	Su
759	Amsterdam'ın Savunma Hattı	1996	Kültürel	Netherlands	Avrupa ve Kuzey Amerika	Savunma
55	Røros Maden Şehri ve Çevresi	1980	Kültürel	Norveç	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
139	Taxila	1980	Kültürel	Pakistan	Asya ve Pasifik	Gömü

1565	El Halil(Hebron) Tarihi Şehri	2017	Kültürel	Filistin	Arap Ülkeleri	Palimsest Şehir
273	Cusco Şehri	1983	Kültürel	Peru	Latin Amerika ve Karayipler	Palimsest Şehir
32	Wieliczka ve Bochnia Kraliyet Tuz Madenleri	1978	Kültürel	Polonya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
1539	Tarnowskie Góry Kurşun-Gümüş-Çinko Madeni ve Yer Altı Su Sistemi	2017	Kültürel	Polonya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Su, Maden
1599	Krzemionki Tarihöncesi Çizgili Çakmaktaşı Madencilik Bölgesi	2019	Kültürel	Polonya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
736	Seokguram Grottosu ve Bulguksa Tapınağı	1995	Kültürel	Republic of Korea	Asya ve Pasifik	Tapınma
1293	Al-Hijr Arkeolojik Alanı (Medâin Sâlih)	2008	Kültürel	Suudi Arabistan	Arap Ülkeleri	Gömü
618	Tarihi Banská Štiavnica Kasabası ve Çevresindeki Teknik Anıtlar	1993	Kültürel	Slovakya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
915	Güney Afrika İnsan Fosil Alanı	1999	Kültürel	Güney Afrika	Afrika	Barınma
310	Altamira Mağarası ve Paleolitik Mağara Resimleri	1985	Kültürel	İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
313	Cordoba Tarihi Şehri	1984	Kültürel	İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
379	Toledo Tarihi Kenti	1986	Kültürel	İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
381	Salamanca Eski Şehri	1988	Kültürel	İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir
417	Ibiza, Biyoçeşitlilik ve Kültürü	1999	Karma	İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
989	Atapuerca Arkeolojik Alanı	2000	Kültürel	İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
1501	Antequera Dolmen Sitleri	2016	Kültürel	İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
561	Dambulla Mağara Tapınağı (Dambulla'nın Altın Tapınağı)	1991	Kültürel	Sri Lanka	Asya ve Pasifik	Tapınma
1073	Jebel Barkal ve Napatan Bölgesi'ndeki Anıtlar	2003	Kültürel	Sudan	Arap Ülkeleri	Gömü
20	Şam Antik Kenti	1979	Kültürel	Syrian Arab Republic	Arap Ülkeleri	Palimsest Şehir
21	Halep Antik Kenti	1986	Kültürel	Syrian Arab Republic	Arap Ülkeleri	Palimsest Şehir
1348	Kuzey Suriye'nin Antik Köyleri	2011	Kültürel	Suriye	Arap Ülkeleri	Yerin Altında Kalmış
356	İstanbul'un Tarihi Alanları	1985	Kültürel	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Palimsest Şehir

357	Göreme Milli Parkı ve Kapadokya	1985	Karma	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma, Savunma
377	Hattuşa: Hitit Başkenti	1986	Kültürel	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Savunma
448	Nemrut Dağı	1987	Kültürel	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
484	Xanthos-Letoon	1988	Kültürel	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
485	Hierapolis-Pamukkale	1988	Karma	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1018	Efes	2015	Kültürel	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Tapınma
1405	Çatalhöyük Neolitik Alanı	2012	Kültürel	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
1457	Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı	2014	Kültürel	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1572	Göbekli Tepe	2018	Kültürel	Turkey	Avrupa ve Kuzey Amerika	Yerin Altında Kalmış
514	Neolitik Orkney	1999	Kültürel	Büyük Britanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1215	Cornwall ve West Devon Madencilik Alanı	2006	Kültürel	Büyük Britanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
1500	Gorham'ın Mağara Kompleksi	2016	Kültürel	Büyük Britanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
27	Mesa Verde Ulusal Parkı	1978	Kültürel	ABD	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
198	Cahokia Eyalet Tarihi Alanı	1982	Kültürel	ABD	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
492	Taos Pueblo	1992	Kültürel	ABD	Avrupa ve Kuzey Amerika	Tapınma
1435	Poverty Point'teki Anıtsal Toprak Yapılar	2014	Kültürel	ABD	Avrupa ve Kuzey Amerika	Gömü
1438	Tràng An Peyzaj Kompleksi	2014	Karma	Vietnam	Asya ve Pasifik	Barınma
306	Matobo Tepeleri	2003	Kültürel	Zimbabwe	Afrika	Barınma, Tapınma
1478	Erzgebirge/Krušnohoří Maden Sahası	2019	Kültürel	Çekya, Almanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden
1226	Senegambia'daki Taş Çemberler	2006	Kültürel	Gambiya, Senegal	Afrika	Gömü
985	Maloti-Drakensberg Parkı	2000	Karma	Lesoto, Güney Afrika	Afrika	Barınma, Tapınma
866	Côa Vadisi ve Siega Verde'deki Tarih Öncesi Kaya İşlemeleri	1998	Kültürel	Portekiz, İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Barınma
1313	Civa'nın Mirası. Almadén ve Idrija	2012	Kültürel	Slovenya, İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	Maden

EK 4.3 UNESCO TÜRKİYE DMA ENVANTERİ YER ALTI YAPILARI TASNİFİ

Tablo, Türkiye'nin tüm Dünya Miras Alanları'nı içermektedir. Yer altı yapısı barındıran Dünya Miras alanları kalın(bold) harfler ile ve tablonun ilk sütınunda Yer Altı Yapısı Varlığı + işareti ile gösterilmiştir.

Yer Altı Yapısı Varlığı	id_no	Envanter ismi	Listeye giriş tarihi	Kategori	Yer	Bölge	İşlev
+	**356**	**İstanbul'un Tarihi Alanları**	**1985**	**Kültürel**	**İstanbul**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Palimsest Şehir**
+	**357**	**Göreme Milli Parkı ve Kapadokya**	**1985**	**Karma**	**Nevşehir**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Barınma, Savunma**
-	358	Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası	1985	Kültürel	Sivas	Avrupa ve Kuzey Amerika	
+	**377**	**Hattuşa: Hitit Başkenti**	**1986**	**Kültürel**	**Çorum**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Savunma**
+	**448**	**Nemrut Dağı**	**1987**	**Kültürel**	**Adıyaman**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Gömü**
+	**484**	**Xanthos-Letoon**	**1988**	**Kültürel**	**Antalya-Muğla**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Gömü**
+	**485**	**Hierapolis-Pamukkale**	**1988**	**Karma**	**Denizli**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Gömü**
-	614	Safranbolu Şehri	1994	Kültürel	Karabük	Avrupa ve Kuzey Amerika	
-	849	Truva Arkeolojik Alanı	1998	Kültürel	Çanakkale	Avrupa ve Kuzey Amerika	
+	**1018**	**Efes**	**2015**	**Kültürel**	**İzmir**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Tapınma**

-	1366	Edrine Selimiye Camisi ve Külliyesi	2011	Kültürel	Edirne	Avrupa ve Kuzey Amerika	
+	**1405**	**Çatalhöyük Neolitik Alanı**	**2012**	**Kültürel**	**Konya**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Barınma**
-	1452	Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu	2014	Kültürel	Bursa	Avrupa ve Kuzey Amerika	
+	**1457**	**Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı**	**2014**	**Kültürel**	**İzmir**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Gömü**
-	1488	Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı	2015	Kültürel	Diyarbakır	Avrupa ve Kuzey Amerika	
-	1518	Ani Arkeolojik Alanı	2016	Kültürel	Kars	Avrupa ve Kuzey Amerika	
-	1519	Aphrodisias	2017	Kültürel	Aydın	Avrupa ve Kuzey Amerika	
+	**1572**	**Göbekli Tepe**	**2018**	**Kültürel**	**Şanlıurfa**	**Avrupa ve Kuzey Amerika**	**Yerin Altında Kalmış**

EK 4.4 UNESCO TÜRKİYE GEÇİCİ LİSTE YER ALTI YAPILARI TASNİFİ

Tablo, Türkiye'den Geçici Listeye girmiş envanteri içermektedir. Yer altı yapısı barındıran alanlar kalın(bold) harfler ile ve tablonun ilk sütınunda Yer Altı Yapısı Varlığı + işareti ile gösterilmiştir.

Yer Altı Yapısı Varlığı	**Kültür Mirası**	**Başvuru Tarihi**	**Kategori**	**Yeri**	**İşlev**
-	Aizanoi Antik Kenti	(13/04/2012)	Kültürel	Kütahya	
-	Akdamar Kilisesi	(13/04/2015)	Kültürel	Van	
-	Alahan Manastırı	(25/02/2000)	Kültürel	Mersin	
-	Alanya	(25/02/2000)	Kültürel	Antalya	
-	Anadolu Selçuklu Medreseleri	(15/04/2014)	Kültürel	Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Kırşehir	
-	Likya Uygarlığı Antik Kentleri	(06/02/2009)	Kültürel	Antalya, Muğla	
-	Anavarza Antik Kenti	(15/04/2014)	Kültürel	Adana	
+	**Kaunos Antik Kenti**	**(15/04/2014)**	**Kültürel**	**Muğla**	**Gömü**
-	Kibyra Antik Kenti	(13/04/2016)	Kültürel	Burdur	
+	**Korikos Antik Kenti**	**(15/04/2014)**	**Kültürel**	**Mersin**	**Gömü**
-	Stratonikeia Antik Kenti	(13/04/2015)	Kültürel	Muğla	
+	**Arslantepe Arkeolojik Alanı**	**(15/04/2014)**	**Kültürel**	**Malatya**	**Yerin Altında Kalmış**
-	Assos Arkeolojik Alanı	(15/04/2017)	Kültürel	Çanakkale	
+	**Kültepe Kaneş Arkeolojik Alanı**	**(15/04/2014)**	**Kültürel**	**Kayseri**	**Su**
+	**Laodikeia Arkeolojik Alanı**	**(15/04/2013)**	**Kültürel**	**Denizli**	**Gömü**
-	Perge Arkeolojik Alanı	(06/02/2009)	Kültürel	Antalya	
-	Priene Arkeolojik Alanı	(02/05/2018)	Kültürel	Aydın	
+	**Sagalassos Arkeolojik Alanı**	**(06/02/2009)**	**Kültürel**	**Burdur**	**Su**
-	Zeugma Arkeolojik Alanı	(13/04/2012)	Kültürel	Gaziantep	
-	Ayvalık Endüstriyel Peyzajı	(15/04/2017)	Kültürel	Balıkesir	

-	Sarıkaya Roma Hamamı	(02/05/2018)	Kültürel	Yozgat	
-	Çanakkale ve Gelibolu 1. Dünya Savaşı Alanları	(15/04/2014)	Kültürel	Çanakkale	
-	Erken Dönem Anadolu Türk Mirası: Danişmend Beyliği Başkenti Niksar	(02/05/2018)	Kültürel	Tokat	
-	Eflatun Pınar: Hitit Kaya Anıtı	(15/04/2014)	Kültürel	Konya	
+	**Eshab-ı Kehf Külliyesi (İslami-Osmanlı Sosyal Kompleksi)**	**(13/04/2015)**	**Kültürel**	**Kahramanmaraş**	**Barınma**
-	Eşrefoğlu Camisi	(15/04/2011)	Kültürel	Konya	
+	**Gordion**	**(13/04/2012)**	**Kültürel**	**Ankara**	**Gömü**
-	Güllük Dağı-Termessos Milli Parkı	(25/02/2000)	Karma	Antalya	
+	**Hacı Bayram Camisi ve Çevresindeki Tarihi Alanlar**	**(13/04/2016)**	**Kültürel**	**Ankara**	**Palimsest Şehir**
-	Hacı Bektaş Veli Külliyesi	(13/04/2012)	Kültürel	Nevşehir	
+	**Harran ve Şanlıurfa**	**(25/02/2000)**	**Kültürel**	**Şanlıurfa**	**Palimsest Şehir**
-	Hatay, St. Pierre Kilisesi	(15/04/2011)	Kültürel	Hatay	
+	**Harput Tarihi Şehri**	**(02/05/2018)**	**Harput Tarihi Şehri**	**Elazığ**	**Palimsest Şehir**
+	**Mudurnu Tarihi Ahi Kenti: Ahiliğin Tanıkları**	**(13/04/2015)**	**Kültürel**	**Bolu**	**Palimsest Şehir**
+	**Beypazarı Tarihi Kenti**	**(14/04/2020)**	**Kültürel**	**Ankara**	**Palimsest Şehir**
+	**Birgi Tarihi Kenti**	**(13/04/2012)**	**Kültürel**	**İzmir**	**Palimsest Şehir**
-	Niğde'nin Tarihi Anıtları	(13/04/2012)	Kültürel	Niğde	
-	İshakpaşa Sarayı	(25/02/2000)	Kültürel	Ağrı	
-	İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması	(13/04/2015)	Kültürel	Siirt	
-	İvriz Kültürel Peyzajı	(15/04/2017)	Kültürel	Konya	
+	**İznik**	**(15/04/2014)**	**Kültürel**	**Bursa**	**Palimsest Şehir**

+	**Karain Mağarası**	**(01/02/1994)**	**Kültürel**	**Antalya**	**Barınma**
-	Karatepe Aslantaş Arkeolojik Alanı	(14/04/2020)	Kültürel	Osmaniye	
-	Kekova	(25/02/2000)	Karma	Antalya	
-	Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti	(13/04/2016)	Doğal	Samsun	
-	Konya Selçuklu Başkenti	(25/02/2000)	Kültürel	Konya	
+	**Koramaz Vadisi**	**(14/04/2020)**	**Kültürel**	**Kayseri**	**Tapınma, Gömü, Savunma**
-	Tuz Gölü Özel Doğa Koruma Alanı	(15/04/2013)	Doğal	Ankara-Konya-Aksaray	
-	Mahmutbey Camisi	(15/04/2014)	Kültürel	Kastamonu	
-	Mamure Kalesi	(13/04/2012)	Kültürel	Mersin	
-	Mardin Kültürel Peyzajı	(25/02/2000)	Kültürel	Mardin	
-	Hekatomnos Anıt Mezarı ve Kutsal Alanı	(13/04/2012)	Kültürel	Muğla	
-	Beçin Ortaçağ Kenti	(13/04/2012)	Kültürel	Muğla	
+	**Harşena Dağı ve Pontus Kralları Kaya Mezarları**	**(13/04/2015)**	**Karma**	**Amasya**	**Gömü**
+	**Dağlık Frigya**	**(13/04/2015)**	**Kültürel**	**Eskişehir, Kütahya, Afyon**	**Gömü, Su, Tapınma**
-	Ballıca Mağarası Tabiat Parkı	(12/04/2019)	Doğal	Tokat	
-	Nuruosmaniye Külliyesi	(13/04/2016)	Kültürel	İstanbul	
-	Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi	(13/04/2012)	Kültürel	Eskişehir	
-	Selçuklu Kervansarayları Denizli-Doğubayazıt Güzergâhı	(25/02/2000)	Kültürel	Denizli- Doğubayazıt güzergahı	
-	Sivrihisar Ulu Camisi	(13/04/2016)	Kültürel	Eskişehir	
-	St. Nicholas Kilisesi	(25/02/2000)	Kültürel	Antalya	
-	St. Paul Kilisesi, St. Paul Kuyusu ve Tarihi Çevresi	(25/02/2000)	Kültürel	Mersin	
-	Sultan II. Beyazıd Han Külliyesi	(13/04/2016)	Kültürel	Edirne	
+	**Sümela Manastırı**	**(25/02/2000)**	**Kültürel**	**Trabzon**	**Tapınma**

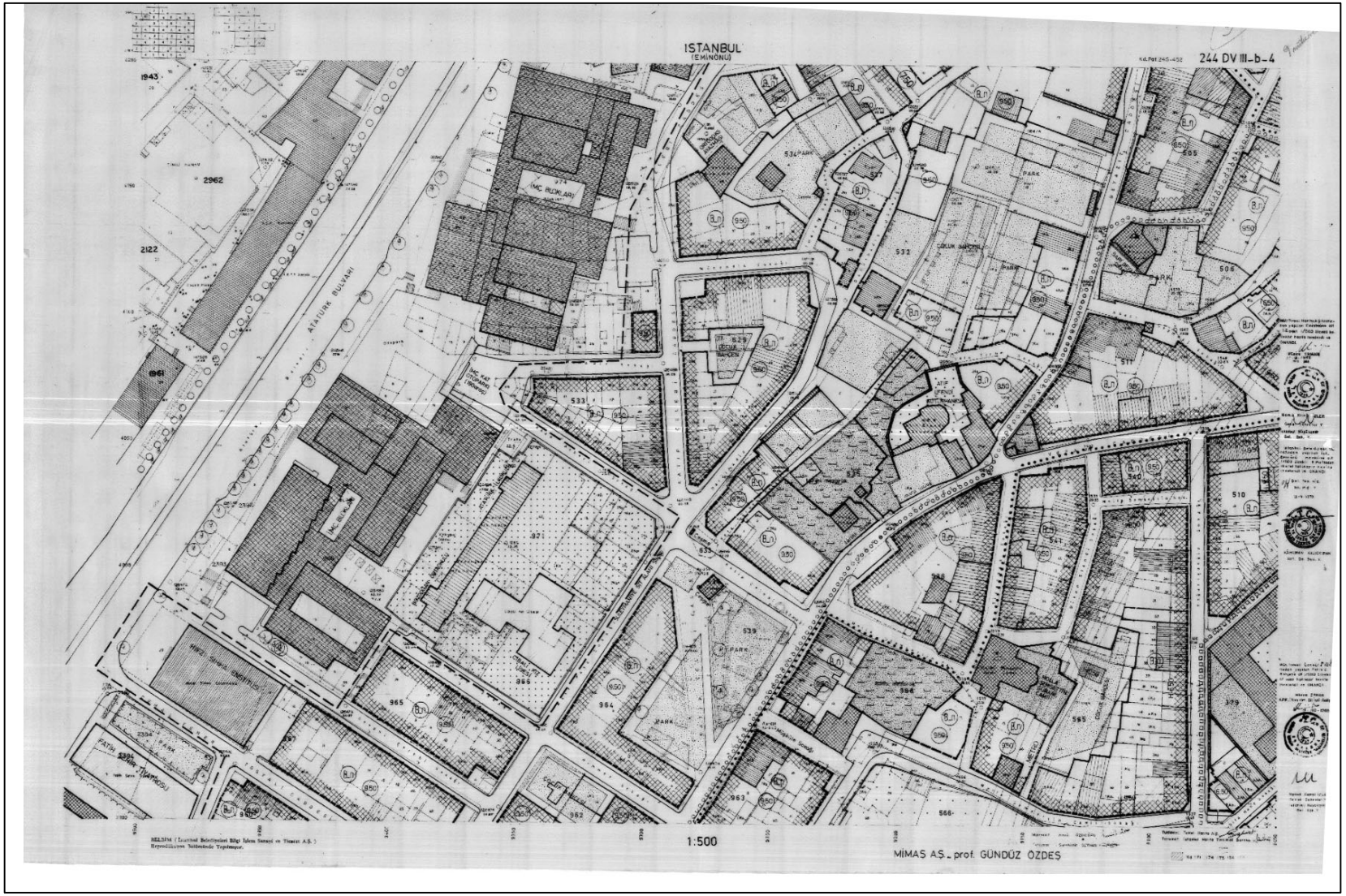
+	Sardes Antik Kenti ve Bintepeler Lidya Tümülüsleri	(15/04/2013)	Kültürel	Manisa	
-	Bodrum Kalesi	(13/04/2016)	Kültürel	Muğla	
-	Justinian Köprüsü	(02/05/2018)	Kültürel	Sakarya	
-	Uzunköprü	(13/04/2015)	Kültürel	Edirne	
+	**İzmir Tarihi Liman Şehri**	**(14/04/2020)**	**Kültürel**	**İzmir**	**Palimsest Şehir**
-	Malabadi Köprüsü	(13/04/2016)	Kültürel	Diyarbakır	
+	**Aspendos Antik Kenti Tiyatrosu ve Su Kemerleri**	**(13/04/2015)**	**Kültürel**	**Antalya**	**Su**
-	Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları	(25/02/2000)	Kültürel	Bitlis	
+	**Gaziantep'teki Yeraltı Su Yapıları: Livas ve Kasteller**	**(02/05/2018)**	**Kültürel**	**Gaziantep**	**Su**
-	Ahi Evran Türbesi	(15/04/2014)	Kültürel	Kırşehir	
-	Ceneviz Ticaret Güzergahındaki Kule ve Kaleler	(14/04/2020)	Kültürel	İstanbul, İzmir, Düzce, Bartın, Sinopi Aydın (Galata Kulesi, ve Yoros, Çandarlı, Çeşme, Foça, Akçakoca, Amasra, Sinop, Güvercinada Kaleleri)	
+	**Tuşpa/Van Kalesi, Van Tarihi Kenti ve Höyüğü**	**(13/04/2016)**	**Kültürel**	**Van**	**Gömü, Yerin Altında Kalmış**
+	**Vespasianus Titus Tüneli**	**(15/04/2014)**	**Kültürel**	**Hatay**	**Su**
-	Anadolu'daki Ahşap Çatılı ve Ahşap Taşıyıcılı Camisiler	(02/05/2018)	Kültürel	Konya-Eşrefoğlu Camisi, Kastamonu-Mahmut Bey Camisi, Eskişehir-Sivrihisar Camisi, Afyon-Afyon Ulu Camisi, Ankara-Arslanhane Camisi	
-	Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi	(13/04/2012)	Kültürel	Gaziantep	
-	Yivli Minare Camisi	(13/04/2016)	Kültürel	Antalya	
-	Yıldız Sarayı Kompleksi	(13/04/2015)	Kültürel	İstanbul	

+	**Zerzevan Kalesi ve Mithraeum**	**(14/04/2020)**	**Kültürel**	**Diyarbakır**	**Gömü, Tapınma, Su, Savunma**
-	Zeynel Abidin Camisi ve Mor Yakup (St. Jacob) Kilisesi	(15/04/2014)	Kültürel	Mardin	

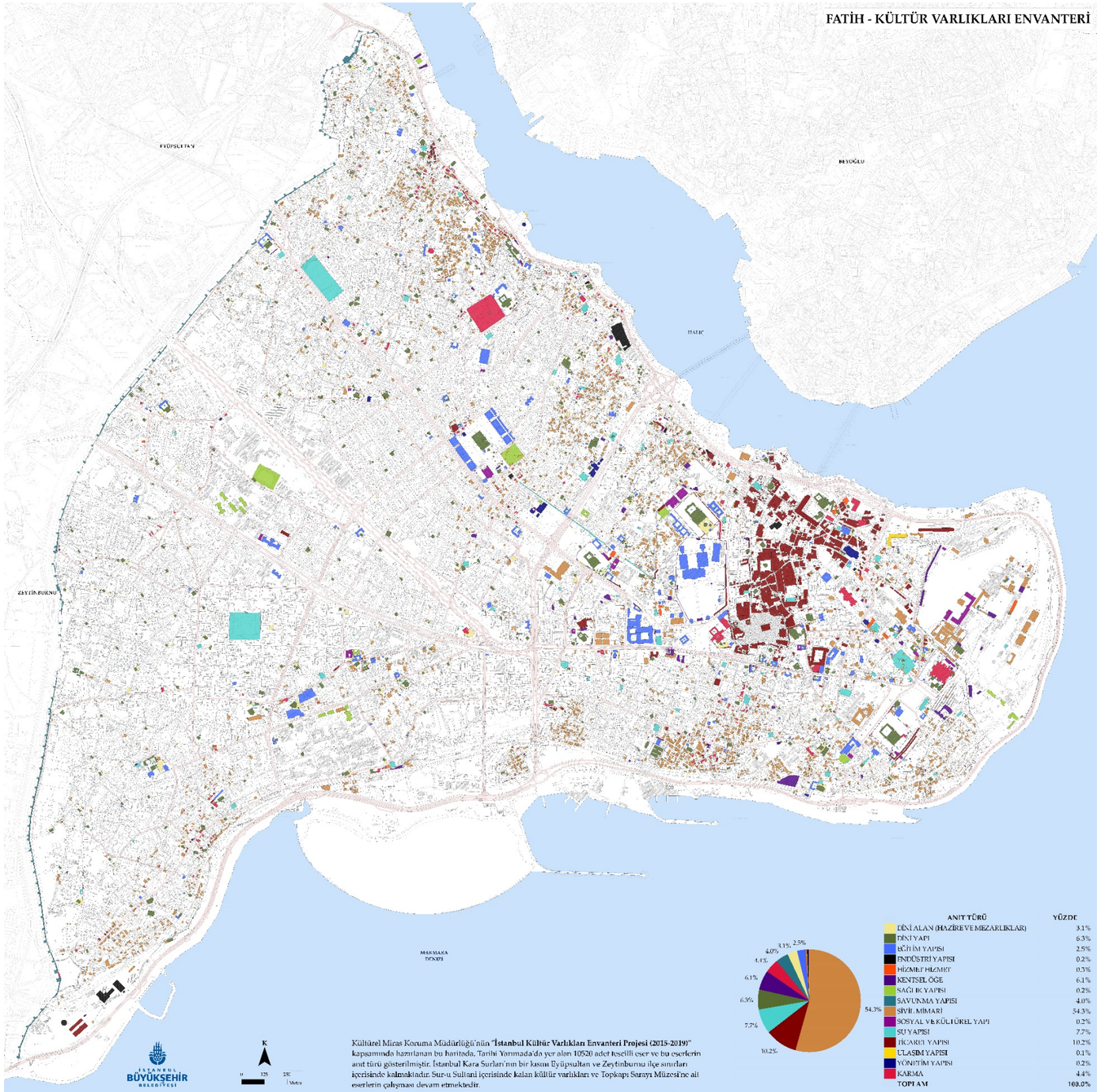
EK 4.5 DMA YERALTI ENVANTERİ – İBB KÜLTÜREL MİRAS KORUMA MÜDÜRLÜĞÜ, 01.06.2020 TARİHLİ İSTANBUL DÜNYA MİRAS ALANLARI YER ALTI ENVANTERİ LİSTESİ

	ILCE	MAHALLE	SOKAK	PAFTA	ADA	PARSEL	TESCIL_DURUMU	GRUP	ANIT_ADI	ANIT_TURU_UST_GRUP	ANIT_TURU	GUNUMUZDEKI_ISLEVI	ISLEVSEL_OZGUNLUK	KULTUR_DONEMI	KAYIP_ESER	HARITA_PAFTA	HALIHAZIR_NO	X	Y
SULTANAHMET	FATİH	KÜÇÜK AYASOFYA	NAKİLBENT SOKAĞI	100	96	11	TESCİLLİ	I	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	MÜZE	ÖZGÜN DEĞİL	BİZANS		100	F21C25C4D	28,97513977	41,00411569
	FATİH	ALEMDAR	ALAY KÖŞKÜ CADDESİ NO:9-9A	90	31	18-27	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**BİZANS DEVRİ SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI	İŞLEVSİZ	BİZANS		90	F21C25C4A	28,97695542	41,01036059
	FATİH	CANKURTARAN			2	37	TESCİLLİ			SU YAPISI	SARNIÇ	İNŞAAT HALİNDE	İŞLEVSİZ				F21C25C4B	28,98419505	41,00987961
	FATİH	HOCAPAŞA	NÖBETHANE CADDESİ NO 11 - DERVİŞLER SOKAK NO 13	11	13	19	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				11	F21C25C1D	28,97775436	41,01399078
	FATİH	CANKURTARAN	DALBASTI SOKAĞI	233	66	48	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				233	F21C25C4D	28,97903522	41,00532445
	FATİH	ALEMDAR	YEREBATAN CADDESİ NO:1	89	37-38-39-54-781	37,35,11,13,8,29,38,36,15,16,39,54,30,32,1,4,68	TESCİLLİ	I	**YEREBATAN SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	MÜZE	ÖZGÜN DEĞİL	BİZANS		89	F21C25C4A	28,97749304	41,00903292
	FATİH	BİNBİRDİREK	BİNBİRDİREK MEYDANI SOKAĞI	46	234	1	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**BİNBİRDİREK SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	KULLANILMIYOR	İŞLEVSİZ	ROMA		46	F21C25D3B	28,97368481	41,00750829
	FATİH	CANKURTARAN			2	38	TESCİLLİ			SU YAPISI	SARNIÇ	SARNIÇ	ÖZGÜN				F21C25C1C	28,98448076	41,01343791
	FATİH	KÜÇÜK AYASOFYA	KÜÇÜKAYASOFYA MEDRESESİ SOKAĞI	71	116	16	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS		71	F21C25D3C	28,97221095	41,00305189
	FATİH	CANKURTARAN	SOĞUKÇEŞME SOKAĞI	3	2	110	TESCİLLİ	II	**BİZANS SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS		3	F21C25C4A	28,98089787	41,00896372
	FATİH	CANKURTARAN	SOĞUKÇEŞME SOKAĞI NO 26	3	2	107	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SOĞUK ÇEŞME SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	KULLANILMIYOR	İŞLEVSİZ	BİZANS		3	F21C25C4A	28,97964128	41,00985823
	FATİH	CANKURTARAN	TAYAHATUN SOKAĞI	2/1	2	4	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				2/1	F21C25C4A	28,97858974	41,01233117
	FATİH	CANKURTARAN	AYASOFYA MEYDANI	57	57	7	TESCİLLİ	I	**AYASOFYA KÜLLİYESİ MERMER SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	KULLANILMIYOR	İŞLEVSİZ	OSMANLI		57	F21C25C4A	28,98000261	41,00788888
	FATİH	SULTAN AHMET	KUPACILAR SOKAĞI	61	80	12 - 77	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SU HAZNESİ VE YANGIN MAHZENİ**	KARMA	SARNIÇ, SU HAZNESİ	TESPİT YAPILAMADI		OSMANLI		61	F21C25C4D	28,97889541	41,00256518
	FATİH	SULTAN AHMET	TORUN SOKAĞI		92	25	TESCİLLİ	I	**BİZANTEN SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS				28,97795777	41,00371885
	FATİH	BİNBİRDİREK	KLOD FARER CADDESİ NO 8	46	236	23	TESCİLLİ	I	**BİZANS SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS		46	F21C25D3B	28,97321548	41,00784065
	FATİH	BİNBİRDİREK	KLOD FARER CADDESİ NO 4	46	236	36	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**BİZANS SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS		46	F21C25D3B	28,97328213	41,00803030
	FATİH	BİNBİRDİREK	DİZDARİYE ÇEŞMESİ SOKAK NO 24	86	128	3	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				86	F21C25D3C	28,97251732	41,00571317
	FATİH	BİNBİRDİREK	ŞEHİT MEHMETPAŞA YOKUŞU NO 40	86	125	5	TESCİLLİ	I	**ÖZBEKLER TEKKESİ - SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	KALINTI	İŞLEVSİZ			86	F21C25D3C	28,97219747	41,00535051
	FATİH	ALEMDAR	DİVANYOLU CADDESİ +BESTEKAR OSMAN SOKAĞI NO:60	52	48	15	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS	KAYIP ESER	52	F21C25D3B	28,97430972	41,00832539
	FATİH	SULTAN AHMET	AKBIYIK DEĞİRMENİ SOKAK	146	92	90	TESCİLLİ	I	**SARNIÇ KALINTISI**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				146	F21C25C4D	28,97821688	41,00358957
	FATİH	KÜÇÜK AYASOFYA	CİNCİ MEYDANI SOKAĞI NO 16	72	140	85	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**KALINTI**	SU YAPISI	SARNIÇ	OTEL	ÖZGÜN DEĞİL	BİZANS	KAYIP ESER	72	F21C25D3C	28,97059427	41,00355403
	FATİH	ALEMDAR	İNCİLİ ÇAVUŞ ÇIKMAZI	49	38	37	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ		İŞLEVSİZ	BİZANS		49	F21C25C4A	28,97669374	41,00848068
	FATİH	CANKURTARAN	İSHAKPAŞA CADDESİ	59	71	65	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				59	F21C25C4C	28,98205349	41,00589161
	FATİH	CANKURTARAN	SOĞUKÇEŞME SOKAĞI	205	52	14	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				205	F21C25C4A	28,97934454	41,00994805
	FATİH	CANKURTARAN	ALEMDAR CADDESİ	2/1	2	2 - 3	TESCİLLİ	I	**THERAPON AYAZMASI**	DİNİ YAPI	AYAZMA	TESPİT YAPILAMADI	ÖZGÜN	BİZANS		2/1	F21C25C4A	28,97849959	41,01202330
SÜLEYMANİYE	FATİH	SÜLEYMANİYE	KANUNİ MEDRESESİ SOKAK	97	434	2	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SU KANALLARI VE SARNIÇ**	KARMA	SARNIÇ, SU KANALI	TESPİT YAPILAMADI		OSMANLI		97	F21C25D2D	28,96301676	41,01508299
	FATİH	HACI KADIN	VEFA CADDESİ MOLLA ŞEMSETTİN CAMİİ SOKAK NO 3	173	536	3 - 4 - 5	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**BİZANS SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS		173	F21C25D1C	28,96000327	41,01658245
	FATİH	MOLLA HÜSREV	MÜŞKÜLE SOKAK	130	566	46	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**BİZANS SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	KALINTI	İŞLEVSİZ	BİZANS		130	F21C25D1C	28,96015532	41,01548652
	FATİH	MOLLA HÜSREV	MÜŞKÜLE SOKAK	172	988	11 - 12 - 13 - 14	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**BİZANTEN MAHZEN**	SU YAPISI	SARNIÇ	KALINTI	İŞLEVSİZ	BİZANS		172	F21C25D1C	28,95956662	41,01614610
	FATİH	HACI KADIN	ATATÜRK BULVARI	176	520	13	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**BİZANS SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS		176	F21C25D1B	28,96006157	41,01966861
	FATİH	HACI KADIN	SARI BEYAZIT CADDESİ	173	535	1	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**YANGIN MAHZENİ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				173	F21C25D1C	28,96029362	41,01729115
	FATİH	HACI KADIN	VEFA TÜRBESİ 1. ÇIKMAZI	173	535	10	TESCİLLİ	II	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	KALINTI	İŞLEVSİZ	BİZANS		173	F21C25D1C	28,95976284	41,01723719
	FATİH	HACI KADIN	İMARET SABUNHANESİ SOKAK	174	537	9	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		BİZANS		174	F21C25D1C	28,959524	41,01789019
	FATİH	DEMİRTAŞ	YÜKSEKLER SOKAK		466	6	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ		İŞLEVSİZ		KAYIP ESER		F21C25D2D	28,96590428	41,01677382
	FATİH	HOCA GIYASETTİN	YOĞURTÇUOĞLU SOKAK 14 VE 19 PARSELİN ARASINDA	98	510	14 - 19	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ DUVARI KALINTISI**	SU YAPISI	SARNIÇ	KALINTI	İŞLEVSİZ	OSMANLI		98	F21C25D1C	28,96150835	41,01690696
	FATİH	HOCA GIYASETTİN	KÜÇÜKPAZAR MEKTEBİ SOKAK	203	549	6	TESCİLLİ	I	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI		OSMANLI		203	F21C25D2A	28,96260821	41,01889761
ZEYREK	FATİH	ZEYREK	İBADETHANE SOKAK	453	2426	22	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	KULLANILMIYOR	İŞLEVSİZ	BİZANS		453	F21C25D1A	28,95605473	41,01962787
	FATİH	ZEYREK	İBADETHANE SOKAK	453	2426	3	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	TESPİT YAPILAMADI				453	F21C25D1A	28,95533924	41,01939940
	FATİH	ZEYREK	ZEYREK MEHMET PAŞA SOKAK	453	2419	13	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ		İŞLEVSİZ	BİZANS	KAYIP ESER	453	F21C25D1B	28,95712418	41,02021297
	FATİH	CİBALİ	ZEYREK MEHMET PAŞA SOKAĞI		1000	53	TESCİLLİ	BELİRSİZ	**SU HAZNESİ**	SU YAPISI	SARNIÇ	KULLANILMIYOR	İŞLEVSİZ				F21C25D1B	28,95814105	41,01997018
	FATİH	CİBALİ	ZEYREK MEHMET PAŞA SOKAĞI	243	1000	53	TESCİLLİ	I	**ZEYREK (PANTOKRATOR) SARNICI**	SU YAPISI	SARNIÇ	KULLANILMIYOR	İŞLEVSİZ	BİZANS		243	F21C25D1B	28,95840619	41,01998633
	FATİH	CİBALİ	FİL YOKUŞU	243	1000	41 - 42 - 43 - 44 - 48 - 56 - 57	TESCİLLİ	II	**SARNIÇ**	SU YAPISI	SARNIÇ	KALINTI	İŞLEVSİZ			243	F21C25D1B	28,95780395	41,02037890

EK 7.1 EMİNÖNÜ HALİHAZIR 1988

EK 7.2 FATİH KÜLTÜR ENVANTERİ HARİTASI (İBB KÜLTÜREL MİRAS KORUMA MÜDÜRLÜĞÜ- 2015-2019)

EK 7.3 D.K.V.K.E, 01061 SAYILI EMİNÖNÜ ANIT TESCİL FİŞİ T_01061 NOLU EMİNÖNÜ ANIT TESCİL FİŞİ (2005)

| | | |

EK 7.4 D.K.V.K.E, 19576 SAYILI EMİNÖNÜ ANIT TESCİL FİŞİ T_19576 NOLU EMİNÖNÜ ANIT TESCİL FİŞİ (2005)

| | | |

EK 7.5 DKVKE, 00341 SAYILI EMİNÖNÜ ANIT TESCİL FİŞİ T_00341 NOLU EMİNÖNÜ ANIT TESCİL FİŞİ (2005)

| | | |